УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ИСТОРИЈА

ЧЛАНОВИ ДИНАСТИЈА ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ УГАРСКОЈ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор: Проф. др Петар Рокаи Кандидат: Мр Александар Крстић

Нови Сад, 2014. године

образац 5а

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Mr Aleksandar Krstić
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Prof. dr Petar Rokai, redovni profesor
Naslov rada: NR	Članovi dinastija jugoistočne Evrope u srednjovekovnoj Ugarskoj
Jezik publikacije: JP	Srpski
Jezik izvoda: JI	srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Republika Srbija
Uže geografsko područje: UGP	Novi Sad
Godina: GO	2014.
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Novi Sad, dr Zorana Đinđića 2, Filozofski fakultet, 21000 Novi Sad

Fizički opis rada: FO	18 poglavlja / 448 stranica
Naučna oblast: NO	Istorija
Naučna disciplina: ND	Opšta istorija srednjeg veka
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Srednji vek, jugoistočna Evropa, Ugarska, Srbija, Bosna, Bugarska, Vizantija, Osmansko carstvo, dinastije, Arpadovci, Anžujci, Žigmund Luksemburški, Hunjadi, Nemanjići, Mrnjavčevići, Lazarevići, Brankovići, Kotromanići, Kosače, Šišmanovci, despoti
UDK	
Čuva se: ČU	Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	Tokom srednjeg veka u Ugarskoj su se našli i mnogi pripadnici dinastija iz susednih, ali i iz drugih evropskih zemalja. Predmet istraživanja u ovoj tezi su članovi dinastija iz zemalja jugoistočne Evrope, odnosno sa Balkanskog poluostrva (Srbija, Bosna, Vizantija, Bugarska, Osmansko carstvo), koji su u periodu od 12. do prvih decenija 16. veka boravili u Ugarskoj kraljevini i bili uključeni u njen državno-pravni sistem. U fokusu istraživanja su srpski župan i ugarski palatin Beloš iz 12. veka, njemu savremeni bosanski ban Borić i njegovi potomci, sinovi bivše vizantijske carice Margarite Jovan Anđeo i Viljem od Sentomera, bosanski banovi iz 13. veka, naročito Prijezda I i njegovi sinovi, srpski kralj Stefan Dragutin, bosanski ban Stjepan II Kotromanić i njegova kći Jelisaveta, supruga ugarskog kralja Lajoša I, zatim sinovi kralja Vukašina Dmitar i Andrijaš, despoti Stefan Lazarević, Đurađ Branković i njegovi potomci, srpski despoti u Ugarskoj iz druge polovine 15. stoleća, bosanski kraljevi počev od Tvrtka I do Stefana Tomaševića, herceg Vladislav Kosača i njegovi naslednici, i konačno, bugarski carević Fružin i osmanski prinčevi Murat i Davud Čelebija. Njihov položaj u srednjovekovnoj Ugarskoj razlikovao se u zavisnosti od vremena i okolnosti u kojima su došli u ovu zemlju (bračne i porodične veze među dinastijama, izbegli članovi vladarskih porodica koji su našli utočište u Ugarskoj,

	vladari susednih država koji su kao vazali ugarskih kraljeva dobijali posede na teritoriji kraljevine). Cilj istraživanja bio je da se na osnovu raspoloživih podataka u istorijskim izvorima sagleda položaj članova dinastija iz zemalja jugoistočne Evrope u pravnom i političkom sistemu Ugarske kraljevine, njihovi posedi, uloge koje su ove ličnosti imale u odnosima Ugarske sa zemljama iz kojih su poticale, i, na kraju, da se na taj način bolje osvetli politika ugarskih vladara prema njihovim jugoistočnim susedima u srednjem veku.
Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	17. 12. 2010.
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO	predsednik: član: član:

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	Ph. D. thesis
Author: AU	Aleksandar Krstić, M. A.
Mentor: MN	Petar Rokai, Ph. D.
Title: TI	The members of the dynasties of South East Europe in medieval Hungary
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	English/ Serbian
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	Novi Sad
Publication year: PY	2014
Publisher: PU	Author's re-print
Publication place: PP	Novi Sad, dr Zorana Đinđića 2, Faculty of Philosophy, 21 000 Novi Sad

Physical description: PD	18 chapters / 448 pages
Scientific field SF	History
Scientific discipline SD	Medieval history
Subject, Key words SKW	Middle Ages, Southeast Europe, Hungary, Serbia, Bosnia, Bulgaria, Byzantine, Ottoman Empire, the Arpad dynasty, the dynasty of Anjou, Sigismund of Luxembourg, Hunyadi, the Nemanjić dynasty, the Mrnjavčević dynasty, the Lazarević dynasty, the Branković dynasty, the Kotromanić dynasty, the Kosača dynasty, the Šišman dynasty, despot
UC	
Holding data: HD	University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Note: N	
Abstract: AB	During the Middle Ages many members of the dynasties from neighboring countries came to Hungary, as well as from other European countries. In this Ph.D. thesis members of the dynasties from South Eastern Europe are studied, that is from the Balkan countries (Serbia, Bosnia, Byzantium, Bulgaria, Ottoman Empire), those who stayed in the Kingdom of Hungary during the period from 12th to the early decades of the 16th century and were involved in its state and legal system. The study focuses on the Serbian župan and Hungarian Palatine Beloš from the 12th century, his contemporary Bosnian ban Borić and his descendants, the sons of former Byzantine Empress Margaret John Angel and William of Saint Omer, Bosnian bans from the 13th century, especially Prijezda I and his sons, Serbian king Stefan Dragutin, Bosnian ban Stjepan II Kotromanić and his daughter Elizabeth, the wife of Hungarian King Lajos I, then the sons of King Vukašin Dimitar and Andrijaš (14th century), Despots Stefan Lazarević, George Branković and his descendants, who became Serbian despots in Hungary in the second half of the 15th century, then Bosnian kings from Tvrtko I to Stefan Tomašević, Duke Vladislav Kosača and his successors, and finally, Bulgarian prince Fružin and Ottoman princes Murat and Dawud Celebi. Their position in medieval Hungary differed

	depending on the time and circumstances in which they came to this country (marriage and family ties between dynasties, exiled members of royal families who have found refuge in Hungary, the rulers of neighboring countries, who had received estates in the Kingdom as vassals of the Hungarian kings). The aim of the study is to perceive, based on the data available in historical sources, the position of members of the dynasties from the South-East Europe in the legal and political system of the Kingdom of Hungary, their possessions, the roles that these persons have played in Hungarian relations with the countries from which they were originated, and, finally, to better highlight policies of Hungarian rulers to their southeastern neighbors in the Middle Ages.
Accepted on Scientific Board on: AS	December 17, 2010
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	president: member: member:

1. УВОД

1. 1. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА И ПРИСТУП ТЕМИ

Досељавање Мађара крајем 9. века био је догађај од огромног значаја за целокупну потоњу историју не само Карпатско-панонског басена, већ и околних земаља средње, источне и јужне Европе. Образовањем средњовековне Угарске краљевине крајем 10. столећа настала је велика и моћна држава, која је до краја средњег века, односно до османског учвршћивања у Подунављу, имала веома велики утицај на своје суседе. Она је, нарочито током периодâ политичке и војне експанзије и економског успона, наметала своју непосредну или врховну власт околним земљама и народима, увлачила их у своју интересну, али и цивилизацијску сферу. То у великој мери важи и за земље и народе југоисточне Европе, односно Балканског полуострва, који су током средњег века у различитом степену дошли под утицај Угарске. Док је Хрватска релативно рано, већ крајем 11. и почетком 12. столећа ушла у чврсту државно-правну заједницу са Угарском, Босна се током читавог средњег века суочавала са настојањима да буде што јаче подвргнута угарском суверенитету. Односе средњовековне Србије и Угарске, с друге стране, карактерисала је сарадња углавном само у периодима када су и једна и друга држава биле угрожене великим и моћним силама, какве су биле Византија у 12. или Османско царство у 15. веку. Периоди антагонистичких односа са једне, и снажна укорењеност византијске цивилизације у Србији с друге стране, резултирали су тиме да угарски утицај у српској држави буде далеко мањи него у босанској. Даље на истоку, Бугарска је била углавном успешан ривал Угарске, али је у периодима слабљења и великих унутрашњих криза и она постајала објекат угарске експанзије. Као што ће на наредним страницама бити показано, интензитет и трајност односа Угарске краљевине са земљама југоисточне Европе, односно Балканског полуострва, одражавао се и на присуство личности из поменутих држава у Угарској током средњег века.

С друге стране, читав низ чинилаца, почев од постојања великих слабо насељених пространстава и значајних природних богатстава, преко потребе за економским и урбаним развојем земље до свесне намере владара да довођењем странаца ојачају свој положај у односу на домаће племство, утицали су на то да су се током средњег века у Угарску досељавале разнолике етничке и верске скупине и појединци, припадници различитих друштвених слојева.[1] Још се први угарски краљ свети Стефан у својим *Институцијама* снажно залагао за позивање и довођење „гостију", то јест страних витезова и свештеника, „јер је земља која има само један језик и један обичај слаба и склона паду".[2] У другој половини 13. века у Угарској је, бар према писању савременог угарског историчара Симона Кезаија, било четрдесетак угледних племићких родова страног порекла.[3] Странци на угледним положајима присутни су у Угарској и током владавине Анжујаца, Жигмунда Луксембуршког и каснијих владара. Као илустрацију довољно је поменути Другете, који су током прве половине 14. столећа доспели до највишег положаја палатина, или Филипа Схоларија (Пипа Спана) и Шћибора Шћиборића, који су један век касније у овој краљевини остварили блиставе каријере.[4]

Имајући све наведено у виду, сасвим је разумљиво да су се током средњег века у Угарској нашли и многи припадници династија, како из суседних, тако и из других европских земаља. Предмет истраживања у овом раду су чланови династија из земаља југоисточне Европе, односно са Балканског полуострва (српске земље, Византија, Бугарска, Османско царство)[5] који су током средњег века, односно у периоду од 12. века до 1526. године, боравили у Угарској краљевини и били укључени у њен државно-правни систем. Њихов положај у средњовековној Угарској разликовао се у зависности од времена и околности у којима су дошли у ову земљу (брачне и породичне везе међу династијама, избегли чланови владарских породица који су нашли уточиште у Угарској, владари суседних држава који су као вазали угарских краљева добијали поседе на територији Краљевине). Циљ нам је да на основу свих расположивих података у историјским изворима покушамо да сагледамо положај

[1] FÜGEDI 1986a, 471–507.

[2] *SRH II*, 625; ENGEL 2001a, 38; РОКАИ 2002, 29.

[3] *SRH I*, 187–194.

[4] HARDI 2012; WENZEL 1874; WENZEL 1884; СТАНОЈЕВИЋ 1901a.

[5] Будући да је у то време Хрватска већ била у државно-правној заједници са Угарском, личности из ове земље које су се насељавале на територији Угарске или у њој стицале поседе и функције нису разматране у нашем раду. Они, дакле, нису били странци, већ поданици угарске круне.

чланова династија из земаља југоисточне Европе у правном и политичком систему Угарске краљевине, њихове поседе, улогу које су ове личности имале у односима Угарске са земљама из којих су потицале, и, коначно, да на тај начин боље осветлимо и политику угарских владара према њиховим југоисточним суседима у периоду од 12. до првих деценија 16. века.

Велики временски распон који покрива наша тема обухвата више различитих епоха. Период 12. и првих деценија 13. столећа, до монголске најезде 1241/42. године, обележен је борбом Угарске са Византијом, а потом са Бугарском за превласт у Подунављу. У првом делу тог периода, до пред крај 12. века, владари Србије и Босне били су угарски савезници у борби за осамостаљење од византијског суверенитета. Кћерка жупана Уроша I, Јелена, постала је угарска краљица као супруга Беле II (1131–1141), а њен брат Белош палатин и бан, који је имао изузетно значајну улогу у угарској политици у време владавне његовог сестрића Гезе II (1141–1162). Босански бан Борић и његови потомци, као и бан Пријезда и његови синови, имали су поседе у Угарској (Славонија). Угарска принцеза и бивша византијска царица Маргарита и њени синови Јован Анђео и Виљем од Сентомера држали су током треће и четврте деценије 13. века велике територије и поседе у јужној Угарској (Сремски дукат). Марија, кћи никејског цара Теодора I Ласкариса, била је супруга краља Беле IV (1235–1270). Посебну пажњу привлачи положај краља Стефана Драгутина као угарског вазала (1284–1316), односно улога коју су он и његова породица имали у турбулентним временима слабљења централне власти и уздизања олигарха током владавине последњих Арпадоваца и раздобља унутрашњих борби и међувлашћа до учвршћивања на власти Карла I Анжујског. Период владавине Анжујске династије (1301/1308–1387), време је великих унутрашњих промена, јачања Угарске и њене нове експанзије према суседима. Босански бан Стјепан II Котроманић, који је пред смрт 1353. године постао таст краља Лајоша I (1342–1382), добио је на управу угарске жупаније Фејер и Толна. Краљица Јелисавета имала је велику улогу у угарској политици од смрти краља Лајоша I до своје погибије почетком 1387. године. Током владавине бана и краља Твртка I (1353–1391) Босна и њен владар прешли су пут од снажног угарског притиска и прихватања угарског суверенитета, до независности, мешања у унутрашње сукобе у Угарској и освајања угарских територија. Међутим, слабљење босанске и стабилизација угарске државе од краја 14. века поново су преокренули односе између две земље и њихових владара. Твртков наследник Дабиша прихвата као свог наследника Жигмунда Луксембуршког (1387–1437), добијајући за узврат положај шомођског жупана, а

амбициозни угарски краљ у више наврата настоји да војним походима у Босну оствари своје право. Ново раздобље у угарским односима са суседима у југоисточној Европи започиње крајем 14. века, са продором Османлија у Подунавље. Растући османски притисак доводи до промене у српско-угарским односима у време краља Жигмунда: деспоти Стефан Лазаревић (1389–1427) и Ђурађ Бранковић (1427–1456) као вазали угарског краља добијају бројне поседе широм Угарске и постају барони Угарског краљевства. Уточиште у Угарској и поседе у ово време добијају и Дмитар Краљевић, бугарски царевић Фружин и османски претендент Давуд Савџи Челебија. Након пада Србије (1459) и Босне (1463), уточиште у Угарској налазе последњи Бранковићи – деспоти Вук Гргуревић, Јован и Ђорђе Бранковић са мајком Ангелином, као и Владислав Херцеговић, затим бројни крупнији и ситни српски племићи, који добијају поседе, али и истакнуту улогу у одбрамбеном систему Угарске у време Матије Корвина (1458–1490) и краљева из Јагелонске династије (1490–1526).

Бавећи се овим личностима, нисмо се у нашем излагању стриктно ограничили само на податке који се односе на њихове везе са Угарском. Циљ нам је био да створимо заокружен приказ њиховог живота и делатности, наравно са нагласком на ономе што их је повезивало са Краљевином Угарском. Сматрали смо да се само на тај начин може разумети улога наведених личности како у Угарској, тако и у земљама из којих су потицали, и њихов значај за угарске односе са државама југоисточне Европе. Овакав приступ је потребан и зато што о везама појединих балканских династа са Угарском постоје само ретки и фрагментарни изворни подаци, који сами за себе не говоре много. Из истог разлога, ради добијања шире слике, успут смо се осврнули и на неке друге династе који су се нашли у Угарској, као што су руски кнез Растислав Михаилович или поједине влашке и молдавске војводе. Такође, имајући у виду примарни значај српско-угарских веза за нашу средину, осврtали смо се у одређеној мери и на друге моменте битне за односе Србије и Угарске у средњем веку, као и на поседе које је поједина српска властела добијала у овој краљевини у 15. веку. Различит значај и улога које су поједини чланови династија југоисточне Европе имали у средњовековној Угарској с једне стране, и различит степен очуваности изворне грађе са друге стране, утицали су и на неједнак обим појединих поглавља.

Код навођења имена средњовековних личности углавном смо се држали облика уобичајених у српској медиевистици. То значи да је највећи број хришћанских имена наведен у својим српским варијантама, без обзира на етничку припадност њихових носилаца. Ово је у складу са чињеницом да се у изворној грађи, махом на латинском

језику, примењивао исти принцип „латинизирања“ имена. Овакав приступ је тим оправданији, јер се за већи број личности, посебно оних мање познатих, често не може са сигурношћу утврдити оригинални облик имена ни матерњи језик (мађарски, немачки, румунски, српски, хрватски…). Међутим, опет у складу са праксом распрострањеном у нашој историографији, постоје и изузеци код имена неколицине угарских владара, као што су Лајош (Лудовик) Анжујски или Жигмунд (Сигисмунд) Луксембуршки. Мађарски облици њихових имена посведочени су у домаћим изворима из Србије, Босне и Дубровника, па су вероватно зато и одомаћени у српској историјској науци. Ипак, одлука да се одступи од утврђеног правила можда није била најсретнија.

1. 2. ИЗВОРИ

Комплексна тема која покрива дуго временско раздобље и односе средњовековне Угарске са више земаља југоисточне Европе природно захтева проучавање великог броја разноликих историјских извора различите провенијенције (мађарских, дубровачких, српских, босанских, византијских, италијанских, османских, западноевропских и других). На првом месту по значају је свакако богата документарна грађа проистекла из рада средњовековних угарских канцеларија, која осветљава улогу појединих личности из југоисточне Европе у Краљевини Угарској. Иако је систематско издавање дипломатичке грађе из мађарских архива давно започето, због њене обимности оно још ни издалека није завршено. Наиме, од око 300.000 сачуваних средњовековних угарских докумената, у *Предмохачкој збирци* (*Mohács előtti gyűjtemény*, серија *Diplomatikai levéltár*) Мађарског националног архива у Будимпешти (Magyar Nemzeti Levéltár) чува се приближно половина, као и снимци докумената из других архива (серија *Diplomatikai fényképgyűjtemény*). На срећу, веома обиман подухват дигитализације те грађе омогућава данас неупоредиво лакши приступ и њено коришћење у електронском облику.[6] Поред обимне грађе из Мађарског националног архива, мала али значајна збирка мађарских повеља, која се углавном односи на српско-мађарске односе и поседе српских деспота и властеле у Угарској, чува се и у Архиву САНУ.

[6] www.mol.arcanum.hu

Као што је речено, значајан део средњовековне угарске дипломатичке грађе публикован је у бројним едицијама током протекла два века. Поред старијих општих издања, као што је волуминозни *Црквени и световни дипломатички зборник Угарске* Ђерђа Фејера[7] и *Отаџбински дипломатар* Имреа Нађа и других,[8] користили смо едиције које покривају периоде владавине Арпадоваца (дипломатар Густава Венцела и критичко издање регеста овог периода Имреа Сентпетерија)[9], Анжујаца, Жигмунда Луксембуршког и Хуњадијеваца. Поред старијег *Анжујског дипломатара* Имреа Нађа,[10] пре четврт века започето је ново издање које још увек није окончано, а које поред регеста на мађарском језику раније објављених докумената садржи и оне до сада непубликоване (објављен је 31 том, који сеже до 1347. године).[11] По истом принципу по коме се уређује нови *Анжујски дипломатар*, још средином 20. века Елмер Мањуш започео је објављивање *Дипломатара Жигмундовг доба* (до сада публиковани томови допиру до 1423. године).[12] За период Хуњадија значајне су старе збирке Јожефа Телекија *Доба Хуњадија у Угарској* (томови X–XII)[13] и *Споменици мађарске дипломатије из времена краља Матије* Ивана Нађа и Алберта Ђарија.[14] Поред ових издања, за нашу тему била су веома важна и бројна друга, која се односе на поједине средњовековне угарске жупаније,[15] градове[16] или породице.[17] Незаобилазан је, свакако, *Дипломатар о мађарско-српским односима у средњем веку* Лајоша Талоција и Антала Алдашија,[18] као и *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* Тадије Смичикласа и његових настављача у 18 томова.[19] Значајне изворе за наше

[7] FEJÉR, *CD II–XI*, 1829–1844. За потпуне библиографске податке погледати списак извора и литературе на крају ове дисертације.

[8] *CDP I–VIII*, 1865–1891.

[9] WENZEL, *CD A. I–XII*, 1860–1874; *RA I–II*, 1923–1943, 1961.

[10] NAGY, *CDHA I–VII*, 1878–1920.

[11] *AO I–XXXI*, 1990–2007.

[12] *ZO I–X*, 1951–2007.

[13] TELEKI X–XII, 1853–1857.

[14] NAGY–NYÁRY I–IV, 1875–1878.

[15] PESTY 1878; PESTY 1882, 1883; ORTVAY–PESTY 1896; THALLÓCZY–HORVÁTH.

[16] HERPAY 1916; MAGDICS 1888; IVÁNYI 1910; THALLÓCZY 1915; HÁZI I/1–7, 1921–1929; KUMOROVITZ 1987.

[17] MESIĆ 1873; NAGY 1887, 1889; THALLÓCZY–BARABAS 1897; THALLÓCZY–BARABAS 1910, 1913; RADVÁNSZKY–ZÁVODSZKY I–II, 1909, 1922; IVÁNYI 1931; *CODEX ZICHY I–XII*, 1871–1931; *KÁLLAY LEVÉLTÁRA I–II*, 1943.

[18] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 1907.

[19] SMIČIKLAS, *CD II–XX*, 1904–2002.

истраживање садрже и збирке Ферда Шишића,[20] а поједине важне документе нашли смо и у великом корпусу извора за историју Румуна Еудоксијуа Хурмузакија,[21] као и у бројним другим издањима.[22]

За истраживање наше теме неопходна је и богата дубровачка архивска грађа, имајући у виду значај Дубровачког архива за историју западног Балкана и српских земаља, као и везе Дубровника са Угарском. На жалост, дубровачке изворе користили смо само преко постојећих издања.[23] Архивска грађа из италијанских архива је такође била значајна за осветљавање делатности династа из југоисточене Европе у средњовековној Угарској. Користили смо различита издања папских,[24] млетачких и докумената из других архива,[25] која покривају период од почетка 12. до првих деценија 16. века.

Само се по себи разуме да су повеље и писма владара Србије и Босне незаобилазни извори када се проучава делатност ових личности. У домаћој диломатичкој грађи има далеко више података о везама босанских владара са Угарском него што је то случај са српским владарима из династије Немањића. С друге стране, постоји више исправа српских деспота које осветљавају њихове односе са Угарском и положај у овој краљевини, које су већим делом објављене у поменутој збирци Талоција и Алдашија. Поред старијих издања,[26] недавно је изашао *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника* (до 1321), а у часописима *Стари српски архив* и *Грађа о прошлости Босне* се већ више година објављују модерна критичка издања српских дипломатичких извора из средњег века.[27] Објављена су, такође, и нова издања ћирилских исправа кнеза Лазара и деспота Стефана Лазаревића.[28]

---

[20] Šišić I–II, 1934, 1937; Šišić 1938.

[21] Hurmuzaki, *DIR I–XV*, 1887–1907.

[22] За потпуни преглед погледати списак извора и литературе.

[23] *Monumenta Ragusina I–V*, 1879–1897; Gelchich–Thallóczy; Jorga, *NE I–VI*, 1899–1916; Чремошник 1932; Радонић, *ДАП I/1, 2–II/1*; Диниħ I–II; Диниħ 1951, 1958.

[24] Theiner, *MH I–II*, 1859–1860 (1968.[2]); Theiner, *MS I–II*, 1863, 1875; Pressutti 1884; *Les Registres*, 1895, 1897; Migne PL 214–216; *Annales ecclesiastici XXVII–XXXI*; Fermendžin.

[25] *Listine I–X*, 1868–1891; Ljubić 1876; Rački 1872; Макушев 1871; Макушевь 1874; Макушев 1882; *Marina Sanuda Odnošaji I–III*; Marino Sanuto *I–III*; Милинчевиħ 1982.

[26] Miklosich 1858; Стојановиħ 1890; Новаковиħ 1912; *Повеље и писма I/1, I/2*, 1929–1934.

[27] *Зборник*, 2011; ССА 1–12, 2002–2014; Грађа 1–6, 2008–2013.

[28] Младеновиħ 2003; Младеновиħ 2007.

Поред документарних, употребили смо и бројне и веома разноврсне наративне изворе, који покривају велико раздобље од преко четири стотине година и пружају податке о различитим личностима, појавама и догађајима од интереса за наше истраживање. Домаће угарске хронике и историје из периода владавине краљева из династије Арпадоваца користили смо у издању Имреа Сентпетерија,[29] а западне изворе који се односе на исто раздобље највећим делом преко збирке Албина Ференца Гомбоша.[30] Осим тога, употребили смо и више других наративних извора западне провенијенције, од историчара IV крсташког рата и хроничара латинских држава на истоку, до анонимног *Описа источне Европе*, чије је ново, критичко издање управо објављено у нашој средини.[31] *Угарску хронику* Јована Туроција и далматинске писце који осветљавају односе босанских и српских владара са Угарском краљевином користили смо у старом, али лако доступном издању Јохана Георга Швандтнера.[32] О односима Жигмунда Луксембуршког са деспотом Стефаном и босанским владарима податке пружа и историјско дело Еберхарда Виндекеа, а путопис Бертрандона де ла Брокијера је неопходан за свако истраживање историје југоисточне Европе у првој половини 15. века.[33] За угарску повест 15. века незаобилазна су, такође, и историографска дела Антонија Бонфинија и Јана Длугоша.[34] Каснији писци, као што су Мавро Орбин или Никола Иштванфи, такође доносе занимљиве податке за нашу тему.[35] Бројни византијски историчари од 12. до 15. века оставили су драгоцена сведочанства о читавом низу личности, појава и збивања којима смо посветили нашу пажњу у овом раду.[36] Ту су, затим, и османски историчари и хроничари, који осветљавају период турског освајања југоисточне Европе од друге половине 14. до првих деценија 16. столећа.[37] Коначно, не би било могуће заобићи ни домаће писце, као што су аутори Даниловог зборника или Константин Филозоф, односно Константин Михаиловић из Островице.[38] Њима треба, такође, додати старе српске родослове и

[29] *SRH I–II*, 1999[2].

[30] GOMBOS *I–IV*, 2005[2].

[31] VILLEHARDOUIN; VALENCIENNES; *HISTORIENS OCCIDENTAUX II*; HOPF 1873; PSEUDOBROCARDUS; *DEO*, 2013.

[32] SCHWANDTNER I–III, 1746–1748.

[33] WINDECKE, 1893; БРОКИЈЕР, 1950.

[34] BONFINI 1771; DLUGOSZ XI–XII, 1869–1870.

[35] ISTVÁNFFY, 1758; ОРБИН, 2006[2].

[36] CINNAMUS; CHONIATES; ACROPOLITES; SPHRANTZES; DUCAS; CHALCOCANDYLAS; *ВИИНЈ IV, VI*.

[37] NEŞRÎ TARIHI; САДЕДДИН; ЕЛЕЗОВИЋ 1932; THÚRY 1893a.

[38] ДАНИЛО, 1866; КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 1875; КОНСТАНТИН МИХАИЛОВИЋ, 1959.

летописе као и хагиографске текстове о последњим Бранковићима.[39] Овим, међутим, није исцрпљен списак коришћених наративних извора, као што се читалац може уверити на страницама које следе. Осим наведених, употребили смо и друге врсте изворне грађе, од законских зборника,[40] преко различитих записа и натписа[41] до нумизматичког материјала.[42]

1. 3. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА

Овако формулисана тема никада није целовито обрађена, иако су у српској, мађарској, хрватској, босанској, бугарској, румунској и другим историографијама југоисточне Европе, у синтезама и посебним научним радовима, разматрани различити аспекти односа средњовековне Угарске и њених краљева према суседним државама и њиховим владарима и династијама, укључујући и присуство појединх чланова ових династија на територији и у државно-правном поретку Угарске. У српској историографији је, природно, тежиште истраживања стављано на владаре, династе и чланове њихових породица из Србије и Босне који су имали чврсте везе са Угарском, у широком распону од српске принцезе и угарске краљице Јелене и њеног брата бана Белоша у 12. веку, преко бана Борића и босанских владара из династије Котроманића, затим краља Драгутина, синова краља Вукашина до деспота Стефана Лазаревића, Ђурђа Бранковића и његових потомака, српских деспота у Угарској у другој половини 15. и почетком 16. века. Темеље истраживања поставили су још крајем 19. и почетком 20. века Иларион Руварац, Стојан Новаковић и Константин Јиречек.[43] Међу српским медиевистима који су се овим темама бавили пред Први светски рат и у међуратном периоду треба поменути најпре Алексу Ивића и његове *Историју Срба у Угарској* и *Историју Срба у Војводини*,[44] Јована Радонића, који је, између осталог, посветио опсежну студију српско-угарским односима у средњем веку,[45] те Владимира Ћоровића, који је у свом богатом научном опусу поред *Хисшорије Босне* и биографије краља

[39] *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*; ВУКОМАНОВИЋ 1859.

[40] *CIH I*, 1899; *DRH I–II*, 1976, 1989.

[41] *ЗАПИСИ И НАТПИСИ I–VI*, 1902–1926; ТОМОВИЋ 1974.

[42] ДИМИТРИЈЕВИЋ 1976, 2001, 2005; ИВАНИШЕВИЋ 2001.

[43] РУВАРАЦ 1887, 1894, 1934; НОВАКОВИЋ 1893, 1982 (2001[2]); ЈИРЕЧЕК I–II; ЈИРЕЧЕК 1959.

[44] ИВИЋ 1914, 1929.

[45] РАДОНИЋ 1905, 1919, 1941.

Твртка I оставио више других радова од непосредног значаја за средњовековне босанско-угарске односе.[46] Расправе Станоја Станојевића о Пипу Спану, Јакшићима и српским краљевима Урошу, Драгутину и Милутину такође су биле од интереса за нас.[47] Михаило Динић је још пре Другог светског рата започео своја истраживања из области српско-угарских односа, пишући о средњовековном Срему, Јовану Анђелу, краљу Драгутину и Николи Алтомановићу, да поменемо само неке од његових радова из тог периода. Овај аутор се наведеним темама у више наврата враћао и после рата, оставивши расправе о угарском ропству краља Уроша I, односима краљева Драгутина и Милутина, Драгутиновим кћерима, кнезу Константину и односима деспота Стефана са краљем Жигмундом.[48] Миодраг Пурковић, који је свој радни век започео монографијом о везама авињонских папа са српском земљама, а окончао биографијом кнеза и деспота Стефана Лазаревића, такође се плодотворно бавио и просопографским истраживањима српских династија.[49]

У другој половини 20. века неколико истакнутих историчара је део свог научног опуса такође посветило српско-угарским односима у средњем веку. Поред велике монографије и више радова о Београду у средњем веку, Јованка Калић се нарочито бавила европским контекстом српске прошлости 12. и 15. века. У склопу тих истраживања, она је посебну пажњу обратила на чланове српске великожупанске породице: великог жупана Уроша II, његовог брата Белоша, сестре Јелену и Марију и њихово потомство, као и на деспота Стефана Лазаревића.[50] У импресивном историографском делу Симе Ћирковића значајан део припада темама везаним за односе Србије и Босне са Угарском у средњем веку. Поред монографија о херцегу Стефану Вукчићу Косачи, средњовековној босанској држави и Србима у средњем веку, веома су значајна поглавља овог аутора у прва два тома *Историје српског народа*, посебно она која се односе на повест Срба у Угарској у другој половини 15. и првој половини 16. века.[51] Велики број чланака и расправа истог аутора је такође веома

[46] Ћоровић 1925а, 1925б, 1940а, 1940б, 1940в.

[47] Станојевић 1901а, 1901б, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937.

[48] Динић 1931а, 1931б, 1932, 1935, 1948, 1953, 1955а, 1956, 1961, 1964, 1978.

[49] Пурковић 1934, 1956, 1957, 1978.

[50] Калић-Мијушковић 1967; Калић 2006, где су прештампане бројни чланци и расправе који се тичу веза Срба са западном и средњом Европом у средњем веку, објављени током низа година у различитим часописима и зборницима.

[51] Ћирковић 1964а, 1964б; *ИСН I*, 263–272, 341–356, 449–475, 496–510, 541–556; *II*, 47–63, 230–240, 314–329, 373–389, 390–402, 431–490; Ћирковић 2005[3].

важан за нашу тему. Интересовања Симе Ћирковића нису остала ограничена само на сферу политичке историје, већ се он бавио и прошлошћу средњовековних градова у јужној Угарској и српском Подунављу и Посавини, српским сеобама у Краљевину Угарску, бројним питањима из друштвене, културне и привредне историје. Као илустрацију наведеног поменућемо само да смо приликом писања ове тезе консултовали тридесетак његових радова, а тај број би се могао допунити са више других наслова.[52] Поред монографије о деспотима у Византији и јужнословенским земљама, где се осврнуо и на српске деспоте у Угарској, од интереса за нашу тему била су нарочито два рада Божидара Ферјанчића која се односе на породицу царице Маргарите и њихов положај у Солунској краљевини и северозападној Србији (средњовековном Срему).[53] Момчило Спремић је велики део својих дугогодишњих истраживања посветио времену деспота Ђурђа Бранковића, која су крунисана обимном и исцрпном монографијом о овом српском владару и његовом добу. Настављајући да се занима за Бранковиће, поменути аутор је написао неколико радова о припадницима деспотске породице у Угарској, као и о Јакшићима.[54] Петар Рокаи је такође дао велики допринос проучавању угарско-српских и угарско-византијских веза у средњем веку. Из његовог пера изашао је једини целовити приказ средњовековне мађарске историје на српском језику. Стога је сасвим разумљиво да су за наше истраживање били веома драгоцени бројни његови радови, почев од необјављене докторске дисертације о породици Мароти,[55] затим чланци и расправе о балканској политици краља Жигмунда, Бугарскј бановини, Калојану Анђелу и његовом полубрату Виљему од Сентомера, Лазару Бранковићу, босанској великашкој породици Павловићима и њиховом односу са угарским владарима, српским сеобама у Угарску у 15. веку и други. Овом приликом такође издвајамо за нашу тему веома битан чланак о стицању поседа балканских династа и племства као виду имиграције балканског становништва у Угарску током средњег века.[56] Душанка Динић-Кнежевић је велики део свог научног рада такође посветила темама које се тичу средњовековне историје Угарске и њеним везама са српским и балканским просторима и личностима. За нас су свакако најзначајнији били резултати саопштени у расправама о сремским Бранковићима и словенском

[52] Видети списак литературе.

[53] Ферјанчић 1960, 1964, 1969, 1994.

[54] Спремић 1970, 1976, 1994, 2007, 2010, 2012.

[55] Rokai 1983v; Рокаи 2002.

[56] Rokai 1969, 1970, 1991; Рокаи 1985, 1980, 1983a, 1996, 2003, 2008, и други, наведени у списку литературе.

становништву у урбаним насељима јужне Угарске, као и монографијама о односима Дубровника и Угарске у средњем веку.[57] Вељан (Трпковић) Атанасовски је у својој монографији о паду Херцеговине под османску власт обрадио и судбине чланова породице Косача, међу њима и Владислава Херцеговића и његових потомака у Угарској. Он је такође написао значајну расправу о угарско-турским сукобима између Косовске и Ангорске битке.[58] Андрија Веселиновић се у својој монографији о држави српских деспота осврнуо и на њихове везе са Угарском.[59] Ненад Лемајић се бавио истраживањима позносредњовековних и постсредњовековних српских елита, укључујући и оне које су формиране у Угарској.[60] Израда ове дисертације не би била могућа ни без ослонца на бројне научне радове Ивана Божића, Милоша Благојевића и Ђуре Тошића.[61] Од млађих аутора, који су у научном животу присутни од краја прошлог или почетка овог столећа, споменућемо Тибора Живковића, који се поред осталог бавио и српским великим жупанима из 12. века, Јелену Мргић и њене монографије о Доњим Крајима и северној Босни, те радове Александре Фостиков о Дмитру Краљевићу и Јелени Груби и Ђорђа Бубала о поседима српских деспота у Угарској и њиховој улози у политици Матије Корвина.[62] Бавећи се историјом угарско-руских односа, Ђура Харди је написао и више радова који се односе на кнеза Ростислава Михаиловича и Срем у 13. столећу, а његово проучавање породице Другет и њихове улоге у Угарској у 14. веку, крунисано недавно објављеном монографијом, изнедрило је и више чланака и расправа од интереса за нашу тезу.[63] Тиме, наравно, није исцрпљен списак домаћих историчара чије смо радове користили приликом израде ове докторске дисертације.

Природно, за наведену тему релевантни су и радови бројних мађарских историчара. Од старијих, поменућемо првенствено Мора Вертнера и његова просопографска истраживања породице Арпада, али и српских и босанских

[57] DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975; Динић-Кнежевић 1986, 1988.

[58] ТРПКОВИЋ 1959; АТАНАСОВСКИ 1979.

[59] ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006[2].

[60] ЛЕМАЈИЋ 2006, где су наведена и ранија издања.

[61] БОЖИЋ 1952, 1962, 1976, 1979; БЛАГОЈЕВИЋ 1976, 1989, 1991, 1994, 1995б, 1997а, 2004, 2010; ТОШИЋ 1987, 1995, 1997, 1998, 2000, 2001, 2002, 2011.

[62] ЖИВКОВИЋ 2004, 2005, 2006; МРГИЋ-РАДОЈИЧИЋ 2002; МРГИЋ 2008; ФОСТИКОВ 2002, 2006; BUBALO 2010; БУБАЛО 2011.

[63] ХАРДИ 2002а, 200б, 2003, 2006, 2007, 2009а, 2009б; HARDI 2012.

династија.[64] Фрињеш Пешти је написао прву студију о поседима деспота Ђурђа Бранковића у Угарској.[65] Осим што је задужио историографију објављивањем бројних збирки дипломатичких извора, Лајош Талоци се бавио односима средњовековне Угарске са њеним балканским суседима. Поред већег броја студија, расправа и чланака из историје Босне и Србије, он се интересовао и за угарску политику према Бугарској у време краља Лајоша I.[66] Јожеф Тури је први скренуо пажњу на присуство „слепог турског цара" у Угарској и настојао да одгонетне о којој личности је реч.[67] Од историчара из међуратног периода, ваља свакако поменути Балинта Хомана и његову монографију о напуљским Анжујцима у Угарској, односно синтезу о средњовековној историји Угарске.[68] Од резултата мађарске медиевистике после Другог светског рата значајну корист за наше истраживање имали су радови Ђуле Моравчика, Ђерђа Ђерфија, Ђуле Криштоа, Андраша Кубињија, Ерика Фигедија.[69] Посебно треба истаћи монографије Ференца Мака о односима Угарске и Византије у 12. веку и Елмера Мађуса о Жигмунду Луксембуршком.[70] Коначно, биле су незаобилазне бројне расправе, студије и монографије Пала Енгела. Он је истраживао односе краљевске власти и угарске аристократије у време Жигмунда Луксембуршког, бавио се успостављањем анжујске монархије и борбом Карла Роберта са олигарсима, питањем тзв. „Сегединског мира" и угарско-босанским односима у средњем веку, итинерарима угарских краљева, историјско-географским темама, да поменемо само оно што је за нас било посебно интересантно.[71] Осим тога, нарочито су нам били драгоцени резултати до којих је Пал Енгел дошао у својим проучавањима средњовековне угарске архонтологије и генеалогије, пошто су често представљали полазиште за наша истраживања. Такође, за све који се баве средњовековном прошлошћу Мађара, али и суседних народа више него корисна је његова синтеза о историји Угарске у средњем веку, преведена на више језика.[72] После Енгелове *Архонтологије*, која покрива период

[64] WERTNER 1891, 1892, 1903, 1906, 1909.

[65] PESTY 1877.

[66] THALLÓCZY 1895, 1900, 1906, 1914, 1915.

[67] THÚRY 1893b.

[68] HÓMAN 1938, 1940, 1943.

[69] MORAVCSIK 1970; GYÖRFFY I–III; GYÖRFFY 1958, 2002; KRISTÓ 1980; KUBINYI 1958; FÜGEDI 1986a, 1986b.

[70] MAKK 1989; MÁLYUSZ 1990.

[71] ENGEL 1977, 1984, 1988, 1996b, 1998; ENGEL–TÓTH 2005.

[72] ENGEL 1996 I–II; ENGEL 2001a, 2001 b.

од Анжујске до доласка династије Хуњади на угарски престо (1301–1457), Атила Жолдош је објавио дело истог карактера које се односи на период владавине Арпадоваца.[73]

Осим српске и мађарске, нужно је било консултовати и резултате до којих су дошли хрватски, босански, бугарски, румунски и историчари из других земаља. Хрватска историографија, како она настајала у Хрватској, тако и она из Босне и Херцеговине, још од времена Вјекослава Клаића бавила се историјом средњовековне босанске државе и њеним односима с Угарском.[74] Од најновијих радова посебно ваља поменути монографију Дубравка Ловреновића о односима Угарске и Босне од краја 14. столећа до пропасти средњовековне босанске државе.[75] Марија Карбић је истраживала племићки род бана Борића у средњовековној Угарској и његове поседе.[76] Такође, од значаја за наше истраживање била су и два недавно објављена рада Емира Филиповића везана за боравке угарских владара и великаша у Угарској у време краља Жигмунда.[77] За проучавање присуства припадника бугарске династије Асена у Угарској, али и за друге аспекте угарско-бугарских односа у средњем веку који су били од интереса за нашу тезу, користили смо радове неколицине бугарских историчара, почев од Петра Никова, преко Ивана Златарског, Ивана Божилова, Васила Ћузелева, Христа Димитрова, Пламена Павлова и Ивана Тутунџијева до Петра Николова-Зикова.[78] Као што ће читалац у наставку видети, употребили смо и бројне друге радове више историчара из поменутих и других европских историографија. Овом приликом ћемо само поменути немачког османисту Франца Бабингера и његову монографију о Мехмеду Освајачу, као и расправу о османском претенденту Давуду Савџи Челебији. Такође, веома занимљив је чланак британског слависте и историчара Гордона Мак Данијела о могућем пореклу краљице Јелене из породице сремског господара Јована Анђела.[79]

[73] ZSOLDOS 2011.

[74] KLAIĆ 1882; KLAIĆ I–V, 1889–1911; KLAIĆ 1975, 1976, 1978, 1994; ŽIVKOVIĆ 1981; ĆOŠKOVIĆ 1988.

[75] LOVRENOVIĆ 2006.

[76] KARBIĆ 2005.

[77] FILIPOVIĆ 2010, 2012.

[78] НИКОВ 1928; ЗЛАТАРСКИ I–III; БОЖИЛОВ 1985; БОЖИЛОВ–ГЮЗЕЛЕВ 1999; ПАВЛОВ–ТЮТЮНДЖИЕВ 1995; ДИМИТРОВ 1998; НИКОЛОВ-ЗИКОВ 2009.

[79] BABINGER 1962; БАБИНГЕР 1968; MCDANIEL 1982.

2. БАН БЕЛОШ И УГАРСКА СПОЉНА ПОЛИТИКА СРЕДИНОМ 12. ВЕКА

Након периода нестабилности, криза и унутрашњих сукоба у Угарској током друге половине 11. века, дошло је до консолидације стања у земљи и учвршћивања краљевске власти за владавине Ладислава I (1077–1095) и Коломана (1095–1116).[1] Ојачала краљевина започела је експанзију према суседним земљама, у први мах првенствено према онима у југоисточној Европи, односно на Балканском полуострву. Угарска је још током 11. века успоставила своју власт над Славонијом и Сремом, продирући до Београда и византијске границе на Дунаву.[2] Крајем истог столећа угарски владари окрећу се према Хрватској. Походи у ову земљу, које је 1091. године започео Ладислав I, окончани су крунисањем Коломана за краља Хрватске 1102. године. Коломан је након тога заузео градове у Далмацији (1105), чиме је Угарска краљевина постала озбиљан такмац Ромејском царству и његовим интересима у југоисточној Европи.[3] Највећи део 12. столећа на тим просторима испуњен је борбом за превласт између Угарске и Византије, која је под царевима из династије Комнина проживљавала последњи период као велика сила. Ова борба се снажно рефлектовала и на односе сучељених држава са другим европским и регионалним силама (Свето римско царство, Нормани, Венеција, Турци Селџуци, руске земље) и мањим суседним државама и околним народима.[4]

Одавно је примећено да су српско-угарски односи у 12. столећу неодвојиви од угарско-византијских односа. Дванаести век представљао је преломно доба српске средњовековне историје, када се и пре Стефана Немање постављају темељи немањићке

[1] PAULER 1899 I, 136–160; HÓMAN 1940, 284–336; ENGEL 2001a, 32–37; РОКАИ 2002, 37–43.

[2] HÓMAN 1940, 275–276; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 42; ФЕРЈАНЧИЋ 1969, 53; КАЛИЋ 2006, 53, 648; РОКАИ 2002, 43.

[3] HÓMAN 1940, 354–357, 368–373; ФЕРЛУГА 1957, 127; KLAIĆ 1975, 491–531; MAKK 1989, 10–14; ENGEL 2001a, 33–36; РОКАИ 2002, 44–45.

[4] Детаљно: MAKK 1989, са ранијом литературом.

државе. У то време Србија, у настојању да се отргне од византијског суверенитета, развија односе и са земљама ван византијског света, од којих по значају на прво место долазе управо односи са Угарском.[5] С друге стране, босанска држава у 12. веку трајно излази из византијске сфере и постепено долази у зависност од Угарске. Односи са Угарском и њена настојања да наметне и одржи свој суверенитет над Босном биће трајна тема босанске историје у средњем веку.[6]

Успостављање блиских односа Угарске и Србије очито је двадесетих година 12. века, али постоје и јасне индиције о династичким везама српске владарске породице са Угарском из последњих деценија 11. столећа. Наиме, синовац великог жупана Вукана и будући српски владар, велики жупан Урош I, носио је мађарско име, настало од речи úr – „господин" (лат. princeps, dominus). Појава мађарског имена у српској владарској породици указује на могућност да је Урошева мајка била угарска властелинка, можда и нека рођака владајуће династије Арпада.[7]

Угарско-византијско сучељавање током 12. столећа испољавало се, како је то уобичајено за средњи век, и кроз династичку политику. Династички бракови, какав је био онај између цара Јована II Комнина и Пирошке (Ирине), сестре краља Коломана, склопљен 1105. године, били су „устаљени вид мирења, али и уплитања у послове суседа".[8] Цареви Ромеја, Јован II (1118–1143) и његов син Манојло Комнин (1143–1180), користили су трвења и сукобе међу члановима породице Арпада, делом изазване супротстављањем принципа примогенитуре и сениората при наслеђивању

[5] Калић 2006, 535–536.

[6] Ћоровић 1940а, 157, и даље; Ћирковић 1964, 42, и даље.

[7] Како су Урош и његов брат Стефан Вукан били међу таоцима предатим Византинцима 1094. године (уп. *ВИИНЈ III*, 388–389), могуће је да је брак њиховог оца са угарском властелинком био склопљен око 1084/1085. године. Име Урошевог оца није поуздано утврђено, а постоје мишљења да је то био жупан Марко, кога је, према Попу Дукљанину, дукљански краљ Бодин довео на власт у Рашкој заједно са жупаном Вуканом: *GRS I*, 162; *II*, 297–298; Ковачевић 1900, 60. Ипак, како је то приметио и Т. Живковић, који заступа ово мишљење, „могуће је да су Вукан и Марко били из потпуно различитих породица": Живковић 2005, 9–14. Исти аутор сматра да је Марко држао северне делове српске државе, у суседству Угарске, са којом је био у блиским односима. Међутим, теже је без других доказа прихватити Живковићеву хипотезу да је овај Дукљанинов жупан Марко идентичан са угарским жупаном истог имена који се јавља међу достојанственицима наведеним на неколико краљевских исправа из времена Коломана и Стефана II (1111, 1124. године: Smičiklas, *CD II*, 22–24, 37–38), као и претпоставку да се он из Угарске вратио у Србију 1112–1113. године како би помогао сину Урошу да задобије престо: Живковић 2005, 14–17, 21; Живковић 2006, 106–108, 120–121, 127–128.

[8] Moravcsik 1970, 70; Макк 1989, 14; Калић 2006, 536, 649. За друге бракове између чланова династија Угарске и Византије током 11. и 12. века уп. Макк 1989.

угарског престола, подржавајући претенденте на угарску круну. На тај начин, они су настојали да ослабе Угарску и, по могућству, потчине је своме утицају. Тако је заштиту цариградског двора уживао и Алмош, брат краља Коломана, који је као дугогодишњи претендент на угарски престо заједно са малолетним сином Белом био по Коломановом наређењу ослепљен око 1113. године.[9] Нарастајуће међусобне супротности двеју сила и уточиште и подршка које су Алмош и његове присталице добиле у Византији довели су до угарско-византијског рата 1127–1129. године. У овај ратни сукоб, који се већим делом одвијао на угарским и византијским територијама у саставу данашње Србије (Београд, Браничево, Поморавље, Срем, јужни Банат), укључила се и држава рашког великог жупана Уроша I. Срби су током овог војевања прво успели да заузму град Рас, али су потом били тешко поражени, делом расељени и приморани на покорност цару Ромеја.[10]

Српско-угарска сарадња, до које је вероватно дошло за време тог рата, ускоро се манифестовала кроз један династички брак. Коломанов син и наследник Стефан II (1116–1131) оженио је слепог принца Белу 1129. године Јеленом, кћерком српског великог жупана Уроша I. Показало се да је склопљени брак имао велику важност, јер је њиме за више деценија учвршћено савезништво између двеју владајућих породица и њихових земаља.[11] Према једном каснијем извору, велики жупан Урош I и Белин отац принц Алмош, који је умро у Византији септембра 1127. године, били су велики пријатељи.[12] После смрти краља Стефана II 1. марта 1131. године, слепи Бела је и

[9] *SRH I*, 126, 429–431; *II*, 40, 80; GOMBOS 28, 442–443, 1765, 2563; PAULER 1899 I, 224; KLAIĆ 1899, 132; HÓMAN 1940, 378–379; MAKK 1989, 15–16; ENGEL 2001a, 35, 49; РОКАИ 2002, 46–47.

[10] CINNAMUS, 9–13; CHONIATES, 16–18; *ВИИНЈ IV*, 6–17, 117–119; *SRH I*, 126, 434, 439–443, GOMBOS 442, 532; ЈИРЕЧЕК I, 140–141; MORAVCSIK 1970, 77–78; *ИСН I*, 200 (Ј. Калић); MAKK 1989, 22–27; ENGEL 2001a, 49-50; РОКАИ 2002, 46–49; КАЛИЋ 2006, 536, 595–596, 599, 649.

[11] *SRH I*, 443; ЈИРЕЧЕК I, 141; HÓMAN 1940, 381; *ИСН I*, 200 (Ј. Калић); MAKK 1989, 27–29; ENGEL 2001a, 50; РОКАИ 2002, 50–51; КАЛИЋ 2006, 154–155, 537, 585, 595–596, 625, 649. На основу недовољно поузданих података каснијих српских летописа да се жена жупана „Беле Уроша" звала Ана, и такође непроверених вести хуманисте Рансана са краја 15. века да је краљица Јелена била нећака византијског цара, чињене су претпоставке да је до брака Беле и Јелене дошло на подстицај византијског двора: постоје мишљења да је Јеленина мајка Ана била нећака цара Јована II, док VAJAY 1979, 22, мисли да је она била кћи једне од нећака цара Алексија I Комнина.

Т. Живковић истиче да је Алмош био поуздан византијски савезник, и да у време након склапања угарско-византијског мира 1129. године није било препрека са византијске стране за брак између српске принцезе и Алмошевог сина. Принц Бела је у Цариграду могао бити сматран за будућег носиоца провизантијске политике у Угарској: ЖИВКОВИЋ 2006, 130–131.

[12] BONFINI, 117; КАЛИЋ 2006, 536–537; ЖИВКОВИЋ 2005, 18–19.

поред свог хендикепа, који је требало да га дисквалификује као кандидата за престо, постао угарски краљ. Током владавине Беле II (1131–1141) значајну улогу имала је његова српска супруга, краљица Јелена. Већ на самом почетку, у намери да учврсти власт свог мужа, она је испољила велику одлучност, али и суровост. На сабору у Араду, сазваном одмах по ступању на престо Беле II, краљица Јелена је, према угарској хроници, наредила да се открију и побију кривци за ослепљење њеног супруга. Према том извору, убијено је 68 виновника краљеве несреће.[13]

Вероватно је још током владавине Беле II у Угарску прешао и краљичин брат Белош или Белуш. Сматра се да је рођен око 1110–1115. године, односно да је на угарски двор дошао као млад човек од двадесетак или нешто више година.[14] Његов старији брат Урош II наследио је оца Уроша I на српском великожупанском престолу пре 1146. године.[15] У Србији је остао Урошев и Белошев најмлађи брат Деса, који је касније такође постао велики жупан (1155, 1162–1165).[16] Њихова и Јеленина сестра Марија је удајом за кнеза Конрада II од Знојма 1134. године постала члан чешке владарске породице Пшемисловића, и на тај начин ушла и у круг највише властеле Немачког царства. Овај брак српске принцезе, сестре угарске краљице, остварен је на иницијативу чешког војводе Собјеслава I (1125–1140), као резултат његовог савезништва са краљем Белом II.[17]

Белош се у сачуваним историјским изворима јавља први пут почетком владавине краља Гезе II (1141–1162), када је у краљевим повељама наведен као

[13] Од њихових конфискованих имања образовано је властелинство Арадског каптола: *SRH I*, 446–447; *II*, 41, 81, 196; PAULER 1899 I, 241, 476–478, n. 438; HÓMAN 1940, 381–382; MAKK 1989, 31; ENGEL 2001a, 50; РОКАИ 2002, 49–50.

[14] Ј. Калић сматра да је Белош у Угарску прешао вероватно после 1135, а свакако пре смрти краља Беле II, 13. фебруара 1141. године: КАЛИЋ 2006, 624–627. Повеља Стефана IV из 1163. године помиње два спора која је Загребачка бискупија водила око шуме Дубраве, један у време Беле II, и други у време самог Стефана IV, због узурпације тог поседа још за владе Гезе II: FEJÉR, *CD II*, 165–167; SMIČIKLAS, *CD II*, 97–98. Стилизација текста исправе дала је повода за тумачење како је бан Белош судио већ у првом спору из времена Беле II: KLAIĆ 1994, 60. Међутим, биће да се у документу све време говори о Белошевом суђењу у другом спору око власништва над Дубравом 1163. године, јер се оба пута у вези са бановим суђењем наводе изјаве тужитеља, бискупа Берналда и његовог службеника кнеза Петра. У време Беле II Берналд није био загребачки бискуп: ZSOLDOS 2011, 102.

[15] КАЛИЋ 2006, 160–161; ЖИВКОВИЋ 2006, 133, почетак владавине Уроша II ставља око 1145. године.

[16] *ИСН II*, 206–208 (Ј. Калић); ЖИВКОВИЋ 2006, 137, 146, 148, сматра да је Деса на власт први пут дошао већ око 1153. године.

[17] GOMBOS 443, 532. Војвода Собјеслав I био је ожењен Аделхаидом, сестром Беле II: КАЛИЋ 2006, 537–539, 576, 595, 600–601, 604–606, 620–621.

Belos/*Belus dux*.[18] Титула „дукса" (херцега) додељивана је у Угарској у ово време најближим сродницима владара, првенствено краљевим синовима.[19] Дукс Белош је имао врло значајну улогу током владавине Гезе II, који је на престо ступио са 11 година. Византијски историчар Јован Кинам бележи да је Белош учествовао у образовању свога сестрића још од „самог детињства". Према истом извору, Белош је у Угарској „заузимао један од првих положаја".[20] Може се рећи да је за време малолетства Гезе II, све до 1146. године, Белош, заједно са сестром, краљицом мајком Јеленом, заправо управљао Угарском краљевином.[21] Он је и наредних година имао велики утицај на угарску политику. На највишем дворском положају палатина Белош је био од 1145. или 1146. године.[22] Са овим звањем он се последњи пут у дипломатичким изворима среће марта 1157. године.[23] Истовремено, Белош се налазио

[18] Дукс Белош је наведен као сведок на исправи којом краљ Геза II потврђује права опатије у Панонхалми. Према Ђ. Фејеру, који је издао ову повељу, она је настала 1142. године, али ју је И. Сентпетери датовао у период од 1142. до 1146. године: FEJÉR, *CD II*, 117–118; *RA I*, 26, no. 76. Другу исправу, којом Геза II „presente Belos duce" потврђује једну повељу свога оца, Сентпетери је датовао у период између 1141–1146. године. У питању је потврда привилегије Беле II издате у време сабора у Острогону, одржаног 1137. или 1139. године, на којом је краљевом сину Ладиславу додељено „босанско херцештво". Тада је краљ дао сагласност жупану Мартину да може део својих поседа и слугу даровати манастиру Св. Петра, који је основао у Чатару (Заладска жупанија): FEJÉR, *CD II*, 88–92; *RA I*, 26, no. 74. Уп. KLAIĆ 1899, 129; PAULER 1899 I, 245–246, 479, n. 441; ЋИРКОВИЋ 1964, 42; ЋИРКОВИЋ 1989, 31; MAKK 1989, 33; KLAIĆ 1994, 45–46; КАЛИЋ 2006, 625–626.

[19] GYÖRFFY 1958, 47.

[20] CINNAMUS, 104, 117; *ВИИНЈ IV*, 43–44; КАЛИЋ 2006, 626–627.

[21] Краљица Јелена је умрла након 1446, а пре 1157. године: FEJÉR, *CD II*, 146; уп. WERTNER 1891, 547, WERTNER 1892, 301–302, који је иначе имао погрешне представе о Јелениним родбинским односима, укључујући и сродство са Белошем.

[22] „Beles palatinus comes" као сведок на повељи Гезе II из 1145. године, којом краљ даје одређене поседе ризничару Бикачу да их приложи свом манастиру Св. Николе у месту Мадоча у Толнанској жупанији: FEJÉR, *CD II*, 120–125. Међутим, ова исправа се не сматра веродостојном: *RA I*, 25, no. 71. На повељи из 1146. године, којом једна племкиња са краљевим одобрењем дарује село Chutus опатији Св. Мартина у Панонхалми, сведок је и „Belus comes palatinus et banus": WENZEL, *CD A. I*, 56–57; *RA I*, 25, no. 72. Стога ZSOLDOS 2011, 16, Белошев палатинат рачуна почев од 1146. године. Палатин је замењивао владара у одсуству, првенствено у судским пословима и командовању војском; управљао је такође и крунским добрима и регалним приходима: HÓMAN 1940, 222–223; *LEXIKON DES MITTEL ALTERS VI*, München–Zürich 1993, s. v. *Palatin* (Gy. Györffy); КАЛИЋ 2006, 541, 627; RADY 2000, 20–21, passim.

[23] FEJÉR, *CD II*, 146; WENZEL, *CD A. VI*, 92; *RA I*, 30, no. 86; MAKK 1989, 68; КАЛИЋ 2006, 627; ZSOLDOS 2011, 16.

и на положају бана Славоније од 1144. године.[24] Ову функцију обављао је такође све до 1157. године,[25] па се и у наративним изворима и историјском предању најчешће јавља са титулом бана.[26]

Спољну политику Угарске у овом периоду обележавали су пре свега компликовани односи са два царства, Византијским и Светим римским (Немачким), која су оба у ово време била у успону. У оквиру њих градила се и угарска политика према државама на Балканском полуострву, у византијској сфери утицаја, као што су Србија и Босна, и вазалним земљама Немачког царства у средњој Европи (Чешка, Моравска). Значајни су били и односи Угарске са суседима на северу (Пољска) и истоку (руске земље).[27] Палатин и бан Белош, као личност која је током владавине Гезе II водила угарску политику, или битно утицала на њу, дао је велики допринос угарским везама са свим наведеним државама.

Угарско-немачки односи оснажени су 1139. године веридбом петогодишње Софије, кћери Беле II и Јелене, са двогодишњим принцом Хенрихом, сином краља Конрада III Хоенштауфовца (1138–1152).[28] Овај савез склопљен је у јеку борбе Конрада III против супарника из породице Велфа, Хенриха Гордог. Међутим, након привременог договора између Велфа и Хоенштауфоваца на сабору у Франкфурту 1142. године и византијско-немачког споразума из 1145. године, дошло је до заокрета у односима Угарске краљевине и Светог римског царства. Веридба Софије и Хенриха је раскинута,[29] а немачки владар је подржао Бориса, непризнатог сина краља Коломана,

[24] Са титулом бана Белош је наведен први пут у исправи којом поп Црнота 1144. године даје неку земљу сплитском манастиру Светог Бенедикта: SMIČIKLAS, *CD II*, 54–55; KLAIĆ 1899, 129; КАЛИЋ 2006, 627. Међутим, WERTNER 1891, 550 и 1909, 380, као и ZSOLDOS 2011, 41, Белошево бановање рачунају почев од 1146. године; уп. WENZEL, *CD A. I*, 56–57; *RA I*, 25, no. 72.

[25] Жупан Валфер је 1157. године, када „Belus banus et comes palatinus erat", уз краљево одобрење основао манастир Kőszeg (Quizin), даровао га поседима и подложио опатији Св. Мартина у Панонхалми: FEJÉR, *CD II*, 144–146. Будући да је аутентичност ове повеље такође оспоравана (*RA I*, 30, no. 87), ZSOLDOS 2011, 41 сматра да је Белош на банском положају био до око 1156. године. Уп. и друге исправе у којима се Белош наводи као палатин и/или бан (1146, 1148, 1150, 1551, 1152, 1156. године): FEJÉR, *CD II*, 129–130, 140–144; *VII/5*, 119–120; WENZEL, *CD A. I*, 58, 60–62; SMIČIKLAS, *CD II*, 67; *RA I*, 25–30; KLAIĆ 1899, 130.

[26] CINNAMUS, 104, 117; *ВИИНЈ IV*, 43; *SRH I*, 456; *ПСРЛ I*, 295, *II*, 53; BONFINI, 128.

[27] HÓMAN 1940, 384–393; МАКК 1989, 31 и даље; ENGEL 2001a, 49–54; ХАРДИ 2002a, 23–50.

[28] МАКК 1989, 35; КАЛИЋ 2006, 565–568.

[29] Софија се потом замонашила у манастиру Адмонт у Штајерској. Угарски двор је покушавао да принцезу врати у земљу, па је краљ у једну мисију послао *ducem unum, virum fortem, cognatum suum et amatorem gloriae suae* – највероватније свог и Софијиног ујака Белоша. Он је са бројним посланством

који је више година претендовао на угарски престо.[30] Уз војну подршку аустријског маркгрофа и баварског војводе Хенриха II Бабенберга, Борис је у априлу 1146. године освојио Пожун (Братиславу). Град је убрзо ослобођен, а угарски двор је одговорио противнападом. Током похода, којим је практично руководио палатин и бан Белош, млади краљ Геза II је у својој шеснаестој години произведен за витеза, и тако оглашен пунолетним. У бици са аустријско-баварским снагама Хенриха II Бабенберга, поред реке Лајте 11. септембра 1146. године, угарска војска је постигла велику победу. Према сведочењима извора, битку у којој је изгинуло бројно немачко племство, око 7000 људи, одлучио је управо контранапад бана Белоша.[31] У настојању да веже руке Конраду III и спречи нове нападе на Угарску, угарски двор је новцем помагао војводу Велфа VI и његову странку у Немачкој у борби против Хоенштауфоваца.[32]

Исте године краљ Геза II оженио се руском принцезом Еуфросином, сестром кнеза Изјеслава Мстиславича, који је управо у то време (1146) постао велики кнез у Кијеву.[33] Овај брак био је један од видова угарског уплитања у руске прилике, које је започело још са походима краља Коломана и његових наследника на руске земље, од 1099. године.[34] Бан Белош је 1144. године лично предводио поход у Русију, као помоћ галицијском кнезу Владимирку Володаревичу против кијевског великог кнеза Всеволода.[35] Галицијски кнез Владимирко је претходно помагао борбу краља Беле II

стигао у манастир Адмонт, али је Софија пред окупљеним монасима и монахињама и угарским посланством објавила своју одлуку да се посвети монашком животу. Будући да је она и у писмима слатим брату, краљу Гези II, и мајци Јелени, као и другим личностима, изјављивала да се по својој вољи и без притисака определила за службу Богу, Белош је прихватио њену одлуку и са својим посланством богато даровао манастир Адмонт: *MGH, SS XII*, 771–773; *XX*, 718–720 (=Gombos, 2564–2566). Принцеза Софија умрла је са свега 16–17 година, 1150. године: Калић 2006, 568–573.

[30] Макк 1989, 36–38; Калић 2006, 571–573.

[31] Угри су имали око 3000 мртвих. Маркгроф Хенрих II Јазомиргот спасао се бекством до Беча. Опис битке доносе: Отон Фрајзиншки (*MGH SS XX*, 266, 368–370; Gombos, 1768; Антоновић 2007, 186–187, 238–239); *Бечка илустрована хроника* (*SRH I*, 453–457); Хенрих од Мигелна (*SRH II*, 197–198). Уп. и вести других извора: Gombos, 378, 505, 559, 751, 762, 763, 1484, 2644; Pauler 1899 I, 262; Klaić I, 159; Hóman 1940, 384–385; Макк 1989, 36, 39; Калић 2006, 155, 569, 573, 631–632; Engel 2001a, 50; Рокаи 2002, 51.

[32] *MGH, SS XXI*, 468; Gombos, 378, 1191, 2643; Макк 1989, 39, 46; Калић 2006, 632–633, са ранијом литературом.

[33] Василъевский 1930, 44; Pauler 1899 I, 269; Hóman 1940, 386; Макк 1989, 41, 46; Калић 2006, 629; Рокаи 2002, 51; Харди 2002a, 29.

[34] Hóman 1940, 366, 380; Макк 1989, 13, 19–20, 35; Рокаи 2002, 46.

[35] *ПСРЛ I*, 295–296; Макк 1989, 36; Калић 2006, 629; Харди 2002a, 29.

против претендента Бориса, сина Коломанове супруге Еуфемије, која је била кћи великог кијевског кнеза Владимира II Мономаха. Брак Гезе II и Еуфросине показује да се угарски двор у међувремену окренуо другој групи завађених руских удеоних кнежева, помажући борбу кнеза Изјеслава Мстиславича против рођака и супарника. Њих су предводили Изјеславов стриц, суздаљски кнез Јурај Долгоруки и галицијски кнез Владимирко Володаревич. Између 1148. и 1152. године Угри су шест пута слали војну помоћ кијевском кнезу Изјаславу Мстиславичу, који је у августу 1149. био привремено поражен и морао да напусти Кијев. Он је у јесен 1150. године послао свог брата Владимира, кнеза Волиније, краљу Гези II са молбом за помоћ. Том приликом је склопљен брак између кнеза Владимира Мстиславича и по имену непознате Белошеве кћери. Како је кнез Владимир био рођени брат Гезине супруге краљице Еуфросине, његов брак са Гезином сестром од ујака додатно је учвршћавао савез између Угарске, Волиније и Кијева.[36]

Сукобљене стране међу руским удеоним кнежевима у борби за велико-кнежевски престо у Кијеву тражиле су и налазиле помоћ и у другим државама: Византији, Чешкој, Пољској, Светом римском царству. Тако се Угарска сукобљавала са Византијом Манојла Комнина не само на Балканском полуострву, него и у руским земљама, јер је цар подржавао суздаљског и галицијског кнеза. Још у годинама пред Други крсташки рат (1147) постепено су се у Европи формирала два блока држава. Ово савезничко груписање дошло је до пуног изражаја 1149. године, када су се на једној страни нашли византијски цар Манојло Комнин, немачки краљ Конрад III и Венеција, а на другој, коју је подржавао и папа Евгеније III, јужноиталијанска Норманска краљевина Рожера II, Француска Луја VII, Угарска Гезе II, војвода Велф VI, кијевски кнез Изјаслав и српски велики жупан Урош II.[37] Имајући у виду да је велики жупан Урош II био брат палатина и бана Белоша, тешко је избећи закључак да је управо Белош одиграо кључну улогу у увлачењу Србије у овај антивизантијски савез.[38]

---

[36] *ПСРЛ II*, 52–53. Уз угарску помоћ кнез Изјаслав се 1151. године вратио на престо у Кијеву, али је Геза II и 1152. године морао да предузима поход у Русију како би учврстио његову власт. Угарска и Кијев су остали у блиским везама до Изјаславове смрти 1154. године: Макк 1989, 47–48, 69, 141, нап. 55; Калић 2006, 629–631; Харди 2002a, 29–33.

[37] Василъевский 1930, 45; Hóman 1940, 388–389; Острогорски, 1969, 360–361; *ИСН I*, 201–202 (Ј. Калић); Макк 1989, 44–45; Engel 2001a, 51; Калић 2006, 157, 540–542, 573, 585, 629–630.

[38] Као што је у историографији већ примећено, угарска политика подржавања српске борбе против Византије започела је пре Белоша, али је у његово време проширена и постављена на чвршћу основу: Калић 2006, 157, 169. Тако Белошеву улогу види и Макк 1989, 53, 69.

Белошеву улогу у угарско-српском ратовању против Византије 1149–1150. године на тај начин су тумачили и обавештени византијски савременици. Наиме, Јован Кинам саопштава да је Белош, будући одан и захвалан краљу Гези, покушао да му потчини „Далмацију", тј. Србију. Он је упорним убеђивањем успео да убеди краља да пошаље „Далматима" војну помоћ чим је чуо за продор Ромеја у Србију (разарање Раса, освајање Никаве и Галича 1149. године).[39] Наведено Белошево и краљево деловање довело је, према истом извору, до обнове византијско-угарског непријатељства, и познате битке на Тари 1150. године, када је цар Манојло Комнин успео да порази српске и угарске савезничке одреде које је предводио угарски великаш Вакхин (Bágyon).[40] Због савезничке помоћи коју су Угри пружили Србима, ромејски цар је потом са војском прешао на угарску територију, у Срем, и освојио Земун. Како се краљ Геза II враћао са похода у Галицији, Белош је као палатин командовао угарском војском на дунавском ратишту. Он је успео да брзим маневром према Браничеву примора цара Манојла на повлачење из Срема.[41]

Изнето је мишљење да је палатин Белош имао значајног удела и у обликовању угарске политике према Босни,[42] као и према плановима амбициозног Андроника Комнина да се докопа царске круне 1153. године.[43] Он је са положаја дукса Браничева, Београда и Ниша нудио угарском двору поверену му пограничну област, уколико

---

[39] По Кинаму, борба Уроша II против Византије 1149. године била је резултат његовог савеза са Немцима (тј. Велфима) и Угрима, због чега је уследио царев поход на Србију: CINNAMUS, 101–104; *ВИИНЈ IV*, 22–26, 28–29. Теодор Продром каже да је српско-угарско ратовање против царства подстакао Рожер II, јер је тиме хтео и успео да спречи експедицију цара Манојла на Сицилију: HÖRANDNER 1974, 354. Видети и: CHONIATES, 89–90; *ВИИНЈ IV*, 122–124. Уп. *ИСН I*, 202–203 (Ј. Калић); МАКК 1989, 50–52; ЖИВКОВИЋ 2006, 134–135; СТАНКОВИЋ 2006, 442–443.

[40] Урош II је након пораза морао да обнови вазалне обавезе према византијском цару: CINNAMUS, 103–113; CHONIATES, 92–93; *ВИИНЈ IV*, 26–37, 124–125, 176–180; ЈИРЕЧЕК I, 142–143; КАЛИЋ 2006, 157–159, 169–170; *ИСН I*, 203–204 (Ј. Калић); МАКК 1989, 52–53. О могућем месту битке: БЛАГОЈЕВИЋ 1976, 69–75; НОВАКОВИЋ 1979, 17–26.

[41] Претендент Борис, који је са византијским одредима пљачкао у долини Тамиша, повукао се након доласка краља Гезе. Ускоро је склопљено и византијско-угарско примирје: CINNAMUS, 113–118; CHONIATES, 92–93; *ВИИНЈ IV*, 39–44, 125–127. Напад цара Манојла на Угарску датује се углавном у 1151. годину: ВАСИЛЬЕВСКИЙ 1930, 61, нап. 4; HÓMAN 1940, 389–390; *ВИИНЈ IV*, 39, нап. 78 (Ј. Калић), с ранијом литературом; *ИСН I*, 204 (Ј. Калић); КАЛИЋ 2006, 156, 416–421, 643–644; РОКАИ 2002, 52. МАКК 1989, 54–56, сматра да су се ови догађаји одиграли у јесен 1150. године.

[42] ПАУЛЕР 1890, 123; НЕДЕЉКОВИЋ 1959, 56, 66–58; KLAIĆ 1994, 46; ЖИВКОВИЋ 2006, 159, 162. О томе детаљније у наредном поглављу.

[43] КАЛИЋ 2006, 636.

добије војну помоћ за освајање престола у Цариграду.[44] Изгледа да је у то време поново ојачала и српско-угарска сарадња. Наиме, после споразума са изасланицима Гезе II у Сердици (Софији), цар Манојло Комнин је предузео и један поход против рашког великог жупана, како би се он натерао да раскине савез са Угрима.[45] Андроников план је осујећен, он је заточен у Цариграду, али је угарска војска напала Браничево 1154. године. У борбама око Браничева, у којима је као угарски савезник узео учешћа и босански бан Борић, цар Манојло је одбранио град, али су Византинци потом поражени код Београда.[46]

За време угарско-византијског рата дошло је и до сукоба у српској владарској породици, јер је Деса, брат Уроша II и Белоша, покушао да се домогне великожупанског престола. Према савременику Михаилу Солунском, узурпатор је уживао подршку и помоћ Угара („Гепида").[47] Сукоб међу браћом вероватно је имао своје унутрашње политичке разлоге, али је одлука угарског двора да помогне Деси у заузимању власти тешко могла бити одвојена од политике према Византији. Не треба сумњати да је палатин Белош био кључна особа при одлучивању којег од његове браће Угри треба да подрже у том тренутку. Разумљиво је, с друге стране, и да је цар Манојло закључио да му на челу српске државе ипак више одговара умирени одметник Урош II, него нови угарски човек Деса, па је царевом интервенцијом 1155. године Урош II повратио привремено изгубљени владарски положај.[48] Српски велики жупан и његова држава остали су тако у вазалном положају према византијском василевсу, а

[44] CINNAMUS, 124, 126–127; CHONIATES, 101; *ВИИНЈ IV*, 46–49, 129.

[45] CHONIATES, 100. Аргументацију за датовање ових догађаја у 1153. годину видети у: *ВИИНЈ IV*, 46, нап. 102, 128, нап. 54, 55; КАЛИЋ 2006, 165–166, нап. 45, 170–171, а за датовање у пролеће 1154. године: MAKK 1989, 59, 62.

[46] Побуну против византијске власти у Београду која је потом избила угушио је војсковођа Јован Кантакузин: CINNAMUS, 130–133; CHONIATES, 101–102; *ВИИНЈ IV*, 49–54, 129–130; ВАСИЛЬЕВСКИЙ 1930, 66–71; KLAIĆ I, 162; ЈИРЕЧЕК I, 142–143; ЋОРОВИЋ 1940a, 160–161; ДИНИЋ 1958, 15; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 49–51; *ИСН I*, 205–206 (Ј. Калић); КАЛИЋ 2006, 636–637; MAKK 1989, 60–61. Рат око Браничева датују у 1155. годину: PAULER 1899 I, 288–289; HÓMAN 1940, 390–391; MORAVCSIK 1970, 81–82.

[47] *ВИИНЈ IV*, 190–191.

[48] CINNAMUS, 113; *ВИИНЈ IV*, 38, 180–183, 191–192; ЈИРЕЧЕК I, 144. Сукоб Десе и Уроша II се различито датује: за 1155. годину, непосредно пре склапања угарско-византијског мира, залаже се Ј. Калић: *ИСН I*, 206; КАЛИЋ 2006, 161–166, 171; MAKK 1989, 61, сматра да је до Десине узурпације дошло крајем 1154. године, а Т. Живковић да се то могло десити већ 1153. године: ЖИВКОВИЋ 2006, 137, 146–148, 151, 162; ПИРИВАТРИЋ 2002, 327–333, Десину акцију датује у лето – јесен 1153. или у пролеће – лето 1154. године.

угарско-византијски мир који је затим склопљен (1155) потврдио је ранију границу на Дунаву. Угарска и њени балкански савезници у том тренутку још увек нису могли да постигну успех против Византије.[49]

Сукоби који су потом поново избили у угарској владајућој породици Арпадâ утицали су и на даљу Белошеву судбину. Наиме, између краља Гезе II и његове млађе браће Ладислава и Стефана дошло је до разлаза. Када је краљ осујетио Стефанову заверу да се домогне круне и започео прогон његових присталица, млади претендент је побегао на двор цара Фридриха Барбаросе (1152–1190).[50] Принц Стефан се затим, јануара 1158. године, са царског двора преко Венеције упутио у Византију. Описујући сукоб у угарској владарској кући, немачки историограф Рахевин бележи да је бан Белош стао на страну свог млађег нећака Стефана, као његов најважнији присташа. Белош је наводно веома поштовао принца Стефана.[51] Не могу се ипак докучити стварни разлози за овакво Белошево опредељење, који су се можда кретали од начелних политичких, па до чисто личних. Како се после марта 1157. године Белошево име не среће у угарској дипломатичкој грађи, изгледа да је он већ тада напустио Угарску и вратио се у Србију.[52] О Белошевом животу током наредних неколико година нема сачуваних података.

---

[49] CINNAMUS, 130; *ВИИНЈ IV*, 54, 130; *ИСН I*, 206 (Ј. Калић); МАКК 1989, 61–62.

[50] Римско-немачки цар узео је на себе улогу арбитра у угарском династичком спору, али је одлуку одложио до даљег: *MGH SS XX*, 423–424 (= GOMBOS, 1770–1771). Ови догађаји, као и намера да се неутралишу цареви експанзионистички планови, утицали су на промену политике Гезе II према Светом римском царству и његово приближавање Фридриху Барбароси у лето 1157. године. Блиски савезнички односи са Царством нарушени су у јесен 1161. године због Фридрихове политике према папству: МАКК 1989, 65, 69, 71–74.

[51] *MGH SS XX*, 423 (=GOMBOS, 1770). Као што је закључио и МАКК 1989, 69–70, Рахевиново излагање указује да је Белош вероватно био други вођа завере против краља, заједно са Стефаном. Други савременик, Гинтер „Немац" такође тврди да Стефан *ad culmina regni aspirare dolo Bela suasore*: GOMBOS, 1117.

[52] FEJÉR, *CD II*, 146; *RA I*, 30, no. 86. Ф. Мак на основу тог податка смешта Стефанову заверу у крај 1156. – почетак 1157. године. Он такође указује на могућност да је Белош био у Стефановој пратњи и током његовог боравка у Немачкој и Византији: МАКК 1989, 66–70, 152, нап. 66; уп. и: КАЛИЋ 2006, 638–639. Једном повељом, датованом у 1158. годину, Геза II је потврдио привилегије манастира Св. Бенедикта у Печвараду, „ consilio et consensu nostrorum principum ... Beli ... et ceterorum...": FEJÉR, *CD II*, 148. Међутим, ова повеља се не сматра аутентичном: *RA I*, 32, no. 93. На основу те исправе за 1158. као годину Белошевог одласка из Угарске определили су се: PAULER 1899 I, 290; KLAIĆ 1899, 131, 136; WERTNER 1909, 380; HÓMAN 1940, 391; ЋОРОВИЋ 1940в, 47.

После смрти краља Гезе II, 31. маја 1162. године, угарски престо остао је његовом младом сину и савладару Стефану III (1162–1172). Међутим, цар Манојло Комнин намеравао је да потчини Угарску довођењем на власт свог штићеника и зета Стефана, брата Гезе II.[53] Ипак, ромејски владар је уз војни и дипломатски притисак успео само да убеди угарске великаше да за краља прихвате Ладислава, другог Гезиног брата, који је претходно такође нашао уточиште у Византији.[54] Ладислав II је крунисан за краља Угарске јула 1162. године, док је његов брат Стефан добио као *дукат* (херцештво) на управу једну трећину земље. Стефан III се преко Аустрије склонио у Пожун, где је окупљао присталице и очекивао немачку помоћ.[55]

Према византијском историчару Кинаму, цар Манојло је након тога сменио српског великог жупана Примислава, због његовог ранијег и поновљеног „бунтовништва", и на власт поставио његовог брата Белоша.[56] Бивши угарски палатин и хрватски бан Белош је тако вољом цара Манојла постао српски велики жупан, у време када је његов сестрић и византијски штићеник Ладислав II сео на угарски престо. Међутим, како саопштава Кинам, и како се то види из једне угарске повеље, Белош није дуго остао на великожупанском положају у Србији, већ се вратио у Угарску. Цар је зато на власт у Србији довео Белошевог брата Десу. Ладислава II, који је умро после шестомесечне владавине, наследио је јануара 1163. године млађи брат Стефан IV (1163–1165). У најужем кругу присталица новог владара налазио се поново

---

[53] Манојло Комнин је Стефана у Цариграду оженио нећаком Маријом, кћерком свог млађег брата севастократора Исака: CINNAMUS, 203; CHONIATES, 126; VAJAY 1979, 22; MAKK 1989, 70.

[54] CINNAMUS, 202–203; CHONIATES, 127; *ВИИНЈ IV*, 130–132.

[55] Династички сукоб је поделио и црквену хијерархију у Угарској: док је остогонски надбискуп Лука снажно подржавао Стефана III и супротстављао се његовим стричевима, калочки надбискуп Мико крунисао је прво Ладислава II, а потом и Стефана IV: *SRH I*, 127, 183, 461; *SRH II*, 200–201, 336–337; GOMBOS, 1095. PAULER 1899 I, 295–297, 497; HÓMAN 1940, 393–394; ŠIŠIĆ 1944, 83; MAKK 1989, 79–83, 94; KLAIĆ 1994, 61–62; ENGEL 2001a, 52; РОКАИ 2002, 53–54.

[56] CINNAMUS, 203–204; *ВИИНЈ IV*, 56–58. У историографији постоје мишљења да је овај Примислав (или Првослав) идентичан са Урошем II (ВАСИЛЬЕВСКИЙ 1930, 94–95; КОВАЧЕВИЋ 1900, 69–70, KLAIĆ 1899, 135; ЖИВКОВИЋ 2006, 133), али и она да је посреди друга личност, иначе непозната из осталих извора: РУВАРАЦ 1894, 215; ЈИРЕЧЕК I, 144; *ИНЈ I*, 250 (М. Динић); LEŚNY 1989, 43–44, 47–49. Резерву према изједначавању Уроша II и Примислава изразила је и Ј. Калић: *ВИИНЈ IV*, 57, нап. 136; *ИСН I*, 206; КАЛИЋ 2006, 168, 638. Оба мишљења заснована су на одређеним аргументима. Ипак, будући да се Кинам позива на своје раније излагање о побунама српског владара, а говорио је само о Урошу II, и да јасно истиче да су Белош и Деса Примиславова браћа, чини се да је исправно поистоветити Примислава и Уроша II.

и краљев ујак бан Белош.[57] Нису јасни разлози кратког Белошевог задржавања на српском престолу – да ли се суочио са отпорима у својој отаџбини, из које је био одсутан дуги низ година, и где је такође постојао сукоб око врховне власти међу члановима династије? Или је одлучио да се врати у Угарску како би помогао свом сестрићу и штићенику Стефану IV у учвршћивању власти? Најзад, да ли је и у којој мери на такву Белошеву одлуку утицао византијски цар, који га је поставио за српског владара, и који је снажно подржавао Стефана IV?

У сваком случају, Белош је ускоро изгубио сваки утицај на политичке прилике у Угарској. Стефан III, који је у земљи уживао далеко већу подршку од византијског штићеника, и који је добио помоћ из Немачке, потукао је 19. јуна 1163. године код Стоног Београда свог истоименог стрица.[58] Манојло Комнин је као одговор на новонасталу ситуцију поново покренуо рат против Угарске,[59] али увидевши да нема реалних могућности да Стефан IV поврати власт, одлучио је да се споразуме са Стефаном III. Цар је уговорио брак своје кћери Марије са млађим братом краља Стефана III, принцом Белом, који је одведен у Цариград. Споразум је предвиђао и да се Византинцима преда Белина баштина, односно његов *дукат*, који је обухватао Хрватску, Далмацију и Срем.[60] Тиме је запечаћена судбина Стефана IV, иако је одбијање Стефана III да преда Белину баштину довело до нових ратних сукоба и наставка византијске подршке свргнутом краљу. Почетком 1164. године Стефан III је послао јаке снаге у Далмацију, а царев поход на Срем и Бачку у пролеће исте године

[57] Краљ Стефан IV је повељом издатом у Острогону 1163. године потврдио пресуду бана Белоша да шума Дубрава припада Загребачкој бискупији. Поред Белоша и других краљевих достојанственика, у исправи је такође наведен и бан Борић: FEJÉR, *CD II*, 165–167. SMIČIKLAS, *CD II*, 98. Уп. KLAIĆ 1899, 137; ЋОРОВИЋ 1940б, 50; KLAIĆ 1994, 52; МАКК 1989, 94; КАЛИЋ 2006, 156, 640.

[58] *SRH I*, 127, 183, 462; *SRH II*, 201–202; GOMBOS, 762–763; CINNAMUS, 212; PAULER 1899 I, 298; HÓMAN 1940, 394; МАКК 1989, 85; ENGEL 2001a, 52; РОКАИ 2002, 54.

[59] Током овог похода на Угарску, цар је у Нишу заточио великог жупана Десу, Белошевог наследника на српском престолу, и послао га у затвор у Цариграду. Разлог су биле Десине веза са Немцима и Угрима, и покушај да избегне вазалну обавезу учествовања у рату против Угарске: CINNAMUS, 212–215; *ВИИНЈ IV*, 60–66; *ИСН II*, 207–208 (Ј. Калић); МАКК 1989, 86, 159, нап. 69. Комбинујући податке Кинама и Хонијата (CHONIATES, 136), ЖИВКОВИЋ 2006, 149, сматра да је Деса 1163. године успео да се одржи на власти, а да је затворен у Цариграду 1165. године.

[60] Бела је у Византији уз нову највишу дворску титулу *деспота*, посебно створену за њега, добио и положај престолонаследника. Прешавши у православље, понео је и ново име – Алексије: CHONIATES, 137. Сматра се како је цар Манојло покушао да на тај начин у будућности оствари унију две земље: HÓMAN 1940, 395–396; ФЕРЈАНЧИЋ 1960, 27–28; ОСТРОГОРСКИ 1969, 364; MORAVCSIK 1970, 82–83, 89–90; ENGEL 2001a, 52; РОКАИ 2002, 54. За другачије гледиште уп: МАКК 1989, 86–88, 96–98.

завршио се новим споразумом са угарским краљем и потврдом претходног договора.[61] Угри су, међутим, у пролеће наредне 1165. године поново напали Срем, и заузели читаву област између Саве и Дунава. Опседнут у Земуну, Стефан IV је убијен 11. априла 1165. године од својих присталица.[62] Уследило је затим велико трогодишње ратовање у Срему и Далмацији (1165–1167), испуњено византијским нападима и угарским контранападима. Византинци су на крају, 1167. године, однели победу над Угрима у Срему, чиме су спорне територије остале у поседу Царства.[63] Извори нам не говоре шта се са Белошем догађало током ових борби, али је јасно да је након повратка Стефана III на власт изгубио положај бана.[64] Ипак, по свему судећи, успео је да сачува главу у тим метежним временима.

Иако лишен политичког утицаја, Белош је остао у Угарској. Тих година је у овој земљи уточиште пронашла и породица његовог млађег брата Десе, а можда и сâм свргнути велики жупан.[65] Белош је, према Кинаму, у Угарској проживео „дуже време"

[61] Стефан III се ослањао на савезничку помоћ из Аустрије, Галиције и Чешке, а споразум је постигнут уз посредовање чешког краља Владислава II: CINNAMUS, 216–218, 221–227; *ВИИНЈ IV*, 67–75, *SRH II*, 202; GOMBOS, 62, 184, 441, 532, 688, 1994–1996, 2293–2295; HÓMAN 1940, 396–397; MORAVCSIK 1970, 83; МАКК 1989, 90–91; КАЛИЋ 2006, 425.

[62] CINNAMUS, 231–232, 235–237–239; CHONIATES, 128; *ВИИНЈ IV*, 75–79, 132–133; *SRH I*, 183, 210, 462; *SRH II*, 202; PAULER 1899 I, 305–306; HÓMAN 1940, 397; MORAVCSIK 1970, 83; МАКК 1989, 91–92; КАЛИЋ 2006, 425–427.

[63] CINNAMUS, 240–249, 257–263, 270–274; CHONIATES, 132–136, 151–158; *ВИИНЈ IV*, 79–101, 133–137, 140–143; *SRH II*, 203; GOMBOS, 1774; KLAIĆ I, 170; ЈИРЕЧЕК I, 145–146; ФЕРЛУГА 1957, 130–137; ФЕРЈАНЧИЋ 1969, 55; MORAVCSIK 1970, 83–89; ФЕРЛУГА 1980, 157–164; МАКК 1989, 92, 99–101, 104; КАЛИЋ 2006, 427–434; ENGEL 2001a, 53. PAULER 1899 I, 317, и HÓMAN 1940, 398–400, мисле да су Срем и Далмација остали под угарском влашћу и после 1167. године. РОКАИ 2002, 54–55, сматра да је Византији припао „Ностранu Срем" јужно од Саве, а да је „Овострани Срем" између Саве и Дунава остао Угарској.

[64] На функцијама палатина и бана већ од 1164. године налазио се Ампудин, присташа Стефана III: ZSOLDOS 2011, 16, 41.

[65] Према млетачким хроникама, као део мировног споразума са Венецијом, краљ Стефан III је удао кћи *ducis Dessae* за осорског кнеза Леонарда, сина дужда Витала II Микијелија (1156–1172). Другог дуждевог сина, рапског кнеза Николу, угарски краљ је оженио Маријом, кћерком бившег краља Ладислава II: GOMBOS, 62, 209, 688, 1173. Како су краљеви изасланици довели принцезу Марију у Венецију средином децембра 1167. године, вероватно је у то време остварен и брак Десине кћери. Десина кћи била је такође блиска рођака краља Стефана III, сестра од ујака његовог оца Гезе II. Чини се да *Chronicon Venetum* и *Historia ducum Veneticorum* мешају Десу са Белошем, јер за Десу кажу да „potentior fuit in tota Ungaria": *MGH SS XIV*, 76; GOMBOS, 688, 1173. ЖИВКОВИЋ 2006, 150–151, сматра да је Деса ослобођен из Цариграда угарским посредовањем након склапања мира са Византијом 1167.

до смрти.[66] Не зна се када је преминуо, а у папском писму калочком надбискупу Саулу из 1198. године помиње се као покојни. Из истог писма могло би се закључити да је Белош био мртав и знатно раније, у време промена извршених у његовој задужбини за управе претходног калочког надбискупа Андрије (1176–1186).[67] Улога коју је палатин и бан Белош играо у угарској историји 12. столећа чини да он по значају превазилази све друге личности са простора југоисточне Европе присутне у Угарској, не само у том периоду, него током средњег века уопште.

Белошев породични живот остао је скоро у потпуној тами. Нема сачуваних података о Белошевом браку (или браковима), због чега смо онемогућени да јасно сагледамо не само његове породичне прилике, већ и део друштвених и политичких веза које је овај моћни великаш остварио. Једна његова кћи, како је већ речено, била је између новембра 1150. и фебруара 1151. године удата за волинијског кнеза Владимира Мстиславича. Забележена је у руском Ипатијевском летопису као „бановна", али се о њој не зна скоро ништа друго, чак ни то како се звала.[68] Претпоставља се да би могла бити рођена око 1135. године, можда још у Србији. Њен живот као руске књегиње није дуго трајао – умрла је пре зиме 1155/1156. године.[69]

Осим ње, Белош је имао и других, и то мушких потомака. Године 1222. становници места Томор у Абаујварској жупанији на северу Угарске судили су се са извесним Мартином, сином Mochou-a (Матије?) *de genere Beli bani* због нанете штете и убиства два човека.[70] Не може се, међутим, утврдити тачна родбинска веза између поменутог Мартина и бана Белоша. У повељи из 1265. године, којом је краљ Бела IV утврдио правни положај варјобаћа, тј. градске посаде тврђаве Ровишће (Roicha) у Крижевачкој жупанији, поменут је и Стефан *filius Belus bani*. Он је био један од тројице славонских великаша који је, према краљевој одлуци, могао да са градским жупанима ове тврђаве суди њеним посадницима.[71] Немогуће је, међутим, да је око 150

године, и да се потом склонио у Угарску, јер је на српском престолу већ седео Стефан Немања. Уп. и ЈИРЕЧЕК I, 144; МАКК 1989, 104; БЛАГОЈЕВИЋ 1997б, 58; КАЛИЋ 2006, 544.

[66] CINNAMUS, 204; *ВИИНЈ IV*, 58.

[67] SMIČIKLAS, *CD II*, 303. Уп. ZSOLDOS 2011, 84.

[68] *ПСРЛ II*, 53.

[69] КАЛИЋ 2006, 626–627; D. Dąbrowski, *Genealogia Mścisławowiczów, Pierwsze pokolenia (do początku 14. wieku)*, Kraków 2008, наведено према приказу Ђ. Хардија у ЗМСИ 82 (2010) 170–171.

[70] ENDLICHER 1849, 697–698; WERTNER 1909, 381; LEŚNY 1989, 46. Томор се налази северно од места Сиксо и североисточно од Мишколца: GYÖRFFY I, 151.

[71] WENZEL, *CD A. VIII*, 124–125. За варјобаће (*iobagiones castri*) видети: ENGEL 2001a, 70–73, РОКАИ 2002, 27; RADY 2000, 18–23, passim.

година након Белошевог рођења још увек био активан његов син, па би овде под појмом „filius" вероватно требало подразумевати потомка.[72] У другим исправама Стефан и његова браћа Белош и Никола такође су наведени као синови Белоша (Белуша), али се он нигде више не назива баном. Могуће је зато да је палатин и бан Белош имао сина истог имена, који је био отац поменуте браће.[73] Стефан је 1279. године носио титулу жупана или кнеза (*comes*), у време када се његов брат Белош оженио кћерком славонског (вице)бана Апе. То такође потврђује да је имао истакнути положај у Славонији током друге половине 13. века.[74]

У једној парници вођеној због неког земљишта 1164. године пред сплитским надбискупом Петром, Бона, настојница опатије Светог Томе код Биограда на мору, изјавила је како је раније бан Albeus пресудио у том спору у корист њеног манастира. Он је затим у наставку процеса послао и свога брата Стефана са жупаном Петраном да донесу пресуду, што су *Stephanus frater bani* и дотични *comes* и учинили.[75] У поменутом бану Албеусу више истраживача препознало је Белоша, сматрајући да се ради о латинизираној варијанти његовог имена (бѣлъ=albus).[76] Оваква идентификација се за сада не би могла примити без извесне резерве. Белошево име се не преводи на латински нити у једној другој исправи, али није познат ни неки други угарски бан Албеус из тог периода.[77] Другим речима, поставља се питање да ли је ова исправа довољно чврст доказ за тврдњу како је Белош, поред два брата и две сестре, имао још једног брата Стефана?[78] Треба приметити да се име Стефан касније јавља међу

[72] Уп. KARBIĆ 2005, 51, нап. 18.

[73] WERTNER 1891, 555, је из неког разлога удвојио браћу Стефана и Белоша (III), ожењеног кћерком бана Апе, и тако „створио" још једну генерацију банових потомака: Белоша (IV), Николу и Стефана (II), наводне синове Белоша (III) и Апове кћери.

[74] WENZEL, *CD A. IV*, 204–205.

[75] Надбискуп је потврдио њихову ранију пресуду и вратио манастиру отету земљу: SMIČIKLAS, *CD II*, 99–100.

[76] KLAIĆ 1899, 137; НЕДЕЉКОВИЋ 1959, 68; KLAIĆ 1976, 408; LEŚNY 1989, 46–47; KARBIĆ 2004, 4.

[77] Једини угарски достојанственик са именом Албеус за владавине Арпадâ забележен је у једној фалсификованој исправи наводно из времена Стефана III, са ретком титулом comes dapiferorum (жупан столника): WENZEL, *CD A. XI*, 37–38; *RA I*, 40, no. 123; ZSOLDOS 2011, 242.

[78] LEŚNY 1989, 48–49, сматра да је наведени Стефан заправо Завида, отац Стефана Немање. Констатујући да такву хипотезу тек треба доказати, ЋИРКОВИЋ 2000, 22, истиче како је идентификација Албеуса и Белоша мање ризична од поистовећивања Стефана са Завидом.

Белошевим потомцима, али оно може потицати из угарске владајуће породице исто колико и из српске.[79]

Може се претпоставити да је Белош као једна од кључних личности у Угарској стекао велика имања широм Краљевине. Међутим, сачували су се директни подаци само о његовом поседу у месту Ке (*Keu* или *Ku*, тј. Kő, мађ. „камен") у Срему, где је палатин и бан подигао своју задужбину, манастир Светог Стефана. Фрагментарне вести о његовим потомцима и њиховим поседима у Славонији указују да је и тамо, на подручју Крижевачке жупаније, Белош имао велика имања. Повеља краља Стефана V из 1270. године детаљно описује међе поседа Pravdaviz (Продавић, данашње Вирје) између Ђурђевца и Копривнице, који се граничио са поседима поменутог Белоша сина Белоша, изгледа бановог унука.[80] Деценију касније, он се са браћом Стефаном и Николом жалио краљу Ладиславу IV због узурпације њиховог поседа Lapathk од стране другог великаша, изгледа копривничког кастелана.[81] Хронолошки најранији податак о неком бановом потомку, Мартинова парница са становницима места Томор (1222), упућује на могућност да је Белош имао поседе и у Абаујварској жупанији.

Бан Белош је у Срему подигао бенедиктински манастир посвећен светом архиђакону и првомученику Стефану. Занимљиво је приметити да је овај светац, осим што је био поштован у Угарској, био и заштитник каснијих српских владара из породице Немањића. Они су се иначе налазили у блиским сродничким односима са породицом Белошевог оца, великог жупана Уроша I.[82] Бан Белош је поседима богато

[79] За Стефана, нећака Стефана IV, који се на страни овог противкраља борио 1164. године и био заробљен и предат Стефану III, Ђ. Паулер је претпоставио да је вероватно био Белошев син: CINNAMUS, 224–225; PAULER 1899 I, 303, 481, 499, нап. 507. Ипак, за ту претпоставку не постоје чвршћи докази, осим што је палатин и бан Белош имао поменутог потомка, вероватно унука Стефана. Идентитет истоименог рођака Стефана IV, за кога Кинам каже да је веома личио на краља, остаје за сада непознат. Уп. и MAKK 1989, 68, који мисли да би то могао бити и други син претендента Бориса.

[80] У опису међа овог имања острогонског надбискупа Филипа и његовог брата Томе, које су наследили Томини синови, на четири места се помиње његово разграничење са Белошевим поседом: WENZEL, *CD A. VIII*, 284–287.

[81] Краљ је наредио славонском бану да поврати поменути посед назад законитим власницима и да им обезбеди његово мирно уживање: WENZEL, *CD A. XII*, 326; за личност узурпатора уп. ZSOLDOS 2011, 286.

[82] Читав низ аутора је још од 19. века покушавао да прецизира сродничке везе Немањића са породицом Уроша I, нудећи различита решења, али због оскудности извора коначног и општеприхваћеног решења ни данас нема. J. Лешни, који у великом жупану Урошу I види Завидиног оца, такође тумачи посвету Бановог манастира као одраз породичног култа светог Стефана: LEŚNY 1989, 42. Последњи се проблемом порекла Немањића бавио Т. Живковић, који сматра да је Немањин деда и Завидин отац био велики жупан Вукан, стриц Уроша I: ЖИВКОВИЋ 2006, 119–125, са ранијом литературом.

обдарио своју задужбину, створивши тако могућности за издржавање тридесет монаха, примање гостију и помагање сиромаха. Осим земљишних поседа, Белош је опатији даровао и значајну своту од 400 марака сребра, скупоцене крстове, путире и друге ствари потребне за богослужење и манастирски живот.[83] Опатија је по свом оснивачу касније названа „Банов манастир" (Monasterium Bani или мађарски „Bán Monostor"). Овај назив се у скраћеном облику Баноштор потом пренео и на оближње насеље, потискујући његов ранији назив Ке.[84]

Основан у области са снажним утицајем православне цркве, Белошев манастир је имао велики значај на просторима Срема све до краја средњег века. Међутим, бенедиктинска опатија је неколико деценија по оснивању доспела у кризу, па су „црне монахе" по одлуци краља Беле III (1172–1196), и уз сагласност калочког надбискупа Андрије, заменили каноници св. Аврама из Хеброна (canonici sancti Abr[aha]e de valle Ebron). Изгледа да ктитор манастира, бивши палатин и бан Белош тада више није био међу живима, јер се његова улога у овим променама не помиње. Међутим, наведени каноници потпуно су занемарили Белошеву задужбину, развукли и отуђили њена имања, те се на крају због сиромаштва већином и разишли из манастира. Такво стање у Бановом манастиру, у коме су остала само тројица каноника, навело је прво папу Целестина III (1191–1198), а онда и његовог наследника Иноћентија III (1198–1216) да нареде калочком надбискупу Саулу обнову манастира Светог Стефана. Зато су већ крајем 1198. године у манастир у месту Ке уведени регуларни каноници августинци.[85] Манастир је од 1229. године био седиште новооснованe Сремске бискупије. После

[83] SMIČIKLAS, *CD II*, 303.

[84] „Civitas de Ku alio modo Monasterium Bani nominatur" (1309): *MV I/2*, 322; CSÁNKI II, 234; КАЛИЋ 2006, 156–157, 541, 641, 650; РОКАИ 2002, 50–51. МАГЛОВСКИ 2012, 77–91, у настојању да докаже да Банов манастир није био у данашњем Баноштору, већ на локалитету Градина у Новом Раковцу, за који се иначе сматра да је идентичан са средњовековном опатијом Светог Ђорђа у Домбу (Думбову, уп. NAGY 1971, 161–185; NAGY 1985; СТАНОЈЕВ 1997, 109–112) неадекватно преводи и тумачи напред наведене и друге изворне податке о Бановом манастиру. Горњи исказ из 1309. године не може се превести као „епископско седиште у области Ке…", како то чини овај аутор, јер реч *civitas* значи град, градско насеље (као што се уосталом види и из Диканжовог речника на који се аутор позива). Овај израз се у средњовековној Угарској користио и за епископске градове, односно градска насеља у којима су постојала епископска седишта, чак иако нису имала градске зидине и широка самоуправна права: ENGEL 20012, 254; РОКАИ 2002, 79. Дакле, почетком 14. столећа град Ке, који се развио поред Белошеве задужбине и тамошње бискупије, другачије се називао *Банов манастир*. То, по свему судећи, може бити једино данашњи Баношор, што је тумачење већ широко прихваћено у историографији.

[85] SMIČIKLAS, *CD II*, 303–304, 305–306; уп. OSTOJIĆ 1965, 28, 39; ANDRIĆ 1998a, 179–182.

монголске најезде 1241–1242. године седиште бискупије пренето је 1247. у Свети Иринеј (данашња Мачванска Митровица), али је Баноштор и даље остао бискупска столица. У 15. веку, због угрожености каптола на Сави, Свети Стефан у Баноштору поново је главно седиште бискупије, а после османског разарања 1526. године манастир је запустео.[86]

[86] *MV I/2*, 315, 318 (1309); *I/4*, 279 (1400); *I/5*, 38–40 (1494); KLAIĆ 1899, 137–138; WERTNER 1891, 550–551; GYÖRFFY 2002, 60–62; РОКАИ 2002, 33; BUBALO 2010, 39, 56–59, 66–67. Манастир у Баноштору убележен је у османском попису Срема из 1546. са дажбинама од 100 акчи, али није сигурно да је тада још увек био у рукама католика: ЗИРОЈЕВИЋ 1992, 56.

3. БАН БОРИЋ ИЛИ ОДНОСИ УГАРСКЕ И БОСНЕ СРЕДИНОМ 12. ВЕКА

За разлику од палатина и бана Белоша, који је неко време водио Угарску, а знатно дуже битно утицао на обликовање њене политике, његов савременик босански бан Борић је у панонској краљевини имао неупоредиво скромнију улогу. Заједничко Белошу и Борићу је да су обојица, осим што су били везани за Угарску, у једном периоду живота били владари – први, додуше кратко, у Србији, други више година у Босни. Стиче се утисак да је Борић током своје владавине блиско сарађивао са моћним палатином Белошем. Различити положај и значај коју су имали свакако су утицали на то да се о Борићу сачувало далеко мање поузданих вести у изворима. То је, с друге стране, отварало могућности да се у историографији различито, често сасвим опречно тумаче малобројни изворни подаци о босанском бану Борићу, и тако стварају међусобно супротстављене представе не само о историјској улози ове личности, већ и о положају босанске државе средином 12. столећа.

Након што је око 1136. године вратила под своју власт велики део Далмације,[1] Угарска је настојала да наметне свој суверенитет и Босни. На сабору одржаном у Острогону 1137. или 1139. године, краљ Бела II је свом млађем сину Ладиславу доделио „босанско херцештво" (*bosnensem ducatum*).[2] Управо у то време је и назив *rex Ramae* био укључен у титулу угарских краљева.[3] Како је Босна доспела под угарску

[1] PAULER 1899 I, 244–245; MAKK 1989, 33; РОКАИ 2002, 50; ЖИВКОВИЋ 2006, 157. Угарско освајање Далмације датују око 1133. године: ŠIŠIĆ 1944, 52–53; ФЕРЛУГА 1957, 129.

[2] FEJÉR, *CD II*, 88–92; *RA I*, 26, no. 74. Уп. KLAIĆ 1899, 129; ПАУЛЕР 1890, 119; PAULER 1899 I, 245–246, 479, n. 441; ЈИРЕЧЕК I, 133; ЋОРОВИЋ 1940a, 157; ЋИРКОВИЋ 1964, 42; ЋИРКОВИЋ 1989, 31; MAKK 1989, 33; KLAIĆ 1994, 45–46; КАЛИЋ 2006, 625–626.

[3] Бела II се са том титулом први пут јавља у једној повељи издатој сплитском надбискупу 1138. године (SMIČIKLAS, *CD II*, 47), али се ова исправа не сматра аутентичном: KUBINYI 1975, 89, нап. 264. Прва неспорна повеља у којој угарски краљ носи и титулу „краља Раме" је потврда сплитских привилегија Гезе II из 1141. године: SMIČIKLAS, *CD II*, 49. Уп. MAKK 1989, 137, нап. 35; ЖИВКОВИЋ 2004, 154. KLAIĆ

власт, и зашто је ова земља у краљевској титули све до 1918. године била представљена именом Раме још увек није разјашњено, и о томе постоје различита мишљења у историографији. Ипак, чини се као најприхватљивије објашњење да је истицање угарског права на Босну био резултат неког, сада непознатог војног похода.[4] У сваком случају, босанско херцештво будућег краља Ладислава II, у то време још малог дечака, било је титуларно. Босном је управљао домаћи бан под угарском врховном влашћу.[5] Први који је именом познат био је Борић или Борич.[6]

Према Јовану Кинаму, Босна, коју река Дрина одваја „од остале Србије", половином 12. века „није потчињена архижупану Срба, него народ у њој има посебан

1978, 32–35, и 1994, 36–38, без довољно аргумената све повеље са насловом „краља Раме" настале пре ступања на престо Беле III 1172. године одбацује као фалсификате.

[4] ENGEL 2001a, 50, сматра да је Рама услед неке забуне укључена у краљевску титулу уместо Босне. Претпоставке о добровољном потчињавању Босне Угарској, изнете у више различитих варијанти, не делују утемељено. KLAIĆ 1882, 47–48, мисли да су се босански банови у страху од Византије сами придружили угарском краљу; ПАУЛЕР 1890, 120–123, и PAULER 1899 I, 479, n. 441, заступа тезу да у Босни није постојала оформљена државна организација, већ да су између 1110–1130. године тамошња српска племена добровољно прихватила угарску власт. Он повезује уједињавање, односно организовање Босне у једну политичку целину под управом бана, са Белошевом државничком делатношћу. ŠIŠIĆ 1944, 59–60, такође прихвата идеју о добровољном потчињавању и непостојању државне организације у Босни. Титула *rex Ramae* тумачена је војним освајањем жупе Раме око истоимене десне притоке Неретве. ПАУЛЕР 1890, 124, држи да је Раму освојио 1138. године угарски бан Босне, док ЋОРОВИЋ 1940a, 157–158, мисли да је 1134–1136. године започео угарски продор у Босну из Далмације, преко Цетине и Дувна, па је Рама могла бити прва жупа која је признала угарску власт. Тезу о добровољном потчињавању Босне и освајању Раме заступа и MAKK 1989, 33. Неприхватљива је идеја Н. Клаић (KLAIĆ 1978, 37–40, и 1994, 40–42) да је наслов *rex Ramae* тек Манојло Комнин дао деспоту Бели-Алексију, јер су византијски цареви вазалним владарима и страним достојанственицима додељивали искључиво византијске титуле, што искључује титулу краља. ЖИВКОВИЋ 2004, 153–164, сматра да је Рама, жупа која по Попу Дукљанину и није спадала у Босну, већ у тзв. рашко „Подгорје", доспела под угарску власт као мираз краљице Јелене, приликом њене удаје за слепог принца Белу 1129. године. Рама се зато нашла у краљевској титули након доласка Беле II на престо 1131. године, а под власт Босне је можда доспела већ за време бана Борића. Према истом аутору, изједначавање Босне и Раме у угарским изворима настаје знатно касније, тек од почетка 15. века. Међутим, иако су термини Босна и Рама у угарским изворима првобитно највероватније имали различита политичка и географска значења, извесно је ипак да је Рама у краљевској титули почела означавати угарске претензије на Босну знатно пре 15. века. У супротном, вероватно би и Босна била унета у краљевски наслов након угарских крсташких похода против босанских јеретика у 13. веку.

[5] KLAIĆ 1882, 48; PAULER 1899 I, 246; ЈИРЕЧЕК I, 133; ЋИРКОВИЋ 1964, 42; ЋИРКОВИЋ 1989, 31; MAKK 1989, 33.

[6] Код Јована Кинама наведен као Βορίτζες, а у угарским повељама Boricius или Borich.

начин живота и управљања."[7] Говорећи о угарско-византијском ратовању око Браничева 1154. године, овај писац је оставио и прве поуздане податке о бану Борићу. У дослуху са Андроником Комнином, краљ Геза II је угарску војску, појачану савезничким одредима Чеха, Саксонаца и „многих других народа", повео преко Дунава и започео опсаду Браничева. Примивши вест о царевом доласку, Угри су дигли опсаду града и због надошлог Дунава почели са повлачењем према Београду. Цар Манојло је тада дознао да се Борић, „егзарх далматске земље Босне, нашавши се међу савезницима пеонског владара, враћа у своју земљу". Василевс је стога послао један одабрани одред своје војске под командом хартуларија Василија Цинцилука да се бори против Борића, али је он налетео на главнину угарске војске, и после почетног успеха био тешко поражен.[8] Босанци су се изгледа неометано повукли са подунавског ратишта.[9]

Порекло бана Борића, као ни време и околности у којима је преузео власт нису познати. У историографији је присутно мишљење да Борић није потицао из Босне, већ да је у њу дошао са стране.[10] Због тога што је имао поседе у Пожешкој жупанији у средњој Славонији, и што су његови потомци вековима живели на том простору, многи сматрају да је Борићева постојбина била Славонија.[11] Међутим, чињеница да се

[7] CINNAMUS, 104; *ВИИНЈ IV*, 28.

[8] CINNAMUS, 131–132; *ВИИНЈ IV*, 51–52; ЋИРКОВИЋ 1989, 43, 26–27. Као што је познато, Кинам користи име „Далмати" за Србе, а „Пеонци" за Мађаре: MORAVCSIK 1930, 247–253; *ВИИНЈ IV*, 3, 10, нап. 10, 14–15, нап. 20, 51, нап. 117 (Ј. Калић); СТАНКОВИЋ 2006, 438–442.

[9] Кинамов податак да је Борић био савезник (σύμμαχος) угарског краља служио је појединим, претежно хрватским историчарима, као доказ за тезу да је он био потпуно самосталан владар Босне, а не угарски вазал: KLAIĆ 1882, 51–52, који додуше дозвољава могућност да је Борић од угарских краљева добио Усору и Соли, и да је за те земље могао доћи у „неку овислост" од владара Угарске; KLAIĆ 1994, 53–58. Међутим, чак и ако би се занемарили други извори који осветљавају Борићев положај према Угарској, јасно је да се у средњем веку савезништво једног моћног краља и владара једне мале земље морало изражавати управо кроз форму вазалних односа. Да је бан Борић био вазал угарског краља слажу се: ПАУЛЕР 1890, 123, нап. 2; ЋОРОВИЋ 1940а, 161, и 1940б, 49–51; НÓМАН 1940, 383; *ИНЈ I*, 516 (М. Динић); ЋИРКОВИЋ 1964, 42–43, и 1989, 31; *ВИИНЈ IV*, 52, нап. 117 (Ј. Калић); KARBIĆ 2005, 49; ЖИВКОВИЋ 2006, 153.

[10] Овај закључак се углавном базира на чињеници да не постоје извори нити историјска традиција који би говорили о његовим прецима или потомцима у самој Босни: ЋОРОВИЋ 1940б, 48. С друге стране, KLAIĆ 1994, 69, сматра да је Борићева стара домовина била Босна, из које је избегао у Славонију и тамо остао.

[11] ЋОРОВИЋ 1940б, 48; *ИНЈ I*, 516 (М. Динић); KARBIĆ 2005, 50. Међутим, то што је Борић имао простране поседе у Славонији не значи и да је морао бити из тог краја, јер је поседе могао добити за

међу такозваним Локрумским фалсификатима налази и једна Борићева исправа, служила је као аргумент за тезу да он и његова породица потичу из Хума.[12] Тим актом је бан Борић са синовима и рођацима потврдио повеље својих претходника о власништву локрумског бенедиктинског манастира над црквом Светог Панкрација и њеним земљиштем у Бабином Пољу на Мљету. Уколико је повеља датована VII индиктом, а не 7. даном месеца августа, то би одговарало 1159. години.[13] Иако спада међу кривотворене документе, настале на Локруму у 13. веку за потребе тамошњег бенедиктинског манастира, извесно је да ова исправа одражава реалну историјску чињеницу – да је Борић у једном периоду био господар Захумља.[14]

Међутим, ни међу историчарима који нису одбацивали изворну вредност Борићевој локрумској повељи, бар када је у питању његов владарски положај у Хуму, постоје различита схватања о томе како је он тамо доспео. За разлику од Б. Недељковића, који је сматрао да је Борића из његове хумске постојбине на бански положај у Босни довео угарски палатин и бан Белош,[15] Т. Живковић мисли да је Борићева каријера ишла управо у супротном правцу. Из Босне, где је владао од око 1150. године, Борић је, по овом аутору, власт проширио на Захумље и Травунију после првог доласка Десе на српски великожупански престо 1153/1154. године. Како је на промену власти у Србији непосредно утицао палатин Белош, он је могао да постави оданог властелина Борића за босанског бана, помажући му да прошири власт на Захумље. На тај начин је, закључује Т. Живковић, Белош могао обезбедити јединство угарских савезника, задовољавајући њихове политичке и територијалне амбиције.[16]

живота од угарског краља. Уп. Живковић 2006, 154, 161–162, који с правом закључује да не постоји коначан одговор на питање о пореклу бана Борића.

[12] Недељковић 1959, 65.

[13] Smičiklas, *CD II*, 89, чита датум као *mense augusto in die septima*, док у Шишићевом издању стоји *indictione septima*: Шишић 1928, 195–196, 210–211. Недељковић 1959, 62, нап. 26, упозорава да је у документу *in die* написано без абревијатуре, те да није у питању седми индикт, већ 7. дан августа.

[14] Иако је у историографији често одрицана свака изворна вредност овој повељи, као и другим Локрумским фалсификатима (Klaić 1882, 50; Шишић 1928, 219–220; Ћоровић 1940б, 49; Klaić 1994, 51), састављачима тих аката морало је бити у интересу да их припишу стварним и добро познатим господарима Хума, на чијој територији су се налазили спорни поседи: Недељковић 1959, 63–65; Живковић 2006, 154; *СБР 1*, 712, s. v. *Борић* (С. Ћирковић). Уп. и Живковићеву критику Шишићевих закључака о Локрумским фалсификатима: *GRS II*, 325–337.

[15] Недељковић 1959, 65–68, који је претпоставио и да је Борић можда био рођак бана Белоша.

[16] Т. Живковић тиме објашњава и околност да се Деса после свргавања са власти 1155. године није вратио у Захумље и Травунију, већ је од цара Манојла на уживање добио област Дендру код Ниша.

У светлу извесне Борићеве владавине у Захумљу, добија на тежини и знатно позније дубровачка традиција о његовом рату са Дубровником. Подробан опис тог сукоба налази се у делу Мавра Орбина, а нешто сажетији код Јакова Лукаревића. Пошто је завладао Захумљем, босански бан Борић је 1154. године заратио са Дубровником због црквеног спора између дубровачког архиепископа и босанског епископа. До главног сукоба дошло је наредне године у области Требиња. Борић је, према Орбину, имао помоћ угарске коњице, а Дубровчанима предвођеним Михом Бобаљевићем придружили су се савезнички одреди Котора, Улциња и Пераста. Пошто је поражен, босански бан се обавезао да плати ратну штету, и касније је постао велики пријатељ Дубровчана.[17] У историографији је приповедање Орбина и Лукаревића о Борићевом рату са Дубровником махом одбацивано као измишљено.[18] Упозорено је такође да је извор који су почетком 17. века користила двојица дубровачких историчара био из каснијег времена и пун анахронизама,[19] али и да време наводног рата (1154/1155. година) одговара времену Борићеве владавине. Такође, управо тада је био у току византијско-угарски рат у Подунављу у коме је Борић узео учешћа, а Дубровник и други јужнодалматински градови признавали су још увек суверенитет Византије. Крајем 1153. године био је актуелан црквени спор дубровачког архиепископа, под чијом јурисдикцијом су се налазиле Србија, Захумље и Травунија, са епископима Котора, Улциња и Дриваста.[20] Имајући све наведено у виду, чини се да би основно језго приповести о Борићевом рату са Дубровником, иако временом

Аутор такође сматра могућом претпоставку Б. Недељковића о Борићевим родбинским везама са Белошем: Живковић 2006, 147–148, 159, 162.

[17] Орбин, 137–139; Luccari, 19–20.

[18] Klaić 1882, 50; Шишић 1928, 220; Klaić 1994, 51. Ћоровић 1940а, 1940б и Ћирковић 1964 се у свом приказу Борићеве владавине не осврћу на Орбинову и Лукаревићеву причу о рату са Дубровником.

[19] Од помена дубровачког сената, тј. Већа умољених, насталог око средине 13. века, до породичних имена дубровачких, улцињских и которских заповедника која се јављају тек у 13. и 14. веку. Прича је вероватно дубровачког порекла, из породичне традиције Бобаљевића, иначе Орбинових заштитника: Орбин, 302, 376–377, коментар С. Ћирковића.

[20] Smičiklas, *CD II*, 70–73. То би, с друге стране, противречило причи по којој су управо Котор и Улциње, уз Пераст, помагали Дубровнику у рату са Борићем. Живковић 2006, 160, мисли да је током прве половине 1154. године овај црквени сукоб превазиђен, и да су поменути градови деловали у заједници под византијским утицајем. Аутор иначе у целини прихвата Орбиново и Лукаревићево излагање о босанско-дубровачком рату као веродостојно.

помућено наносима предања, могло бити засновано на реалним догађајима.[21] Као господар Захумља, бан Борић је могао доћи у сукоб са Дубровником, можда баш по питању црквене јурисдикције на том подручју. Као верни вазал и савезник, он би вероватно добио угарску војну помоћ у рату са градом под врховном влашћу византијског цара.

Како је протицала Борићева владавина наредних година остало је непознато, али је извесно да је и даље деловао под заштитом Угарске. Чврста везаност за моћног суседа директно је утицала и на Борићеву даљу судбину. Наиме, босански бан се нашао на истој страни као и његов вероватни заштитник бан Белош, доследно подржавајући Стефана IV против краља Стефана III. *Banus Boricius de Bosna* је највероватније за владавине Стефана IV, и уз његову дозволу, поклонио темпларима село Зделье (villa Esdel) у Славонији.[22] На јединој сачуваној исправи Стефана IV из 1163. године, бан Борић је наведен међу достојанственицима овог краља, после бана Белоша, палатина Томе и дворског судије, а пре тројице жупана.[23] Како је повеља издата у Острогону, постоје опречна мишљења о томе да ли је Борић, који се налазио у пратњи угарског (против)краља, у то време још увек био на власти у Босни.[24]

Одговор на то питање зависи и од тумачења текста *Угарске историје* Симона Кезаија, који наводи да је краљ Стефан III *adversus ducem de Bozna* послао војску предвођену немачким витезом Готфридом. Пошто је победио босанског владара, Готфрид се вратио краљу и стекао велику наклоност.[25] Према једном тумачењу, овај босански „војвода" био би управо Борић, што би значило да се Стефан III након победе

[21] Као што, уосталом, историјска нетачност многих аспеката народне епике о Косовском боју не значи да сам бој није историјски догађај.

[22] О томе је сачуван податак у повељи краља Андрије II темпларима у Хрватској и Далмацији из 1209. године. Међутим, у овој исправи није наведено који краљ Стефан је потврдио Борићеву донацију, стриц или синовац: SMIČIKLAS, *CD III*, 87; ŠIŠIĆ 1944, 86; KARBIĆ 2005, 50–51. Да је у питању Стефан IV мисле: ЋОРОВИЋ 1940б, 52; НЕДЕЉКОВИЋ 1959, 56; KLAIĆ 1994, 65; ЖИВКОВИЋ 2006, 155.

[23] У питању је већ помињана повеља којом је потврђена пресуда бана Белоша да шума Дубрава припада Загребачкој бискупији: FEJÉR, *CD II*, 165–167. Као што је одавно упозорено у историографији, у Смичикласовом издању ове исправе недостаје ред у коме је забележено Борићево име: SMIČIKLAS, *CD II*, 97–98. Уп. ЋОРОВИЋ 1940б, 50; KLAIĆ 1994, 52, 58–60; MAKK 1989, 84, 157, нап. 46, 163–164, нап. 152; КАЛИЋ 2006, 156, 640.

[24] KLAIĆ 1994, 62, и ЖИВКОВИЋ 2006, 163, држе да је бан Борић у то време већ био изгнан из земље од стране Византинаца. РОКАИ 2002, 54, такође сматра да је Борића из Босне истерала византијска војска, али тек 1165. године.

[25] *SRH I*, 192. Дело је настало између 1282–1285. године, на основу старијих извора.

над стрицем обрачунао и са његовим присталицом у Босни.[26] С друге стране, постоји и могућност да се Кезаијево казивање односи на Борићевог непознатог наследника и византијског штићеника.[27] Током рата са Угарском 1165. године византијски војсковођа Јован Дука је на путу за Далмацију прошао преко Босне, а наредне године цар Манојло Комнин је Босну уврстио у своју велику победничку титулу, што указује да је у тој земљи био успостављен провизантијски поредак. Готфридова интервенција против босанског бана морала се десити пре 1167. године, када је постигнут мир између Угарске и Византије. Босна је остала у византијској сфери до смрти цара Манојла 1180. године.[28] У сваком случају, Борићева владавина била је окончана, а њему се након 1163. године губи траг у изворима. Живот је вероватно завршио у Угарској.

Иза Борића је у Угарској, односно у Славонији, остало бројно и разгранато потомство. Од „рода Борића бана" потичу славонске властеоске породице Бериславићи Грабарски, Подвршки и Чернички.[29] Вести о Борићевим потомцима и њиховим поседима коришћене су за решавање питања банове постојбине, али и за одређивање животне доби у којој је дошао на власт у Босни, и могућег времена његове смрти. Ова питања су такође у историографији добијала потпуно различите одговоре. Банов дар темпларима у Славонији увећали су *Borici nepotes*, што су потврдили краљеви Бела III (1172–1196) и Андрија II 1209. године. Исти владар је наредне 1210. године потврдио још један дар Борићевог унука Одоле овом витешком реду.[30] На основу тога што је Борић имао одрасле унуке пре краја 12. столећа и што је вероватно 1163. године даровао темпларима Здеље „за спас душе", могло би се закључити да је он пред крај

[26] KLAIĆ 1882, 50; ЋОРОВИЋ 1940a, 161–162; ЋОРОВИЋ 1940б, 51; ŠIŠIĆ 1944, 86; НЕДЕЉКОВИЋ 1959, 56; ЋИРКОВИЋ 1964, 43; *СБР 1*, 713, s. v. *Борић* (С. Ћирковић).

[27] KLAIĆ 1978, 41–42; ЖИВКОВИЋ 2006, 156, 162–163. KLAIĆ 1994, 65, 68, тумачи Кезаијев текст тако да је владар наведен као *Stephanus tertius* заправо Стефан IV, који је послао Готфрида у Босну да врати Борића на власт. Овакво тумачење је неприхватљиво не само стога што се у неким рукописима ове историје за Стефана III изричито каже да је син Гезе Белиног, већ и зато што Симон Кезаи Ладислава II и Стефана IV сматра узурпаторима: *SRH I*, 183, 191.

[28] ЋОРОВИЋ 1940a, 163; ФЕРЛУГА 1957, 131–133; ЋИРКОВИЋ 1964, 43; ОСТРОГОРСКИ 1970, 284, нап. 12; ЋИРКОВИЋ 1989, 26, 31; МАКК 1989, 92, 163, нап. 138; ЖИВКОВИЋ 2004, 155; ЖИВКОВИЋ 2006, 156.

[29] MESIĆ 1869, 33–35; ANDRIĆ 1998, 41–42; KARBIĆ 2005, 58. Није могуће утврдити тачне генеалошке везе бројних личности које се у изворима 13. и 14. века помињу као Борићеви потомци: ENGEL 2001b, *Borich nem. 1. Podversai, 2. Grabarjai, 3. Töredékek*.

[30] SMIČIKLAS, *CD III*, 87, 98.

владавине већ био у позним годинама и да је ускоро умро.[31] С друге стране, констатовано је да се у повељи из 1209. године Борић не помиње изреком као покојник, те да би поменути *nepotes* могли бити и његови нећаци. Како се 1250. године као Борићев *filius* помиње Стефан, а девет година касније и Павле, постоје мишљења да је бан био знатно млађи, односно да је половином 12. века ступио на власт у Босни са 25–27 година. Због тога је, опет, претпостављано да он није могао тако млад доћи на бански положај својом заслугом, већ да га је наследио.[32] Међутим, већ је напред наведено да је мало вероватно да би синови били активни скоро 100 година након свога оца, те да израз *filius* у неким случајевима у повељама 13. века можда означава потомка.[33] Упркос бројним подацима о Борићевим потомцима у дипломатичкој грађи 13–15. века, банове породичне прилике, укључујући и имена и број његове деце, остају заправо непознате. Орбин и Лукаревић доносе тешко проверљив податак да се Борићева жена звала Лавица, и да је била сестра босанског војсковође Томаша Вукмирића.[34]

Сачувани подаци о поседима бана Борића и његових потомака у Славонији указују да је босански владар на том простору имао знатна имања. Уколико је он заиста потицао из тих крајева, поседе је могао наследити, али их је исто тако могао и добити од угарских краљева за своју вазалну службу. Штавише, извесно је да су владари Угарске на неки начин наградили његову верност у тим турбулентним временима. Неке од земљопоседа је вероватно добио још од Гезе II, а неке од Стефана IV.[35] Није сасвим немогуће ни да је Борићу неке поседе даровао Стефан III, уколико се

---

[31] Живковић 2006, 155–156, мисли да је Борић припадао генерацији рођеној око 1110. године, и да је вероватно умро већ 1163/1164. године.

[32] Ћоровић 1940б, 56–58; Недељковић 1959, 56–57, 65, прихвата Ћоровићев закључак да је Борић рођен око 1125. године, али у томе што је млад дошао на бански положај види аргумент у прилог своје тезе о Борићевој припадности угледној хумској великашкој кући. Klaić 1978, 42, такође сматра да су Стефан и Павле Борићеви синови.

[33] Karbić 2005, 51, нап. 18.

[34] Орбин, 138; Luccari, 20. Комбинујући Дукљанинов податак о кнезу Стефану, кога је краљ Бодин довео на власт у Босни (*GRS I*, 162), са Орбиновом генеалогијом хрватских и босанских владара, међу којима су тобожњи краљ Стефан и његов син Вукмир, Живковић 2006, 157, 161, поставља доста смелу хипотезу да је Борић утврдио свој положај женидбом са сестром легитимног наследника банске части Томашем Вукмирићем. Уп. коментар С. Ћирковића о изворној вредности ових Орбинових података: Орбин, 375, 417.

[35] Klaić 1994, 66–68, сматра да је Борић добио богате поседе у Славонији, али и положај пожешког жупана, током свега пет месеци владавине Стефана IV 1163. године. Иако несумњиво веран присталица

касније измирио са њим. Било да је Борић избегао из Босне пред Византинцима, или био отеран са власти од Стефана III, ова имања су омогућила егзистенцију и статус његовој породици у времену које је следило. Такође, не може се са сигурношћу тврдити ни да су сви поседи његовог рода, који се до средине 14. века помињу у дипломатичким изворима, припадали и самом Борићу – неке од њих могли су добити и Борићеви наследници за своје заслуге, или су их могли купити. Ипак, како је Борић био далеко истакнутија личност од својих потомака, локалних племића који су са поносом истицали да потичу *de genere Borici bani*, вероватније је да је навећи део тих поседа припадао још босанском бану.

О селу Esdel или Здења, који је бан Борић даровао темпларима, већ је било речи. Он се налазио поред потока Здење на обронцима Билогоре у Крижевачкој жупанији, на месту садашњих насеља Зделице Горње и Зделице Доње западно од Ђурђевца.[36] Здењи је са северне стране суседно насеље Продавић, за који је већ речено да је припадао потомцима бана Белоша. Случајност или аргумент за тезу о блиској, можда и породочној повезаности двојице банова? Борић је изгледа и након што је обдарио витешки ред храмовника задржао део имања у Здењи или околини, јер су банову донацију до 1209. године увећали његови унуци.[37]

Један спор из половине 13. века указује да је Борић, осим темплара, највероватније обдарио и витешки ред јовановаца. Предмет спора био је некадашњи Борићев посед, земља Светог Марина поред Драве (сада насеље Фелшосентмартон, јужно од Сигетвара у Мађарској, насупрот Вашке у Хрватској). Ову земљу је велики прецептор јовановаца у Угарској и Славонији 1254. године продао загребачком бискупу, али ју је као свој наследни посед потраживао и Борићев потомак (*filius*) Павле. Парница је 1259. године доспела пред краља Белу IV, који је пресудио да имање

овог владара, Борић је бар читаву деценију био вазал угарских краљева, па се може претпоставити да је део поседа добио и пре Стефана IV. Пожешка жупанија је настала током 12. века, али први подаци о њеним жупанима су из првих деценија наредног столећа. Тврдња Н. Клаић да су Борићеви потомци током 13. и 14. века држали част пожешког жупана није тачна: ZSOLDOS 2011, 181–182; ENGEL 1996, 164–165.

[36] SMIČIKLAS, *CD III*, 87; ЋОРОВИЋ 1940б, 52; НЕДЕЉКОВИЋ 1959, 56; ŠIŠIĆ 1944, 86; KLAIĆ 1978, 42; KLAIĆ 1994, 65; KARBIĆ 2005, 50–51.

[37] Тумачење да се земља коју су темпларима даровали Борићеви унуци налазила такође у Здењи или њеној близини, заснивамо на томе што је у повељи из 1209. године Андрија II у истој реченици потврдио и Борићево даровање Здење, и дар Борићевих потомака. Могуће је и да се ради о различитим, географски удаљеним поседима.

законито припада загребачком бискупу.[38] Земља Св. Мартина је, као и Зделља, била далеко од поседа банових потомака, груписаних у две целине на територији Пожешке жупаније. Зато је изнето мишљење како је Борић Цркви намерно завештао поседе одвојене и удаљене од својих других имања, односно земљопоседе које је сâм добио од краља, а не оне баштињене од предака.[39]

Земљопоседи које су у Пожешкој жупанији Борићеви потомци држали *iure hereditario* током 13. и прве половине 14. века лежали су највећим делом или на истоку жупаније, у околини Славонског Брода, или на њеном западу, између планине Псуњ и реке Саве. Како су различите гране Борићевог рода имале поседе на истоку (Бериславићи), односно на западу жупаније (Подвршки), изнет је прихватљив закључак да та околност сведочи о првој подели породичних имања између Борићевих наследника, његових синова или унука.[40] У источном делу Пожешке жупаније Борићевим наследницима припадали су поседи: Томица,[41] Голгова, сада Глоговица северно од Славонског Брода, Петња,[42] која је лежала поред истоименог потока и језера северозападно од Брода, Порик,[43] негде источно од Глоговице, Слатиник, сада Горњи и Доњи Слатиник северно, односно североисточно од Глоговице, као и њему

[38] Борићев потомак је своје право на посед покушао да поткрепи фалсификованим краљевским повељама: SMIČIKLAS, *CD IV*, 570; *V*, 135–136; ЋОРОВИЋ 1940б, 57; KLAIĆ 1978, 42; KARBIĆ 2005, 51–52.

[39] KARBIĆ 2005, 52. Ауторка прихвата мишљење да је Борићева постојбина била на простору Пожешке жупаније.

[40] KARBIĆ 2005, 59–60.

[41] Земља Tunnicha у поседу Толиса и његове браће и рођака из рода Борића бана помиње се 1244. године у повељи Беле III Босанској бискупији, приликом описа граница њених поседа. Томица се налазила западно од земље која је припадала бискупији: SMIČIKLAS, *CD IV*, 237; KARBIĆ 2005, 54. ЋОРОВИЋ 1940б, 52, 60–61, погрешно сматра да је Tolys име поседа, а не његовог власника, па га идентификује са Толисом јужно од Модриче у босанској Посавини. Зато је сматрао да су Борић и његова породица имали поседе и јужно од Саве. Тачна родбинска веза овог Толиса са баном Борићем није позната: ENGEL 2001b, *Borich nem. 3. Töredékek*.

[42] Голгову и Петњу су 1248. године палатину Роланду продали Одола, Челк и Борић, синови Борића и вероватно унуци поменутог бановог унука Одоле. Због продаје ових поседа протествовао је њихов рођак из друге гране породице, Бенедикт звани Борић са синовима: SMIČIKLAS, *CD IV*, 369–370. Голгова је раније припадала жупану Детмару, Одолином сину, а његови синовци Одола, Челк и Борић добили су је од Детмарове удовице Розе у замену за свој посед Запоље: SMIČIKLAS, *CD V*, 94–95; ЋОРОВИЋ 1940б, 58–59; KARBIĆ 2005, 55. Уп. и ENGEL 2001b, *Borich nem. 1. Podversai, 2. Grabarjai*.

[43] Помиње се у суседству Голгове и Петње, као посед синова поменутог Бенедикта 1282. године: SMIČIKLAS, *CD VI*, 418–419; KARBIĆ 2005, 55.

суседни Дубовик и Рушево, такође северно од Брода.[44] Борићевом роду су такође припадале земље и шуме између река Мрсуње и Саве западно од Брода, коришћене за жирење свиња.[45]

У западном делу жупаније као поседи Борићевих потомака наводе се: Запоље,[46] источно од Нове Градишке, Првча, југозападно од Нове Градишке, Зденци, који су можда лежали поред Саве код Мачковца јужно од Градишке, као и Зелнатеч (можда код Сичице, североисточно од претходног).[47] Северније од претходне групе имања и западно од Пожеге налазили су се поседи: Подвршко,[48] Баничев(ац), Орљавица (сада Шњеговић, североисточно од Подвршког),[49] Јелсевац,[50] Вучјак (сада Вучјак

[44] Стефан, *filius Borych bani*, морао је 1250. године на име одштете предати посед Zalathnuk Александру, сину Борша, јер је ранио његову супругу Маргарету и убио шест његових слугу. Сагласност за предају поседа дали су и Стефанови рођаци и суседи Берислав из Дубовика и Ламперт из Рушева (Horsoua): SMIČIKLAS, *CD IV*, 424–425; ЋОРОВИЋ 1940б, 56–57; KLAIĆ 1978, 42; KARBIĆ 2005, 56.

[45] То су били заједнички поседи Бенедикта званог Борић и његовог брата Бериславa, од кога потиче породица Бериславића Грабарских (уп. ENGEL 2001b, *Borich nem. 2. Grabarjai*). Њихови синови су се 1272. године договорили да шуме поделе по пола, а да остало заједнички користе, а нешто касније су извршили деобу свих заједничких поседа: SMIČIKLAS, *CD VI*, 14–15; *IX*, 306–307; ЋОРОВИЋ 1940б, 59; KARBIĆ 2005, 56.

[46] SMIČIKLAS, *CD V*, 94–95. Уп. претходно излагање.

[47] Земљу Зденце је од Вишена (извесно сина Бенедиката Борића) купио Никола, син Десислава, коме је припадао и део Првче. Други део Првче био је заједнички посед Петра и Јована, синова Стефана из рода Борића бана. Никола је уступио Вишенову земљу Зденце Петру, а он је 1261. године ово имање и свој део Првче заменио са братом Јованом за његов посед Зелнатеч: SMIČIKLAS, *CD V*, 200–202. Никола Десиславов је свој део Првче 1264. године заменио са Матијом, братом Завиде, такође из рода Борића бана, за његов посед Подвршко (Podwrs): SMIČIKLAS, *CD V*, 321–322; ЋОРОВИЋ 1940б, 59; KARBIĆ 2005, 57–58.

[48] Уп. претходну напомену.

[49] Гргур, син Завиде, и његова браћа од стрица Завида и Матија, синови Матије, спорили су се 1283. године око Баничева са својим рођацима Бенедиктом и Јаковом, синовима Одоле, тражећи половину тог поседа. Спор је решен тако што су у замену од Одолиних синова добили Орљавицу (Orioicha), коју су Одола и његова браћа Челк и Борић били купили од Николе, Харанчовог (Хранковог?) сина: SMIČIKLAS, *CD VI*, 428–429; KARBIĆ 2005, 58–59. Тај Никола је изгледа такође припадао Борићевом роду, али његове родбинске везе са другим гранама овог рода нису реконструисане: ENGEL 2001b, *Borich nem. 1. Podversai, 3. Töredékek*. KLAIĆ, 1994, 68, указује да се у имену поседа Banichev задржала традиција великог претка, бана Борића.

[50] Посед Yelseuch је 1288. године Гргур Завидин због дуга од осам марака предао брату од стрица Завиди Матијином: SMIČIKLAS, *CD VI*, 626–627; KARBIĆ 2005, 59.

Чечавачки),[51] Брестовац Пожешки и њему суседни Свети Мартин.[52] Борићевим потомцима је у овом крају средином 14. века припадала и Копривна, северозападно од Пожеге.[53] Посед са црквом Свете Марије који је Борићев унук Одола даровао темпларима пре 1210. године највероватније је идентичан са поседом Одоља, документованим у изворима из 15. века. То касније ишчезло средњовековно насеље налазило се код Ивандола, југозападно од Славонске Пожеге.[54]

Поседи припадника рода бана Борића граничили су се у 13. и 14. веку, као и касније, са имањима знамените бенедиктинске опатије Светог арханђела Михаила у Рудини, на јужној падини Псуња, изнад села Подвршко и Чечавац. Будући да су чланови тога рода имали патронат над поменутом опатијом, изнето је мишљење да је овај манастир настао као задужбина бана Борића или његовог сина.[55] У прилог тој тези иде и чињеница да је бан располагао далеко већим богатством него његови потомци у 13. веку, који су изделили наслеђене баштинске поседе. Борић би тако, слично Белошу, могао да буде ктитор бенедиктинског манастира који је спадао међу најзначајније црквене институције на подручју Славоније у средњем веку.[56]

[51] Овај посед је 1279. године Гргур, син Завиде, мењао са опатом манастира Рудине за посед Липине (сада Опатовац западно од Пожеге): SMIČIKLAS, *CD VI*, 321–322; KARBIĆ 2005, 59.

[52] Ове поседе је пре 1273. године од Борићевих потомака купио жупан Бах: DL 834; KARBIĆ 2005, 59.

[53] Део овог поседа држали су 1349. године Никола и Ђурађ, синови Михаила и унуци Одоле: SMIČIKLAS, *CD XI*, 515; KARBIĆ 2005, 59.

[54] Одолин наследни земљопосед дарован темпларима састојао се од обрадивог и необрадивог земљишта, шума, ливада, винограда и рибњака: SMIČIKLAS, *CD III*, 98. За идентификацију овог поседа са Одољом уп. CSÁNKI II, 419; KLAIĆ 1994, 66–67, која сматра и да је поменуту цркву или манастир Свете Марије подигао бан Борић; KARBIĆ 2005, 53–54, где је наведена и друга релевантна литература.

[55] KLAIĆ 1994, 68–69. Док С. Андрић, који је детаљно обрадио историју Рудинске опатије од 1279. до 1526. године (ANDRIĆ, 1998, 31–57), сматра да нема довољно доказа за претпоставку о Борићу као ктитору овог манастира, М. Карбић у својој дисертацији *Rod Borića bana: primjer plemićkog roda u srednjovijekovnoj Požeškoj županiji* из 2005. године прихвата ту хипотезу, истичући да су скоро сви познати патрони опатије у 14. столећу били припадници племићког рода бана Борића (дисертација је у међувремену објављена, али нам није била доступна; наведено према: GRGIN 2008, 126).

[56] Манастир је постојао до османског освајања Славоније, када је разорен и запустео. Откривени и археолошки испитани остаци манастирског комплекса, фрагменти камене пластике и фресака указују да се радило о раскошном романичком сакралном здању: Dubravka SOKAČ-ŠTIMAC–Lidija IVANČEVIĆ ŠPANIČEK, *Rudina: benediktinska opatija svetog Mihovila*, Požega 1997.

4. ЦАРИЦА МАРГАРИТА И ЊЕНИ СИНОВИ: УГАРСКЕ ВЕЗЕ СА ВИЗАНТИЈОМ И ЛАТИНИМА НА ИСТОКУ (КРАЈ 12. – ПРВА ПОЛОВИНА 13. ВЕКА)

У пролеће 1172. године, док се спремао на поход против побуњеног српског великог жупана Стефана Немање,[1] византијски цар Манојло I Комнин добио је вест да је преминуо угарски краљ Стефан III. Прераном смрћу 25-огодишњег краља био је отворен пут до престола за његовог млађег брата и византијског штићеника Белу. Прогласивши свог пашенога за новог краља Угарске и примивши од њега заклетву верности, која је укључивала и обећање да се нови краљ неће мешати у српске ствари без одобрења цара, Манојло Комнин је послао Белу III (1172–1196) са супругом Аном и раскошном пратњом у Угарску.[2] Ступивши на угарски трон, Бела III се суочио са опозицијом предвођеном острогонским надбискупом и својим млађим братом Гезом, кога је подржавала и њихова мајка Еуфросина. Међутим, краљ је енергичним мерама успео да учврсти своју власт. Период мира и стабилности који је наступио после вишедеценијских унутрашњих сукоба допринео је привредном и културном напретку Угарске у последњој четвртини 12. столећа.[3]

Истовремено, исцрпљена војно и материјално услед претерано амбициозне спољне политике Манојла Комнина и економске доминације италијанских трговаца, Византија се после цареве смрти нашла у великој кризи. Борба за власт на

[1] Стефан Немања је искористио избијање византијско-млетачкког рата 1171. године за нови покушај осамостаљивања од Византије, изгледа уз ослонац на Немце и Угарску: CINNAMUS, 286–287; CHONIATES, 158–159, који Немањино одметништво ставља у 1168. годину; уп. *ВИИНЈ IV*, 102, нап. 297, 298, и 144–148, нап. 131–138, где се детаљно расправља о хронологији Немањине акције и наводи ранија литература; *ИСН I*, 210 (Ј. Калић); МАКК 1989, 107; КАЛИЋ 2006, 388, 543–544.

[2] CINNAMUS, 286–287; CHONIATES, 170; *CMH IV/1*, 234, 584 (J. Hussey, Gy. Moravcsik); *ВИИНЈ IV*, 251; HÓMAN 1940, 400–401, 429; РАДОЈЧИЋ 1954, 14; MORAVCSIK 1970, 90; МАКК 1989, 107, 110; РОКАИ 2002, 55;

[3] HÓMAN 1940, 430–439; МАКК 1989, 107–114; ENGEL 2001a, 53, passim; РОКАИ 2002, 56–57.

цариградском двору омогућила је Бели III, који је за Манојловог живота остао веран обавезама преузетим према василевсу, његовој породици и Византији,[4] да обнови експанзивну угарску политику на Балкану. Пошто је заузео византијску Далмацију и Срем већ крајем 1180. или почетком 1181. године, краљ Бела III је наредне 1182. године освојио Београд и Браничево.[5] Узурпација власти од стране бескрупулозног Андроника Комнина, започета маја 1182. године, и његов потоњи крвави обрачун са Манојловом породицом пружили су угарском краљу могућност да настави освајања, под изговором заштите, односно освете својих рођака.[6] Стање у Византији искористио је и велики жупан Стефан Немања да коначно ослободи себе и своју земљу подложности Ромејском царству. Бела III је брзо пронашао заједнички језик са српским владарем, и у савезу са њим је у јесен 1183. године кроз Поморавље, преко Ниша стигао све до Сердике.[7] Византија је наредне године успела да поврати Браничево, али је владавина Андроника I Комнина (1183–1185) испуњена терором још више ослабила царство, које се суочило са страном инвазијом. Пошто је стари византијски непријатељ Виљем II, краљ Сицилије, заузео Драч 1185. године, продро је до Солуна и освојио други град царства. Изгледа да се овом ситуацијом окористио и Бела III, који је обновио офанзиву у Поморављу. У том критичном тренутку по Византију, у превирату у Цариграду убијен је Андроник I, а на царски трон је 12.

[4] Бела III није пружио подршку Стефану Немањи 1172. године, што је допринело његовом поразу и поновном потчињавању византијском цару. Чињеница да је угарски краљ остао лојалан према Византији за време Манојловог живота вероватно је допринела томе да српски велики жупан у овом периоду одустане од покушаја осамостаљивања. Бела III је 1176. године послао византијском цару угарске помоћне одреде приликом његовог похода против иконијског султана. Византијска војска, у којој су поред угарских, биле и српске помоћне чете, доживела је катастрофалан пораз у сукобу са Турцима код Мириокефалона: CINNAMUS, 299; *ВИИНЈ IV*, 105; *CDP VII*, 20; PAULER 1899 I, 324–325; ОСТРОГОРСКИ 1969, 366–367; MORAVCSIK 1970, 91; *ИСН I*, 211 (Ј. Калић); МАКК 1989, 112–113.

[5] CHONIATES, 267–268; *ВИИНЈ IV*, 150–151, нап. 151; GOMBOS, 792; PAULER 1899 I, 326–327; ЈИРЕЧЕК I, 152; НÓМАН 1940, 431–433; ФЕРЛУГА 1957, 147–148; ОСТРОГОРСКИ 1969, 374; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ, 56; *ИСН I*, 251–252 (Ј. Калић); МАКК 1989, 115–116.

[6] Манојлова удовица Марија Антиохијска, погубљена крајем 1182. године, била је сестра Белине прве супруге Ане (Агнезе), која је умрла 1184. године. Тако је и млади цар Алексије II, кога је Андроник убио пошто је постао његов савладар у септембру 1183. године, био сестрић угарске краљице: GOMBOS, 29.

[7] CHONIATES, 277, 280; *ВИИНЈ IV*, 151–153 (коментар Ј. Калић); НÓМАН 1940, 432–433, погрешно верује да су Угри успели да држе Поморавље под својом влашћу три године; ОСТРОГОРСКИ 1969, 374; MORAVCSIK 1970, 92; МАКК 1989, 117–118; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 49. Немања је после Белиног повлачења сам наставио ратовање против Византије, освајајући Дукљу и приморске градове: СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ, 30–31; ЈИРЕЧЕК I, 152–153; *ИСН I*, 252 (Ј. Калић).

септембра 1185. године ступио рођак династије Комнина по женској линији, Исак II Анђео (1185–1195).[8]

Нови цар је покренуо све расположиве војне снаге како би се успешно супротставио норманској инавазији, а да би неутралисао опасност са севера, послужио се дипломатијом. Исак II се обратио Бели III са предлогом за склапање мира и савезништава, који је требало учврстити династичким браковима. Византијски цар, чија је прва супруга раније умрла, затражио је у јесен 1185. године руку Белине десетогодишње кћери Маргарите. Угарски краљ, који вероватно није био превише рад да види амбициозног Виљема II у Цариграду, прихватио је Исакову понуду за регулисање угарско-византијских односа.[9] Будући да је и сам претходне године остао удовац, Бела III је затражио да се ожени обудовелом принцезом Теодором, унуком најстарије сестре цара Манојла Комнина. Међутим, како се принцеза у међувремену замонашила, краљевој жељи није било могуће изаћи у сусрет.[10] Ипак, ове препрека није омела постизање споразума између два владара. Бела III је свом царском зету, уз десетогодишњу кћи, као мираз предао територије у Посавини и Подунављу које је претходно заузео: Онострани Срем, Кучево и Браничево.[11] Бела III је, такође, поново прихватио обавезе које је у Сердици преузео 1172. године, што је имало посебни значај у светлу текуће Немањине акције против Византије.[12] С друге стране, Исак II, чија је војска пре краја исте године истерала Нормане са Балкана, помирио се с тим да некадашњи Белин *дукат* – Далмација и (Овострани) Срем – остане у краљевом

[8] CHONIATES, 296–308, 317–320, 338–347; GOMBOS, 257, 293–294, 1489; WERTNER 1892, 384–385; ЈИРЕЧЕК I, 154–155; ОСТРОГОРСКИ 1969, 374–375; MORAVCSIK 1970, 93; *CMH IV/1*, 245 (J. Hussey); *ИСН I*, 254 (Ј. Калић); ВАРΖОΣ 1984, 807–812; МАКК 1989, 118–119; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 49.

[9] CHONIATES, 368; *CMH IV/1*, 245 (J. Hussey); MORAVCSIK 1970, 93; МАКК 1989, 120.

[10] МАКК 1989, 120. С друге стране, MORAVCSIK 1970, 92–93, сматрао је да се радило о Манојловој сестри, а не о њеној унуци, и да је то био део плана Беле III да дође на византијски престо и оствари персоналну унију две земље; ово тумачење прихватили су и други аутори, на пр. НÓМАН 1940, 433; ОБОЛЕНСКИ 1991, 196–197. РАДОЈЧИЋ 1954, 10, 15, као и Мак, одбацује идеју о персоналној унији као мотив за планирани брак. Бела III се 1186. године оженио по други пут Маргаритом Капет, кћерком француског краља Луја VII: GOMBOS, 581, 1034, 1054, 1101, 1158, 2032, 2033, 2054, 2059.

[11] Територијални опсег Маргаритиног мираза не помиње се у савременим изворима, већ се закључак о њему посредно може стећи на основу каснијих извора, о чему ће бити речи у настављку поглавља: FEJÉR, *CD II*, 437; THEINER, *MS I*, 35–36; WERTNER 1903, 593, 595; Динић 1931, 301; Динић 1978, 94; ЗЛАТАРСКИ II, 433; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 56–57; РОКАИ 1983a, 127; РОКАИ 2002, 57; *ИСН I*, 255 (Ј. Калић); ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 50–51; ЋИРКОВИЋ 2008, 4–5. За Кучево уп: КРСТИЋ 2002, 139–162.

[12] *ВИИНЈ IV*, 251; РАДОЈЧИЋ 1954, 14, 18; *ИСН I*, 252–255 (Ј. Калић); МАКК 1989, 120; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 49.

поседу.[13] Крајем 1185. или почетком 1186. године, млада Маргарита је стигла у Цариград, где се, прешавши у православље и добивши име Марија, удала за 30-огодишњег цара Исака II Анђела.[14]

Нова византијска царица Маргарита рођена је највероватније 1175. године, као кћи краља Беле III и његове прве супруге Агнезе (Ане) Шатијон, антиохијске принцезе. На двору свог супруга стасала је у веома лепу жену,[15] али се не може рећи да јој је судбина била наклоњена. Исак II Анђео није био енергичан и способан владар, који би могао да заустави пропадање некада моћног царства. Раскошна прослава њихове свадбе захтевала је расписивање ванредних пореза, што је био повод за избијање устанка Бугара и Влаха 1186. године.[16] Византија није успела да угуши устанак, који је довео до стварања Другог бугарског царства под династијом Асена, као што није била у стању да спречи осамостаљивање Србије. Иако је нанео пораз Стефану Немањи на Морави у јесен 1190. године, Исак II Анђео је морао да прихвати фактичку независност српске државе.[17] После победе над Србима, успоставивши контролу над Поморављем и Подунављем, Исак II се састао са тастом Белом III на Сави.[18] Ипак, ускоро су односи двојице владара поново поремећени: Бела III је напао Србију (највероватније 1192. или 1193. године), што је Исак II искористио да наступи као њен заштитник и суверен, шаљући Србима војну помоћ и протествујући код папе

[13] MORAVCSIK 1970, 93; МАКК 1989, 120; ФЕРЈУГА 1957, 147, сматра да Византија није званично одустала од Далмације.

[14] CHONIATES, 368; MILLER 1881, 615–619; GOMBOS, 294, 1054; WERTNER 1892, 386–387, 394; WERTNER 1903, 593; *СМН IV/1*, 585 (Gy. Moravcsik); MORAVCSIK 1970, 93–94; ΒΑΡΖΟΣ 1984, 813, 819; МАКК 1989, 120; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 49, 56, нап 5; ENGEL 2001a 53; РОКАИ 2002, 57. Негде у то време је у изгнанство у Византију преко Браничева послата и краљева мајка Еуфросина, која је потом уточиште нашла код јовановаца у Јерусалиму: *SRH I*, 127; GYÖRFFY 2002, 30–31; MORAVCSIK 1970, 91; МАКК 1989, 177, n. 149; ХАРДИ 2002б, 66.

[15] VILLEHARDOUIN, 74, 83–84 (= GOMBOS, 1001).

[16] CHONIATES, 368–369, 371–376; GOMBOS, 887, 1007; ЗЛАТАРСКИ II, 410–411; *ИБ 3*, 118–125 (Д. Ангелов); *СМН IV/1*, 522–523 (M. Dinić); ОСТРОГОРСКИ 1969, 378–380; *ИСН I*, 255 (Ј. Калић).

[17] CHONIATES, 434. О хронологији битке на Морави постоје различита мишљења (1190, 1191. или 1192. година); у српској историографији је прихваћена 1190. година: уп. *ВИИНЈ IV*, 154, нап.161, и 221–222, нап. 20 (Ј. Калић, Б. Ферјанчић); *ИСН I*, 259 (Ј. Калић); МАКК 1989, 123, 199, n. 199, као и неки ранији аутори, опредељује се за 1991. годину.

[18] Као место сусрета двојице владара историографија узима Београд или Сирмиј: РАДОЈЧИЋ 1954, 16; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 57; *ИСН I*, 259 (Ј. Калић); МАКК 1989, 123. Сматра се да је тема преговора вероватно била ситуација на Балканском полуострву, односно бугарско и српско питање. Вид. и ЗЛАТАРСКИ III, 75.

Целестина III (1191–1198) због угарског напада.[19] Таст и зет су убрзо изгладили односе и обновили савез, јер је византијском цару, после пораза у сукобу са Бугарима (1194), била неопходна угарска војна помоћ. Ипак, угарски краљ, који је обећао слање помоћи преко Видина, није био у прилици да помогне свом царском зету.[20]

После десетогодишње владавине, Исака II је за време похода против Бугара, у априлу 1195. године, са власти свргао рођени брат Алексије III (1195–1203). По наређењу новог владара Ромеја, иначе таста Стефана Немањића,[21] Исак II је ослепљен и са породицом затворен у једној цариградској палати. Његов наследник Алексије, најстарији син из првог брака, успео је да побегне из вишегодишњег заточеништва и у зиму 1201. године стигне на запад. Тражећи помоћ за ослобођење своје породице и повратак на власт, Алексије се обраћао папи Иноћентију III и своме зету Филипу Швапском. Преко њега је ступио у контакт са вођама IV крсташког похода, монфератским маркгрофом Бонифацијем II и млетачким дуждом Енриком Дандолом. После освајања угарског Задра у новембру 1202. године, крсташи су у лето наредне године опсели и освојили Цариград. Алексије III је успео да утекне, а слепи Исак II је 18. јула 1203. године поново доведен на царски престо, са сином Алексијем IV (1203–1204) као савладарем.[22] Маргарита, која је осмогодишње заточеништво провела уз свог

[19] Разлоге угарског напада на Србију вероватно треба тражити у јачању њене позиције на Балкану, услед Немањиних територијалних проширења и његових спољнополитичких веза, као што су оне са царем Фридрихом Барбаросом и крсташима (1189) и Бугарима. Признавање Немањиних достигнућа од стране Византије, кроз оронављање његове са царском породицом, такође је учврстило положај Србије, што није одговарало Бели III. Ни уз византијску војну помоћ, Стефан Немања није успео да истера нападаче, због чега је Исак II и тражио папино посредовање. Није познато како се ствар на крају завршила, претпоставља се угарским повлачењем: *ВИИНЈ IV*, 251–252; РАДОЈЧИЋ 1954, 17–20; *СМН IV/1*, 585 (Gy. Moravcsik); ОСТРОГОРСКИ 1969, 383; *ИСН I*, 260–261 (Ј. Калић); MAKK 1989, 123. Посебно је питање где су Угри извршили напад. Наиме, Подунавље и Посавина били су у византијским рукама (Маргаритин мираз), а цар не помиње да је приликом угарског похода нападнута византијска територија. Из тога би се могао извући закључак да је угарски поход на Србију извршен на неком другом правцу, можда у Захумљу.

[20] CHONIATES, 446; ЈИРЕЧЕК I, 158; ЗЛАТАРСКИ III, 80–81; *СМН IV/1*, 247, 585 (J. Hussey, Gy. Moravcsik); ОСТРОГОРСКИ 1969, 383; *ИБ 3*, 129–130 (Б. Примов); MAKK 1989, 123; БОЖИЛОВ–ГЮЗЕЛЕВ 1999, 434.

[21] CHONIATES, 531; *СМН IV/1*, 247, 521 (J. Hussey, M. Dinić); *ВИИНЈ IV*, 164, нап. 194 (Ј. Калић), 246–247, нап. 8 (Б. Ферјанчић), са ранијом литературом; *ИСН I*, 263–264 (С. Ћирковић); BAPZOΣ 1984, 744–746, 815, 824.

[22] CHONIATES, 450–452, 536–551; GOMBOS, 63, 943; *СМН IV/1*, 278–283 (D. Nicol); ОСТРОГОРСКИ 1969, 389–390; ЗЛАТАРСКИ III, 167–170; RUNCIMAN 1987, 110–119; *HIST. CRUS. II*, 166–180 (E. McNeal, R. L. Wolff); LONGNON 1949, 31–41; BAPZOΣ 1984, 791–792, 829–832.

супруга,[23] поново је за кратко постала византијска царица. Међутим, немогућност Алексија IV да испуни нереална обећања дата крсташима с једне, и незадовољство Византинаца новим режимом који је довео омражене Латине у саму престоницу царства с друге стране, окончали су владавину Анђела већ у јануару наредне 1204. године. У побуни која је избила у Цариграду убијен је Алексије IV, а Исак II је убрзо потом умро у затвору.[24]

Као одговор на цариградски преврат, крсташи су поново, 13. априла 1204. године, освојили византијску престоницу, у којој су прогласили Латинско царство.[25] Маркгроф Бонифације од Монферата, коме је због противљења Млечана измакла царска круна, оженио се одмах Исаком удовицом Маргаритом.[26] Као и сваки добар династички брак, и овај је требало да задовољи интересе обе стране: искусни војсковођа и вешт политичар, Бонифације је преко бивше византијске царице настојао да легитимише свој положај међу Ромејима и утре себи пут до царске круне, док је Маргарита браком са моћним вођом крсташа штитила себе и своје синове. Бонифације од Монферата је прихватио Маргаритине синове: старијег Манојла, кога је чак прогласио за византијског цара, и млађег Јована (Калојана) Анђела, иступајући као њихов заштитник.[27] На тај начин је учвршћивао своју власт у прилично хаотичним

[23] Један од крсташких вођа, гроф Хуго IV од Сентпола, у писму из 1203. године наводи: „In crastino Deo cooperante fuit civitas reddita nobis, et tunc fuerunt octo dies completi a civitatis obsidione. Tunc vero Tirsacus (Исак II) imperator et imperatrix uxor eius, videlicet soror regis Ungariae, qui diu in horrore carceris tenti fuerant et inclusi, nobis gratias multimodas referentes mandaverunt, quod per Dei gratiam et nostrum auxilium fuerant a carcere liberati, et quod decus imperii rehabebant, et nos in crastino veniremus in palatium tamquam in nostrum cum filio suo diu desiderato“: GOMBOS, 483, 896; WERTNER 1892, 395, нап. 1. Више западних извора погрешно сматра Маргариту Алексијевом мајком: GOMBOS, 548, 834, 909–910, 943.

[24] CHONIATES, 561–564; VILLEHARDOUIN, 87–88; ЗЛАТАРСКИ III, 186–187; *CMH IV/1*, 283–284 (D. Nicol); ОСТРОГОРСКИ 1969, 390; *HIST. CRUS. II*, 180–182 (E. McNeal, R. L. Wolff); RUNCIMAN 1987, 119–121; BAPZOΣ 1984, 807, 832; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 52.

[25] CHONIATES, 568–575, 596–597; VILLEHARDOUIN, 89–104; *CMH IV/1*, 284–287 (D. Nicol); ОСТРОГОРСКИ 1969, 396–397; LONGNON 1949, 43–48; *HIST. CRUS. II*, 182–190 (E. McNeal, R. L. Wolff); RUNCIMAN 1987, 121–125.

[26] Брак Бонифација Монфератског и Маргарите Угарске склопљен је пре 16. маја 1204. године. Она се тада вратила у католичку веру: CHONIATES, 598; VILLEHARDOUIN, 104–105; GOMBOS, 48, 911, 944, 1001, 2122; MIGNE PL 215, col. 714; LONGNON 1949, 58; *HIST. CRUS. II*, 189 (R. L. Wolff); ФЕРЈАНЧИЋ 1964, 101–102, 107; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 52.

[27] CHONIATES, 599. Папа је подржао Бонифацијеве одлуке везане за сина Исака II: MIGNE PL 215, col. 1029; ФЕРЈАНЧИЋ 1964, 110–112, 115; ФЕРЛУГА 1978, 114, 117; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 52–53; *HIST. CRUS. II*,

временима после пада Цариграда, када су на развалинама Византије тек настајали обриси будућих крсташких и грчких држава.[28] Монфератски маркгроф је иначе имао далеко више слуха за осећања и ставове Византинаца од већине других крсташких вођа. Бонифацијеви далекосежни планови, са којима је ушао у брак са Маргаритом, видљиви су и из његовог настојања да обећане поседе у Малој Азији и на Криту замени за Солун и територије у Грчкој, који су били у близини земаља његовог шурака, угарског краља.[29]

Бонифације Монфератски је због Солуна ушао у сукоб са латинским царем Балдуином I (1204–1205), али је на крају, после оружаних борби око Дидимотике и Адријанопоља, постигнут договор и маркгроф је у пратњи супруге и њених синова у септембру 1204. године ушао у други град Византијског царства. Оставивши Маргариту као намесницу у Солуну, он је у јесен исте године предузео поход у средњу и јужну Грчку. Водио је са собом и неке византијске племиће, коју су наступали у име Бонифацијевог пасторка, „цара" Манојла. То је умногоме олакшало монфератском маркизу да стави Грчку под своју власт, оснивајући тамо више вазалних држава и

189–190 (R. L. Wolff). Несуђени ромејски цар Манојло Анђео рођен је после јануара 1193. године. Напустио је двор Бонифација Монфератског и Маргарите у Солуну и отишао у Малу Азију, прикључивши се латинским нападима на Никејско царство, али је заробљен 2011. и умро већ 17. јуна 1212. године у Никеји: WERTNER 1892, 387–388, n. 3; WERTNER 1903, 595–596, n. 1; ΒΑΡΖΟΣ 1984, 814; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 57, нап. 30.

[28] Вилардуен прича како је Бонифације Монфератски у лето 1204. године освојио Дидимотику уз помоћ једног Грка, после чега су му пришли и бројни други Византинци, из поштовања према царици Маргарити: VILLEHARDOUIN, 111 (= GOMBOS, 1001). Према Роберту Кларију, када је маркгроф после тога безуспешно опседао Адријанопоље, показао је браниоцима града да води византијску царицу са њена два сина; Маргарита је и сама питала људе на градским бедемима да ли и даље познају њу и њену децу, синове цара Исака. Ипак, и поред исказаног уважавања царице и њених потомака, становници Адријанопоља нису прихватили Бонифацијев захтев да Маргариту и царевиће признају за своје господаре, док не буду крунисани у Цариграду: HOPF 1873, 77–80; WERTNER 1892, 396, n. 2; WERTNER 1903, 596; LONGNON 1949, 59; ФЕРЈАНЧИЋ 1964, 111; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 52–53; ФЕРЛУГА 1978, 114.

[29] VILLEHARDOUIN, 105–106; GOMBOS, 1001. Бонифације је тражио Солун и зато што је његов брат Рајнер, убијен заједно са супругом Маријом по наредби Андроника I, приликом венчања са кћерком цара Манојла 1180. године добио титулу цезара и, изгледа, управу над Солуном. То је на Западу тумачено као добијање „Солунског краљевства": *CMH IV/1*, 277, 288 (D. Nicol); LONGNON 1949, 58; *HIST. CRUS. II*, 165, 190–191 (E. McNeal, R. L. Wolff); ФЕРЈАНЧИЋ 1964, 103, 110; SETTON 1976, 16; ФЕРЛУГА 1978, 120–121; HABERSTUMPF 1995, 56–61. МАКСИМОВИЋ 1973, 114–115, сматра да Рајнер није ни стигао да преузме управу над Солуном.

територија.[30] Услед напада бугарског цара Калојана (1197–1207) на Солун у пролеће наредне године, који је био подржан побуном дела локалног становништва, Маргарита се нашла у врло тешкој ситуацији. Ипак, затворивши се на солунском акропољу, успела је да одоли нападима. Маркгроф је зато пожурио натраг, а Бугари су се у јуну 1205. године повукли од Солуна. Бонифације и Маргарита успели су да сачувају своју престоницу.[31]

После погибије маркгрофа Бонифација од Монферата у сукобу са Бугарима код Мосинопоља 4. септембра 1207. године, цар Калојан је опсео Солун. Међутим, бугарски цар је у октобру убијен под солунским зидинама, а Бонифацијева удовица Маргарита је поново успела да одбрани град. Из брака са крсташким вођом родила је 1205. године сина, који је по светом заштитинику Солуна добио име Димитрије. У његово име Маргарита је преузела управљање Солунском државом, која је убрзо и званично стекла ранг краљевине.[32] Међутим, положај Маргарите и њених синова у Солуну није био лак, јер су власт Бонифацијеве удовице угрожавали моћни ломбардијски барони предвођени регентом (баилом) Хубертом од Бјандрата и конетаблом Амадеом Буфом. Они су прво настојали да на власт у Солуну доведу старијег Бонифацијевог сина из првог брака, Виљема, кога је отац оставио да управља Монфератском маркгрофовијом у Италији. Када је овај одбио да напусти наслеђену дедовину и оде у Солун, ломбардски барони су одлучили да преузму власт у своје руке. Маргарити и њеној породици помоћ је стигла од латинског цара Хенрика I Фландријског (1206–1216). Он је крајем децембра 1208. године са војском дошао до Солуна, у коме је на Богојављање, 6. јануара наредне 1209. године четворогодишњег принца Димитрија произвео у витеза и крунисао за краља. Прихватањем вазалног положаја према латинском цару и свечаним краљевским крунисањем малог Димитрија, бивша царица Маргарита је учврстила свој и положај свог сина. Истовремено, тиме су

[30] CHONIATES, 599–601; VILLEHARDOUIN, 118–120, 128, 131–132; *CMH IV/1*, 291–292 (D. Nicol); ОСТРОГОРСКИ 1969, 398; LONGNON 1949, 70; ФЕРЈАНЧИЋ 1964, 103–104; ФЕРЛУГА 1978, 113–114, 117–121.

[31] Према Хонијату, нападачи су поражени још пре Бонифацијевог доласка; он се потом у Солуну сурово обрачунао са побуњеницима: CHONIATES, 619–620; VILLEHARDOUIN, 152; ЗЛАТАРСКИ III, 231–232; LONGNON 1949, 82; БОЖИЛОВ–ГЮЗЕЛЕВ 1999, 454–455.

[32] CHONIATES, 635–636; ЗЛАТАРСКИ III, 251–261; LONGNON 1949, 92, 99–100; *CMH IV/1*, 294 (D. Nicol); SETTON 1976, 28–30; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 52; БОЖИЛОВ–ГЮЗЕЛЕВ 1999, 457.

дефинитивно напуштени велики државотворни планови из времена Бонифација Монфератског.[33]

Маргарита Угарска је потпору за своју владавину у Солуну настојала да нађе на још један, већ опробани начин – склапањем брака. Она се, не зна се тачно када, удала за фландријског грофа Николу од Сентомера, који је држао поседе у околини Тебе у средњој Грчкој.[34] Ако је судити према једном каснијем угарском документу у коме се помиње њихов син Виљем, Никола од Сентомера се у Солунској краљевини налазио на дужности палатина.[35] Из овог брака рођена су два сина, Бела и Виљем (Guillaume). Старији Бела добио је име по свом деди по мајци, угарском краљу Бели III, док је млађи Виљем тако назван по очевом оцу, из млађе гране породице Фалкенбург, која је држала положај кастелана Сентомера (Saint Omer) у Фландрији и истакла се током Првог крсташког рата. Бела је наследио очеве поседе у Беотији, и женидбом са Боном из атинске војводске породице де ла Рош стекао је положај савладара у Теби. Њихови потомци имали су значајну улогу међу латинским феудалним господарима у Грчкој.[36]

Међутим, чини се да је бивша византијска царица Маргарита након склапања трећег брака ипак била скрајнута од вођења државних послова у Солунској краљевини. У време када се ова краљевина суочавала са снажним притисцима Бугара и епирских

[33] Покушај ломбардских барона да наставе борбу против Хенрика I завршен је неуспешно у Тесалији исте 1209. године: VALENCIENNES, 218–258; WERTNER 1892, 397–403; LOGNON, 106–111; ФЕРЈАНЧИЋ 1964, 113; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 53; *CMH IV/1*, 297–298 (D. Nicol); *HIST. CRUS. II*, 206–208 (R. L. Wolff); HABERSTUMPF 1995, 164–173. Папа Иноћентије III је априла 1209. године узео Маргариту, „regni Thessalonicensis procuratricem“ и њеног сина Димитрија под своју заштиту, а такође је Бонифацијевој удовици потврдио све поседе на територији „царства Романије“ која је она добила као свадбени дар од покојног супруга: MIGNE PL 216, col. 226–229.

[34] Никола од Сентомера је вероватно постао Маргаритин супруг пре маја 1210. године, када се јавља међу потписницима уговора из Равеникије, којим се регулишу односи између црквених и световних вазала Солунске краљевине. Папа Иноћентије III потврдио је 1212. године његово даривање земљопоседа и разних добара, укључујући и село Хермокастрон, премонстратском манастиру код Бриндизија: MIGNE PL 216, col. 591; WERTNER 1892, 406, 409–410; WERTNER 1903, 606–607; РОКАИ 1983a, 124. LONGNON 1949, 119, 123, 177, који је сматрао да Никола од Сентомера није дошао из Француске у Грчку пре 1208. године, наводи да је његов син Бела „дете једне угарске принцезе“, не схватајући да је то била Маргарита, бивша византијска царица и господарица Солуна.

[35] Списак достојанственика на повељи краља Андрије II из 1233. године, где се помиње „Gyletus dux Sirmii, c. Temes, filius Nicolai palatini“, кога је П. Рокаи идентификовао као Виљема од Сентомера: FEJÉR, *CD III/2*, 366; *RA I/1*, 163, no. 510; РОКАИ 1983a, 121–127.

[36] BALDUINUS DE AVENNIS, 43; WERTNER 1892, 409–410; WERTNER 1903, LONGNON 1949, 177, passim; SETTON 1976, 417–418.

Грка, за регента младом краљу Димитрију био је постављен гроф Бертолд од Каценеленбогена. Солунски управљачи су се за заштиту поново обраћали цару Хенрику I и римском папи. Царев брат Еустахије Фландријски и гроф Бертолд одбранили су 1211–1212. године Солунску краљевину од напада бугарског династа Стреза и цара Борила уз помоћ Михаила Анђела, али су наредних година управо епирски владар и његов наследник и полубрат Теодор I Анђео (око 1215–1230) одузели многе поседе солунској држави.[37] Цар Хенрик је 1216. године лично дошао у Солун и, према неким изворима, по други пут крунисао Димитрија за краља. Међутим, млади солунски владар и његова мајка убрзо су остали без моћног заштитника, будући да је латински цар умро у Солуну 11. јуна исте године.[38] Наредне 1217. године, маркгроф Виљем од Монферата и званично је признат за вазала новог латинског цара Петра од Куртенеа као старатељ малолетног краља Димитрија. То је папа Хонорије III (1216–1227) потврдио 13. априла, узимајући поново у заштиту младог солунског краља.[39]

Иако је успела да обезбеди трон свога сина од насртаја ломбардских барона, бивша царица Маргарита није могла да га сачува од моћног епирског владара Теодора Анђела. Он је постепено освајао територије Солунске краљевине у Тесалији, Македонији и западној Тракији, сводећи некадашњу Бонифацијеву државу на престони град са непосредном околином. За то време, многи угледни барони напустили су Солунску краљевину, међу њима и регент, гроф Бертолд од Каценеленбогена (1217). Ускоро је изгледа преминуо и трећи Маргаритин супруг, Никола од Сентомера.[40] Иако су солунски управљачи на Западу упорно тражили помоћ како би спречили вишегодишње напредовање Епираца, нису је добили на време и у

[37] ЗЛАТАРСКИ III, 306–307; LONGNON 1949, 128; *CMH IV/1*, 299 (D. Nicol); *HIST. CRUS. II*, 208–209, 212–214 (R. L. Wolff); ΒΑΡΖΟΣ 1984, 683–684; БОЖИЛОВ–ГЮЗЕЛЕВ 1999, 472–473.

[38] WERTNER 1892, 404; ЗЛАТАРСКИ III, 320; LONGNON 1949, 150–151.

[39] Нови папа је још 12. августа 1216. године обећао солунском краљу да ће га ставити под заштиту Свете столице: PRESSUTTI 1884, 6, 132–133; WERTNER 1892, 404; LONGNON 1949, 154; *CMH IV/1*, 306 (D. Nicol); *HIST. CRUS. II*, 212 (R. L. Wolff); ФЕРЈАНЧИЋ 1964, 114; ΒΑΡΖΟΣ 1984, 559.

[40] Поред других дужносника и великаша Латинског царства, папа Хонорије III је 22. априла 1217. године писао и „comiti Bertoldo baiulo regni Thessalonicensis“ и „Nicolao de Sancto Audemario“: PRESSUTTI 1884, 137. Изгледа да Никола од Сентомера није живео још дуго после тога; у сваком случају, може се прихватити Вертнеров закључак да није био жив у време када се Маргарита вратила у Угарску (1222): WERTNER 1892, 410; WERTNER 1903, 606–607.

потребној мери. Теодор I је после дуге опсаде успео да заузме Солун крајем 1224. године, после чега се у овом граду прогласио за цара.[41]

До тада је Маргарита са децом већ напустила своју престоницу. Она се вратила у родну Угарску највероватније 1222. године,[42] где је преузела свој некадашњи мираз, тачније, његов западни део – оностранu Срем.[43] Њен брат, тадашњи угарски краљ Андрија II (1205–1235), даровао јој је и бројне друге поседе у јужној Угарској: град Ковин са читавом Ковинском жупанијом (у данашњем Банату), Варод, Пербен, Каменицу, Сусек у овостраном Срему, затим краљевски посед Илидију у Крашовској жупанији (у садашњем румунском Банату), и у Бачкој Соју, Курт и Мирислов.[44]

---

[41] LONGNON 1949, 162–163; *CMH IV/1*, 308–309 (D. Nicol); *HIST. CRUS. II*, 214 (R. L. Wolff); ОСТРОГОРСКИ 1969, 406–407; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 53; BAPZOΣ 1984, 564–568, 571–574.

[42] Према истраживању П. Рокаија, Маргарита се у Угарску вратила вероватно у првој половини 1222. године, пре доношења „Златне буле“: РОКАИ 1975, 109. Д. Никол њен повратак у Угарску и одлазак краља Димитрија у Италију везује за освајање Сера од стране Теодора Анђела крајем 1221. године, чиме је била потпуно пресечена копнена веза Солуна са Цариградом. Старија историографија такође датује њен повратак у отаџбину у 1222. годину, али уз погрешно уверење да је то било после пада Солуна под епирску власт: WERTNER 1892, 405–406; WERTNER 1903, 594. Р. Волф претпоставља да је Маргарита већ 1217. године напустила Солунску краљевину и отишла у Угарску: *HIST. CRUS.* 212. MCDANIEL 1982, 45, ставља Маргаритин повратак у Угарску између 1217. и 1222. године.

[43] Источни делови „Маргаритиног мираза“ – Кучево и Браничево – били су првих деценија 13. века предмет спора између Угарске и Бугарске. Угарски краљ Емерих, Маргаритин брат, запосео их је вероватно у време интервенције у Србији у корист Вукана Немањића 1202. године. Међутим, већ наредне године, ове области је освојио бугарски цар Калојан, притом жестоко опустошивши и Србију: THEINER, *MS I*, 36; GOMBOS, 1246. После Калојанове смрти (1207), угарски краљ Андрија II заузео је Кучево и Браничево (можда 1211. године, када је пружио помоћ цару Борилу да угуши устанак у Видину), али је цар Иван II Асен (1218–1241) повратио наведене *земље* под своју власт. Могуће је да их је добио приликом женидбе са Маријом, кћерком краља Андрије II 1218. године. Иван II је држао Београд и Браничево 1230. године, али су већ две године касније они поново били у угарским рукама: ЈИРЕЧЕК I, 165–166, 173; ЗЛАТАРСКИ III, 149–150, 272, 306, 326, 352, 369; ДИНИЋ 1978, 95, 276–279; *ИСН I*, 269–270 (С. Ћирковић); ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 50; БОЖИЛОВ–ГЮЗЕЛЕВ 1999, 443, 473, 481–482; АНТОНОВИЋ 2006, 16.

[44] „…specialiter autem castrum Kewe cum toto comitatu... Varod quoque, Perben, Camanc et Zilzeng... regale insuper predium, quod Elyad vulgariter appellatur... nec non et alia tria in Bacliaciensi provincia constituta; videlicet Soya, Curth et Mirislou… que de concessione karissimi in Christo filii nostri Andree illustris regis Ungarie, fratris tui, te legitime proponis adeptam, sicut ea omnia iuste possides et quiete, et in privilegiis eiusdem regis exinde confectis plenius continentur...”: THEINER, *MH I*, 39; WENZEL, *CD A. I*, 190; WERTNER 1892, 406. Варод је највероватније данашњи Нови Сад (ЕРДУЈХЕЉИ 1894, 43–48, GYÖRFFY I, 230; РОКАИ 1975, 106–108; РОКАИ 2002, 61), мада, због редоследа набрајања поседа, постоје аргументи и за мишљење да се ради о данашњем Петроварадину: ДИНИЋ 1978, 293; КАЛИЋ 2006, 647.

Маргаритино, односно угарско господарење оностраним Сремом (Sirmia ulterior) на десној обали Саве, пружило је повољну прилику папи Гргуру IX (1227–1241) за прикључивање ове области Римској цркви. Папа је 3. марта 1229. године писао свом легату да је оностарни Срем, „нека земља“ коју је стекла сестра краља Угарске, насељен словенским и грчким становништвом, и да се налази под јурисдикцијом епископије грчког обреда. Зато, ако је могуће, треба поменуте Словене и Грке превести на латински обред, или бар нека легат прими под окриље римске цркве тамошњег православног епископа, уколико се такав нађе, и уколико се одлучи на послушност папи. У супротном, оностарни Срем ће бити прикључен Сремској бискупији, основаној непосредно пре тога на подручју овостраног Срема, односно угарске Сремске жупаније.[45] Три године касније, када је Угарска успела да од Бугара преотме Кучево са Београдом и Браничево са истоименим градом, ова подручја су, као део Маргаритиног некадашњег мираза, највероватније припојена њеној територији. Папа је одмах искористио новонасталу ситуацију, тражећи да се православни епископи поменутих градова изјасне за јединство са Римском црквом, или ће њихове епископије бити прикључене Сремској дијецези.[46]

У историографији је више пута изнето мишљење како је краљ Андрија II својој сестри доделио на управу баш ону земљу у којој је било доминантно православно становништво, јер је она деценијама пре тога живела у грчкој православној средини и у њој, као византијска царица, стекла велики углед.[47] Маргарита је, пре свега, добила на

[45] FEJÉR, *CD III/2*, 157–158; THEINER, *MH I*, 88–89; WERTNER 1903, 595; ДИНИЋ 1978, 272, 276–278; ИСАИЛОВИЋ 1989, 86; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 51–52. Нова мисионарска Сремска бискупија имала је седиште у Белошевом манастиру у месту Ке, а после монголске најезде у Светом Иринеју на Сави. Како је овострани Срем до тада (а и убудуће) био архиђаконат Калочко-бачке надбискупије, ускоро је дошло до спорења између надбискупије и новоосноване бискупије око надлежности и убирања црквене десетине. Сремска бискупија је у 14. веку јужно од Саве имала четири архиђаконата (Бељин, Поља, Посавија, Обна): РОКАИ 2002, 33; ЋИРКОВИЋ 2008, 9–10; BUBALO 2010, 56–59.

[46] FEJÉR, *CD III/2*, 276–277; THEINER, *MH I*, 103; ЈИРЕЧЕК I, 173; ДИНИЋ 1978, 278, нап. 28. То што се планирало припајање ових епископија Сремској бискупији, иде у прилог тези да су и њихове територије, као део ранијег Маргаритиног мираза, прикључене њеним или поседима њених синова: уп. ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 51.

[47] WERTNER 1903, 609, претерује када, полазећи од поменутог папског писма, истиче велико присуство Грка у Маргаритиној области. Грка је тамо несумњиво било, првенствено по градовима, али је сасвим сигурно да су највећи део православног становништва Подунавља чинили Словени, Срби и Бугари, и Власи. ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 53, 55, сматра да је сама Маргарита због блискости са византијском православном средином желела да добије баш поменуте територије.

управу наведене крајеве зато што је на њих имала право као на свој мираз. Ипак, неоспорно је да јој је животно искуство у византијској и латинској средини могло само користити у Подунављу, где су се сусретале и сукобљавале две цивилизације.[48] Колико дуго је бивша византијска царица била господарица Срема и околних крајева, и када и под каквим околностима је умрла, сада није познато. По свему судећи, Маргарита је напустила овај свет пре 1233. године, када је њен син Виљем наведен као dux Sirmii.[49]

Са Маргаритом или за њом, у Угарску су стигли и њени синови Јован (Калојан) Анђео, Димитрије Монфератски и Виљем од Сентомера. Иако најстарији од њих тројице, Јован је дуго био у сенци. Постоји врло мало података, и то посредних, о његовом животу пре доласка у Угарску. Није познато када је рођен, ни како је текло његово детињство, које је провео највероватније заточен са породицом у Цариграду. Био је са старијим братом Манојлом уз мајку и Бонифација Монфератског 1204. године, а потом је по свему судећи, живео са Маргаритом и њеном децом из другог и трећег брака у Солуну.[50] Иако син византијског цара Исака II, или управо због тога, Јован Анђео није у Солунској краљевини имао значајнију улогу. О његовом положају и делатности у Угарској такође постоји врло мало конкретних података у изворима. Као најстарији (живи) Маргаритин син, Јован је вероватно имао значајну улогу у управљању њеним поседима и територијама. На основу једног папског писма може се закључити да је он командовао војним одредима са подручја Сремског дуката и јужноугарских жупанија уступљених његовој мајци. Жељан утицаја и повећања своје моћи, или можда због новца и очекиваног ратног плена, Калојан Анђео је склопио договор са калочким надбискупом Угрином да ће повести ратни поход против босанских јеретика. Надбискуп је за финансирање овог војног подухвата дао 200 марака сребра сину бивше византијске царице, али он изгледа није намеравао да се

[48] Бивша царица Маргарита је као господарица Солуна водила прилично флексибилну политику према Грцима, настојећи да у њима стекне ослонац своје власти, насупрот ломбардским баронима. Она је 1210. године узела у заштиту светогорске манастире, угрожене од латинског епископа Севастеје и ломбардских барона. Половина од 11 епископа Солунске дијацезе, којој је на челу стајао латински надбискуп, били су Грци. Они су, наравно, званично морали да прихвате црквену унију, али су у пракси пружали отпор римском свештенству, што је изгледа бивша царица толерисала. Маргаритина црквена политика наилазила је на незадовољство папе Иноћентија III, који ју је више пута корио због лошег поступања према латинском клиру, присвајања црквене имовине и охрабривања грчких епископа у одбијању послушности папи и латинском митроплиту Ларисе: Migne PL 215, col. 1467; 216, col. 229, 299; ЖИВОЈИНОВИЋ 1976, 82–84; SETTON 1976, 28–30; GILL 1979, 36, 39; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 53.

[49] FEJÉR, *CD III/2*, 366; *RA I/1*, 163, no. 510; РОКАИ 1983a, 123, 126.

[50] WERTNER 1903, 595; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 54.

прихвати оружја. Зато се прелат, након вишекратних захтева Јовану Анђелу да испуни свој завет, на крају жалио папској курији. Папа Хонорије III је 15. јануара 1227. године опоменуо Маргаритиног сина да одржи обећање и изврши своје обавезе према Цркви, запретивши му црквеним казнама. Да ли је византијски принц на крају кренуо у рат против јеретика у Босни, сада није познато.[51]

Не зна се, такође, ни разлог зашто Јован Анђео није непосредно наследио своју мајку као господар Срема, већ је то звање прво припало његовом знатно млађем полубрату Виљему. Калојан је, као краљев сестрић, у то време имао истакнут положај међу угарским великашима. Он је, мада без икакве званичне функције, 1233. године био међу бројним угледним личностима и дужносницима који су полагањем заклетве потврдили своју оданост споразуму постигнутом између краља Андрије II и папског легата Јакова Пекорарија, бискупа Пренесте.[52] Још увек је отворено питање када се Јован Анђео нашао на положају господара Срема и жупана Ковинске жупаније. Наиме, у једној повељи новог краља Беле IV из 1235. године у списку достојанственика наводи се и „dilecto cognato nostro Calo Johanne domino Sirmii et comite de Kewe“, али је датовање ове исправе оспоравано у историјској науци.[53] У сваком случају, син Исака II постао је господар Срема и ковински жупан пре краја 1236. године. Пошто је током те године на положај ковинског жупана ступио краљевски дворски судија Ђула из рода

[51] FEJÉR, *CD III/2*, 101; THEINER, *MH I*, 72; SMIČIKLAS, *CD III*, 264–265. У историографији преовлађује став да евентуални поход Калојана Анђела у Босни, уколико је и организован, није имао никакве последице: KLAIĆ 1882, 68; WERTNER 1903, 597; ЋОРОВИЋ 1940a, 192; ЋИРКОВИЋ 1964, 59; ŠIDAK 1975, 183, 219; MCDANIEL 1982, 44–45; KLAIĆ 1994, 90, 99.

[52] FEJÉR, *CD III/2*, 351; WERTNER 1903, 597; РОКАИ 1983a, 123; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 54. О споразуму из Берега (1233) којим је регулисан положај Католичке цркве у Угарској и гарантована њена права: HÓMAN 1943, 101–104; ENGEL 2001a, 96; РОКАИ 2002, 68.

[53] Повеља Беле IV надзорнику краљевих коњушара Дионисију, написана врло лепом и читком готицом, датована је: „Anno ab incarnatione domini millesimo ducentesimo tricesimo quinto, regni autem nostri anno secundo“: DL 58382; FEJÉR, *CD IV/1*, 27. Бела IV ступио је на престо после смрти свог оца Андрије II 21. септембра 1235, што значи да је 1235. година, наведена у повељи, могла бити само прва, а не друга година његове владавине: *RA I/2*, 186, no. 608. Због тога РОКАИ 1983a, 126–127, сматра да почетке Калојановог господарења Сремом треба тражити негде између 1235. и 1238. године, док се ХАРДИ 2009a, 70, определио за временски оквир 29. 1. 1238–16. 11. 1242. године. ДИНИЋ 1931, 301, је сматрао да је Калојан Анђео, као непосредни наследник своје мајке, био господар Срема и жупан Ковина 1235. године; у исту годину опредељују његово управљање Ковинском жупанијом и: WERTNER 1903, 598; ZSOLDOS 2011, 162.

Ратолд, Јован Анђео је добио звање бачког жупана.[54] Он се у неколико краљевских исправа насталих између 29. јануара 1238. и 16. новембра 1242. године јавља као господар Срема и жупан Бачке жупаније.[55]

Иако је преживео монголску најезду и разарања која је она носила, Јован Анђео је највероватније убрзо умро. Као покојни помиње се у повељи краља Беле IV за славонског великаша жупана Иванку, сина Аврама из рода Судан, од 5. јула 1250. године. Овај документ је један од ретких извора који пружају драгоцене податке о породичним односима византијског принца и сремског херцега Јована Анђела. Наиме, из поменуте краљеве повеље сазнаје се да је „domina relicta domini Johannis" била у то време „comitissa de Posoga".[56] Да је овде заиста у питању удовица Калојана Анђела, види се из две исправе папе Иноћентија IV (1243–1254). Папа је 15. августа 1253. године дозволио склапање брака „inter Anselmum de Keu ac Mariam, natam Matildis dominae de Posaga, natae comitissae Viennensis", а 13. јануара наредне године потврдио је да се „Maria, nate quondam Calojohanni" може удати за поменутог Анселма.[57]

---

[54] Дворски судија и ковински жупан Ђула издао је једну повељу 1236. године (*CDP VI*, 34), а на тим положајима налазио се и 29. јануара 1238. године, када је Јован Анђео први пут у сачуваним изворима споменут као бачки жупан: FEJÉR, *CD IV/1*, 101; SMIČIKLAS, *CD IV*, 50; *RA I/2*, 194–195, no. 637. Друге промене у списку достојанственика (магистар товарника и чанадски жупан) такође показују да је поменута повеља Беле IV за магистра Дионисија издата пре његове повеље за витезове јовановце од 29. 1. 1238. године: уп. ZSOLDOS 2011, 62, 146, 162.

[55] SMIČIKLAS, *CD IV*, 50, 136, 157–158, 175; *RA I/2*, 194–195, no. 637, 212, no. 709, 217, no. 721, 218, no. 723; WERTNER 1903, 598; РОКАИ 1983а, 126; ФЕРЈАНЧИЋ 1994, 54–55; ХАРДИ 2009а, 70. А. Жолдош, иако цитира рад РОКАИ 1983а, погрешно поистовећује Јована Анђела и „Гилетуса", и, сходно томе, сматра да је он био тамишки жупан 1233. године: ZSOLDOS 2011, 127, 162, 212, 318. Калојан Анђео је држао посед Сиглигет (острво на Балатону) у Заладској жупанији, али нема доказа да је био заладски жупан, како произилази из Венцеловог издања једне повеље: WENZEL, *CD A. II*, 321, 323; *III*, 18, 19; FEJÉR, *CD IV/3*, 116; SÖRÖS 1903, 309–310, 319, 322; уп. РОКАИ 1980, 167–171.

[56] Она је у својству пожешке „жупанице", заједно са тамошњим каптолом и представницима манастира из ове жупаније, обавестила краља да нема препрека де се потврде поседи жупана Иванке и њихове међе, што је краљ потом и учинио наведеном повељом: *RA I/2*, 281–285, no. 927. Извесно је да се на Матилду и Јована Анђела односи помен у једној повељи краљице Марије Ласкарис, супруге Беле IV. Краљица је 1259. године извесном Чеху, сину Пучине, даровала посед Дубовац у Пожешкој жупанији, у замену за град Лобор, који је краљ Бела одузео његовом оцу. У повељи се наводи да је дотични Чех оженио Јелисавету, „familarem sociam uxoris domini Johannis, cognati nostri karissimi": FEJÉR, *CD IV/2*, 500–501; SMIČIKLAS, *CD V*, 149; WERTNER 1903, 599.

[57] *LES REGISTRES D'INNOCENT IV*, III, 289, no. 6862, 351, no. 7178. Наследник Иноћентија IV, папа Александар IV, такође је 15. јануара 1255. године одобрио брак „nobili viro Anselmo domino de Keu et

Дакле, господар Срема Калојан Анђео био је ожењен Матилдом, господарицом Пожешке жупаније, и имао је са њом кћи Марију.[58] Из прве папине исправе сазнаје се, такође, да је поменута Матилда била блиска рођака, нећака тадашњег латинског цара Балдуина II („imperatore Constantinopolitano, ejusdem Matildis avunculo"). Према Г. Мекденијелу, Матилдин отац био је Хенри, гроф од Вијандена, а њена мајка Маргарита од Намира, једно од дванаесторо деце латинског цара Петра од Куртенеа и Јоланте од Оксера и Наваре. Јоланта је после погибије супруга као регенткиња преузела управу у Цариграду (1217–1219), а њени синови Роберт (1221–1228) и Балдуин II (1228–1261) били су владари Латинског царства. Једна од сестара Маргарите од Намира била је и угарска краљица Јоланта, друга супруга Андрије II, за кога се удала 1215. године (умрла је 1233. године).[59] Према томе, Јован Анђео био је сестрић угарског краља, а његова супруга Матилда сестричина угарске краљице. Зато се може претпоставити да је она у том својству добила на управу, као неку врсту апанаже, Пожешку жупанију, или је можда ову жупанију након 1242. године добио сâм Јован Анђео.[60]

Mariae uxori ejus": *LES REGISTRES D'ALEXANDRE IV*, I, 13, no. 48; ЈИРЕЧЕК II, 265, нап. 67; MCDANIEL 1982, 43, 46.

[58] Три повеље Беле III и једна младог краља Стефана, настале од 1260. до 1263. године, за Калојана Анђела наводе да је „absque heredibus defuncto", односно „absque solacio liberorum decedente", али то се очито може односити само на мушко потомство. Због тога је његов посед Сиглигет припао младом краљу, а потом дарован опатији у Панонхалми: WENZEL, *CD A. II*, 321, 323, *III*, 18, 19; FEJÉR, *CD IV/3*, 116; SÖRÖS 1903, 309–310, 319, 322; уп. РОКАИ 1980, 167; РОКАИ 1983a, 127.

[59] WERTNER 1892, 413–414, 421–424; МИЈАТОВИЋ 1903, 20; *CMH IV/1*, 305, 307, passim (D. Nicol); *HIST. CRUS. II*, 221–213 (R. Wolff); ОСТРОГОРСКИ 1969, 406, passim; MCDANIEL 1982, 43–44; ENGEL 2001a, 98, 382; РОКАИ 2002, 63.

[60] Ову другу могућност заступа ZSOLDOS 2011, 181. Матилдина и Јованова управа у Пожешкој жупанији наступила је, по свему судећи, после 1242. године. Краљ Андрија II је пре јануара 1227. године продао град Пожегу калочком надбискупу Угрину, од кога је у замену узео и посед Ердшомљо (Вршац). Надбискуп је погинуо у бици са Монголима на реци Шајо 1241. године, па је Пожега после одласка Монгола наредне године могла бити враћена у краљеве руке и затим уступљена краљевим и краљичиним рођацима. Није познато до када је Матилда од Вијандена држала Пожешку жупанију, али је Бела IV град Пожегу са припадајућом жупанијом пре 1258. године поклонио супрузи краљици Марији: IBIDEM; ANDRIĆ 2005, 231, 233; КРСТИЋ 2010, 86. MCDANIEL 1982, 45, повезује склапање брака између Калојана и Матилде са његовим преузимањем положаја господара Срема, и датује га у 1234–1235. годину.

Маријин супруг Анселм, припадник великашке породице која је потицала из Кајеа (Cayeux)[61] у грофовији Понтије у Пикардији, био је један од најугледнијих француских барона у Цариграду. Јуна 1277. године „Marie de Kaieu jadis fame monseigneur Ansel de Kaieu, grant baron et camberlenc de l´empiere de Costantinoble, et Anseaus, leur fils“ даровали су неке поседе опатији у месту Домартен у Пикардији.[62] Реконструкцију биографије овог велможе отежава околност да је у његовој породици у другој половини 12. и током 13. века било више чланова са именом Анселм, од којих су бар двојица, а можда и тројица, имала запажену улогу у Латинском царству. Сасвим је, наиме, извесно да онај Анселм од Кајеа, који се истакао приликом освајања Цариграда 1204. године, није могао пола века касније оженити кћерку Калојана Анђела. Међутим, који Анселм је постао регент Латинског царства после смрти Јована Бријена (1237), а за време одсутности цара Балдиуна II (1236–1239), и који је био ожењен Евдокијом, кћерком никејског цара Теодора I Ласкариса и сестром угарске краљице Марије, супруге Беле IV, сада се не може са сигурношћу рећи.[63] Маријин супруг, са којим је имала сина такође названог Анселм, преминуо је пре марта 1276. године.[64]

[61] У дипломатичкој грађи из 13. века Кајe се пише на различите начине: Keu, Kaeu, Kaieu, Kayeu, Kaheu, Caiou, Caieu, Cayeu, Chaieu, Caeu: http://fmg.ac/Projects/MedLands/NORTHERN_FRANCE.htm (конс. 28. 10. 2012), где су наведена релевантна издања извора.

[62] *Le cartulaire du comté de Ponthieu II*, ed. E. Prarond, Mémoires de la société d'émulation d'Abbeville CCXII, Abbeville 1897, 277, наведено према: http://fmg.ac/Projects/MedLands/NORTHERN_FRANCE.htm (конс. 28. 10. 2012).

[63] Анселм од Кајеа, учесник IV крсташког рата, добио је од цара Хенрика I заповедништво над градом Визом у Тракији. Истакао се у служби овог владара, учествујући у борбама са Никејцима, Бугарима и ломбардским баронима: VILLEHARDOUIN, 9, 58, passim; VALENCIENNES, 201–202, passim. LONGNON 1949, 85, 87, 97–98, 109, 131. Према Г. Акрополиту, Анселм који је био зет цара Теодора Ласкариса, рањен је у борби са Теодором Анђелом у близини Визе, пошто је овај заузео Једрене (1227. године). Овај Анселм је око 1247. године побегао пред никејским царем Јованом III Ватацом из Цурулона у Тракији, остављајући своју византијску супругу у граду који је Ватац потом заузео: ACROPOLITES, 44, 92. То би значило да је он био регент у Цариграду (1237–1238): *HISTORIENS OCCIDENTAUX II*, 381; МИЈАТОВИЋ 1903, 16–17, мисли да је први Анселм, учесник IVкрсташког рата, био касније регент латинског царства, а да је Маријин супруг његов син или унук. LONGNON 1949, 180, 182, 185–186, сматра да је регент вероватно син истоименог барона цара Хенрика.

[64] „Anslaus de Kayeu fieus et hoirs Ansiel de Kayeu chevalier jadis boutellier de Seles“ потврдио је повељом из марта 1276. године поседе опатије у Домартену уз сагласност „Marie me dame et me mere“: http://fmg.ac/Projects/MedLands/NORTHERN_FRANCE.htm (конс. 28. 10. 2012).

Утврђивање идентитета Маријиног супруга и зета Калојана Анђела има велики значај и за српску историју. Пре више од сто година, Чедомиљ Мијатовић је установио да је Марија, сестра српске краљице Јелене, супруге Уроша I, била удата за Анселма од Кајеа. Овај Анселм се налазио у служби напуљског краља Карла I Анжујског (1266–1285), који се, добро је познато, српској краљици Јелени и њеној сестри Марији обраћао као својим рођакама.[65] Карло I је Анселма *de Chau (Chaurs)* поставио 1273. године за свог капетана и генералног викара у Албанији, али је он умро убрзо, пре априла наредне године. Марија, сестра краљице Јелене, прешла је из Напуљске краљевине у Србију после 1281. године и настанила се у Улцињу, који је добила као посед. Умрла је после 1285. године и сахрањена је у Улцињу. Њен син, Анселм Млађи, ступио је касније (око 1292. године) у службу ахајског кнеза, али је живот вероватно завршио у Улцињу, где је сахрањен поред мајке.[66] Г. Мекденијел, који иначе није знао да је *Keu* заправо Каје у Пикардији, такође је заступао идентификацију Марије *de Chau* са Маријом *de Keu*.[67] То би даље значило да је и српска краљица Јелена, као Маријина сестра, кћи Јована Анђела и Матилде од Пожеге, унука цара Исака II и Маргарите од Угарске и праунука цара Петра и Јоланте од Куртенеа. На тај начин би, преко породице Куртене, било коначно утврђено и сродство краљице Јелене (популарно, али неосновано зване „Анжујске“), са француском анжујском династијом.[68] Ова теза звучи веома примамљиво, јер би у том случају и политика краљева Уроша I и Стефана

[65] Rački 1872, 218–219, 221.

[66] Мијатовић 1903, 15–18, 28–29; Јиречек II, 265–266; Ћирковић 1998, 15; Поповић 2010, 30.

[67] Он је истакао како је мало вероватно да су у исто време у суседству Србије постојала два брачна пара са именима Марија и Анселм. Мекденијел је мислио да се *Keu* можда односи на Ке, тј. Баноштор у Срему, али је такође изнео и могућност да се ради о погрешно записаном имену француске породице Шор: McDaniel 1982, 45, 48–49.

[68] Данило II за краљицу Јелену вели да је „оть племене царьска, оть рода же фроужьска“, односно „оть племене фроужьскааго, дьшти соушти славьнью родителю“: *Данило*, 8, 58; McDaniel 1982, 46–50; вид. и Поповић 2010, 27–32. У том случају би се показало да је Ч. Мијатовић, иако није знао ни за Матилду од Пожеге, ни за њену кћер Марију, нити за њене претке из рода Анђела и Куртенеа, био врло близу када је порекло краљице Јелене тражио у династији Куртене. Он је понудио две могућности: да је отац српске краљице Јелене Раул од Куртнеа, кнез од Кијетиа у Абруцима у Напуљској краљевини, или да јој је мајка Јелисавета, сестра цара Балдуина II и супруга Ода од Монтагија и Шанлија. Јелисавета је била сестра Маргарите од Намира, која би, ако су горе изнете идентификације тачне, заправо била Јеленина баба по мајци. На тај начин би се дало разумети и зашто Г. Акрополит каже да је краљ Урош био зет угарског краља, и како се у неким познијим српским родословима и летописима наводи да је краљица Јелена кћи угарског краља или цара Балдуина: Мијатовић 1903, 7–9, 18–28.

Драгутина према Угарској била сагледана у битно другачијем контексту.[69] С друге стране, К. Јиречек је оспорио овакву идентификацију напуљског великаша Анселма, пашенога српског краља, упозоривши да не треба мешати породицу Шор (Chaurs) из Шампање, чији су неки чланови стекли положаје у Напуљској краљевини под влашћу Анжујаца, са породицом Каје (Cayeux) из Пикардије. Међутим, изгледа да је управо он то учинио, када је претпоставио да би Марија и Анселм *de Keu* из папске диспензације могли бити идентични са Маријом, сестром српске краљице, и њеним супругом Анселмом *de Chau*.[70] Иако је могуће да су у питању две француске породице, Шор и Каје,[71] заиста је тешко не приметити превелику коинциденцију, уколико на југоистоку Европе у исто време постоје два истакнута аристократска брачна пара са именима Марија и Анселм, који имају сина Анселма. Зет краљице Јелене умро је крајем 1273. или почетком 1274. године, а истоимени зет Јована Анђела пре марта 1276. године. Иако се питање идентитета анжујског генералног викара Албаније, а са њим и порекла његове супруге Марије и њене сестре краљице Јелене, не може сматрати дефинитивно решеним,[72] чини нам се врло вероватним да је супруга Уроша I била кћи Јована Анђела.

Поред Јована Анђела, у Угарску су из Солунске краљевине дошла и два млађа сина бивше царице Маргарите. Солунски краљ Димитрије је у мајчину отаџбину стигао 1222. године, али се тамо кратко задржао. Он је вероватно намеравао да од свог ујака тражи помоћ за одбрану Солунске краљевине, али је тренутак био врло

---

[69] Видети поглавље о краљу Стефану Драгутину. Уп. MCDANIEL 1982, 49–50; СТАНКОВИЋ 2012, 52–54.

[70] ЈИРЕЧЕК II, 265, нап. 67–69. Ни он није знао да је Марија, супруга Анселма *de Keu* заправо била кћи Калојана Анђела и Матилде од Пожеге.

[71] Приметно је велико шаренило у писању „презимена“ сестре краљице Јелене и њеног супруга, што отежава доношење коначног закључка. У акту о наименовању за генералног викара Албаније од 13. маја 1273, као и у једном документу насталом десет дана касније, Анселм се бележи као *de Caen*, што је свакако погрешно прочитано од *de Caeu*. У још пет аката насталих до септембра 1274. године, он је забележен као *de Chau*, *de Chaul*, и *de Chaulis*: уп. MCDANIEL 1982, 48, n. 13, где су наведене релевантене збирке извора. Марија се у напуљским и дубровачким документима бележи као *de Chaurs*, *de Chau* и *de Cau*, а на њеном надгробном натпису у Улцињу писало је наводно „Maria de domo Chiutiz (Chieriz) de Francia“: RAČKI 1872, 218, 225; МИЈАТОВИЋ 1903, 22–23; ЈИРЕЧЕК II, 265–266.

[72] Изгледа логично да је Карло I Анжујски, који је имао велике планове за обнову Латинског царства, као свог војног заповедника поставио француског племића, великог барона тог царства. Такође делује вероватно и да је Анселм од Кајеа после обнове византијске власти у Цариграду (1261) могао потражити уточиште баш код ратоборног напуљског краља, са киме је Балдуин II 1267. године у Витербу склопио савез и уговор о рушењу Византијског и обнови Латинског царства: уп. ОСТРОГОРСКИ 1969, 426.

неповољан за његову ствар. Пошто је конфликт са престолонаследником Белом разрешио уступивши му Хрватску и Славонију (1220), краљ Андрија II се већ 1222. године нашао у великом сукобу са племством. Краљ је био приморан да донесе „Златну булу“, којом је гарантовао права и привилегије племства. Чини се, такође, да је интересовање Андрије II за државе истока опало после лошег искуства које је имао на крсташком походу 1217. године.[73] У таквој ситуацији краљ Димитрије није могао рачунати на угарске рођаке, па се у пратњи латинског солунског архиепископа Варина упутио у Италију, папи и римско-немачком цару Фридриху II Хоенштауфовцу (1198/1220–1250), да тражи помоћ за одбрану своје државе.[74] Међутим, и поред обећања и договора о организовању крсташког похода, помоћ је била слаба и закаснела. После дужих припрема, у марту 1225. године, краљев полубрат маркгроф Виљем од Монферата покушао је да поврати Солун из руку Теодора I Анђела, али је умро током похода у Грчкој у септембру исте године. Две године касније (1227), У Павији је преминуо и млади солунски краљ Димитрије, не оставивши мушке наследнике.[75]

---

[73] Краљ је на крсташки рат потрошио много новца, не постигавши ништа. Враћајући се кући преко Мале Азије и балканских земаља, склапао је савезништва и династичке бракове, али није свратио до сестре у Солуну. За време његовог одсуства знатно су се погоршале унутрашње прилике у Угарској, али се и ситуација у окружењу променила на начин неповољан по угарског краља (на пример, крунисање Стефана Првовенчаног и уздизање Србије на ранг краљевине): ЈИРЕЧЕК I, 168–169; KLAIĆ I, 201–202; HÓMAN 1943, 17–22, 25; *HIST. CRUS. II*, 386–394 (T. Van Cleve); *ИСН II*, 300–302 (Б. Ферјанчић); ENGEL 2001a, 88, 91–95; РОКАИ 2002, 63–68.

[74] Краљ Димитрије састао се марта 1223. године у Ферентину са царем Фридрихом II, титуларним јерусалимскм краљем Јованом Бријеном и мештрима витешких редова темплара, хоспиталаца и тевтонаца. На састанку је договорено покретање новог крсташког рата уз подршку Латинског царства и латинских кнежева из Грчке: HABERSTUMPF 1995, 86–87. Годину дана касније, краљ Димитрије, који је тада боравио у Венецији, сведочио је поводом неке тужбе пред млетачким властима заједно са једним својим пратиоцем. Они су потврдили да су били у Угарској, у месту у коме је принц Бела боравио са својим и неким аустријским трупама, и да је том приликом нанео велику материјалну штету тројици млетачких грађана: WENZEL, *CD A. I*, 205–206; WERTNER 1892, 405; WERTNER 1903, 601–602; уп. и: РОКАИ 1975, 110, нап. 31.

[75] Димитрије је своја права на Солунску краљевину пред смрт пренео на цара Фридриха II, а овај их је 1239. године препустио Бонифацију II, сину Виљема од Монферата: LONGNON 1949, 163–164; HABERSTUMPF 1995, 87, 90, 92. Породица Монфератских наставила је да чува претензије на Солун, којих се званично одрекла када се Јоланта (Ирина), кћи маркгрофа Бонифација V, 1284. године удала за цара Андроника II Палеолога. Међутим, царица је двадесетак година касније, тражећи апанаже за себе и своје синове, и сама прешла у Солун, настављајући тако породичну традицију: *ВИИНЈ VI*, 171–173; WERTNER 1892, 405; ОСТРОГОРСКИ 1969, 448–449; МАКСИМОВИЋ 1973, 104–106; HABERSTUMPF 1995, 89–96.

Према неким тумачењима, млади Виљем од Сентомера, трећи Маргаритин син, отишао је у Напуљску краљевину заједно са полубратом Димитријем. Он је тамо добио посед Мариљано, али је потом оставио ово имање и вратио се у мајчину домовину.[76] Тамо је, највероватније после мајчине смрти, стекао положај господара или херцега Срема, а обављао је и дужност жупана Тамишке жупаније (1233). На тим функцијама није дуго остао, јер га је највероватније пре краја 1236. године као господар Срема наследио старији полубрат Јован Анђео.[77] Није познато зашто је, и под којим околностима, Виљем од Сентомера напустио положај сремског херцега. У сваком случају, зна се да је поживео још неколико година. Умро је током монголске инвазије, 20. априла 1242. године, пратећи свог краљевског рођака Белу IV у Далмацију, и сахрањен је у Трогирској катедрали.[78] О његовим породичним приликама се такође мало зна. Познато је да је имао кћи Маргариту, која је рођена око 1240/1241. године, са девет година ступила у женски манастир Свете Марије на Острву зечева код Будима и тамо као редовница живела 1276. године. У овом доминиканском манастиру Виљемова кћи боравила је заједно са својом чувеном рођаком светом Маргаритом (1242–1271), кћерком краља Беле IV и краљице Марије Ласкарис.[79]

---

[76] М. Вертнер је сматрао да је Виљем од Сентомера, вероватно заједно са полубратом Димитријем Монфератским, око 1224. године отишао цару Фридриху II, и од њега добио посед Мариљано у Напуљској краљевини. После мајчине смрти, он је око 1231. године прешао Угарску, где је преузео њене поседе. Због одласка из Напуљске краљевине, Виљему је касније одузет поменуто имање: WERTNER 1892, 411–412; WERTNER 1903, 607, 610.

[77] РОКАИ 1983a, 123, 126–127. Уп. претходно излагање о Калојану Анђелу. Неки Виљем је у септембру 1241. године био жупан жупаније Красна; он је вероватно идентичан са оним који се у марту 1242. године помиње као надзорник краљевих коњушара. Међутим, у краљевој повељи за Бабониће од 23. 9. 1241. године Јован Анђео се изричито назива краљевим рођаком, а за Виљема жупана Красне се то не наводи, што значи да се не ради о Виљему од Сентомера: SMIČIKLAS, *CD IV*, 136, 149; WERTNER 1903, 610–611; ZSOLDOS 2011, 56, 166, 357.

[78] GOMBOS, 905–906; WERTNER 1892, 408; WERTNER 1903, 604–605; РОКАИ 1983a, 125–126. О монголској најезди 1241–1242. године и бекству краља Беле IV са породицом у Трогир: HÓMAN 1943, 134–153, 157; ENGEL 2001a, 98–103; РОКАИ 2002, 72–77.

[79] Тако је 1276. године *domina Margaretha quondam filia domini Gulielmi ducis de Maconia* (тј Мачва) могла да сведочи о чудима своје истоимене рођаке, блажене Маргарите: J. LUKSICS, *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis I*, Budapest 1896, 189, 192, 278, наведено према: WERTNER 1903, 607–608; РОКАИ 1983a, 123–124, нап. 16. У мађарском преводу овог извора са почетка 16. века Маргарита се помиње као „Guillinius/Guiellynos/ moconyay/makonyay/ herchegnek leyanya“: GOMBOS, 1509, 1512, 1542. Помен Виљема као мачванског херцега је својеврсни анахронизам, будући да је он носио наслов сремског херцега (дукса). У време настанка поменутог записника у другој половини 13. века, у Угарској је назив

Мачва већ заменио појам Оностраног Срема (који се још и почетком 14. века задржао у Србији): Динић 1978, 281, 285–286; Рокаи 1983а, 125; Ћирковић 2008, 5, 7–8. О светој Маргарити Угарској уп. Wertner 1892, 491–493; Engel 2001а, 97; Рокаи 2002, 71–71, 76, 83. Полазећи од Виљемовог епитафа из Трогирске катедрале, М. Вертнер је сматрао да је његова супруга била Маргарита, старија кћи краља Беле IV, која је, као и њена сестра Катарина, умрла у Клису током повлачења пред Монголима, и сахрањена у Сплитској катедрали: Wertner 1903, 610; Hóman 1943, 157, сматра Виљема од Сентомера за Маргаритиног вереника.

5. БОСАНСКИ БАНОВИ И УГАРСКА У 13. ВЕКУ

После пада Борића и успоставе византијског суверенитета над Босном, историјски извори следећих четврт века ћуте о овој земљи и њеним владарима. Босански бан Кулин, који се у сачуваним изворима јавља почев од 1180. године, започео је своју владавину вероватно под византијском врховном влашћу. Међутим, након смрти цара Манојла Комнина исте године и опадања византијског утицаја на Балкану, Босна је поново доспела у зависност од Угарске. Као што је Борић три деценије раније ратовао на угарској страни у Браничеву, тако је бан Кулин 1183. године узео учешћа у рату Беле III против Византије. Он је вероватно током тог похода пленио „Кучевско Загорје", чиме се похвалио у натпису на цркви коју је подигао код Високог у Босни.[1]

Последњих година Кулинове владавине појавиле су се оптужбе због ширења јереси у Босни, које ће у великој мери обележити односе ове земље и њених владара са папском куријом и Угарском током 13. века. Први је ове оптужбе изнео Вукан Немањић, који је као господар Зете био Кулинов сусед. Вукан је у писму папи Иноћентију III крајем 1199. године тврдио да се „in terra regis Ungarie videlicet Bossina" раширила јерес, којој је приступио и бан Кулин са супругом и сестром, удовицом хумског кнеза Мирослава (Вукановог стрица), сродницима и са више од 10.000 поданика. Угарски краљ их је натерао да се обрате папи како би били испитани о својој вери, али су они, наводно уз помоћ лажних папских писама, доказивали да им је

[1] Томовић 1974, 35; Pauler 1899 I, 327; Ћоровић 1940a, 165–166; Ћирковић 1964, 47; *ИСН II*, 251–252 (Ј. Калић); Макк 1989, 117–118, 175–176, n. 121. Будући да се Кучево простирало између Београда, Дунава, Велике Мораве, Јасенице и Космаја, Кучевско Загорје је вероватно подручје побрђа Авале и Космаја, које је у каснијем периоду (14–16. век) било рударска област где су експлоатисане руде сребра. Можда то што Кулин истиче како је пленио Кучевско Загорје посредно указује на богатство наведеног подручја, односно на одређену рударску активност у овој области још под византијском влашћу у другој половини 12. века: Крстић 2002, 140, 156.

потврђена правоверност. Зато је Вукан молио папску курију да интервенише код краља Емериха, како би он истребио јерес из „своје државе".[2] У јесен наредне 1200. године папа је наложио краљу Емериху да искорени јерес у Босни и енергично делује против Кулина уколико овај не протера јеретике из своје земље и не конфискује им имања. Након што се краљ обратио бану са наређењем да поступи сходно папином захтеву, Кулин се извињавао, тврдећи да сматра да су његови осумњичени поданици католици, а не јеретици.[3]

Непријатељство Вукана и Кулина још више се погоршало када је у лето 1202. године Немањин првенац уз помоћ угарског краља свргао свог брата Стефана са очевог престола и постао српски велики жупан.[4] Кулин је напао и пустошио неку област Вуканове државе, чиме је дошао у сукоб са краљем Емерихом, али је односе са угарским владарем брзо регулисао посредством папе.[5] Босански бан је током 1202. године послао делегацију у Рим, а у пролеће наредне године папски легат Јован Казамари дошао је у Босну, где је уредио црквене прилике и на Билином пољу примио изјаву представника осумњичене заједнице „крстјана" да ће се у свему држати учења римске цркве.[6] Казамари је потом са Кулиновим сином и двојицом представника „крстјана" отишао у Угарску, где су 30. априла 1203. године пред краљем Емерихом, калочким надбискупом и печујским бискупом прегледана и потврђена документа проистекла из његове мисије у Босни. Кулинов именом непознати син се обавезао да

[2] THEINER, *MS I*, 6; SMIČIKLAS, *CD II*, 333–334; ЋОРОВИЋ 1940a, 168–170; ЋИРКОВИЋ 1964, 47.

[3] THEINER, *MS I*, 12–13, 15; SMIČIKLAS, *CD II*, 350–351; *CD III*, 14–15; ЋОРОВИЋ 1940a, 170–171; HÓMAN 1943, 7; ЋИРКОВИЋ 1964, 48.

[4] Након тог похода, краљ Емерих је унео Србију у угарску краљевску титулу, у којој је остала до 1918. године. Као врховни господар новог великог жупана, Емерих је код папе ипак подржао Вуканову жељу да добије краљевску круну (претходно се противио таквој Стефановој намери). У марту 1203. године, папа је дао налог калочком надбискупу да оде у Србију и владара и епископе разреши обавезе послушности према цариградском патријарху и утврди их у католичкој вери: THEINER, *MS I*, 18–19, 34, 36; СТАНОЈЕВИЋ 1933, 96–99; ЈИРЕЧЕК I, 164; HÓMAN 1943, 7–8; *ИСН II*, 268–269 (С. Ћирковић); РОКАИ 2002, 59.

[5] ЋИРКОВИЋ 1959, 72–76; ЋИРКОВИЋ 1964, 48.

[6] THEINER, *MS I*, 20; SMIČIKLAS, *CD III*, 24–25. Билинопољска абјурација је више пута разматрана у историографији, у оквиру анализе учења босанских „крстјана". За проблеме које она отвара и најважнију литературу уп. ЋИРКОВИЋ 1997, 216–218.

ће босански бан платити 1000 сребрних марака казне (половину папи, а половину угарском краљу), уколико буде свесно трпео јеретике у својој земљи.[7]

Кулин, 1203. године последњи пут поменут као бан Босне, успео је да на тај начин привремено отклони опасност која се надвила над његову земљу. Ипак, верска ситуација у Босни је и наредних деценија пружала повод за снажно мешање Угарске, озбиљно доводећи у питање самосталност земље. Владар Босне после Кулина био је извесни Стефан (Стјепан), о чијим родбинским везама са Кулином нема података. Бан Стефан, или његови наследници, нису успели да се одрже на власти у Босни, те се његов син Сибислав јавља 1236. године као кнез Усоре.[8] У Босни је у то време владао бан Матеј Нинослав, који је на банском положају први пут у сачуваним изворима забележен 1233. године.[9]

Папска акција против јеретика у Босни настављена је крајем 1221. године, када је Хонорије III у ову земљу послао легата Аконција, позивајући краља Андрију II и угарске прелате да се „мужевно и моћно" ангажују у њиховом уништавању.[10] Ипак, угарски краљ, који је у то време био у сукобу са племством, завршеном издавањем *Златне буле* наредне 1222. године,[11] није био у стању да се ангажује у Босни. Он је зато читаву Босну, Соли и Усору уступио калочком надбискупу Угрину, за задатком да у њој истреби јерес.[12] Даровница, коју је 1225. године потврдио и папа, остала је без стварног резултата, али је показивала намеру и папске курије и угарског двора да воде крсташке походе на Босну. То је, уосталом, било у складу са тадашњом праксом према јеретичким покретима у Европи, али се одлично уклапало и у угарске

[7] THEINER, *MS I*, 20, 22; SMIČIKLAS, *CD III*, 25, 36–37; ЋОРОВИЋ 1940a, 171–173; ЋИРКОВИЋ 1964, 49; ENGEL 2001a, 89.

[8] SMIČIKLAS, *CD IV*, 15–16; ЈИРЕЧЕК I, 175; ЋОРОВИЋ 1940a, 190–191, сматра да је Сибислав у Усори и Солима владао под угарском заштитом, али му није јасно да ли је он успео да одвоји те земље од босанске државе, или су му их уступили Угри као свом вазалу. Ова друга могућност се Ћоровићу чинила вероватнијом. МРГИЋ 2008, 15, 55–58, 368, истиче да територијално-управна подела босанске државе на „земље" Босну, Усору, Соли и Доње Краје највероватније потиче из времена Кулина, јер у време Матеја Нинослава није било услова за територијално проширење.

[9] SMIČIKLAS, *CD III*, 388; *ЗБОРНИК*, 139–140; ЋОРОВИЋ 1940a, 190, 193–194; ЋИРКОВИЋ 1964, 60; ŠIDAK 1975, 184–185.

[10] SMIČIKLAS, *CD III*, 196–197, 198–199.

[11] KLAIĆ I, 202–206; HÓMAN 1943, 76–85; ENGEL 2001a, 91–95; РОКАИ 2002, 64–68.

[12] SMIČIKLAS, *CD III*, 242–243; ЋОРОВИЋ 1940a, 191–192; HÓMAN 1943, 30; ЋИРКОВИЋ 1964, 59; ŠIDAK 1975, 183; ЋИРКОВИЋ 1997, 218; МРГИЋ 2008, 55.

експанзионистичке планове према суседним земљама. Видели смо већ да је за тај подухват калочки надбискуп покушао да ангажује и господара Срема Јована Анђела.[13]

Да ли је и каква војна акција тада предузета у Босни није познато, али је наредних година притисак из Рима и Угарске бивао све јачи. Када је у Босну био послат нови папски легат Јаков Пекорари 1233. године, бан Матеј Нинослав се декларисао као католик који се одрекао верских заблуда својих претходника и који гони јеретике. Пошто се због тога сусретао са тешкоћама и отпором кривоверне властеле, Нинослав је покушавао да од папе добије заштиту и ојача сопствену власт у земљи. Гргур IX је октобра 1233. године узео босанског бана у заштиту, гарантујући му интегритет „правом ... сина нашег светлог краља Угарске", истовремено налажући краљевом сину, хрватско-далматинском херцегу Коломану, да обезбеди поштовање банових права.[14] Нинослављев рођак Пријезда је такође постао католик, али је ипак морао свог сина дати као таоца угарским доминиканцима који су у Босни водили борбу против јереси. Уверавајући папу у Пријездину правоверност и поузданост, испољену не само на речима, већ и на делима, у прогону јеретика, бан Нинослав је молио да младић буде ослобођен.[15]

И поред тога што су се босански владар и његова околина приклонили папској столици и угарској круни, крсташка акција према Босни не само да није заустављена, већ је и ојачана. Доминиканци, познати по ревности и оштрини у борби против катара у Француској, послати су и против босанских патарена. Из њихових редова постављен је и нови босански бискуп, Немац Јован Вилдесхаузен, који се налазио на положају доминиканског провинцијског приора Угарске, и који је касније постао генерал доминиканског реда. Октобра 1234. папа Гргур IX је позвао босанског бискупа и херцега Коломана да започну крсташки рат против јеретика у Босни. Краљ Андрија II је намеравао да искористи тај поход како би Босну дефинитивно подвргао непосредној

[13] SMIČIKLAS, *CD III*, 264–265; ДИНИЋ 1931, 301; ЋОРОВИЋ 1940a, 192; ЋИРКОВИЋ 1964, 59; ŠIDAK 1975, 183.

[14] SMIČIKLAS, *CD III*, 388–389; ЋОРОВИЋ 1940a, 193–194; ЋИРКОВИЋ 1964, 61–62; МРГИЋ 2008, 56. KLAIĆ 1882, 68, 70, и ŠIDAK 1975, 185–188, сматрају да је мисија папског легата у Босни била праћена војном акцијом херцега Коломана, што је и навело Нинослава на прихватање католичанства. Према овом тумачењу, Нинослав је од папе тражио заштиту првенствено од Коломана.

[15] Папа је наредио доминиканцима да сина врате оцу, уколико су сигурни да се Пријезда у потпуности преобратио у католичанство: SMIČIKLAS, *CD III*, 389–390.

угарској власти. Он је зато Босну даровао свом млађем сину, херцегу Коломану. Папа се са тим сложио и 9. августа 1235. године потврдио краљеву одлуку.[16]

Таква угарска и папска политика приморала је Нинослава на одлучан отпор и окретање од Католичке цркве. У историографији је одавно примећено да је хетеродоксија своје чврсто упориште у Босни током прве половине 13. столећа великим делом стекла, и касније га одржала, управо као вид отпора угарској католичкој експанзији.[17] Крсташка акција коју је у Босни 1235–1238. године предводио херцег Коломан, уз свесрдну помоћ угарских доминиканаца,[18] имала је одређене, превасходно војне успехе. Ипак, она није могла да промени ни верску слику, а ни да потпуно порази бана Нинослава и његове присталице, који су се одржали у једном делу земље. Монголска најезда на Угарску 1241. године поништила је резултате Коломанове акције у Босни и отклонила опасност да она буде подвргнута непосредној угарској власти. Нинослављева помоћ Сплиту у сукобу са Трогиром 1243. године изазвала је поход краља Беле IV против Босне наредне године, што је довело до поновног бановог покоравања угарском краљу.[19] Нинослав је морао да дарује католичкој Босанској бискупији поседе у Усори „због великих штета и неправди које јој је нанео", и да црквену организацију у својој држави саобрази оној у Угарској и другим католичким земљама.[20] Три године касније, на захтев угарског краља, папа Иноћентије IV је Босанску бискупију коначно потчинио Калочкој надбискупији. Међутим, ова латинска бискупија више није имала утицај у Босни, и почетком друге

[16] Smičiklas, *CD III*, 415–419, 443; Ћоровић 1940a, 194–196; Hóman 1943, 34–35; Šidak 1975, 188–191; Ћирковић 1964, 61–63; Ћирковић 1997, 219. Klaić 1994, 97–99, сматра да за живота Андрије II није ни дошло до Коломановог крсташког рата у Босни.

[17] Ћоровић 1940a, 169, 185; Šidak 1975, 201; Ћирковић 1964, 68–69; Ћирковић 1997, 219–221; Мргић 2008, 56.

[18] Из њихових редова дошао је и нови босански бискуп Поша (1238–1270), пошто се са тог положаја повукао претходни бискуп Јован, који је иначе неколико година био у сукобу са краљем Андријом II: Smičiklas, *CD III*, 412–413, 443–445; *CD IV*, 56–57, 64–68, 93–94; Ћоровић 1940a, 195–198; Hóman 1943, 35, 103–104; Šidak 1975, 191–195, 205–206; Ћирковић 1964, 63–65; Рокаи 2011, 214–215.

[19] Ћоровић 1940a, 199–200; Hóman 1943, 154, 164; Šidak 1974, 324; Šidak 1975, 196–197; Ћирковић 1964, 65–67.

[20] Smičiklas, *CD IV*, 239–240; Ћоровић 1940a, 200; Šidak 1975, 197; Ћирковић 1964, 67; Ћирковић 1997, 220; Мргић 2008, 56–57. Klaić 1994, 112–115, сматра да је повеља Беле IV Босанској бискупији из 1244. године фалсификат, и да бискупија није ни имала поседе у Босни.

половине 13. века дефинитивно је пренела своје седиште у Ђаково у Славонији, које јој је својевремено даровао херцег Коломан.[21]

Босанско-угарски сукоби током четврте деценије 13. столећа одражавали су се и на односе у босанској банској породици и владајућој елити. Наведено је већ да је у јеку угарских сукоба са Нинославом 1236. године усорски кнез био Сибислав, син негдашњег бана Стефана. Сибислава и Стефанову удовицу је тада као католике, насупрот осталим босанским првацима јеретицима, у заштиту узео папа Гргур IX, уздајући се у помоћ угарског краља и препоручујући их острогонском надбискупу и осталим угарским прелатима. Међутим, девет година доцније, негдашњи католички „љиљан међу трњем" Сибислав морао се пред босанским бискупом Пошом заједно са великим баном Матејом одрећи јереси у коју је запао, и обећати да ће убудуће прогонити јеретике.[22] Сибислављеве родбинске везе са баном Матејом Нинославом нису познате, као ни степен сродства Нинослава са рођаком Пријездом. Када је 1233. године бан Нинослав посредовао за ослобађање Пријездиног сина из руку угарских доминиканаца, он се наводи као „nobilis vir Ubanus dictus Priesda". Постоји мишљење да је *Ubanus* у ствари *v*[*ice*]*banus*, односно „подбан".[23] Уколико је овакво тумачење тачно, то би указивало да је Пријезда већ у то време на неки начин делио власт са *великим баном* Матејом Нинославом, вероватно управљајући одређеним делом босанске државе.[24] У једном документу Печујског каптола из октобра 1240. године, Пријезда се помиње са банском титулом. Из ове исправе се сазнаје да је Пријезда у то време већ имао одређене имовинско-правне везе на територији Угарске, у Вуковској жупанији.[25] На основу тога је извођен закључак да су Пријезду, као вођу проугарске и

[21] Smičiklas, *CD IV*, 237, 322–323; Ћоровић 1940a, 198, 200–201, 205; Šidak 1975, 198–200; Ћирковић 1964, 67–68; Ћирковић 1997, 220; Мргић 2008, 58.

[22] Smičiklas, *CD IV*, 15–18; Šidak 1974, 322–323, 327; Ћоровић 1940a, 196; Ћирковић 1964, 63; Мргић 2008, 55, 58.

[23] Smičiklas, *CD III*, 389–390; Wertner 1906, 235–239; Ћоровић 1940a, 198, нап. 3; Рокаи 2011, 211–212; Мргић-Радојчић 2002, 39 и Мргић 2008, 56, сматра да је *v(ice)banus* вероватно латински превод звања „чесника" – „удеоног кнеза".

[24] Thallóczy 1906, 422 (=Thallóczy 1914, 49–50), везује Пријезду за Доњу Босну; Ћоровић 1940a, 204, мисли да је Пријезда можда господарио Доњим Крајима; Klaić 1994, 116, 131–133, сматра да је Пријезда био усорски бан. С обзиром да је Сибислав био усорски кнез, Мргић 2008, 56, закључује да је Пријезда као члан владајуће породице могао да управља *земљом* Доњи Краји.

[25] Каква је тачно била Пријездина улога у том случају не може се јасно закључити из овог документа. Извесни жупан Букен био је јемац „pro Prisda bano" за два поседа, Heyreh и Luder, који су припадали жупану Ботизу. Како је Букен опустошио ове поседе, Ботизов син Мартин је 1240. године од Букена

католичке странке, за бана у освојеном делу Босне поставили Угри.[26] Међутим, треба имати у виду да су се Кулин и Матеј Нинослав титулисали као „велики банови", да су делили власт са својим „чесницима", синовима и рођацима, те да су у то време у оквиру босанске државе постојале посебне територијално-управне целине – „земље" Босна, Усора, Соли и Доњи Краји.[27] Уколико је већ 1233. године Пријезда сматран *вицебаном*, онда помен његове банске титуле у угарском документу из 1240. године и није тако јак аргумент за претпоставку о узурпацији власти „у сенци угарског оружја".

Владавина Матеја Нинослава окончана је половином 13. века под непознатим околностима. Као нови босански владалац јавља се његов рођак бан Пријезда, кога су каснији босански владари сматрали родоначелником династије Котроманића.[28] Недостатак извора у знатној мери отежава сагледавање тадашњих догађаја у Босни и доношење чврстих закључака о Пријездиној владавини. Краљ Бела IV је у новембру, изгледа 1253. године, обавештавао папу о рату који је у то време водио против

(односно од Букиновог зета, вуковског жупана Андрије) добио као одштету 100 марака. Тиме су престале све обавезе Букина и Пријезде и њихових наследника у погледу ових поседа или јемстава према реченом Мартину и његовим наследницима и рођацима. По свему судећи, догађаји који су предмет овог спора десили су се пре 1237. године, када су наведени поседи жупана Ботиза доспели у руке херцега Коломана, који их је потом даровао свом канцелару, загребачком препозиту Фили и његовој браћи. Када је 1244. године други муж Ботизове удовице потраживао наведене поседе, краљ Бела IV је пресудио у корист загребачког препозита и његове браће. Захваљујући тој пресуди, зна се и за недовољно јасну улогу бана Пријезде у овом случају: SMIČIKLAS, *CD IV*, 42, 120–121, 252–255.

[26] ЋОРОВИЋ 1940а, 198 и 1940б, 55; ЋИРКОВИЋ 1964, 72. С друге стране, ŠIDAK 1975, 196, нап. 92, имајући у виду Нислављеву повељу Дубровнику из 1240. године, сматра искљученим да се тада на банском положају у Босни налазио Пријезда.

[27] МРГИЋ-РАДОЈЧИЋ 2002, 36–39; МРГИЋ 2008, 55–57.

[28] Према предању забележеном још у првој половини 15. века, а које доносе и каснији дубровачки писци (ОРБИН, 141; *CHRONICA RAGUSINA*, 258), предак Котроманића био је „Cotromano Gotto". Како се извесни жупан Котроман налазио у пратњи краља Стефана III у Сплиту 1163. године (SMIČIKLAS, *CD II*, 96; *RA I*, 34–35, no. 103), постоји претпоставка да је он дошао у Босну као краљев намесник након истеривања бана Борића из земље: ЋОРОВИЋ 1925б, 15–20. Није вероватно тумачење Ћ. Трухелке, да је Котроман идентичан са Пријездом; он је сматрао да је Котроман добио надимак по свом поседу Кутјево (Gotto) у Славонији (TRUHELKA 1933, 189–194). У сваком случају, евентуална веза поменутог жупана Котромана са владајућом босанском династијом не може се за сада утврдити. ЋОРОВИЋ 1940а, 206–207, и 1940б, 54, истиче да је Пријезда као Нислављев рођак био члан династије која се већ налазила на власти у Босни. Он сматра да је Пријезда истицан као родоначелник Котроманића јер је Босном после њега владао непрекинути низ његових непосредних наследника. KLAIĆ 1994, 118–119, 132, мисли да је Нинослава на власти наследио син Стјепан, коме је наводно Пријезда преотео бански престо.

босанских јеретика.[29] Каснији развој догађаја указује да је угарска акција била успешна, али се о околностима који су довели до рата и његовом току не може ништа рећи. Тако остаје непознато да ли је угарски краљ предузео поход како би новог владара Босне, бана Пријезду, натерао на покорност, или му је слао помоћ против непокорних великаша, противника проугарске католичке политике. Имајући у виду раније наведене Пријездине везе са Угарском, ова друга могућност се чини вероватнијом. Ипак, највероватније као резултат овог ратног похода Беле IV, део Усоре и Соли доспео је под непосредну угарску власт.[30]

Док је босанска државна територија војном акцијом угарског краља била окрњена, бан Пријезда је изгледа у то време лично награђен поседима у Славонији. Као што је речено, он је већ током четврте деценије 13. столећа имао нека имовинске везе у Вуковској жупанији. Л. Талоци је сматрао да су се Пријезда и други покатоличени чланови банске породице можда осећали несигурно у Босни, па су тежили за славонским поседима. Бан Пријезда је од угарског краља добио у посед жупу Новаке у Славонији, у близини Драве, ако не раније, онда као награду за верност током догађања у јесен 1253. године. Краљ је Пријезди првобитно даровао читав жупанат Новак, али је 30. марта 1255. године, потврђујући имања темплара, из Пријездиног властелинства изузео поседе од Вашке до Светог Мартина, који су још од раније припадали овом витешком реду. У близини Новачке жупе налазили су се и већ помињани поседи Борићевих наследника. Ова донација краља Беле IV уједно је учинила босанског владара угарским великашем и чврсто га везала за Краљевину.[31]

Краљ Бела IV је ранију област „Маргаретиног мираза" након монголске најезде, вероватно око 1247, а свакако пре 1254. године, уступио кћери Ани (Агнези) и зету Ростиславу Михаиловичу, бившем черниговском кнезу.[32] Изгледа да се њихова

[29] FEJÉR, *CD IV/2*, 219; THEINER, *MH I*, 230; за различита датовања краљевог писма папи (1250–1254) уп.: *RA I/2*, 287–289, 310.

[30] МРГИЋ 2008, 58.

[31] WENZEL, *CD A. XI*, 406–409; SMIČIKLAS, *CD IV*, 594–596; WERTNER 1906, 237; THALLÓCZY 1906, 422–423; THALLÓCZY 1914, 52–54, на основу близине поседа Борића и Пријезде у Славонији сматра да је између њих, као и између Борића и Нинослава морала постојати породична веза; ЋОРОВИЋ 1940б, 53, 55–56, такође сматра да Пријезда Новаке није добио случајно, већ стога што је у том крају можда и раније имао неких поседа, и што су се налазили у близини Борићевих поседа; ЋОРОВИЋ 1940а, 205–207; ЋИРКОВИЋ 1964, 72; KLAIĆ 1994, 131–132; МРГИЋ-РАДОЈЧИЋ 2002, 39; МРГИЋ 2008, 59.

[32] FEJÉR, *CD IV/1*, 254; WERTNER 1892, 463–469; ЈИРЕЧЕК I, 177; ЋОРОВИЋ 1940а, 206; HÓMAN 1943, 163–164; ОСТРОГОРСКИ 1970б, 213–215, 218; ЋИРКОВИЋ 1964, 73; ЋИРКОВИЋ 2008, 6; ENGEL 2001а, 106;

територија проширила 1254. године и на делове Босне, вероватно управо на Усору и Соли. После Ростислављеве смрти 1263. године, његова удовица се јавља као херцегиња и господарица Мачве и Босне (*ducissa de Machou et de Bozna*). Управљала је овим земљама заједно са синовима, Михаилом, умрлим 1266. године, и Белом, који је такође носио назив херцега Мачве и Босне до погибије 1272. године.[33] Потом се у периоду између 1272–1279. године у повељама јављају банови Мачве, Босне, Усоре и Соли, као и Кучева и Браничева. У питању су били истакнуте личности Угарске, које су у више наврата истовремено вршиле и друге високе дужности (палатина, магистра товарника).[34] Ови банови нестају из дипломатичких извора након 1279. године, када се у улози господарице Мачве и Босне нашла бивша краљица Јелисавета Куманка, удовица краља Стефана V (1270–1272) и мајка новог угарског владара Ладислава IV (1272–1290). Краљица-мајка Јелисавета се све до 1284 године титулише као „maior regina Hungarie, ducisa de Macho et de Bosna."[35] Тада је управу над *Сремском земљом*, односно Мачвом, и деловима североисточне Босне преузео њен зет, бивши српски краљ Стефан Драгутин.[36]

Бан Пријезда је остао веран вазал угарског краља. О његовој владавини се иначе не зна много. Када је Бела IV 1260. године ратовао против чешког краља Пшемисла II

РОКАИ 2002, 85; ХАРДИ 2002a, 165–168, 184; ХАРДИ 2003, 29–31; ХАРДИ 2009a, 70–72, 78–79; МРГИЋ 2008, 58–59; ZSOLDOS 2011, 50.

[33] *CDP VIII*, 98; THEINER, *MH I*, 273, 303–304; ZSOLDOS 2011, 50, 52–53. Бела Ростислалич је, као господар Мачве, 1268. године ратовао и са српским краљем Урошем I: FEJÉR, *CD IV/3*, 490–492. Подржавао је свог деду краља Белу IV у сукобу са његовим сином Стефаном V. После ујакове смрти 1272. године, херцег Бела је у савезу са својим зетом чешким краљем Пшемислом II Отокаром био противник малолетног Стефановог сина Ладислава IV, због чега га је крајем 1272. године убио Хенрих од Гисинга: WERTNER 1892, 469–475; KLAIĆ I, 252; ПРОКОФЬЕВ 1936, 154–157; ЋОРОВИЋ 1940a, 208; HÓMAN 1943, 179–181, 187–188, 193; ДИНИЋ 1948, 30–36; *ИСН II*, 352 (С. Ћирковић); ЋИРКОВИЋ 2008, 6; *СБР I*, 465–466, s. v. *Бела Ростисављевић* (Ђ. Бубало); ХАРДИ 2009a, 72–74.

[34] WERTNER 1909, 472–494; ЋОРОВИЋ 1940a, 208–209; ЋИРКОВИЋ 1964, 73; ENGEL 2001a, 108; МРГИЋ 2008, 60; ХАРДИ 2009a, 74–77; ZSOLDOS 2011, 49–53. ЋИРКОВИЋ 2008, 6, сматра да су банови добијали на управу делове територија којима је већ у то време, од 1272. године, господарила краљица-мајка Јелисавета. Иако није сасвим јасно да ли су сви достојанственици наведени као банови заиста и управљали поменутим бановинама, тешко да је утемељено мишљење како су ти бански наслови само празне титуле које не одражавају стварно ширење угарске власти на овим територијама: KLAIĆ 1994, 125–127.

[35] WENZEL, *CD A. XII*, 118, 261, 272; ХАРДИ 2009a, 76–77.

[36] HÓMAN 1943, 200; ДИНИЋ 1978, 281; ЋИРКОВИЋ 1964, 73–74; ЋИРКОВИЋ 2008, 6.

Отокара, у угарској војсци се налазио и један одред Босанаца.[37] У једном документу из августа 1267. године, синови бана Приједзде, Приједза и Стјепан, јављају се као власници напред поменутог очевог поседа Новак у Славонији. Међутим, изгледа да је њихов отац у то време још увек био жив.[38] Крајем 1284. године склопљен је брак између Приједзиног сина Стјепана I Котроманића и Јелисавете, кћери краља Драгутина, који је те године преузео управу над угарским поседима у северној Србији и североисточној Босни.[39] Бан Приједза је 1287. године са синовима поклонио жупу Земуник у Доњим Крајима своме зету, сину хрватског великаша Стјепана Водичког (Бабонића).[40] Три године касније, стари Приједза више није био у животу. Папа Никола IV се 1290. године, препоручујући свог легата великашима угарског краља, обраћао и Приједзиним синовима који су тада седели на босанском престолу: *nobilibus viris Stephano et Brisde banis Bosne*.[41]

[37] GOMBOS, 165; ЋОРОВИЋ 1940a, 207; HÓMAN 1943, 174; ЋИРКОВИЋ 1964, 73.

[38] Приједза и Стефан, синови бана Приједзде, водили су спор пред краљевим судом са својим суседима: Стефаном, сином Драшка, и Владимиром и Апом, синовима Стефановог брата Собјеслава, око земљишта „Светог крста" између Вашке и Новака, али су изгубили парницу. Синови бана Приједзде су зато пред Печујским каптолом морали да признају како је поменуто земљиште власништво њихових суседа, те да не припада њиховом поседу Новак: FEJÉR, *CD IV/3*, 424–426; SMIČIKLAS, *CD V*, 438–439; WERTNER 1906, 237–238; THALLÓCZY 1906, 423, и 1914, 53; KLAIĆ 1978, 59–60. KLAIĆ 1994, 132, извлачи закључак који нема упоришта у документу – да Приједзини синови препуштају наследно породично добро суседима са којима воде парницу, јер се тобоже спремају за повратак из Славоније у Босну, следећи свога оца. Заправо, они су пред краљевим судом изгубили парницу око једног спорног земљишта које се налазило код њиховог поседа Новак, али се нису одрекли тог свог поседа.

[39] ЈИРЕЧЕК I, 190; ЋОРОВИЋ 1940a, 207; ЋИРКОВИЋ 1964, 75.

[40] Бан наглашава како зету дарује жупу у оним границама у којима су је уживали његови преци и он сâм: SMIČIKLAS, *CD VI*, 588–589; ИСАИЛОВИЋ 2012, 12–13, 16–24; KLAIĆ I, 265; ЋОРОВИЋ 1940a, 207; ЋИРКОВИЋ 1964, 74; KLAIĆ 1978, 60; KLAIĆ 1994, 132–133; МРГИЋ 2008, 56, 59, 63. О жупи Земуник: МРГИЋ-РАДОЈЧИЋ 2002, 40, 213–225.

[41] THEINER, *MH I*, 365; SMIČIKLAS, *CD VII*, 1–3; THALLÓCZY 1906, 423–424; ЋОРОВИЋ 1940a, 207; МРГИЋ 2008, 63; *HBL 7*, 724–725 (P. Ćošković). Као и WERTNER 1906, 238–239, и KLAIĆ 1994, 132–133, констатује како је мало вероватно да је Приједза из 1233. године идентичан са оним из 1287. године. Обоје сматрају да су Приједзу I после 1267. године наследили синови Приједза II и Стјепан, те да је Приједза II даровао жупу Земуник Бабонићима 1287. године. Према истом схватању, овог Приједзу су до 1290. године наследили синови Стјепан I Котроманић и Приједза III. Питање је колико је оваква комбинација тачна, али треба поменути како за средњовековне услове јесте помало необично да човек који је 1233. године већ имао сина довољно великог да постане талац, буде жив и 54 године касније.

У време владавине Ладислава IV Куманца Угарска се суочавала са унутрашњим тешкоћама, слабљењем краљевске власти и уздизањем моћних олигарских породица.[42] Такав развој догађаја наставио се и после Ладислављевог убиства 1290. године, када су током следећих скоро четврт века, све до учвршћивања на престолу Анжујца Карла I Роберта (1301–1342), олигарси поделили Угарску на своје феудалне области, скоро потпуно ограничивши краљевску власт.[43] Опадање краљевске власти у Угарској је у прво време онемогућило даље притиске на Босну и њену самосталност, мада босански банови у другој половини 13. столећа нису користили прилику за одметање од свог врховног господара. Међутим, успон олигарха је ускоро угрозио и босанску државу, којој је опасност запретила од стране моћне хрватске породице Шубића Брибирских.[44]

[42] HÓMAN 1943, 187–218; ENGEL 2001a, 107–109; РОКАИ 2002, 88–90.

[43] PAULER 1899, II, 413–468; HÓMAN 1943, 218–235, 263–299; ENGEL 2001a, 110–111, 124–134; РОКАИ 2002, 90–97; HARDI 2012, 26–32, 81–134.

[44] ЂОРОВИЋ 1940a, 216–218, 236–237; ЋИРКОВИЋ 1964, 77–80; KARBIĆ 2004, 16–17, 22.

6. „СРЕМСКИ КРАЉ": СТЕФАН ДРАГУТИН И ПРЕТЕНЗИЈЕ НА ДВЕ КРУНЕ

После периода сукобљавања током владавине Стефана Првовенчаног и краљева Емериха и Андрије II, у односима Србије и Угарске је наредних деценија наступило извесно затишје. Угарска је своја настојања на ширењу утицаја и власти у југоисточној Европи током треће и четврте деценије 13. века фокусирала првенствено на Босну[1] и простор Куманије, касније Мале Влашке (Олтеније), док је у Подунављу, на територији „Маргаритиног мираза", борбу за доминацију водила са Бугарском. Инвазија Монгола (1241–1242) имала је као последицу привремено слабљење угарске војне и политичке моћи. Истовремено, значајно су опале снага и утицај Бугарске, која је дошла у зависност од новоформиране татарске „Златне хорде" у јужноруским степама. У таквој, знатно повољнијој спољнополитичкој ситуацији, своју владавину започео је трећи син првовенчаног краља, Урош I (1243–1276).[2]

Међутим, ова по Србију повољна ситуација није дуго потрајала. Успон Никејског царства резултирао је освајањем латинског Цариграда и обновом Византије 1261. године. Већу претњу по српску државу представљала је успешна обнова и реорганизација земље коју је спровео Бела IV, захваљујући којој се Угарска брзо вратила на балканску политичку сцену. Угарски краљ је не само обновио свој утицај у

[1] Једини познати озбиљнији сукоб између Србије и Угарске избио је за време краља Владислава I (1234–1243) око Хума, као последица акције херцега Коломана у Босни и деловима Хумске земље 1237. године. Због тога је српски краљ боравио са војском на Цетини у јуну исте године, закључивши том приликом уговор о пријатељству и савезу са Сплитом: *Зборник*, 143–145; Ћирковић 1964, 63; *ИСН I*, 313–314 (Б. Ферјанчић); Мишић 1996, 52, 277.

[2] Њему је на руку ишла и ситуација на југу Балканског полуострва: сукоб Никеје и Епира око обнове Византијског царства привремено је ослободио српску државу притисака и са те стране: Јиречек I, 175–177; Златарски III, 420–431; Нóman 1943, 131–153; Ћирковић 1964, 58–69; Острогорски 1969, 411–413; *ИСН I*, 341–343 (С. Ћирковић); Engel 2001a, 95–103; Рокаи 2002, 66–67, 70–77; Божилов–Гюзелев 1999, 501–504.

Босни, већ га је наметнуо и у суседном Хуму. Хумски кнез Радослав, потомак Немањиног брата Мирослава, постао је „клетвеник верни“ угарског краља пре 1254. године, када се укључио у бугарско-дубровачки савез против Уроша I.[3] Није познато како је одметање хумског жупана, рођака српског краља, утицало на односе Угарске и Србије. Они су крајем шесте деценије 13. века били блиски: српски одред помиње се међу бројним помоћним трупама из југоисточне Европе које су се налазиле у војсци Беле IV током његовог неуспешног ратовања са чешким краљем Пшемислом II Отокарем 1260. године.[4] Када је крајем марта наредне године у Бечу склапан угарско-чешки мир, у пратњи угарског владара налазио се, према Аустријској хроници, и српски краљ.[5]

Поставља се питање да ли је српско-угарско приближавање (вероватно кроз форму вазалних односа) било последица угарског притиска, првенствено преко Хума, или бугарског напада на Србију 1254. године, или комбинације оба ова чиниоца? Или су можда блиски односи са Угарском успостављени и неколико година раније, приликом женидбе краља Уроша I? Наиме, напред је већ поменута могућност, за сада још увек без довољно чврстих доказа, да је Урошева супруга Јелена била кћи господара Срема Јована Анђела.[6] У том случају, њена удаја за српског краља, до које је, како се сматра, дошло око 1250. године,[7] проистекла је првенствено из српско-угарских веза, а не из српско-француских, или односа Србије са латинским истоком.[8]

---

[3] *Зборник*, 207-209; Ћоровић 1940a, 229; Ћирковић 1964, 72; *ИСН I*, 348 (С. Ћирковић); Мишић 1996, 53.

[4] Поред савезничких одреда Руса, Татара и Пољака, у угарској војсци били су и Кумани, „разни Словени“, Сикулци, Власи, Печенези, „Измаелићани“ (муслимани), као и Грци (никејски), Бугари, Рашани („scismaticorum … Rusciensium“, за разлику од Руса, који су наведени као „Ruthenorum“) и Босанци: Gombos, 165, уп. и 1797; Јиречек I, 182; Ћоровић 1940a, 207; Hóman 1943, 174; Ћирковић 1964, 73. Годину дана раније, српски помоћни одред, као и одреди Немаца, Мађара и Бугара, нашли су се у никејској војсци Михаила Палеолога, који је у Пелагонији поразио коалицију Михаила II Анђела, Манфреда Хоенштауфовца и Виљема Вилардуена. Има индиција да је промена политике краља Уроша, који је 1257. године као савезник епирског владара Михаила Анђела ратовао у Македонији против Никејаца, уследила под угарским утицајем: *ИСН I*, 351–352 (С. Ћирковић); *ВИИНЈ VI*, 161–162, нап. 18 (исти); уп. Станковић 2012, 22–26.

[5] Поред српског краља (chünig auz der Syrfey), уз Белу IV били су Данило Романович из Галиције (chünig von Rassen) и господар Мачве (chünig von Matschaw) Ростислав Михаилович: Gombos, 1730; Харди 2002a, 216–217.

[6] McDaniel 1982, 47–50; уп. излагање у поглављу о царици Маргарити и њеним синовима.

[7] Време склапања краљевског брака посредно је одређено на основу узраста њихових синова: *ИСН I*, 348, нап. 14 (С. Ћирковић); Ћирковић 1998, 11–12.

Могуће је да су блиски угарско-српски односи половином 13. века имали једну изузетно значајну последицу по развој српске државе. Наиме, као што је добро познато, у време краља Уроша I у Србији су рударску делатност започели немачки рудари – Саси. Они су у српску државу стигли пре 1254. године, када су први пут забележени у Брскову, али није познато ни када ни одакле су дошли. Ипак, узима се као највероватније да су Саси у Србију прешли из Угарске, било бежећи од Монгола, било одазивајући се позиву краља Уроша I. У томе је српски владар могао да следи пример угарског краља. Наиме, у годинама после монголског пустошења, краљ Бела IV је спроводио опсежне колонизационе мере у Угарској, доводећи у земљу, између осталих, и немачке занатлије и рударе. Немачки досељеници донели су са собом немачко рударско и градско право, које је значајно утицало на развој градова и рударства, како у Угарској, тако и у Србији.[9]

Добри односи српског и угарског владара трајали су и током прве половине седме деценије 13. столећа. Краљ Урош I учествовао је 1264. године у свадбеним свечаностима принца Беле, млађег сина краља Беле IV.[10] Међутим, наредних година дошло је до промене и српско-угарског оружаног сукоба. Узроци и предисторија догађаја нису познати, али се донекле могу претпоставити. С једне стране, Угарска се поново нашла у унутрашњо-политичкој кризи, јер је „млади краљ“ Стефан 1262. године дошао у сукоб са оцем Белом IV. Угарски краљ је био принуђен да подели државу са наследником, који је добио на управу области источно од Дунава, укључујући Ердељ и Срем. Сукоб оца и сина обновљен је 1264. године, али је и после њиховог измирења (1266) подвојеност земље опстала све до смрти Беле IV 1270. године.[11] С друге стране, економско јачање Србије и политика учвршћивања централне власти, уз повољне прилике у окружењу, вероватно су навеле српског краља да погрешно процени своју моћ и стање у Угарској. Осим тога, уколико је већ поменута

[8] Видети и: Станковић 2012, 52–54.

[9] Орбин, 24, наводи да је краљ Урош рударе довео из Немачке; Јиречек II, 90, сматра да је вероватније да су Саси дошли у Србију из северне Угарске него из Ердеља; вид. Диниħ 1955б, 23–25; *ИСН I*, 345 (С. Ћирковић); Ћирковић–Ковачевић-Којић–Ћук, 21–22. О немачким (и другим западним) досељеницима у Угарској: Hóman 1943, 158–161; Engel 2001a, 62–63, 112–115.

[10] Gombos, 1803; Јиречек I, 182, нап. 110; *ИСН I*, 352 (С. Ћирковић).

[11] „Млади краљ“ је у свом делу државе успоставио свој двор, управне и финансијске органе власти; између осталог, основао је комору и ковницу новца у Сремској Митровици: Hóman 1943, 174–181; Engel 2001a, 106–107; Рокаи 2002, 87.

претпоставка о генеалошкој вези краљице Јелене и Јована Анђела тачна, онда је српски краљ својој војној акцији у Мачви могао да дâ и одређени вид легитимитета.[12]

Како год било, Урош I се крајем 1267. или почетком 1268. године окренуо против краља Беле IV и, како је већ напред речено, напао Мачву којом је тада управљао краљев унук Бела Ростислалич. Српски краљ је заузео део Белине области и нанео јој велику материјалну штету, али је угарски владар послао војну помоћ свом унуку. У бици са угарским снагама у пролеће 1268. године краљ Урош I је поражен и заробљен, заједно са својим по имену непознатим зетом и бројном властелом.[13] Изгледа да се после овог пораза краљ Урош I извукао из понижавајуће ситуације не само обнављањем вазалне заклетве према угарском краљу, већ и договором о успостављању родбинских веза између две породице. Наиме, углавном се сматра да је управо тада склопљен, или бар уговорен брак између краљевића Драгутина и Белине унуке Кателине (Катарине), кћерке угарског „младог краља“ Стефана. Српски престолонаследник је добио исту титулу, чиме је установа „младог краља“ из Угарске прешла у средњовековну српску државу, у којој је опстала све до 1371. године.[14]

Ако не за живота старог Беле IV, брак између Драгутина и Кателине склопљен је по ступању на престо њеног оца Стефана V (1270–1272).[15] То се свакако догодило

---

[12] Краљица Јелена би као кћи господара Срема Јована Анђела баштинила право на Мачву, тј. Оностране Срем. У том случају, дакле, не би се радило само о Урошевом настојању да се српској држави прикључи једна несумњиво српска област, која јој је и географски природно припадала, већ би краљ, али и његови наследници, своје аспирације на Мачву легитимисали и наследним правом, у средњем веку тако важним и увек истицаним. Уп. MCDANIEL 1982, 49–50.

[13] Заплењене српске заставе и краљев златни крст украшен драгим камењем послати су као трофеји краљу Бели IV у Будим: *CDP VIII*, 96–97; FEJÉR, *CD IV/3*, 490; *ZALA I*, 57–60; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 4–5; ЈИРЕЧЕК I, 183; ДИНИЋ 1948, 30–36; *ИСН I*, 352 (С. Ћирковић).

[14] ДАНИЛО, 13; ЈИРЕЧЕК I, 182; СТАНОЈЕВИЋ 1935, 148; HÓMAN 1943, 181; IVKOVIĆ 1957, 60–61, 71–72; *ИСН I*, 352 (С. Ћирковић); ЋИРКОВИЋ 1998, 12–13; *ЛССВ*, 413–414, s. v. *Млади краљ* (Р. Михаљчић). Последњи српски престолонаследник за кога се зна да је носио титулу „младог краља“ био је син краља Вукашина, Марко Краљевић: *ИСН I*, 588 (Р. Михаљчић); МИХАЉЧИЋ 1975, 88–89, 92–93, 102.

[15] Изгледа да је византијско посланство које је требало да финализује договор о женидби принца Милутина са Аном, кћерком цара Михаила VIII, на Урошевом двору већ затекло принцезу Каталину. Међутим, у историографији се овај неуспео покушај стварања српско-византијског политичког и породичног савеза различито датује (1268–1272), што отежава и прецизирање времена склапања брака између Драгутина и Кателине. Из Пахимерог излагања произилази да је главни разлог за неуспех преговора о српско-византијском династичком браку ипак био политичке природе, иако писац у први план истиче сиромаштво и простоту на српском двору и неадекватни третман који су тамо имале принцезе-снахе (вероватно Кателина). Наиме, византијско посланство се уверило да Милутин ни као

пре 3. јула 1271. године, када су у мировном уговору између угарског и чешког краља, као вазали Стефана V које обухвата споразум о миру, наведени Бела Ростислалич, херцег Мачве и Босне, Јаков Светослав, бугарски цар (тј. тада претендент на бугарски престо), српски краљ Урош и његов син, „млади краљ Србије“, краљев зет.[16] Међутим, брачни и међудржавни споразум са династијом Арпада ускоро је изазвао проблеме између српског краља и његовог наследника. Као што је његов таст својевремено, у складу са угарским обичајима, у својству „младог краља“ добио значајан део државе, Драгутин је очекивао да ће и он уз исту титулу од свога оца добити неку област на управу. Таква очекивања су свакако гајили и на угарском двору – о томе, уосталом, изричито сведочи и архиепископ Данило II. Шта више, може се претпоставити да је стварање посебне Драгутинове области и био један од услова српско-угарског мировног и брачног споразума.[17] Најбољи начин да се контролише непоуздани српски вазал био је да се његова моћ и територија поделе и да се његов наследник што чвршће веже за угарски двор.

Међутим, краљ Урош I, који је систематски радио на централизовању државе и разградњи дотадашњих удеоних области под контролом чланова бочних грана

царски зет неће наследити оца на престолу, како се у Цариграду очекивало. Осим тога, и српска страна је, према истом извору, настојала да изврда раније постигнути договор: PACHYMERES I, 350–355. Према једном тумачењу, српско-византијски савез склопљен је око 1268. године, али је у међувремену, пре него што је византијско посланство стигло у Србију (вероватно 1269), дошло до Урошевог пораза и заробљавања у рату са Угрима. То је довело до промене његове спољнополитичке оријентације и везивања за Угарску, што је резултирало у неуспеху брачних и политичких преговора са Византијом: *ВИИНЈ VI*, 22–30, где је, у коментару Љ. Максимовића, наведена и релевантна ранија литература (нап. 43–44, 47, 54–59). Уп. и: IVKOVIĆ 1957, 60–61; ЋИРКОВИЋ 1998, 12–13; МАКСИМОВИЋ 1998, 98–99. С друге стране, СТАНКОВИЋ 2012, 32–46, сматра да је српско-византијски споразум постигнут 1269–1270. године у оквиру настојања Михаила VIII да се повезивањем са Западом и суседима спречи обнова Латинског царства. Део тих настојања је и брак склопљен 1272. године између Андроника II, сина и савладара цара Михаила VIII, и Ане, кћери угарског краља Стефана V. (Прва супруга византијског цара и сестра будуће српске краљице Кателине преминула је 1281. године: PACHYMERES I, 318, 499; GREGORAS I, 109; WERTNER 1892, 514–520; HÓMAN 1943, 185, 190; PAPADOPULOS 1962, no 58; ФЕРЈАНЧИЋ 1974, 334; БАРИШИЋ 1983, 45–47; РОКАИ 2002, 86; МАКСИМОВИЋ 2008, 345). Према В. Станковићу, српско-византијски уговор остао је на снази све до потреса изазваних проглашењем Лионске уније 1274, или чак до свргавања Уроша I 1276. године. Међутим, овај последњи термин није могућ, јер Пахимер изричито каже да је византијско посланство у Србији на престолу затекло краља Уроша.

[16] THEINER, *MH I*, 295–303; ЈИРЕЧЕК I, 183, нап. 117; *ИСН I*, 352 (С. Ћирковић); ЋИРКОВИЋ 1998, 13; *DEO*, *КОМЕНТАРИ*, 166–167, нап. CXLII.

[17] ДАНИЛО, 13–16; ЈИРЕЧЕК I, 183; IVKOVIĆ 1957, 60–61.

династије Немањића,[18] није имао намеру да дели државу и власт са сином. То је стварало тензије између српског краља и његовог наследника, подржаног прво од таста Стефана V, а после његове смрти од стране новог угарског краља, Драгутиновог шурака Ладислава IV (1272–1290). Драгутин је, према причању Данила II, више пута молио оца да му препусти део државе на управу, а како је овај то упорно одбијао, на крају је отишао угарском краљу. Угарски владар је свом зету пружио војну помоћ састављену од угарских и куманских одреда, са којом се српски „млади краљ“ побунио против оца. После победе над Урошевим снагама у „земљи званој Гацкој“ Драгутин је збацио оца с власти и сео на српски трон 1276. године.[19]

Стефан Драгутин је српском земљом владао свега шест година (1276–1282), и његова владавина није довољно осветљена изворима. Он је свакако био у блиским односима са Угарском, као и са владарем јужне Италије Карлом Анжијским, рођаком своје мајке, који је више година организовао широку антивизантијску коалицију. На унутрашњем плану, Драгутин је после збацивања оца изгледа настојао да учврсти свој положај ослањајући се на мајку Јелену. Она је добила посебну област у југозападним деловима српске државе, од Приморја до долине Ибра, којом је управљала дуже од три деценије.[20] Истовремено, настављен је привредни напредак покренут за владавине Уроша I, што је омогућило офанзивну политику према Византији током наредних деценија, која је започела одмах по окончању Драгутинове владавине и доласка Стефана Уроша II Милутина (1282–1321) на српски престо.

---

[18] *ИСН I*, 354–355 (С. Ћирковић); ЋИРКОВИЋ 1998, 13; БЛАГОЈЕВИЋ 1989, 103–104; БЛАГОЈЕВИЋ 2000, 152–153.

[19] Урош I се замонашио и умро у Хуму највероватније већ 1, маја наредне 1277. године: ДАНИЛО, 15–19; *ИСН I*, 352–353, 355–356 (С. Ћирковић); БЛАГОЈЕВИЋ 1989, 104; ЋИРКОВИЋ 1998, 13–14, који је, осврћући се на место сукоба оца и сина, указао да Драгутинов продор са савезничким снагама из Угарске можда није уследио са севера, преко Мачве, већ са запада (дакле из правца Хрватске или преко Босне).

[20] ЈИРЕЧЕК I, 187–188; *ИЦГ II/1*, 46–47, 52 (С. Ћирковић); *ИСН I*, 356, 437, 439 (С. Ћирковић, Љ. Максимовић); БЛАГОЈЕВИЋ 1991, 143–145; ЋИРКОВИЋ 1998, 14–15; ПОПОВИЋ 2010, 44–54. ЂУРИЋ 1991, 176–178, износи тезу да је Милутин не само имао своју област после Драгутиновог ступања на престо, већ и да је носио краљевску титулу, што се, првенствено ово друго, не чини вероватним. СТАНКОВИЋ 2012, 68–69, иде и корак даље, доносећи претпоставку о заједничкој владавини браће и краљице Јелене у читавом периоду од 1276–1299, с тим што је до 1282. предност имао Драгутин, а потом Милутин. Аутор заснива ову хипотезу на, по нама, погрешном датовању Милутиновог брака са угарском принцезом Јелисаветом у период од 1276–1284. године.

Стефан Драгутин је почетком 1282. године доживео несрећу под градом Јелачем, када је павши с коња поломио ногу. Повреда је изгледа била озбиљна, што су искористили краљеви противници и незадовољници међу властелом. „Узбуна“ о којој говори Данило II, настала у земљи због немогућности краља да обавља своје владарске дужности, била је можда и последица спољнополитичких компликација, првенствено у односима са Византијом.[21] С друге стране, један од узрока незадовољства, нарочито црквених кругова, могао је лежати и у краљевом ослонцу на Угарску и претпостављеном повећању утицаја северног суседа. У таквим околностима, краљ Драгутин је одлучио, или, тачније речено, био приморан да круну преда своме млађем брату Милутину. Примопредаја власти извршена је на сабору у Дежеву код града Раса у пролеће 1282. године, али су тачне околности и услови под којима је договорена смена на престолу остали недовољно познати. Према ономе што је краљ Драгутин тврдио четврт века касније, када се већ налазио у вишегодишњем сукобу са братом, он је престо препустио само привремено, док не оздрави. Милутинове присталице су, међутим, тврдиле да је Драгутин млађем брату престо уступио безусловно.[22] Највероватније је тумачење које углавном заступа савремена историографија, блиско казивању византијског савременика Георгија Пахимера. По њему је Драгутиново одступање са српског трона било коначно, али је договорено да Милутина после смрти наследи један од Драгутинових потомака, у то доба још увек малолетних (Владислав

[21] Византијско-српски односи су у последњем периоду Драгутинове владе били непријатељски. Срби су помагали акције византијског пребега Котанице и његове провале на територију Царства, што је изазивало византијске противакције. Већ на почетку владавине краља Милутина, у пролеће 1282. године, започела је велика и успешна српска офанзива у северној Македонији, као део шире антивизантијске коалиције: Данило, 23–24, 107–109; *ВИИНЈ VI*, 30–31, 165; Јиречек I, 188, 191; Станојевић 1936, 7–8; Мошин 1977, 160–162; *ИСН I*, 437–438, нап. 4, 439 (Љ. Максимовић); Ћирковић 1998, 15–16; Максимовић 2008, 316–317, 400; за другачију хронологију и тумачење српско-византијских ратова Милутиновог доба: Станковић 2012, 69–82.

[22] *DEO*, 124–125. Главни извор за Дежевски сабор је Данило II, који, као одани Милутинов присталица, догађаје приказује тенденциозно, не износећи суштину споразума. У складу с хагиографским карактером свога дела, он велики значај у Драгутиновој одлуци да абдицира даје духовним разлозима, односно краљевом покајању због поступка према оцу. Психолошко стање у коме се Драгутин нашао после тешке повреде могло је заиста имати одређеног утицаја на његове одлуке. С друге стране, инсистирањем на мотиву Божје казне и Драгутиновог покајања легитимише се Милутинов долазак на власт и право његове лозе на престо. Да ли је и какву улогу у Драгутиновој абдикацији имао његов брат и наследник Милутин сада није познато: Данило, 24–28, 106–107. Уп. Диниħ 1955, 52; Поповић 2000, 311–312, 324; Станковић 2012, 62–66.

или Урошиц).[23] У прилог овом тумачењу ишла би чињеница да је све до краја владавине Уроша II Милутина питање наследника престола остало отворено, што је изазвало бројне компликације, и вишеструки породични раздор у династији Немањића. У сваком случају, неоспорно је да је Драгутин задржао краљевску титулу[24] и да је добио део земље на управу. Његова област обухватала је северне делове тадашње

[23] PACHYMERES II, 273; *ВИИНЈ VI*, 43–44, и нап. 87 (Љ. Максимовић); ДИНИЋ 1955, 50–56; IVKOVIĆ 1957, 66; *ИСН I*, 438–439 (Љ. Максимовић); МАКСИМОВИЋ 1998, 100; МАРЈАНОВИЋ–ДУШАНИЋ 1997, 118–128. С друге стране, постоје и мишљења да се права природа Дежевског договора данас не може докучити: ЋИРКОВИЋ 1998, 17–19. ЂОРЂЕВИЋ 2002, 142–144, упозорава да се на основу сачуваних портрета Драгутинових синова у капели у Ђурђевим Ступовима (1282/83?) и Ариљу (1296) не може потврдити закључак да је Драгутин истицао право својих потомака на наслеђе српског престола. Уп. *DEO*, *КОМЕНТАРИ*, 166, нап. CXL. Другачијег је мишљења КАЛИЋ 1998, 32, која закључује да је управо на ктиторској композицији у капели Ђурђевих Ступова Владислав приказан као носилац права на престо.

Владислав је био прворођени Драгутинов син: уп. SMIČIKLAS, *CD VII*, 103, и портрети Владислава и Урошица у припрати Ариљске цркве: ЂОРЂЕВИЋ 2002, 140–141, 144; МАРЈАНОВИЋ–ДУШАНИЋ 1994, 51; *DEO*, *КОМЕНТАРИ*, 166–167, нап. CXL, CXLIII. Нетачна је стога тврдња да је Урошиц био старији, изнета у *ИСН I*, 496 (С. Ћирковић), и не тако експлицитно у ЋИРКОВИЋ 1998, 17.

[24] М. Динић је закључио како Драгутин „није службено“ носио краљевску титулу после абдикације и како он заправо није ни имао чега да буде краљ, јер је његова област била формирана од делова територија добијених на различите начине. Овај став је потом углавном прихваћен у нашој историографији: ДИНИЋ 1955, 53–56; *ИСН I*, 438–439 (Љ. Максимовић); ЋИРКОВИЋ 1998, 11; ЋИРКОВИЋ 1997б, 96. Динићев закључак се ипак не може прихватити без значајне резерве, јер поред „званичних“ извора који иду у прилог његовом тумачењу о Драгутиновом одрицању од краљевске титуле после 1282. године (пре свега повеља Дубровчанима коју је издао „господин Стефан“, што се можда не односи на Драгутина него на „младог краља“ Стефана [Дечанског], и неспорно Драгутинова потврда Светостефанске хрисовуље [1314/16], где се сам Драгутин потписује као „прежде бивши краљ“: *ЗБОРНИК*, 454, 471), постоје и бројни други извори једнаког значаја (писани, ликовни, нумизматички) који говоре супротно. Сви они сведоче да је Драгутин и после абдикације сматран краљем, како у својој области, тако и ван ње (укључујући и Запад), уз дужно истицање Милутиновог владарског првенства. Треба имати у виду да је формулација сачувана на Светостефанској хрисовуљи настала након Драгутиновог фактичког пораза у вишегодишњем сукобу са Милутином, и да се ради о документу који је свакако стилизован у складу са тадашњим Милутиновим погледима на краљевску власт. Сматра се да је из истог времена и поменута повеља „господина Стефана“ Дубровчанима. Колико год су Милутин и његови људи настојали да релативизују Драгутинову титулу и његов положај после Дежева, толико се Драгутин трудио да истакне свој владарски статус и неку врсту савладарства према млађем брату, главном краљу Милутину: уп. ЂУРИЋ 1967, 131–139; ЂУРИЋ 1991, 172–175, 191; МАРЈАНОВИЋ–ДУШАНИЋ 1994, 30, 50–51; МАРЈАНОВИЋ–ДУШАНИЋ 1997, 123; КАЛИЋ 1998, 32–33; ЂОРЂЕВИЋ 2002, 140–141; ПОПОВИЋ 2010, 50. Као што је речено, СТАНКОВИЋ 2012, 68–69, 72–73, 82, 88–89, 91–92, заступа тезу о заједничкој владавини краљице Јелене и синова до 1299, у којој је 1282. године заправо само промењено првенство владара.

српске државне територије, који су се наслањали на Угарску: Рудник са околином, Моравице, Дабар и вероватно још нека подручја, а имао је поседе и у другим деловима Србије (на пример, Ускопље код Требиња, у крају који је већим делом припадао области краљице-мајке Јелене).[25] Имајућу у виду наша садашња ограничена сазнања о Драгутиновој првобитној области, не би требало потценити њен значај. Она, како се сада чини, обимом није била нарочито велика, али је обухватала веома значајно рударско средиште на Руднику, где је управо у то време почела интензивна експлоатација сребрне руде.[26] На тај начин Драгутин је обезбедио стабилне и значајне приходе, а суседство Угарске са којом је био чврсто породично и политички повезан додатно је утврђивало његов положај и утицај у српској држави. Поред тога, тако позиционирана област убрзо му је омогућила значајна територијална проширења, овога пута на простору угарске државе.

Стефан Драгутин је у јесен наредне 1283. године на челу својих војних одреда пратио брата Милутина у великом походу на византијске територије (све до Христопоља – Кавале), што сведочи да се он до тада потпуно опоравио од тешке повреде задобијене претходне године.[27] Неколико месеци након повратка из рата против Византије, у другој половини 1284. године, краљ Драгутин је од угарског двора добио *земље* Мачву и Усору и Соли у Босни, којима је до тада управљала стара краљица Јелисавета, мајка његове супруге Кателине и угарског краља Ладислава IV Куманца.[28] Околности под којима је Драгутин стекао ове простране области у данашњој северозападној Србији и североисточној Босни сада нису познате. Зато се може само нагађати да ли је Драгутин имао у виду могућност или неке назнаке таквог проширења две године раније, када је у Дежеву тражио област коју ће добити на управу, или је добијање угарских поседа јужно од Саве узроковано каснијим развојем догађаја.[29] Драгутинова таштa није се лако и драговољно одрекла своје апанаже у

[25] Диниħ 1978, 134–147; *ИСН I*, 439 (Љ. Максимовић); Благојевић 1991, 145; Ћирковић 1998, 19; Тошић 2003, 67–71; Поповић 2010, 51–54.

[26] Диниħ 1962, 3; Ћирковић–Ковачевић-Којић–Ћук, 28, 34–35.

[27] Данило, 112–113; Јиречек I, 191; Диниħ 1978, 131–133; *ИСН I*, 441 (Љ. Максимовић); Станковић 2012, 83–84, склон је да овај поход датује у 1279. годину, у време упада Котанице и Срба на византијску територију до Сера.

[28] Јиречек I, 189–190; Диниħ 1955, 69; Диниħ 1978, 132–133, 281; Ћирковић 1964; 75; Калић-Мијушковић 1967, 66; *ИСН I*, 441 (Љ. Максимовић); Ћирковић 2008, 5, 10–11; Vasary 2005, 102–103; Харди 2009, 77–78.

[29] Према неким тумачењима, Милутинов раскид са Драгутиновом свастиком Јелисаветом (о чему ће у наставку бити речи) и њено протеривање из Србије навело је краља Ладислава Куманца да ојача

Посавини, већ ју је на тај чин присилио краљ Ладислав IV. Због тога је стара краљица Јелисавета ушла у оштар сукоб са сином, а извесно и са српским зетом и кћерком.[30] Крајем исте 1284. године, краљ Драгутин се ородио и са босанском владарском породицом, удавши кћер Јелисавету за Стјепана I Котромана, сина бана Приједзе.[31] У сваком случају, стицањем наведених угарских територија Драгутинова област се више него удвостручила. Драгутинови мотиви да од шурака и таште тражи и добије велике поседе су јасни (посебно ако је на Мачву можда полагао нека права преко мајке, односно деде по мајци). Треба рећи и да је угарски краљ имао своје разлоге да изађе у сусрет Драгутиновим жељама. С једне стране, радило се о територијама које су већ дуго времена представљале породичне апанаже чланова династије Арпада или њихових сродника, те сходно томе, њихово уступање сестри угарског краља и њеном супругу није представљало ништа посебно ново. С друге стране, на тај начин се још чвршће уз Угарску везивао јужни сусед и преко њега повећавао угарски утицај у српској држави. Тако је Драгутин, који је по свом положају био највећи вазал свога брата српског краља, истовремено (п)остао и вазал свога шурака угарског краља.

Добијањем Мачве, тј, Оностраног Срема, по коме је Драгутин и називан „сремски краљ“, Усоре и Соли у Босни, а вероватно и неких поседа на територији Угарске северно од Саве и Дунава, о којима сада нисмо обавештени,[32] знатно се променио Драгутинов положај, па и тежиште његове моћи. Упадљиво је да је он од тада резидирао, бар колико се сада зна, првенствено на новостеченим поседима на самој северној граници своје области. Драгутин је у граду Дебрцу на Сави подигао свој двор, а боравио је и у Београду, који је тада по први пут у историји, додуше

Драгутинов положај даривањем Мачве и других области: *ВИИНЈ VI*, 52, нап. 106 (Љ. Максимовић). С друге стране, постоје и мишљења да је предаја наведених земаља Драгутину у вези са учвршћивањем Дрмана и Куделина у Браничеву и Кучеву и неуспехом Угарске да под своју власт поврати те територије: Димитров 1998, 200. Станковић 2012, 85–86, такође доводи у везу добијање Мачве и Београда са Дрманом и Куделином, али сматра да је то резултат коначне победе Угара, Драгутина и Милутина над њима већ 1284. године. Таква хронологија се не може прихватити.

[30] Стара краљица је бес због губитка апанаже истресала на магистру Јакову из рода Бузад, свом изасланику у преговорима са краљем Ладиславом IV: Smičiklas, *CD VI*, 574–575, 627–628; Динић 1978, 281, нап. 37.

[31] Чремошник 1932, 137; Јиречек I, 190; Ћоровић 1940а, 207; Динић 1955, 51; Динић 1978, 133; Ћирковић 1964, 75; *ИСН I*, 450 (Љ. Максимовић); Ћирковић 1998, 17.

[32] Овом питању вратићемо се нешто касније.

привремено, дошао под управу неког српског владара.[33] Све то је омогућило краљу Стефану Драгутину да наступа још самосталније као владар, одржавајући прилично независне спољнополитичке односе и укључујући се у угарски политички живот у време опадања централне власти у панонској краљевини. Ипак, у то време Драгутин још увек није био стекао онај положај какав је имао на почетку 14. века, када је ушао у дугогодишњи сукоб са краљем Милутином око питања будућег наслеђа српског престола с једне, и у борбу за угарску круну, с друге стране.

Током девете деценије 13. века Драгутинову област угрожавали су источни суседи. Татари „Златне хорде" нападали су руске земље, Пољску, Угарску, али су последице њиховог продора биле тешке првенствено по бугарску државу. Она је доспела у зависност од Ногајевих Татара и практично се распала на више самосталних области.[34] На подручју Браничева и Кучева учврстили су се бугарски великаши куманског порекла Дрман и Куделин, који су се у првој половини деведесетих година сукобљавали са угарским краљем.[35] Ови осамостаљени татарски вазали наставили су и касније да угрожавају Угарску и Драгутинову територију, због чега је „сремски краљ" предузео поход против њих, највероватније 1290. године. Он, међутим, није био у стању да порази браћу Дрмана и Куделина, добро утврђене у браничевском Ждрелу. За одмазду, браћа су у зиму 1291/1292. године са Куманима и Татарима тешко пустошили Мачву и суседне територије, али је Стефан Драгутин добио војну помоћ од новог угарског краља Андрије III „Млечића" (1290–1301).[36] Драгутин се за помоћ обратио и

[33] Данило, 43–44, 47, 97; Калић-Мијушковић 1967, 66–69; Калић 1998, 33–34; Диниħ 1978, 46–47; Ћирковић 1994, 61–62; *Лексикон градова*, 31–43, 94 (М. Антоновић, А. Узелац).

[34] Јиречек I, 188, 191–192; Златарски III, 537–575; Божилов–Гюзелев 1999, 529–542; Димитров 1998, 191–203; Vasary 2005, 79–84; Узелац 2009, 14–15.

[35] У повељи од 8. јануара 1285. године за магистра Ђорђа, сина Симона, краљ Ладислав IV међу другим заслугама дарованог великаша истиче и како се он одликовао у борбама „против Дрмана и Бугара", нарочито када је на челу војске Ердељаца и Кумана упућен против њих. Према хронолошком реду набрајања војних заслуга магистра Ђорђа, борбе са Дрманом падају између краљевог сукоба са Куманима и битке код Ходског језера (1280/81) и времена издавања повеље. Међутим, аутентичност ове исправе је оспорена: Wenzel, *CD A. XII*, 434–437, 439; *RA II/2*–3, 348–349, no. 3350, 3351. Узелац 2009, 18, датује ове борбе у 1284. годину. Изгледа да су се Дрман и Куделин учврстили у Браничеву и Кучеву око 1280. године, на територији која је претходно припадала Угарској, и то баш у време када се Ладислав IV обрачунавао са Куманима. То упућује на могући закључак да су нови господари ових области и њихови људи заправо били Кумани избегли из Угарске: Димитров 1998, 191–193, 199–200, са старијом литературом; Божилов–Гюзелев 1999, 532–533; Рокаи 2002, 89; Vasary 2005, 105–107, 148.

[36] Данило, 114–117. Пошто су Татари пустошили Мачву и претили да се пребаце на угарску територију, Андрија III је послао преко Саве војску. У сукобу са Татарима истакао се магистар Лаврентије Чета, који

своме брату и сениору, краљу Милутину. Њих двојица су потукла и протерала Дрмана и Куделина, а територија Кучева и Браничева припојена је Драгутиновој држави. То је изазвало одмазду Татара, који су заједно са бугарским кнезом Шишманом из Видина упали у Србију и продрли све до Ждрела код Пећи. Краљ Милутин је сузбио Бугаре и Татаре, заузео Видин, али се потом измирио и ородио са Шишманом. Да би избегао одмазду татарског владара Ногаја, признао је његову врховну власт и послао му таоце предвођене сином Стефаном, 1293. године или нешто касније.[37]

Стицањем Кучева и Браничева око 1292. године, Драгутинова земља се увећала за територије које су се протезале од Београда и Космаја до Ђердапске клисуре и Равна (Ћуприје). Уклањање непријатељских суседа и територијална проширења у Подунављу оснажила су Драгутинов положај. У Угарској је управо у то време, после владавине Ладислава IV, испуњене унутрашњим сукобима и опадањем државне моћи, и окончане краљевим убиством, престо припао још слабијем владару Андрији III. Процес слабљења краљевске власти и уздизања моћних олигарха, уз стварање њихових самосталних и полусамосталних области, снажно је узео маха током владавине последњег Арпадовца. Андрија III, који је заправо био странац у Угарској, суочавао се са отвореним претензијама напуљских Анжујаца на угарску круну. Таква ситуација пружала је повољне прилике и могућности Стефану Драгутину да јача свој и положај своје породице, будући да су и угарски краљ и његови анжујски ривали, иначе Драгутинови рођаци, настојали да задобију „сремског краља“ на своју страну. Краљ Драгутин и његов син Владислав[38] подржавали су претензије на угарску круну Карла Мартела, сина краља Карла II Анжујског и Марије, сестре Драгутинове супруге

је проливајући своју крв ослободио хришћанско робље које су ухватили Татари. У истом сукобу, без сумње, одликовали су се и магистар Урбан и његова три сина. Они су потукли Татаре и двојици одсекли главе, али је један од Урбанових синова у боју погинуо: Smičiklas, *CD VII*, 309; *RA II/4*, 124–125, no 3951, 201, no 4182; Диниħ 1978, 97–98, нап. 35; Ћирковиħ 1994, 67–68; Ћирковиħ 2008, 11; Узелац, 2009, 19, нап. 51.

[37] Данило, 118–122; Јиречек I, 191–192; Станојевиħ 1937, 7–9; *ИСН I*, 443 и нап. 28 (Љ. Максимовић); Благојевиħ 1991, 147; Димитров 1998, 200; Божилов–Гюзелев 1999, 533–535; Марјановиħ-Душаниħ 2007, 214–215; Узелац 2009, 19–23. Док се у ранијој литератури сматрало да су Татари и Шишман опустошили Жичу, Узелац 2008, 1–13, и Мишиħ 2009, 335–336, износе аргументе за тезу да су Жичу спалили Кумани пре заједничког Милутиног и Драгутиновог похода на Дрмана и Куделина и освајања Кучева и Браничева.

[38] Ћирковиħ 1998, 17, претпоставио је да је Драгутинов син Урошиц добио име по деди, краљу Урошу I, а Владислав по очевом стрицу, бившем српском краљу Владиславу I (1234–1243). Владислав је име могао добити по ујаку, угарском краљу Ладиславу IV Куманцу.

Кателине. Зато је напуљски краљ Карло II 19. августа 1292. године потврдио Владиславу као наследни посед херцештво Славоније, које му је претходно за учињене услуге даровао његов син, прокламовани угарски краљ Карло Мартел (1292–1295).[39] Титулу херцегиње Славоније је краљ Андрија III иначе доделио својој мајци Томазини Морозини, да уз помоћ брата Албертина управља овим дукатом. Краљ Драгутин је настојао да на обе стране легализује право свога сина на посед Славоније, па је наредне 1293. године Владислав склопио брак са нећаком краља Андрије III и унуком краљевог ујака Албертина Морозинија, Млечанком Констанцом Морозини.[40] Сличну политику сарадње и са последњим Арпадовцем и са Анжујцима, у циљу увећања поседа и осигуравања сопственог положаја, водили су и неки други великаши у Угарској и Хрватској у то време (на пример, бан Радослав Водички, па чак и главни анжујски ослонац Павле Брибирски).[41]

Поред синова Владислава и Урошица и већ помињане кћери Јелисавете, која се 1284. године удала за босанског бана Стјепана I Котромана, краљ Драгутин и краљица Кателина имали су још женске деце: Маргариту, Катарину и можда Урсу. Прве две биле су католичке монахиње у женском манастиру на Маргаритином острву код Будима. Једну Драгутинову кћи су њен ујак Ладислав IV и тетка Јелисавета на силу извукли из овог манастира, вероватно са намером да је удају.[42] Према неким тумачењима, то је била поменута Јелисавета, а по другим, претпостављена четврта Драгутинова кћи, која се идентификује са Урсом (Урсулом), супругом моћног хрватског бана Павла Брибирског (Шубића).[43]

---

[39] Владиславу је као наследни посед потврђен читав Славонски дукат, осим земаља у власништву бана Радослава Водичког (Бабонића) и његове браће (тј. крајеви од Врбаса до Самобора), односно поседа кнеза Ивана Крчког, његовог брата и рођака Дујма: SMIČIKLAS, *CD VII*, 103–104; KLAIĆ I, 269–272, II/1, 6–7; ЈИРЕЧЕК I, 192–193; ЋОРОВИЋ 1940a, 213, 220–222; ДИНИЋ 1955, 51–52, 57, 66; *ИСН I*, 450 (С. Ћирковић); ХАРДИ 2007, 104.

[40] Брачни уговор са породицом Морозини склопили су 24. августа 1293. године у Венецији изасланици краља Стефана Драгутина и краљице Кателине, босански епископ Василије и Дубровчанин Вита Бобаљевић: РАДОНИЋ, *ДАП I/1*, 83; СТАНОЈЕВИЋ 1934, 110–112; ЈИРЕЧЕК I, 193; ЋОРОВИЋ 1940a, 215; *ИСН I*, 450 (С. Ћирковић); ЋУК 1986, 21–22; ПОПОВИЋ 2010, 88. Андрија III је 1297. године именовао ујака Албертина Морозинија за херцега Славоније уместо мајке Томазине: KLAIĆ I, 275, 285.

[41] KLAIĆ I, 272–274, II/1, 5–6; KLAIĆ 1976, 417–421; KARBIĆ 2004, 15.

[42] KARÁCSONYI 1910, 2—11; ДИНИЋ 1964, 239–241.

[43] Урса се удала за Павла Шубића 1289, а умрла је 5. октобра 1303. године: KLAIĆ II/1, 23. Претпоставка да је у питању Драгутинова кћи почива на сродству Павла Шубића и са напуљском краљицом Маријом, и са Котроманићима: ПУРКОВИЋ 1956, 34; ДИНИЋ 1964, 241–242; ЋИРКОВИЋ 1998, 17. С друге стране,

Јачање Драгутиновог положаја сасвим сигурно није благонаклоно посматрано на двору његовог брата Уроша II Милутина. Ипак, односи међу браћом у последњој деценији 13. века били су и даље блиски, на шта упућује и једна занимљива епизода из бурног породичног живота краља Уроша II Милутина. Наиме, угарска принцеза Јелисавета, која је била монахиња и дугогодишња приориса Богородичиног манастира на Острву зечева код Будима, дошла је једном приликом у посету сестри Кателини и зету Драгутину. Јелисавета се у Србији срела са краљем Милутином, са којим је убрзо ступила у интимну везу, изазвавши тиме поприличан скандал. Иако је, према западним изворима, Милутин са Јелисаветом склопио законити брак из кога је рођена кћи Царица, ова веза је са становишта Православне цркве била потпуно неприхватљива.[44] То је, уз потребе скалапања нових савезништава, највероватније утицало на Милутина да брзо оконча брак са Јелисаветом. Полазећи од излагања византијских писаца Георгија Пахимера и Нићифора Григоре о Милутиновим браковима и њиховом редоследу, у српској историографији је широко прихваћено датовање краљеве краткотрајне брачне везе са принцезом Јелисаветом у 1283/1284. годину, пре његове женидбе са Аном, кћерком бугарског цара Георгија Тертера (нешто пре 11. августа 1284. године).[45] Међутим, у анонимном *Опису источне Европе* с краја прве деценије

KARBIĆ–MILJAN 2012, 39, наводе да је Павлова друга жена Урса из породице Хрватинић (родословна таблица). РОКАИ 2002, 88–89, сматра да је из манастира изведена Јелисавета, супруга Стјепана Котромана.

[44] О легалности Милутиновог брака са Јелисаветом изричито сведочи краљев уговор са Карлом од Валоа из 1308. године, као и анономни католички клирик (1308/1310) и Гијом Адам (1332): *DEO*, 126, 144; *СПОМЕНИЦИ II*, 436, 438, 476, 611. Брак са Јелисаветом је са становишта Православне цркве непримерен и недозвољен не само због тога што је она била трећа или четврта по реду краљева супруга, уз то опатица, већ и због духовног сродства, будући да се радило о сестри краљеве свастике. Међутим, гледано из угарског угла, ситуација и није била баш толико неуобичајена. Наиме, у више наврата угарски владари су одлучивали да замонашене принцезе изведу из манастира и удају их за стране владаре или принчеве, скалпајући тако корисне политичке савезе. Тако је било, видели смо, и са једном Драгутиновом кћерком. У неким случајевима принцезе-монахиње су на наговор својих духовника одлучно одбијале такве идеје, као што је учинила напред помињана света Маргарита, кћер Беле IV и Марије Ласкарис. По свему што извори о њој говоре, њена синовица Јелисавета, која је према неким сведочењима у манастиру провела 32 године, желела је да напусти монашки живот: РОКАИ 2002, 83, 88.

[45] *ВИИНЈ VI*, 37–42, 50–52, 169 (уп. детаљан коментар Љ. Максимовића и С. Ћирковића о хронологији и броју Милутинових бракова, са ранијом литературом, као и МАКСИМОВИЋ 2008, 343–349). С друге стране, В. Станковић сматра да је Милутин био ожењен Јелисаветом од 1276–1284. године: СТАНКОВИЋ 2012, 46–47, 60, 62, 67–68, 83. БОЖИЛОВ 1985, 258, наводи да је Ана Тертер, у време када је званично ступила у брак са Милутином 1284, имала само четири године.

14. века[46] изричито се наводи да се Јелисавета удала за Милутина након њеног брака са чешким великашем Завишом Розенбергом од Крумаве (1287–1290),[47] а и острогонски надбискуп Владимир 1288. године помиње само Јелисаветин брак са Завишом и њену претходну намеру да се уда за неког Татарина (вероватно Ногаја или његовог сина).[48] Коначно, и савремено Пахимерово излагање о Милутиновој вези са Јелисаветом дозвољава тумачење да се она догодила када је краљ већ био у законитом браку са бугарском принцезом.[49] Милутинов брак са Аном Тертер највероватније је био окончан до 1296. године, пошто је на ктиторској композицији у Ариљу, уз Драгутина и Кателину, Милутин приказан без супруге.[50] Осим тога, треба имати у виду да је у кратком периоду између пролећа 1282. и лета 1284. године Милутин већ био у три брака, пошто је отерао прву жену Српкињу, а убрзо потом и Тесалку, и оженио се Ана Тертер. Зато је тешко прихватити да је у том временском распону стигао да се ожени још једном, Мађарицом. Због свега наведеног, сматрамо да је најприхватљивије

[46] Уместо ранијег, широко прихваћеног датовања овог списа у 1308. годину, Т. Живковић, В. Петровић и А. Узелац доносе низ аргумената у прилог тези да је он настао последњих месеци 1310. или на самом почетку 1311. године: *DEO*, 51–64.

[47] *DEO*, 144. Јелисавета се за Завишу Розенберга од Крумаве удала 1287. године и родила му сина, али је њен супруг убрзо, августа 1290. године, погубљен по наредби чешког краља Венцеслава II. После разлаза са краљем Милутином и напуштања Србије, Јелисавета се вратила монашком животу, отишла је код сестре Марије и зета Карла II у Напуљ, где је највероватније и умрла између 1313–1326. године: WERTNER 1892, 527–534; РОКАИ 2002, 86, и *DEO*, *КОМЕНТАРИ*, 177–178, нап. ССП, такође Јелисаветин брак са Милутином стављају после Завишине смрти. О Завиши види и: ЈИРЕЧЕК I, 190; II, 266, где се Милутинов брак са Јелисаветом датује пре њеног брака са Завишом.

[48] KARÁCSONYI 1910, 2—11; ДИНИЋ 1964, 240–241, констатује да се у надбискуповим оптужбама против Јелисавете, која је учествовала у насиљима свог брата Ладислава IV и његове куманске пратње над свештенством и монахињама, не помиње њен брак или веза са Милутином. Динић наводи и Анонимову тврдњу да се Јелисавета прво удала за Завиша, али и поред тога не одустаје од општеприхваћене хронологије Милутинових бракова.

[49] PACHYMERES II, 279–280; *ВИИНЈ VI*, 50–51.

[50] ПУРКОВИЋ 1956, 39; МАКСИМОВИЋ 2008, 345. С друге стране, СТАНКОВИЋ 2012, 92, истиче да одсуство краљице Ане са ариљске фреске није доказ њеног развода или раздвојености од краља Милутина, јер је је смисао поменуте композиције да покаже његову врховну власт над краљем Драгутином. Ипак, то не значи да на поменутој фресци „није ни било места за једноставну симетрију два пара“, како тврди овај аутор. Иако је неспорно да је краљица Ана и даље боравила у Србији и имала важну улогу у земљи и у спољној политици (односи са Бугарском), што се види из византијско-српских преговора 1298/1299. и њене предаје Византинцима, то не значи да краљ Милутин није удаљио од себе младу краљицу после погибије њеног оца Георгија Тертера 1292. године, и да није могао започети везу са својом угарском свастиком.

краткотрајни брак краља Милутина и угарске принцезе Јелисавете сместити у последње године 13. столећа, око 1296–1299. године.

Углед који је краљ Драгутин уживао у католичким круговима видљив је и из анонимног *Описа источне Европе*, насталог у папском окружењу. Стефан *rex Serviae*, како Аноним зове Драгутина, према овом писцу је добар и праведан човек, пријатељ католика, ожењен кћерком угарског краља. Он је крајем прве деценије 14. столећа, према Анониму, владао земљом која се састојала из три провинције: Мачве, Босне и Маркије.[51] Ова последња отвара извесне недоумице. М. Динић је у тој Маркији односно „Крајини" препознао Браничево, којим је Драгутин владао од око 1291. године. Имајући у виду погранични карактер ове *земље* током византијске, угарске и бугарске власти, Динићево објашњење се чини прихватљивим и прихваћено је у историографији.[52] Ипак, треба имати у виду да је појмом Маркија означаван Овострани (садашњи) Срем, који је такође у дугом периоду, још од времена царства Карла Великог, често представљао пограничну марку, односно крајину. Овај термин се очувао у имену Маркијског архиђаконата Печујске бискупије, који се простирао на подручју западних делова Срема у саставу ове дијецезе (Вуковска жупанија), дакле западно од линије Сусек–Лаћарак.[53] Пошто није познат ниједан други извор који користи термин Маркија или Марка за Браничево, не би требало олако одбацити она тумачења која сматрају да је Аноним овде ипак мислио на данашњи Срем, односно на један његов део.[54] Аргументација коју је својевремено пружио М. Динић доказујући да краљ Драгутин није владао данашњим Сремом свакако стоји,[55] али то не искључује

[51] *DEO*, 122.

[52] Динић 1978, 94–98, 283; *DEO*, *Коментари*, 163–164, нап. CXXX.

[53] Ову Маркију помиње и Аноним као 13. провинцију Угарске: *DEO*, 135, *Коментари*, 175, нап. CLXXVII; Динић 1978, 283, нап. 52; Andrić 2005b, 45–47; Калић 2007, 31–34.

[54] Ћирковић 2008, 7–8, 12. То што Аноним наводи Маркију и као угарску провинцију, и као део Драгутинове државе не мора нужно значити да су то две различите области. Аноним је можда на основу информација да Драгутин има неке поседе у Маркији, и да се његова држава састоји из више различитих целина, српском краљу „доделио" читаву ову провинцију. Аноним, уосталом, и није имао сасвим јасне представе о Драгутиновој држави и сложеном процесу њеног настанка. О томе да су Анонимове географска знања често оскудна (иако је најпоузданији управо за Србију и Угарску), и да се у његовом делу повремено срећу неусаглашене или неажуриране информације из више извора, уп. *DEO*, 21–22, 59–60 (Т. Живковић, В. Петровић, А. Узелац).

[55] Пре свега чињеница да је Карло Роберт 1304. године доделио своме присталици Бенедикту Гестију посед Лак у Сремској жупанији, и да је и сам боравио у Петроварадину почетком септембра 1308. и у фебруару 1314. године. Том приликом угарски краљ је био и у Сремској Митровици: Nagy, *CDHA I*, 80–

могућност да је он имао неке поседе на територији Сремске и/или Вуковске жупаније (подручје ове друге покривао је поменути Маркијски архиђаконат). То га је могло додатно подстаћи да у хаотичним и променљивим приликама у Угарској током прве деценије 14. века покуша да успостави своју власт на подручју преко Саве.[56]

Иако несумњиво одан православној вери, Стефан Драгутин је одржавао блиске односе са папском куријом. Драгутинова верска политика, нарочито на територијама Оностраног Срема и североисточне Босне које су доспеле под његову власт, сведочи о великој политичкој вештини „сремског краља". Краљ Драгутин је у читавој својој држави подржавао и помагао делатност Православне цркве. Још пре почетка последње деценије 13. века формирана је епископија са средиштем у Београду, вероватно идентична оној која се у Светостефанској хрисовуљи две и по деценије касније помиње као „Мачевска". У исто време, у крајевима западно од Дрине образована је Босанска епископија, чији је главни задатак био да сузбија јерес и шири православље. О заслугама краља Драгутина за покрштавање босанских јеретика изричито говори архиепископ Данило II.[57] Међутим, две године пре него што је у изворима посведочен Драгутинов босански епископ Василије,[58] краљ се почетком 1291. године обратио папи Николи IV, молећи га да му пошаље мисионаре који ће деловати против патаренских јеретика у делу Босне под његовом влашћу. Папа, у то време забринут због „шизматичког" епископа у Београду који гради нове цркве и доводи своје свештенике, хитро се одазвао Драгутиновом позиву и послао му двојицу фрањеваца, познаваоце

82, 155–156, 334; *HO*, 187; *AO I*, 300–301, no 611; *II*, 188, no 432; *III*, 307, no 688, 310, no 695; Динић 1978, 281–284.

[56] У том контексту се могу тумачити и вести о Драгутиновим пустошењима и запоседањима поседа његових противника на подручју Сремске и Вуковске жупаније (1307–1312). Уколико је Стефан Драгутин имао неке поседе на тој територији, лакше је могао да организује своје присталице и да улази у сукобе са присташама Анжујаца неколико година за редом, него што би то био случај да се радило о простору на коме није имао никакво упориште: *MV I/2*, 313; Smičiklas, *CD VIII*, 260; *AO II*, 112, no 247. Уп. другачије тумачење ових података: Динић 1978, 284.

[57] Theiner, *MH I*, 366; *Зборник*, 474; Данило, 41. Саборну митрополијску цркву у Београду подигао је највероватније управо краљ Драгутин. То је изгледа била она црква којој је почетком 15. века деспот Стефан Лазаревић призидао певнице. У саставу Драгутинове државе од 1291. године налазила се и стара Браничевска епископија: Калић-Мијушковић 1967, 68; Калић 1998, 33–34; Јанковић 1985, 36–37, 47–49–51, 54, 152.

[58] Да је босански епископ Василије, посланик краља Драгутина приликом склапања брачног уговора са Морозинијима у Венецији 1293. године (Радонић, *ДАП I/1*, 83; Станојевић 1934, 110–112), био православни јерарх, указује не само његово име, већ и чињеница да је у то време католички босански (ђаковачки) бискуп био Мађар Тома, син Елека из рода Сентемагоч (1289–1299): Zsoldos 2011, 85.

„словенског“ језика, узимајући истовремено краља и његову државу под своју апостолску заштиту.[59] Позивање католичких мисионара у Босну требало је, с једне стране, да покаже и папи и угарском двору како Драгутин наставља дотадашњу црквену политику на територијама захваћеним јереси које је добио у посед. С друге стране, на тај начин краљ је одговарао на протесте из Рима, а можда и из Угарске,[60] због учвршћивања православља у његовој држави. Специфичан однос према православљу и католичанству огледа се и у породичној политици краља Драгутина: његови синови су били православне вере, док су кћери биле католкиње.

Када се краљ Милутин 1299. године, после вишегодишњег ратовања, споразумео са Византинцима и женидбом са петогодишњом принцезом Симонидом постао царски зет, равнотежа снага створена у Србији Дежевским договором пољуљана је из темеља.[61] Не само да је српски краљ браком са порфирородном принцезом легализовао освајања у Македонији и знатно подигао свој међународни углед, већ је постало јасно (како је то показала још пракса уведена са Немањиним синовима) да ће првенство при наслеђивању престола имати потомство из тог брака. То је најдиректније погађало Драгутинове, односно интересе његових синова, и врло брзо довело до раздора и ратног сукоба међу краљевском браћом.[62]

---

[59] Краљица-мајка Јелена је исте године носила Милутиновом тасту, бугарском цару Георгију Тертеру папску посланицу о црквеној унији: THEINER, *MH I*, 366, 375, 377; СТАНОЈЕВИЋ 1936, 11; ЋОРОВИЋ 1940a, 211; ДИНИЋ 1955, 57; ЋИРКОВИЋ 1964, 75; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 68; КАЛИЋ 1998, 33–34; АНТОНОВИЋ 2004, 124; ПОПОВИЋ 2010, 83–85.

[60] Додуше, црквена политика претходног угарског краља, Драгутиновог шурака Ладислава IV, наклоњеног Куманима и паганству, наилазила је такође на жестоке осуде папства. Зато је мало вероватно да се угарски двор тада озбиљније бавио верским приликама у Драгутиновој држави. Уп. HÓMAN 1943, 213–217; ENGEL 2001a, 109; РОКАИ 2002, 88–89.

[61] *ВИИНЈ VI*, 34–55, 95–143, 168–171(вести Г. Пахимера, Т. Метохита и Н. Григоре); ЈИРЕЧЕК I, 194–195; ЛАСКАРИС 1926, 54–58–68; СТАНОЈЕВИЋ 1937, 10–17; ДИНИЋ 1955, 56–58; ОСТРОГОРСКИ 1969, 456–457; МОШИН 1977, 91, 185–192; *ИСН I*, 445–447 (Љ. Максимовић); СТАНКОВИЋ 2012, 95–113.

[62] Према Пахимеру, Милутин је настојао на склапању споразума са византијским царем и зато што је стрепео од старијег брата и његових, односно права његове деце на престо. Исти писац наводи да је цар Андроник II по Милутиновом венчању са Симонидом свом новом зету послао савезничку помоћ, пошто је Драгутин „похитао“ да обезбеди своја права, угрожена новим престижним положајем свога брата. Пахимерова формулација да је цар, „шаљући и савезничку војску, колико је било могућно, спречавао Стефанове насртаје“, углавном се у историографији тумачи тако да је византијска војна помоћ упућена одмах по венчању, и да је она одвратила Драгутина од напада на брата: PACHYMERES II, 273–274, 286; *ВИИНЈ VI*, 43–44, 55–56, уп. и коментар Љ. Максимовића (нап. 113); СТАНОЈЕВИЋ 1937, 18; ЈИРЕЧЕК I, 195; ДИНИЋ 1955, 58, 61–62; *ИСН I*, 449–450 (С. Ћирковић); СТАНКОВИЋ 2012, 117. Чини се, ипак, да

Отворени оружани сукоб између Стефана Драгутина и Уроша II Милутина избио је 1301. године. Непосредни повод, почетак и ток ратних операција нису познати, јер су о сукобу остали сачувани само фрагментарни подаци. На основу онога што се зна, може се закључити да је ситуација у Србији била врло конфузна и променљива, да су се раширили безвлашће и несигурност и да су у сукоб, посредно или непосредно, били увучени и суседи. На почетку је краљ Милутин изгледа забележио извесне успехе, будући да је до новембра 1301. године успео да запоседне важан Драгутинов град и рударски центар Рудник. Међутим, борбе су се потом распламтале и на Милутиновој територији, укључујући и рудник Брсково (1303).[63] Истовремени сукоб који је пламтео између Шубића и Котроманића у Босни највероватније је био повезан са борбама између краљевске браће у Србији. У тим сукобима Стјепан I Котроманић био је у пролеће 1302. године потиснут чак до Дрине од стране Младена I Шубића, који је такође узео титулу босанског бана.[64] Шубићи, хрватски бан Павле I и његов брат босански бан Младен I, искористили су хаотичне прилике у српској држави за продор у Хум (1302–1304), због чега је краљ Милутин са променљивим успехом морао да ратује и против моћне брибирске породице.[65]

Пахимер овде говори о вишегодишњем сукобу међу браћом, који је избио најкасније 1301. године. Недовољна византијска помоћ у грађанском рату у Србији била је један од разлога да се Милутин окрене Западу и Карлу од Валоа. По свему судећи, и мајка двојице српских краљева Јелена противила се браку Милутина и Симониде и византијско-српском савезу. Против је био и значајан део племства, које је имало користи од освајања и пустошења византијских територија, као и Бугари и Тесалци (Т. Метохит: *ВИИНЈ VI*, 98–100, 114, 124, 130–141). Српска црква је и поред канонских препрека за склапање Милутиновог петог брака са петогодишњом девојчицом, подржавала помирење са Византијом. Изгледа да је различито опредељење једног, по свему судећи значајног дела племства и Српске цркве током каснијег сукоба Драгутина и Милутина имало своје почетке већ у ово време. Уп. Ласкарис 1925, 61–64; Станојевић 1937, 14–15; Диниħ 1955, 58, 67; Острогорски 1969, 457; *ИСН I*, 446–447 (Љ. Максимовић); Максимовић 1998, 100–101; Станковић 2012, 101–103, 105, 110–111.

[63] Чремошник 1932, 164; *Зборник*, 341–347; *Monumenta Ragusina V*, 27, 58, 60, 68; Диниħ 1955, 59–60; Диниħ 1962, 4; *ИСН I*, 451–452 (С. Ћирковић).

[64] *Monumenta Ragusina V*, 27; Smičiklas, *CD VIII*, 27–28, 43; Ћоровиħ 1940a, 213–217; Диниħ 1955, 59, 61; Ћирковиħ 1964, 78–79; *ИСН I*, 452 (С. Ћирковић); Karbić 2004, 16–17.

[65] Трупе Павла Шубића продрле су у једном тренутку све до Оногошта, али је краљ Милутин потом успео да зароби Павловог сина Младена II. Услов за његово ослобађање било је вероватно повлачење Брибираца из Хума (1305–1306), али су они и касније настојали да успоставе и одрже своју власт у Хумској земљи (1312, 1318): Ћоровиħ 1940a, 239; Диниħ 1961, 5–10; *ИСН I*, 453–454, 460, 473 (С. Ћирковић); Тошиħ 1987, 45–46; Мишиħ 1996, 54–55. Karbić 2004, 17, 21–22, наводи да је Хум остао под влашћу Младена II и након рата из 1318. године.

Налазећи се у сукобу и са Драгутином и са Шубићима, краљ Милутин је током прве деценије 14. века развио живу дипломатску активност на Западу како би преокренуо ситуацију у своју корист. Он је тражио заштиту папе Бенедикта XI (1303–1304) и изражавао спремност да прихвати црквену унију.[66] Исту понуду да са читавом земљом пређе у католичанство српски краљ је 1308. године изнео и новом папи Клементу V (1305–1314). Краљ Милутин је тада од папе очекивао да легализује положај његовог сина Стефана. То је сасвим извесно имало везе са краљевим планом да истакне Стефана као наследника српског престола насупрот Драгутиновим потомцима.[67] У исто време, Милутин је склопио савез прво са Филипом Тарентским, сином напуљског краља Карла II и стрицем Карла Роберта (1306), а потом и са титуларним латинским царем Карлом од Валоа, братом француског краља Филипа IV Лепог (1308).[68] Иако се радило о антивизантијском савезу који је накратко увукао Милутина у сукоб са Византијским царством,[69] његове касније срдачне везе за тастом Андроником II и истовремено одсуство стварне жеље да спроведе црквено сједињење са Римом показују стварне разлоге тадашње западне политике српског краља. Они су лежали како у актуелним европским збивањима –плановима Карла од Валоа и папства за обнову Латинског царства, тако и у Милутиновим текућим сукобима са братом Драгутином и Шубићима око Хума.[70]

---

[66] THEINER, *MH I*, 410; ДИНИЋ 1955, 62, и ПОПОВИЋ 2010, 85, на основу папиног писма краљици-мајци Јелени претпостављају да је она посредовала у Милутиновим контактима са Куријом.

[67] Папа је наложио својим легатима да утичу на српског краља да свом „ванбрачном" сину препусти неки део своје државе: THEINER, *MS I*; 127–130; ЈИРЕЧЕК I, 197; ПУРКОВИЋ 1934, 11–17; ДИНИЋ 1955, 62; ПОПОВИЋ 2010, 93–94. Стефан је изгледа већ 1306, а свакако пре 1309. године постао престолонаследник и заменио стару краљицу Јелену у управљању Зетом и другим приморским крајевима: ДИНИЋ 1955, 67; IVKOVIĆ 1957, 67; МАЛОВИЋ 1979, 16–17; БЛАГОЈЕВИЋ 1991, 145–146; МИШИЋ 2009, 338; МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ 2007, 225–232.

[68] THALLÓCZY–BARABAS, 70–71; *СПОМЕНИЦИ II*, 430–442; ДИНИЋ 1955, 62; *ИСН I*, 456 (С. Ћирковић); СТАНКОВИЋ 2012, 123–124; *DEO*, 32–39 (Т. Живковић, В. Петровић, А. Узелац). Током преговора са Карлом од Валоа разматрана је и могућност његове женидбе Милутиновом кћерком Царицом, рођеном у његовом краткотрајном браку са угарском принцезом Јелисаветом. Према Анониму, поменута Милутинова кћи се претходно удавала два пута, али постоји и мишљење да је она заправо остала неудата, пошто је насликана на лози Немањића у Грачаници: *DEO*, 38–39, нап. 92, 126; ТОДИЋ 1988, 107, 170. Уп. ПУРКОВИЋ 1934, 13; ПУРКОВИЋ 1956, 43–44.

[69] Уп. *ВИИНЈ VI*, 174–175, нап. 52 (С. Ћирковић).

[70] Пред папским легатима краљ Милутин се правдао да сједињење с Католичком црквом не може да изведе из страха од мајке (иначе, из католичке породице и несумњиво наклоњене католичанству) и брата: *DEO*, 35–36, нап. 80; ПУРКОВИЋ 1934, 17; ДИНИЋ 1955, 67; *ИСН I*, 455–457 (С. Ћирковић);

Шубићи Брибирски били су одлучне присталице Анжујаца и њиховог новог кандидата за угарски престо Карла Роберта. Заправо, они су у овом периоду деловали скоро потпуно самостално, као једна од моћних олигархијских породица у Угарској, у којој је почетак 14. века донео последњу фазу феудалне анархије. Наиме, у време када се спремао на обрачун са Карлом Робертом, који се уз помоћ Брибираца искрцао у Хрватској, краљ Андрија III је умро почетком 1301. године. Тиме се не само угасила домаћа краљевска династија Арпада, већ је започео жестоки вишегодишњи сукоб око угарске круне, у које се временом умешао и краљ Драгутин. Расуло у Угарској и образовање више центара моћи је, с једне стране, отварало Драгутину простор за самостално деловање, тако да је у једном тренутку чак претендовао и на то да доведе свог сина на угарски трон. С друге стране, постојање моћних олигарха и њихових области ситуацију у земљи учинило је компликованом, са честим променама савезништава и односа снага.[71] Положај и деловање краља Драгутина и његове породице током деценије борби око угарског престола су само делимично познати, али се и из оно мало доступних података може видети еволуција става и амбиција „сремског краља“. У почетку, Драгутин и његова супруга Кателина подржавали су претензије свог напуљског рођака Карла Роберта, унука Карла II Анжујског и Марије, Каталинине сестре. Још када је син убијеног Карла Мартела полазио за Угарску почетком 1300. године, његов деда напуљски краљ писао је својој „врло драгој сестри“ српској краљици Каталини да преговара са угарским баронима и властелом како би Карло Роберт био признат за краља Угарске.[72] У борби против чешког принца Вацлава (1305–1306. краљ Чешке Вацлав III) и Отона Баварског, Карло I Роберт је у почетку уживао само подршку Брибирских, Угрина Чака и мањег дела племства, али је за његов успон и осигуравање угарског престола пресудна била подршка папства. Пошто

Поповић 2010, 96; Станковић 2012, 121–126. Извесно је да би промена црквене оријентације изазвала огромну буру у земљи и окренула многе краљеве присталице против њега, поготово оне из црквених кругова. Тако нешто би свакако искористио краљ Драгутин. Неискрени однос према папству обезбедио је Милутину веома лошу слику у *Опису источне Европе*. За разлику од краља Стефана Драгутина, за Анонима је његов брат Урош Милутин, *rex Rasciae*, превртљив је и лукав човек, непријатељ католика, који живи са више жена и неправедно држи власт уместо старијег брата већ 26 година, због чега је међу њима избио рат који је тада још увек трајао: *DEO*, 124–126.

[71] Klaić I, 278–279, II/1, 3–14; Hóman 1943, 233–235, 274–290; Engel 2001a, 110–111, 124–126, 128–132; Рокаи 2002, 92–96; Karbić 2004, 15–16; Hardi 2012, 29–32, 81–96.

[72] Месец дана касније, 10. фебруара 1300. године, Карло II је обавештавао најважније присталице Анжујаца у Угарској, међу њима и краља Стефана Драгутина и краљицу Кателину, да његов унук Карло Роберт креће за Угарску: Smičiklas, *CD VII*, 363; 367; Ђоровић 1940a, 215; Диниħ 1955, 57.

је Вацлав испао из игре 1305, а Отон Баварски 1307. године, када га је у Ердељу заточио тамошњи војвода и олигарх Ладислав Апор из рода Кан, на саборима одржаним 1307. и 1309. године већина угарског племства признала је Карла Роберта за свог краља. Он је средином 1309. године крунисан у Будиму.[73]

Полазећи од Анонимовог излагања о краљу Драгутину и до недавно опште прихваћеног датовања његовог списа, те вести о Драгутиновим везама са ердељским војводом Ладиславом Апором, сматрало се да је „сремски краљ“ дошао у сукоб са Карлом Робертом 1308. године. Управо у време је млади Анжујац у значаној мери легитимисао свој положај у Угарској, иако су га чекале још године борби са олигарсима за наметање краљевског ауторитета.[74] Међутим, Стефан Драгутин се још пре 13. октобра 1307. године сукобио са Карлом Робертом, односно једним од олигарха који су га подржавали, жупаном Сремске, Вуковске, Пожешке и Бачке жупаније Угрином Чаком. Према једној повељи Карла Роберта издатој наведеног датума, „краљ Србије Стефан“ пустошио је Срем и одводио са собом заробљенике, због чега су одреди Угрина Чака прешли Саву, поразили војску краља Стефана, такође и палатина Tyuz-a, а његове заставе као трофеје послали угарском краљу у Будим.[75] Стефан Драгутин је и после тога наставио антианжујску политику, чак је подигао на виши ново. Он је 1308. године склопио савез са моћним ердељским војводом Ладиславом Апором, који је приликом заробљавања свог ранијег савезника Отона Баварског дошао у посед угарске круне светог Стефана. Уместо претходног плана да уда кћер за баварског војводу, Ладислав Апор је склопио породични савез са Драгутином, дајући своју кћи за жену Драгутиновом сину. Извори не саопштавају име српског принца који је био ожењен Апоровом кћерком, али се углавном сматра да је то био Владислав, а не Урошиц.[76] Владислав Немањић је, чисто генеалошки гледано,

[73] KLAIĆ II/1, 9–13; HÓMAN 1943, 275–288; ДИНИЋ 1955, 64; КРИШТО 1980, 21–22; *ИСН I*, 450–451, 459 (С. Ћирковић); ENGEL 2001a, 128–130; РОКАИ 2002, 93–94; HARDI 2012, 85–90.

[74] О овим борбама: ENGEL 1988, 93 sq; HARDI 2012, 90–134.

[75] У овом сукобу су се истакли већ помињани синови магистра Урбана, због чега им је угарски краљ уз посредовање њиховог сениора Угрина Чака потврдио поседе у Вуковској жупанији, дароване 1298. године од стране Андрије III: *AO II*, 112, no 247. Личност овог палатина Tyuz-a, по свему судећи Драгутиновог главног достојанственика, остаје за сада непозната.

[76] Сметњу оваквом закључку представља чињеница да се Владислав 1293. године оженио Констанцом Морозини, а сачувана је њена слика с титулом српске краљице, што би значило, уколико се не ради о каснијем анахронизму, да је она била Владислављева супруга и после 1316. године. С друге стране, Данилов настављач изричито тврди да је Драгутин српски престо био наменио сину Урошицу: ДАНИЛО,

имао иста права на угарску круну која се налазила у поседу његовог таста као и Карло Роберт Анжујски: Владислав је био унук, а Карло I праунук краља Стефана V. Додуше, Карлова баба Марија била је старија, а српска краљица Каталина млађа кћи Стефана V, али оно што је првенствено дисквалификовало једног Немањића да постане угарски владар била је његова православна вера.[77] Папа Клемент V је одмах реаговао на новонастали развој догађаја: његов легат кардинал Гентилис је осудио брак између кћери Ладислава Кана и сина „шизматичког краља" и крајем 1309. године ставио ердељског војводу под интердикт.[78] Угарски краљ је у међувремену, септембра 1308. године, и сам боравио у Срему,[79] што је највероватније имало везе и са Драгутином, односно његовим савезом са Ладиславом Апором. Могуће је да су се сукоби Стефана Драгутина и његових присталица са приврженицима Карла Роберта на подручју Сремске и Вуковске жупаније наставили и током 1308. и 1309. године. Наиме, неки документи из 1309. и 1310. године помињу разарања и паљења које су краљ Драгутин и њему одани људи у Угарској извршили у Срему, али није јасно да ли се то односи на борбе о којима говори напред наведена повеља из октобра 1307. године, или на касније сукобе.[80] Међутим, суочен са црквеном казном, војвода Ладислав Апор је морао да

---

357. Урошиц се замонашио и умро млад, не зна се тачно када, и сахрањен је у очевој задужбини у Ариљу: Диниħ 1955, 65–66.

[77] Иако је хвалио Драгутина као пријатеља католика, Аноним заступа тезу Анжујаца и Католичке цркве да само потомци напуљске краљице Марије имају право на угарски престо, јер је она једина од кћери Стефана V остала у католичкој вери, будући да су се њене сестре удале за „шизматике": *DEO*, 38, 125, 144. Уп. Харди 2007, 104. Посебно је питање зашто Аноним ништа не каже о сукобу Драгутина са Карлом Робертом, поготово ако његов спис није настао у пролеће 1308, већ крајем 1310. или почетком 1311. године, како сматрају приређивачи најновијег издања.

[78] Претходно су на синоду у Будиму начелно осуђени сви бракови које католици склапају са „јеретицима, патаренима и катарима, шизматицима и свим другим противницима хришћанске вере, највише Русима, Бугарима, Рашанима и Литванцима": *MV I/2*, 171, 372–373; *SRH I*, 486; Hóman 1943, 285–287; Диниħ 1955, 65, нап. 54, 55; Антоновиħ 2004, 129.

[79] Карло Роберт је боравио у Петроварадину 1. септембра 1308. године: *AO II*, 188, no 432; Šišić 1902, 133; Klaić II/1, 11; Диниħ 1978, 283.

[80] Сремски бискуп Ладислав је 2. јула 1309. године изјавио како је неке исправе склонио на сигурно због разарања насеља и пустошења и паљења цркава које је краљ Србије Стефан починио у читавој Сремској провинцији: *MV I/2*, 313; *AO II*, 301, no 685. Карло Роберт је 2. марта наредне 1310. године наградио Павла Горјанског за верност поседом Дреновац у Пожешкој жупанији. Између осталог, његова заслуга била је што је поразио и заробио извесног Икона сина Енарда, који је као савезник српског краља Стефана нападао поседе Карлу Роберту оданог олигарха Угрина Чака у Сремској и Вуковској жупанији: Smičiklas, *CD VIII*, 259–260; Klaić II/1, 11, 13; Диниħ 1955, 64–65, нап. 53.

одустане од својих великих планова, покори се Карлу Роберту и преда му драгоцену светостефанску круну, која је једина обезбеђивала пуну легитимност краљевског крунисања. Зато је Карло I у августу 1310. године поново крунисан, сада у складу са правним обичајима Угарског краљевства, круном светог Стефана у Стоном Београду.[81]

Тако се, стицајем околности, Стефан Драгутин нашао у ситуацији да истовремено води борбу на два фронта, у настојању да српску круну осигура једном сину (вероватно Урошицу), а угарску круну другом сину (изгледа Владиславу). Он је остао у сукобу са угарским краљем и током 1311. и 1312. године, пошто се Ладислав Апор покорио Карлу Роберту.[82] У исто време, његова ствар је изгледа добро стајала и у Србији, јер Данилов Ученик наводи да се већина властеле била одметнула од краља Милутина. Ипак, уз помоћ најамника прикупљених из Византије и са других страна, краљ Урош II је крајем 1311. или током 1312. године успео не само да сузбије побуну међу властелом, већ изгледа и да нанесе ударац брату Стефану Драгутину.[83] О завршетку борби међу браћом, као, уосталом, и о читавом њеном току, може се закључивати само посредно. Мир између двојице српских краљева, закључен по свему судећи по принципу status quo ante bellum током 1312. године,[84] показује да ниједна страна није однела одлучујућу победу. Питање наслеђа српског престола остало је изгледа и даље отворено, на шта указују формулације о будућим српским владарима у

[81] KLAIĆ II/1, 14; HÓMAN 1943, 287–288; КРИШТО 1980, 21–22; *ИСН I*, 459 (С. Ћирковић); ENGEL 2001a, 130; РОКАИ 2002, 95; ХАРДИ 2007, 105; HARDI 2012, 90–91, 127.

[82] После смрти калочког надбискупа Винцентија, који је последњи пут поменут међу живима крајем маја 1311. године, новоизабрани надбискуп Димитрије није све до краја наредне 1312. године могао да дође у Рим на посвећење, „јер је племенити муж Стефан, који се у оним крајевима назива краљ Србије, узео нека добра и права његове цркве“: THEINER, *MH I*, 442–443; *AO III*, 186, no 412; *ИСН I*, 459–460, нап. 29 (С. Ћирковић); ENGEL 1996, I, 64.

[83] Данилов Ученик изричито говори да је Милутин победу извојевао уз помоћ турских, татарских и јашких (аланских) најамника који су ступили у његову службу: ДАНИЛО, 357–359; *ВИИНЈ VI*, 182–183, нап. 60 (С. Ћирковић), 613; ДИНИЋ 1955, 69–70; *ИСН I*, 458 (С. Ћирковић); УЗЕЛАЦ 2007, 29–37; УЗЕЛАЦ 2009, 29–30.

[84] Према архиепископу Никодиму, који је као хиландарски игуман по налогу краљева Милутина и Драгутина и државног сабора ишао у Цариград да обавести тамошњи двор о постигнутом измирењу у Србији, суштина споразума је да ће „ѥдиньствовати по словеси Богѡтьца братома вькоупѣ и всѣи срьпьсцѣи земли“: *ЗАПИСИ И НАТПИСИ I*, 22. Рудник се крајем 1312. и почетком 1313. године поново налазио у поседу краља Драгутина: ДИНИЋ 1955, 71–72; *ИСН I*, 460 (С. Ћирковић); ЖИВОЈИНОВИЋ 2011, 103–104.

Милутиновим повељама издатим тих година,[85] као и побуна његовог најстаријег сина Стефана 1314. године.[86] С друге стране, Драгутин је у својој потврди Милутинове Светостефанске хрисовуље (1314/16) морао да се потпише као „прежде бивши краљ“, што јасно показује његово тадашње потчињавање млађем брату као једином легалном краљу.[87]

Након измирења с братом, Драгутин је намеравао да настави борбу у Угарској. Он је у лето 1313. године спремао војску да пређе преко Саве, али је од свог брата и сениора добио позив да му се прикључи у походу против против хрватског бана Младена II Шубића, који је после смрти бана Павла 1312. године преузео породичне земље и обновио експанзију у Хуму.[88] У сваком случају, Драгутин је обуставио припреме за рат у Угарској, а наредне године се, по свему судећи, и званично измирио са Карлом Робертом, са којим се изгледа и сусрео у Сремској Митровици почетком

[85] Ни у једном Милутиновом акту се отворено не наводи ко је наследник престола. У Светостефанској и хрисовуљи за хиландарски пирг Хрусију као евентуални будући српски владар, поред сина и других сродника, помиње се изричито и синовац: *Зборник*, 444, 468; Диниħ 1955, 76; Ivković 1957, 66–67.

[86] Стефанова побуна против оца 1314. године, која се завршила његовим ослепљивањем и седмогодишњим прогонством у Цариграду (Данило, 123–126), највероватније је последица промене његовог статуса престолонаследника након измирења Милутина и Драгутина. Уколико су приликом измирења међу браћом потврђене одредбе договора у Дежеву да ће Милутина наследити Драгутинови потомци, онда је Стефан имао великих разлога за незадовољство: Диниħ 1955, 76–77. С. Ћирковић је Стефанову побуну тумачио првенствено као реакцију на долазак Симонидиног брата деспота Димитрија у Србију, јер се чинило да краљ Милутин благонаклоно гледа на планове своје амбициозне таште царице Ирине да српску круну обезбеди своме сину: *ИСН I*, 462–465; *ВИИНЈ VI*, 178–179, нап. 56. Сличног мишљења је и: Ivković 1957, 68–69. Међутим, изгледа вероватније да је долазак у Србију прво младог деспота а потом и његовог старијег брата Теодора, монфератског маркгрофа (1316), био последица Стефановог одстрањивања из кандидатуре за престо, и да је, сходно томе, Димитријев боравак у Србији уследио после Стефанове неуспеле побуне: Диниħ 1955, 77–79; уп. Марјановиħ-Душаниħ 2007, 233–241; Станковиħ 2012, 129–132, који мисли да је можда због очекивања потомка са Симонидом, Милутин протерао Стефана у Цариград.

[87] *Зборник*, 471. Ђуриħ 1991, 172–175, 191, сматра да израз „бивши краљ“ не указује на Драгутиново одрицање од краљевске титуле и круне, већ на његов губитак положаја „самодржавног“, тј. суверeног владара 1282. године. Треба, ипак, имати у виду и да је Светостефанска повеља, у облику у коме је данас позната, коначно редигована у Милутиновој канцеларији.

[88] Није познато шта је Милутин уз Драгутинову помоћ постигао у тим борбама. Изгледа да су војне одреде својих очева у Приморју предводили Владислав и Стефан (Дечански), који су у новембру 1313. године, у размаку од десет дана, боравили у Дубровнику: Диниħ 1955, 68; Диниħ 1961, 8–9; *ИСН I*, 460 (С. Ћирковиħ); Мишиħ 1996, 54–55; Харди 2007, 106.

фебруара 1314. године.[89] Могуће је да Драгутин није присуствовао погребу мајке управо због тог (евентуалног) сусрета са угарским краљем, коме је услед започетог обрачуна са најмоћнијим олигарсима у земљи било стало да се измири са суседима. С друге стране, Драгутиново одсуство са сахране краљице Јелене у манастиру Градац на Милутиновој територији фебруара 1314. године можда сведочи о још једној, пролазној кризи у односима међу браћом. Међутим, краљ Драгутин је убрзо посетио мајчин гроб, након чега су се браћа састала у Милутиновом двору у Паунима на Косову. Када је краљица Симонида затим дошла у узвратну посету деверу и заови у Београд, из Угарске су стизали посланици са даровима, по свему судећи од краља Карла Роберта.[90]

У ситуацији нерешеног питања наслеђа српског престола, добри односи између двојице српских краљева током последњих година Драгутиновог живота били су само привид. Краљ Стефан Драгутин је пред смрт на државном сабору своје „сремске земље" одржаном у Дебрцу власт предао сину Владиславу. Обавестивши свога брата и сениора краља Милутина о новонасталој ситуацији, Драгутин се, следећи пример својих предака, на самрти замонашио. Као монах Теоктист умро је 12. марта 1316. године и сахрањен је у манастиру Ђурђеви Ступови, чији је био други ктитор.[91] Краљ Драгутин је извесно обавестио и угарског краља Карла Роберта о преношењу власти на сина Владислава II. Регулисање односа са угарским владарем, који је истицао врховна права на значајан део Драгутинове и Владислављеве државе, вероватно је укључивало полагање вазалне заклетве новог „сремског краља" краљу Карлу Роберту. Међутим, питање је да ли је Владислав II уопште стигао да формализује свој положај према угарској круни, будући да је краљ Милутин убрзо искористио погодну прилику и утамничио свог синовца.[92] Милутин је оружјем посео читаву Владислављеву

[89] NAGY, *CDHA I*, 334; ŠIŠIĆ 1902, 134; ДИНИЋ 1955, 73–74; ENGEL 1988, 103–104, 133, 137; ХАРДИ 2007, 101, 106–110; HARDI 2012, 127.

[90] ДАНИЛО, 94, 97; ДИНИЋ 1955, 73–74; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 66–67; *ИСН I*, 465 (С. Ћирковић); ХАРДИ 2007, 109; ПОПОВИЋ 2010, 98.

[91] Околност да краљ Драгутин није желео да буде сахрањен у својој задужбини у Ариљу, већ у манастиру који је подигао његов прадеда и оснивач светородне династије Стефан Немања, а коме је сам Драгутин посвећивао велику пажњу, тешко да је била случајна. Чини се да је Драгутин, доследно инсистирајући на својој вези са Немањом, и на тај начин желео да нагласи права своје лозе на српски престо: уп. КАЛИЋ 1998, 35. Због тога треба са значајном резервом прихватити причу Данила II, према коме је монах Теоктист на самрти изразио жељу да се не успостави његов светитељски култ: ДАНИЛО, 49–52; уп. *ИСН I*, 472 (С. Ћирковић); ПОПОВИЋ 2000, 317–325.

[92] *СПОМЕНИЦИ II*, 611; SCHWANDTNER III, 643; ДИНИЋ 1955, 74, изнео је претпоставку како је Милутин заробио синовца на превару већ приликом Драгутинове сахране у Ђурђевим Ступовима. С. Ћирковић је

територију, укључујући и поседе добијене од Угарске – *земљу* Мачву са истоименим градом, а вероватно и Београд.[93] Пошто су тиме била угрожена права угарског краља и његови интереси јужно од Саве и Дунава, могла се очекивати оштра реакција Карла I Роберта.

Угарски краљ је брзо реаговао, али се, заузет учвршћивањем своје власти и борбом са олигарсима, определио и за то да сучељавање са краљем Милутином уклопи у оквире једног ширег антисрпског савеза. Карло Роберт је склопио пакт са својим стрицем Филипом Тарентским, који је од Милутиновог некадашњег савезника постао његов непријатељ. У својој акцији против српског краља двојица Анжујаца имала су снажну подршку папе Јована XXII, који је позивао католичке арбанашке великаше да збаце власт „шизматика". Међу својим поданицима, Карло Роберт је првенствено могао рачунати на хрватског бана Младена II Шубића, који је у лето 1318. године по трећи пут посео делове Хумске земље.[94] Српско-угарско ратовање у Мачви, у коме је непосредног учешћа узео и угарски краљ, одвијало се у више фаза. У утврђивању тачне хронологије и реконструкције догађаја истраживачи су долазили до различитих резултата, али је неоспорно да су у кратком временском року Угри предузели два похода јужно од Саве, један зимски и један летњи/јесењи. Угарски владар је највероватније у јануару 1317. године успео да заузме град Мачву и друге поседе,[95] након чега су Милутинове снаге повратиле изгубљено и напале угарске територије.[96]

мишљења да је до Милутиновог напада на Владислава и заузимања његове државе дошло после неког времена, довољног да Владислав почне да кује свој новац: *ИСН I*, 472. Ипак, његове емисије новца, укључујући и ону са натписом „Владиславь рабь Христоу", нису поуздано датоване. Стога постоји могућност да ова новчана врста не потиче из времена након Драгутинове смрти, већ после 1321. године. Уп. Димитријевић 1976, 131–134, T. III–V; Иванишевић 2001, 242.

[93] Краљ Милутин је приходе од царина са трга Мачве и Липника у Подрињу давао у закуп Дубровчанима: Smičiklas, *CD VIII*, 543–544; Диниħ 1955б, 46; Ћирковић 1981, 41.

[94] Theiner, *MH 1*, 830; Ћоровић 1940a, 239; Hóman 1943, 295–299; Hóman 1938, 115–126; Диниħ 1961, 9–10; *ИСН I*, 473–474 (С. Ћирковић); Karbić 2004, 22–23, наводи да је Младен II наступао првенствено као савезник Филипа Тарентског.

[95] *AO II*, 69–70; *CDP I*, 124; П. Енгел је утврдио да је до првог похода Карла Роберта против краља Милутина у Мачви дошло у јануару 1317. године: Engel 1988, 115, 127, 134–142, n. 123, 162. Пошто је ревидирао хронологију догађаја коју је претходно дао у *ИСН I*, 474–475, Ћирковић 1981, 39, 41–42, сматрао је да је поменуто ратовање око Мачве било у зиму 1317/1318. године. Вид. и: Hardi 2012, 128.

[96] Једна повеља Карла Роберта из јуна 1319. године говори о нападима краља Уроша (II) на угарске територије, одвођењу становника у ропство и освајању града Мачве и других градова. О учешћу краљевих одметника из рода Гуткелед у борбама на српској страни, пустошењу угарске територије и

Велика ратна експедиција Карла Роберта из августа и септембра 1319. године, у време када је требало да започне устанак у Албанији, била је одговор на српску контраофанзиву. Угарски краљ је на челу своје војске прешао Саву, заузео град Мачву и долином реке Колубаре продро све до изворшне области реке Обне у ваљевском крају, освојивши при том и град Колубару, који је припадао српском краљу. На тај начин је вероватно највећи део поседа који су својевремено били уступљени краљу Драгутину, укључујући и Београд, враћен под власт угарске круне.[97] Међутим, српско-угарско војно сучељавање око поседа у Посавини и Подунављу се наставило у више наврата током 14. столећа.[98]

робљењу Карлових поданика говори и једна његова повеља из 1324. године: FEJÉR, *CD VIII/2*, 199–200; *AO II*, 128–129; ЋИРКОВИЋ 1981, 40–41.

[97] Карло Роберт се крајем септембра 1319. године преко Кучева вратио у Угарску: *AO II*, 93, 533; *CODEX ZICHY I*, 170; папа Јован XXII обавештавао је 2. јула 1320. године немачке кнежеве, чешког и пољског краља о великом успеху угарског краља против шизматика, и позивао их да му у тој борби притекну у помоћ: THEINER, *MH I*, 470; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 70–71, 359–360; ЋИРКОВИЋ 1981, 41–42; ENGEL 1988, 127, 138, 142; ENGEL 2001a, 132, 134; ХАРДИ 2006, 43–44; HARDI 2012, 128–130. Податак Пејатовићевог родослова, како је Милутинов син Константин у тренутку очеве смрти због рата најмио војску у Византији и Бугарској, ПЕТРОВИЋ 2007, 94, 96–97, доводи у везу са претходним сукобима и српским поразима у борбама са Карлом Робертом.

[98] Хронологија и појединости српско-угарског ратовања у овом периоду још увек нису потпуно расветљени, па се догађаји различито датују. Карло Роберт је против српских краљева ратовао 1329. и 1334/35. године. Изгледа да је за време овог последњег сукоба краљ Душан (привремено) освојио Београд, а угарски краљ Голубац. Карло Роберт је са краљем Душаном војевао и последњих година своје владавине. Под угарском влашћу се осим Београда и Голупца током већег дела 14. века налазила и Мачва, у којој је била формирана угарска Мачванска бановина. Први мачвански бан се помиње 1320. године, дакле одмах након успешног ратног похода Карла Роберта. Међутим, под влашћу Угарске је највероватније био само релативно узак простор земљишта у Посавини, ослоњен на утврђене градове Мачву, Бељин, Битву и вероватно Дебрц. Житељи ове области су највероватније постали непосредни поданици угарског краља. Бановина је обухватала не само подручје на десној обали Саве и њима припадајуће дистрикте, већ је мачванским бановима било подређено и више угарских жупанија, махом у јужним деловима земље (Сремска, Вуковска, Бодрошка, повремено и Бачка, Барањска, Толнанска и друге). Мачвански банови, који су резидирали у Сремској Митровици, били су тако и жупани наведених жупанија, чији су приходи коришћени за издржавање војске и утврђења на граници. Ратни походи Лајоша I против Стефана Душана (изгледа 1343, потом 1354. године) остали су без већих резултата: КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 74–76; *ИСН I*, 515, 555 (Б. Ферјанчић, С. Ћирковић–Р. Михаљчић); ЋИРКОВИЋ 1968, 7–11; ЋИРКОВИЋ 1981, 42–45; ЋИРКОВИЋ 1998, 62–63; ЋИРКОВИЋ 2007, 414–417; ЋИРКОВИЋ 2008, 7–16; ENGEL 1996, 27–31, 100–101, 103–105, 114–117, 199, 207–208, 221–222; ENGEL 2001a, 134–135, 152; РОКАИ 2002, 97–98; ХАРДИ 2006, 43–47; БОЖАНИЋ 2007, 58–61; КРСТИЋ 2012a, 23.

Уклонивши бунтовног настаријег сина Стефана и синовца Владислава као потенцијалне наследнике круне, краљ Милутин је последњих година свога живота почео да припрема свог млађег сина Константина за будућег владара.[99] Ипак, у тренутку смрти краља Стефана Уроша II 29. октобра 1321. године питање наследника није било дефинитивно решено. Метежи у земљи који су започели још током Милутинове болести и беспоштедна борба за српску круну између полубраће Стефана и Константина, која се завршила поразом и суровим убиством овог последњег и „венчањем на краљевство“ Стефана III Дечанског 6. јануара 1322. године, омогућили су Владиславу II да побегне из заточеништва.[100]

Владислав II је преузео власт на делу територије свога оца, ослањајући се на локалну властелу, а можда је имао и помоћ угарског краља. Иако није био у могућности да обнови очеву државу у пуном обиму – босански бан Стјепан II Котроманић је већ 1323. године господарио Усором и Соли – Владислав II је неколико година успевао да опстане као владар. Организовао је свој двор са одговарајућим великодостојницима и управним апаратом, ковао новац, давао регалне приходе у закуп Дубровчанима и гарантовао им слободу трговине.[101] Изгледало је да је стање у српској држави слично оном из времена Милутина и Драгутина. Спор између двојице српских

[99] Константин, о коме се иначе веома мало зна, наведен је као Милутинов наследник на натпису на олтару поклоњеном цркви Светог Николе у Барију 1319. године: KUKULJEVIĆ 1857, 350; његов портрет насликан је на лози Немањића у манастиру Грачаници, а извесно је и да је добио управу над Зетом, иако је било покушаја да се новац са натписом *Dominus rex Constantinus* припише Константину Балшићу: ЈИРЕЧЕК I, 201–202; IVKOVIĆ 1957, 69; БОЖИЋ 1979, 195–198, 204–205; *ИСН I*, 496 (С. Ћирковић); *ВИИНЈ VI*, 179, нап. 57 (С. Ћирковић). МАЛОВИЋ-ЂУКИЋ 1985, 74–75; ТОДИЋ 1988, 17, 174.

[100] М. Мадијев де Барбезанис: „Anno Domini MCCCXXI mense Nov. luce quinta currente R. Vroscius Rasciae migravit ex hac vita, et Vladisclavus nepos ejus tunc a vinculus libertatus est”: SCHWANDTNER III, 643; ДАНИЛО, 155–159, 164–173; ЦАМБЛАК 1859, 63–66; *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 49; *СПОМЕНИЦИ II*, 612–613. ЈИРЕЧЕК I, 202–203; *ИСН I*, 496–497 (С. Ћирковић); МАЛОВИЋ-ЂУКИЋ 1985, 70; ПЕТРОВИЋ 2007, 93–100.

[101] У писму дубровачком кнезу и општини од 25. 10. 1323. године, издатом у двору месту „Цер…“, изгледа у рудничком крају, којом потврђује да су му Климе Држић и браћа исплатили оно што су дужни, Владислав се потписао као „раб Христов господин Владислав“. Међутим, у самој исправи више од десет пута понавља се израз „краљевство ми“, а у пропратним белешкама уз овај документ из 1323. и 1325. године Дубровчани Владислава изричито називају краљем. Чињеницу да се Владислав ипак на овој, јединој својој сачуваној исправи није потписао као краљ, Н. Порчић доводи у везу са његовим односом према Стефану Дечанском: ПОРЧИЋ 2002, 33–36, 45. Могуће је да је овај Владислављев „уступак“ у погледу титуле заиста био последица некавог споразума са Стефаном Дечанским. Изгледа да су браћа од стричева једно време релативно мирно коегзистирала, будући да су дубровачки трговци без сметњи пословали у обе српске државе током 1322–1323. године: *ИСН I*, 497 (С. Ћирковић).

краљева избио је 1323. године око поседовања Рудника, важног рударског центра који је имао значајну улогу и у претходном сукобљавању њихових очева. Ако не одмах пошто је обновио своју државу након Милутинове смрти, Владислав II је до јесени 1323. године успео да успостави своју власт над Рудником. Међутим, већ крајем исте године краљ Стефан Дечански је преузео Рудник, док су се Владислављеве присталице, међу којима је било и Дубровчана, склониле у тамошњу тврђаву Островицу. Островица је била под контролом Владислава II бар до лета наредне године, али је Драгутинов син потом изгубио не само то упориште, већ и своју државу. Стефан Дечански је током 1324. или 1325. године успео да изгна свог брата од стрица са читаве његове територије, па је Владислав II потражио уточиште у Угарској, у којој је, према сведочанствима каснијих летописаца, остао до смрти.[102] Нису сачуване никакве касније вести о Владиславу II, који је у време изгона из „сремске државе" имао око 50 година. Тако није познато колико дуго је живео Угарској, да ли је и где имао поседе у овој земљи, када и како је умро, ни шта се десило са његовим потомством.[103]

---

[102] *Monumenta Ragusina I*, 103, 105, 109, 115–116; Данило, 174; *Родослови и летописи*, 72–73; Јиречек I, 202–205; Диниħ 1962, 4; *ИСН I*, 498, нап. 9 (С. Ћирковић). Ако су подаци српских родослова истинити, онда је нетачна вест Мавра Орбина да је Стефан Дечански заробио Владислава и да је овај умро у тамници. У Орбиновом опису борби за српски престо после Милутинове смрти има и других грешака и непрецизности (на пример, да је Константин погинуо у сукобу са Владиславом, а не са Стефаном Дечанским). Ипак, занимљива је Орбинова карактеристика Владислава II као неспособног владара, бескорисног и неискусног у ратној вештини, који зато, иако рођак угарског краља, није уживао углед у Угарској и није са те стране добио никакву помоћ: Орбин, 26–27, 313.

[103] Владислав је отприлике био вршњак свога супарника и рођака Стефана Дечанског, који је рођен око 1275. године, будући да је, како се сматра, 1282/1283. године као дечак насликан са оцем у капели у Ђурђевим Ступовима. На лози Немањића у Пећкој патријаршији, насталој пре 1337. године, Владислав II је представљен као одрастао човек у пуној снази са дугом смеђом брадом и косом, док је његов брат Урошиц приказан као голобрад младић, пошто је умро млад. Стефан Дечански, који је у време смрти 1331. године био стар око 55 година, на истој слици је, као и Владислав II, приказан са дугом смеђом брадом, док су краљеви Урош I, Драгутин и Милутин насликани као старци са дугим седим брадама. На лози Немањића у манастиру Дечани, насталој око 1347. године, Владислав II је представљен знатно старији: брада му је краћа него Дечанском, али је зато више проседа. И на тој слици су Урош I, Драгутин и Милутин такође приказани као знатно старији од Владислава II и Стефана III Дечанског: *ИСН I*, таб. XXXIX–XL. Дакле, ако је судити на основу наведених ликовних извора, Владислав II није дочекао дубоку старост: умро је вероватно у року од неколико година након што је изгубио земљу и круну. У свом писму дубровачком кнезу и општини из октобра 1323. године, Владислав II изричито помиње своје синове: Порчиħ 2002, 34, 36, 42.

7. ТАСТ ЛАЈОША ВЕЛИКОГ: БАН СТЈЕПАН II КОТРОМАНИЋ И УГАРСКА

Четрнаесто столеће, које је Босни донело до тада незабележен успон, трансформишући је из мале планинске земље у снажну краљевину, није почело добро за ову државу и њене владаре. Максимално искористивши слабљење краљевске власти у Угарској и династичке борбе у овој краљевини крајем 13. и почетком 14. века, брибирски кнез Павле Шубић постао је стварни и формални господар Хрватске и Далмације.[1] Осамосталивши се попут других олигарха у Угарској, бан Хрватске и Далмације је настојао да своју и моћ своје породице прошири и на околне земље. Пошто је потчинио својој власти Доње Крајеве, Павле Шубић је већ 1299. године својој титули додао и „dominus Bosne".[2] Убрзо потом, бан Павле је своме брату Младену доделио звање бана Босне, чиме је исказана јасне намера да се читава ова земља стави под власт породице Шубића. Већ 1302. године, у време сукоба краљева Драгутина и Милутина у Србији, бан Младен је успео да потисне босанског бана Стјепана I Котроманића све до Дрине.[3] Ипак, и поред тога што је велики део Босне потчинио својој власти, бан Младен I се суочавао са великим отпорима у земљи којом је намеравао да влада. Пошто је Младен I 1304. године убијен од „босанских јеретика", Павле Шубић је за новог босанског бана поставио свога сина Младена II. Он је уз снажну подршку свога оца поступно успео да завлада читавом Босном, али је признавање своје власти у Босанској бановини морао да плати давањем изузетно великих привилегија домаћем племству.[4]

---

[1] KLAIĆ I, 265, 270–279; ĆOROVIĆ 1940a, 213–216; ĆIRKOVIĆ 1964a, 77–78; KLAIĆ 1976, 414–423; *HBL 2*, 314–316 (N. Klaić); KARBIĆ 2004, 12–16.

[2] SMIČIKLAS, *CD VII*, 331.

[3] SMIČIKLAS, *CD VIII*, 27–28, 43.

[4] SCHWANDTNER III, 647 (M. Мадијев). Како показују повеље Шубића за Хрватина Стјепанића и његову породицу, босанској властели се гарантовало да неће бити затворени ни у случају „невере", већ ће одговарати бану само ако то желе: SMIČIKLAS, *CD VIII*, 3–4, 80, 96; KLAIĆ II, 4–5; ĆOROVIĆ 1940a, 216–

Каква је била судбина домаће банске породице Котроманића у том тренутку није сасвим јасно. Бану Стјепану I се губи траг у изворима, а његова удовица баница Јелисавета је са синовима морала да потражи уточиште у Дубровнику. Према неким тумачењима, заснованим на Орбиновом приповедању, Котроманићи су и под влашћу Шубића задржали некакав положај у Босни, и тек после смрти Стјепана I (1310) били протерани из земље.[5] Према другим схватањима, босанска банаска породица морала је да избегне из своје државе већ у време учвршћивања Младена II на власти у Босни.[6] У сваком случају, Котроманићи су се вратили у Босну под врховном влашћу Шубића, и успели некако да легализују свој положај под новим околностима. Млади Стјепан II постао је пре 1319. године штићеник бана Младена II, који је у то време покушао да оствари брачну везу свога вазала са кћерком корушког грофа Мајнхарда Ортенбуршког.[7]

Међутим, управо у то време покренут је низ догађаја који су окончали владавину Младена II и скршили дотадашњу моћ породице Шубић, што је омогућило осамостаљивање и успон Стјепана II Котроманића. Побуна далматинских градова против власти Шубића започела је у Шибенику 1319. године, и имала снажну подршку Венеције. У исто време, од Младена II почели су да се одмећу његови најистакнутији вазали, који су ступили у савез са далматинским градовима.[8] Такву ситуацију одлучно

218, 236–237; Ћирковић 1964a, 78–80; *ИСН II*, 452 (С. Ћирковић); Klaić 1976, 423–424, 442–445; Мргић-Радојчић 2002, 41–43; Karbić 2004, 16–17. Klaić 1994, 149–162, сматра да су овако широке привилегије добили само Хрватинићи у Доњим крајевима, јер су прихватили власт Брибираца, али не и друга босанска властела, која није ни признала брибирско господство над Босном.

[5] Баница Јелисавета је са синовима била у Дубровнику у априлу 1314. године: *Monumenta Ragusina I*, 41; Орбин, 141–142, коментар С. Ћирковића: 378–379; Thallóczy 1914, 57; Ћоровић 1940a, 238; Ћирковић 1964a, 80, 84; Klaić 1976, 431; Мргић-Радојчић 2002, 42; Мргић 2008, 63.

[6] Karbić 2004, 17, 22; слично и Јиречек I, 196, који каже да је Стјепан I умро убрзо након 1302, после чега се његова удовица са три сина склонила у Дубровник, гдеје провела неколико година. Карло Роберт је 1308. године потврдио бану Павлу Шубићу Босанску бановину као наследни посед: Krčelić, 101.

[7] Због крвног сродства Стјепана II са породицом корушког грофа била је потребна папска дозвола, која је издејствована уз посредовање бана Младена II Шубића. Није, међутим, познато да ли је брак био остварен : Smičiklas, *CD VIII*, 508; Јиречек I, 200; Ћоровић 1940a, 238; Ћирковић 1964a, 84–85; Karbić 2004, 22; Мргић-Радојчић 2002, 44. Klaić 1976, 431–432, истиче да се у папском писму Стјепан II Котроманић помиње само као син покојног бана Стјепана, а да је бан „Хрвата и Босне“ Младен II, што значи да Шубић свом младом штићенику није признавао бански наслов нити му дао стварну власт у Босни. Иста ауторка је касније променила мишљење и сматрала да је власт бана Младена II била само номинална: Klaić 1994, 162–167.

[8] Klaić II/1, 35–39; Ћоровић 1940a, 237; Karbić 2004, 22–23.

је искористио угарски краљ Карло I Роберт, који је убрзо после свог коначног учвршћивања на престолу ушао у беспоштедну борбу са олигарсима. У свом настојању да угарској круни врати сва она права, градове и поседе који су јој припадали и да изгради снажну монархију по угледу на ону у Напуљској краљевини, Карло Роберт се читаву деценију (1311–1321) сукобљавао са синовима Амадеја Абе, Матијом Чаком, Гисинговцима, Копасом Боршом, члановима породице Акош и синовима Ладислава Кана, на широком простору од Славоније, Прекодунавља, данашње Словачке до Ердеља. После дугих и исцрпљујућих борби, краљ је двадесет година по свом доласку у Угарску коначно успео да потчини или елиминише своје противнике и да стави под контролу жупаније и краљевске поседе широм земље.[9] Окренувши се потом против Шубића, угарски краљ је у лето 1322. године послао младог босанског бана Стјепана II као свог непосредног вазала заједно са славонским баном Иваном Бабонићем у Хрватску. Савезничке снаге хрватских великаша, далматинских градова Трогира и Шибеника и славонског и босанског бана потиснуле су Младена II, који је коначно морао да се преда угарском краљу. Краљ је затворио Младена II и лишио га наследног банског звања, чиме је његова политичка улога била окончана.[10]

Падом Младена II започела је самостална, плодоносна владавина бана Стјепана II Котроманића (1322–1353). Један од главних разлога банове успешне државничке делатности лежао је и у његовом односу према угарској круни. Наиме, Стјепан II је као лојалан вазал током читаве владавине уживао подршку моћних анжујских краљева Карла I Роберта и Лајоша I Великог (1342–1382), што му је омогућило да јача своју власт у Босни и шири њене границе на суседне земље. Искористивши своје учешће у сукобима међу хрватском властелом наредних година, када је као краљев вазал ратовао против кнеза Нелипца и његових савезника (1324–1326), босански бан је под своју власт вратио Доње Крајеве и проширио је на Крајину између Неретве и Цетине.[11] Истовремено, бан се окористио и тешком ситуацијом у којој се нашао његов ујак

[9] KLAIĆ II/1, 24–30; ENGEL 2001a, 130–133; РОКАИ 2002, 96–97; HARDI 2012, 93–134.

[10] KLAIĆ II/1, 39–43; ЋОРОВИЋ 1940a, 239–240; ЋИРКОВИЋ 1964a, 85–86; KARBIĆ 2004, 23–24; ENGEL 1988, 131, 136; HARDI 2012, 173–174. KLAIĆ 1994, 168–171, сматра да су „босански банови“ – Стјепан II и његов брат Владислав – деловали против Младена II Шубића у савезу са његовим хрватским противницима независно од угарског краља и славонског бана, да је босанска помоћ била пресудна у поразу Шубића, и да све то сведочи о самосталној политици босанских владара.

[11] KLAIĆ 1882 111–115; KLAIĆ II/1, 44–50; ЋОРОВИЋ 1940a, 240–241, 247–248; ЋИРКОВИЋ 1964a, 86–88; МРГИЋ-РАДОЈЧИЋ 2002, 44–49. KLAIĆ 1976, 638–639, и 1994, 173–174, сматра да је бан Стјепан II у овим догађајима деловао потпуно самостално, а не као вазал угарског краља, што, по њој, није ни био.

Владислав II, притиснут од краља Стефана Уроша III, и до лета 1323. године постао „господин Усоре и Соли“. Промена власти у североисточној Босни је извршена уз сагласност Карла Роберта, сизерена и „сремског“ краља и босанског бана.[12] Коначно, босански бан је најзначајније успехе постигао на рачун Српске краљевине, која је већ неколико деценија имала великих потешкоћа да сачува простор Хумске земље у својим оквирима. Склопивши савез са Дубровчанима против осамостаљене хумске властеле Бранивојевића, бан Стјепан II је до лета 1326. године запосео велики део Хума. За кратко време, босански бан је удвостручио територију своје државе, која је тада по први пут избила на Јадранско море.[13] Наредних деценија, Стјепан II је због Хума био у скоро непрекидном непријатељству са српским владарима.

У исто време са спољнополитичким успесима, под влашћу бана Стјепана II дешавају се и крупне унутрашње друштвено-економске промене у босанској држави. Започео је развој рударства и градова, што свакако није било без утицаја из суседних држава Угарске и Србије. Босански бан је почео да кује сребрни новац, а по угледу на угарског краља настојао је да спроведе и друге фискалне мере како би увећао своје приходе, што је наилазило на отпор Дубровчана.[14]

У црквеној политици, која је његовим претходницима задавала много проблема и доводила их у отворене сукобе са папством и угарским владарима, Стјепан II је такође наилазио на подршку Карла Роберта. Краљ је свог вазала Стјепана II оженио Јелисаветом, кћерком кујавског војводе Казимира III, иначе даљом рођаком своје четврте супруге, пољске принцезе Јелисавете (1329).[15] Још 1325. године папски двор у Авињону је од босанског бана и угарског краља очекивао снажну подршку фрањевачком мисионару послатом у Босну ради сузбијања јереси, али су неуспех и ове мисије, као и други верско-политички заплети, довели у каснијим годинама до кварења односа папства и Стјепана II. Када је папа Бенедикт XII 1337. године босанског бана означио као заштитиника јереси у Босни, и позвао хрватске великаше да га нападну, краљ Карло Роберт је енергично устао у заштиту свог верног вазала. Краљ је све великаше који би кренули у овај „крсташки поход“ прогласио за неверне и одметнике

[12] *Monumenta Ragusina I*, 115; Јиречек I, 203–204; Ћирковић 1964a, 89; *ИСН I*, 497–499 (С. Ћирковић); Мргић 2008, 66.

[13] Јиречек I, 204–205; Ћоровић 1940a, 244–247; Трпковић 1960, 61–80; Ћирковић 1964a, 88–91; Klaić 1976, 636–637; *ИСН I*, 499–501 (С. Ћирковић); Тошић 1987, 45–46; Мишић 1996, 57–60.

[14] Ћоровић 1940a, 243–244, 251–252; Ћирковић 1964a, 96–100.

[15] *Monumenta Ragusina V*, 266–267; Klaić 1882, 109; Klaić II/1, 44; Јиречек I, 200; Ћоровић 1940a, 247–248; Ћирковић 1964a, 364, нап. 1. Klaić 1994, 173.

од краљевске власти, строго забрањујући да им се укаже било каква помоћ.[16] Тиме се још једном показало да је чврста оријентација бана Стјепана према анжујском двору била корисна за босанског владара и његову земљу, али и да се политика Карла Роберта према Босни разликовала од оне коју су спроводили његови претходници на угарском трону један век раније. Краљ, заокупљен амбициозним подухватом изградње нове анжујске монархије у Угарској кроз читав низ мера, почев од стварања новог племства до економских, фискалних и монетарних реформи,[17] одлучио је да води прагматичну политику према Босни. Поред још увек бројних отпора учвршћивању краљевске власти, првенствено у Хрватској, али и проблема у односима са суседним земљама, Карло Роберт није хтео да се грубо меша у унутрашње односе у Босни, и тако ризикује да од себе отуђи лојалног вазала.[18]

Увек актуелно верско питање у Босни најбоље илуструје специфичан однос угарског сениора и босанског вазала. И поред повремених несугласица које је и сâм имао са угарским прелатима и папском куријом, анжујски владар је био постојано одан католичкој ствари. Његовим настојањем у Босну је 1339. године стигао генерал фрањевачког реда Герард де Одонис да испита црквене прилике. Старешина фрањеваца је у Босни срдачно примљен, бан се показао рад да делује на обнављању црквеног живота у земљи, али је налазио изговоре против енергичне акције на сузбијању јереси. Стјепан II је хтео да окрене ситуацију у своју корист тако што је изражавао бојазан да ће „јеретици“ добити подршку „шизматика“, тј. краља Стефана Душана, те је стога тражио ефективну помоћ од папе и угарског краља против њега. Због тога је папа Бенедикт XII наложио краљу Карлу Роберту да на сваки могући начин помогне правоверног босанског бана. Као резултат ове мисије формирана је наредне године (1340) босанска фрањевачка викарија, чије деловање су подржавали и

[16] SMIČIKLAS, *CD IX*, 241–244, 492–493, *X*, 326–327, 374–375, 382; ЋОРОВИЋ 1940a, 248–249, 256–258; ЋИРКОВИЋ 1964a, 109–110; KLAIĆ 1994, 184–185, 202–205.

[17] ENGEL 2001a, 140–156; РОКАИ 2002, 99–107.

[18] Изгледа да је босански бан помагао угарском краљу не само у борбама у Хрватској и Далмацији, већ и током његовог сукоба са српским краљем Душаном у Мачви 1336. године. У то време су поједини босански великаши прешли у службу српског краља, што је можда било повезано са сукобима између Србије и Босне. Уп. ЋИРКОВИЋ 1964a, 118.

будући босански владари. То је имало далекосежне последице за даљу историју Босне и специфичну црквену ситуацију у овој земљи.[19]

Пред крај владавине Карла Роберта босански бан Стјепан II Котроманић још чвршће је везан за угарску круну, тако што је укључен у управну и феудалну хијерахију Угарске. Поред тога што је одане присталице награђивао поклањањем баштинских поседа, краљ Карло Роберт давао им је на управу и уживање, као *honor*, разне функције са одговарајућим имањима. Већину жупанија држали су на тај начин угарски барони, а кастелани краљевских градова постали су језгро новоформиране анжујске аристократије.[20] На исти начин краљ је наградио и босанског бана, који је вероватно већ 1340. године именован за жупана две угарске жупаније – Толна и Фејер. Иако се може претпоставити да је босански владар као вазал угарског краља некад ишао у земљу и на двор свога сениора, о томе не постоје подаци у сачуваним изворима. Ипак, околност да је вишегодишњи фејерски и толнански жупан боравио далеко од ових жупанија, владајући Босном, није била нарочито необична, нити је представљала неку посебну потешкоћу за управу, судство и свакодневни живот у наведеним областима. Наиме, још од почетака Угарске краљевине и времена успоставе система жупанија, било је уобичајено да највећи барони, који су држали најважније функције централне власти, обављају и дужности жупана појединих жупанија. Њих су у непосредном управљању жупанијом представљали њихови заменици, поджупани, постављани претежно из редова њихових фамилијара. Управо за време анжујских владара усталила се пракса да жупани углавном не бораве у жупанијама, већ на двору или на својим пространим поседима. То је у великој мери било повезано и са централизацијом државне управе и преношењем свих значајнијих судских надлежности на централне судске и државне органе, већ од почетка владавине Лајоша I.[21]

Бана Стјепана II је у Толнанској жупанији од 1. марта 1342. до августа наредне 1343. године као поджупан заступао извесни Прибислав (*magister Perbizlaus vicecomes Tolnensis viri magnifici Stefani bani de Bozna*). Овај банов службеник, очито Босанац, заједно са четворицом племићких судија из ове жупаније судио је у неколико познатих судских спорова око пљачкања имања и угрожавања поседовних права, а обављао је и

[19] SMIČIKLAS, *CD X*, 525–528; ЋОРОВИЋ 1940a, 258–261, 273–275; ЋИРКОВИЋ 1964a, 110–112; MANDIĆ 1968, 43–53. С друге стране, KLAIĆ 1994, 205–211, сумња да је фрањевачки викаријат успео да заживи на босанским просторима у ово време.

[20] RADY 2000, 132–143; ENGEL 2001a, 140–153; РОКАИ 2002, 102–104.

[21] ENGEL 2001a, 41, 73, 92–93, 120–121, 179–180.

друге дужности из свог делокруга.[22] Прибислава је на положају толнанског „поджупана бана Стјепана“ наследио неки Мартин, који се на поменутој функцији среће од октобра 1344. до августа 1349. године. Он је истовремено био и поджупан суседне Фејерске жупаније, такође у име босанског бана. На том положају забележен је у јануару 1348. године.[23] На основу тога, и околности да се први следећи познати толнански и фејерски жупан јавља у изворима у априлу и јуну 1354. године, П. Енгел је закључио да је бан Стјепан II Котроманић на положају жупана наведених жупанија био све до смрти 1353. године.[24]

Промена на угарском престолу – долазак на власт младог и енергичног Лајоша (Лудовика) I након смрти његовог оца Карла Роберта 16. јула 1342. године – није донела никакву промену у положају босанског бана у Угарској, јер је он и даље био толнански и фејерски жупан. Ипак, код босанског бана дошло је до првог озбиљнијег колебања према свом новом сизерену. Дугу и успешну владавину Лајоша Великог од почетка су обележили лоши односи са Венецијом, будући да су и Република и угарски краљ настојали да учврсте и прошире своју власт на источној обали Јадрана. У таквој ситуацији, бан Стјепан II Котороманић је већ у јулу 1343. године нудио Млетачкој републици савез, у који су Венецијанци желели да укључе и краља Душана и друге великаше са источне јадранске обале. Имајући у виду тадашње баново и млетачко непријатељство према моћном хрватском великашу Нелипцу, можда предлог за савез босанског владара и није био уперен директно против новог угарског краља.[25] Када је после Нелипчеве смрти (1344) Венеција подржала његову удовицу и сина Ивана у отпору према краљу Лајошу I, угарски владар је у Далмацију послао славонског бана Николу Банфија и босанског бана Стјепана II да у његово име покоре непослушне Нелипчиће. Босански бан је успешно извршио ову мисију – у јулу 1345. године примио је краљеве градове, у краљево име потврдио Ивану Нелипчићу породичне поседе и обећао му краљев опроштај. После тога су и други хрватски великаши и далматински градови, укључујући и Задар, признали власт младог угарског краља.[26]

---

[22] DL 40919; *KÁLLAY LEVÉLTÁRA I*, 159, no 687, 688; *CODEX ZICHY II*, 6–7, no 5.

[23] *KÁLLAY LEVÉLTÁRA I*, 178, 227, no 777, 988; *CODEX ZICHY II*, 291–292, no 210.

[24] ENGEL 1996, I, 127, 206; ENGEL 1998, 58–59.

[25] *LISTINE II*, 181–182, 186; ЋОРОВИЋ 1940a, 262–263; ЋИРКОВИЋ 1964a, 114.

[26] SMIČIKLAS, *CD XI*, 205–208; KLAIĆ 1882, 128; ЋОРОВИЋ 1940a, 263–264; ЋИРКОВИЋ 1964a, 113–115. С друге стране, KLAIĆ 1994, 186–188, и поред јасних сведочанстава извора, истрајава на тези о самосталном деловању босанског бана у овим догађајима, без утицаја угарског краља!

Одметање далматинских градова изазвало је хитру и жустру реакцију Венеције, која је већ у августу исте године опсела Задар. Краљ је у јесен 1345. године послао у помоћ опкољеном граду војску под командом славонског и босанског бана, али ове снаге нису биле у стању да се супротставе Млечанима. Деловање Стјепана II под Задром наредних месеци све више је попримало обележја супротна интересима угарског краља. Бан се упустио у преговоре са Венецијом, затим је од Задрана био оптужен да је својим држањем проузроковао пропаст угарског напада у јулу 1346. године, а у септембру је његов посланик у Млецима директно нудио савез против Лајоша I. Бан је за себе тражио Книн, али су Млечани одбили понуду, правдајући се да су започели преговоре о миру с Угрима. Ипак, рачунали су на босанског бана у случају новог угарског похода у помоћ опседнутом Задру.[27] Иако је тајно преговарао са Венецијом против свог сизерена, а изгледа и активно деловао против његових интереса у Задру и Далмацији, босански бан је настојао да се на угарском двору прикаже као лојалан вазал, одбацујући као клевете све оптужбе Задрана. Његов положај пред краљем Лајошем заиста није био угрожен, а предаја Задра Венецији у децембру, и поход угарског краља на Напуљску краљевину у лето наредне 1347. године одгодили су привремено наставак сукоба у Далмацији. Тако је банова двострука игра остала само једна епизода без већег значаја.[28]

Одржавање добрих односа са Угарском током наредних година омогућавало је бану Стјепану II да према краљу Душану задржи непопустљив став. Босански владар је успео да после српске офанзиве 1350. године поврати све територије и поседе у Хуму, што је додатно ојачало и учврстило његов положај, како у земљи, тако и на међународној сцени.[29] Подизању угледа босанског владара и његове породице допринела је и веридба исте године, а затим и склапање брака између угарског краља

[27] Бан је посредовао и за хрватске великаше који су били прешли на угарску страну, тражио је да Венеција обузда свог савезника Младена III Шубића са којим је босански владар био у отвореном сукобу, а молио је и да млетачке власти посредују код цара Душана за склапање босанско-српског мира. И поред млетачког посредовања, због спора око Хума мир није могао бити постигнут: *Listine II*, 379–381, 386–387, 395–399, 404–408, 428–429; Klaić 1882, 132–136; Ћоровић 1940a, 264–268; Ћирковић 1964a, 117–118.

[28] Ћирковић 1964a, 115–117. За Лајошево неуспешно вишегодишње ратовање у Напуљској краљевини, узроковано убиством његовог брата Андрије и жељом да угарској круни дода и напуљску: Нóman 1938, 324–363; Engel 2001a, 159–161, Рокаи 2002, 108–111; Hardi 2012, 380–391.

[29] Ћоровић 1940a, 269–272; Ћирковић 1964a, 118–120; *ИСН II*, 548–550 (С. Ћирковић, Р. Михаљчић); Мишић 1996, 63.

Лајоша I и банове кћери Јелисавете 20. јуна 1353. године у Будиму.[30] Овај династички брак, остварен свега неколико месеци пре смрти Стјепана II Котроманића у другој половини 1353. године, представљао је круну његових дотадашњих односа са Анжујцима на угарском престолу. Из угарског угла, то је могао бити пут за јачање савеза против Венеције и Душанове Србије, али, у перспективи, будући да босански владар није имао мушких наследника, можда и пут да угарски владар стекне непосредну власт над Босном. Међутим, смрт је онемогућила способног бана да искористи нову улогу таста моћног угарског владара, а каснији развој догађаја је показао да босанска принцеза на престолу Угарске није могла јаче да веже своју отаџбину за своју нову домовину. Напротив, блиски рођак Твртко I постаће краљици Јелисавети један од највећих непријатеља у последњим годинамама живота.

[30] Јелисавета, кћи бана Стјепана II Котроманића и баница Јелисавете од Кујаве, рођена је вероватно око 1334, пошто се бан спремао на нови брак већ наредне године. Када је 1349. године четрнаестогодишња угарска краљица Маргарита Луксембуршка умрла од куге током велике епидемије („Црна смрт“), краљица-мајка Јелисавета Пољска енергично се заузела да ожени сина Лајоша својом босанском рођаком. Веридба је изгледа извршена већ 1350. године, пошто је бан Стјепан II претходно одбио Душанов предлог за орођавање две династије путем брака његовог сина Уроша са бановом кћерком Јелисаветом, која би као мираз мужу донела спорни Хум. Према Орбину, бан Стјепан II је у почетку био резервисан према слању своје кћери на угарски двор у Вишеграду, али је убрзо прихватио прилику да се ороди са својим моћним сениором. Због сродства у четвртом степену краља Лајоша са кћерком босанског бана (обоје су били чукунуници угарског краља Стефана V, а били су рођаци и преко краљице-мајке Јелисавете), за склапање њиховог брака била је потребна дозвола папе Инокентија VI. Још пре своје женидбе Јелисаветом, краљ Лајош I је у јесен 1351. године удао кћерку Стјепановог брата Владислава, Марију, сестру Твртка I, за грофа Улриха X од Хелфенштајна: ОРБИН, 147, 383; THALLOCZY 1905, 304–307; ЈИРЕЧЕК I, 228; РАДОНИЋ 1938, 112–113; KLAIĆ 1882, 140–141; ЋОРОВИЋ 1940a, 272– 273; ЋИРКОВИЋ 1964a, 121; РОКАИ 1983г, 131–133; *HBL 4*, 31–33 (P. Ćošković).

8. ОД ВАЗАЛА ДО НЕПРИЈАТЕЉА И НАЗАД: БОСАНСКИ ВЛАДАРИ ТВРТКО I И ДАБИША И УГАРСКА КРУНА

Период унутрашње консолидације и јачања Угарске краљевине, који је започео доласком Карла I Роберта Анжујског на угарски престо, настављен је још у већој мери током четрдесетогодишње владавине Лајоша I Великог (1342–1382). Разлози за даљи успон Угарске, која ће под Лајошевом влашћу постати једна од најмоћнијих држава Европе, били су вишеструки. Снажан привредни раст, заснован првенствено на експанзији рударства и производњи племенитих метала, пунио је краљевску ризницу и омогућавао краљу вођење амбициозне спољне политике. Веома самосвестан свог положаја, овај ратоборни владар је у земљи доследно водио политику јачања краљевске власти и враћања круни свих оних права, добара и прихода који су јој припадали.[1] Ова, условно говорећи, два тока државничке делатности Лајоша I – потискивање и ограничавање утицаја племства на уштрб снажења краљевских прерогатива и обнова угарске спољнополитичке експанзије – у случају вазалних владара какав је био нови босански бан сливала су се у снажан и тежак притисак. На почетку владавине младог бана Тврткa I (1353–1392) изгледало је да се у много чему понавља ситуација из прве половине 13. столећа.

После смрти бана Стјепана II, који није имао мушких потомака, за новог босанског владара изабран је његов синовац Тврткo, син кнеза Владислава и Јелене, кћерке Јурја Шубића. Млади бан, који је смрћу оца убрзо остао без значајне подршке у управљању државом, морао је свој положај легализовати не само пред босанском властелом, већ и пред својим сениорем, угарским краљем. Банова мајка Јелена је са млађим сином Вуком 1354. године боравила у Угарској, на двору краља Лајоша, са циљем да се тамо добије потврда и сагласност за извршену промену на босанском

[1] ENGEL 2001a, 148–156, 174–194; РОКАИ 2002, 99–121.

престолу.[2] Међутим, показаће се да су нови бан, његова породица и земља били приморани да такву потврду плате прилично скупо.

Будући да је преко мајке Јелене био потомак Шубића брибирских, бан Твртко се по ступању на престо укључио у сукобе око поседа кнеза Младена III у Далмацији. Твртко и његова мајка су 1355. године дошли у Дувно са војском, а у преговарима са приморским вицебаном издејствовали су да добију земље и градове Гргура Шубића и баничине сестре Катарине.[3] Вицебан је настојао да босанског владара помири са Иванишем Нелипчићем, јер је намеравао да искористи њихову војну помоћ у операцијама против млетачког Задра. Банова мајка требало је да својој рођаци и имењакињи Јелени, сестри цара Душана и удовици Младена III Шубића, пренесе у Клису поруку краља Лајоша, добијену још приликом њене посете угарском двору претходне године. Удова кнегиња се оглушила о захтеве угарског краља и своје градове предала ратницима свога брата, српскога цара, што је потом изазвало нове ратне сукобе у које су били укључени Србија, Млечани и Угарска.[4] Приморски

[2] После повратка кнегиње Јелене из Угарске, на станку „све земље Босне, Доњих Крајева, Загорја и Хумске земље“ одржаном у Милима, бан Твртко и његова мајка потврдили су босанској властели сва права, слободе и поседе. На том сабору су највероватније разматране и потврђене све обавезе које су проистицале из споразума постигнутог са угарским краљем током боравка банове мајке и брата на краљевом двору. Бан Твртко се у фебруару наредне 1355. године налазио код босанског бискупа Перегрина у Ђакову: Рудић 2003, 71–72; Smičiklas, *CD XII*, 269–271; Ћоровић 1925, 1–3; Ћоровић 1940a, 276–277; Ћирковић 1964a, 122; Мргић-Радојчић 2002, 59–62, наводи да избор малолетног владара, први пут у историји Босне, говори у прилог претпоставке о интервенцији краља Лајоша. Klaić 1994, 217–219, сматра да су Јелена и Вук ишли у Угарску или због решавања питања Хума, који је требало да буде мираз уз руку угарске краљице Јелисавете, или да би добили помоћ краља Лајоша за поделу власти у Босни између Јелениних синова Твртка и Вука. У њеној реконстукцији догађаја и односа у породици босанског бана иначе има доста домишљања.

[3] *Listine III*, 271; Klaić II, 120; Ћоровић 1940a, 278; Ћирковић 1964a, 122–123; Klaić 1994, 223–227, сматра да се ради о ливањском војводи Гргуру Галешићу, да је Твртко заузео његове градове и да је читава његова делатност 1355. године била супротна вољи краља Лајоша.

[4] Угарске трупе су крајем 1355. године опседале Клис и Скрадин где су се налазили српски одреди који су били послати у помоћ царевој сестри. Ове борбе биле су део знатно ширег српско-угарског сучељавања, који је започео средином претходне године у северној Србији. Краљ Лајош је тада боравио у Београду, а цар Стефан Душан на Руднику. Ипак, ратовање у северној Србији 1354. године брзо је окончано, чему је, поред српског отпора, изгледа допринела и епидемија у угарској војсци стационираној у Београду, којом приликом је од заразе умро и млађи краљев брат, славонски херцег Стефан. Пошто није могла да се одржи у Скрадину, српска посада је по налогу цара Стефана Душана (који је преминуо у међувремену, 20. децембра 1355. године) предала град Млецима, 10. јануара 1356. године, док је краљ Лајош I нешто касније, у марту, успео да запоседне Клис: *Listine III*, 271, 288–292;

вицебан није тада покренуо напад на Задар, а у великим млетачко-угарским борбама у Далмацији (1356–1358), које су завршене поразом Венеције, познатим Задарским миром и преласком читаве Далмације под власт угарског краља, босански владар и његова држава нису ни учествовали.[5]

Одсуство босанског владара из угарско-млетачког ратовања у Далмацији тешко може бити случајно. Оно упућује на затегнуте односе са краљем Лајошем, који је бана Твртка у то време изложио снажним притисцима. Полазећи од својих врховних права, угарски краљ је тражио и спровео преузимање више територија које су биле у саставу Босне током владавине бана Стјепана II. Под непосреду угарску власт дошла је ливањска жупа, а предаја западног Хума и Доњи Крајева „краљу Лаушу“ извршена је 1357. године у форми давања мираза уз руку краљице Јелисавете, кћерке Стјепана II. Краљ Угарске је изузео испод банске власти и потчинио непосредно себи властелу из Доњих Крајева, а у своје руке је преузео тврђаве Имотски, Ливно, Гламоч и Гребен, дајући тамошњој властели у замену за ове градове поседе у Славонији.[6] С друге стране, Усора и Соли, које су у 13. веку често биле предмет угарских аспирација и повремено се налазиле под непосредном угарском влашћу, остале су у рукама бана Твртка и његове породице. Међутим, сва је прилика да су ове територије у северној Босни посебно „дароване“ босанском бану, и да се угарска круна није ни тада одрицала права на своју некадашњу (и, показаће се, будућу) бановину.[7] Поново потврђујући Твртка и његовог млађег брата Вука у „банству босанском и усорском“, Лајош I је у јулу 1357. године, приликом сусрета и обнове вазалних односа у Пожеги, својим вазалима наметнуо још два услова. Први од њих представљала је обавеза да увек један од двојице браће, Твртко или Вук, борави на краљевом двору у Угарској, а други да одлучно раде на искорењивању јереси у Босни.[8]

KLAIĆ II, 139; ЈИРЕЧЕК I, 234–236; ЋОРОВИЋ 1940a, 278; ЋИРКОВИЋ 1964a, 126; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 75–76; KLAIĆ 1976, 620; *ИСН I*, 555–556 (Р. Михаљчић); РОКАИ 2002, 114.

[5] ЋОРОВИЋ 1940a, 279; ЋИРКОВИЋ 1964a, 123: О угарско-млетачком рату у Далмацији: KLAIĆ 1976, 620–625; ENGEL 2001a, 161–163; РОКАИ 2002, 111–112.

[6] SMIČIKLAS, *CD XII*, 376–377, 396–397; ENGEL 1998, 62–63; МРГИЋ-РАДОЈЧИЋ 2002, 63–64.

[7] МРГИЋ-РАДОЈЧИЋ 2002, 62–63, и МРГИЋ 2008, 74, истиче да *земаља* Усоре и Соли нема у најранијим Твртковим повељама ни у владарској титулатури ни међу сведоцима, а јављају се тек у повељи Босанској бискупији од 1. новембра 1356. године, којом је бан потврдио посед Дубицу цркви Светог Петра у Усори: THALLÓCZY 1914, 331–332. То би значило да је босански бан тек тада дошао до власти над Усором и Солима, односно да је споразум са краљем Лајошем склопљен у то време.

[8] THALLÓCZY 1914, 336–337. Суштина овог споразума била је позната и Мавру Орбину: ОРБИН, 148–149, 384; KLAIĆ 1882, 145; ЋОРОВИЋ 1925, 6–7; ЋОРОВИЋ 1940a, 279–282; ЋИРКОВИЋ 1964a, 123–125; KLAIĆ

Положај у којем се нови босански бан Твртко нашао услед захтева угарског краља био је прилично неповољан, и одударао је од статуса који је у Угарској имао његов претходник. Босни су одузете значајне територије, укључујући и оне, као што је Хум западно од Неретве, које су биле тековине владавине бана Стјепана. Упоредо са територијалним губицима, Тврtков положај био је фактички ослабљен тиме што је угарски краљ као владара и бана третирао и његовог брата Вука. То је вероватно била последица унутрашњеполитичког развоја и стања у самој Босни и владајућој династији, али је његово легализовање од стране угарског краља било додатно неповољно за Твртка I. Обавеза да бан или његов брат морају стално боравити у Угарској, на краљевом двору, делује као нека врста талаштва и указује на неповерење које је према банској породици постојало код краља Лајоша. То је био значајно другачији положај босанског бана од онога какав је у Угарској уживао Стјепан II, награђен жупанским положајем у две жупаније и приходима који су му у том својству припадали. Колико се сада зна, бан Твртко није ни тада ни касније био постављен на жупанску или неку другу функцију у Угарској, нити је познато да је уживао било какав *honor*. Овакав третман босанског владара и његове породице тим је више необичан, ако се има у виду да су они били најближи род угарске краљице.

Можда је таква политика угарског краља према младом босанском владару и његовој породици била подстакнута отпором са босанске стране да се изврши предаја „мираза“ краљице Јелисавете.[9] Ако се томе дода упадљиво одсуство Босанаца из угарско-млетачког ратовања у Далмацији, онда се у одређеној мери може разумети неповерење Лајоша I према рођацима Котроманићима и његово настојање да што више ослаби њихов положај и учини их што зависнијим од Угарске. С друге стране, гледано из краљевог угла, ситуација у којој су се Котроманићи и Босна нашли према њему и Угарској није била битно другачија у односу на друге краљеве вазале. Лајош I је доследно тражио оно што је сматрао да му припада широм Угарске и земаља

1976, 648–650; Мишић 1996, 64; ENGEL 1998, 62; ENGEL 2001a, 163. С друге стране, KLAIĆ 1994, 233–235, 238, у овом споразуму, који датује у 1356. годину, види договор који је тобоже омогућио Твртку да сам влада у Босни, јер је Вук морао проводити време у Угарској! Лајош I је наводно желео снажног босанског владара због рата с Млечанима у Далмацији. Пропаст тих договора би, по овој ауторки, био разлог да краљ Лајош наредне године започне непосредно потчињавање босанске властеле својој власти.

[9] KLAIĆ 1994, 213, мисли да је краљица Јелисавета у највећој мери подстицала свога супруга да по сваку цену тражи њен мираз од њених рођака Котроманића. Не можемо се сложити с ауторкином тезом да је питање предаје Хума Угарској под видом краљичиног мираза био „приватни породични проблем“, и да Босна није била вазална земља угарског краља.

подложних светостефанској круни, па се тако није одрицао ни права на Хум, који се повременo налазио под угарском врховном или (делимично) стварном влашћу током 13. века, а потом, почетком 14. столећа, под влашћу Шубића. Исти случај био је и са Доњим Крајима, који су потчињени непосредно крању, пошто су својевремено тамошња властела била у вазалном положају и према хрватском бану Павлу Шубићу. Коначно, поновно отварање питања јереси у Босни није било само последица верског стања у тој земљи и додатних угарских притисака према њој, већ је било део шире политике Лајоша Великог, чија се католичка ревност испољавала на широком плану, од пропагирања крсташког рата против „шизматичке" Србије, прогона православног свештенства у данашњем Банату, покрштавања Кумана, покушаја насилног наметања католичке вере у освојеној Видинској бановини (1366–1369), па до прогона Јевреја широм Угарске.[10] Ревност коју је по питању борбе против јереси у Босни испољио нови босански бискуп, Мађар Петар Шиклоши, и позиви на крсташки рат против Босне који су стизали из Авињона у време његовог потврђивања на бискупској столици фебруара 1356. године, могли су стога представљати потенцијалну опасност.[11] То су показали будући догађаји. Ипак, до крсташке акције у Босни у том тренутку није дошло.

Укупна угарска политика према њему и Босни морала је изазивати велико незадовољство код Тврткa I, али о томе има само фрагментарних и посредних података. С једне стране, бан је, притиснут, морао јавно да истиче своју потчињеност угарском крању као своме господару, али је, с друге стране, реаговао, колико је могао, на кршење својих владарских права. Тако је босански бан потчињавање властеле из Доњих Крајева непосредно угарском крању сматрао „невером". Према босанском бискупу Шиклошију заузео је непријатељски став и настојао је да делује против њега у самом Ђакову, посредством једног лектора тамошњег каптола.[12]

Даље јачајући своју власт и утицај на западном делу Балканског полуострва после Задарског мира (1358), краљ Лајош I је наставио да сужава права босанског бана и слаби његов међународни положај. Преузимајући Дубровник под своју врховну власт, угарски владар је на себе пренео право на стонски доходак од 500 перпера, који

[10] Smičiklas, *CD XII*, 356–358; Ћирковић 1964a, 124, 126; Klaić 1994, 229–231; Engel 2001a, 170–173; Антоновић 2006, 21–23; Крстић 2010a, 75–76.

[11] Smičiklas, *CD XII*, 332–333, 334–335; Theiner, *MH II*, 27; Ћоровић 1940a, 280–281; Ћирковић 1964a, 124.

[12] Thallóczy 1906, 411–412, 427; Thallóczy 1914, 24–25, 333–336; Ћоровић 1940a, 279–281; Ћирковић 1964a, 124–125; Klaić 1976, 650; Klaić 1994, 237; Мргић-Радојчић 2002, 65.

је почев од 1333. године исплаћиван босанском бану.[13] Краљ, је додуше, истовремено на себе пренео и српски доходак, али су Дубровчани наставили да ове трибуте и даље плаћају владарима Србије и Босне. Ипак, иако оваква краљева политика према Дубровнику и његовим суседима у залеђу највероватније није имала никакве практичне материјалне последице по бана Твртка, она је свакако утицала на то како су положај босанског владара видели у окружењу. Када је Лајош I после двогодишњих припрема заратио 1359. године против Србије, а кнез Војислав Војиновић искористио ову прилику да намири старе рачуне са Дубровником, градске власти су се за помоћ обратиле угарском краљу, који је наредио хрватском бану Николи Сечију и босанском бану Твртку да пруже помоћ Дубровнику. Очувана дубровачка преписка са угарским краљем и двојицом банова показује да са угарске и дубровачке тачке гледишта није било разлике у положају хрватског и босанског бана према угарској круни – обојица су вршили своје функције „по краљевском овлашћењу“.[14] Такво схватање свакако није могло одговарати бану Твртку, и морало је с временом повећавати његово незадовољство положајем у којем се налазио.

Твртко није помагао Дубровчане ни 1359, ни у наредном сукобу са Војиславом Војиновићем 1361–1362. године. У то време, у пролеће 1362. године, Твртко је можда већ био у сукобу са хрватским баном Сечијем,[15] а ускоро је између њега и његовог сениора дошло до отвореног разлаза и сукоба. Разлози и мотиви краљевог обрачуна са босанским баном нису тачно познати, а према неким тумачењима, у питању је била Твртkова подршка властели из оних области које су дошле под непосредну угарску власт, а која није прихватила предложену размену својих поседа за добра на угарској територији, у Славонији.[16] У сваком случају, морало је бити у питању озбиљно краљево незадовољство, када је одлучио да лично крене на Босну и казни свог вазала. Краљ Лајош I је већ у априлу 1363. године припремао војску за обрачун са баном

[13] Угарски краљ је истовремено обећавао да ће бранити Дубровник како од српског „краља“, тј. цара, тако и од свог верног вазала босанског бана: SMIČIKLAS, *CD XII*, 480–484.

[14] SMIČIKLAS, *CD XII*, 600–602, 609–610; ТАДИЋ 1935, 6–13; ЋОРОВИЋ 1940a, 283; ЋИРКОВИЋ 1964a, 126–127; МИШИЋ 1996, 64.

[15] Сукоб је избио између хрватско-далматинског бана и босанског властелина Санка Милтеновића, али је сасвим могуће да је и Твртко стајао иза свог великаша: ЋИРКОВИЋ 1964a, 128. Исти аутор упозорава да одсуство Твртkове помоћи Дубровнику против кнеза Војислава можда и није било супротно тадашњој политици краља Лајоша, имајући у виду његове несугласице са Дубровником у то време.

[16] ENGEL 1998, 62–64; ENGEL 2001a, 163. С друге стране, KLAIĆ 1994, 248–249, износи претпоставку да је угарски краљ можда покушао да помогне Твртковом брату Вуку да успостави власт у бановини Усори.

Тврtком, а мотиви за овај поход нађени су, као и увек када се радило о угарским нападима на Босну, у верским разлозима. Да би „искоренио небројано мноштво јеретика и патарена“, угарски краљ је у лето 1363. године упао у северозападну Босну и опсео Соко на Пливи. Међутим, краљева војска није успела да освоји ово утврђење које је бранио војвода Вукац Хрватинић, па се Лајош I средином јула повукао из Босне у Угарску. Угри су ипак успели да запоседну град Кључ, који им је предао кнез Влатко Вукославић.[17] Истовремено, краљ је упутио у Босну, тачније у Усору, још једну своју војску, предвођену палатином Николом Контом и острогонским надбискупом и краљевим канцеларом Николом Апатијем, али се и њихова опсада Сребрника завршила безуспешно.[18]

Иако је у борбама са краљем Угарске показао своју и снагу своје државе, Тврtко I се у самој земљи суочавао са бројним изазовима. Јачање властеле, с једне стране, и незадовољство и амбиције које су постојале у самој банској породици Котроманића, с друге стране, довеле су неколико година касније до отворене побуне и привременог збацивања Тврtка I са власти. У фебруару 1366. године властела је свргла бана Тврtка и на његово место довела његовог млађег брата, „младог бана“ Вука. Видели смо да је он већ 1357. године од угарског краља потврђен у банској власти заједно са старијим братом. Не знамо колико су дуго и ревносно двојица банова извршавали своју обавезу преузету исте године, да један од њих увек борави на угарском краљевском двору. Уколико је ова обавеза поштована, онда је сасвим јасно да је Вук био тај који је проводио највећи део времена у Угарској.[19] Тврtкове боравке у Угарској помиње и Мавро Орбин, према коме су баново одсуство из земље и

[17] FEJÉR, *CD IX/3*, 395, 397; *LISTINE IV*, 57; МРГИЋ-РАДОЈЧИЋ 2003, 168–169. Кнез Влатко Вукославић добио је од краља Лајоша у замену за свој град Кључ град Бршљановац у Крижевачкој жупанији: SMIČIKLAS, *CD XIII*, 296–297; THALLÓCZY 1914, 337–343.

[18] У угарском логору под Сребрником изгубљен је и велики државни печат: SMIČIKLAS, *CD XII*, 670–671; *XIII*, 338–339, 358–359, 409–410; KLAIĆ II, 140–142; ЋОРОВИЋ 1940a, 284–286; ЋИРКОВИЋ 1964a, 128–129; KLAIĆ 1976, 651–652; KLAIĆ 1994, 243–247. ENGEL 1998, 64, нар. 36, указује да су се оба похода на Босну, краљев и Контов и Апатијев, догодила истовремено, а не један за другим, како се обично сматра; ENGEL 2001a, 163. МРГИЋ-РАДОЈЧИЋ 2002, 66–67; МРГИЋ 2008, 74–75.

[19] Заузимајући се 1369. године за католичког „младог бана“ Вука код угарског владара, папа је краља Лајоша подсетио да се он „in tua curia longo tempore conversatus“: THEINER, *MH II*, 91; ЋОРОВИЋ 1940a, 297; KLAIĆ 1994, 252.

намесништво које је за то време преузела његова мајка Јелена били узрок побуне властеле.[20]

У сваком случају, Твртко је са мајком у фебруару 1366. године морао да бежи краљу Лајошу, који је, како су догађаји показали, нашао интерес у томе да подржи повратак на престо свог вазала, против кога је само три године раније безуспешно ратовао. Уз угарску помоћ, или како је сâм Твртко навео у писму Млечанима, „захваљујући Богу и милости краља Лајоша“, он је већ до краја марта исте године могао да се врати у Босну. До августа је изгледа успео да поврати значајан део земље под своју власт.[21] Вук се задржао једно време у источним и централним деловима босанске државе, а одметање казнаца Санка Милтеновића крајем године додатно је искомпликовало Твртковe напоре на сламању побуне. Ипак, он је до лета наредне године успео да потисне брата, који је побегао у Дубровник, у који је потом као гост стигао и сâм бана Твртко. Покушај Дубровчана да помире браћу „банове Босне“ није успео.[22] Сматрало се како је до краја лета 1367. године, измирењем са Санком Милтеновићем, Твртко I могао да у потпуности поврати контролу над земљом. Међутим, изгледа да је пресудну помоћ за учвршћивање на власти Твртко добио од угарског краља тек почетком 1368. године, када је од јануара до марта била

[20] Савремени документи, међутим, указују да је бан Твртко у тренутку избијања побуне био у Босни: ОРБИН, 149, 384 (коментар С. Ћирковића). Ипак, сасвим је могуће да Орбинов добро обавештени извор преноси суштину догађаја: побуна је могла уследити због јаког угарског утицаја, честих одсуства бана из земље и улоге коју је у управљању Босном добијала баница-мајка. Орбин такође наводи да је блиски Твртков рођак и његов потоњи наследник Дабиша узео учешћа у побуни.

[21] *LISTINE IV*, 84; ЋОРОВИЋ 1940a, 288–290; ЋИРКОВИЋ 1964a, 129–131; KLAIĆ 1976, 652; KLAIĆ 1994, 251. ENGEL 1998, 65–66, сматра како краљ Лајош није могао обезбедити значајнију војну помоћ бану Твртку за само месец дана, те да је вероватније да се у марту 1366. „догодила ограничена војна акција о којој је бан послао Венецији вероватно сувише оптимистичан извештај“. О консолидацији Твртковe власти сведочи његова повеља кнезу Вукцу Хрватинићу од 11. 8. 1366. године: МРГИЋ-РАДОЈЧИЋ 2003, 168–169; МРГИЋ 2008, 76–78.

[22] *MONUMENTA RAGUSINA IV*, 90–94. Током боравка у Дубровнику, бан Твртко је 1. јуна 1367. године потврдио повластице Дубровчанима, обећао им заштиту и чврсто савезништво, осим за оно што би „било на невѣроу господиноу кралоу оугрьскомоу“: *ПОВЕЉЕ И ПИСМА I–1*, 72–74; ПОПОВИЋ 2008, 93–94; ЋОРОВИЋ 1940a, 290–293. Неприхватљива је идеја KLAIĆ 1994, 257–258, да су права угарског краља поменута у повељи јер је он био врховни господар Дубровника, али не и босанског бана. О улози Санка Милтеновића у овим догађајима: КАЛИЋ 2006, 255–258.

организована велика угарска војна акција у Босни.[23] То је приморало избеглог Вука да преко папе Урбана V покуша обезбедити подршку краља Лајоша за свој повратак на банску столицу, у чему изгледа није имао успеха.[24] Ипак, повољан положај који је Вук осигурао за себе после помирења са братом, до кога је дошло пре Твртковог венчања 1374. године, вероватно није био само резултат унутрашње-политичких односа у Босни, већ и улоге коју је у томе могао имати њихов сениор и врховни господар, краљ Угарске.[25] Бан Твртко се у децембру 1374. године оженио Доротејом, кћерком видинског цара Срацимира, који је такође био вазал угарског владара. По свему судећи, склапање овог брака није прошло без активног учешћа краља Лајоша I, будући да је Твртkова невеста боравила на његовом двору.[26]

Регулисање односа са Угарском с једне стране, и, још више, развој прилика у Србији, омогућили су Твртку I и његовој држави нови успон. Он се није огледао само у даљем територијалном проширењу, већ и у значајном подизању утицаја и међународног угледа босанског владара, који се окрунио „сугубим венцем“. Наиме,

---

[23] *CODEX ZICHY III*, 388. Краљ Лајош се од новембра 1367. до јануара 1368. године налазио у Копривници у Славонији, где је вероватно примио и босанског бана. Краљ није лично учествовао у потоњем војном походу Босну, већ је крајем јануара отишао у Вишеград и Будим: ENGEL 1998, 66–67.

[24] THEINER, *MH II*, 91–92. Папа је априла наредне 1370. године оштро протествовао код угарског краља и краљице и код „њиховог поданика“ бана Твртка због његове намере да своју рођаку, кћи кнеза Гргура Шубића, без дозволе родитеља уда за сина „шизматичког“ српског краља, што се свакако односи на Вукашина. Девојку је из Босне требало или послати назад родитељима, или упутити на угарски двор. Папски отпор спречио династички савез између босанског бана и новог српског краља: *IBIDEM*, 97; ЋОРОВИЋ 1940a, 297–298; KLAIĆ 1994, 252–254.

[25] Орбин наводи како је Вук нашао уточиште у Угарској, и да је краљ Лајош више пута тражио од Твртка да се помири са братом и да му уступи неки део земље. Твртково одбијање је, наводно, у више наврата изазивало угарске (неуспешне) војне акције против Босне: ОРБИН, 149–150. С. Ћирковић је сматрао како није вероватно да се Вук одмах склонио у Угарску: *ИСТО*, 385. С друге стране, постоји мишљење да се помен једног неуспелог угарског напада на Бобовац односи на догађаје из 1370. године: МРГИЋ 2008, 80. Кнез Вук је по повратку у Босну изгледа ипак добио неке области на управу и прилично велику власт, јер је властели (или бар некима од њих) било допуштено да бирају да ли ће служити бана Твртка или његовог брата: ŠURMIN 1898, 85–86; ŠIDAK 1975, 254; ЋИРКОВИЋ 1964a, 132. KLAIĆ 1994, 255, сматра да је Вук добио на управу Усорску бановину.

[26] SMIČIKLAS, *CD XV*, 81; ОРБИН, 151. Свадба Твртка и Доротеје обављена је на поседу босанске бискупије званом Сентиље (Zenthilie, Свети Илија) 8. децембра 1374. године. Поводом свог венчања, бан Твртко је даровао један посед Босанској бискупији у Ђакову, чиме је стекао признање и папе Гргура XI: FERMENDŽIN, 41; THALLÓCZY 1914, 347. О могућем месту свадбе, у Срему или код Модриче, уп. РАДОЈЧИЋ 1956, 7–17; ANDRIĆ 2004, 107–114; МРГИЋ 2008, 80–81. Видети и: ЋОРОВИЋ 1940a, 302; ЋИРКОВИЋ 1964a, 138–139; БОЖИЛОВ 1985, 240–241.

суочен са непријатељством српског обласног господара жупана Николе Алтомановића, који је својом агресивном политиком успео да се замери свим суседима, бан Твртко је 1373. године ушао у савез са кнезом Лазаром Хребељановићем. Иза овог савеза стајао је и угарски краљ, коме је кнез Лазар претходно постао вазал, и који је и ранијих година пружао подршку Дубровнику против Николе Алтомановића.[27] Пошто су од мачванског бана Николе Горјанског Старијег добили војну подршку од 1000 коњаника, босански бан и српски кнез отпочели су операције против Николе Алтомановића. Када је жупан Никола у јесен 1373. године у Ужицу присиљен на предају, савезници су поделили његове земље. Твртко је запосео Горње Подриње, западни део Полимља и Гацко, а четири године касније (1377) успео је да од Ђурђа II Страцимировића Балшића преотме и онај део Алтомановићевих територија који је после његовог „расапа“ био запосео господар Зете – Конавле, Требиње и Драчевицу.[28]

Земље од Неретве до Боке Которске које су банови Стјепан II и Твртко освојили на рачун државе Немањића чиниле су њен не нарочито велики, али нипошто безначајан део. Како је смрћу цара Уроша почетком децембра 1371. године нестала стара „светородна лоза“, а српска држава била подељена на земље осамостаљених обласних господара, амбициозном босанском владару, који је по женској линији потицао од краља Драгутина, указала се прилика да се легитимно венча српском краљевском круном. За своје краљевско крунисање, које се догодило на Митровдан, 26. октобра 1377. године највероватније у манастиру Милешеви,[29] Тврко I је свакако морао да обезбеди и подршку свог сениора, угарског краља Лајоша I.[30] У светлу ранијег Лајошевог односа према Твртку и претензија које су краљеви Угарске иначе гајили према Србији, може изгледати чудно што је босански владар добио од угарског краља подршку за своје краљевско крунисање и уздизање на лествици хришћанских владара. Изверсно је да је између вазала и сениора дошло до новог приближавања, или бар учвршћивања оних односа који су утаначени 1366. године, када је Твртко од краља Угарске добио подршку за повратак на престо. „Са гледишта Анжујца је чак било боље имати као српског краља непосредног и лојалног вазала него упорног противника

[27] Тадић 1935, 209–219.

[28] Орбин, 60–61; Јиречек I, 319–320; Ћоровић 1940a, 298–301, 303; Диниħ 1932, 26–29; Ћирковић 1964a, 133–135; Михаљчић 1975, 191–197, 203–207, 215; Mihaljčić 1984, 56–60.

[29] *Повеље и писма I–1*, 76–77; Јиречек I, 320; Диниħ 1932, 135–142; Ћоровић 1940a, 304; Ћирковић 1964a, 136–137; Ћирковић 1997a, 277–305; *ИСН II*, 27 (Р. Михаљчић);

[30] Ћирковић 1964a, 138; Ћирковић 1997, 292–293; Mihaljčić 1984, 63; Engel 2001a, 163. Другачијег је мишљења Klaić 1994, 264–265.

какав је био у своје време Душан“, како је приметио С. Ћирковић.[31] Посебно имајући у виду промену спољнополитичких приоритета Лајоша Великог, који је од 1370. године био и пољски краљ, и улазио у нове сукобе са Венецијом (1373, 1378–1381).[32]

„Краљ Србљем, Босни, Поморију и Западним странама“, који је са српском круном преузео и владарско име Стефан и бројне службе и церемонијале са немањићког двора, није успео да оствари своју намеру и фактички завлада Србијом. Ипак, Твртко I је нашао поузданог партнера и савезника у кнезу Лазару, који је такође, али на другачији начин, спроводио политику обнављања немањићке државе под својом влашћу.[33] Ако изузмемо околност да „велики кнез“ и „самодржац“ Лазар Хребељановић није посегао са краљевском круном, можда управо из обзира према Твртку, нема никаквих индиција да је нови српски краљ имао било какав утицај на простору Лазареве државе и областима остале српске господе. Твртково и Лазарево савезништво огледало се пре свега у спољној политици, то јест у односу према Угарској, и на крају, у време Косовске битке, у ставу према Османијама. Координисана политика двојице српских владара према Угарској била је видљива још у време обрачуна са Николом Алтомановићем, када су и Твртко и Лазар наступали као вазали Лајоша I. Међутим, њихово савезништво је још јаче дошло до изражаја у годинама великих унутрашњих сукоба који су избили у Угарској после смрти краља Лајоша Великог 11. септембра 1382. године.

---

[31] Ћирковић 1997, 293. Имајући у виду схватања европског феудалног друштва, може се рећи да је престиж угарског краља био чак и већи уколико су његови вазали постали носиоци високих титула каква је краљевска. Пошто су себе сматрали „краљевима Србије“, за угарске владаре су и Немањићи и Твртко I и његови наследници били „краљеви Рашке“.

[32] Engel 2001a, 162–163, 167–169. Када је избио рат између Венеције и Ђенове коју је подржала Угарска (1378–1381), краљ Твртко I је као вазал краља Лајоша био на страни Дубровника. Дубровчани су убрзо постали веома сумњичави према Твртковим намерама, нарочито због краљеве жеље да под своју власт стави Котор, који су претходно (1378) освојили Млечани. Када је у лето 1379. године Котор поново признао непосредну власт краља Лајоша, босански владар је помагао млетачку посаду затворену у которској тврђави. Торинским уговором (1381) потврђена је врховна власт Угарске над Котором, а Твртко I је наредне године основао град Свети Стефан (потоњи Херцег Нови): Ћоровић 1940a, 305–315; Крекић 1958, 21–46; Ћирковић 1964a, 145–151. Покушај стварања новог трга за продају соли довео је краља Твртка у сукоб са Дубровчанима, који су се због тога жалили и угарском двору. На њихову молбу, краљица Марија је у априлу 1383. године забранила својим поданицима у Далмацији и Хрватској да довозе вино и со у Нови у Драчевици: Радонић, *ДАП I–1*, 118–119.

[33] Михаљчић 1975, 215–222; Mihaljčić 1984, 64–65, 93–94.

Моћни анжујски краљ и његова краљица из Босне нису имали мушке деце, па је на угарски трон ступила њихова тринаестогодишња кћи Марија, док је пољска круна на послетку припала млађој кћери Јадвиги. Краљица-мајка Јелисавета, која је током тридесетогодишњег живота уз краља Лајоша и његову енергичну мајку Јелисавету Пјаст дуго била у другом плану,[34] преузела је у име малолетне кћери стварну власт над Угарском. Она се у управљању Краљевином ослањала на групу барона, које је предводио палатин Никола Горјански Старији. Нови режим у Угарској суочио се од почетка са неповерењем и отпором великог дела племства, које је временом расло. Узроци незадовољства племства били су разнолики. С једне стране, стално и планско сужавање племићких права у корист јачања краљевске власти током Лајошеве владавине изазвали су очекивану реакцију након одласка енергичног владара са сцене. С друге стране, за велики део угарског племства сама идеја да жене управљају Краљевином била је неприхватљива, а једини легитимни наследник круне био је рођака Лајоша I, напуљски краљ Карло Драчки. Осим тога, начин на који су регенткиња и њени барони водили државу разбуктао је већ постојеће незадовољство. Питање брака младе краљице Марије, које се у суштини сводило на одлуку о томе да ли ићи у савез са француском династијом Валоа или са Луксембурговцима, дубоко је поделило владајуће кругове. Уследила су смењивања вршилаца државних и дворских дужности супротстављених политици старе краљице и палатина, што је од двора отуђило многе утицајне великаше и племиће.[35] Нарочито је било незадовољно племство у Хрватској и Славонији, тако да се око Ивана Палижне, приора витезова јовановаца из Вране, загребачког бискупа Павла Хорвата и његовог брата Ивана, бившег мачванског бана, образовао снажан круг противника краљица и њихове власти.

[34] Краљица Јелисавета Котроманић је дуго била у сенци и под контролом своје свекрве и имењакиње. Околност да су дворани и пратња угарске краљице, забележени у исправама, заправо били исти људи који су служили и стару краљицу-мајку, указује да Јелисавета Котроманић можда није ни имала свој двор са одговарајућим приходима, поседима и службеницима, што је иначе била пракса уобичајена у средњовековној Угарској. Тек је одлазак енергичне краљице-мајке Јелисавете у родну Пољску 1370, где је до 1374. године заступала свога сина Лајоша као новоизабраног пољског краља, ослабио њену контролу над двором и допринео постепеном порасту утицаја актуелне краљице босанског рода. Њен положај на вишеградском двору такође се поправио када је, после вишегодишњег очекивања, Лајошу I коначно подарила наследнике, додуше женске: Катарину (1370–1378), Марију (1371–1395) и Јадвигу (1373/1374–1399): ENGEL 2001a, 169–171; РОКАИ 2002, 122; *HBL 4*, 31–33, s. v. *Elizabeta* (P. Ćošković), где су наведени релевантни извори и литература.

[35] KLAIĆ II/1, 220–221; PERIČIĆ 1971, 253–261; MÁLYUSZ 1990, 9–17; ENGEL 2001a, 195–197; РОКАИ 2002, 122–123; *HBL 4*, 31–33.

Они су средином 1385. године позвали на угарски престо Карла Драчког, довели га у Угарску и омогућили му да буде крунисан светостефанском круном 31. децембра 1385. године. Жигмунд Луксембуршки, који је захваљујући војном притиску свога брата, чешког краља Вацлава на северну Угарску у међувремену идејствовао венчање са краљицом Маријом у октобру исте године, побегао је у Чешку. Присиљене да се претварају како су прихватиле новонасталу ситуацију, краљице су убрзо организовале заверу за убиство Карла II, који је смртно рањен и заробљен у Будиму, потом преминуо у Вишеграду 24. фебруара 1386. године. Лајошеве наследнице успеле су тако да поврате власт, али је мучко краљеубиство изазвало жесток грађански рат у Угарској. Присталице напуљске странке преузеле су контролу над великим деловима Славоније, јужноугарских жупанија и Мачванске бановине,[36] а покушај краљице Јелисавете и њених људи да угуше побуну претворио се у праву катастрофу. Краљице су се упутиле у јужне крајеве земље са малом војском предвођеном бившим палатином Николом Горјанским Старијим, али су биле потучене и заробљене од стране побуњеника код Горјана 25. јула 1386. године. Побуњеници су погубили Горјанског и бројне друге заробљенике које су сматрали одговорним за смрт Карла II, а краљице Марија и Јелисавета затворене су у Гумник (Гомнец, Босиљево), град загребачког бискупа Павла Хорватија.[37]

Овакав развој догађаја у Угарској пружио је коначно прилику двојици Лајошевих вазала, краљу Твртку и кнезу Лазару, да остваре своје интересе. Босански краљ је после смрти Лајоша Великог положио вазалну заклетву „својим предрагим сестрама“ угарским краљицама, а своју верност њима подвлачио је још у пролеће 1385. године. Међутим, то га није ометало да после смрти моћног угарског краља заузме трг Дријева и доњи ток Неретве и успостави своју власт над Котором, што су му угарске краљице, живо заинтересоване за подршку свога босанског рођака, потврдиле у

[36] У Мачванској бановини учврстио се Ладислав Хорвати, али је нови мачвански бан Стефан Корођски успео накратко да поврати краљевске градове Битву, Купиник и Београд. Међутим, Ладиславу Хорватију у помоћ су дошли брат Иван и приор Палижна, па су краљичини одметници протерали њеног бана Корођија преко Саве, опустошили његове поседе у Вуковској и Пожешкој жупанији и покушали да пређу Драву, али их је бан Стефан спречио у томе: ORTVAY–PESTY 1896, 148; FEJÉR, *CD X/1*, 414–420; *ZO I*, no 171, 519; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 78–79, 364, нап. 29; ЋИРКОВИЋ 1996, 61.

[37] PERIČIĆ 1971, 262–265; ЋИРКОВИЋ 1996, 61; MÁLYUSZ 1990, 18–22; ENGEL 2001a, 197–198; РОКАИ 2002, 122–123.

пролеће 1385. године.[38] Побуна која је потом избила у Угарској и заробљавање краљица, одвеле су краља Твртка и кнеза Лазара међу активне сараднике странке напуљских Анжујаца.

Пошто су побуњеници окупљени око Хорватија и Палижне одбили предлог новоформиране баронске лиге за ослобађање краљица и помирење, у Угарској је избио отворени рат на више фронтова. У рукама присталица Ладислава Напуљског, сина убијеног Карла II, налазиле су се читава Хрватска, Далмација, Славонија, Мачвански и Северински банат. Жигмунд Луксембуршки је као регент у име своје заробљене супруге Марије уживао војну подршку лиге барона, али ју је морао платити великим уступцима и великодушним донацијама које су преполовиле огромни краљевски домен. Он је такође уживао подршку Венеције, пошто је Република на сваки начин настојала да спречи учвршћивање Анжујаца на обе јадранске обале. Жигмунд је у јануару 1387. године покушао да ослободи заробљене краљице, али у томе није успео. Краљице су биле пребачене у тврђаву Новиград у Далмацији, а као одговор на Жигмундов неуспели поход, побуњеници су задавили краљицу-мајку Јелисавету.[39] Жигмунд је након тога, 31. марта 1387. године, крунисан за краља Угарске у Стоном Београду, а краљу одани великаши, предвођени новим мачванским баном Николом Горјанским Млађим и северинским, хрватским и славонским баном Ладиславом Лошонцијем, успели су да поврате круни Темишвар и друге банатске градове. Иван Хорвати, намесник Ладислава Напуљског, доживео је потом пораз код Черевића у Срему и био заробљен у Пожеги у Славонији, али је због напада кнеза Лазара на Мачванску бановину успео да се извуче из руку Николе Горјанског Млађег. Горјански је заштитио границу од Срба, и са Лошонцијем и другим Жигмунду лојалним великашима потукао побуњенике у Славонији и Срему, повративши бројне утврђене

[38] Šurmin 1898, 91; Ђоровић 1940a, 317–318; Ћирковић 1964, 151–152; *ИЦГИ/2*, 34–43 (С. Ћирковић); Тошић 1987, 54–55; Мишић 1996, 72; Мргић-Радојчић 2002, 74. Ћирковић 1996, 60–61, констатује како су краљице обезбеђивале Твртку оно што је био главни циљ његове политике после крунисања 1377. године: окупљање некадашњих немањићких земаља и прво место међу српском господом.

[39] Јелисаветино тело пренето је у Задар и сахрањено у цркви Светог Кршевана: Smičiklas, *CD XVII*, 87–88; Schwandtner III, 724–725, 728. Иначе, везе убијене краљице са овим градом биле су снажне. Приликом посете Задру 1377. године, краљица Јелисавета се заветовала да ће израдити раскошни ћивот за мошти светог Симеона Богопримца, заштитника града, које се чувају у задарској цркви Светог Шимуна. „Шкриња (рака) светог Шимуна“, за коју је краљица издвојила 1000 марака сребра, завршена је 1380. године. На овом делу изузетне уметничке вредности представљен је, између осталог, и призор смрти краљичиног оца, босанског бана Стјепана II Котроманића: Smičiklas, *CD XV*, 296; I. Petricioli, *Zapažanja o škrinji sv. Šimuna u Zadru*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 14–15 (1975–1976) 455.

градове. У јуну 1387. године краљица Марија је коначно ослобођена из Новиграда уз помоћ млетачке флоте.[40]

Поражени Жигмундови и Маријини противници нашли су уточиште код босанског краља, чији су одреди, предвођени војводом Хрвојем Вукчићем и његовим братом Вуком, већ увелико ратовали на њиховој страни. Побуњеници су уз Твртkову и помоћ кнеза Лазара покушавали да продру преко јужних граница Угарске и нанесу штету пограничним жупанијама. Позната су два таква упада краљевских одметника и њихових босанских и „рашанских“ помоћника у крајеве између Саве и Босута, који су се завршили поразима, заробљавањем и погубљењем истакнутих напуљских присталица. Из сукоба који се одиграо у позно лето 1387. године једва је главу извукао Иван Хорвати, који се поново обрео на босанској територији.[41] У исто време, у лето 1387. године, краљ Твртко започео је освајања у Хрватској и Далмацији. Пошто је под Твртkову власт доспео Клис, босански војвода Хрвоје и краљев бан Хрватске и Далмације Иван Палижна вршили су снажан војни притисак на далматинске градове. Оставши без ефективне Жигмундове помоћи, градови у Далмацији су до пролећа 1389. године били спремни да признају Твртка за свог господара. У исто време, очекивао се нови упад Хорватија и Палижне у Славонију, а краљ Жигмунд се спремао за напад на кнеза Лазара, који је претходно покушавао да освоји угарски Голубац. Налазећи се пред одлучујућим сударом са Османлијама, кнез Лазар се помирио са Жигмундом и обновио ранију вазалну подложност према угарској круни из времена Лајоша I,[42] али је „краљ Срба и Босне“ остао и даље одлучан противник своје рођаке Марије и њеног супруга.[43] Ангажовање Твртkових одреда у Косовској бици[44] и потоња јесења

[40] SMIČIKLAS, *CD XVII*, 85–92; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, no 75, 99, 104; PESTY 1882, 168; ŠIŠIĆ 1938, 230–233, 276–286; PERIČIĆ 1971, 266–271; ЋИРКОВИЋ 1996, 62; MÁLYUSZ 1990, 22–32; ŠUNJIĆ 1996, 67–70; ENGEL 2001a, 198–201; РОКАИ 2002, 125; КРСТИЋ 2010б, 98–99; LOVRENOVIĆ 2006, 34–41.

[41] FEJÉR, *CD X/1*, 316–317, 414–420, 426–430; *X/4*, 663–664; WENZEL, *MDE III*, 667; ŠIŠIĆ 1938, 276–286; ОРБИН, 153; ЋОРОВИЋ 1940a, 322; ЋИРКОВИЋ 1996, 63–64; PERIČIĆ 1971, 270–272; LOVRENOVIĆ 2006, 40–41; МРГИЋ 2008, 84–86.

[42] Иван Хорвати је после Лазареве погибије на Косову заузео дистрикте Мачву и Бељин, и држао их док га одатле није истиснуо мачвански бан Никола Горјански Млађи: NAGY 1887, 485; ŠIŠIĆ 1938, 279; ЋИРКОВИЋ 1968, 29–30; ЋИРКОВИЋ 1996, 64–65.

[43] Краљ Жигмунд је 6. јула 1389. године из Љупче у Зољомској жупанији тражио од градских власти Кремнице 1000 златних форинти за поход „contra banum Bosnensem, ac nonnulos regni nostri emulos et infideles“: DF 249975; FEJÉR, *CD X/2*, 310–311; *X/3*, 20–21 (документ је издат два пута и погрешно датован у 1385, односно 1395. годину); за правилно датовање уп. *ZO I*, 135, no 1085; ЋИРКОВИЋ 1962, 9–10, нап. 17; ЋИРКОВИЋ 1997, 284, нап. 36; LOVRENOVIĆ 2006, 47–48. Међутим, стара Фејерова издања ове

офанзива бана Ладислава Лошонција у Далмацији привремено су одложили тријумф босанског владара на западним странама. Ипак, после победе над Лошонцијем у децембру 1389, у пролеће наредне године највећи број далматинских градова (осим Задра), као и острва Брач, Хвар и Корчула прихватили су власт краља Твртка I. Тако се под његовом влашћу накратко (свега девет месеци) нашао претежни део Хрватске и Далмације. Иако је краљ Твртко формално ратовао штитећи права Ладислава Напуљског, заправо је ширио своју државу. То се јасно огледа како у повластицама потврђеним далматинским градовима, тако и у титули „краљ Далмације и Хрватске" коју су му давали његови нови поданици.[45] Иако је краљ Твртко представљао главни ослонац Жигмундове опозиције у Угарској, или управо због тога, млади угарски краљ морао је у јануару 1391. године да започне преговоре са њим. Међутим, смрт краља Твртка I у марту исте године из темеља је променила ситуацију и односе између Угарске и Босне убрзо поставила на нове основе.[46]

Твртка I је на престолу наследио његов блиски рођак Дабиша (1391–1395), који је од свог претходника, заједно са титулама и владарском идеологијом, преузео и српско владарско име Стефан. Током његове краткотрајне владавине показало се да су претходни успон и моћ босанске државе били пролазни. У Дабишино време видљиви су први, још увек неуспешни покушаји осамостаљивања великаша, као што је био

исправе утичу и на грешке у најновијим историографским радовима. Тако се LOVRENOVIĆ 2006, 78, нар. 380, њоме користи и када говори о догађајима из 1394. године, погрешно идентификујући Љупчу (Zólyomlipcse/Slovenská L'upča) са Липовом у Банату. ENGEL–TÓTH 2005, 56, такође уз позивање на Фејерово издање, наводе да је Жигмунд 6. јула 1385. био у Љупчи. Оваква грешка тим више чуди када се има у виду да се ради о исправи угарског краља, што ће Луксембуржанин постати тек након две године!

[44] О међународном контексту Косовске битке и евентуалним везама између два табора Твртковић и Лазаревић противника, оног око Жигмунда и Венеције и оног око Мурата и његових балканских вазала, уп. ЋИРКОВИЋ 1996, 65–66.

[45] Краљ Стефан Твртко је далматинским градовима потврдио повластице ранијих угарских владара, посебно „драгог брата", покојног краља Лајоша, док су Маријине и Жигмундове повеље свесно изостављене: *LISTINE IV*, 280–284; SMIČIKLAS, *CD XVII*, 297–299, 306–309; ИСАИЛОВИЋ 2011, 34–37, који је такође упозорио да се у Твртковим исправама не среће наслов „краљ Далмације и Хрватске", и да он ту титулу, насупрот широко прихваћеном мишљењу у историографији, званично никада није ни узео. Твртко се као далматинско-хрватски краљ помиње у актима других савремених личности и установа: ИСТО, 40–41. О Твртковом ратовању и владању у Далмацији и Хрватској: KLAIĆ II/1, 259–260; ЋОРОВИЋ 1925, 60–80, 83–90; ЋОРОВИЋ 1940a, 321–327, 329–332; ЋИРКОВИЋ 1964a, 155–157, 160–165; PERIČIĆ 1971, 272–281; ŠUNJIĆ 1996, 73–78.

[46] ЋОРОВИЋ 1925, 83–90; ЋОРОВИЋ 1940a, 333; ЋИРКОВИЋ 1964a, 165; ЋИРКОВИЋ 1997, 293, нап. 80.

случај са Санковићима у залеђу Дубровника.[47] Далматински градови су у прво време задржали лојалност према новом босанском владару, али је убрзо, управо у односима са Угарском, на видело изашла сва слабост босанске државе. Док је Жигмунд Луксембуршки под уобичајеним видом крсташког рата у јесен 1391. године планирао обрачун са Босном, у исто време је и његов противник Ладислав Напуљски показивао да се не одриче својих права и не прихвата босанску власт над Далмацијом и деловима Хрватске. Ладислав је у лето 1391. године именовао Ивана Хорватија за свог намесника у Угарској, а босанске великаше из Доњих Крајева Хрвоја и Вука Вукчића за хрватско-далматинске банове.[48] Вукчићи су, међутим, убрзо дошли у сукоб са наследницима приора Ивана Палижне, тражећи да своје градове Островицу и Врану предају Босни. Удаљавање од напуљског двора довело је босанског краља и властелу до приближавања краљу Жигмунду. Жигмунд Луксембуршки, заузет на другим странама, како у сукобима са Османлијама и њиховим српским савезницима у Подунављу,[49] тако и са напуљским присталицама у Угарској, није био у могућности да предузима веће акције против Босне. Он је до пролећа 1393. године већ био склопио примирје са босанским краљем Дабишом, а очекивао се и сусрет двојице владара у Ђакову и склапање мира.[50] Иако до тога у то време није дошло, у августу исте године Жигмундову врховну власт признао је и босански војвода Хрвоје Вукчић. Војвода Хрвоје се обавезао да ће верно служити краља Жигмунда и краљицу Марију против свих противника, осим против краља Дабише, кога, међутим, такође неће помагати против угарске круне. Војвода се такође заклео да ће после смрти босанског краља верну службу дуговати само угарском краљу и краљици.[51] Краљ Дабиша је и поред

[47] Ћоровић 1940a, 339–341; Калић 2006, 268–271; Ћирковић 1964a, 171–172; Мишић 1996, 73–74.

[48] Smičiklas, *CD XVII*, 375–376, 460–462; Ћоровић 1940a, 343–344; Мргић-Радојчић 2002, 74–76.

[49] Турци су у зиму 1391–1392. године провалили и у Босну, али је краљ Дабиша са својом властелом успео да сузбије овај напад: Šurmin 1898, 95–98; Ћоровић 1940a, 342; Тошић 1995, 87–89; Мргић-Радојчић 2002, 78, нап. 90; Мргић 2008, 87–88.

[50] Smičiklas, *CD XVII*, 506–512; Ћирковић 1962, 5–8.

[51] Smičiklas, *CD XVII*, 529–530; Ћоровић 1940a, 345–346; Ћирковић 1964a, 170. Хрвојев брат Вук Вукчић се још неко време борио на страни браће Хорвати у Угарској, али се после пораза код Книна 1394. године и он покорио угарском краљу, од кога је потом, пре августа 1396, добио тврђаве Крупу и Острожац на Уни. Жигмунд је Вуку даровао и краљевску тврђаву Велики Калник у Славонији пре априла 1397, када се тамо јавља његов кастелан. Велики Калник се у краљевим рукама поново нашао октобра 1405. године, до када су Вук Вукчић или његови наследници вероватно држали овај град у Славонији: Thallóczy–Barabas, 187; Smičiklas, *CD XVIII*, 206–208; Engel 1998, 59–60; Мргић-Радојчић 2002, 80–81.

тога наредних месеци био у добрим односима како са војводом Хрвојем, тако и са Иваном Хорватијем, али је до почетка јуна наредне 1394. године избило отворено непријатељство између босанског владара и анжујског намесника у Угарској. Босанска војска је опседала и заузела Омиш, а сукоб краља Дабише и његових великаша са вођама хрватског племства убрзо је у потпуности искористио Жигмунд Луксембуршки. Краљ је у јулу 1394. године лично освојио и порушио упориште Хорватија у Усори, град Добор недалеко од ушћа реке Босне у Саву, заробивши бројне непријатеље предвођене бившим баном Иваном. Иван Хорвати је са другим одметницима погубљен у Печују 15. августа по заповести краљице Марије због побуне и убиства њене мајке Јелисавете.[52]

У то време је угарски краљ тријумфовао и над Босном. Стефан Дабиша је дошао у Жигмундов табор код Добора и покорио се владару Угарске под доста тешким условима. Дабиша је положио заклетву верности Жигмунду Луксембуршком, одрекао се своје власти над Далмацијом и Угарском, и чак прихватио да после његове смрти угарски краљ понесе босанску круну. Заузврат, Жигмунд је примио у своју милост босанску властелу која се сагласила са овим споразумом, а краља Дабишу је као свог вазала уврстио у ред угарских великодостојника и подарио му звање жупана Шомођске жупаније, са свим правима, приходима и дужностима које су из тога проистицале.[53] Као раније његов претходник бан Стјепан II, и краљ Стефан Дабиша је Шомођском жупанијом, која се простирала од језера Балатон до реке Драве, свакако управљао преко својих фамилијара који су вршили дужности поджупана. Може се претпоставити да за нешто више од године дана, колико се налазио на положају

[52] FEJÉR, *CD X/4*, 52, 442–443, 666; *CDP VII*, 432; ŠIŠIĆ 1938, 280; ЋОРОВИЋ 1940a, 347–348; ЋИРКОВИЋ 1962, 3–10; ЋИРКОВИЋ 1964a, 173–174; ENGEL 1998, 67, нар. 47; ENGEL 2001a, 202; МРГИЋ-РАДОЈЧИЋ 2002, 80–81; МРГИЋ 2008, 89–90; LOVRENOVIĆ 2006, 73–74.

[53] SMIČIKLAS, *CD XVII*, 604–605; FEJÉR, *CD X/2*, 178, 442–443; ЋИРКОВИЋ 1962, 7–8; ЋИРКОВИЋ 1964a, 174; МРГИЋ 2008, 90. ЋОРОВИЋ 1940a, 345–346, сматрао је да је споразум између Жигмунда и Дабише био закључен још у другој половини јула 1393. године у Ђакову, а да се Дабиша Далмације и Хрватске коначно одрекао тек под Добором у позно лето 1394. године. Овакву хронологију прихвата и ENGEL 2001a, 201–202, али на другом месту склапање мира између краљева Жигмунда и Дабише датује у јуни 1394. године: ENGEL 1998, 59. После Дабишине смрти, краљ Жигмунд је за шомођског жупана 29. септембра 1395. године поставио Стефана Кањижаија: FEJÉR, *CD X/2*, 276; ENGEL 1996, I, 176. LOVRENOVIĆ 2006, 74, нап. 362, 76–77, сматра да босанском владару и властели није била наметнута обавеза да после смрти Дабише прихвате Жигмунда за краља, нити је Дабиша био принуђен да се одрекне Хрватске и Далмације. Исти аутор сумња да је Босна тада постала зависна од Угарске. Не чини нам се да су оваква схватања поткрепљена изворима.

шомоћског жупана, стари краљ највероватније није ни ишао у „своју“ жупанију у Угарској.[54] Босански краљ је био болестан већ у пролеће 1395, а 8. септембра исте године је и преминуо. Жигмунд Луксембуршки се спремао да са војском дође у Босну, и присили тамошњу властелу на испуњавање споразума о његовом праву на босанску краљевску круну. Владар Угарске је почетком новембра већ био у Срему, али ипак није прешао Саву. Налазећи се у преговорима са братом, чешким краљем Вацлавом о заједничком походу у Италију ради крунисања једног од њих двојице царском круном, Жигмунд је у том тренутку одустао од крунисања у Босни. У таквим околностима, као компромисно решење, регентску власт у Босни преузела је Дабишина удовица, краљица Јелена Груба (1395–1398). Угарски краљ је био сагласан са тим, али се није одрицао босанске круне, што ће показати бурни догађаји почетком 15. столећа.[55]

[54] LOVRENOVIĆ 2006, 77, изражава сумњу да је краљ Дабиша тада добио Шомоћску жупанију, јер за то нема потврде у савременим изворима. Овај аутор сматра вероватнијим да је Стефан Дабиша ту титулу добио раније, како би била осигурана његова лојалност. Чињеница је да после Ивана Нелипчића (1374), све до Стефана Кањижаија, који је 1395. године наследио краља Дабишу на положају шомоћског жупана, није сасвим поуздано утврђен редослед носилаца овог звања нити тачно време које су проводили на тој дужности: ENGEL 1996, I, 176.

[55] ЋОРОВИЋ 1940a, 350–351; ЋИРКОВИЋ 1964a, 175–176. О Јелени Груби: ФОСТИКОВ 2006, 29–49.

9. СРПСКИ ПРИНЦ У СЛУЖБИ УГАРСКОГ КРАЉА: ДМИТАР КРАЉЕВИЋ

Током два века владавине Немањића српском државом, ниједна личност која није припадала „светородној лози“ није се уздигла до положаја на који је доспео Вукашин Мрњавчевић. Врхунац каријере овог велможе, чија је делатност у Српском царству највећим делом била везана за простор Македоније,[1] наступио је 1365. године. Када је цар Урош доделио Вукашину титулу краља и уздигао га за савладара, а Вукашинов најстарији син Марко постао „млади краљ“, изгледало је да ће стару династију заменити нова.[2] Ипак, као што су успон овог властелина до српског трона, поред несумњиве личне способности и породичне подршке, омогућиле тадашње околности у уздрманом Српском царству, тако су и Вукашинова пропаст и пад моћи његове породице били узроковани драматичним геополитичним променама у југоисточној Европи – продором Османлија. Турци, који су после заузимања Галипоља 1354. године започели планско освајање прво византијских, а потом и бугарских територија, до краја седме деценије 14. столећа озбиљно су угрожавали и Угљешину државу у источној Македонији. У чврстој намери да се не само одупру даљем ширењу азијског освајача, него и да га потпуно потисну са европског тла, краљ Вукашин и

[1] Вукашин се помиње са титулом жупана у прилепском крају 1350. године, а читаво његово будуће деловање чврсто је ослоњено на брата Угљешу. Док је Вукашин после смрти цара Стефана Душана постепено учвршћивао положај на двору и формирао своју област у западној Македонији, Угљеша се уздигао у Серској области под управом старе царице Јелене (Јелисавете). Браћа су свој утицај у многоме заснивала на сродничким односима са најмоћнијим породицама у грчким земљама царства и у Зети: Јиречек I, 242–243, 246–248; Острогорски 1965, 13–18; Михаљчић 1975, 51–52, 57, 61–63, 79–85; *ИСН I*, 581–582, 584–586 (Р. Михаљчић); Благојевић 1989, 217–218.

[2] Пошто цар Урош није имао деце, док је његов стриц Симеон владао у грчким крајевима одвојеним од Српског царства. Истовремено, као брат новог краља, Угљеша је са деспотском титулом преузео Серску област од царице Јелене: Острогорски 1965, 7–13, 18–19; Михаљчић 1975, 85–97; *ИСН I*, 586–589; (Р. Михаљчић); Благојевић 2000, 228–229.

деспот Јован Угљеша доживели су судбоносни пораз код Черномена на реци Марици 26. септембра 1371. године.[3]

Каснији историјски развој показаће да је Маричка битка била један од најпресуднијих догађаја за трајно учвршћивање Турака у југоисточној Европи. Последице пораза и погибије краља Вукашина и деспота Угљеше по њихове породице и земље постале су очигледне одмах. Угљешину област заузели су делом Турци, који су после Маричке битке покренули нову офанзиву на српске, бугарске и византијске територије, а делом Византинци, који су и сами морали да признају врховну власт Османлија. У распарчавање Вукашинових поседа одмах су се укључили српски обласни господари.[4] Тако је некада пространа област најмоћнијег великаша Српског царства била сведена на узану територију западне Македоније између Вардара и Црне Реке на истоку, Охрида на западу, Шар-планине и Скопља на северу. Од значајнијих градова, краљ Марко држао је једино Прилеп. За ту скромну територију која је остала у рукама његове породице, нови српски краљ морао је да се потчини Мурату I. Није стога никакво чудо што остали обласни господари, који нису били спремни да прихвате ни моћног Вукашина за свог краља, нису признавали турског харачара као легитимног српског владара. Краљ Марко из истог разлога није могао да рачуна ни на подршку Српске цркве, која је била пресудна за потоњи успон кнеза Лазара као „самодршца“ српских земаља.[5]

Невеликом територијом у западној Македонији која је остала у рукама Вукашинових наследника, краљ Марко Краљевић[6] није управљао сâм. Он се са браћом држао удеоне породичне владавине, као што су раније чинили и њихов отац и стриц. Слабо очувани извори помињу као обласног господара и његовог средњег брата Андрејаша. Вукашинова удовица краљица Јелена, кћи Радослава Хлапена, такође је имала одређени удео у врховној власти, или своју посебну област. Андрејаш је ковао свој новац, као и његов старији брат и мајка, а 1389. године подигао је задужбину,

[3] Јиречек I, 251; Шкриванић 1963, 71–94; Острогорски 1965, 127–129, 134–143, Михаљчић 1975, 154–160; *ИСН I*, 599 (Р. Михаљчић); Радић 1993, 355–357.

[4] Ђурађ Балшић заузео је Призрен, док се Вук Бранковић од 1377. године помиње као господар Скопља. Арбанашки властелин Андрија Гропа, дотадашњи вазал Мрњавчевића, осамосталио се у Охриду. На истоку, на његов рачун значајно су се проширила браћа Драгаши, деспот Јован и *господин* Константин: Михаљчић 1975, 160, 164–165, 168–171; *ИСН I*, 600, *II*, 23–24 (Р. Михаљчић).

[5] *ИСН II*, 24 (Р. Михаљчић); Благојевић 1997а, 182; Благојевић 2000, 229–231.

[6] О овој неформалној титули која је постала презиме Вукашинових синова уп. Михаљчић 2001, VI, 281–283. О презимену Мрњавчевић такође: Рудић 2001, 89–96.

манастир светог Андрије на обали реке Треске у близини Скопља. То би указивало да је држао северне крајеве тадашње области Мрњавчевића.[7] Извори у овом периоду не бележе њиховог најмлађег брата Дмитра Краљевића као обласног господара. Он је вероватно још увек био малолетан, и као најмлађи син боравио на двору своје мајке.[8] Скоро ништа се не зна ни о четвртом сину краља Вукашина и краљица Јелене, Иванишу. Поуздано је само да 1394. године већ није био жив, пошто су браћа тада очев поклад делила на три дела.[9]

Везе које је цар Иван Шишман успоставио са угарским краљем Жигмундом послужиле су као повод султану Бајазиту I да у лето 1393. године потчини део Бугарске са средиштем у Трнову. Бајазит је у то време изгледа планирао да већину балканских вазалних држава стави под своју непосредну власт и у њима уведе османски војно-административни систем. Султан је у зиму 1393/94. године позвао своје хришћанске вазале у Сер, а онда наредио да се окупљени владари и обласни господари побију. Он је потом ипак преиначио одлуку и пустио вазале да се врате кућама, али је ово искуство утицало да неки од њих промене политику према Турцима и постану султанови доследни противници. Извори изреком помињу само најистакнутије Бајазитове вазале окупљене у Серу,[10] не наводећи међу њима синове краља Вукашина. Ипак, разлаз међу браћом који је уследио убрзо после драматичног окупљања у Серу упућује на закључак да су наведени догађаји међусобно повезани. Марко је до смрти остао веран Бајазиту, док су се Андрејаш и Дмитар у лето 1394. године запутили најљућем турском непријатељу – угарском краљу Жигмунду. Османски притисак на Андрејашеву област сигурно је појачан од 1392. године, када су

[7] *Записи и натписи I*, 53–54, бр. 165–166, *IV*, 17, бр. 6079; Михаљчић 1975, 171–173; Ћирковић 1979, 159; *ИСН II*, 53–54 (С. Ћирковић), 145, 155 (Г. Бабић-Ђорђевић–В. Ј. Ђурић); Фостиков 2002, 50–51.

[8] Отац га не помиње у повељи Дубровчанима из 1370. године: Ћирковић 2005, 162, 170. Дмитар, који је име добио по заштитнику своје породице светом Димитрију, први пут се јавља у једном натпису у Марковом манастиру из 1376/77. године. Пошто новац са његовим именом није сачуван, верује се да није управљао посебном облашћу: *Записи и натписи I*, 58, бр. 187; Михаљчић 1975, 173; *ИСН II*, 24 (Р. Михаљчић); Фостиков 2002, 49–51.

[9] По Мавру Орбину, Иваниш је отишао у Зету код Балше II, и заједно са њим погинуо у бици на Саурском пољу код Берата у Албанији 1385. године: Орбин, 54, 71, 333, 345; Ћирковић 1979, 161.

[10] Византијског цара Манојла II Палеолога, његовог синовца и савладара Јована VII, царевог брата Теодора Палеолога, кнеза Стефана Лазаревића и господина Константина Драгаша. За разлику од осталих наведених, цар Манојло II и његов брат деспот Теодор заиста су после одласка из Сера почели активно пружање отпора Османлијама: Chalcocandylas I, 76; Ћирковић 1979, 160; *ИСН II*, 53 (С. Ћирковић); Калић 2001, 71; Фостиков 2002, 52.

Турци заузели Скопље. Претња која је долазила са те стране, а можда и нека унутрашња превирања,[11] могли су додатно утицати на Андрејаша да са млађим братом коначно напусти своју очевину. Браћа су се у јулу 1394. године појавила у Дубровнику, где су тражили да им се исплате делови поклада њиховог оца Вукашина, односно сребро које је било похрањено на чување у овом граду пре 1371. године.[12]

После подизања депозита браћа су отишла у Угарску и ступила у службу краља Жигмунда.[13] Верује се да су се они већ наредне 1395. године нашли у војсци угарског краља и влашког војводе Мирче наспрам османске ордије у којој је био и њихов брат краљ Марко. Марко Краљевић је погинуо у бици на Ровинама 17. маја 1395. године, као и Константин Драгаш, а њихове земље претворене су у османске санџаке. Могуће је да је у овом сукобу живот изгубио и Марков брат Андрејаш Краљевић.[14] У сваком случају, ако није погинуо у овој бици, онда је могао да страда наредне године у великом сукобу између крсташа предвођених Жигмундом Луксембуршким и Османлија и њихових вазала код Никопоља, где су многи европски племићи окончали своје животе.[15]

---

[11] Благојевић 1997а, 262–263, указује на један запис Андрејашевог кефалије Грубадина у коме се он жали на „непослух јунака“ (*Записи и натписи VI*, 49, бр. 9678), и износи претпоставку да је пре одласка Андрејаша и Дмитра из њихове области дошло до неких немира или побуне војне посаде у једној од тврђава; Шуица 2000, 38–39; Фостиков 2002, 52.

[12] Браћа су у Дубровник стигла пре 27. јула 1394. године, али су због спора који је избио између дубровачке општине и наследника властелина Павла Барабића, код кога је краљ Вукашин оставио 96,73 kg сребра, новац подигли до 10. августа 1394. године. Када су Андрејаш и Дмитар подигли своје делове, код дубровачке општине остала је још трећина Вукашиновог поклада (процењеног на 5600 перпера у дубровачким грошима), намењена краљу Марку: Ћирковић 1979, 153–157, 161–163; *ИСН II*, 54, 321 (С. Ћирковић); Фостиков 2002, 52–53.

[13] Дубровчани су касније у више наврата (1403, 1423) истицали своје „доброчинство“ према Вукашиновим синовима, који су с очевим „депозитом и с помоћу и наклоношћу Дубровника отишли у Угарску, где су нашли хлеб“: Јиречек 1959, 382–385; Ћирковић 1979, 153, нап. 1. Фостиков 2002, 53, нап. 32, претпоставља да је Дубровачка општина помогла браћи да ступе у контакт са угарским краљем, или им је обезбедила превоз до Угарске.

[14] О Андрејашевој погибији на Ровинама говори и Дечански летопис: *Родослови и летописи*, 219; Јиречек I, 331–332; *ИСН II*, 54–55 (С. Ћирковић); Рокаи 2002, 126–127; Фостиков 2002, 53–54, нап. 33, истиче да предање о убиству Андријаша од стране краља Марка, опевано у народној епској поезији, вероватно рефлектује породични расцеп и учешће браће у бици на Ровинама на супротним странама.

[15] Јиречек I, 334; *ИСН II*, 56–58 (С. Ћирковић); Калић 2001, 73–74; Рокаи 2002, 127; Шуица 2009, 109–124, са новијом литературом.

Дмитар Краљевић се не помиње у историјским изворима све до 1399. године, када је у Дубровнику провео више од месец дана. Он је у августу у име краља Жигмунда подигао трибут који је Дубровник плаћао угарској круни од Задарског мира 1358. године у износу од 500 дуката годишње.[16] Дмитар је том приликом, почетком септембра 1399. године, подигао и последњу трећину Вукашиновог депозита, јер је после смрти старије браће остао једини њихов наследник. Након завршених службених и приватних послова у Дубровнику, Дмитар Краљевић се одвезао лађом до Сења, а одатле копном упутио даље у Угарску.[17] Вукашинов син је боравио у граду светог Влаха и у рано пролеће наредне године. У то време односи између краља Жигмунда и Босне били су врло заоштрени, јер су Босанци активно радили на успостављању веза између Османлија и Ладислава Напуљског, претендента на угарски престо. Турско посланство задржано је на царини у Дријевима на Неретви, због чега су се Дубровчани 8. априла 1400. године правдали војводи Хрвоју Вукчићу да они немају везе са тим инцидентом. Истовремено су указали да је тада код њих боравио Дмитар Краљевић, који је молио општину да не пропусти турско посланство кроз Дубровник, али су се дубровачке власти оглушиле о ту молбу.[18]

Дмитрово име се у вези са угарским трибутим у дубровачким архивалијама јавља још два пута. Први пут у одлуци Већа умољених од 20. децембра 1402. године, када је прихваћено да трибут у његово име подигне Рафаел Гучетић. Овај дубровачки племић је у марту наредне године заиста у име Дмитра Краљевића подигао новац од угарског трибута.[19] Трибут се поново помиње тек 1410. године, када је краљ Жигмунд тражио да му се исплати износ за осам година, закључно са мартом 1414. године. На основу тога намеће се закључак да трибут није исплаћиван од 1406. године.[20] Иако не постоје документа која би то потврдила, постоји могућност да је за временски период

[16] Одлука Великог већа о исплати трибута донета је 6. августа, а трибут је исплаћен Дмитру Краљевићу, који је имао „litteram praeceptorium et expeditoriam ab nostro rege Hungariae in forma consueta“, после 24. авуста 1399. године: GELCHICH–THALLÓCZY, 724; JORGA, *NE II*, 79; ЈИРЕЧЕК 1959, 383, нап. 132; ФОСТИКОВ 2002, 54–55. О угарском трибуту видети: РАДОНИЋ, *ДАП I–1*, 92; ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ 1986, 17–18, 46, 61, нап. 13.

[17] ЈИРЕЧЕК 1959, 383, нап. 132; ЋИРКОВИЋ 1979, 157–158; ФОСТИКОВ 2002, 55.

[18] ФОСТИКОВ 2003, 186–187, 189–191; ЋИРКОВИЋ 1964, 185, 194; ТОШИЋ 1987, 120; ФОСТИКОВ 2002, 56–57.

[19] ЈИРЕЧЕК 1959, 384, нап. 134; JORGA, *NE II*, 86; TADIĆ 1939, 52 пар. 3; ФОСТИКОВ 2002, 56–57, 63–64, где су разматране и везе краља Вукашина и његових синова са Гучетићима, и наведена релевантна литература о овој угледној дубровачкој племићкој породици.

[20] ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ 1986, 74, нап. 3; ФОСТИКОВ 2002, 58.

од 1404. до 1406. године трибут ипак исплаћиван Дмитру Краљевићу. Оваква пракса није била непозната у Угарској, јер је својевремено и краљ Лајош I уступао Петру Гундулићу трибут као плату. Чињеница да трибут 1403. године подиже Рафаел Гучетић, али не у име краља, већ у име „господина" Дмитра, посредно говори да је краљ уступио трибут Вукашиновом сину за издржавање.[21]

О положају који је Дмитар Краљевић стекао у Угарској краљевини сазнаје се из угарске дипломатичке грађе. Он је 1404. године био кастелан краљевског града Вилагошвара и жупан Зарадске жупаније Поморишју.[22] Не зна се када је тачно Дмитар ступио на ове дужности. П. Енгел је сматрао да се то догодило 1404. године, док П. Рокаи мисли да је Краљевић био на овим положајима већ 1401. године.[23] Можда би у прилог овом другом мишљењу ишла и чињеница да се Дмитар пре наведене године у дубровачким актима јавља без икакве титуле, да би у одлуци од 20. децембра 1402. године био наведен као *dominus Dimitrius*.[24] Могуће је да је Дмитар Краљевић до ових дужности праћених одговарајућим приходима дошао после Жигмундовог ослобађања из заточења 1401. године, због својих заслуга у краљевој служби. За разлику од деспота Ђурђа Вуковића (Бранковића), коме је краљ Алберт 1439. године даровао Вилагошвар са 110 села, Дмитар је само у име угарског краља вршио службу у овом граду и жупанији. Вилагошвар је био једна од значајнијих краљевских тврђава и давање града и жупаније на управу Дмитру Краљевићу показује да је он морао уживати велико поверење краља Жигмунда, у време када су му били потребни одани људи за учвршћивање власти у Угарској.[25] Управљање жупанијом доносило је Вукашиновом сину приходе од скеларина, царина, судских и других такси. С друге

[21] РАДОНИЋ, *ДАП I–1*, 107–108; ДИНИЋ I, 49, 224, 245, 283; II, 154–155; ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ 1986, 61–62; ФОСТИКОВ 2002, 58.

[22] У том својству, *Demetrius filius Wlkassini regis* се као судија јавља у једном спору о коме су остале сачуване две исправе, настале 1. и 15. септембра 1404. године у месту Синеке (сада Олари у Румунији, северозападно од Ширије/Вилагоша). Ладислав, сина Андрија Гике из Панкоте тужио је Алексија, сина Димитрија од Есклега (Хустелека) због непоштовање договора, по којем је био у обавези да му због неких јахаћих коња преда дворедне винограде или 100 форинти до 5. маја наведене године, као и да исплати 10 марака по договору постигнутом уз посредовање других племића. Из друге Дмитрове исправе, од 15. септембра, сазнајемо да је спор коначно решен: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 45–46; CSÁNKI I, 744; МИРКОВИЋ 1925, 39; ФОСТИКОВ 2002, 60.

[23] ENGEL 1996 I, 240, 459; RÓKAY 1999, 54.

[24] ФОСТИКОВ 2002, 59.

[25] Краљ је у то време све више прибегавао пракси да на управне положаје доводи странце: *ИСН II*, 321 (С. Ћирковић); РОКАИ 2002, 128; ФОСТИКОВ 2002, 59.

стране, у дипломатичким изворима нису сачувани (или бар до сада нису познати) подаци који би говорили да је Дмитар Краљевић у Краљевини Угарској добио било какве поседе у трајно власништво. Ипак, не чини се вероватним да би један жупан могао остати без икаквих поседа, када је у Угарској управо пуно власништво над земљом било предуслов за стицање племићког статуса.[26]

Дмитар се у угарским документима поново јавља три године касније. Краљ Жигмунд је 30. јуна 1407. године из Будима писао „viro magnifico ac spectabili Demetrio filio Wlkasini regis, castellano de Wilaguswar et comiti comitatus de Zarand", поводом оптужби које је на његов рачун изнео Жигмунд Лошонци, сина покојног бана Ладислава Лошонција. Он је оптужио Дмитра да је са његовог поседа у Панкоти североисточно од Вилагошвара отео 224 говеда и девет коња. Пошто је Дмитар тражио да се пред владарем, који се увелико спремао за војни поход у Босну, појаве оба сукобљена властелина, краљ Жигмунд му је поручио да ће пресудити у спору када се обојица буду нашла у његовој војсци. Дотле, краљ је упозорио свог жупана и кастелана да не отима више Лошонцијеву стоку, да врати ону коју је претходно отео, и да убудуће не чини никаква насиља над имовином и јобађима поменутог племића.[27] Не зна се како је завршен овај сукоб, те да ли је Дмитар Краљевић узео учешћа у босанском походу и до када је био на месту кастелана Вилагошвара и жупана Зарандске жупаније. Пошто се као жупан ове жупаније 1409. године јавља Пипо Спано, а од 1410. до 1420. године као кастелан Вилагошвара и жупан Зарандске жупаније његов фамилијар Лаврентије, син Валентина од Мајше, П. Енгел држи да је Дмитар био на наведеним положајима до 1408. године.[28]

На основу једне пресуде краљевског дворског судије Симона Розгоњија у спору манастира у Сексарду против Павла од Деречке и Лаврентија од Мајше, могуће је ближе одредити време Дмитрове смрти. Суђење је дуго трајало и завршено је 29. јула 1412. године. Први датум који се помиње у документу у вези са почетком судског процеса је 5. октобар 1411. године, и говори о пљачки поседа Nyemegteleke који је припадао јегарском бискупу Шћибору. Из пресуде сазнајемо да је пре пљачке овог поседа, у време смрти покојног Дмитра, кастелана Вилагошвара, био опљачкан и бискупски посед Жомбољ. То значи да је Дмитар Краљевић умро пре овог датума, а

[26] ENGEL 2001a, 83–85, 175, 338.

[27] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 48–49; CSÁNKI I, 722; МИРКОВИЋ 1925, 39–40; ФОСТИКОВ 2002, 60.

[28] ENGEL 1996 I, 240, 459; II, 152, 180. RÓKAY 1999, 54, сматра да је Дмитар остао на овој позицији бар до јула 1407. године, пошто је Жигундова повеља издата 30. јуна; ФОСТИКОВ 2002, 61.

како се у пресуди помиње као кастелан Вилагошвара, произилази да је ову службу вршио до своје смрти. Вероватно је између два напада на бискупове поседе прошло извесно време. Пошто се као зарандски жупан већ 26. јула 1409. године јавља Пипо Спано, а као кастелан Вилагошвара Лаврентије од Мајше 29. јуна 1410. године, напад на посед Жомбоље морао се догодити пре тог датума. То ограничава време смрти Дмитра Краљевића на период између 30. јуна 1407. године и 29. јуна 1410. године.[29]

Када је и како тачно завршио живот Дмитар Краљевић нема података у савременим изворима, али Мавро Орбин наводи да је погинуо у борби са Турцима, не оставивши мушког потомства.[30] Иако оваква вест нема потврду у другим изворима, не може се ни одбацити, јер је Дмитар као краљев вазал и службеник морао да извршава своје обавезе и учествује у ратним походима краља Жигмунда. Очекивало се да учествује у Жигмундовом походу на Босну 1407. године. Крајем септембра 1408. године угарски краљ је поново ратовао у Босни, победио је босанску војску и направио покољ властеле. Нови поход у Босну предводио је поново сам краљ септембра 1410. године, а у њему је учествовао и деспот Стефан Лазаревић.[31] Ако прихватимо тврдњу М. Орбина да је Дмитар погинуо у борби против Турака, онда као највероватнија могућност остаје 1409. година. Тада је по налогу краља Жигмунда Пипо Спано са својим одредима дошао у Србију као помоћ деспоту Стефану Лазаревићу против брата Вука и његовог савезника емира Сулејмана. У мају исте године у помоћ деспоту је са војском пристигао и сам угарски краљ.[32] То је и година када се као нови жупан Зарадске жупаније јавља Пипо Спано, док се Дмитру Краљевићу губи сваки траг.[33] Пошто ни Дмитар, као ни тројица његове старије браће није имао потомства (свакако не мушког), са њим се угасила друга, кратковека српска краљевска династија.[34]

[29] WENZEL 1874, 148–154, no 110; ФОСТИКОВ 2002, 61–62.

[30] ОРБИН, 55, 334 (коментар С. Ћирковић).

[31] ЋИРКОВИЋ 1964a, 209–213.

[32] СТАНОЈЕВИЋ 1901, 9; РАДОНИЋ 1905, 19; ПУРКОВИЋ 1978, 88–90; *ИСН II*, 81–82 (Ј. Калић); АНТОНОВИЋ 1992, 19; КАЛИЋ 2001, 88–89; ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006, 117; РОКАИ 2002, 131.

[33] ФОСТИКОВ 2002, 63.

[34] МРЪЕНОВИЋ–ПАЛАВЕСТРА–СПАСИЋ 1987, 57, 61.

10. ПОСЛЕДЊИ ШИШМАНОВЦИ И УГАРСКА

Током дуге владавине цара Ивана Александра (1331–1371) Бугарска је постепено, али незаустављиво слабила. Опадање некада моћног Другог бугарског царства имало је бројне унутрашње и спољне узроке. Док је успон српске државе, крунисан проглашењем царства под Стефаном Душаном (1331–1355), привремено учинио Србију најзначајнијом државом Балкана, незаустављиви продор Османлија дошао је до граница Бугарске у тренутку када се она већ налазила у дубокој кризи. Поодмакли процес феудализације, који се већ одавно огледао у стварању посебних апанажа чланова владајуће династије, довео у другој половини 14. века до поделе земље на три практично одвојене државне целине.[1] Таквом развоју догађаја, поред објективних околности, допринели су и заплети у самој царској породици. Наиме, цар Иван Александар фаворизовао је потомство из другог брака са царицом Теодором (II), иначе покрштеном Јеврејком, те је за свог наследника на царском престолу одредио „у пурпуру рођеног“ сина Ивана Шишмана. Заузврат, царев старији син из првог брака са влашком принцезом Теодором (I), Иван Срацимир, првобитни престолонаследник, добио је између 1352. и 1356. године апанажу на северозападну Бугарске, са центром у Видину.[2] Дубоко озлојеђен због неправде која му је нанета, Иван Срацимир је одмах почео да се понаша као самосталан владар, називајући се „самодржавни цар Бугара и Грка“ (1359/1360).[3] Ипак, процес претварања једне феудалне области у самосталну државну творевину трајао је више година, суштински омогућен незадрживим опадањем централне власти у Трнову, суочене са османским напредовањем на јужним

[1] Божилов 1985, 157–159; Божилов–Гюзелев 1999, 582–603.

[2] Божилов 1985, 160, 167–168, 200–201; Божилов–Гюзелев 1999, 612–613.

[3] У складу са владајућим обичајима у Бугарској, Иван Срацимир је, као и друга његова браћа, носио царску титулу од детињства. Међутим, 1352. године наведен је као „млади цар“, са титулом која се тада први пут јавља у Бугарској, и која је, по свему судећи, представљала наслов престолонаследника: Божилов 1985, 160, 198–201; Божилов–Гюзелев 1999, 587, 611–613.

границама.[4] Други, веома значајан чинилац за будућу судбину Видинског царства била је Угарска краљевина.

У складу са великим амбицијама да утврди угарску премоћ у средњој и југоисточној Европи и наметне своју власт околним земљама и владарима, краљ Лајош I Велики обновио је освајачку политику на Балканском полуострву. Околности су му ишле на руку, јер су тамошње државе биле ослабљене и подељене на осамостаљене феудалне области. Слабљење Српског царства и успон обласних господара, у сукобу са централним властима и међу собом, омогућило је ратоборном Анжујцу да се умеша у тамошње догађаје. Растислалићи, господари Кучева и Браничева, признали су Лајошеву врховну власт, након чега је у лето 1359. године и сâм угарски владар поново продро у Србију, сукобивши се са царем Урошем. Иако је Србима нанео војни пораз вероватно негде у рудничком крају, суочен са наставком отпора, краљ Лајош се брзо повукао преко Дунава.[5] Краљ се крајем исте године упутио и у Молдавију, где је власт преузео влашки војвода Богдан из Мармарошке жупаније у Угарској, протеравши Лајошеве штићенике, унуке првог молдавског војводе Драгоша.[6] Том приликом

[4] БОЖИЛОВ–ГЮЗЕЛЕВ 1999, 627, 647–653. О првој фази османског освајања бугарских територија током седме и осме деценије 14. столећа: ПАВЛОВ–ТЮТЮНДЖИЕВ 1995, 49–50, 54–68, где су разматрана и дотадашња историографска сазнања, дата нова тумачења и ревидирана хронологија овог процеса.

[5] Растислалићи су, међутим, и даље остали вазали угарског краља. Нејасно је, ипак, да ли су то били и у време када их је кнез Лазар око 1379. године потиснуо из њихових области, што је по свој прилици учинио уз пристанак Лајоша I: ДИНИЋ 1953, 139–144; МИХАЉЧИЋ 1975, 25–26; *ИСН I*, 567, 583, *II*, 41 (Р. Михаљчић).

Према сведочењима краљевог биографа Јована Кикилског, Лајош I је током своје владавине највише војних похода предузео против Срба и Молдаваца (SCHWANDTNER I, 193), али се о времену, току и резултатима тих кампања још увек недовољно зна: уп. МИХАЉЧИЋ 1975, 43, 132; РОКАИ 2002, 114–115; ENGEL 2001a, 166–167.

[6] Војводу Драгоша из Мармарошке жупаније у Угарској краљ Лајош I поставио је за молдавског војводу око 1352–1353. године, што се сматра почетком државности Молдавије. Након Драгоша, молдавски војвода је четири године био његов син Сас. После Сасове смрти у Молдавију је дошао Богдан, који је још као војвода Влаха у Мармарошкој жупанији током пете деценије 14. века у више наврата проглашаван за неверног угарском краљу. Пошто је Богдан успешно преузео власт у Молдавији и одолео угарским нападима, синови војводе Саса прешли су у Угарску. Тамо су као награду за верност и лојалност од краља Лајоша 1365. године добили Кохнију (Кухеу, сада Богдан Вода) и друге конфисковане Богданове поседе у Мармарошкој жупанији. Браћа Балк и Драг били су дуго година краљеви дворани, а Јован краљичин. Потом су Балк и Драг 1377. године постављени за жупане Сатмарске (до 1388) и Угочке жупаније (до 1398), а наредне године постали су и марамарошки жупани (1378–1382, 1385–1399). Коначно, били су именовани и за жупане Секеља (1387–1390). Трећи брат Јован „Влах“ био је надзорник краљичиних коњушара (1388–1390) и секељски жупан (заједно са браћом

угарски суверенитет прихватио је и влашки војвода Никола Александар Басараб (1352–1364), али му је заузврат било признато поседовање Северинског баната.[7] Његов син и наследник Владислав (Влајко) I (1364–1377) збацио је по доласку на престо врховну власт угарског краља, због чега га је Лајош I прогласио за непријатеља. Ипак, анжујски владар није одмах заратио са непокорним влашким војводом, већ се окренуо против његовог зета, видинског цара Ивана Срацимира.[8]

Било је вероватно више разлога зашто је угарски краљ напао и освојио Видин 1365. године. Угарски владари су још од 13. века и ратовања младог краља Стефана V против Бугарске гајили аспирације према Видинској области. Видински владар, ожењен Влајковом сестром Аном, био је савезник новог влашког војводе, и његовим покоравањем одметнути вазал са леве обале Дунава био би натеран на покорност. С друге стране, управо у то време оживеле су идеје о организовању новог крсташког рата, а на угарског краља се рачунало као на једног од главних носилаца планираног похода.[9] Лајош, за кога је османска опасност још увек била далеко, у крсташком рату је изгледа првенствено видео прилику за јачање своје власти у околним „шизматичким“ и „јеретичким“ земљама.[10] Пошто је видински цар Иван Срацимир

1390). Од Драга потиче знаменита угарска великашка породица Драгфи од Белтека, који су у 15. веку имали преко стотину поседа широм Угарске: ENGEL 1996 I, 153, 189, 193, 217, 487, II, 29, 65; ENGEL 2001a, 166–167; VÁSÁRY 2005, 136–142; РОКАИ 2002, 115–116.

[7] Због тога је звање северинског бана било искључено из листе угарских званичника почев од 1359, да би се током владавине Лајоша I на кратко поново јавило 1375–1376. године. Након тога опет нико није био именован на овај положај све до 1387. године. Компетенције угарског северинског бана под Анжујцима биле су изгледа органичене на управу Мехадијом, Оршавом и другим пограничним тврђавама: ENGEL 1996 I, 32; ENGEL 2001a, 136, 165.

[8] ENGEL 2001a, 165.

[9] НИКОВ 1928, 56–60; РАДИЋ 1993, 308–312; ENGEL 2001a, 164; РОКАИ 2002, 118.

[10] Краљ је, додуше, одржавао везе са савојским грофом Амадеом и у време преговора са византијским царем Јованом V, који је са синовима Манојлом и Михаилом боравио у Будуму 1366. године, тражио од Млечана помоћ у бродовима за предстојећи рат против „неверника“. Угарски владар је од Венеције добио обећање да ће изаћи у сусрет његовом захтеву: WENZEL, *MDE II*, no 479; *LISTINE IV*, 86–87, no 149; KLAIĆ II/1, 148; SETTON 1976, 289; GILL 1979, 301, n. 42; РАДИЋ 1993, 308–309. Иако су непопустљиви захтеви Лајоша I да Византинци претходно приме католичку веру онемогућили даље преговарање о крсташком походу, ипак се чини да прекоморска крсташка акција није ни била озбиљна намера угарског краља. Тај утисак се намеће имајући у виду и ранија и потоња избегавања овог владара да крене у крсташки рат против Турака: уп. РОКАИ 2002, 118–119. SZAKÁLY 1979, 67–70, Лајошеву акцију према Бугарској посматра у контексту стварања превентивне одбрамбене зоне на јужним границама у време јачања турског присуства на Балкану. ДИМИТРОВ 1998, 234–235, 239, сматра да је повод за рат крају

одбио Лајошев захтев да му се потчини, упућен почетком 1365. године, угарски владар је 1. маја исте године из Ковина кренуо у ратни поход против Видина. Краљ се под зидинама тврдог града нашао 30. маја, а већ два дана касније успео је да заузме Срацимирову престоницу, заробивши притом и самог видинског цара са породицом. Царска породица пребачена је у заточеништво у тврђаву Гумник (Гомнец) у Крижевачкој жупанији у Славонији (сада Босиљево код Чазме, источно од Иванић Града), посед загребачког бискупа,[11] док је читава држава Ивана Срацимира стављена под непосредну угарску власт. За видинске капетане постављени су ердељски војвода и тамишки жупан Дионисије Лацкфи и његов брат Емерих, а следеће године формирана је краткотрајна Бугарска бановина (1366–1369), такође са средиштем у Видину. Бугарски банови су у својим рукама објединили и управу над Тамишком, Крашовском и Ковинском жупанијом, као и над најзначајнијим тврђавама Северинског баната (Оршава, Мехадија, Себеш, Жидовар).[12]

Угарски краљ, познат по свом верском жару, није се задовољио успоставом своје администрације на територији невеликог Видинског царства у северозападној Бугарској, већ је покренуо замашну акцију насилног покатоличавања тамошњег православног живља. Присилне промене вере није била поштеђена ни заточена породица видинског цара, која је такође морала да прихвати католичанство. Таква верска политика, коју су ревносно спроводили фрањевци доведени из Угарске, донела је наизглед велике успехе, али је заправо изазвала снажан револт бугарског становништва.[13] То је умногоме допринело брзој пропасти Бугарске бановине и угарске власти на територији Видинског царства, иако је у прво време изгледало да је моћни краљ Угарске постигао свој циљ. Наиме, после пада Видина под угарски суверенитет вратио се и влашки војвода Влајко, који је заузврат као лено добио влашке дистрикте Фагараш и Алмаш у Ердељу. Уз његову војну помоћ Угри су 1366. године одбили напад старог цара Ивана Александра и његових турских најамника на Видин, али је влашки војвода убрзо променио страну. Одбијање да дозволи пролазак преко

Лајошу био бугарско-турски савез, усмерен против Византије. Уп. критику овог схватања: Божилов–Гюзелев 1999, 636–637.

[11] Schwandtner I, 191; Klaić II/1, 143–144; Божилов 1985, 202; Божилов–Гюзелев 1999, 604–605; Engel 1996 I, 319; Engel 2001a, 165.

[12] На положају бугарског бана налазили су се браћа Бенедикт и Петар Химфи, а једно време (1366–1368) и Ладислав Короњи: Engel 1996 I, 34–35; Rokai 1970, 82.

[13] Klaić II/1, 144; Божилов 1985, 202, 207–208, нап. 38; Божилов–Гюзелев 1999, 605; Павлов–Тютюнджиев 1995, 50–51; Антоновић 2006, 21–23.

бугарске територије византијском цару Јовану V Палеологу (1332–1391), који се после безуспешних преговора са угарским краљем у Будиму о организовању похода против Османлија враћао у Цариград преко Видина, донело је Ивану Александру неуспешни рат са крсташима.[14] Ипак, пораз који је трновском владару 1366. године нанео савојски гроф Амадео VI резултирао је не само губитком јужних црноморских градова, већ му је пружио и прилику да ослободи сина и поврати његову државу из угарских руку. Према споразуму који је цар Иван Александар склопио са Јованом V, византијски василевс је у замену за црноморске градове требало да плати влашком војводи Владиславу Влајку 180.000 златних флорина да заузме Видин и преда га бугарском владару.[15] Угарски краљ је у јесен 1368. године као одговор на бугарско-влашки напад на Бугарску бановину заратио против влашког војводе и освојио Северин, али је друга угарска војска под командом ердељског војводе Николе Лацкфија доживела тежак пораз у карпатским кланцима. Власи су уз помоћ локалног становништва у фебруару наредне године успели да привремено освоје Видин, али ни угарска противофанзива није могла да донесе одлучујући успех. Припремајући се да преузме пољску круну, краљ Лајош је закључио да му даљи заплети на Дунаву у том тренутку нису потребни, па је одлучио да ступи у преговоре са Бугарима. Посредством влашког војводе и осамостаљеног бугарског деспота Добротице склопљен је споразум, по коме је краљ Лајош I пристао да после трогодишњег заточеништва ослободи Ивана Срацимира и врати му државу. Иван Срацимир је тако у јесен 1369. године поново дошао на власт у Видину, али је уз прихватање врховне власти угарске круне,[16] морао и своје две кћери оставити у Угарској као таоце. Једна од њих, непозната по имену, убрзо је изгледа

[14] Антибугарска политика Лајоша I у то време била је усклађена са акцијама савојског грофа, који је у својим редовима имао и угарске најамнике. Војну помоћ у ратовању у Бугарској угарском краљу пружили су и други његови италијански савезници, господар Падове и Ђеновљани, док су Млечани активно помагали краљеве непријатеље: Rokai 1970, 84–86; Димитров 1998, 235–236. О материјалној помоћи Дубровчана краљу Лајошу: Диниħ-Кнежевиħ 1986, 29.

[15] Thallóczy 1898, 363; Ников 1928, 55–59, 105–107; Божилов 1985, 157, 202; Радиħ 1993, 314, 318–320; Павлов–Тютюнджиев 1995, 51–54; Димитров 1998, 236–237. Није најјасније како је византијски цар, који се налазио у хроничној и понижавајућој беспарици, могао да финансира овај војни поход. Уп. Божилов–Гюзелев 1999, 605–606, где се износе одређене резерве према постојању оваквог споразума, односно улоге Јована V.

[16] Gleminson 1998, 372–373, покушава да докаже да видински цар није био вазал угарског краља после 1369. године, а то гледиште подржавају и Божилов–Гюзелев 1999, 606–607, 669, нап. 23.

умрла, док је другу, Доротеју (Дорославу) угарски краљ 1374. године удао за босанског бана Твртка I, такође свог вазала.[17]

Пошто је Иван Срацимир успео да се ослободи угарског заточеништва и под наведеним условима врати на власт у Видину, развој догађаја у Бугарској омогућио му је да у још већој мери утврди своју самосталност. Након смрти свог оца цара Ивана Александра фебруара 1371. године, Иван Срацимир је постао суштински потпуно независан владар. Он је настојао да своју сувереност у односу на Трново и тамошњег цара, свога полубрата Ивана Шишмана (1371–1395), формализује свим расположивим средствима, од монетарне и црквене, до династичке политике. Тако је свога сина и наследника Константина, који је изгледа био рођен после повратка царске породице из понижавајућег заточеништва у Славонији, прогласио за цара и савладара.[18] Срацимиров спољнополитички положај се несумњиво поправио после смрти његовог моћног угарског сизерена, краља Лајоша I (1382). Међутим, развој ситуације на другој страни показаће се убрзо пресудан не само за судбину Бугарске него и читавог Балкана, а касније и средњег Подунавља. Бугарска се налазила под несмањеним османским притиском још од Маричке битке (1371), а ерозија бугарске државности, као и у случају других балканских држава, ишла је постепено на два међусобно повезана колосека – губитком територија и падањем у све већу подложност према султану.[19] Док је видински цар неко време могао да извлачи корист из тешкоћа у којима се нашао његов трновски супарник,[20] поход великог везира Чандарли Али-паше на Бугарску 1388. године највероватније је суштински променио и Срацимиров положај. Овај велики османски поход, предузет годину дана пре Косовске битке, није

[17] SCHWANDTNER I, 191; ОРБИН, 151, 291–292, 386–387; THALLÓCZY 1898, 366–367; THALLÓCZY 1900, 607; KLAIĆ II/1, 144; *ИБ 3*, 351; БОЖИЛОВ 1985, 202, 240–241; ДИМИТРОВ 1998, 238–240; ENGEL 2001a, 165; РОКАИ 2002, 116. Свадба Твртка и Доротеје обављена је на поседу босанске бискупије званом Сентиље (Zenthilie, Свети Илија) 8. децембра 1374. године: ЋИРКОВИЋ 1964, 138. О могућем месту свадбе, највероватније у Срему, уп. РАДОЈЧИЋ 1956, 7–17; ANDRIĆ 2004, 107–114.

[18] БОЖИЛОВ 1985, 204–205, 237–238; БОЖИЛОВ–ГЮЗЕЛЕВ 1999, 647–651.

[19] НИКОВ 1928, 64–66; БОЖИЛОВ 1985, 226; БОЖИЛОВ–ГЮЗЕЛЕВ 1999, 653–662; ПАВЛОВ–ТЮТЮНДЖИЕВ 1995, 63–74.

[20] Ривалитет и могућа сукобљавања између видинског и трновског цара нашли су свог одјека и код каснијих дубровачких писаца Орбина и Лукаревића, који говоре о томе како је за сукоб са полубратом Срацимиром Шишман тражио и добио турску војну помоћ: ОРБИН, 292–293; LUCCARI, 53. За разлику од бројних аутора, који инсистирају на супарништву и борбама међу двојицом бугарских владара (*ИБ 3*, 351, 355; ДИМИТРОВ 1998, 242–243), БОЖИЛОВ–ГЮЗЕЛЕВ 1999, 651–652, оспоравају постојање већих, поготово оружаних сукоба између Трновског и Видинског царства.

само знатно смањио територију Трновског царства и бацио га у крајњу подложност према Османијама, већ је највероватније принудио и видинског владара да постане султанов харачар.[21] У сваком случају, ако не тада, онда је у неком тренутку током турско-угарских сукобљавања у Подунављу у драматичним годинама после Косовске битке османски гарнизон био смештен у видинској тврђави.[22]

Обично се сматра да је османски поход на Бугарску 1388. године био одмазда због веза цара Ивана Шишмана са тастом кнезом Лазаром, и његовог одбијања да извршава преузете вазалне обавезе према султану.[23] После Косовске битке Шишман се изгледа окренуо Угрима, вероватно се надајући да ће уз Жигмундову помоћ успети да се ослободи Турака.[24] Као касније српски деспоти, који су своје престонице сместили на Дунав, на саму северну границу своје државе, што даље од Турака и што ближе Угрима, тако је и цар Иван Шишман последњих година резидирао у Никопољу. Цареви контакти са угарским краљем и влашким војводом Мирчом, који је нападао османску Силистрију и продирао у Добруџу (1390, изгледа и 1394/5), могли су проузроковати, или бар дати повод, за наредни османски поход на Трновско царство. У лето 1393. године Бајазит I заузео је Велико Трново и значајан преостали део Шишманове државе. Ипак, „цар Бугара и Грка“ се још једанпут покорио султану и успео да одложи неизбежно, задржавши Никопољ са околним пределима наредне две године. Надајући се у победу Угара и Влаха, Иван Шишман је по свему судећи избегао да учествује у султановом походу против војводе Мирче. Када се после битке код

[21] Ников 1928, 97–98; Божилов 1985, 205, 226–227; Божилов–Гюзелев 1999, 662–664; Павлов–Тютюнджиев 1995, 75–76. Османски хроничар Мехмед Нешри наводи да је неки Сарај био султанов вазал и као такав учествовао у биткама против Карамана код Иконiона у Малој Азији (1386/7), на Косову пољу (1389) и на Ровинама (1395): Neşrî Tarihi I, 62, 66, 73, II, 95, 103, 115. Према неким тумачењима, под именом Сараџа могао би да се крије Иван Срацимир: уп. Павлов–Тютюнджиев 1995, 78–79, 89–90; Димитров 1998, 244; Божилов–Гюзелев 1999, 664. Није прихватљива претпоставка коју износи Filipović 1971, 199–203, да би Нешријев Сарај и Садединов Сару Јар могли бити идентични са деспотом Јованом Драгашем, пошто је он умро већ око 1378. године.

[22] Неки аутори то везују за поход Фируз-бега против Видина, поменут од османских хроничара, који датују у 1390/1391. годину: Димитров 1998, 245.

[23] Ников 1928, 66–69; Божилов 1985, 226–227; Божилов–Гюзелев 1999, 661; Димитров 1998, 244; Павлов–Тютюнджиев 1995, 74.

[24] Такав се барем закључак намеће на основу излагања Константина Филозофа, који наводи да је Бајазит, опомињући Стефана Лазаревића да не треба да се држи Угара, поменуо бугарске цареве међу онима који нису ништа добро за себе постигли ослањајући се на Угарску: Константин Филозоф, 268; Ников 1928, 70–72; Јиречек I, 331; Божилов 1985, 227; Павлов–Тютюнджиев 1995, 83–84. За резерву према оваквом схватању уп. Божилов–Гюзелев 1999, 665, 675, нап. 34.

Ровина у Влашкој 17. маја 1395. године враћао са леве на десну обалу Дунава, Бајазит је од Шишмана затражио и добио бродове за прелаз преко реке. Разгневљени султан је потом ипак заробио и погубио свог непоузданог вазала, образујући од његове последње области Никопољски санџак.[25]

Видински цар је и у тим тренуцима грчевито настојао да сачува своје мало царство. У време коначне пропасти свога полубрата и супарника и његове државе, Иван Срацимир је послао свог сина и савладара Константина и видинског митрополита у Трново „ради царских послова, нужних и великих". Да ли је ова мисија требало да увери османске власти у лојалност видинског владара и спречи да он доживи исту судбину као трновски цар, или је млади цар са помоћним одредима дошао да изврши своје вазалне дужности према султану током његовог влашког похода? Да ли је, можда, Иван Срацимир у тренутку коначне пропасти Трновског царства покушавао да измоли од султана некакве територијалне добитке за себе? Да ли је било у питању све то заједно, или је можда разлог Константиновог и митрополитовог пута у Трново две године после пада града под османску власт био сасвим другачији, сада може само да се нагађа.[26] Ако не пре, тада је Иван Срацимир свакако морао да пусти османски гарнизон у своју престоницу и друге најзначајније тврђаве.

Ипак, нашавши се у вртлогу османско-угарског ратовања, ни Видинско царство није могло дуго да опстане. Наредне 1396. године угарски краљ Жигмунд је организовао велики крсташки поход и на челу најбољих европских витезова кренуо да истера Османлије са Балканског полуострва. Амбициозни поход започео је заправо у Видину, када су крсташи опсели град и приморали Ивана Срацимира да отвори градске капије. Крсташи су ушли у Видин, заробили и побили турску посаду, а потом заузели и друге тврђаве видинског цара, у које су сместили угарске посаде. Крсташка војска се према локалном бугарском становништву понашала прилично непријатељски, а видински цар, будући османски вазал, није уживао поверење краља Жигмунда. Од видинског владара тражило се и да плати високу контрибуцију крсташима. Због свега тога, и живо се још увек сећајући претходног похода покренутог из Угарске против Видина, Иван Срацимир и његови поданици нису могли благонаклоно да гледају на крсташе и њихове акције. Иако је стицајем околности

[25] Божилов 1985, 227–228; Божилов–Гюзелев 1999, 664–666; Димитров 1998, 245–246; Павлов–Тютюнджиев 1995, 79–87.

[26] Божилов 1985, 205; Димитров 1998, 246; Божилов–Гюзелев 1999, 667. Павлов–Тютюнджиев 1995, 80, 83, датују ову мисију у 1394. годину и везују је, бар када је у питању митрополитова улога, за уређење црквених прилика на освојеном подручју после заточења патријарха Јефтимија.

поново морао да призна суверенитет угарског краља,[27] када је крсташка војска 10. септембра стигла до Никопоља и опсела град, ни Иван Срацимир нити његови одреди нису били у њој. Ипак, та околност није га спасила султанове освете. Пошто је страховито разбио крсташку војску код Никопоља 25. септембра 1396. године,[28] Бајазит I је крајем године кренуо на Видин. Добивши гаранције од султана, цар Иван Срацимир је изашао из града да сачека свог врховног господара, али је био заробљен и одведен у Брусу, где је окончао живот.[29]

Тако су крајем 14. века завршила два бугарска цара, а њихове државе потпале под петовековну османску власт. Судбина њихових синова и наследника била је различита. Старији син Ивана Шишмана, престолонаследник Александар, заробљен је по свему судећи заједно са оцем. Да би избегао очев крај, царевић је прешао у ислам, након чега је постављен за управитеља Самсуна у Малој Азији. После Ангорске битке (1402) Тимур је Самсун и његову област вратио сину пређашњег селџучког господара, али је бивши наследник бугарског престола и током сукоба међу Бајазитовим синовима остао одан кући убице свога оца (и вероватно деде по мајци).[30] Пошто се на османском престолу учврстио султан Мехмед I, Александар, односно Искендер, постављен је 1413. године за намесника у Смирни. На тој дужности погинуо је 1418. године у сукобу са устаницима, присталицама покрета шејха Бедредина.[31]

---

[27] Smičiklas, *CD XVIII*, 246, 414; Šišić 1938, 149; Димитров 1998, 246–247.

[28] О Никопољској бици постоји обимна литература, за најважнију, укључујући и најновију, видети: Шуица 2009, 109–124.

[29] Цамблак 1989, 119–120; Bogdan 1891, 530–531; *СБЛ 3*, 89; *Родослови и летописи*, 220, 289; Ников 1928, 98–101; *ИБ 3*, 367–368; Божилов 1985, 205–206; Божилов–Гюзелев 1999, 667–668. Павлов–Тютюнджиев 1995, 90–96, полазећи од бугарских, српских, руских и влашких летописа, где се Срацимирово заробљавање и пад Видина наводе под 6906. годином, сматрају да ове догађаје треба датовати у 1397/1398. годину. Таквом датирању склон је и Димитров 1998, 248.

[30] Последњи трновски цар женио два пута: прво Маријом, изгледа кћерком неког трновског бољарина, а затим, вероватно око 1386. године, Драганом, кћерком кнеза Лазара. Зато се не може са сигурношћу узети да је Александар био Лазарев унук: *Родослови и летописи*, 50, 200, 210–213; Luccari, 53, 68; Ников 1928, 84–85; Божилов 1985, 229; Мрђеновић–Палавестра–Спасић 1987, 75, 77. Пурковић 1957, 67–69, сматра да Драгана није била супруга Ивана Шишмана, већ његовог сина Александра. Његов главни аргумент, да се ниједној од пет Лазаревих кћери 1396. године још увек не „прилучи оубожьство" (Младеновић 2007, 317) није релевантан, пошто се наведени израз не односи на удовиштво, како је сматрао овај аутор, већ на сиромаштво.

[31] Schiltberger, 65; Ducas, XXI, 147, 149, 151; Ников 1928, 85–89; Filipović 1971, 525, 550; Божилов 1985, 241–242; Божилов–Гюзелев 1999, 667.

С друге стране, судбина његовог млађег брата царевића Фружина[32] и цара Константина, сина Ивана Срацимира, била је сасвим другачија. Њих двојица су некако успели да избегну заробљавање својих очева и да се упуте, вероватно сваки за себе, у изгнанство. Обично се као место где су потомци царског дома Шишмановаца нашли уточиште помињу Влашка, Србија и Угарска. Ако су царски изгнаници и отишли у неку од прве две земље (вероватније Влашку), убрзо је Угарска краљевина постала њихово одредиште. У писму упућеном бургундском херцегу Филипу 16. априла 1404. године краљ Жигмунд је међу својим вазалима, који ратују против његових непријатеља, навео босанског краља Остоју, деспота Стефана Лазаревића, „знаменитог Константина, величанственог цара Бугарске“ и влашког војводу Мирчу. Последња двојица, пошто су се вратила под власт угарског краља, више пута су нападала територије под османском влашћу, постигавши „тријумфалне победе и славу за себе“.[33] Искористивши кризу у Османском царству, изазвану тешким поразом код Ангоре и избијањем међусобних сукоба међу Бајазитовим синовима, који ће потрајати више од једне деценије, цар Константин је покушао да ослободи своју земљу и поврати престо.[34] Борбу против Османлија водио је уз ослонац на угарског краља и влашког војводу Мирчу, са којим је био и родбински повезан.

[32] Сматра се да је кнез Фружин рођен крајем осамдесетих година 14. века из другог брака цара Ивана Шишмана са царицом Драганом, кћерком кнеза Лазара Хребељановића. Име некарактеристично за бугарски царски двор, долази, према неким тумачењима, од именице Фруг (тј. Франак или Француз), односно представља облик имена Фрања. Према другим тумачењима, име води порекло од грчког женског имена Еуфросина: Николов-Зиков 2009, 321.

[33] Диниħ 1956, 9; *ИБ 4*, 103–104; Божилов 1985, 238. Димитров 1998, 261–264, погрешно доводи поменуто ратовање Мирче и Константина у везу са једним походом мачванског бана Јована Маротија против краљевих противника (1403), када је опсео и заузео утврђење Tornow (*ZO II/1*, 363, no 3089; Šišić 1938, 304–306). По овом аутору, то се односи на бугарско Велико Трново, међутим, у питању је једна тврђава вранског приора Емериха Бебека, највероватније Трново у Лици: Rokai 1983v, 146–148.

[34] У новијој бугарској историографији постоје покушаји да се постојање Видинског царства на челу са царем Константином продужи све до 1422. године: Павлов–Тютюнджиев 1995, 114–125. Већина аргумената које аутори наводе у прилог својој хипотези да је Константин и након 1397. године био владар у Видину, а не претендент и један од вођа устанка, почива на натегнутом тумачењу махом познијих извора. Једино што заврeђује пажњу и тражи објашњење је околност да се бугарски цар у Жигмундовом писму бургунском херцегу наводи заједно и у истој равни са босанским краљем Остојом, деспотом Стефаном Лазаревићем и влашким војводом Мирчом. Најлогичније објашњење јесте да је Константин започео своју војну акцију у Бугарској заједно са војводом Мирчом нешто пре тога, користећи грађански рат који је избио у Османском царству након Ангорске битке: Диниħ 1956, 95; Пурковиħ, 1978, 82, нап 303; Димитров 1998, 263, 280, нап. 16.

Није познато шта се за то време дешавало са царевићем Фружином.[35] Према Еберхарду Виндекеу, биографу краља Жигмунда, у краљевој пратњи у Острогону у јесен 1403. године налазио се и угарски капетан по имену Шишман (*Sußman*). Постоји мишљење да је овај војни заповедник угарског краља идентичан са сином последњег трновског цара.[36] Оваквој идентификацији иде у прилог и чињеница да је Фружинова читава потоња каријера била везана за Жигмундово покровитељство. Ипак, треба имати у виду да се у време краља Жигмунда име Шишман јавља и међу угарским племством, додуше ретко,[37] и да би било помало необично што Виндеке није поменуо да се ради о бугарском царевићу. У сваком случају, и Фружин се ускоро укључио у борбу против Османлија у Бугарској.

О томе нам посредно сведочи помен „бугарских царева“ у биографији деспота Стефана Лазаревића коју је написао учени Бугарин Константин Филозоф. Говорећи о деспотовим односима са османским принцом Сулејманом непосредно пре побуне Вука Лазаревића против брата и деобе државе (1408), Константин Филозоф приповеда о Караљуку (Новаку), који је признавао власт деспота и „на хајдучки начин“ нападао територије под османском влашћу. У исто време „градови бугарски беху се побунили (под вођством) синова царева бугарских“, што се неподељено у историографији везује за акцију Константина и Фружина. Због бугарског устанка и одбијања деспота Стефана да погуби Караљука (за кога је српски владар тврдио да није под његовом влашћу, већ да „као разбојник у горама обитава“), Сулејман је предузео ратни поход. Османски владар је заузео град Темско (код Пирота), принудивши бугарске устанике на одступање.[38] Из наведеног се види да су „бугарски цареви“ у својим акцијама на

[35] По једној претпоставци, Фружин је избегао из Бугарске заједно са остацима крсташке армије краља Жигмунда после катастрофалног пораза у бици код Никопоља 1396. године: Николов-Зиков 2009, 322. Чини се, ипак, да је царевић напустио Бугарску раније, пошто није био заробљен од стране султана Бајазита као његов старији брат Александар.

[36] Windecke, 19; Павлов–Тютюнджиев 1995, 127, и Николов-Зиков 2009, 322, дају широки оквир краљевог боравка у Острогону између 1403. и 1406. године. Међутим, из Жигмундовог итинерара види се да је овај владар између 1399. и 1411. у Острогону боравио само у септембру и новембру 1403. године: Engel–Tóth 2005, 80–81, 138.

[37] Племићи Павле Шишман од Черуљеша, његов син Ђорђе Шишман, као и Ђорђеви синови Венцеслав, Мартин и Шишман помињу се у документима из 1422, односно 1426. године: *Codex Zichy VIII*, 280; *ZO IX*, 363–364.

[38] Константин Филозоф, 292; Новаковић 1893, 325–328; Јиречек I, 338; Filipović 1971, 27, 45–47; Пурковић 1978, 81–82; *ИСН II*, 75 (Ј. Калић); Крстић 2001, 14–15; Николов-Зиков 2009, 322. Димитров 1998, 264, 281, нап. 25, слично неким другим бугарским ауторима, покушава да докаже не

ослобођењу земље деловали не само уз угарску и влашку помоћ, већ и у садејству са деспотом Стефаном, успостављајући упоришта уз границу са Србијом. Пропаст бугарског устанка изјаловила је наде Константина и Фружина да ће ослободити своје државе и сести на престоље својих очева. Зато су поново морали да напусте отаџбину и побегну у Угарску.[39]

О животу Константина и Фружина у Угарској наредних година нема сачуваних података. Судбина двојице царских рођака у Угарској краљевини била је различита. Цар Константин је после извесног времена напустио Угарску и прешао код деспота

само да су Браничево и нишки крај, тј. Поморавље, и у 15. веку били бугарске области, већ и да су те територије улазиле у састав Видинског царства крајем 14. века!

[39] Услед крајње оскудности извора, о бугарском устанку почетком 15. столећа постоје различита мишљења, почев од датовања, времена трајања, територије коју је захватио, карактеру самог покрета. Према тумачењима прихваћеним у већем делу бугарске историографије последњих деценија, устанак је трајао од 1408. до 1413. године, а покретом у западној Бугарској, на територији некадашњег Видинског царства и у другим суседним крајевима, руководио је цар Константин, док је у источној Бугарској на челу устаника дејствовао царевић Фружин. Слом устанка Константина и Фружина би, према наведеним тумачењима, наступио када је османски принц Муса, истовремено са разарајућом војном офанзивом у Србији, у априлу 1413. године „расипао и преселио Бугаре“ (*РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 224): *ИБ 4*, 104–106; БОЖИЛОВ 1985, 238–239, 243; ДИМИТРОВ 1998, 265–266. Међутим, из казивања Константина Филозофа јасно произилази да је наведено „расипање и пресељење“ Бугара било резултат Мусине акције против одметнутог османског војводе Хамзе, који се учврстио у градовима Соколцу и Сврљигу уз српску границу. Касније враћање бугарског робља које је Муса преселио од стране султана Мехмеда I, о коме изричито говори К. Филозоф, односи се на исто становништво: КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 306, 312–313. Уп. FILIPOVIĆ 1971, 454–456; ПУРКОВИЋ 1978, 103–104; ВЕСЕЛИНОВИЋ 1987, 65; ЂОКИЋ 2002, 30–31 (аутори не износе изричит став о етничкој припадности пресељених); МИШИЋ 1987, 76; КРСТИЋ 2001, 16 (аутори погрешно наводе да је у питању српски живаљ). Није, дакле, била у питању Мусина акција против устаника који су подржавали Константина и Фружина, него против оних који су стајали уз Муси нелојалног османског заповедника. Веома је могуће да исти смисао имају и белешке османских хроника о Мусином освајању одметнутог Видина: FILIPOVIĆ 1971, 445–446. КУЗЕВ 1974, 63–65, ДИМИТРОВ 1998, 265, и ПАВЛОВ–ТЮТЮНДЖИЕВ 1995, 118–119, у њима виде доказ да је Видином владао цар Константин. Иако све околности упућују на закључак да је превирање међу бугарским становништвом у тим турбулентним годинама и даље трајало, снажно подржавано од Жигмундових вазала деспота Стефана и војводе Мирче, о војним акцијама бугарских царевића после догађаја око Темског (1408) нема директних и недвосмислених вести у изворима. Додуше, DUCAS, XX, 133, помиње и посланике из Бугарске међу изасланицима из балканских земаља са којима је Мехмед I после преузимања власти склопио мир, што наведени бугарски аутори такође тумаче као изасланике Константина или Фружина.

Стефана Лазаревића у Београд. Ту је и умро 17. септембра 1422. године.[40] Његовом смрћу изумрла је видинска грана бугарске царске династије Шишмановаца. Константинов брат од стрица Фружин, представник трновске гране династије, остао је да живи са породицом у Угарској и укључио се у редове тамошњег племства. Занимљиво је да на деспотов двор није дошао Фружин који је највероватније био сестрић Стефана Лазаревића (исто као Ђурађ Бранковић и Балша III Балшић), већ је то учинио Константин који са деспотом није био у родбинским односима. Немамо никаквих вести о томе какви су били односи између ујака и сестрића, али је извесно да је царевић Фружин играо активну улогу у Угарској. О томе сведочи даровна повеља коју је Фружину издао краљ Жигмунд у Фелдвару у Ердељу 1425. године. Због верних дела, заслуга и верне службе „вољеног величанственог Фружина, сина покојног бугарског цара Шишмана, који је у не мало наших и наших краљевстава снажних, тешких и успешних похода, како против Турака, тако и против других наших и непријатеља крста Христовог“ учествовао, излажући себе и своју имовину у више наврата смрти и пропасти, угарски краљ му је као награду даровао краљевско властелинство Липово у Тамишкој жупанији са тврђавом и свим припадајућим селима и приходима.[41] Осим тога, краљ Жигмунд је избеглог бугарског царевића обдарио и поседом Максонд у Ковинској жупанији, данашњем Алибунаром у јужном Банату. Није познато када је Фружин стекао Максонд, али се чини да је то било пошто је већ добио Липову, јер се он тек касније (1444) бележи као *egregius Frusinus cesar de Magsond*. На основу овог племићког предиката може се закључити да се курија бугарског царевића налазила на том поседу у слабо насељеном крају на ивици Делиблатске пешчаре. Разлоге зашто је бугарски царевић добијао поседе баш на подручју Баната није тешко одгонетнути: у питању су крајеви у близини Бугарске,

[40] Константин Филозоф, 314; *Родослови и летописи*, 118, 225; Ников 1928, 102; Божилов 1985, 239; Божилов–Гюзелев 1999, 668. Павлов–Тютюнджиев 1995, 124–125, покушавају да докажу да је Константин све до сламања покрета османског претендента „Лажног Мустафе“ (1421/1422) успео да се одржи на власти у Видину, што је претпоставка која није поткрепљена изворима (иначе малобројним када је у питању живот формално последњег бугарског цара). Аутори такође верују да је Фружин признавао врховну власт Константина.

[41] Fejér, *CD X/6*, 784–785; Ников 1928, 90–91, 111–112; Божилов 1985, 243; Николов-Зиков 2009, 322–323.

угрожени од Османлија, које је требало насељавати и у којима је, поред српских, било и бугарских избеглица.[42]

Исте 1425. године, када је за своју верност угарској круни награђен Липовским властелинством, „el signor de Zagore“[43] је заједно са влашким војводим Даном II (1420–1431) и северинским баном Пипом Спаном учествовао у војном походу против Турака. Њихова војска је заузела две тврђаве у бугарском Подунављу, а затим опсела град Силистрију, седиште санџакбега, али је била поражена. Ратовање је настављено и наредне године када је изненада прекинуто због смрти једног од војсковођа – чувеног Пипа Спана, који је преминуо на свом поседу у близини Фружинове Липове, 27. децембра 1426. године.[44]

У склопу своје антиосманске политике подржавања балканских владара и претендената на власт у земљама освојеним од Османлија, цар и краљ Жигмунд пружао је подршку и царевићу Фружину. Помоћ и покровитељство Жигмунда Луксембуршког давали су избеглом Шишмановцу наду у успех планова за обнову бугарске државе и његове царске баштине. Краљ Жигмунд, који је Фужина обдарио замковима и поседима, имао је свакако за циљ да бугарску државу обнови као земљу под врховном влашћу угарске круне и Светог римског царства.[45] Када је после неуспелог ратовања у Влашкој и око Оршаве и пада Голупца у турске руке 1427.

---

[42] DL 13779; CSÁNKI II, 121–122; ПАВЛОВ–ТЮТЮНДЖИЕВ 1995, 127–128, сматрају да је Фружин добио Максонд већ следеће 1426. године; КРСТИЋ 2007, 28–29, 31, 51; НИКОЛОВ-ЗИКОВ 2009, 323.

[43] HURMUZAKI, *DIR VIII*, 4, no 9. Назив „Загора“ као синоним за Бугарску коришћен је на Западу, и јавља се, на пример, у уговору цара Ивана Александра са Млетачком републиком (1346/1347). Апанажа принца Михаила Палеолога на бугарској црноморској обали (1367–1376/7) такође је називана „Загора“. Преписивач једног српског четворојеванђеља, описујући територију којом влада краља Стефан Душан, наводи и „Загориє даже до Бдиніа (Видина)“: ЗАПИСИ И НАТПИСИ I, 35, бр. 89; БОЖИЛОВ 1985, 163, 244; ПАВЛОВ–ТЮТЮНДЖИЕВ 1995, 105; БОЖИЛОВ–ГЮЗЕЛЕВ 1999, 600, 652, 660.

[44] HURMUZAKI, *DIR VIII*, 4, no 9; JORGA, *NE I*, 435, n. 1; *ИБ 4*, 108; БОЖИЛОВ 1985, 243; ПАВЛОВ–ТЮТЮНДЖИЕВ 1995, 127; ДИМИТРОВ 1998, 267; НИКОЛОВ-ЗИКОВ 2009, 323.

[45] Жигмунд је наследио титулу „краља Бугарске“ заједно са осталим земљама, насловима и претензијама од својих угарских претходника, који су је носили од времена Стефана V и његових ратовања против Бугарске (1261, 1263, 1266), када је Јаков Светослав у Видину постављен као угарски вазал: ENGEL 2001a, 107; РОКАИ 2002, 87. НИКОЛОВ-ЗИКОВ 2009, 323, сматра да се због такве титуле угарског краља Фружин надао само наслову бугарског бана. Ипак, нема разлога за сумњу да би он, да је којим случајем успео да поврати власт у Бугарској, узео царску титулу. Царска титула није ни раније била препрека видинским владарима да буду вазали угарских краљева. Фружин је царску титулу, уосталом, носио и у избеглиштву у Угарској, као што се види из наведене исправе из 1444. године, где је насловљен као „Frusinus cesar“: DL 13779.

године Жигамунд радио на организовању велике антиосманске кампање, настојало се и на подизању устанка у Бугарској. Тако је, према сведочењима Бертрандона де ла Брокијера, милански војвода Ђовани Марија Висконти преко свог посланика предлагао непознатим бугарским првацима да се цару потчини читава Бугарска до Софије, да се дигну на устанак и побију све Турке који се тамо налазе.[46] Устанак у Бугарској био би добродошла подршка Жигмундовим војним акцијама у Подунављу и на Балкану, али је такав подухват у том тренутку био нереалан. Тежак пораз који је римско-немачки цар и угарски краљ доживео под зидинама Голупца јуна 1428. године, којим приликом је и сам једва извукао живу главу, показао је моћ османске силе и развејао наде у потискивање Турака са Балкана, а самим тим и обнову бугарске државе.[47]

Царевић Фружин је 1435. године послат у важну дипломатску мисију у Албанију, где су 1433. године тамошњи прваци Аријанит Спата, Андрија Топија, Музаки и други подигли устанак против османске власти. Устанак арбанашке властеле захватио је подручје од скадарских планина до Валоне. Устаници су успели да победе три турске војске пре него што су поражени 1436. године. Жигмунд је још 1434. године ступио у контакт са вођама покрета и од Дубровчана примао вести о њиховим успесима.[48] Према неким тумачењима, Фружин је послат у Албанију због својих породичних веза са тим крајевима. Наиме, средином 14. столећа на просторима јужне Албаније око Валоне, Канине и Берата управљао је шурак српског цара Стефана Душана, брат царице Јелене, деспот Иван Асен Комнин. Деспот Иван Комнин, рођени

[46] Према Брокијеру, Жигмунд је одбио овај предлог, али имајући у виду да је војводин посланик на султановом двору 1433. године поново износио предлог да се римско-немачком цару поред Србије, Босне, Албаније и Влашке препусти и Бугарска до Софије, јасно је да су планови са Бугарском потекли из кругова око самог цара Жигмунда. Султан Мурат II је, наравно, ове идеје одбацио: БРОКИЈЕР, 121–123; СПРЕМИЋ 1994, 166–167. НИКОЛОВ-ЗИКОВ 2009, 323–324, погрешно тумачи Брокијерово излагање, мислећи да је са Бугарима преговарао пољски витез Завиша Чарни од Габрова, који је потом храбро погинуо приликом опсаде Голупца 1428. године. Овај аутор, такође, потпуно погрешно идентификује загонетног бугарског војводу Радича, кога је, према једној бугарској летописној белешци, 1454. године цар Мехмед II потукао код Софије, са познатим српским великим челником Радичем, који је као заповедник деспотових одреда учествовао у бици против принца Мусе код села Чаморлу 1413. године. Уп. ДИМИТРОВ 1998, 278–279.

[47] ЋИРКОВИЋ 1968, 13–17; *ИСН II*, 221 (М. Спремић); СПРЕМИЋ 1994, 101, 103–104; КАЛИЋ 2001, 141–142; РОКАИ 2002, 136; МИЉКОВИЋ–КРСТИЋ 2007, 33–34.

[48] GELCHICH–THALLÓCZY, 384, 386–389; ЈИРЕЧЕК I, 360; БОЖИЋ 1952, 62; ROKAI 1969, 103; *ИСН II*, 243 (М. Спремић).

брат Фружиновог деде цара Ивана Александра, умро је између 1363 и 1366. године, а његову област у јужној Албанији наследио је његов син, *господин* Александар Комнин (до око 1370).[49] Александрова сестра Комнина[50] удала се за Балшу II Балшића, а после његове погибије у сукобу са Турцима код Берата 1385. године наставила је да управља наслеђеним поседима заједно са кћерком Руђином. Руђина се 1391. године удала за властелина Мркшу Жарковића, који је тако, пошто се његова ташта замонашила, преузео јужноалбанске поседе Асена Комнина. Како после Мркшине смрти 1414. године Руђина није могла сама да одбрани Валону и друге своје градове и поседе у јужној Албанији, покушавала је да их уступи Млечанима. Њене области су на крају 1417. године заузели Турци.[51] Имајући у виду наведене породичне везе Фружина са Асенима Комнинима из јужне Албаније, може се претпоставити да он у време своје дипломатске мисије 1435. године није био само пуки емисар угарског краља. Царевић је, по свему судећи, био и лично заинтересован за успех устанка у Албанији, јер би, у случају повољног развоја догађаја, могао да полаже права на поседе својих изумрлих рођака око Канине, Валоне и Берата. Наведени случај показује како су на Жигмундовом двору приликом формулисања балканске политике пажљиво бирали актере који ће је спроводити.

На путу за Албанију, Фружин је крајем маја прошао кроз Дубровник, где му је додељен телохранитељ и сума од 40 перпера за трошкове боравка у граду светог Влаха. Дубровачке власти су му потом уступиле две лађе за пут до Албаније и још 300 перпера. Дубровчани су били заинтересовани за успех Фружинове мисије и албанског устанка између осталог и зато што је османско учвршћивање у Валони и на Јадранској обали угрожавало њихову трговину и пловидбу јужним Јадраном и Средоземљем. Ипак, строго су пазили да се не замере Османлијама, па су испраћајући Жигмундовог емисара 28. маја јављали краљу да због тога много страхују од Турака и других господара који им служе. По повратку из Албаније, Фружин се крајем јуна исте године опет нашао у Дубровнику, водећи са собом у Угарску четири албанска властелина, опуномоћених да воде преговоре са царем и краљем Жигмундом око помоћи албанском устанку против Османлија. Дубровачка влада доделила је том приликом

[49] Ферјанчић 1960, 166–167; Михаљчић 1975, 16–17, 19–21, 127; Божилов 1985, 178–182, 236.

[50] Михаљчић 1975, 190, 204; Божилов 1985, 182, 236. Николов-Зиков 2009, 324–325, сматра да је Комнина била Александрова супруга, а не сестра. Исти аутор сматра да је Фружин добио име по својој рођаци Руђини, што се не чини много вероватним.

[51] Јиречек I, 319, 347; Божић 1952, 38–39; *ИЦГ II/2*, 113–114 (И. Божић); *ИСН II*, 26, 28, 40, 96 (Р. Михаљчић, Ј. Калић).

Фружину још 200 перпера, лађу за коње и једну галију са два јарбола да га преко Сења одвезе на север у Угарску.[52] Изгледа да је бугарски царевић тада, или можда још раније, примљен у ред дубровачких грађана.[53]

Смрт Жигмунда Луксембуршког 1437. године и догађаји у Угарској наредних година изгледа да су неповољно утицали на положај кнеза Фружина, као и на његове претензије на обнову очинске власти. Наиме, брзи успон ердељског војводе Јована Хуњадија посредно је погађао аспирације бугарског царевића. Краљ Албert (1438–1439) поставио је Хуњадија за северинског бана, а његов наследник Владислав I (1440–1444) потврдио му је 9. августа 1440. године уступање Северинског баната са градовима Северином, Мехадијом, Оршавом и Гереном, и „не мали део земље Бугарске".[54] То је изгледа подгрејало Хуњадијеве велике амбиције, јер постоје и неке вести да му је пољско-угарски краљ наводно обећао како ће га поставити за бугарског владара.[55] Није познато да ли је Фружин узео учешћа у борбама са Османлијама које је наредних година предводио Јован Хуњади, нарочито у нападима на видински крај (изгледа 1442) и „Дугој војни" у зиму 1443/1444. године. Тада су војни одреди предвођени краљем Владиславом I, Јованом Хуњадијем и деспотом Ђурђем преко Ниша, Пирота и Софије продрли до Златице у Бугарској.[56] Међутим, када су наредне 1444. године започеле опсежне припреме за организовање новог крсташког рата против Турака, бугарски царевић није могао да остане по страни. То је било сасвим разумљиво, ако се има у виду да су крсташи планирали да преко Бугарске продру у

[52] Jorga, *NE II*, 327–328; Ников 1928, 95–96; Јиречек I, 360; Tadić 1939, 56; Божић 1952, 64; Rokai 1969, 104; Божилов 1985, 243–244; Павлов–Тютюнджиев 1995, 128; Николов-Зиков 2009, 325.

[53] У упутству капетану дубровачког бригантина који је требало да одвезе Фружина из Дубровника преко Стона за Омиш, а евентуално и за Сплит, он се назива „el signor Frussin diletto cittadino nostro". Капетан је имао инструкцију да наоружа свој брод, да плови са Фружином и његовом пратњом у складу са њиховим жељама, али није смео да се удаљава од брода. Очекивало се да ће се Фружин састати у Омишу и са бившим баном Иванишем Нелипчићем: DAD, *Lettere di Levante XI*, f. 250. За снимак документа захваљујем колеги мр Невену Исаиловићу.

[54] Teleki X, 89; Hurmuzaki, *DIR I/2*, 664–665.

[55] Према пољском историчару Длугошу, краљ Владислав је такву понуду Хуњадију учинио како би га придобио за рат с Турцима (1445): Dlugosz XIII, 655. Имајући у виду касније (1452–1453) Хуњадијево настојање да се домогне византијске Месемврије, јасно је да су Хуњадијеве претензије према Бугарској заиста постојале: Moravcsik 1970, 100; Капитанфи 1978, 213–223; Спремић 1994, 293, 398; Димитров 1998, 271, 275, 279; Николов-Зиков 2009, 326.

[56] Јиречек I, 366–367; Радонић 1905, 159–165, 170–172; Бабингер 1968, 24–27; Калић-Мијушковић 1967, 117–119; Калић 2006, 405, 458–459; *ИСН II*, 256–258 (Спремић); Рокаи 1985, 145–150; Спремић 1994, 274–283; Мишић 1997, 55–56; Димитров 1998, 271–272; Крстић 2001, 19–20.

средиште османске државе и истерају Турке са Балканског полуострва. Као и османски принц и претендент на султански престо Давуд Челебија, и царевић Фружин је имао своје место у плановима организатора крсташког рата. Његово присуство у редовима крсташа требало је да подстакне Бугаре на отпор османским освајачима, и на тај начин помогне остваривању војних циљева хришћанске војске. С друге стране, за царевића Фружина, који се већ сматрао легитимним бугарским царем, крсташки поход је изгледао као јединствена прилика да поврати круну и земљу својих родитеља и предака, на коју је чекао још од детињства, читавих пола века.

О Фружиновом учешћу у крсташкој војни, која се несрећно завршила катастрофалним поразом код Варне 10. новембра 1444. године, посредно сведочи један акт Арадског каптола од 6. септембра исте године. Само два дана пре него што је крсташка војска предвођена краљем Владиславом I Јагелонцем, Јованом Хуњадијем и кардиналом Чезаринијем започела своје злосрећно ратовање, Арадски каптол је својом исправом оверио пренос власништва над поседом Фајдаш у Зарандској жупанији са „Фружина цесара од Максонда“ на мачванског бана Ладислава Маротија (Моровићког) за суму од 400 златних форинти. У каптолском документу изричито се каже да је наведени посед са свим његовим припадајућим добрима, приходима, приносима и правима претходно бан Ладислав са синовима даровао „ipsi Ffrusino et suis heredibus pro serviciis ipsius“. Из овог документа Арадског каптола види се да је царевић Фружин у то време имао једног сина по имену Шишман (*Susman*) и друге синове и кћери који нису поименице наведени.[57] Дакле, имајући у виду контекст у коме је настала ова трансакција, може се закључити да су бугарском царевићу хитно била потребна средства за финансирање предстојећег ратног похода, због чега се одлучио да прода наведени посед његовом бившем власнику, мачванском бану Ладиславу Маротију. Иначе, није познато због којих је то служби мачвански бан претходно поклонио речено имање кнезу Фружину.[58]

Даља судбина царевића Фружина обавијена је мистеријом. Нема сигурних података да је учествовао у крсташком походу, али као што је напред речено, све указује на то. Да ли је наследник бугарске царске круне успео да преживи покољ код Варне, или је био међу хиљадама оних коју су оставили кости на том разбојишту?[59]

[57] DL 13799; CSÁNKI II, 121–122; MILLEKER 1915, 32, 84; ROKAI 1983V, 352, 401–402.

[58] ПАВЛОВ–ТЮТЮНДЖИЕВ 1995, 128; ДИМИТРОВ 1998, 272; НИКОЛОВ-ЗИКОВ 2009, 326.

[59] БОЖИЛОВ 1985, 244, полазећи од тога да је Фружин учествовао у већем броју значајних војних похода на Балкану организованих или подржаних од Угарске, сматра врло могућим његово лично учешће у крсташком рату и претпоставља да је он можда „нашао смрт у родној земљи, на бојном пољу крај

Једино што се са сигурношћу може тврдити јесте да десет година касније царевић Фружин више није био међу живима. Наиме, 1454. године генерални капетан Угарске Јован Хуњади даровао је Максонд, ранији посед *condam Frusyn chazaar*, своме фамилијару Јакову Понграцу, кастелану Мезошомља и Жидовара.[60] Будући да је од последњег помена Фружина као живог, до првог његовог помена као покојног протекла читава деценија, није сасвим искључено и да је Фружин некако успео да преживи несрећни крсташки поход и да се врати у Угарску. Јован Хуњади, који јесте успео да преживи битку код Варне, по повратку у Угарску био је изложен снажним критикама својих противника, због чега је покушао да одговорност за пораз пребаци на друге. Тако је у писму папи Евгенију IV (1431–1437) из 1445. године Хуњади као виновнике пораза означио владаре Влашке, Молдавије и Византије, али, по њему, обећања пре свих нису испунили „бугарски кнежеви“.[61] Истраживачи у њима виде кнеза Фружина и његове наследнике, али то само по себи није довољан доказ ни за тврдњу да је Фружин у то време био жив, као ни да је био мртав.[62]

Фружиновом смрћу, када год да је она наступила, није изгледа окончано присуство чланова династије Шишмановаца у Угарској. Као што је наведено, у акту Арадског каптола из 1444. године помињу се Фружинов син Шишман и други неименовани потомци оба пола. Њихова потоња судбина није позната. Постоји више докумената из друге половине 15. и 16. столећа, махом везаних за подручје Северинског баната, у којима се срећу средњи и ситни племићи са именом Шишман. Неки бугарски аутори у новије време у наведеним личностима виде потомке царевића Фружина. Ипак, треба имати у виду да се ни за једног од њих не наводи да је Фружинов потомак, нити се то посредно може закључити. Извори упућују на закључак

Варне“. Овај аутор је упозорио и да никаквим изворима није поткрепљена тврдња да је царевић Фружин умро у Брашову 1460. године: уп. Ников 1928, 97, нап 1.

[60] Sasinek 1874, 77; Csánki II, 119, 121–122; Milleker 1915, 32.

[61] Fejér 1844, 79; Димитров 1998, 276.

[62] Павлов–Тютюнджиев 1995, 129–131, и Николов-Зиков 2009, 327–331, као и неки други бугарски аутори, занемарују јасан податак поменуте исправе из 1454. године да је царевић Фружин у то време већ био покојни. Зато, позивајући се на једну забелешку из истовременог османског пописног дефтера Видинског санџака (1453/1454), у коме се као *муселеми са бератом*, дакле хришћани спахије између Сврљига и Пирота помињу неки кнез Фрузин и његова три сина, Стојан, Стојко и Станислав (Бојанич-Лукач 1975, 77), сматрају да је бугарски царевић под старе дане напустио Угарску због конфискације поседа и са млађим синовима прешао у службу султану. Домишљајући се даље на основу једне летописне забелешке с краја 15. века и бугарске народне епике записане у 19. веку, Николов-Зиков конструише историју наводних Фружинових потомака у османској служби у Бугарској до 1493. године.

да се ради о влашким племићима из Северинског баната. Име Шишман забележено је не само међу појединим угарским племићима Жигмундовог времена, о чему је већ било речи, него и међу поседницима на подручју Ердеља (Фехерска жупанија) средином 14. столећа (1354).[63]

Иако, дакле, нисмо уверени да се ради о личностима које имају блиске породичне везе са царевићем Фружином, односно бугарском царском династијом, навешћемо укратко податке о банатским племићима Шишманима. „Stephanus filius Susman de Bozyas" јавља се у изворима у периоду између 1452. и 1464. године. Из једног акта Арадског каптола од 22. јануара 1452. године види се да се он налазио у служби губернатора Хуњадија и да је био племић из дистрикта Лугаш, једног од влашких округа Северинског баната.[64] Стефан Божјаши је свакако био угледна и утицајна личност у тој средини, будући да је краљ Ладислав V (1445–1458) на његову и молбу Михаила Деша од Темешхеља 29. августа 1457. године издао привилегије за седам влашких дистриката у Северинском банату.[65] У другој исправи Арадског каптола од 6. јуна 1464. године поред Стефана Шишмана од Божјаша јавља се и име Сандрина (Александра) Шишмана.[66] Када су после Јакова Понграца током 1467. године северински банови за кратко постали Стефан и Михаило Мутноки, за кастелане северинске тврђаве били су одређени Сандрин Шишман и Јаков Маргаји. Било је

[63] *DHV*, 130–131; *EO III*, 276. И у једном недатираном списку новчаних задужења из раног 16. века, у влашком дистрикту Swgdya у Тамишкој жупанији, у месту Lewkesesth убележен је неки Swsman, док је Swsman Mihwl уписан у другом од два насеља са именом Gyerczinik: PESTY 1882, 509. На основу тог документа НИКОЛОВ-ЗИКОВ 2009, 331, без икаквог основа тврди да се ради о Фружиновом потомку Михаилу из времена Јована Хуњадија! О распрострањености имена Шишман говори и то што се неки јобађ Јован Шишман помиње 1482. године у селу Сетет-телек у Крашовској жупанији: PESTY 1882, 457.

[64] Једно судско рочиште сазвано је 13. јануара 1452. године у Себешу, главном судском седишту седам влашких округа, на Хуњадијев захтев, а по одлуци државног сабора. Пошто су у турским нападима уништени документи који су доказивали да су северински бан Михаило Чорнаји, његов брат и син, као и Никола Бизереји добили од краља Алберта тврђаву Дранко (Дренкова) на Дунаву са припадајућим дистриктом и поседима, њихови суседи и представници осталих влашких округа, међу којима и поменути Стефан Шишман, заклели су се на поменутом рочишту и потврдили њихово право на наведене поседе: PESTY 1878, 61–64.

[65] PESTY 1882, 404–406; НИКОЛОВ-ЗИКОВ 2009, 332.

[66] Њега је краљ Матија одредио да заједно са човеком Арадског каптола уведе Јакова од Мачкаша и Тому од Перла у посед пустара Perlo, Sidimir Pataka, Dragotenest и Tinko на простору дистрикта Лугош. Као један од двојице суседа и сумеђника, овом увођењу у посед присуствовао је и Сандринов брат Стефан Шишман од Божјаша: PESTY 1882, 411–413; ПАВЛОВ–ТЮТЮНДЖИЕВ 1995, 129; НИКОЛОВ-ЗИКОВ 2009, 332.

предвиђено да они буду плаћени из прихода који су припадали северинској тврђави, али је Маргаји 1470. године поднео тужбу како је његов колега Шишман присвојио 32 златне форинте од њему припадајућег дела градских прихода. Због тога су жидоварски кастелани и крашовски (под)жупани пресудили да Шишман Маргајију исплати 19 форинти.[67] Сандриново име појављује се и крајем јуна 1496. године, када је одређен као представник палатина Стефана Запоље приликом једног увођења у посед у дистрикту Себеш. Као сусед и сумеђник присуствовао је 1506. године једном увођењу у посед Ходоша у Тамишкој жупанији, када је наведен са племићким предикатом „de Welkocz", што сведочи да је имао поседе и у тој жупанији. Последњи пут се у изворима среће јуна 1511. године у истом својству суседа и сумеђника у дистрикту Лугош.[68]

У унутрашњим борбама у Угарској после Мохачке битке између Јована Запоље и Фердинанада Хабзбуршког узео је учешћа и племић Стефан Шишман, различит од раније поменутог Стефана Шишмана од Бозјаша. Краљ Јован Запоља конфисковао му је 15. априла 1529. године села Чуру, Лигетиш и Чебу у Тамишкој жупанији, због тога што је подржавао Фердинанда, и доделио их Николи Чукни од Липе. Друге њихове

[67] Пошто Сандрин Шишман није до одређеног рока депоновао наведену суму, требало је да се она Маргајију надокнади са његових делова поседа Bozyas, Ohaba и Felső-Borzas, због чега је протест уложио Сандринов брат, односно рођак Мартин Thewrsewk. Сандрин је на крају исплатио Јакову Маргајију предвиђени новац за надокнаду штете: PESTY 1882, 425–426. НИКОЛОВ-ЗИКОВ 2009, 332, погрешно наводи да се браћа Стефан и Сандрин Шишман помињу 1467. године као поседници села Радуленц заједно са Ладиславом Зајком од Мутнока и његовим братом Стефаном, северинским баном. Из исправе Арадског каптола од 25. јула 1467. године јасно се види да су поседници Радуленца, али и више других насеља у дистрикту Карансебеш, била три брата Мутноки – Ладислав Зајк, северински бан Стефан и Сандрин (као и њихов близак рођак Ладо, син Михаила од Ермењеша): PESTY 1878, 80–81. Изгледа да су потомци Стефана и Сандрина Шишмана од Бозјаша били живи и у другој половини 16. века, јер се 1570. међу племићким судијама у Лугошу помиње и Андрија Шишман: PESTY 1883, 89.

[68] *CDP V*, 402; PESTY 1882, 472–473, 494. Тешко да је следећи Шишман познат на основу угарске архивске грађе из првих деценија 16. века, извесни Радослав, био потомак бугарске царске куће, као што мисли П. Николов-Зиков. Документом из 1515. године градске власти Карансебеша потврдиле су продају једног плаца поред градског трга у власништву судије Матије Лазара за 10 форинти „discretis viris Stephano Vakar, Sisman Rado[s]lawnak, Bwnkonyenak et Naga Chigankanak": PESTY 1878, 159; НИКОЛОВ-ЗИКОВ 2009, 332–333. Овај аутор такође претпоставља да је потомак царевића Фружина био и Филип Susmay, који се поводом једног спора помиње 1511. године међу јобаћима Петра и Павла од Олах-Ендреда у Тамишкој жупанији. То се не чини вероватним, а није тачна ни тврдња Николова-Зикова да се он у овој исправи наводи заједно са већ спомињаним Сандрином Шишманом, за кога верује да је Филипов отац: PESTY 1882, 490.

поседе краљ је предао Григорију Литерати од Сланкамена.[69] Средином 16. века, у борбама током османског освајања Баната, истакао се још један Шишман – Фрања. Он је као заповедник одреда кнеза Стефана Баторија из Арадске и Зарандске жупаније погинуо приликом опсаде Липове новембра 1550. године. Није познато да ли је он имао потомке, а 1559. године његова имања дата су другом племићу.[70]

[69] Десет година касније, краљ Запоља даровао је Павлу Шебешију некадашње поседе Стефана и Ладислава Шишмана, јер су они умрли без наследника, док се Стефанова невера не помиње. Шебеши је, међутим, имао проблема да уђе у посед насеља Велчић, Ловринце, Чура, Чеба и Лигетиш, као и других имања покојних Шишмана, јер су против тога пред Арадским каптолом протествовали представници Чукнине удовице (за Чуру и Лигетиш) и Софије, супруге Григорија Литерате (за Ловринце, Чебу и Велчић): PESTY 1878, 214–217; PESTY 1883, 7–8; ПАВЛОВ–ТЮТЮНДЖИЕВ 1995, 129; НИКОЛОВ-ЗИКОВ 2009, 333.

[70] Крајем 16. века неки Ђорђе Шишман био је племић у служби ердељског кнеза Жигмунда Баторија: PESTY 1883, 201. Средином 16. века чланови једне породице Шишман добили су и део Ђура: ПАВЛОВ–ТЮТЮНДЖИЕВ 1995, 129; НИКОЛОВ-ЗИКОВ 2009, 333–334.

11. ВИТЕЗ ЗМАЈЕВОГ РЕДА: ДЕСПОТ СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ У УГАРСКОЈ

Продор Османлија у Подунавље и Посавину, који је уследио после Косовске битке 1389. године, донео је суштински нову ситуацију на јужним границама Угарске краљевине и довео је до велике промене у српско-угарским односима. Последњих педесетпет година постојања средњовековне српске државе обележила је најинтензивнија сарадња са Угарском, какве није било још од 12. века и борбе за осамостаљење Србије од византијског суверенитета. Ипак, до ове „дипломатске револуције“ у српско-угарским односима требало је да прође још више од једне деценије сукоба и ратовања која су се преламала преко предела који су лежали уз Дунав и Саву.

Слабљење Српског царства после Душанове смрти (1355) и уздизање обласних господара коначно су омогућили краљу Лајошу I да утиче на прилике у Србији и северне крајеве земље стави под своју врховну власт. Растислалићи, господари Кучева и Браничева, признали су суверенитет угарског краља већ 1359. године. Нешто касније, његов вазал постао је и жупан Никола Алтомановић, који је држао северозападне пределе српске државе, у суседству угарске Мачванске бановине. Ако не раније, кнез Лазар је признао врховну власт моћног Анжујца у време коначног обрачуна са Николом Алтомановићем 1373 године. Угарска војна помоћ босанском бану и српском кнезу против жупана Николе, који је сарадњом са Венецијом почео да угрожава Лајошеве интересе у Далмацији, значајно је допринела пропасти овог младог и амбициозног великаша. Када је Лазар Хребељановић око 1379. године потиснуо Радича Бранковића (Растислалића) из његових области, читаво српско Подунавље и Посавина нашли су се под кнежевом влашћу.[1]

[1] Орбин, 60–61; *Родослови и летописи*, 71; Диниħ 1932, 24–27; Диниħ 1953, 139–144; Михаљчиħ 1975, 25–26, 191–195, 200, 217; *ИСН I*, 567, 583, *II*, 26, 41 (Р. Михаљчиħ).

Учвршћивање кнеза Лазара у Кучеву и Браничеву вероватно је изведено уз одобрење, а не против воље краља Лајоша, иако се због вести о планираном краљевом походу на Србију првих месеци 1378. године у историографији некад заузима опрезан став по том питању.[2] У сваком случају, ако су тада и били поремећени, односи угарског краља са кнезом Лазаром су убрзо сређени. Да су ти односи током последњих година Лајошеве владавине били блиски, уверава нас околност што је „господин всем Србљем" својој задужбини манастиру Раваници 1381. године даровао села која су се налазила у Мачви и Битви, жупама, односно дистриктима у саставу угарске Мачванске бановине. Дакле, под влашћу кнеза Лазара била су у то време подручја угарских дистриката све до Саве, док су саме тврђаве Мачва и Битва остале у рукама мачванског бана. Иста је ситуација била и са Голупцем под угарском влашћу, и његовом непосредном околином под српском управом. Тамо је кнез такође даровао поседе Раваници, али и влашким манастирима Тисмени и Водици.[3] Новија истраживања су показала да треба разликовати појмове *земље* Мачве у северозападној Србији и угарске Мачванске бановине.[4] Ова погранична управно-територијална целина је од почетка 14. столећа обухватала не само уско подручје под угарском влашћу на десној обали Саве – градове Мачву, Битву, Бељин и њима припадајуће дистрикте, већ је мачванским бановима било подређено и више угарских жупанија, махом у јужним деловима земље (Сремска, Вуковска, Бодрошка, повремено и Бачка, Барањска, Толнанска и друге). Мачвански банови, који су резидирали у Сремској Митровици, били су тако и жупани наведених жупанија, чији су приходи коришћени за издржавање војске и утврђења на граници. Тако је бановина постојала и функционисала и у време када су се њени делови јужно од Саве делимично или у целини налазили ван директне угарске власти.[5]

Сасвим је искључено да је кнез Лазар подручја Мачве и Битве у то време освојио силом, јер у том случају не би својој задужбини даровао поседе који се налазе

[2] Краљ је 28. јануара 1378. од судских инстанци у Угарској тражио одлагање рочишта у свим парницама које се тичу племића Ладислава, сина Јована, и Фрање, сина Ајнарда de Gerekmezew и Николе Berzethe de Monustur због њиховог учешћа у војци коју окупља за ратни поход на Рашку: DL 42072; Михаљчић 1975, 217.

[3] Младеновић 2003, 53–54, 93–94; Веселиновић 2009, 187–188, 191–192, 196; Ћирковић 1968, 9; Шкриванић 1981, 93–97; Благојевић 1994, 81, 84–86; Веселиновић 2006, 105–106, 113; Миљковић–Крстић 2007, 100–113; Крстић 2008, 191–194.

[4] Ћирковић 1994, 59–77; Ћирковић 2008, 7–16; Благојевић 1994, 78–92; Благојевић 2010, 14–16.

[5] Engel 1996, I, 27–31, 100–101, 103–105, 114–117, 199, 207–208, 221–222; Engel 2001a, 152; Rokai 1983v, 167–168; Ћирковић 1993, 59–60, 72; Ћирковић 1994, 62–63.

на самој непријатељској граници и који лако могу бити изгубљени. Даривање манастира земљопоседима у Мачви и Битви такође показује да су се они тада налазили у пуном власништву кнежевом, и да је то власништво било неспорно. То наравно не значи да се угарски краљ трајно одрекао важних пограничних дистриката јужно од Саве. Он их је само уступио своме вазалу, и поклонио му на тој територији одређене поседе. Или је потврдио њихово стицање, уколико је кнез Лазар до поседа у Мачви и Битви евентуално дошао на неки други начин. Те земљопоседе, или део њих, „благоверни кнез" је потом приложио своме манастиру. С друге стране, као што је кнез Лазар стекао поседе на угарској територији, тако су и угарски великаши добијали велика властелинства на српском државном земљишту. Из повеље краља Жигмунда Николи Горјанском Млађем од 10. марта 1392. године види се да је овај барон у неком тренутку стекао велики комплекс поседа у ваљевском крају називан *terra Dettosfelde* („Детошевина"), који је обухватао дистрикте: Колубару, Љиг, Топлицу, Пепељевац, Непричаву, Kalizar, Тамнаву, Ragys (Радио?), Jeznyk (Јазовник?), Debrechen (Доброчин?) Обну и Уб, и тврђаве Белу Стену, Непричаву и Debrechen.[6] Будући да је Никола Горјански Млађи био ожењен Лазаревом кћерком Теодором, основано се може претпоставити да је „Детошевина" управо даровницом кнеза Лазара доспела у посед мачванског бана и потоњег палатина. У историографији се овај брак различито датује: неки аутори га смештају у 1378/1379. годину, а други у период од 1387. до 1389. године.[7] Кнез Лазар се налазио у отвореном и жестоком сукобу са Жигмундом Луксембуршким од 1386. до првих месеци 1389. године, о чему је напред већ било речи,[8] а један од краљу и краљици најоданијих великаша у то време био је управо мачвански бан Никола II Горјански. Ако се, дакле, он није оженио кнежевом кћерком

[6] *CDP VII*, 428–429; Ћирковић 1994, 63–65, 74, *Лексикон градова*, 27–29, 94–95, 186, s. v. *Бела Стена, Debrechen, Непричава* (А. Крстић). Није убедљиво тумачење да су дистрикти наведени у исправама из 1392. и 1426. године (Féjer, *CD X/6*, 809–813) заправо међници овог властелинства, што имплицира и погрешно одређивање (тј. смањивање) територије на којој се простирала „Детошевина" : Томовић 2009, 93–108. За претпоставку да *districtus* значи *међа* ауторка није изнела никакав доказ, односно пример из угарске дипломатичке грађе, у којој се, напротив, за међе поседа користи израз *meta*.

[7] За 1378/1379. годину као време склапања брака Теодоре и Николе Горјанског Млађег: Руварац 1885, 4, 9–10; Пурковић 1957, 105. За период између 1387. и 1389. године: Мрђеновић–Палавестра–Спасић 1987, 75; Калић 2005, 97.

[8] Видети излагање о краљу Твртку I.

пре лета 1386. године, онда је то могао учинити само у првој половини 1389. године, када је посредовао за измирење између угарског и српског владара.[9]

Заокруживши своју област, кнез Лазар је после смрти краља Лајоша још слободније испољавао владарске претензије и моћ. Пошто је и за Дубровчане постао један од главних носилаца прерогатива српске државности, они су убрзо после смрти врховног господара од угарске краљице затражили да их она препоручи кнезу Лазару. Како је приметио С. Ћирковић, „та одлука открива где су били главни дубровачки интереси, али у исто време показује да је кнез Лазар био укључен у хијерархијски систем Лудовиковог *archiregnum*“.[10] Потоњи унутрашњи сукоби у Угарској пружали су прилику кнезу Лазару и да покуша ширење граница на северу. Чини се да је српски кнез помажући угарске побуњенике током наредне две и по године, или нешто дуже, заправо желео да овлада подунавским и посавским тврђавама: Голупцем, Београдом и градовима у Мачви. То му, међутим, ипак није пошло за руком.[11]

Притиснут с југа великом османском претњом, а са севера војним походом Жигмунда Луксембуршког предузетим у марту 1389. године,[12] кнез Лазар је био

---

[9] Брак Горјанског и Лазареве кћери у 1389. годину датује и : ENGEL 2001b, *Dorozsma nem, 4. tábla: Garai (nádori ág)*. Имајући у виду Лазареву брачну политику, не би ипак требало одбацити могућност да је поменути брак склопљен за живота младожењиног оца, палатина Николе Горјанског Старијег. Он је 16 година вршио дужност мачванског бана пре него што је 1375. године постао палатин, а истовремено са тим највишим положајем, био је и тамишки, чанадски, крашовски и ковински жупан. Био је, дакле, најмоћнији угарски великаш у суседству Лазареве Србије, а са кнезом је сарађивао још од времена „расапа“ Николе Алтомановића (1373). Као што је добро познато, кнез се удајом својих кћери ородио са још тројицом суседа: Вуком Бранковићем, Ђурђем Страцимировићем Балшићем и бугарским царем Иваном Шишманом. Стварањем породичног савеза са једним од најмоћнијих угарских барона, кнез Лазар је и на северу могао да осигура своје границе. Можда је Никола Горјански Млађи посредовао за кнежево измирење са Жигмундом управо зато што је већ био Лазарев зет.

[10] Диниħ I, 246. Због тога су Дубровчани за живота краља Лајоша поштовали предност краља Твртка I у оквирима угарске вазалне структуре, те нису тражили потврде својих привилегија од кнеза Лазара: ЋИРКОВИЋ 1990, 13–14, 17; ЋИРКОВИЋ 1995, 185.

[11] Кнез Лазар је 1387. године нападао Мачванску бановину, а код Орбина је забележено да је он после Лајошеве смрти освојио и разорио Београд: ОРБИН, 94; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 79, није веровала да је српски кнез освојио Београд, али је касније заузела став да је Орбин о томе „сачувао податак“: КАЛИЋ 2001, 35. Такође је познато и да је Лазар безуспешно опседао Голубац: ORTVAY–PESTY 1896, 299; ЋИРКОВИЋ 1968, 9–10, 29–30; ЋИРКОВИЋ 1996, 62.

[12] Краљ Жигмунд се 24. фебруара 1389. године налазио у Липови, одакле је писао племићима Јовану, сину Ђорђа, и Јовану, сину Тибалда, да се побрину за чување пролаза и других места битних за одбрану Славоније, у коју намеравају да провале Иван Хорват и Иван Палижна. Краљ полази на Лазара „како би га спречили да напада наше краљевство и да би га присилили на покоравање нашим наредбама“: *HO*,

приморан на измирење са краљем. Уз посредовање свог зета Николе Горјанског Млађег, српски владар је пред крај живота поново морао да призна врховну власт угарске круне.[13] У судбоносном сукобу на Косову пољу 15. јуна 1389. године погинули су кнез Лазар и велики број његове властеле.[14] Лазарева држава, која је поднела највећи терет сукоба с Османлијама, нашла се у веома незавидној ситуацији. Земља је била лишена војске и владаоца, који је иза себе оставио малолетне синове, дванаестогодишњег Стефана и још млађег Вука. У њихово име управу у земљи преузела је Лазарева удовица кнегиња Милица. Намеран да искористи новонастале прилике и учврсти позиције јужно од Саве и Дунава, краљ Жигмунд је скоро одмах, 7. јула овластио мачванског бана Николу II Горјанског да оде у Србију и ступи у преговоре са својим пашеногом Вуком Бранковићем. Иако нису познати тема ни садржај ових преговора, осим што је требало да буду на корист Вука Бранковића и „земље Рашке“, извесно је да су они погађали интересе Лазаревих синова.[15] Истовремено, угарски краљ је већ током лета започео припреме за војни поход у Србију. П. Рокаи је указао да је такво Жигмундово понашање било у складу са праксом угарских владара да након смрти вазала, држалаца крунских добара, преузимају ове поседе, ако је потребно и војном силом.[16] Угарски краљ је упао са војском у Србију свега неколико месеци по Косовском бојy, у позну јесен 1389. године, и продро до Груже, где је заузео градове Борач и Честин.[17]

321–322; NAGY 1887, 485; ЋИРКОВИЋ 1996, 64. Краљ је почетком априла био у Утвину код Темишвара: *ZO I*, 120, no 974–978. Где се налазио у међувремену није познато, иако је краљевска канцеларија издавала исправе у краљево име у Вишеграду и Будиму 5, односно 22. и 26. марта: *ZO I*, 105, 119. ENGEL–TÓTH 2005, 61, сматрају да је угарски владар током марта 1389. године био на војном походу у Србији.

[13] О томе говори краљева повеља Николи Горјанском из 1406. године: ŠIŠIĆ 1938, 279; ЋИРКОВИЋ 1996, 64; КАЛИЋ 2005, 97.

[14] О Косовској бици детаљно: МИХАЉЧИЋ 1989.

[15] GELCHICH–THALLÓCZY, 113–114.

[16] РОКАИ 1996, 145–150.

[17] FÉJER, *CD X/1*, 515–516; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 26–27, 29; *ZO I*, 146–147, no 1190–1204; ТРПКОВИЋ 1959, 96–100; *ИСН II*, 47 (С. Ћирковић); ЈОВАНОВИЋ 1985, 14–18; КАЛИЋ 2001, 65–66. Краљ је у повратку 12. новембра боравио поред тврђаве Некудим (castrum Nicodem) у долини Јасенице, али нема података о томе да ју је освојио: DL 7530; РОКАИ 1996, 145; ENGEL–TÓTH 2005, 62; КРСТИЋ 2007б, 100.

Стешњени са две стране, између Угара и Турака, наследници кнеза Лазара окренули су се овим потоњим и признали власт сулатана Бајазита I (1389–1402),[18] тако да су следеће године на области јужне и југоисточне Угарске нападали заједно Срби и Турци. Пошто су одбили напад, Угри су прешли Дунав, упали у Браничево и сукобили се са Србима и Османлијама код града Витовнице. Исте године мачвански бан Стефан Лошонци водио је жестоке борбе са Србима и Турцима, удруженим са краљевим угарским противницима, на једној ади на Сави.[19] У септембру 1390. године северински бан Никола Перењи ратовао је у Србији, а у новембру је и краљ Жигмунд преко Сремске Митровице упао у Србију, продро до Островице на Руднику, а затим се вратио назад у Срем. Негде у то време, под непознатим околностима, и угарски Голубац пао је у турске руке.[20] Угарски краљ упадао је у Србију из Срема и у јесен наредне 1391. године, што је можда био одговор на продоре Османлија у ову жупанију, када их је код Манђелоса победио Јован Моровићки. Идуће, 1392. године, краљ Жигмунд је четврту годину за редом ратовао против Турака у Србији. Пошто је прешао Дунав код Ковина, продро је у Браничево и доспео све до града Ждрела, а у повратку је опседао Голубац. Османлије су поново пустошиле по Срему, где их код места Велики Енг сузбио Јован Моровићки.[21]

Тежиште угарско-османских сукоба, у којима су као турски вазали учествовали и Срби, померило се следећих година на доњи Дунав, где су се две силе бориле за утицај у Влашкој. Османлије су у октобру 1394. године упале у Влашку и угрозиле Трансилванију, па је влашки војвода Јован Мирча, који се претходно у више наврата уз ослонац на Пољску одупирао Жигмунду, сада од њега затражио помоћ. Мирча је 7. марта 1395. у Брашову постао Жигмундов вазал, и затим добио од краља војну помоћ. Ипак, пораз Османлија у бици на Ровинама 17. маја 1395. године није угрозио њихову војну силу – војвода Мирча је и поред ове победе морао да бежи краљу Жигмунду.

---

[18] Одлука о томе донета је још пре смрти патријарха Спиридона 11. августа 1389. године, дакле у време када је угарски краљ успостављао контакте са Вуком Бранковићем и спремао војни поход у Србију: Радојчић 1962, 37; *ИСН II*, 47–48 (С. Ћирковић); Калић 2001, 65–67.

[19] Thallóczy–Áldásy, 26–29; Трпковић 1959, 103–104, сматра да је ова ада била код Сремске Раче; видети и: Веселиновић 2006, 107, нап. 24.

[20] *ZO I*, 194; Трпковић 1959, 105–107; Ћирковић 1968, 11; *ИСН II*, 48 (С. Ћирковић); Калић 2001, 67; *Лексикон градова*, 83–84, s. v. *Голубац* (А. Крстић).

[21] Fejér, *CD X/2*, 418, *X/4*, 295; Šišić 1938, 231, 302; *ZO I*, 202, 247, 249, 278–279, 281, 283; Thallóczy–Áldásy, 32–33, 39–40, 99; Трпковић 1959, 108–112; Ћирковић 1968, 11; Rokai 1983v, 135–137; Калић 2001, 57; Миљковић–Крстић 2007, 29–30.

Султан је на власт у Влашкој на кратко довео свог човека, Влада I, али је Жигмундова војна интервенција повратила престо Мирчи Старом.[22] После битке на Ровинама, султан Бајазит заузео је Видин, који је постао османско упориште из кога су у наредним деценијама упућивани походи у Влашку, Угарску и Србију. У време када су се код угарског краља окупљали немачки, француски, енглески и ратници из других земаља за велики крсташки поход против Османлија, српски одреди су у лето 1396. године помагали Турцима приликом упада у Банат. Катастрофа која је задесила европске крсташе предвођене краљем Жигмундом код Никопоља 25. септембра 1396. године одмах је и у значајној мери погодила одбрамбену моћ Угарске, омогућавајући нове турске упаде на територију Краљевине.[23]

Иако је испуњавао своје вазалске обавезе и истакао се у биткама на Ровинама и код Никопоља,[24] кнез Стефан Лазаревић је још крајем 14. века тражио начина да се приближи Угрима и да у њима нађе ослонац услед све јачег османског притиска. Он се огледао и у осамостаљивању поједине крупне властеле и њиховом настојању да успоставе директне односе са султаном. Изгледа да су угарски поход на Србију и напади на тврђаве Неваде у рудничком крају и Честин у Гружи 1397. године били уперени првенствено против рудничког војводе Николе Зојића, једног од главних вођа опозиције против кнеза Стефана Лазаревића.[25] Није познато како се наведена војна акција, окончана изгледа без успеха, одражавала на угарске односе са кнезом

[22] Рокаи 2002, 127. С друге стране, Engel 2001a, 203, наводи да је угарска војска послата у Влашку 17. маја 1395. године доживела пораз, а да је њен командант Стефан Лошонци погинуо. Тек је Жигмундов лични поход у Влашку у јулу 1395. године вратио Мирчу на престо. Румунска историографија углавном сматра да је битка на Ровинама била 10. октобра 1394, а да је Мирча коначно повратио власт уз Жигмундову помоћ тек у зиму 1396–1397. године, када је ердељски војвода Шћибор потукао и заробио узурпатора Влада: Panaitescu 2000, 57–59.

[23] Турски одреди поново су упали у Срем, разорили Земун, спалили Димитровце (Сремску Митровицу), а њихово становништво одвели у ропство и населили у Брусу у Малој Азији. Пљачкани су и предели дуж путева према средишту Угарске, Славонија, чак и словеначке земље: Thallóczy–Áldásy, 40; *Родослови и летописи*, 219; Константин Филозоф, 271; Радониħ 1905, 9–10; Трпковиħ 1959, 112–115; Ћирковиħ 1969, 67 и нап. 49; *ИСН II*, 54–58 (С. Ћирковић); Калиħ 2001, 73–74; Рокаи 2002, 127.

[24] Константин Филозоф, 269–271. Према немачком витезу Хансу Шилтбергеру, који је и сам заробљен у овом боју, кнез Стефан Лазаревић је у одлучујућем тренутку оборио краљеву заставу, што је био тренутак када је угарски краљ схватио да је битка изгубљена и уз помоћ Хермана Цељског и Ханса Нирнбершког кренуо у повлачење на галију којом је преко Дунава и Црног мора запловио ка Цариграду: Schiltberger, 4; Atya 1934, 87–94; Пурковиħ 1978, 41–42; *ИСН II*, 54–58 (С. Ћирковић); Калиħ 2001, 79; Шуица 2009, 114–116.

[25] Ћирковиħ 1995б, 16–21.

Стефаном. Зна се, међутим, да су противници оптужили српског кнеза на Порти за дослух са Угрима. Зато је он после обрачуна са војводама Новаком Белоцрквићем и Николом Зојићем и њиховим присталицама у пролеће 1398, исте године био приморан да иде на султанов двор ради правдања од тих опасних оптужби. Стефан је пред султаном признао кривицу, а Бајазит му је опростио.[26] Ипак, услови за српско-угарску сарадњу и савезништво створили су се тек после Ангорске битке, након које је донекле ослабио снажан османски притисак на њихове вазале. У знаменитој бици код Ангоре (Анкаре) 28. јула 1402. године моћни султан Бајазит I био је поражен и заробљен, а његови завађени синови започели су борбу за власт. Српска господа, Лазаревићи и Бранковићи, који су као османски вазали учествовали у великој бици, у новонасталим околностима дошли су у међусобни сукоб, у коме су се Бранковићи ослањали на Бајазитовог сина Сулејмана.[27] Убрзо су привремено сређени односи између Стефана Лазаревића, који је на повратку са ангорског бојишта у Цариграду био овенчан деспотским венцем, и емира Сулејмана, који се учврстио у европским деловима османске државе.[28]

С друге стране, и краљу Жигмунду, који се једва спасао са никопољског бојишта и био приморан да се заобилазним, воденим путем, преко Цариграда и Дубровника врати у Угарску, за нову одбрамбену доктрину према Османлијама био је потребан савез са српским владарем. Пораз код Никопоља означио је крај Жигмундових илузија да је одлучним офанзивним ратом могуће избацити Османлије из Европе. Краљ је зато наредне 1397. године сазвао сабор у Темишвару, на коме су донете значајне мере за јачање одбране земље, од одредбе да сваки властелин мора да опреми једног војника на 20 сеоских кућа са својих поседа, до обавезе Католичке цркве да половину прихода уступи краљу за одбрану земље од Турака.[29] Нова дефанзивна

[26] У мисију код султана прво је ишла кнежева мајка Милица (Јевгенија): КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 268–269; ПУРКОВИЋ 1978, 46–47, 50–54; *ИСН II*, 62–63, 70 (С. Ћирковић, Ј. Калић); КАЛИЋ 2001, 77–78.

[27] О Ангорској бици, деспотском достојанству Стефана Лазаревића, сукобу са Ђурђем Бранковићем у Цариграду, повратку у Србију и бици код Трипоља на Косову, где су Стефан и Вук Лазаревић потукли Турке и Бранковиће: КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 273–274, 278–282, ЈИРЕЧЕК I, 337; ФЕРЈАНЧИЋ 1960, 182–187; ПУРКОВИЋ 1978, 57–71; *ИСН II*, 64–68 (Ј. Калић); СПРЕМИЋ 1994, 52–54; НИКОЛИЋ 2010, 37–52.

[28] Уговором у Галипољу 1403. године између Сулејмана с једне, и Византије, Венеције, Ђенове, Наксоса и родских витезова с друге стране, „Лазаревом сину“ остављена је његова земља уз услов да плаћа данак и даје помоћну војску: JORGA, *NE I*, 58; ЈИРЕЧЕК I, 338; ДИНИЋ 1956, 95; FILIPOVIĆ 1971, 45; *ИСН II*, 69 (Ј. Калић); СПРЕМИЋ 1994, 54.

[29] ENGEL 2001a, 204–206; РОКАИ 2002, 128–129. Могуће је да су први контакти Стефана Лазаревића и угарског краља били управо у време одржавања Темишварског сабора.

одбрамбена политика подразумевала је и окруживање јужног пограничног подручја Угарске појасом вазалних држава. То је значило да треба придобити владаре земаља југоисточне Европе, који су били угрожени од Османлија, или приморани да им служе.

Међутим, Луксембуржанин на угарском престолу имао је и других проблема и интересовања осим одбране земље од Турака. Пошто је скоро читаву 1400. годину провео у Чешкој и Моравској бавећи се интересима своје династије, краљ се по повратку у земљу у пролеће наредне године поново суочио са отвореном побуном барона. Жигмунд је у Угарској имао снажну опозицију, јер је немали део племства био незадовољан његовом владавином, крњењем својих повластица, а нарочито фаворизовањем странаца који су у Краљевини добијали положаје и привилегије. Давање предности верним дворанима и странцима, као што су Херман Цељски, Филип Схолари (Пипо Спано), Шћибор Шћиборић или загребачки бискуп Еберхард, био је део смишљене краљеве политике потискивања утицаја моћних угарских барона, којима је претходно морао чинити огромне уступке. Великашка реакција била је жестока – побуњени барони заробили су 28. априла 1401. године краља у Будиму и заточили га у Вишеграду. Изгледало је да је Жигмундова владавина овога пута окончана, јер је племство тражило новог краља међу напуљским Анжујцима, Хабзбурзима и пољским Јагелонцима. Ипак, уз посредовање Николе II Горјанског, који је свог сина Николу III (унука кнеза Лазара) и брата Јована оставио као таоце, краљ је успео да се ослободи заточеништва, а потом, крајем октобра и измири са побуњеним баронима.[30] Међутим, краљево одбијање да удаљи странце, затим мере које је предузео за учвршћивање власти, укључујући и именовање Алберта IV Хабзбуршког за потенцијалног наследника, и поновни одлазак у Чешку, довели су почетком 1403. године до нове, још веће и шире засноване побуне против Жигмунда. Побуњеницима, које су као и прошли пут предводили бивши палатин Дионисије Бебек и острогонски надбискуп Јован Кањижаји, прикључила се већина прелата, барона и нижег племства. Они су за краља признали Ладислава Напуљског, који се искрцао у Задру и тамо био крунисан 5. августа 1403. године. Жигмунду су остали верни градови, али и група барона предвођених Горјанским, Јованом Моровићким, Петром Перењијем и Шћибором Шћиборићем, који су енергично деловали. То је краљу, који је

[30] MÁLYUSZ 1990, 62–63; ENGEL 2001a, 206–207; РОКАИ 2002, 129. Прва супруга Николе II Горјанског, Лазарева кћи, у то време није више била жива, пошто се он тада верио кћерком Хермана Цељског: КАЛИЋ 2005, 98–99. ROKAI 1983v, 141–144, истиче раније занемарену улогу Јована Моровићког у Жигмундовом ослобађању.

довео и војну помоћ из Чешке, омогућило да до октобра већим делом сломи побуну. Повратак Ладислава Напуљског у Италију наредног месеца олакшао је покоравање упорних опонената. До пролећа 1404. године краљ Жигмунд је повратио власт у читавој Краљевини, осим делимично у Далмацији, где је за намесника Ладислава Напуљског био постављен војвода Хрвоје Вукчић. Од тада, током наредне 33 године, власт Жигмунда Луксембуршког у Угарској више није довођена у питање.[31]

У таквим околностима је крајем 1403. или почетком 1404. године деспот Стефан Лазаревић ступио у вазалске односе према угарском краљу. Према Константину Филозофу, иницијатива је потекла од владара Угарске,[32] а преговоре је водио Пипо Спано, који је у то време као тамишки, арадски, чанадски, ковински и крашовски жупан руководио одбраном значајног дела јужне Угарске у суседству Србије.[33] Краљ Жигмунд се 16. априла 1404. године хвалио бургундском војводи Филипу да му се деспот Стефан потчинио и да је ратујући против Турака и других краљевих непријатеља однео више победа. У последњем сукобу је, наводно, побио више од 10.000 непријатеља.[34] Ступивши у вазалне односе према свом дојучерашњем непријатељу, српски владар је заузврат добио Београд, део Мачванске бановине јужно од Саве и комплекс „Детошевину“ у Посаво-Тамнави и Колубари.[35] Значај ових поседа био је велики и за српску државу и за Угарску. Мачва је била предмет спора два суседа још од смрти краља Драгутина 1316, године, око које се ратовало у више наврата. У време велике угарске офанзиве у Србији почетком последње деценије 14. столећа, значај ових крајева је порастао, па је Жигмунд 1392. године преузео „Детошевину“ од Николе Горјанског, даровавши му заузварат друге поседе у Угарској.[36] Београд, иако у

[31] MÁLYUSZ 1990, 63–68; ROKAI 1983v, 145–151; РОКАИ 2002, 130–131; ENGEL 2001a, 207–208.

[32] КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 284.

[33] WENZEL 1884, 22. О Фирентинцу Филипу Схоралију (Пипу од Озоре, Пипу Спану) и његовој каријери у Угарској: СТАНОЈЕВИЋ 1901, 5–9; ENGEL 1996 II, 180; ENGEL 2001a, 205, 212, 223, 235–237, 243; РОКАИ 2002, 132.

[34] ДИНИЋ 1956, 96–98. О учвршћивању Стефанове власти кроз сукобе са Османлијама у то време говори и деспотов биограф Константин Филозоф, док Орбин наводи да је деспот пустошио Ђурђеву земљу заједно с Угрима. Изгледа да се на то ратовање односи летописна белешка како је 1403/4. године деспот „пленио Ситницу“: КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 284; ОРБИН, 105; *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 221; FILIPOVIĆ 1971, 26; *ИСН II*, 75 (Ј. Калић); ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006, 115; КРСТИЋ 2001, 14.

[35] РАДОНИЋ 1905, 14–17; ЈИРЕЧЕК I, 338; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 82–84; *ИСН II,* 64-71 (Ј. Калић); ЋИРКОВИЋ 1994, 63–67; ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006, 115; БЛАГОЈЕВИЋ 2000, 264–265.

[36] Краљ Жигмунд је Горјанском 1392. године заменио „Детошевину“ са свим њеним „припадностима“ (градовима, жупама, правима, глобама и приходима) за град и варош Кисег у Ваској и Чеснек у

то време мало погранично утврђење, разрушено још од борби које су се око њега водиле осамдесетих година 14. века, и скромно градско насеље, због свог стратешког положаја имао је велику важност за одбрану јужних угарских граница. Зато је давање ових поседа деспоту Стефану са једне стране уклањало разлоге међусобних неспоразума, а са друге представљало значајан уступак којим се желела учврстити верност новог вазала и савезника. Ипак, угарски краљ није се трајно одрицао својих права на Мачванску бановину и Београд – он их је само дао на коришћење српском деспоту, који је уједно постао један од највећих барона Угарског краљевства. За српску државу, такође, новодобијене територије и градови били су од изузетног значаја, не само зато што су јој географски припадали, већ и стога што је, услед османског притиска са југа, било нужно државно средиште померити што је могуће више на север. Зато је деспот Стефан за своју нову престоницу изабрао Београд, чију је опсежну изградњу одмах започео. Тих година, под околностима које нису ближе познате, и Голубац је доспео под деспотову власт. Тиме је северна граница српске државе избила на велике реке Саву и Дунав, на читавом простору од Дрине на западу до Поречке реке и планине Мироч на истоку.[37]

Деспот Стефан Лазаревић се уз ослонац на Угарску могао боље користити слабљењем османске државе после Ангорске битке. Започео је да сређује прилике у земљи и учвршћује своју власт, што се одразило и на привредни живот. Централно место у његовим настојањима заузимао је Београд, који је плански претваран у највећу и најмоћнију тврђаву у земљи, али и у велики и добро насељени град и важно привредно, црквено и културно средиште. Деспот је подстицао насељавање нове престонице, нарочито привлачећи богате људе, трговце, и дајући његовим становницима трговачке привилегије. Београд је имао интензивне економске везе са околним крајевима, укључујући и територију Угарске, што је омогућавало његов свеукупни напредак.[38] Како су, највероватније 1404. године, сређени и деспотови

Веспримској жупанији у Угарској. „Детошевина“ је тако прешла у руке угарског краља, у време док је он у Србији ратовао против Османлија и њихових српских савезника. Није, међутим, познато да ли је краљ Жигмунд заиста успео да поседне све њене градове и дистрикте, и колико дуго их је држао под својом ефективном влашћу: *CDP VII*, 428–429; Ћирковић 1994, 65–66, 74, нап. 24.

[37] Константин Филозоф, 284; *ИСН II*, 71–73 (Ј. Калић); Калић-Мијушковић 1967, 82–84; Ћирковић 1968, 11.

[38] Константин Филозоф, 285–288; Калић-Мијушковић 1967, 84–101; *ИСН II*, 72, 75–76 (Ј. Калић); Калић 2001, 81–85; Калић 2009, 189–197; Поповић 2006, 85–130; *Лексикон градова*, 36-41, s. v. *Београд* (М. Антоновић).

односи са емиром Сулејманом, наступио је период релативног мира, који је, ипак, био помућен повременим упадима акинџија и њиховом пљачком по деспотовој земљи. Ни такав варљиви мир није, међутим, потрајао дуго.

Чврсте везе које је деспот успоставио са својим сизереном, али и значај који су му давали на угарском двору и углед који је српски владалац уживао у тој средини најбоље су се видели крајем 1408. године. Деспот Стефан је почетком децембра боравио у Будиму, у време када је Жигмунд Луксембуршки поводом свог успеха у Босни установио нови витешки ред Змаја (*Societas draconica*). Краљева намера била је да на тај начин око себе окупи и одликује одабране, најугледније велможе, своје одане присталице. Чланови реда, којих је у почетку било двадесетчетворо – краљ, његова друга супруга краљица Барбара и 22 барона, положили су међусобно заклетну вечне оданости. *Stephanus dezpoth, dominus Rasscie* наведен је у оснивачкој повељи Змајевог реда одмах после краљице, као први од барона чланова реда, међу којима су се налазили гроф Херман II и Фридрих II Цељски, краљев таст и шурак, затим палатин Никола Горјански Млађи, Жигмундов пашеног, његов брат Јован, ердељски војвода Шћибор Шћиборић, Јован Тамаши, Јаков Лацк од Сантоа, мачвански бан Јован Моровићки, северински бан Пипо од Озоре, Никола Сечи, Емерих и Петар Перењи, Петар Чех Леваи, Никола Чаки, Симон Сечењи, Јован Алшани и други.[39]

Крајем 1408. године против деспота Стефана се побунио његов млађи брат Вук, подстицан од емира Сулејмана. Сукоб међу браћом тињао је још од 1402. године. Вук је желео да подели власт са братом, односно добије свој део очевине, а изгледа да није благонаклоно гледао ни на Стефаново везивање за Угарску. Избијање Вукове побуне у време деспотовог боравка у Угарској свакако није било случајност – у најмању руку, незадовољни кнежевић желео је да искористи одсуство брата из земље. Подржавајући Вука Лазаревића, Османлије су напале јужне крајеве Србије почетком следеће 1409. године, али су Угри, предвођени тамишким жупаном Пипом Спаном, одмах притекли у помоћ деспоту Стефану. Северински бан је са својим одредима прешао преко Дунава код Ковина и отишао на Косово, где је учествовао у борбама око Приштине.[40] У ратовање се потом укључио и краљ Жигмунд, који је у јуну са својим и одредима

[39] На повељи су се налазили висећи печати свих оснивача Змајевог реда, али сада су остале само рупице на пергаменту кроз које су врпце печата биле провучене: DL 9470; FEJÉR, *CD X/4*, 682–694; ПУРКОВИЋ 1978, 86–87; ROKAI 1983v, 202–204; MÁLYUSZ 1990, 75–76; АНТОНОВИЋ 1992, 15–24; КАЛИЋ 2001, 88; ENGEL 1977, 59–60; ENGEL 2001a, 210, 213, 232, 234; РОКАИ 2002, 133.

[40] WENZEL 1884, 226; GELCHICH–THALLÓCZY, 183–184.

мачванског бана Јована Моровићког стигао на саму границу, у Ковин.[41] Ипак, Османлије су после вишемесечних силовитих борби, палећи и пленећи, стигле све до Београда. Деспот Стефан је био принуђен да брату, који је заједно са Бранковићима признавао Сулејманову власт, преда јужни део државе.[42] То га је нагнало да се окрене принцу Муси, Сулејмановом брату и противнику, који је управо те 1409. године прешао из азијског дела османске државе у европски, преневши тако тежиште међусобних борби на Балканско полуострво. Српски династи и други османски вазали били су увучени у ове сукобе, у којима су 1410. године погинули Вук Лазаревић и његов сестрић Лазар Бранковић.[43]

Из сукоба са братом Сулејманом принц Муса је изашао као победник 1411. године. Дочепавши се власти, нови султан се од савезника претворио у љутог непријатеља деспота Стефана. Такав развој догађаја допринео је новом јачању веза српског владара са краљем Жигмундом, који се у то време спремао да буде изабран за римског краља. Угарски владар је у исто време имао бројне проблеме са суседима: са Венецијом је био у лошим односима због Далмације, а опасан супарник на северу био му је пољски краљ Владислав Јагелонац. Он је у пролеће 1411. године Млецима нудио пакт против Угарске, а у мају је склопио савез са влашким војводом Мирчом, који је такође првенствено имао антиугарски карактер. Деспот Стефан је током јуна и јула 1411. године са пратњом боравио у Будиму, где је обновио вазалске односе према угарском краљу. Он се заузврат обавезао да ће српског владаоца и Србију бранити од Турака исто као и Краљевину Угарску.[44] Деспот Стефан Лазаревић је приликом

[41] Краљ је у Ковину био 21. јуна: PESTY 1882, 264; *ZO II/2*, 251, no 6847. Угарски владар је у Банату боравио још од половине маја, а из Ковина је отишао у Славонију, у Ђаково и Пожегу: ENGEL–TÓTH 2005, 89. О учешћу поједине угарске властеле (Никола Лекеш Калаји, Ђорђе Сирмаји, Ладислав Тетеш од Батмоноштора) у вишемесечним борбама у Србији: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 49–51.

[42] КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 290–292; ОРБИН, 105–106; СТАНОЈЕВИЋ 1901, 9; РАДОНИЋ 1905, 19–20; РАДОНИЋ 1941, 156; ЈИРЕЧЕК I, 341; *ИСН II*, 79–82 (Ј. Калић); КАЛИЋ 2001, 88–89; СПРЕМИЋ 1994, 58; ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006, 117–118.

[43] КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 293–300; ЈИРЕЧЕК I, 342–345; FILIPOVIĆ 1971, 102–170; *ИСН II*, 82–84 (Ј. Калић); СПРЕМИЋ 1994, 58–62; НИКОЛИЋ 2010, 55–62.

[44] Садржај споразума, виђен из Жигмундовог угла, познат је захваљујући извештајима које су Фридрих Хоенцолерн, бургграф Нирнберга, и витез Јован Ромлијан од Цоберна слали из Будима 3. и 10. јула градовима Нирнбергу, односно Франкфурту: *DEUTSCHE REICHSTAGSAKTEN VII*, 125–127, no 78–80; THALLÓCZY 1895, 334; РАДОНИЋ 1941, 150–151, 155–157, 161–162, који сматра да је деспот претходно био Жигмунду вазал само за Мачву и Београд, а да 1411. године признао суверенитет угарског краља над читавом својом државом; *ИСН II*, 85–86 (Ј. Калић).

обнављања вазалних односа према краљу Жигмунду такође добио и бројне поседе широм Угарске. У деспотове руке су 1411. године доспели град Дебрецин у Бихарској и варош Бесермењ у Саболчкој жупанији са припадајућим селима и пустарама, укупно њих 34, затим вароши Сатмар, Нађбања (Ривулидоминарум), и Фелшебања у Сатмарској жупанији са 18 села и селишта, рудницима сребра и злата и ковницом новца,[45] у Торонталској жупанији тврђава Бечеј, на острву у Тиси, са варошима Бечеј, Бечкерек, Арача и Башаид. Сматра се да је деспот већ тада био именован за жупана Торонталске жупаније, мада се он ни у једном извору изричито не наводи као торонталски жупан.[46] Изгледа да је у исто време деспот добио у Бодрошкој жупанији Арнат, Арањан и Апатин, где је било седиште његовог заступника. Прве сачуване вести о тим деспотовим поседима потичу из средине 1417, када су његови тамошњи фамилијари и службеници оптуживани за наношење штете другим властелинствима претходне године.[47] Деспот је највероватније истом приликом, 1411. године, добио и

[45] *Codex Zichy VI*, 146–148; Thallóczy–Áldásy, 52–57; Pesty 1877, 13, 50–51; Радонић 1941, 158; *ИСН II*, 322 (С. Ћирковић); Благојевић 2000, 289; Крстић 2011a, 127–128.

[46] Деспотова пресудна улога у Торонталској жупанији види се из писма краља Жигмунда упућеног из Ахена 29. марта 1414. године „fideli nostro illustri principi domino despoto duci Rascie nobis sincere dilecto, ac comiti et vicecomiti et judicibus nobilium comitatus de Thorontal", поводом рањавања и затварања кметова Јована Хађмаша од Берексоа са поседа Галад, за шта су били оптужени Јаков Чепи од Ђертениша и његов фамилијар Лука од Чатада: Ortvay–Pesty 1896, 478–479. Никола, син Бенедикта од Белетинца и Габријел Пошафи од Сера су као *comites de comitatu Thorontal* заједно са племићким судијама Торонталске жупаније издали једну исправу 20. јула 1411. године, поводом забране на продају дела поседа Беодра (Ново Милошево) коју је свом рођаку Стефану ставио Никола од Чепа: DF 248826. У истом својству њих двојица се јављају и током 1420. и 1421. године, када су издали три акта поводом различитих спорова које је на својим поседима Бикач и Беодра имала удовица Јакова Чепија (последњи је од 27. јануара 1421, када ју је извесни Мартин, становник Земуна, оптужио за нанету штету у износу од 200 форинти): Magina 2012, 63–65. Из наведених докумената могло би се дакле закључити да деспот није био торонталски жупан (краљ 1414. двоји деспота од жупана и поджупана), већ да су тај положај заузимали Никола од Белетинца и Габријел Пошафи. Вероватније је, ипак, да су њих двојица били деспотови поджупани, тим пре што се термин *comes* може односити и на њих, и што су управо поджупани председавали судским већима у жупанијама: Engel 1996 I, 210. Сматрало се да је сада оштећена исправа коју су у Арачи издали „Brayan [despoti] Rascie vicecomes et judices nobilium comitatus de Thurontal" настала 3. марта 1417. године, и да се ради о поджупану деспота Стефана: Ortvay–Pesty 1896, 531–532. Међутим, наведени акт, такође везан за удовицу Јакова Чепија, настао је заправо 1. марта 1447. године, што значи да је Брајан био поджупан деспота Ђурђа: DL 55345; Engel 1996 I, 210, n. 304.

[47] Деспотови службеници на поседу Арнат (код Стапара) Клемент Kwthy de Chymoz, Михаило Терек и Себастијан од Лабдаша су током 1416. године у три наврата упадали на посед Асоњфалва у власништву породице Ладислава Тетеша од Батмоноштора, одакле су насилно одвели скоро сву стоку у Арнат. Због

босанску Сребрницу, у време када је велики део *земље* Усоре у босанској Посавини доспео под директну угарску власт и био потом организован као бановина.[48]

Деспот Стефан Лазаревић је примао нове донације од угарског краља и након 1411. године. На тај начин значајно су се повећали приходи владара Србије, а са њима и одбрамбене могућности земље. Српски владар је од тада редовно присуствовао угарском сабору, али и разним међународним скуповима одржаваним у Будиму. Тако је деспот Стефан Лазаревић у мају 1412. у угарској престоници присуствовао свечаној прослави поводом споразума између краља Жигмунда и пољског краља Владислава, склопљеног 15. марта исте године. На свечаности су, поред немачких херцега и бројних грофова и великаша, учешће узели и босански краљ Остоја, херцег Хрвоје Вукчић, велики војвода Сандаљ Хранић, ожењен претходне године Јеленом, деспотовом сестром, и кнез Павле Раденовић. У том тренутку је изгледало да је Жигмунд Луксембуршки успео да створи снажан појас вазалних држава од Јадранског до Црног мора, које ће штитити јужне границе Угарске краљевине од османских продора.[49] Годину и по касније, почетком новембра 1413, очекивало се да деспот у Бачу учествује на састанку угарских барона, међу којима је био и острогонски надбискуп и канцелар Јован Канижаји.[50]

тога је краљ Жигмунд из Констанце 6. јуна 1417. године наредио како властима Бодрошке жупаније, тако и палатину Николи Горјанском, његовом брату Јовану, усорском војводи и пожешком жупану, као и тамишком жупану Пипу од Озоре да казне деспотове службенике и обезбеде надокнаду штете оштећенима. Супруга и синови Ладислава Тетеша, коме се после пада у турско ропство у Лашви 1415. губи траг, имали су проблема и са деспотовим службеником у Апатину – Николом, сином Бенедикта од Перетнице. Он је током 1416. године са својим људима на силу заузео обрадиво земљиште и шуму која је припадала поседу Тетешијевих званом Валфер, уништио два тамошња рибњака, секао и односио дрва, одвозио кола са сеном, отимао стоку, нападао, рањавао и затварао јобађе Тетешијевих. То је крајем августа и почетком септембра 1417. поново изазвало интервенцију краља Жигмунда код жупанијских власти и Калочког каптола. После спроведене истраге власти Бодрошке жупаније су 13. септембра 1417. потврдиле оптужбе против деспотовог фамилијара: *Codex Zichy VI*, 451–453, 463–467. Из наведених докумената не проистиче да је сâм деспот био у сукобу са Тетешима, али се то не може искључити, пошто је више његових службеника са два различита поседа нападало на различите поседе Тетешијевих.

[48] Ивић 1929, 8; Радонић 1941, 156–158; Ћирковић 1964a, 213–214; *ИСН II*, 74, 85–87, 322–323 (Ј. Калић, С. Ћирковић); Веселиновић 1995, 90–91.

[49] Ortvay–Pesty 1896, 471–472; Thallóczy 1894, 112; Константин Филозоф, 311; Радонић 1941, 157; Ћирковић 1964a, 240; Пурковић 1978, 101–102; *ИСН II*, 87 (Ј. Калић); Prlender 1991, 24.

[50] Краљ је 28. октобра 1413. тражио од палатина и дворског судије да одложе рочишта у парницама Симону Шошу од Шовара, надбискуповом фамилијару, који са својим господарем иде у Бач, где ће се 1. новембра одржати састанак великаша, на коме ће учествовати и српски деспот. Није познато шта је била

О деспотовим поседима по Угарској углавном смо обавештени сасвим оскудно, а о функционисању удаљених деспотских имања и његовом управљању овим властелинствима још оскудније. Оно што се зна на основу ретке и фрагментарне изворне грађе јесте да су деспот Стефан, као и његов наследник деспот Ђурађ, управљали угарским поседима преко својих угарских службеника и фамилијара, али су на њих неретко доводили и своје поуздане људе из Србије. Међу деспотовим службеницима у Угарској било је и Дубровчана. Закупци деспотових царина у Угарској били су Вукша Бобаљевић и његов брат Влахо, који је више година са породицом живео у Нађбањи у Сатмарској жупанији.[51] С друге стране, угарске фамилијаре деспот је користио и у ратовима против Османлија, постављајући их по потреби у своје тврђаве у Србији.[52]

Највећи део од свега неколико латинских исправа деспота Стефана Лазаревића сачуваних у архивима у Мађарској односи се на спорове и проблеме настале током деспотовог уживања богатог властелинства у Сатмарској жупанији. До сада је публиковано пет деспотових писама, насталих током 1417. године, упућених различитим дестинатарима у овој жупанији. Писмом послатим из Крушевца 18. фебруара 1417. године ердељском бискупу Стефану Упорију деспот Стефан је подсећао овог прелата да је краљ Жигмунд вароши Сатмар, Немети и друге поседе даровао њему, заједно са трибутима и осталим приходима који се тамо убирају, и да стога није требало да процесуира и осуди његовог службеника у Сатмарској жупанији Стефана Реметског због задржавања црквене десетине са наведених добара. Деспот је такође изразио намеру да пред угарским краљем решава настали спор са бискупом.[53]

Осам месеци касније, 28. октобра исте 1417. године, деспот Стефан Лазаревић је из Београда упутио четири писма у Сатмарску жупанију. Једним је владар Србије обавештавао грађане и житеље вароши Сатмар и Немети да су дужни да слушају речи и наредбе његовог представника, магистра товарника Стефана, сина Петра од Ремете, те да ће у супротном починити неверу.[54] Другим писмом деспот Стефан је грађане и

тема овог сусрета: *CDP VII*, 445–446; РАДОНИЋ 1941, 164–165. Не зна се, такође, ни због којих је то „краљевских служби“ код деспота у фебруару 1414. године ишао Ладислав Тетеш од Батмоноштора: *CODEX ZICHY VI*, 291.

[51] КАЛИЋ 1976, 81–82; *ИСН II*, 322–324 (С. Ћирковић); СПРЕМИЋ 1994, 598–600.

[52] Као кастелан у Новом Брду 1413. године јавља се Петар Пошафи од Сера: DL 92427; ENGEL 1996 I, 377.

[53] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 59–60; PESTY 1877, 51; РАДОНИЋ 1941, 160–161, нап. 13.

[54] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 62.

становнике наведених вароши известио како је свог фамилијара и магистра товарника, жупана (*comitem*) Стефана Реметског послао код њих, да га заступа у свим споровима и парницама, који према угарским обичајима спадају у надлежност суда магистра товарника. Деспот је наложио општинским властима Сатмара и Неметија да, као што је прописано, изаберу своје представнике за наведени суд, који ће судити заједно са магистром Стефаном Реметским, посебно оним људима из њихове средине који раде против деспота и против својих општина. Уколико се оглуше о деспотову наредбу, грађани и власти ових вароши починиће неверу према њему као свом господару.[55] Трећи проблем који је деспот Стефан Лазаревић решавао истога дана односио се на неосновано задржавање 150 златних форинти краљевског пореза од стране неких грађана вароши Сатмар и Немети. Зато је деспот наредио њиховим општинским властима да одмах нађу и предају ту суму Стефану од Ремете.[56] Коначно, четвртим писмом српски владар је наложио градским властима и грађанима Нађбање да, када код њих буде дошао његов магистар товарника Стефан Реметски или његови људи због конфискације ствари и добара сатмарског грађанина Николе сина Аврама, те ствари и та добра сачувају и да му их предају.[57]

Поред пет разматраних докумената, у породичном архиву Калаја сачувана су још два кратка, необјављена писма деспота Стефана. Начин датирања употребљен у тим деспотовим писмима је такав да је данас немогуће утврдити када су она настала. Наиме, једно деспотово писмо упућено је из Београда „egregio militi, magistro Stephano filio Petri, comiti nostro de Zathmar“ 6. октобра (*octo die festi beati Mychaelis archangeli*), али без навођења године. „Stephanus Dei gracia dezpotus Rassciie etc.“ овим писмом наређује Стефану Реметском да са својим добрима, људима и слугама буде на услузи магистру звоноливцу Хансу Немцу (*magistrum campanari Hans nomine Tewtonicum*) и његовом дому.[58] Друго деспотово писмо написано је у Баточини „у прву среду после Духова“, такође без навођења године (*Scripta in Bathochina feria quarta proxima post festum Penthecosthes*) и упућено „nobilibus viris magistris Stephano, filio Petri, et Benedicto, filio Heem, comitibus nostris de Zathmar“. Како су Духови покретан празник, ни за то писмо се не може утврдити ни година ни датум када је настало. Овај допис је још краћи од претходног. Деспот Стефан Лазаревић наређује двојици својих угарских

[55] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 63–64.

[56] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 61.

[57] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 62–63; PESTY 1877, 51–52.

[58] DL 56516; PESTY 1877, 52.

службеника да буду спремни да, када добију друга његова писма, веома брзо дођу код њега, извесно са својим људством.[59] Будући да је деспот Стефан добио властелинства у Сатмарској жупанији 1411. године, а да је Стефан Реметски умро највероватније 1421. године, док је његов рођак Бенедикт Химфи од Дебренте преминуо између 1416. и 1421. године, настанак ова два деспотова писма може се сместити у временски распон од једне деценије (1411–1421).[60]

Из наведених писама види се да је деспотов магистар товарника и његов представник на поседима који су му припадали у Сатмарској жупанији био Стефан од Ремете, син Петра, из једне гране познате породице Химфи. Породица Реметски била је везана за јужне крајеве Угарске у суседству Србије – за данашњи Банат, односно Тамишку и Крашовску жупанију. Отац Стефана Реметског, Петар (помиње се од 1347, умро 1375. године), био је на значајним службама на јужној граници током владе краља Лајоша I Анжујског. Између осталог, био је крашовски поджупан и, заједно са братом Бенедиктом, бан краткотрајне Бугарске бановине у Видину (1366–1369).[61] Његов син Стефан се у изворима помиње од 1377. до 1421. године, великим делом у вези са споровима око поседа које је имао на подручју данашњег Баната, у Крашовској и Тамишкој жупанији.[62]

---

[59] DL 56517; PESTY 1877, 52.

[60] У споровима који су настали у пролеће 1421. године између Реметских и њихових суседа око зајажавања реке Брзаве у Банату због изградње млина, у акту крашовских жупанијских власти од 26. априла као тужена страна наводе се само синови Стефана Реметског, Емерих, Ладислав, Никола и Франк. На основу тога је П. Енгел закључио како је Стефан Реметски умро пре наведеног датума: PESTY 1883, 295; ENGEL 1996, II, 100; ENGEL 2001b, *Him rokonsága, 2. tábla: Himfi*. Међутим, из другог акта које су 20. маја исте године издале власти Тамишке жупаније, види се да су се тада Стефан Реметски и његов син Емерих спорили око трошкова изградње воденичке бране са удовицом и децом Бенедикта Химфија од Дебренте: ORTVAY–PESTY 1896, 566; *ZO VIII*, 141, no 449, 161, no 536. Као живог помиње га и краљ Жигмунд 2. маја 1421. године: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 67. Дакле, без обзира на то када је тачно умро Стефан Реметски, његов рођак Бенедикт је маја 1421. године свакако био мртав, што значи да њих двојица после тог времена нису ни могли заједно бити деспотови представници у Сатмарској жупанији. Иначе, Бенедикт Млађи био је унук бана Бенедикта Химфија Старијег, брата Стефановог оца Петра Химфија.

[61] ROKAI 1970, 82; ENGEL 1996, I, 34–35, II, 100; ДИМИТРОВ 1998, 235–239.

[62] Према нашем рачуну, у *Дипломатару Жигмундовог доба* Стефан Реметски се до 1421. године помиње у укупно 79 докумената: *ZO I–VIII*. ENGEL 1996, II, 100; ENGEL 2001b, *Him rokonsága, 2. tábla: Himfi*. Уп. КРСТИЋ 2010a, 96–97, 98, нап. 75. Како је био заузет у деспотовој служби, Стефан Реметски у јесен 1417. године није био у могућности да води своје послове пред судовима, па је тамишки жупан Пипо од Озоре

Ми данас не знамо када, како и зашто је Стефан Химфи од Ремете ступио у службу деспота Стефана Лазаревића, али је околност да се ради о угарском властелину из суседства Србије свакако имала неку везу с тим. Деспот Стефан га у поменутим писмима назива својим магистром товарника (*magister tavernicorum*), а на исти начин га помиње и краљ Жигмунд у мају 1421. године.[63] Магистар товарника је у средњовековној Угарској био један од највиших државних достојанственика, у чију надлежност је спадала брига о краљевским добрима и сакупљању државних прихода. Он је имао и значајну судску фукцију, будући да су под његов суд спадали сви они људи који су припадали краљевској комори, а од 1378. године судио је као другостепени орган грађанима привилегованих градова.[64] Међутим, Стефан Реметски није био краљев магистар товарника, дакле није био један од највећих барона у Угарском краљевству у другој деценији 15. века, већ је своју дужност обављао у служби српског владара. Он је, значи, био нека врста деспотовог коморника или протовестијара у Угарској, који је требало да управља његовим поседима.[65] Као што се из наведених докумената може видети, деспотов магистар товарника је сакупљао приходе, судио у деспотово име у споровима који су спадали у његову надлежност као феудалног господара, спроводио пресуде и деспотове наредбе, укључујући и конфискацију имовине дужника. Због крајње оскудне и фрагментарно сачуване изворне грађе, сада се не може са сигурношћу рећи да ли је Стефан Реметски као *magister tavernicorum* био задужен за све деспотове поседе у Угарској, што се на основу поменутог наслова чини логичним, или само за оне у Сатмарској жупанији, како проистиче из приступачних исправа.[66] Нумизматички материјал такође показује

наложио жупанијским властима Тамишке и Крашовске жупаније да му се одложе рочишта у свим парницама у којима је био заинтересована страна: ORTVAY–PESTY 1896, 539–540.

[63] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 67.

[64] ENGEL 2001a, 92, 153–154, 192, 221, 252, 254; РОКАИ 2002, 27, 80.

[65] О коморницима, протовестијарима и ризничарима у средњовековној Србији: БЛАГОЈЕВИЋ 1997a, 186–203.

[66] У писму Лелеском конвенту од 2. маја 1421. године поводом једног спора око надокнаде штете услед крађе коња, вођеног између Симона, сина бана Јована Међешија и грађана Нађбање ангажованих у тамошњој ковници новца, краљ Жигмунд наводи како су обе стране биле сагласиле да спор пресуде Стефан Реметски, „magistri scilicet tavernicoum in persona despoti ducis Rascie in civitate nostra Sathmariensi deputati“ и Јаков Ветеши: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 67–68.

да је Стефан Реметски био и надзорник ковнице новца у Нађбањи у време док је ову ковницу држао српски деспот.[67]

Наведена писма, као и исправе које се тичу других поседа, пружала су основу за закључак да је деспоту Стефану Лазаревићу било поверено управљање Сатмарском, Бодрошком и Торонталском жупанијом, у којима је постављао поджупане из редова својих људи.[68] Међутим, мађарски историчар Пал Енгел, који се последњи врло темељито бавио питањима угарске архонтологије 14. и 15. столећа, на основу више архивских докумената показао је да су током периода у коме је српски владар уживао поседе у Сатмарској жупанији (1411–1427), на положају жупана те жупаније били Петар Перењи (1406–1419) и Ђорђе Чаки (1419–1428). Више њихових фамилијара, према Енгеловом рачуну укупно 13 личности, налазило се на положају сатмарских поджупана у наведеном периоду.[69]

Поседујући највеће, најзначајније и најбогатије градове, руднике, ковнице новца и бројна села у Сатмарској жупанији, деспот Стефан је свакако био најважнија личност у жупанији у то време, и поред тога што није носио наслов њеног жупана. Стефан Реметски, а такође и његов блиски рођак Бенедикт Химфи Млађи, наводе се у деспотовим писмима са титулом „comes de Zathmar". *Comes* је латински еквивалент мађарског наслова ispán (жупан), а ова реч се понекад у изворима може употребити и

---

[67] Сматра се да се на њега односе сигле n-S и n-R на емисијама дуката и денара кованим у Нађбањи у време краља Жигмунда, али и Алберта и Владислава I до око 1441–1442. године. На основу сигле n-S на једном оболу деспота Ђурђа, за који се тврди да је кован у Смедереву, изнет је закључак да је Стефан Реметски једно време водио послове у ковници у Смедереву: ИВАНИШЕВИЋ 2011, 423, са одговарајућом нумизматичком литературом. Ипак, скрећемо пажњу на напред већ разматрану могућност да Стефан Реметски није поживео дуго после 1421. године. Такође, ако ознака -n- означава ковницу у Нађбањи (НЕДВИДЕК 1994, 74–76), онда новац са том ознаком није могао бити кован у Смедереву, иако се на аверсу поменутог обола налази хералдички лав Бранковића и натпис „Смедерево". У сваком случају, било да се наведене сигле односе на деспотовог магистра товарника Стефана Реметског или на неку другу личност, он свакако није био обични „ковничар" или „калупар", како се наводи у нумизматичкој литератури (ИВАНИШЕВИЋ 2001, 184; ИВАНИШЕВИЋ 2011, 423; РАМАДАНСКИ 2013, 279), већ надзорник ковнице новца.

[68] *ИСН II*, 322 (С. Ћирковић); PESTY 1877, 52, и РАДОНИЋ 1941, 159, наводе да је деспот као вазал угарског краља држао Сатмарску жупанију, којом је управљао његов жупан Стефан Химфи од Ремете.

[69] ENGEL 1996, I, 190. Према истом аутору, деспот Стефан јесте вршио функцију торонталског жупана (као и његов наследник деспот Ђурађ), али не и бодрошког жупана. На челу Бодрошке жупаније налазили су се банови Ладислав и Емерих Илочки (1410–1418) и Дезидерије Горјански (1419–1427): *IBIDEM*, 116, 210.

за његовог заменика поджупана (vicecomes).[70] Међутим, како наведена двојица племића нису били ни жупани ни поджупани Сатмарске жупаније, изгледа да је деспот ову титулу користио у значењу свог представника у Сатмару.[71]

Притисак османског принца Мусе на Србију кулминирао је 1413. године, великим пустошећим походом који је нарочито погодио јужне и источне делове деспотове земље, али и Поморавље (Сталаћ, Крушевац). Тада су неки турски одреди продрли и у Браничево.[72] Против „срдитога цара Мусије" организована је широка коалиција, коју су чинили Мусин брат Мехмед, деспот Стефан, Ђурађ Бранковић, босански војвода Сандаљ Хранић, Византија и Угарска, чију је војску предводио мачвански бан Јован Моровићки. Команда над хришћанском војском припала је Ђурђу Бранковићу, који се претходне, 1412. године, после дугогодишњег непријатељства помирио са ујаком. Савезници су поразили Мусину војску код села Чаморлу у Бугарској, 5. јула 1413. године, а нови султан постао је деспотов савезник Мехмед I (1413–1421). Тиме је била окончана деценија борби међу Бајазитовим синовима.[73]

Деспот Стефан је ипак морао да прихвати вазалне обавезе према новом султану. Владар Србије је истовремено био вазал и султана и угарског краља, чиме се нашао у врло необичној и противречној позицији. Овакав положај српског деспота и његове државе омогућио је, ипак, да следећих година наступи релативно мирно раздобље у Србији, будући да није било већих сукоба са Османлијама, а и Угри су своје антитурске акције водили заобилазећи деспотове територије. Турско присуство у окружењу било је, међутим, све јаче: од лета 1414. године Османлије се устаљују у Босни, а следеће године, после угарског пораза у Лашви нестала је и њихова бановина у Усори. Угарска је прелазила у дефанзиву, ограничавајући се наредних година на одбрану својих јужних граница. Томе је доприносило и вишегодишње краљево

[70] ENGEL 2001b, 40, passim; РОКАИ 2002, 27.

[71] О широкој употреби и различитим значењима термина *comes* видети: *LEXICON LATINITATIS II*, 249–250.

[72] КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 305–307; ЈИРЕЧЕК I, 344; FILIPOVIĆ 1971, 454–456; ДИНИЋ 1978, 99; *ИСН II*, 88 (Ј. Калић); МИШИЋ 1987, 75–79; ВЕСЕЛИНОВИЋ 1987, 65; ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006, 119; КАЛИЋ 2001, 90–91; ЂОКИЋ 2002, 23–38; КРСТИЋ 2001, 16.

[73] Према савременим дубровачким вестима, Јован Моровићки, као ни деспот Стефан ни војвода Сандаљ, нису пратили савезничку војску даље од Новог Брда, када је команду преузео Ђурађ Бранковић. То ипак не значи да угарски одред није остао у Србији до коначног обрачуна са Мусом: КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 304, 308; РАДОНИЋ, *ДАП I-1*, 225–226; ЈИРЕЧЕК I, 344–345; РАДОНИЋ 1941, 163–164; FILIPOVIĆ 1971, 469, 506–514; *ИСН II*, 87–90 (Ј. Калић); ROKAI 1983v, 212–214; РОКАИ 2002, 133–134; СПРЕМИЋ 1994, 61–62.

одсуство из Угарске.[74] Посебан положај који је деспот Стефан имао између Угарске и Османског царства у то време илуструје и његово посредовање 1416. године у ослобађању четворице угарских барона из турског ропства (Јована Маротија, бана Мартина, Јована Харапа и Петра, сина Хенрика Зепеша), заробљених претходне године у бици код Лашве у Босни.[75]

Релативно затишје омогућавало је да се настави започети привредни и друштвени развој у Србији, који је карактерисао напредак рударства и трговине, и за њих везани успон градова и домаћег грађанства. Предели уз Саву и Дунав, који су у претходним борбама мање пострадали од јужнијих крајева земље, и преко којих су одржавани економски односи са Угарском и Влашком, напредовали су и демографски и економски, тим више што су представљали и управно-политичко средиште деспотове државе. Погранична сарадња дуж великих река била је интензивнија него икада раније – из угарских у српске градове прелазило се „као из дома у дом“, како је поетично записао један савременик. Ипак, било је јасно да је мир привидан и привремен. Стога је деспот спроводио низ мера за јачање одбрамбене способности земље: уведен је нов управни систем, такозване *власти,* са војводама на челу, повећаване су војне обавезе становништва, увођене нове дажбине за опремање војске и грађене фортификације широм земље.[76] Истовремено су, међутим, стабилизоване и прилике у Османском царству, које је под новим владарем, султаном Муратом II (1421–1451), било спремно да настави своју експанзију на разним старанама, па и на главном правцу надирања према средњој Европи, преко Посавине и Подунавља.[77] После преговора са посланицима султана Мурата II у Београду, деспот Стефан је прихватио вазалне обавезе према новом владару из куће Османа. Споразум, до кога је дошло пре лета 1423. године, због интензивирања угарско-турских сукоба није био дугог века.

---

[74] Радонић 1905, 33–34; Ћирковић 1964a, 242–243; Szakály 1979, 79; *ИСН II*, 92–95, 98 (Ј. Калић); Prlender 1991, 27–28; Ћирковић 2005, 232–239.

[75] Деспот је обавестио угарске великаше да ће заробљени барони (који су се налазили у Звечану) остати у вечном сужањству ако се веома брзо не исплати 65000 златних флорена Мехмеду I, па су барони окупљени у Печују одлучили да разрежу ванредни порез на своје кнетове, а новац је требало скупити до средине октобра у Футогу, где ће бити исплаћен када султанов и деспотов изасланик буду довели четворицу заробљених барона: *ZO V*, 599, no 2255; Gelcich–Thallóczy, 250. Каснији развој догађаја показује да је деспотово посредовање, о коме је добро био обавештен и његов биограф, било успешно: Константин Филозоф, 312; Ћирковић 2005, 230–231, 235, 239.

[76] Константин Филозоф, 311; Диниć 1968, 237–244; Калић 2001, 98–107.

[77] Иналцик 2003, 27–30; *ИСН II*, 206–207 (Ј. Калић).

Са друге стране, после крунисања за римског (немачког) краља у Ахену 1413. године, Жигмунд Луксембуршки се у све већој мери окреће европским пословима, одвраћајући пажњу и енергију са угарских и балканских проблема. Време између 1413. и 1418. године краљ Жигмунд проводи на Западу, боравећи на црквеном сабору у Констанци, а касније путујући по Немачкој, Француској и Енглеској.[78] Први пут је владар Угарске тако дуго одсуствовао из земље, што је произвело негативне последице по политички живот Угарске, одражавајући се, између осталог, и на стабилоност одбрамбеног система на јужним границама Краљевине.[79] Када се после више од шест година проведених ван Угарске вратио у земљу 1419. године, краљ Жигмунд је октобра исте године кренуо против Османлија, који су се у међувремену успешно учвршћивали у Влашкој. Краљ је са војском дошао на Дунав, у околину Новог Града (код Кладова), али се убрзо вратио у Будим, склопивши са Турцима примирје на пет година.[80]

У време свог одсуства из Угарске Жигмунд Луксембуршки је морао одржавати контакте са деспотом Стефаном, од кога је извесно сазнавао новости о Турцима и другим питањима балканске политике. Осим путем директне преписке,[81] од које из овог периода није остало трага, информације од деспота ка краљу ишле су и преко угарских барона.[82] Једно српско посланство боравило је и на сабору у Констанци, а према наводима деспотовог биографа, у које неки савремени историчари сумњају, и деспот је лично у једном тренутку боравио на овом знаменитом европском скупу.[83] После Жигмундовог повратка у Угарску, српски владар је према Константину Филозофу сваке године ишао на краљев двор и учествовао у раду сабора, „и никада се не врати а да није примио градове и земље.“[84] Ови одласци српског владара угарском краљу нису били само формално извршавање вазалних обавеза, већ су имали и несумњиву политичку суштину. Она се тицала, пре свега, политике према Османском

[78] ENGEL 2001a, 229–230; ENGEL–TÓTH 2005, 95–103.

[79] PRLENDER 1991, 27.

[80] ТОМИЋ 1906, 5, 9; РАДОНИЋ 1905, 41; *ИСН II*, 205 (Ј. Калић); PRLENDER 1991, 29; ENGEL–TÓTH 2005, 104.

[81] Деспот Стефан је имао и свог латинског угарског канцелара Тому од Буђнафалве, у чијој су канцеларији нотари и писали састављали исправе у складу са угарском дипломатичком праксом: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 68–69; РАДОНИЋ 1941, 161.

[82] Тако је 6. марта 1418. године острогонски надбискуп и канцелар Јован Кањижаји из разговора са деспотом сазнавао новости о којима је обавештавао свог одсутног владара: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 65.

[83] *LISTINE VII*, 217; КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 311; ПУРКОВИЋ 1978, 143–147; *ИСН II*, 95, нап. 12 (Ј. Калић).

[84] КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 311.

царству, али је била везана и за друге проблеме важне за обе државе, као што су били односи са Млетачком републиком, са којом су се и угарски краљ и српски деспот налазили у сукобу.[85] Српско-угарско савезништво превазилазило је у ово време балканске и антиосманске оквире и разлоге због којих је и успостављено, укључујући се у шире оквире угарске политике. На позив краља Жигмунда, а у складу са својим вазалским обавезама, деспот је у позну јесен 1421. године послао свом сизерену војну помоћ против хусита у Чешкој. Одред српских коњаника, који је изгледа ратовао под командом тамишког жупана Пипа Спана, борио се у Чешкој током децембра 1421. и јануара 1422. године.[86] Када је следеће године, почетком 1423, краљ Жигмунд у Кежмарку водио преговоре са пољским краљем Владиславом и литванским кнезом Витолдом, у намери да спречи мешање Јагелонаца у догађаје у Чешкој, уз угарског краља налазио се и деспот Стефан Лазаревић. Он је био међу првима потписан и на уговору којим су регулисани угарско-пољски односи.[87]

Деспот Стефан Лазаревић се у јуну 1424. године налазио у Будиму, у време када су у угарској престоници вођени преговори између византијског цара Јована VIII Палеолога и краља Жигмунда о стварању једне шире антиосманске коалиције. Српски владар је свакако активно учествовао у тадашњим будимским разговорима. Међутим, посредовање византијског цара за склапање угарско-млетачког савеза у том тренутку није донело резултате. Забележено је да је деспот, који је од свог сестрића Балше III Балшића 1422. године заједно са Зетом наследио и рат са Венецијом, у овим разговорима заступао становишта супротна млетачким интересима. Ни преговори о антитурском савезу нису били успешни, а угарски краљ је током истог лета са султановим послаником склопио примирје.[88]

Добру обавештеност Константина Костенечког о деспотовим угарским пословима и новодобијеним поседима потврђују и угарски извори. Тако је управо у овом периоду, око 1422/1423. године, српски владар стекао и град Мункач у Берешкој жупанији са припадајућим властелинством, које су, према нешто каснијим подацима

[85] *ИСН II*, 91–92, 96–98, 195–201, 205, 209–210 (Ј. Калић, М. Спремић).

[86] КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 314; WINDECKE, 120; *ИСН II*, 209 (Ј. Калић).

[87] WINDECKE, 153–154; FEJÉR, *CD X/6*, 536. Дубровчани су, по свом обичају, настојали да том приликом делују на деспота преко свог „природног господара“, како би на тај начин остварили повољан положај својих трговаца у Србији: GELCICH–THALLÓCZY, 291; РАДОНИЋ 1941, 167–168; *ИСН II*, 209 (Ј. Калић); PRLENDER 1991, 31.

[88] WINDECKE, 177; РАДОНИЋ 1941, 165–166; ПУРКОВИЋ 1978, 127–129; *ИСН II*, 209–210 (Ј. Калић); ЂУРИЋ 1984, 259–261; КАЛИЋ 1983а, 12–14; КАЛИЋ 2006б, 35–36; PRLENDER 1991, 31.

(1445) чинили још вароши Берег, Ламбертсас (Берегсас) и Вари са укупно 28 села.[89] Деспот је пред крај живота, по одобрењу краља Жигмунда, становницима своје вароши Мункач доделио право да одржавају годишњи сајам у трајању од 15 дана, који је почињао на празник светих Козме и Дамјана (27. септембра).[90] У Абаујуварској жупанији деспот Стефан је око 1422. године од краља добио градове Болдогке и Регец са њиховим властелинствима, а у Земпленској градове Таљу и Токај са одговарајућим „припадностима".[91] Деспот је такође добио и палату у Италијанској улици у Будиму, у којој је одседао у време својих боравака у угарској престоници.[92] Није извесно да ли је Стефан Лазаревић добио и поседе у Бачкој, Сремској и Крашовској жупанији, који су се касније налазили у власништву његовог наследника Ђурђа Бранковића, што се чини вероватним, а иста недоумица присутна је и за још неке деспотске поседе на територији Угарске.

Поред великих државничких послова, деспот Стефан је за време својих боравака у Угарској обављао и послове који су произилазили из његовог положаја угарског барона са функцијама и бројним поседима у Краљевини. У том својству

[89] Деспотов кастелан Никола Рац (Raach) јавља се у Мункачу 1424. године. Њега и становнике места Берег и Ујфалу оптужио је Станислав Долхаи са синовима и браћом да су уништили четири мећника на њиховом земљишту званом Zaldokwz, због чега је краљ 19. новембра 1424. године наредио Лелеском конвенту да спроведе истрагу. Конвент је 5. фебруара наредне године обавестио краља да је сходно његовој наредби спровео истрагу, и да њени налази у целини одговарају оном што је изнето у тужби: IVÁNYI 1931, 118; ENGEL 1996, I, 369–370; КРСТИЋ 2011а, 132–154.

[90] Деспотову повељу овог садржаја помиње Јожеф Балајти, који наводи да је издата 1427. године, и да је датована на следећи начин: *datum Nicodemia in festo beati Johannis ante portam latinam*: BALAJTHY 1836, 170. То би значило да је деспот општини Мункача издао повељу 6. маја 1427. године у свом двору у Некудиму у Јасеници, два и по месеца пре своје смрти. На жалост, за разлику од других докумената које доноси у својој књизи, и које је издао у целини или са извесним скраћивањима, Балајти је деспотову повељу само препричао у једној реченици, не навевши при том ни где се чува. У Мађарском националном архиву у Будимпешти под наведеним датумом нема ниједне деспотове исправе. О Некудиму видети: КРСТИЋ 2007б, 99–111.

[91] ENGEL 1996, I, 283–284, 369, 399, 438–439, 444–445.

[92] Изричити подаци о српском владару као власнику куће у будимској Италијанској улици потичу из времена деспота Ђурђа, коме је палата била одузета октобра 1440. године и дарована канцелару Симону Розгоњију: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 376. О томе да је краљ Жигмунд дао кућу у Будиму деспоту Стефану говори Константин Михаиловић из Островице. Он је изгледа био добро обавештен о тој ствари, пошто је знао да је у деспотовом будимском дому у време краља Матије боравио острогонски надбискуп. Надбискуп Тома Бакач је заиста 1482. године купио од Ладислава Розгоњија бившу деспотову палату у Италијанској улици у Будиму: КОНСТАНТИН МИХАИЛОВИЋ, 23; КАЛИЋ 2006а, 653–659.

деспот је на Видовдан 1424. године писмом из Будима наредио свим својим поджупанима, порезницима, службеницима и фамилијарима у Угарској да поштују привилегије монаха павлинског манастира Св. Лаврентија поред овог града. Они, по одобрењу краља Жигмунда, у време одржавања годишњег каптола павлина у свом манастиру могу да доносе со у Будим и на друга места, да је продају и превозе без плаћања царина и такси. Деспот такође наређује својим службеницима да су дужни да пруже сваку заштиту наведеним монасима и њиховим људима приликом преласка преко његових поседа.[93]

Иако је 1424. године склопљено примирје између две силе, Угарске и османског царства, њихова сучељавања настављена су на разним странама, између осталог и у Влашкој. Те јесени тамишки жупан Пипо Спано утврђивао је Северин и остале пограничне градове због опасности од турског напада. Султан Мурат II сумњичио је српског владара, не без основа, за учешће у ширим антитурским плановима краља Жигмунда током 1424. и 1425. године. Рачунајући на угарску помоћ, у Србији се убрзно радило на војним припремама. Султан је стога одлучио да удари први, казни непослушног вазала и натера га на покорност. У јесен 1425. године османска војска упала је у Србију, и по обичају пленећи и разарајући, стигла до Крушевца. Угарска је послала војну помоћ на челу са Пипом Спаном, а борбе су вођене и у Влашкој. Пошто је на деспотову иницијативу постигнут некакав споразум, Османлије су се повукле из

[93] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 71; КРСТИЋ 2013a, 137. Краљ Жигмунд је 22. априла 1391. године одредио да се сваке године на Ђурђевдан од пореза грађана Будима издваја 300 златних форинти за потребе исхране монаха павлина током њиховог годишњег каптола у манастиру Светог Лаврентија, што је потврдио и 10. фебруара 1406. године: FEJÉR, *CD X/1*, 670, 672; *X/4*, 499–503, 538–543. Међутим, Жигмундове привилегије павлинима у ствари представљају донекле измењену потврду раније даровнице краља Лајоша I, који је одредио да се за потребе годишњег павлинског каптола у будимском манастиру Светог Лаврентија из краљевских рудника соли у Мармарошкој жупанији сваке године даје количина соли у вредности од 300 златних форинти. Краљ Жигмунд је након 1406. године изгледа изменио своје даривање павлинима, враћајући раније давање соли у вредности од 300 форинти из краљевске коморе соли. О томе сведоче не само писмо деспота Стефана од 15. јуна 1424. године, већ и привилегије павлинима које су издавали потоњи угарски краљеви, почев од Алберта Хабзбуршког (1438) до Владислава II Јагелонца (1505), у којима се изричито помиње и потврђује Жигмундов дар у соли у вредности од 300 златних форинти: KUMOROVITZ 1987, III/1, 55–56, 226–227; III/2, 296; BENCZE–SZEKÉR 1993, 9, 24, n. 57.

Србије. Следеће године изгледа није било српско-турског ратовања, али су се разбуктале борбе у Влашкој, где је краљ Жигмунд настојао да обнови свој утицај.[94]

Заоштравање односа са Турцима и здравствени проблеми утицали су на деспота Стефана да коначно реши питање свог наследника. На државном сабору у Сребрници код Страгара, подно Рудника, деспот је као будућег владара представио свог сестрића Ђурђа Вуковића (Бранковића), тражећи притом од њега да не мења дотадашњу државну политику. Питање наслеђа српског престола имало је и своју међународну димензију – деспот је за своју одлуку морао да добије сагласност свог сизерена и савезника, угарског краља. Маја 1426. године у Тати у Коморанској жупанији постигнут је договор између краља Жигмунда и деспота Стефана. Краљ је пристао да призна Ђурђа за српског престолонаследника и да га уврсти у ред угарских барона, што је укључивало и право наслеђа деспотових поседа у Угарској, али је заузврат тражио да му се предају Мачванска бановина, Београд, Голубац, „Детошевина" (Dettosfelde), као и деспотови поседи западно од Дрине.[95] Очигледно страхујући од могуће промене у српској политици после смрти деспота Стефана, угарски краљ је желео да обезбеди одбрану јужних делова своје државе контролом над стратешки важним тврђавама и областима јужно од Саве и Дунава.

Почетком 1427. године кренула је велика османска офанзива на Србију. Борбе које су започете око Новог Брда до лета су се пренеле у Поморавље.[96] У том тешком тренутку за земљу изненада је 19. јула умро деспот Стефан Лазаревић. Ђурађ је из Зете, где се затекао у тренутку деспотове смрти, одмах дошао у Београд, у коме је званично, на сабору у присуству патријарха Никона, преузео власт.[97] На вест о смрти деспота Стефана и угарски краљ је из Влашке, преко Оршаве и Ковина, стигао до 17. септембра са војском под Београд, да би осигурао његову предају. Чекајући на предају града и преговарајући са *господином* Ђурђем, краљ Жигмунд је логоровао у Борчи.

---

[94] Константин Филозоф, 316–317; Thallóczy–Áldásy, 71; Станојевић 1901, 11; Радонић 1905, 48–49; Радонић 1941, 194, нап 1; *ИСН II*, 209–12, 216 (Ј. Калић); Prlender 1991, 32; Спремић 1994, 90; Калић 2001, 112–113; Веселиновић 2006, 130.

[95] Fejér, *CD X/6,* 809–813; Радонић 1905, 49–50; Радонић 1941, 178, 184, сумњао је у веродостојност овог уговора, који је сачуван у препису из друге половине 16. века; Јиречек I, 350–351; *ИСН II*, 215 (Ј. Калић); Ћирковић 1968, 13; Ћирковић 1994, 64–66; Калић-Мијушковић 1967, 101; Калић 2001, 114–115; Prlender 1991, 33–39; Спремић 1994, 70–71; Благојевић 2010, 8–12; Крстић 2012в, 23–26.

[96] Божић 1952, 33-34, нап. 62; Диниć 1962, 48; *ИСН II*, 215 (Ј. Калић); Калић 1983, 16–17; Спремић 1994, 90.

[97] Константин Филозоф, 319–320, 322, 325; *Записи и натписи I*, 81–82; Орбин, 108; Јиречек I, 352; Спремић 1994, 91.

Преговори угарског и српског владара окончани су брзо, до 27. септембра 1427. године. Суочен са османским надирањем, Ђурађ Вуковић није могао одуговлачити са испуњавањем обавеза уговорених у Тати претходне године, па је прихватио врховну власт краља Жигмунда и вратио му Београд, „стопу и кључ Угарског краљевства".[98] Том приликом краљ је на свечаној церемонији признао Ђурђа за наследника преминулог деспота, а нови српски владар положио је вазалну заклетву Жигмунду Луксембуршком.[99] Угарски краљ је пружио војну помоћ свом новом вазалу, па су његови одреди ратовали против Османлија у Србији, а заробљене турске војнике доводили у Београд.[100] Предају Београда Угрима српско становништво је веома тешко прихватило, јер је морало да напусти престони град који је деспот Стефан изграђивао све до своје смрти.[101]

Што се тиче делова Мачванске бановине јужно од Саве, „Детошевине", као и деспотових поседа у околини босанске Сребрнице, о њиховој предаји угарском краљу

[98] *Deutsche Reichtagsakten IX*, 72–74, no. 61. Угарски владар је издавао исправе у Београду почев од 2. октобра 1427. године: DF 233602. Детаљније о околностима и времену предаје Београда угарском краљу на основу како већ познатих, тако и до сада непримећених извора који омогућавају прецизирање хронологије догађаја: Крстић 2012в, 115–127. Ту је показано да су биле неосноване раније претпоставке у нашој историографији како је Ђурађ више од месец и по дана отезао са предајом дотадашње српске престонице. Тамо смо навели и све досадашње релевантне историографске резултате о овој теми.

[99] У оквиру својих настојања да доведе у питање споразум из Тате, у оном облику у коме је доспео до наших дана, Ј. Радонић је сумњао и у више других докумената. Тако је, између осталог, посветио и доста простора оспоравању веродостојности једне Жигмундове исправе, сачуване у регистратурној књизи у Бечком архиву, која описује како је краљ свечано устоличио Ђурђа за владара и деспота „Краљевства Рашке и Албаније", уз полагање вазалске заклетве верности и покорности: Thallóczy–Áldásy, 74–76; Радонић 1941, 206–218. М. Спремић је истакао да, без обзира да ли је поменута исправа која описује Ђурђево устоличавање за владара од стране угарског краља аутентична или не, у средњовековном феудалном свету „морао је неком церемонијом бити завршен тек склопљени уговор": *ИСН II,* 219 (М. Спремић); Спремић 1994, 96. Свечани поступак ступања у вазални однос, описан у спорној исправи, био је сасвим у складу са обичајима европског Запада тога времена, и жељом угарског краља да истакне свој суверенитет над Србијом. Додали бисмо да чак ни спомињање наслова деспота у овом документу није толико спорно, јер Жигмунд и његова канцеларија нису морали знати праву природу и начин добијања те византијске титуле.

[100] О ратовању угарских одреда под командом Николе Бочкаија од Керестура, северинског бана Стефана Илочког и Николе Ердега против Турака у Србији у јесен 1427. године: Thallóczy–Áldásy, 73–74, 78, 85; *Codex Zichy II*, 464.

[101] Константин Филозоф, 323–325; Радонић 1905, 54; Радонић 1941, 196–204; Калић-Мијушковић 1967, 101–104; *ИСН II*, 219–220 (М.Спремић); Спремић 1994, 93–97; Калић 2001, 139–140; Веселиновић 2006, 128–129.

нема података у изворима. Сматра се да је читава та територија и након 1427. године остала под влашћу Ђурђа Вуковића.[102] Треба, ипак, задржати известан опрез по питању судбине самих пограничних тврђава, јер не постоје недвосмислени подаци о њима из периода након 1427. године. Наиме, последњи изричит помен о тврђави Мачва налази се у Жигмундовој повељи која санкционише договор из Тате, према коме је *град Мачва са својим припадностима, по коме се зове Мачвански банат,* после деспотове смрти требало да буде враћен угарском краљу. Исти извор нас такође обавештава да је до тог времена порушена друга пограничка тврђава поред Саве – Битва, која је своју војну функцију вршила још 1386. године. Већ у то време, међутим, помиње се само дистрикт, али не и тврђава Бељин.[103] Ако се, дакле, сме судити на основу наведених оскудних изворних података, чини се да је стање одбрамбеног система дуж Саве у време склапања договора у Тати било релативно лоше, са само једном активном тврђавом (Мачвом). То је, уз потребу да награди свог новог вазала *господина* Ђурђа, можда био један од разлога што се краљ Жигмунд сагласио да све оно што је у Тати потраживао у северозападној Србији (делове угарске Мачванске бановине и „Детошевину" у ваљевском крају, на српској државној територији), ипак 1427. године остане у рукама српског владара. Ђурађ Вуковић потврдио је 1428/9. године поседе великог челника Радича, међу којима и оне у Мачви. Деспот Ђурађ држао је од 1433. године Теочак са околином западно од Дрине, где ће бити формирана *Теочачка власт.* Како Мачва повезује ове крајеве са осталим делом Србије, логично је закључити да се налазила под Ђурђевом влашћу.[104]

Око Голупца су, међутим, настале компликације, пошто је заповедник града, војвода Јеремија, тражио да му Угри за град исплате 12.000 дуката, колико је наводно он дао покојном деспоту. Жигмунд је то одбио, а посредовање Ђурђа Вуковића завршило се неуспешно: не само што није успео да убеди Јеремију да преда град, већ

---

[102] СПРЕМИЋ 1976, 32; СПРЕМИЋ 1994, 98; *ИСН II*, 220 (М. Спремић); ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006, 129; БЛАГОЈЕВИЋ 2010, 15–16.

[103] FEJÉR, *CD X/1*, 368–369, 415; *X/6*, 1844, 809–813; МИЈАТОВИЋ 1882, 391–395, 396–400; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 78–79, 364, нап. 29; ЋИРКОВИЋ 1994, 61–63, 66–67; ЋИРКОВИЋ 1996, 61–65; ЋИРКОВИЋ 2008, 15–16; *ЛЕКСИКОН ГРАДОВА*, 45–46, 177–178, s. v. *Битва, Мачва* (А. Крстић); УЗЕЛАЦ 2010, 181–182 (*Бељин*).

[104] Из времена обнове Деспотовине (1444–1459) има више сведочанстава о српској власти над територијама Мачванске бановине и такозване „Детошевине", када су Дебрц, Заслон (данашњи Шабац) и Ваљево били на деспотовој територији: СПРЕМИЋ 1976, 26–30; СПРЕМИЋ 1994, 97–98. Деспот Ђурађ је, незнано кад, одузео посед Падину у Мачванској бановини Јовану Моровићком, око чега је спор са овом породицом трајао више година: ROKAI 1983v, 408; ЋИРКОВИЋ 1994, 69.

га је вероломни војвода напао на самој градској капији и натерао на повлачење. Јеремија је потом, у позну јесен 1427. године, Голубац уступио Турцима. Тиме су значајно погоршане како безбедносне прилике у српском Подунављу, тако и угарске одбрамбене позиције на јужним границама Краљевине, што је наметало потребу за хитном Жигмундовом војном акцијом.[105]

Према вестима сачуваним код Јована Туроција и Лаоника Халкокондила, господин Ђурађ је у замену за Београд добио градове и поседе у Угарској. Иако је одавно показано да је многа од места које Туроци наводи у својој *Угарској хроници* држао још деспот Стефан, а да је нека друга деспот Ђурађ добио после Жигмундове смрти од краља Алберта, не може се искључити ни да је поједина властелинстава нови српски владар стекао управо приликом признавања врховне власти краља Угарске у Београду крајем септембра 1427. године.[106]

[105] Пошто је Јеремија предао Голубац Турцима, они су почетком новембра пленили по Браничеву. Због тога су Угри током истог месеца организовали „exercitus generalis contra sevissimos Turcos versus Galamboch": КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 322–323; *ЗАПИСИ И НАТПИСИ I*, 81–82; *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 228–229; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 112; ORTVAY–PESTY, 613-614; РАДОНИЋ 1905, 54–55; ЈИРЕЧЕК I, 354–355; ЋИРКОВИЋ 1968, 13–14, 26; КАЛИЋ 1983б, 110; КАЛИЋ 2001, 141–142; СПРЕМИЋ 1994, 99; ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006, 130; КРСТИЋ 2012в, 125–126.

[106] SCHWANDTNER I, 234; CHALCOCANDYLAS II, 24; PESTY 1877, 48–49; РАДОНИЋ 1941, 199–200; БЛАГОЈЕВИЋ 2010, 20. Питањима угарских поседа деспота Ђурђа бавићемо се у следећем поглављу.

12. У ПРОЦЕПУ ИЗМЕЂУ ОСМАНЛИЈА И УГАРА: ДЕСПОТ ЂУРАЂ ВУКОВИЋ

Господин Ђурађ Вуковић се до маја 1428. године под тешким условима измирио са султаном: изгубио је скоро једну трећину територије, морао да плаћа годишњи харач од 50.000 дуката и шаље помоћне трупе Османлијама.[1] Истовремено је краљ Жигмунд предузео опсежне мере за учвршћивање јужних угарских граница. Намеравао је да у пограничне градове на Дунаву насели немачке витезове, припаднике Тевтонског реда, и то првенствено оне који знају словенске језике. То је и учинио 1429. године, када је њиховог капетана Николу од Редвица поставио за северинског бана. Поред тога, тражио је да му пошаљу и трговце, бродоградитеље, чиновнике, као и бродске посаде. Краљ је и у Београд доводио католичко становништво, забрањујући притом Србима да улазе у тврђаву. Да би одржао Београд као јако привредно средиште, давао је његовим житељима повластице, а дубровачке трговце и занатлије из Шопрона у Угарској позивао је већ почетком новембра 1427. године да дођу у град и ту наставе своје послове.[2] Сасвим је сигурно да је угарски владар писма сличне садржине упутио и бројним другим, економски снажним градовима под својом влашћу.

Жигмунд Луксембуршки није одустајао ни од борбе за Голубац. Стратешки значај овог града био је велики, јер је уз Београд и Смедерево, овде био један од три главна прелаза преко Дунава. Зато је краљ код места Трнава на левој обали Дунава, преко пута Голупца, подигао утврђење Светог Ладислава (Ласловар), и уз помоћ појачања из Пољске, Литваније и Влашке крајем априла 1428. године започео борбу за

[1] Брокијер, 115, 131; Орбин, 109; Јиречек I, 355; *ИСН II*, 221–222 (М. Спремић); Спремић 1994, 100; Благојевић 1995, 31–32, 34; Благојевић 2000, 277.

[2] Диниħ 1958, 20–21; Крстић 2012б, 27–29, 33–34; Брокијер, 131, 135; Калић-Мијушковић 1967, 102, 106–107; Rokai 1969, 89–90, 93; *ИСН II*, 220–221(М. Спремић); Спремић 1994, 97, 103–105; Калић 2001, 141; Крстић 2010а, 78.

град. Голубац је топовима гађан са копна и са реке, а шира градска околина је сурово пустошена. Османлијама је крајем маја стигло појачање, па је Жигмунд под Голупцем морао да склопи примирје са султаном. Турци су изненада напали угарску војску приликом њеног повлачења, па замало и да сâм краљ није пао у ропство. Захваљујући помоћи Матка Таловца и Стефана Лошонција и жртви пољског витеза Завише Црног од Габрова и његових људи, краљ је у последњем часу успео да се превезе преко Дунава.[3] Голубац је остао у турским рукама и убрзо је поправљан и утврђиван, као база за око стотину бродова увек спремних за акцију. Очекујући османски напад на Београд и крајеве преко Саве и Дунава, краљ је на подунавској граници боравио до средине децембра 1428. године.[4]

Оставши без Београда, али и других значајних градова, као што су Голубац, Ниш и Крушевац, Ђурађ Вуковић био је приморан да зида нову престоницу. Као и његов претходник, и он се определио за место на самој граници Угарске, одакле се брзо могла добити помоћ и где се у случају невоље могло склонити. За место нове владарске резиденције изабрано је Смедерево, на ушћу Језаве у Дунав, насеље које се помиње још од 11. века и у коме су Дубровчани били присутни и у време деспота Стефана. За зидање новог града, који ће, када буде био у целости изграђен, представљати највећу српску средњовековну тврђаву, српски владар морао је да добије дозволу од султана.[5]

После склапања трогодишњег угарско-османског примирја у пролеће 1429. године, изгледало је да је наступило мирније раздобље на балканским просторима.[6] Ово је било од велике важности за српског владара, који је средином исте године

[3] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 78–81, 85, 97, 111–113, 123–124, 128–129; FEJÉR, *CD X/7*, 628–630,773–776; *CODEX ZICHY VIII*, 354; БРОКИЈЕР, 123; DLUGOSZ IV, 329–331; *ЗАПИСИ И НАТПИСИ I*, 78-84; РАДОНИЋ 1905, 55; Диниħ 1978, 100; Ћирковиħ 1968, 13–17; Калиħ-Мијушковиħ 1967, 106; Калиħ 2001, 141–142; *ИСН II*, 221 (М. Спремиħ); СПРЕМИЋ 1994, 101, 103–104; Миљковиħ–Крстиħ 2007, 33–34.

[4] *CODEX ZICHY VIII*, 360; ENGEL–TÓTH 2005, 122–123; Калиħ-Мијушковиħ 1967, 106.

[5] Према неким сведочењима, да би испословао ово одобрење, Ђурађ је Мурату II морао обећати да ће своју кћи Мару послати у султанов харем, што је 1435. године и учинио: КОНСТАНТИН МИХАИЛОВИЋ, 24; Филиповиħ 1970, 134; Према М. Спремиħу, вероватније је да је Марина удаја уговорена 1433. године, негде у исто време када је деспот верио и своју другу кћи Кантакузину за Урлиха Цељског: СПРЕМИЋ 1994, 123–124, 158–159, 178–179, 191–193.

[6] JORGA, *NE II*, 252–254; РАДОНИЋ 1905, 56; *ИСН II*, 227 (М. Спремиħ). Турски посланик се у повратку из Угарске задржао код деспота, а у јулу 1430. године је и угарски посланик код султана отишао преко Београда: Диниħ 1958, 23.

добио знаке деспотског достојанства од изасланика цара Јована VIII.[7] Деспот Ђурађ је био у вазалним односима и према султану и према угарском краљу. Склапајући мир са Муратом II, деспот се обавезао да неће дозволити да Угри преко његове земље нападају султанове територије, а свако војно сучељавање Угара и Османлија носило је потенцијалну опасност за њега и српску државу.[8] Ипак, мир између великих није значио и мир међу њиховим вазалима. Деспот Ђурађ је током 1431. и 1432. године ратовао против босанског краља Твртка II. Био је то у суштини „сукоб ниског интензитета", узрокован првенствено жељом босанског краља да поврати Сребреницу под своју власт. У пролеће 1433. године деспот Ђурађ проширио је своје поседе западно од Дрине, у Усори, задобивши Зворник и Теочак, где су потом оформљене *Теочачка* и *Тишничка власт*.[9] У то време српски владар је учврстио своје везе са царем и краљем Жигмундом и његовим тастом грофом Херманом Цељским, веривши своју кћер Кантакузину за Хермановог унука Улриха II. Брак је уговорен пре марта 1433. године, када је овај породично-политички савез већ био познат бургундском витезу и путнику Бертрандону де ла Брокијеру, а свадба између петнаестогодишње Кантакузине (Катарине) и скоро двоструко старијег Улриха обављена је 20. априла 1434. године.[10]

О поседима деспота Ђурђа у Угарској и његовим угарским фамилијарима, кастеланима и службеницима остало је знатно више изворне грађе него што је има из времена деспота Стефана. У највећем делу та грађа се односи на спорове који су настајали између деспотових кастелана и суседних земљопоседника, односно сељака са деспотових и других поседа, због угрожавања поседовних права, напада на имања, пљачкања и отимања имовине, незаконитог наплаћивања дажбина. Велики део тих аката је публикован, али постоји и не мали број оних који до сада нису издавани. Хронолошки први сачувани акт који се односи на Ђурђеве поседе у Угарској настао је 24. јула 1428. године, када је Јован Лекеш од Калоа, који ће касније и сâм постати деспотов фамилијар, протествовао пред Арадским каптолом зато што се ни Ђурађ

[7] Ферјанчић 1960, 187–189; Спремић 1994, 135–137, 140–141.

[8] Елезовић 1932, 66; Јиречек II, 355; *ИСН II*, 222, 230 (М. Спремић, С. Ћирковић); Спремић 1994, 192.

[9] Jorga, *NE II*, 305; Gelcich–Thallóczy, 378; Јиречек I, 359; Диниħ 1955б, 36–37, 73–74; Диниħ 1968, 238; *ИСН II*, 235 (С. Ћирковић); Спремић 1994, 154, 159–160; Веселиновић 1995, 94–95; Веселиновић 2006, 132–134; Мргић 2008, 116–123.

[10] Дубровчани су у јуну 1433. године честитали деспоту веридбу кћери са грофом Улрихом Цељским, нећаком угарске краљице Барбаре: Брокијер, 131; Орбин, 109; Luccari, 157; Спремић 1994, 177–179, нап. 20.

Вуковић, *dux Rascie*, нити његов представник, нису појавили пред краљевим судом на рочишту заказаном за први јули исте године, сходно наредби краља Жигмунда, а по тужби коју је Јован Лекеш против њега поднео.[11] Краљ Жигмунд се 22. марта 1429. године из Тате обраћао неименованом кастелану тврђаве Таље *fidelis nostri illustris Georgii*, поводом једне жалбе коју су му поднели племићи Михаило и Јаков од Монока из Земпленске жупаније.[12] Преузевши угарска властелинства преминулог ујака, господин Ђурађ је потврђивао њихов правни статус. Гарантовао је слободе и повластице градова и њихових становника, али је и штитио своје и интересе својих угарских кметова. Тако је током једног од својих првих боравка у Угарској у пролеће 1429. године, на молбу дебрецинског судије Вартоломеја Нађа и заклетог грађанина Кантора Литерате у месту Биа у Пилишкој жупанији 5. маја потврдио грађанима Дебрецина градске привилегије које су добили од краља Жигмунда и деспота Стефана.[13] Деспот Ђурађ се потом пожалио краљу Жигмунду да је Тома, син Давида од Албеуша, после смрти деспота Стефана, „дукса Рашке", бесправно заузео пустаре Aroktheleky, Zathatheleky, Kondrus, Soma и половину пустаре Lukahaza, које од давнина припадају деспотовој вароши Дебрецин, и које је покојни деспот Стефан мирно уживао.[14] Ђурађ Вуковић се у то време код угарског владара заложио и за своје поданике, становнике и кметове се поседа Торбаћ у Пилишкој жупанији, који су много трпели због сиромаштва које их је задесило, због чега је краљ Жигмунд ослободио житеље Торбаћа дажбина дугованих краљевском фиску и наредио својим жупанима и порезницима да то поштују.[15] Спорови са породицом Лекеша од Калоа наставили су се и наредних година. Деспот Ђурађ се почетком 1431. године жалио палатину Николи Горјанском Млађем да су Никола Лекеша од Калоа и његов син Јован више пута нападали и пљачкали грађане деспотовог града Дебрецина и његове јобаће који живе на граду припадајућим поседима и у суседним местима, те да су дебрецинском

[11] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 77.

[12] DL 12057.

[13] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 82–83; ИСАИЛОВИЋ–ФОСТИКОВ 2012, 62–64.

[14] Зато се краљ обратио Матију Палоцију, краљевском судији и жупану Саболчке жупаније и његовим поджупанима из Пожуна 27. октобра 1429. године, наређујући им да поменуте пустаре врате деспоту Ђурђу, ако на заседању скупштине жупанијског племства Саболчке жупаније суседи и сумеђници тих пустара и жупанијско племство заклетвом потврди наводе из тужбе, и да штите деспота од свих узурпатора, нарочито поменутог Томе од Албеуша, те да о учињеном известе краља: DF 278795; мађ. регест: HERPAY 1916, 43.

[15] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 83–85.

грађанину, деспотовом поданику трговцу Томи на тргу у њиховој вароши Кало без разлога одузели и присвојили трговачку робу и ствари заједно са три коња и колима, у вредности од 2000 златних форинти.[16]

О приходима које је деспот Ђурађ уживао са својих угарских поседа, првенствено богатих рударских центара у Сатмарској жупанији, али и о начину на који је њима управљао, понешто се може закључити из једног спора које је започео 1431. и био окончан две године касније. У септембру 1431. године код деспота је дошао Никола Васербаух, грађанин Нађбање и деспотов коморник у том граду, да би му положио рачуне за закуп коморе за претходну годину. За време боравка у Србији Васербаух је оставио Јована Камермајстера, свог ортака у закупу нађбањске коморе да њоме управља, поверивши му наводно и све приходе, ствари, добра и кључеве од ризнице. Деспот је у Србији притворио Николу Васербауха зато што му је остао дужан више од 10.000 златних форинти од прихода коморе у Нађбањи, а затим је послао свог повереника Дубровчанина Андрију Czansick-а да преузме комору у Нађбањи и да од Јована Камермајстера прими новчани износ који су му закупци дуговали. Међутим, када је Андрија Czansick дошао у Нађбању и тамошњим градским властима 29. септембра показао деспотов налог за примопредају коморе и исплату своте коју су закупци дуговали, Јован Камермајстер је био спреман да одмах преда комору, али није хтео да плати тражену суму са образложењем да тих новаца нема. Како Андрија Czansick због тога није желео да преузме комору, Камермајстер је изразио свој протест пред властима Нађбање и решеност да одмах напусти дужност у комори, за шта је добио сагласност општине. Међутим, Васербаух и деспот Ђурађ су га оптуживали да је током ноћи побегао, носећи са собом златног и сребрног новца вредног више од 10.000 златних форинти. Због тога је деспот Ђурађ у краљевом одсуству из Смедерева 20. августа 1432. године писао краљици Барбари, прелатима, баронима, племићима и поседницима Угарског краљевства и њиховим кастеланима, службеницима, жупанима и поджупанима, те градским властима слободних краљевских и других градова, тражећи од њих да ухапсе Јована Камермајстера са свом његовом имовином. Исти налог деспот је већ издао свим својим кастеланима, жупанима, поджупанима, судијама и свим другим службеницима у Угарској. Никола Васербаух је тим поводом 12. јануара 1433. године будимском градском суду тужио Јована Камермајстера, који је у међувремену постао надзорник краљевске коморе у Смолнику и Гелници у Сепешкој

[16] Палатин, који је замењивао краља у одсуству, тражио је зато 23. фебруара 1431. године од Калаија да тај случај уреде и реше, уколико не желе да краљ о њему буде обавештен: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 89.

жупанији, али је изгубио спор.[17] Нумизматички материјал показује да је Никола Васербаух управљао ковницом новца у Нађбањи не само у време када се водио наведени судски спор, већ и током следећих двадесетак година.[18]

Из наведеног случаја види се да је деспот Ђурађ своје регалне приходе са добара у Угарској издавао у закуп, и да су они били знатни, првенствено од рударских градова. Из цитиране исправе није јасно да ли је поменути дуг од више од 10.000 златних форинти представљао годишњи износ закупа од Нађбање, део тог закупа, или дуг који је деспотов закупац коморе направио у дужем периоду. Чини се ипак да се радило о дугу направљеном током једне године, пошто се наводи да се закуп прихода од коморе плаћао сваке године. Према Бертрадону де ла Брокијеру, деспоту Ђурђу су поседи у Угарској 1433. године доносили укупан годишњи приход од 50 000 дуката.[19] Сумњу у овако високе приходе од Нађбање на годишњем нивоу буди околност да је 1450. године деспот процењивао укупне годишње приходе од Мункача, Нађбање, Сатмара, Неметија, Дебрецина, Бесермења и Даде на 6700 форинти.[20] Није изненађење да су закупци деспотове коморе у Нађбањи, а свакако и у другим рударским центрима били богати угарски грађани немачког порекла, или Дубровчани, који су као деспотови службеници и закупци прихода у том граду били присутни још у време Стефана Лазаревића. Деспотово писмо угарској краљици и сталежима из августа 1432. године занимљиво је и због начина на који српски владар приказује себе као једног од угарских барона и племића, обраћајући им се са *fratribus nostris*.[21]

С друге стране, деспотови кастелани и скупљачи дажбина нису били склони да поштују широке привилегије које су уживали слободни краљевски градови, због чега су њихове градске управе протествовале код владара, тражећи заштиту својих права. Сачувано је неколико докумената које илуструју вишегодишњи спор који су грађани

[17] На основу изнетих исказа парничних страна, а нарочито на основу писма којим су 20. фебруара 1433. године градске власти Нађбање сведочиле у његову корист, градски суд Будима је 2. априла 1433. године ослободио Јована Камермајстера од оптужби и осудио Николу Васербауха за покушај „скандализовања“ туженог и каљање његове части. Он је на следећем рочишту морао три пута јавно изјавити да је измислио све оптужбе и да Камермајстеру и будимском суду плати по 10 марака казне: KUMOROVITZ 1987, 184–188.

[18] Сматра се да се на њега односе сигле n-W на дукатима, денарима и квартинзима краља Жигмунда кованим у Нађбањи 1433. и каснијих година, као и на денарима Владислава I из 1440. и 1442. и Ладислава V из 1455. године: ИВАНИШЕВИЋ 2011, 423.

[19] БРОКИЈЕР, 133.

[20] КРСТИЋ 2012a, 155–156.

[21] KUMOROVITZ 1987, 186–187.

Бартфе (данас Бардејов у североисточној Словачкој) имали са деспотом Ђурђем и његовим службеницима у Угарској. Краљ Жигмунд је 24. јуна 1429. године писао из Пожуна свом верном *illustri Georgio despoto seu duci Rascie*, кастеланима његових тврђава Таље, Токаја, Болдогкеа, Регеца и Мункача, свим његовим службеницима и скупљачима дажбина на поседима који припадају овим тврђавама и онима у вароши Дебрецин и селима (*villis*) Бесермењ и Тура, поводом тужбе коју су му поднеле градске власти Бартфе. Наиме, иако је краљ још 1402. године својом привилегијом ослободио грађане, госте и становнике Бартфе и њихова добра плаћања дажбина, како краљевских, тако и свих других, кастелани, службеници и скупљачи дажбина у наведеним тврђавама, варошима и селима који су недуго пре тога дати деспоту Ђурђу, наставили су да наплаћују дажбине од роба и ствари грађана Бартфе и намеравају да то чине и убудуће, чиме им наносе неправду и штету и знатно крње њихове слободе. Пошто је желео да сачува слободе и права грађана Бартфе, које им дао давно пре него што је деспоту Ђурђу даровао наведене градове и поседе, краљ Жигмунд је наредио деспоту да се убудуће не траже и не наплаћују никакве дажбине од грађана и становника града Бартфе и њихове робе и имовине, већ да им се омогући слободан пролаз.[22] Како се однос деспотових службеника према грађанима Бартфе није ни после тога променио, угарски владар се 17. фебруара 1433. године поново обратио деспоту Ђурђу и Ладиславу, сину Михаила од Геста, деспотовом кастелану у Тањи, Токају, Болдогкеу, Регецу и Мункачу, његовим подкастеланима те деспотовим службеницима и цариницима у овим градовима и вароши Дебрецин и селима Бесермењ и Тура. Краљ Жигмунд је поводом жалбе бартфског судије да се противно градским привилегијама на деспотовим поседима и даље наплаћују дажбине грађанима и становницима овог града, наредио да се то у будуће не чини и да се Јакову Гоцелу, грађанину Бартфе, врате тканине и новац, укупне вредности 220 златних форинти, коју му је око Богојављања исте године незаконито одузео Антоније, деспотов сакупљач дажбина у Бесермењу. Међутим, деспотов цариник Антоније одбио је да Гоцелу врати његове тканине и новац, наводећи да су они одузети јер овај грађанин Бартфе није хтео да плати таксе.[23] Због тога се Жигмунд Луксембуршки 22. новембра 1433. године из Базела поново обратио деспоту Ђурђу и његовим цариницима у варошима и селима Батко, Токај, Бесермењ, Дебрецин, Сатмар, Вари, Сас и Мункач. Пошто је деспот наставио да захтева дажбине од грађана и становника Бартфе и њихове робе на својим

[22] IVÁNYI 1910, 36–37, no 207.

[23] DF 212938, 212941; IVÁNYI 1910, 46, no 241, 254; FEJÉR X/7, 450–451.

местима наплате царина, бартфски судија је молио цара и краља Угарске за заштиту. Жигмунд је стога поново наредио деспоту да више не узнемирава грађане, трговце и житеље тога града и не наплаћује њима и њиховој роби никакве трибуте на својим поседима. Цар је затим наредио и свим својим жупанима и поджупанима у оним жупанијама у којима деспот поседује трибуте, да од њега чувају и штите повластице грађана Бартфе. Десета дана касније, Жигмунд Луксембуршки се по притужби бартфског судије поново обратио Ладиславу од Геста, а поводом још увек нерешеног спора око одузимања робе Јакову Гецелу. Владар је наложио Гестију да без одлагања примора свог трибутара у Дебрецину Антонија да врати одузете тканине и другу трговачку робу поменутом грађанину Бартфе, јер ће у супротном Гецелу штета бити надокнађена од поседа, имовине и добара самог Ладислава од Геста.[24]

Наведене исправе показују да је у то време Ладислав, син Михаила од Геста, племић из Бодрошке жупаније, који се у изворима јавља од 1413. до 1444. године,[25] био један од најзначајнијих и најпоузданијих деспотових фамилијара у Угарској. Он је истовремено обављао дужност кастелана у чак пет Ђурђевих угарских тврђава и, као Стефан и Бенедикт Химфи у време Стефана Лазаревића, био деспотов *comes* на поседима у Угарској. О томе сведочи писмо које је деспот Ђурађ послао из Сребрнице 19. јула 1433. године својој вароши Дебрецин. Српски владар је услишио молбу, изнету од дебрецинског судије Јована Zwrok-а и заклетог грађанина Михаила Барте, и дозволио да грађани Дебрецина сами скупљају годишњи данак који су дужни да му плаћају, у складу са привилегијом добијеном од краља Жигмунда. Деспот је одредио да грађани Дебрецина годишњи данак предају његовом кастелану у Тањи и „свом жупану“ (*comiti vestro*) Ладиславу Гестију. Деспот Ђурађ је такође наредио градским властима Дебрецина да се у судским споровима у другостепеној инстанци не обраћају судији и општини Будима, него су дужни да парницу изнесу пред његовог магистра товарника, а потом да се са свим његовим пресудама обрате лично деспоту као своме господару.[26] Из ове исправе види се да је и деспот Ђурађ, као некада деспот Стефан, имао свог магистра товарника у Угарској, али није јасно која се личност налазила на том положају. Ако би се закључивало по аналогији са стањем из времена деспота Стефана, када је Стефан Химфи Реметски био и деспотов *comes* у Сатмарској жупанији и његов магистар товарника, онда би произилазило да је управо Ладислав

[24] DF 212945, 212949; FEJÉR X/7, 457–460; IVÁNYI 1910, 47–48, no 259, 262.

[25] ENGEL 1996 II, 85.

[26] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 95–96.

Гести био магистар товарника деспота Ђурђа. С друге стране, у једној исправи краља Жигмунда од 30. новембра 1433. године Ладислав Гести се наведи само као *officialis de Debreczen*.[27] Пре него што је у фебруару 1433. године поменут као кастелан тврђава Таље, Токаја, Болдогкеа, Регеца и Мункача, Ладислав Гести се 1431. године налазио на положају деспотовог кастелана у Вршцу (Ершомљу) у Крашовској жупанији.[28] Околност да је српски владар овог свог угарског службеника премештао по потреби из једног града у други, с краја на крај Угарске, и да му је у једном тренутку поверио чак пет тврђава, јасно сведочи о великом поверењу које је имао у њега.

Три године пре него што је Ладислав Гести 1433. године забележен као кастелан Мункача, на том положају се још увек налазио Никола Рац (*Raacz*). Он је био мункачки кастелан још у време деспота Стефана Лазаревића (1424). Николу Раца су 1430. године код краља оптужила двојица племића из Берешке жупаније, Емерих и његов отац Стефан (чији је племићки предикат у исправи нечитак), да је око претходног Божића заузео и да држи једну шуму која припада њиховом поседу Derzen. Краљ Жигмунд је зато из Тате 22. маја 1430. године наредио краљевском дворском судији Матији Палоцију и његовом брату Емериху, који се заједно са Матијом налазио на дужности берешког жупана, као и поджупанима и племићким судијама Берешке жупаније да, ако суседи и сумеђници наведеног поседа и жупанијско племство посведоче истинитост изнете тужбе, истерају Николу Раца из газдовања том шумом и

[27] Цар и краљ Жигмунд (заправо краљевска канцеларија у Будиму, пошто је Жигмунд био у Базелу) је наведеног датума наложио Лелеском конвенту да спроведе истрагу по тужби Ладислава Сепешија, према којој је Ладислав, син Михаила од Геста, на дебрецинској пијаци без разлога ухапсио и оковао Сепешијеве кметове Стефана Балога из Паца и Гргура Кевагоа из Сепеша: DF 221939; HERPAY 1916, 44.

[28] То се види из једног спора који је изнет пред крашовског, чанадског и ковинског жупана Матка Таловца. Наиме, извесни Дионисије звани Дија из села Воја у Крашовској жупанији, јобађ Ладислава Химфија Реметског, тврдио је пред Петром и Симоном, службеницима вршачког кастелана Ладислава сина Михаила, да је законито стекао два вола и једног коња од Новака и Николе, синова Мартинових *de Dragalyolch dezpoti*. Међутим, ови официјали, у ствари вршачки вицекастелани, ухапсили су и злостављали поменутог Дију, и притом му одузели више комада разног оружја (мач, бодеж, лук, тоболац, футролу за лук), једну памучну тунику и 10 златних форинти. Због тога је Ладислав Химфи Реметски у његово име поднео тужбу против вршачких кастелана, то јест вицекастелана Петра Фејера. Пошто су оптужени кастелани (тј. вицекастелани) порицали да су нанели наведену штету, Матко Таловац је 5. августа 1431. године наредио да се они полагањем заклетве заједно са дванаесторицом племића оправдају да нису криви. Требало је такође да наведени Дија са тројицом људи положи заклетву, како би потврдио своју оптужбу против вицекастелана Петра Фејера, што је он и учинио 16. августа 1431. године. Штета је процењена на износ од „трећине од 100 форинти": PESTY 1882, 340–342; КРСТИЋ 2011б, 195–196.

да одмах у њен посед уведу тужитеље Емериха и Стефана, и да су дужни да их бране и штите против свих узурпатора, а нарочито од Николе Раца.[29]

На основу две исправе настале поводом једног спора око наследстава над неким виноградом на територији вароши Тарцал код Токаја у Земпленској жупанији, вођеног током 1434. и 1435. године, могу се добити још неке посредне информације о деспотовим службеницима на том подручју. Акт од 8. септембра 1434. године издали су Јован Литерат, брат Ладислава Михаиловог од Геста, кастелан Токаја Петар Нађ и власти вароши Тарцал. Иако се Јован Гести наводи без функције, а Петар Нађ као кастелан, закључено је да се ради о токајским подкастеланима Ладислава Гестија.[30] Наиме, из једне краљеве исправе настале на почетку 1435. године види се да је поменути Петар Нађ заједно са братом Вартоломејем у новембру 1434. године био подкастелан Ладислава Гестија, деспотовог кастелана Таље и Токаја.[31] Међутим, већ 19. септембра 1435. године на месту (под)кастелана Токаја налазила се друга личност – Јован Угрон Торвађи (*Johannes filius Wgron de Thorice*).[32]

У исто време када су деспот Ђурађ и његови службеници оптуживани пред угарским краљем за злоупотребе и наношење штета другима, и српски владар се жалио Жигмунду Луксембуршком због угрожавања својих поседовних права на добрима у Берешкој жупанији. Наиме, тамошњи племићи Ладислав и Михаило, синови Јакча од Кушаља, и Мартин од Лангадара почели су да подижу неко своје село у једној долини

[29] DL 12252.

[30] GÉRESI II, 1883, 149–150; ENGEL 1996 I, 444.

[31] Краљ Жигмунд је 3. јануара 1435. године из Пожуна писао властима Земпленске жупаније поводом жалбе Николе, син Фрање од Сердахеља, да су око прошлог празника Св. Богородице (21. новембра 1434.) Ладислав од Геста, деспотов кастелан Таље и Токаја, његова два подкастелана Петар и Вартоломеј Нађ, фамилијари и други саучесници упали на тужитељев посед Бецкед (Beczked) у Земпленској жупанији, опустошили га и опљачкали стоку и имовину тамошњих јобађа, коју су одвукли у наведене тврђаве. Краљ је зато наредио да се на генералној конгрегацији жупанијског племства стране у спору саслушају и закуну у присуству човека Лелеског конвента, и да се нарочито саслушају изјаве суседа и сумеђника поседа Бецкед. Лелески конвент је 25. фебруара 1435. године известио краља да су 18. јануара у судском седишту Земпленске жупаније у вароши Теребеш испитани сведоци, суседи и сумеђници поседа Бецкед и жупанијско племство, који су се заклели и гласно потврдили да се све догодило како је наведено у жалби. Пошто је заступник Николе од Сердахеља пред палатиновим судом 6. октобра 1436. године представио ову исправу Лелеског конвента са изјавама сведока и затражио да се насилници позову пред суд, палатин Матија Палоци је 24. новембра 1436. године наредио Лелеском конвенту да се Ладислав, син Михаила од Геста и његови фамилијари Вартоломеј и Петар Нађ 13. јануара 1437. године појаве пред судом краљевог личног присуства: DL 57649.

[32] GÉRESI II, 1883, 167–168.

унутар међа деспотове вароши Берег, због чега је краљ 16. јула 1433. године наредио Лелеском конвенту да заједно са његовим изаслаником испита чињенице и позове окривљене племиће пред краљев суд.[33]

Негде тих година настао је и један спор на деспотовим поседима у Торонталској жупанији. О њему сведочи писмо које је Никола син Бенедикта, *comes de Thorhunthal*, у суботу после осмине Васкрса, без навођења године, из Араче послао удовици племића Емериха Химфија од Беодре. Пошто су му се пожалили *jobagiones domini nostri dezpoti* из Ечехиде (Ечке код Зрењанина) како је Химфијева удовица заузела и обрађује неко земљиште на овом деспотовом поседу, (под)жупан је тражио од ње да више не узнемирава кметове његовог господара и да им врати запоседнуту земљу.[34] Поменути Никола Визкези од Белетинца био је фамилијар деспота Стефана и његов поджупан Торонталске жупаније још од 1411. године, и на тој функцији је провео око три и по деценије.[35] Када је управљање Торонталском жупанијом било пренето на деспота Ђурђа Вуковића, Никола од Белетинца је једно време, изгледа око 1429–1431. године, положај поджупана („бечејског жупана“) делио са Михаилом Банијем.[36]

[33] Конвент је потом обавестио краља да је 10. септембра извршио његов налог и да је рочиште у спору деспота са Ладиславом и Михаилом од Кушаља и Мартином од Лангадара по наведеној тужби заказано за 6. октобар исте 1433. године: DF 221934; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 93–95.

[34] Осим тога, поджупан тражи од Химфијеве удовице да дозволи слободан пролаз без икаквих сметњи путницима и трговцима: DL 48211; MAGINA 2012, 68–69. П. Енгел сматра да је документ настао око 1435. године, док га издавач А. Мађина смешта између 1433. и 1438. године. У архивском регесту из MNL-а исправа се датује у период од 1430–1437. године, а Никола, син Бенедикта се идентификује као Реметски /Remetei/, док ENGEL 1996 I, 210, II, 260, наводи да је он из породице Vízközi.

[35] Сачувано је неколико аката из 1438, 1442. и 1444. године које је он као торонталски поджупан издао заједно са племићким судијама Торонталске жупаније у Бечкереку, Бечеју и Арачи, а поводом одлагања рочишта у парницама између поседника из ове жупаније, спорова око пљачкања њихових кметова и забрана отуђивања и давања поседа у залог. Последња (сачувана) таква исправа настала је 1. јула 1444. године: MAGINA 2012, 71–75.

[36] Емерих, син Стефана Химфија Реметског (ковински поджупан 1431–1432), тражио је писмом упућеним из Ремете 26. октобра, без навођења године, од „бечејских жупана“ Николе, сина Бенедикта de Vyzkwz и Михаила Banii-ja, да му не намећу плаћање глобе зато што не може да се одазове на (судски) позив, јер је у служби Матка Таловца, по чијем наређењу без одлагања мора ићи са својим фамилијарима: DL 56632; MAGINA 2012, 67–68. У архивском регесту из MNL-а писмо је датовано у период између 1425. и 1432, ENGEL 1996 I, 210, датује га у 1429–1430. годину, а Мађина у 1430–1431. Уп. налог М. Талоција Емериху Реметском од 10. децембра 1430. да одмах дође код њега у Торњиште поред Панчева: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 87–88.

Како је 1432. године истекло угарско-турско примирје, обновљени су и погранични сукоби. Османлије су упале у Влашку у јуну 1432. године, притом напавши и оштетивши тврђаве између Голупца и Северина у којима су од 1429. године били смештени тевтонски витезови. Њихов пораз био је тежак, а трошкови њиховог боравка на граници веома велики, што је приморало краља Угарске да недуго после тога преузме пограничне тврђаве назад у своје руке. Неки од Тевтонаца налазили су се, изгледа, и у посади Београда.[37] Односи између деспота Ђурђа и Франка Таловца у то време били су променљиви: београдски капетан је у јануару 1432. године од деспота добијао информације о ратним плановима и припремама крушевачког санџакбега против јужних крајева Угарске, али се у лето 1433. године жалио да не сме да уђе у деспотову земљу, а сукоб је био познат и Дубровчанима. Ипак, Србија и њој наспрамне јужноугарске области биле су наредних година поштеђене сукоба, јер је током 1433. и 1434. године поприште угарско-османских одмеравања било у Босни.[38]

Последње године дуге владавине цара и краља Жигмунда карактерише покушај опсежне војне реформе, чији је циљ био да унапреди систем одбране угарских граница. Сабор у Пожуну, коме су присуствовали и деспот Ђурађ и краљ Стефан Твртко II,[39] прихватио је 12. марта 1435. године Жигмундове предлоге. Јужно гранично подручје краљевства, укључујући и вазалне земље Србију, Босну, Влашку и Молдавију, подељено је на пет одбрамбених округа, које је требало да обезбеђују три врсте војних снага: краљеве, великашке и жупанијске. Један одбрамбени округ чиниле су Хрватска и Далмација, а други западни део Славоније. Средишњи војни округ, са центром одбране у Усори, обухватао је бандерије славонских барона, девет жупанија и босанске и одреде српског деспота. Њему је, будући да је био и владар Србије и највећи поседник јужне Угарске, одређена главна улога на овом сектору одбране. Рачунало се да деспот Ђурађ опрема 8000 коњаника, што је било десет бандерија више

[37] БРОКИЈЕР, 133, видео је у Београду групу од 25 Немаца који су били у градској посади; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 107; СПРЕМИЋ 1994, 157; ENGEL 1996, I, 32; ENGEL 2001a, 237–238; КРСТИЋ 2007a, 34, 42, 44–46.

[38] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 90–91; ROKAI 1969, 101–102; *ИСН II*, 236–237 (С. Ћирковић); СПРЕМИЋ 1994, 161, 168.

[39] Дубровчани су 16. фебруара 1435. године писали угарском краљу да су чули како су код њега отпутовали босански краљ Твртко II и деспот Ђурађ, те моле свог суверена да њихов град и трговце препоручи обојици: GELCICH–THALLÓCZY, 389.

него што је сам краљ давао за одбрану од Турака.[40] Подручје Баната браниле су бандерије краља, калочког надбискупа, великоварадинског и чанадског бискупа, Влаха, Кумана, Печенега и Јаса, као и осам банатских жупанија, укључујући, наравно, и три пограничне – Ковинску, Крашовску и Тамишку. Најисточнији одбрамбени округ обухватао је Ердељ, Влашку и Молдавију, и за његову одбрану су, поред снага влашког и молдавског војводе, биле предвиђене и бандерије угарског краља, ердељског војводе и бискупа, Секељи, Саси, снаге ердељских и прекотиских жупанија. Овим планом било је предвиђено да јужне границе Угарске и вазалних земаља укупно брани више од 60.000 коњаника, у шта нису биле урачунате бандерије свих угарских барона и градова. Предност овакве војне организације била је у томе да су, у случају мањих турских упада, поједини округи могли сами да се бране.[41]

Ове војне мере пратиле су и друге. Краљ је 15 градова на самој дунавској граници држао под својом непоседном влашћу,[42] поседе у јужним деловима земље делио је само поузданим велможама, а многим градовима и варошима у тим крајевима давао је широке повластице, да би подстакао њихов развој, повећао насељеност, и тако посредно, учинио њихову одбрамбену моћ већом. Такве привилегије добили су и грађани Београда и Ковина, ови последњи у више наврата почев од 1392. године, уз обавезу да чувају прелазе преко Дунава.[43] Војно-управне функције на граници добијали су, као и у претходном периоду, одани људи и искусни ратници, који обједињују више функција у својим рукама. Тако су, на пример, као раније Пипо од Озоре, током последње деценије Жигмундове владавине браћа Таловци обједињавали дужности северинског бана и чанадског, ковинског и крашовског жупана, као и заповедника Београда.[44] Све ове мере захтевале су и већа материјална средства, па је краљ, да би до њих дошао, наметао принудне зајмове, углавном својим великашима. За војне сврхе краљ Жигмунд позајмио је чак 500.000 златних форинти, што је била

[40] Други барони са овог подручја давали су знатно мање војне одреде, на пример Јован Моровићки и Матко Таловац по 1000 коњаника, а мачвански бан 400 војника: Rokai 1969, 89–90; *ИСН II*, 243 (М. Спремић); Спремић 1994, 180.

[41] Rokai 1969, 90.

[42] Били су то Северин, Герењ, Оршава, Мехадија, Карансебеш, Печ (код Дубове), Свиница (или Три Куле), Станиловац, Дренкова, Љубораждија, Ласловар, Пожежена, Иладија, Храм, Дубовац и Торњиште; поред ових, јаки гарнизони постојали су и у Београду и Ковину: Rokai 1969, 93.

[43] Magdics 1888, 1–19; Витковић 1887, 1–13; Rokai 1969, 92; Калић-Мијушковић 1967, 290; Динић-Кнежевић 1988, 26–28; Крстић 2007a, 34–35; *Лексикон градова*, 131–134, s. v. *Ковин* (А. Крстић).

[44] Калић-Мијушковић 1967, 108; Rokai 1969, 93; Engel 1996 I, 33–34, 122–123, 139–140, 144–145, 374.

огромна сума, коју он није био у стању да врати повериоцима. Краљ је стога прибегавао и политици залагања поседа.[45] Са друге стране, у циљу подизања морала становништву и стварања психолошко-идеолошке основе за успешну борбу против Османлија, у пограничне крајеве Угарске довођени су са разних страна фрањевачки монаси, којима је држава здушно помагала у њиховој делатности. Ово је, са становишта угарске државе и Католичке цркве, било тим потребније, јер се у јужним деловима краљевства већ било населило бројно српско становништво које је пред турском опасношћу бежало из Србије и Босне, и које је у верском погледу припадало Православној, односно „Цркви босанској".[46]

Деспот Ђурађ је скоро читаву прву половину 1435. године провео у Угарској. Дубровчани су већ 16. фебруара знали да је српски владар отпутовао краљу Жигмунду, а још 2. јуна он се налазио у месту Акасто у Фејерској жупанији. Одатле се обратио палатину Матији Палоцију, који је уједно био и берешки и уншки жупан, поводом жалбе коју су му поднели судија и заклети грађани његовог града Дебрецина. Они су се жалили због тога што многи племићи и поседници из палатинових жупанија не дозвољавају својим кметовима да се досељавају у Дебрецин, пошто плате прописану таксу за напуштање земљопоседа (*terragium*), у складу са правним обичајима Краљевине.[47] Деспот је, с друге стране, подвукао да својим јобаџима који желе да га напусте ни најмање не забрањује одлазак. Због тога се обратио палатину са молбом да изда повељу његовим грађанима, која ће гарантовати могућност слободног приступа у складу са прописима о напуштању земљишта оним кметовима из палатинових жупанија и са подручја под његовом јурисдикцијом који желе да се доселе на деспотове поседе.[48] Највероватније још током свог боравка у Угарској, деспот је дао налог да се поведе и друга парница везана за Дебрецин. Гал Већ, правни заступник деспота Ђурђа, у деспотово и у име вароши Дебрецин протествовао је пред Лелеским конвентом 19. јула 1435. године због насиља Ладислава и Стефана Сепешија, којима је краљ Жигмунд наредио да вароши Дебрецин врате пустаре Kamarashalma, Ondo,

[45] ROKAI 1969, 91–92; ENGEL 2001a, 238.

[46] FERMENDŽIN, 151–153, 158–159, 162–165; ROKAI 1969, 93–95; *ИСН II*, 243 (М. Спремић).

[47] Наиме, кметови у Угарској нису били везани за земљу, већ су могли слободно да напуштају властелинства на којима су живели и прелазе на друга места. Међутим, морали су претходно да измире све своје дугове и обавезе према феудалном господару, плате *terragium* и добију дозволу управитеља властелинства: ENGEL 2001a, 175.

[48] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 97–98.

Szentkereszteleke и Fachath, које су незаконито запосели.[49] Овај спор није био решен ни крајем наредне године.[50]

Јављали су се још неки слични, заправо уобичајени спорови везани и за друге деспотове поседе Угарској. Највећи број оних који су нам познати, било да су деспотови поданици били оштећена или окривљена страна, везани су за име Ладислава Гестија, Ђурђевог кастелана у Тањи и Токају. Он се у деспотово име пожалио угарском владару да су око 5. јуна 1435. године Ладислав од Веље и Ладислав од Чегледа насилно упали на деспотов посед Тететлен (у Бихарској жупанији), где су оскрнавили и похарали парохијску цркву и опљачкали деспотове кметове, односећи сву њихову имовину и одводећи крупну и ситну стоку – укупно чак 400 животиња, а поврх тога су спалили и две сеоске куће. Оптужени племићи су после 16. октобра насилно упали на још два деспотова поседа у околини Дебрецина – Сентпетерсеге и Керестур, тешко претукли и израњавили не мало деспотових јобађа и отели око 300 грла стоке из наведених села. Цар и краљ Жигмунд је зато 28. децембра 1435. године наложио Лелелском конвенту да заједно са његовим представником испита случај и да га обавесте о стању ствари.[51] Два дана доцније, угарски владар се поново из Стоног Београда обратио истом конвенту са налогом за спровођење истраге поводом оптужбе да је сакупљач дажбина Ладислава Гестија у Токају Григорије de Ezek починио једно убиство.[52] Из још једног спора вођеног у септембру наредне 1436. године сазнаје се да су тада Гестијеви подкастелани у Тањи били Ђорђе од Баје и Симон и Никола од Селеша.[53] У фебруару 1437. године чланови племићке породице Бекењи поднели су

[49] DF 278798; HERPAY 1916, 45.

[50] Михаило Сартор, заступник деспота Ђурђа и вароши Дебрецин, протествовао је у њихово име 29. децембра 1436. године пред Великоварадинским каптолом против насиља које су починили Стефан и Ладислав Сепеши, те Михаило и Јован, синови покојног Емерика Сепешија, због тога што су насилно и бесправно заузели предије Ондодтелеке и Камараштелеке који припадају Дебрецину, и још увек су их користили у време подношења протеста: DF 278803; HERPAY 1916, 46.

[51] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 101–102.

[52] Жигмунду се пожалио Михаило, син Леонарда из Токаја, да је око 29. септембра његовог рођеног брата Павла Литерата, док се из Керестхеза враћао кући у Токај, на путу без икакве кривице убио поменути Григорије од Есека (Осијека?). Према тужби, пошто је уморио несрећног човека, Гестијев трибутар је његово тело бацио у реку, укравши му притом 54 златне форинте, седло, узде и одело: DF 222020.

[53] Палатин и судија Кумана Матија Палоци је 20. септембра 1436. године издао патентно писмо Михаилу и Јакову, синовима Јована од Монока, и Ђорђу од Доба, као и њиховим синовима и рођацима, поводом пресуде коју су у њихову корист донели поджупани, племићке судије и судски помоћници

владару тужбу против Ладислава Гестија, због тога што је са својим фамилијарима на силу заузео половину тока реке Тисе, једну врбову шуму и неку ливаду које припадају поседу тужитеља у месту Pygh, и прикључио их поседу Деда (у Берешкој жупанији) у власништву деспота Ђурђа.[54] Четворица племића из породице Бода и двојица њихових блиских рођака од Киштаркања такође су старом владару тужила деспотовог токајског кастелана Ладислава Гестија, због тога што је 11. јуна исте године бесправно заузео један део земљишта Алаксег унутар међа тужитељевих поседа Ереш и Бодоло у Земпленској жупанији, и припојио га деспотовом поседу Пачин, који припада тврђави Токај.[55] Из извештаја Лелеског конвента од 26. априла 1437. године о увођењу Петра, пароха цркве Свете Богородице у месту *Towchwa* у посед једне кметовске сесије, једног млина и два винограда у истом месту, сазнаје се и име тадашњег кастелана деспотове тврђаве Болдогке у Абаујварској жупанији. Био је то Стефан Бешењеди (*de Bessenewd*), који је том правном чину присуствовао у својству суседа и сумеђника наведеног поседа.[56]

Међу последње познате документе које се односе на Дебрецинско властелинство деспота Ђурђа, пре него што му је оно одузето 1440. године, спадају два

Земпленске жупаније, на општој конгрегацији племства из жупанија Земплен и Унг, одржаној 5. септембра у палатиновој вароши Патак. Наведени племићи су тужили Ладислава од Геста, деспотовог кастелана тврђаве Таља и његове подкастелане Ђорђа од Баје и Симона и Николу од Селеша, као и становнике Таље, због тога што су покосили ливаду и у своје место однели велику количину сена са поседа Галоп који припада тужиоцима: DL 12955.

[54] Пошто су тужитељи Климент и Дионисије Фаркаш, синови Ладислава Бекењија, и Ладислав, син Јакоба Чеха од Бекења тврдили да могу своја права и исказе доказати одређеним исправама, угарски владар је 22. фебруара 1437. године наредио Лелеском конвенту да њихов човек заједно са његовим представником позове Ладислава Гестија пред краљев суд, и да га известе о заказаном датуму рочишта и обављеном позиву. Лелески конвент је 26. марта одговорио цару и краљу да су његов и конвентски изасланик четири дана раније на царинарници испред поседа Теглаш уручили Ладиславу Гестију позив за судско рочиште против тужилаца из породице Бекењи, заказано за 31. мај исте године: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 106–107.

[55] Стога је Жигмунд 29. јуна 1437. године наредио жупанијским властима Земпленске жупаније да у одређеном року сазову све суседе и сумеђнике речених поседа Ереш и Бодоло, као и остало жупанијско племство, и ако они полагањем заклетве пред жупанијским властима, краљевим и представником Лелеског конвента потврде тачност навода тужилаца, онда нека са поменутог земљишта избаце кметове деспота Ђурђа, и нека у његов посед поново уведу законите власнике. Потом Ладиславу Гестију треба да уруче позив за рочиште пред краљевим судом поводом поднете тужбе: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 108–110.

[56] Увођење у посед обављено је по налогу цара и краља Жигмунда од 19. фебруара исте године: DF 212411.

везана за пустару Салокшамшон у Саболчкој жупанији. Наиме, деспот Ђурађ и други суседи протествовали су против увођења Петра, сина Гаврила Тетија, те Берека и Ђорђа, синова Антонија Тетија, у посед ове пустаре заједно са црквом Свете Јелисавете подигнутом на њој, 30. јануара 1437. године. Разлог њиховог протеста није познат, али вероватно због немогућности да уђу у посед овог имања, чланови породице Тети су 4. јуна 1438. године продали ту пустару у трајно власништво *illustri principi domino Georgio, filio Maro, dezpoto duci Rascie*,[57] његовим синовима и становницима вароши Дебрецин за 450 златних угарских форинти.[58]

Поседе у Угарској, колико се сада зна у Банату и у Срему, имала је и поједина крупна властела деспота Ђурђа. Врло је вероватно да су они те поседе добили још у време деспота Стефана. Краљ Жигмунд је 28. октобра 1429. године наредио рашком „барону" Владиславу да на свом поседу Seel (Жељ код Опова) у Ковинској жупанији не угрожава права и привилегије грађана Ковина.[59] Није познато шта је потом било са поменутим српским велможом, иначе непознатим из других извора, а два документа из наредних година везана за посед Жељ уносе извесну забуну у даљу судбину овог поседа. Према једној Жигмундовој наредби из 1435. године, изгледа као да је Жељ прешао у руке Ладислава Маротија.[60] С друге стране, поуздано се зна да је у време

[57] Ово није једини документ угарске провенијенције у коме се деспот наводи као *filius Maro*. Исти случај је и у једној исправи Будимског каптола од 9. јануара 1440. године (DL 13520), о којој ћемо говорити нешто касније, а у већ наведеној пресуди Будимског градског суда од 2. априла 1433. године помиње се као *domini Georgii Maroff dicti*: KUMOROVITZ 1987, 186. Изгледа да су у Угарској из неког разлога помешали имена Ђурђевих родитеља Вука и Маре.

[58] Акт о томе издао је Великоварадински каптол. Истог дана, 4. јуна 1438, овај каптол је на захтев Петра Тетија преписао и своју исправу од 4. фебруара 1437. године о увођењу породице Тети у посед Салокшамшона. Такође истог дана исти каптол је по захтеву Петра Тетија издао препис исправе Јегарског каптола од 9. маја 1347. године, која се односи на одређивање међа поседа Тети и Салокшамшон: DF 278801, 278802, 278803; HERPAY 1916, 46, 47.

[59] Краљева интервенција уследила је на жалбу ковинског судије Петра, у име свих грађана и становника Ковина. Краљ је нагласио да је Владислав дужан да поштује ковинске привилегије, јер се и његов посед Seel налазио на подручју Угарске краљевине: ВИТКОВИЋ 1887, 10–13; MAGDICS 1888, 9–11; ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ 1988, 27; КРСТИЋ 2007a, 35.

[60] Краљ Жигмунд је, такође на жалбу ковинског судије Петра, наложио трибутарима „in villis Radus, Hatyas et Seel vocatis, in omnibus tributis egregii Ladislai condam Johannis de Maroth, alias bani Machoviensis institutis" да ни на који начин не узнемиравају грађане Ковина, јер су они ослобођени плаћања свих дажбина и царина у Угарској: MAGDICS 1888, 17–19; ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ 1988, 27–28; КРСТИЋ 2007a, 35. Пошто Ладислав Мароти у то време још није обављао значајне државне функције, не видимо на који је начин могао да поставља царинике и скупљаче дажбина на овим поседима, осим као

првог пада Србије под турску власт (1439) овај посед припадао извесном српском војводи Михаилу, који је имао и поседе Kezy и Sarzow у Арадској жупанији. Ти земљопоседи у Арадској жупанији одузети су му у септембру 1439. године од стране краља Алберта, с образложењем да је починио неверу и прешао на страну Турака у време када су они заузели Смедерево, и да са је њима починио много штете и зла Угарској.[61] Са истим образложењем, нешто сумарније формулисаним у писму од 31. јула 1440. године, краљ Владислав I је *possessionem Seel cum singulis villis et possessionibus ad eadem spectantes in comitatu Kovinensis habitam et existentem, aliasque universas et quaslibet possessiones ubilibet in Regno nostro Hungarie constitutas, que scilicet Michaelis wayde Rasciani prefuisset*, даровао свом присталици Јовану Комполту од Нане.[62] Није познато ни о ком се српском војводи Михаилу радило, нити када је и како он дошао до поседа у Угарској. Уколико је тачно тумачење да је Жељ после српског великаша Владислава држао Ладислав Мароти, онда га поменути војвода Михаило није директно наследио, већ добио између 1435. и 1439. године. Можда је у питању био Михаило Анђеловић, који је деценију касније такође поседовао једно властелинство у Банату.[63]

њихов власник. Почеци политичке каријере Ладислава Маротија везују се тек за долазак на угарски престо Владислава I Јагелонца (1439–1444): ROKAI 1983v, 276–280; уп. ENGEL 1996 I, 30, 98, 108, 240, 319, 324, 391, 454, 456, 458, 520 II, 156.

[61] Краљ Алберт је потом, 27. септембра 1439. године, Kezy и Sarzow дао Фрањи и Балашу Литератима, фамилијарима тамишког жупана Стефана Розгоњија и Андрије Ботоша од Харапкоа, њиховим потомцима и наследницима, а преко њих и Фрањиној браћи Јовану и Ђорђу Бакију од Пазнада. Стога је краљ истог дана из Футога наложио Арадском каптолу да их уведе у посед, што је и учињено 6. октобра, о чему је Арадски каптол 30. октобра 1439. године издао одговарајући акт. Краљева даровна повеља и акт Арадског каптола о увођењу у посед сачувани су у препису губернатора Јована Хуњадија од 8. маја 1451. године, насталом на захтев Фрање и Балаша Литерата, тада кастелана тврђава Хуњад и Шољмош. Наиме, оригиналне исправе биле су оштећене, јер док су кастелани били ангажовани у војној служби, њихове породице их у страху од Турака нису довољно пажљиво чувале: DL 13440. Kezy је Кесинац (Chesinţ) југозападно од Липове, а Sarzow пустара код села Комјата, између Бузада и Кувежде, јужно од Липове.

[62] Краљ је тим писмом наредио хрватском, далматинском и славонском бану Матку Таловцу да одмах преда Јовану Комполту од Нане наведени посед, који је држао у својим рукама: DL 39125. Овај документ и његове податке искористио је С. Ћирковић, али се омашком у *ИСН II*, 325, нап. 35, позвао само на DL 13440, под којом се сигнатуром налази исправа краља Алберта о одузимању поседа Кези и Шарзо у Арадској жупанији. Вид. и: *СБР 1*, 246, s. v. *Владислав* (С. Ћирковић).

[63] О томе ћемо говорити касније. Посебно је питање како је војвода Михаило прешао на страну Турака у време пада Смедерева. Можда је био у околини Гргура Ђурђевића, кога је отац оставио у Смедереву да

Из повеље којом је *господин* Ђурађ 1428/29. године потврдио „у вечну баштину“ поседе великом челнику Радичу, сазнајемо да их је овај велможа добијао не само од деспота Стефана Лазаревића, већ и од угарског краља Жигмунда. Од њега је Радич у неком тренутку добио град Купиник на реци Сави у Срему, и „*села порајска*“.[64] Наведена села нису се налазила само око Купиника, већ и у Банату. Наиме, краљ Алберт Хабзбуршки је 31. марта 1438. године због бројних заслуга[65] браћи Матку, Франку, Петру и Јовану Таловцу даровао поседе Шаруд (Saarud) у Тамишкој и Физић (Fyzygh) у Ковинској жупанији са свим припадајућим добрима и приходима, које су законито поседовали челник Радич и протовестијар Богдан, „барони Рашког краљевства“, и које су продали браћи Таловац, о чему су они краљу поднели веродостојне исправе, на основу којих им је владар одобрио и потврдио стицање ова два поседа. Могу се наслутити мотиви који су навели великог челника да прода свој угарски посед – овај велможа је између 1435. и 1439. године оставио своја властелинства и високе функције у Србији и повукао се на Свету Гору, у манастир Кастамонит. С друге стране, није сасвим јасно зашто је оснивач Каленића, који је у време првог пада Србије од султана добио потврду свог *тимара*, отуђио имање у Угарској. Могуће је да се и бивши протовестијар, који је изгледа такође завршио живот као светогорски монах, у време продаје свог угарског поседа већ припремао за напуштање овоземаљских послова.[66] Није, ипак, искључено ни да су браћа Таловци другачијим средствима „убедили“ српске велможе да продају своја имања у Тамишкој и Ковинској жупанији.

У време када је деспот Ђурађ послао кћи Мару Мурату II и тако обезбедио наставак мира са Османлијама, ови су, после затишја од три године, септембра 1435.

брани престоницу заједно са деспотовим шураком Томом Кантакузином. Гргур је после предаје Смедерева добио привремено на уживање област Бранковића, док у пролеће 1441. године није био заточен и потом ослепљен у Токату заједно са братом Стефаном: Орбин, 111; *ИЦГ II/2*, 194 (И. Божић); Спремић 1994, 213–215, 219–220.

[64] Стојановић 1890, 3–4; Новаковић 1912, 334; Диниć 1978, 60; Шкриваниć 1973, 128–129; Тошић 1976, 13–14; Спремић 1994, 116–117.

[65] Старање о Доњим крајевима Угарске и чување Београда и других краљевских тврђава; учешће у бројним Жигмундовим војним походима, од којих се наводе онај против побуњеног сењско-модрушког кнеза Ивана Франкопана и више кампања у Босни, када су освојени градови Јајце, Комотин, Бочац, Сињ и Ходидјед; заслуге приликом Албертовог избора и крунисања за угарског краља: Thallóczy–Áldásy, 124–126.

[66] Спремић 1994, 204; Zachariadou 1994, 388–395; Ћирковић 1995в, 64–66; Kolovos 2004, 295–305; Живојиновић 2005, 391–394; Ивановић 2013, 362–367.

године почели поново да упадају на територију Угарске. Одбрану је предводио Франко Таловац, мобилисано је племство јужне Угарске, а место окупљања војске био је Београд.[67] У априлу следеће године, вероватно у вези са новим упадом Турака, и стари угарски краљ боравио је у Темишвару, Чанаду и Сегедину.[68] Истог лета османски одреди поново су упадали у Ердељ и Банат, продревши до Темишвара. По Банату је видински санџакбег Али-бег пљачкао четрдесет дана, а потом се повукао са великим пленом. Да би смањио османски притисак на Банат и Босну, Жигмунд је послао помоћ антитурском устанку у Албанији.[69] Јануара 1437. године, Турци су поново нападали угарске територије, овога пута Посавину и Ердељ. Истовремено, Угри су спремали контраофанзиву.

Налазећи се у двоструком вазалству и према краљу Жигмунду и према султану Мурату II, деспот Ђурађ био је притешњен између два љута противника. Овако противречан положај Србије није могао да опстане на дужи рок. Деспот је поштовао преузету обавезу да не дозволи Угрима да преко његове земље нападају султанове територије, али тако нешто није зависило само од њега, већ и од Угара. Нови угарски поход против Османлија започео је средином 1437. године. Угарском војском командовао је Јован Марцали, који је 18. јуна из Чанада стигао са разнородном војском у место *Kwzeg prope Posesyn* на обали Дунава. Иако је имала краљево наређење да не улази у деспотову земљу, Марцалијева војска је сутрадан прешала Дунав код Пожежене, узводно од Голупца. Марцали је брзо продирао на југ, пљачкајући све пред собом, док је северински бан Франко Таловац, који је чувао одступницу, пустошио голубачки крај. Пошто се преко Браничева спустила до Сталаћа, где је запалила турске лађе, угарска војска заузела је накратко османски Крушевац, а затим се преко деспотове територије упутила назад, ка Дунаву. У повратку, на Годоминском пољу код Смедерева, Угри су потукли видинског Али-бега, који је покушао да им онемогући прелазак преко реке у Ковин.[70] У овој бици истакао се по први пут и Јован Хуњади, а браћа Таловци добили су за заслуге на походу простране поседе у Вуковској жупанији. Ипак, угарске намере да јаким ударцем и уништавањем непријатељских бродова

[67] *Codex Zichy VIII*, 461, 563; Динић 1958, 37; Калић-Мијушковић 1967, 108; Спремић 1994, 190–193, 196–197.

[68] Engel–Tóth 2005, 130.

[69] Rokai 1969, 101–104; *ИСН II*, 243 (М. Спремић). Уп. излагање о Фружину и Давуду Челебији.

[70] *Родослови и летописи*, 230; Thallóczy–Áldásy, 119–120; Fermendžin, 143; Радонић 1905, 78–79; Јиречек I, 362; Ћирковић 1968, 17–18; Rokai 1969, 107; *ИСН II*, 244 (М. Спремић); Спремић 1994, 206–208; Крстић 2007a, 34, 45–46; Миљковић–Крстић 2007, 34.

онемогуће турске упаде преко Саве и Дунава нису остварене. Већ јула исте године османска војска упала је у Срем. Ту су их поразили одреди Чеха, Пољака и Мађара, којима су командовали Ђорђе Гишкра и Понграц од Сентмиклоша.[71] Било је то последње ратовање римско-немачког цара и угарског краља Жигмунда. Умро је 9. децембра 1437. године у Знојму у Моравској, а на престолу га је наследио зет, аустријски војвода Алберт Хабзбуршки (1438–1439).[72]

Иако није учествовао у противтурском походу, а његова територија тешко страдала од Угара, нарочито *земља* Браничево, деспот Ђурађ навукао је на себе велики султанов гнев. Османлије су пљачкале по Србији, а страдали су и дубровачки трговци. Да би некако смирио Мурата II и избегао рат, деспот је морао још исте године Турцима да преда богату варош Браничево.[73] Ово ипак није могло да задовољи султана, који је решио да заузме деспотову државу и тако казни непоузданог вазала. Као одговор на промену на угарском престолу, турска војска је у лето наредне 1438. године прешла Дунав код Ђердапа, и заједно са помоћним одредима српског деспота и влашког војводе Влада II Дракула упала у Ердељ. Истовремено, Османлије су пленили и палиле по Кучеву и Браничеву, освојиле манастир Раваницу и градове Борач и рудничку Островицу. Деспот је ради „смирења“ уступио Турцима град Ждрело и Вишесав на Дунаву, али то није донело никакав резултат.[74]

У то тешко време, у предвечерје првог пада српске државе под османску власт, деспот Ђурађ Вуковић је имао одређене проблеме и на својим поседима у Угарској. Краљица Јелисавета је 2. априла 1438. године Стефану Розгоњију, сину Ладислава Розгоњија, због заслуга у борбама око Голупца 1428. године даровала бројне поседе у Хевишкој, Пештанској и Ноградској жупанији, који су се делом налазили у залогу код деспота Ђурђа.[75] Краљ Алберт је два дана касније наложио Стонобеоградском каптолу да Стефана Розгоњија, ранијег тамишког, а тадашњег стонобеоградског и ђурског жупана, уведе у посед добијеног властелинства, између осталог и у власништво над поседима који су се у то време налазили у рукама деспота Ђурђа: Хевиз, Тура (са

[71] ROKAI 1969, 107–108.

[72] ENGEL 2001a, 239, 279; РОКАИ 2002, 150.

[73] THALLÓCZY– ÁLDÁSY, 119; РАДОНИЋ, *ДАП I/1*, 392–393; РАДОНИЋ 1905, 80; ЈИРЕЧЕК I, 362; *ИСН II*, 244 (М. Спремић); СПРЕМИЋ 1994, 209; МИЉКОВИЋ–КРСТИЋ 2007, 34, 76.

[74] *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 231; РАДОНИЋ 1905, 88; ЈИРЕЧЕК I, 362; БАБИНГЕР 1968, 17; *ИСН II,* 244–246 (М. Спремић); СПРЕМИЋ 1994, 212; КАЛИЋ 2001, 160; МИЉКОВИЋ–КРСТИЋ 2007, 34–35.

[75] DL 13170, 13172, 13173; FEJÉR, *CD XI*, 148–153 (без навођења имена поседа); THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 127.

трибутима који се у њој скупљају; из каптолске исправе види се да је то *tributum molendinum*), Сентласло, Валко, Њир, Сенткираљ, Серењ, Ослар, и пустаре Диодтелке, Сентђерђтелке, Лигетеђхаз, Оросло, Сентпаторнеке у Пештанској и пустара Ондтелек, која се налазила делом у Пештанској, а делом у Хевишкој жупанији. Каптол је 5. маја 1438. године издао своју привилегијалну исправу, у којој је наведено да су Стефан Розгоњи и његови синови Јован, Стефан и Ђорђе у присуству суседа и сумеђника, без изнетог приговора уведени у посед оног дела добијеног властелинства који се налазио у долини Хевизвелђ у Пештанској жупанији, а које су, поред других села и пустара, чинила и она за које је у краљевом акту наведено да су била у деспотовим рукама.[76] Међутим, како сазнајемо из краљевог писма Будимском каптолу од 17. децембра 1438. године, иако се није на легалан начин успротио увођењу Розгоњија у власништво над овим поседима, деспот је одбио да од њих прими суму за коју је држао у залог Туру и друге поседе, већ их је са својим људима опустошио. Нови угарски владар је захтевао од деспота да узме новац који су Стефан и Јован Розгоњи положили пред краљем на име исплате залога за Туру и друге поседе и села, и да ни на који начин више не пустоши ове поседе. Уколико деспот полаже и нека друга права залога у погледу поседа Тура и његових припадности, нека га каптол позове на рочиште против Розгоњија пред краљевим судом. Будимски каптол је 22. децембра исте године краљу поднео извештај о рочишту између деспота и Розгоњија заказаном за 13. јануар наредне 1439. године.[77] Исход је био тај да је 21. јануара 1439. године деспотов фамилијар Сандрин, син Томе од Хелимбе (Хелембе), од Стефана Розгоњија примио износ од 2500 златних форинти. То је била половина суме коју је Розгоњи дуговао деспоту за исплату залога Туре и Хевизвелђа и других села и поседа. Новац за исплату залога дао је краљ Алберт, пред којим је Сандрин од Хелимбе за наведену своту издао разрешницу Стефану Розгоњију.[78] Деспот је до краја године добио још 1500 златних форинти, а остатак од 1000 форинти опростио је Розгоњију на молбу прелата и барона, о чему је палатин Ловра Хедервари 7. јануара 1440. године у Будиму издао одговарајућу повељу.[79] Међутим, изгледа да је деспот одмах потом поново узео у залог исте поседе, или је бар обзнанио своју намеру да то учини.[80]

[76] DL 13172. Каптол је 11. маја саставио акт о увођењу Розгоњија у посед имања добијених у Ноградској жупанији: DL 13173.

[77] DL13268; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 129–130.

[78] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 130–131.

[79] АСАНУ бр. 13194; *ИСН II*, 326 (С. Ћирковић). У повељи дворског судије Ладислава Палоција од 18. априла 1449, везаној за спор између Јована Розгоњија и његових сродника, наводе се и бројне њихове

У марту 1439. године настао је још један спор везан за деспотове службенике у Токају. Краљу Алберту су се обратили Стефан Батори и његов рођак Јован због тога што Грисогон, Петар и Вартоломеј звани Биро (судија), а очито се ради о већ помињаним члановима породице Нађ, подкастелани Ладислава од Геста, фамилијара *illlustris Georgii despoti Rasscie, per eum in castello Thokay vocato constitutis*, по Гестијевој жељи и одобрењу и уз употребу силе наплаћују незаконите дажбине за прелазак преко Тисе становницима и кметовима тужитеља који живе на њиховом поседу Pakamaz, и који имају винограде на другој обали реке.[81]

Тешко да је деспот Ђурађ тада имао времена и могућности да се бави оваквим споровима везаним за своје угарске поседе, будући да је у пролеће 1439. године султан Мурат II лично кренуо на Србију, освојио читаву земљу, осим Зете и Новог Брда, и опсео Смедерево. Много људи је побијено, а велики број, према папским проценама око двеста хиљада, одведено је у ропство. Спасавајући голе животе, мноштво избеглица из Србије побегло је преко Саве и Дунава. У Угарску је, да тражи помоћ, са породицом прешао и деспот, поверивши одбрану престонице сину Гргуру и шураку Томи Кантакузину. После упорне одбране, која је, упркос непрестаном топовском бомбардовању трајала три месеца, исцрпљени и изгладнели град предао се 18. августа

исправе. Између осталих, помиње се и неколико признаница и других повеља за поседе Туру и Хевисвелђ, на основу којих је Јован Розгоњи повратио ове поседе од српског деспота: DL 14252.

[80] Тако произилази из исправе Будимског каптола, настале два дана касније, 9. јануара 1440. године. *Serenissimus princeps dominus Georgius, filius Maro, dux Rascie*, лично је изјавио како је поседе Twra, Heuiz, Zenthlazlo, Walko, Nyr, Zewrin и Ozlar у Пештанској жупанији, као и пустаре Lygeteghaz, Zenthkiral, Wuch, Orozlo и Zenthpalilese, које припадају наведеним поседима, својевремено за своту од 5000 златних форинти узео у залог од краља Жигмунда, а потом од Стефан Розгоњија. Када је, како се наводи, тај износ у потпуности примио од Розгоњија, деспот је ове поседе предао из својих руку, али их је затим пред Будимском каптолом узео у залог. Деспот је уједно изјавио да поништава све исправе које се односе на раније залоге: DL 13520. Треба приметити да се пред каптолом појавио само деспот, а не и Розгоњи, па се не може са сигурношћу тврдити да ли је он признао деспоту ново право залога над властелинством Хевизвелђ, или се деспот Ђурађ предомислио у вези са споразумом склопљеним два дана раније пред палатином. Деспот, ипак, и у овој изјави пред каптолом наводи да му је Розгоњи своту од 5000 форинту исплатио у целини (*quinque milibus florenorum plene, uti dixit, ab eodem habitis et receptis*), што, како се види из претходне палатинове исправе, није било тачно.

[81] Пошто су тужитељи тврдили како имају исправе које показују да њихови сељаци нису дужни да плаћају ове бродарине уведене по заповести деспота Ђурђа, краљ је 20. марта 1439. године наложио Лелеском конвенту да заједно са његовим представником позове Ладислава Гестија и токајске подкастелане на суђење против Баторија пред краљевим судом, и да га потом обавесте о обављеном позивању и заказаном рочишту, што је и учињено: DF 222167.

султану.[82] Још док је трајала опсада Смедерева, Османлије су у два наврата упадале у јужни Банат, спалиле Ковин и опустошиле његову околину. Део становника Ковина и оближњих села Баваништа и Скореновца био је заробљен, а они који су се спасли после пада Смедерева одселили су се на север, чак на Чепелско острво на Дунаву низводно од Будима. Ту су Ковинци, иначе Срби, основали ново насеље, Горњи или Српски Ковин, а октобра 1440. године краљ Владислав им је потврдио раније повластице.[83] Страдала је изгледа и околина Торњишта и Храма, јер се средином 15. столећа српске избеглице *de partibus Haram et Tornisca* срећу у месту Алпар у Чонградској жупанији.[84]

У међувремену, краљ Алберт, подстицан и новчано помаган од српског деспота, безуспешно је покушавао да организује војску која би се одупрла Турцима. Деспот је краљу и баронима позајмио 40.000 дуката за војни поход.[85] Заузврат, краљ Алберт је 1. августа 1439. године у Сегедину издао повељу деспоту Ђурђу, и наградио га као верног вазала и савезника, имајући у виду његове заслуге за краља Жигмунда и губитке које је претрпео, пошто су му Турци заузели читаву земљу и опсели последњи град Смедерево. Због тога, као и зато што је са делом породице дошао код краља, ставивши му на располагање не мале снаге, угарски владар је обдарио деспота великим властелинством у Зарандској жупанији, који су чинили тврђава Вилагошвар, припадајуће вароши Ширија, Галша и Керешбања и укупно 141 село и пустара.[86]

---

[82] *Родослови и летописи*, 232; Féjer, *CD XI*, 295–296; Teleki, 70–73; Константин Михаиловић, 24; Елезовић 1932, 68–69; Орбин, 110–111; Радонић 1905, 88–91; Јиречек I, 362; Бабингер 1968, 17; Филиповић 1970, 135–136; *ИСН II*, 246 (М. Спремић); Спремић 1994, 213–215, 273.

[83] Витковић 1887, 13–14; Magdics 1888, 20–21; *ИСН II*, 320 (С. Ћирковић); Спремић 1994, 221.

[84] Pesty 1880, 419–420; Крстић 2007a, 40, 44; Крстић 2010a, 80–81.

[85] У марту 1440. године Дубровчани су на име тога деспотовом изасланику исплатили 1000 дуката од трибута који су плаћали свом суверену, угарском краљу: Спремић 1994, 216.

[86] „Castrum nostrum Wylagoswar vocatum in comitatu de Zarand situatum, necnon civitates seu opida Syry и Galsa vocata", и поседи, односно села: Mezth, Magyarkalwdwa, Mykloskenezkaludwaya, Gewden, Januskaludwaya, Dyznopataka, Felsewkaludwa, Zylwagkaludwa, Kyskaludwa, обе предије Zylvagh у дистрикту Magyarkaludwa, затим Felsewaranyak, Myladyny Janosfalwa, Paalfalwa, Meedvesfalwa, Nemesfalw, Csernylfalwa са пустаром Zybugh, Haznaradamelfalwa, Chernek у дистрикту Aranyak, Capolnafalwa, utramque Raztolch, Hunchtew, Mykodanhonchya, Lukachwncya, Pokwlfalwa, Zewldesfalw, обе Bwchawa, Harnyagfalwa, Solmusfalwa, Comanfalwa, Alsozakaach, Felsewzakaach, Kyrsapeterlakasa, Jaruzlofalwa, Moztagywrgfalwa, Tywadarfalwa, Fylypmyhalfalwa, Papistwanfalwa, Thothfalw, Wanchfalwa, Karwaggywrgfalwa, Lywdfalwa, Jwgafalwa, Felsewalmas, Alsowalmas, Fyztetewstanyzlofalwa, Raztokafalwa, Plesafalwa, Lubsanafalwa, Lonkafalwa, Magasdemeterfalwa, Balafalwa, Kakarofalwa, Danchofalwa, Oppryssafalwa, Achwa, Achowycha, Alsowachwa, Thywadarfalwa, Alsowcyl, Felsewcyl, Thalagh са

Поред проблема које је имао у односима са Чесима и Пољацима, нови краљ наишао је и на снажно настојање угарских барона да ограниче његову власт. Краљ Алберт је некако успео да скупи војску од 24.000 људи и да са њом крене у јужне крајеве земље, а у Бечу, Будиму и Београду грађена је велика флота која је требало браниоцима Смедерева да дотури храну и помоћ. Планови да се Османлије нападну са копна и Дунава наишли су, међутим, на отпор барона, који су заговарали тактику одуговлачења и ситних чарки. На ушћу Тисе у Дунав угарски краљ сачекао је пад Смедерева, а на вест да су Турци упали у јужну Угарску, порушили неке градове и пљачкали, његова војска почела је да се осипа. Многи великаши повели су своје бандерије кућама, а краљ је до јесени лутао између Сланкамена, Петроварадина, Тителa и Футога. У мочварама јужне Угарске је и оболео, па је 27. октобра 1439. године после кратке владавине умро у месту Несмељ на путу из Будима за Беч.[87]

У Угарској су после краљеве смрти започеле жестоке борбе за престо, које су са прекидима трајале скоро пет година (1440–1445), и које су у великој мери ограничиле способност Краљевине за рат са Турцима. Борба се водила између странке магната, који су подржавали Албертову удовицу Јелисавету и њеног сина Ладислава, рођеног после очеве смрти, и странке дела барона и средњег и ситнијег племства, која је на

пустаром Cremenosa, Halmagfalwa, Crystefalwa, Stanomerteleke, Dragulyafalwa у дистрикту Kapolna, затим Chwch, Achwa, Magulycha, Lazwrfalwa и предији Felsewachwa и Alsoachwa у дистрикту Chwch, затим варош Kyrysbanya, Bachya, Cheebe, Wallya, Karachafalwa, Felsewbwchwa, Kezepsebuchwa, Bokorstanbwchwaya, Samchfalwa, Thomezstfalwa, Brochonya, Felsebazaranasa, Kyolfalwa, Lawochafalwa, Dobrothafalwa, Felsewtornowa, Felsewrychka, Kezepserychka, Felsewacya, Wacya, Felselankoyh, Myhalystfalwa, Balasfalwa, Halmagh, Kyshalmagh, Chermorfalwa, Hwchfalwa, Bazarabasafalwa, Alsotornowa, Lonka, Alsobuchawa, Leza, Tyzafalwa, Drugumerfalwa, Kysolch, Bertenfalwa, Karaztofalwa, Thakarystfalwa, Prehodystafalwa, Nagoyafalwa, Bokorfalwa, Kapoztasfalwa, Bwkasfalwa, Stanysafalwa, Kewmegyfalw, Kyrchorfalwa, Sdragurfalwa, Chernycelfalwa у дистрикту вароши Керешбање, Rybycha, Walyafalwa, Waka, Gengfalwa, Alsolonkoy, Rwdafalwa, Scrofafalwa, Kysrybycha, Jubarfalwa, Romanfalwa, Bolchfalwa, Nyrpatak и Fenyepatak у дистрикту Rybycha, Kysbanya, Ormendefalwa, Karachonfalwa, Kelemenfalwa, Kyskayan, Scelistafalwa, Hercegfalwa и Treztyefalwa, које су деспоту дате уз сагласност краљице Јелисавете и барона Угарског краљевства у својим старим границама: АСАНУ, бр. 13193 (преписи: DL 13433, 24822); FÉJER, *CD XI*, 293–296 (са скраћивањима и без навођења имена поседа); превод: ЛМС 1852, 69–76; РАДОНИЋ 1940, 219; СПРЕМИЋ 1994, 216.

[87] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 131, 133–134; FÉJER, *CD XI*, 216–217, 298, 314–316, 318–319, 392–393; FÉJER 1844, 263; TELEKI X, 67, 69, 70–73, 76; *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 232; РАДОНИЋ 1905, 90–91; РАДОНИЋ 1940, 220; ЈИРЕЧЕК I, 363; БАБИНГЕР 1968, 18; *ИСН II*, 246, 326 (М. Спремић, С. Ћирковић); СПРЕМИЋ 1994, 215–218; ENGEL 2001a, 280; РОКАИ 2002, 152.

престо довела младог пољског краља Владислава I Јагелонца (1440–1445).[88] У ове сукобе у Угарској укључио се и деспот Ђурађ, који се заносио нереалном идејом да или сâм дође на угарски престо,[89] или да на њега постави свог најмлађег и јединог слободног сина Лазара, који је по том плану требало да се ожени краљицом-удовом Јелисаветом. Међутим, краљица је одлучно одбијала идеју да се уда за „шизматика“.[90] Деспот је и после пропасти свог плана остао привржен Јелисаветиној странци, која је уживала помоћ и подршку Чеха и Аустријанаца и знатног дела угарских градова. Међутим, Владислав I је уз помоћ својих Пољака и одлучних угарских војсковођа, међу којима се истакао Јован Хуњади, успео да у централним, јужним и источним деловима земље успостави своју власт. Пресудан моменат догодио се почетком 1441. године, када су код Батасека у Толнанској жупанији мачвански бан Никола Илочки и северински бан Јован Хуњади разбили краљичине присталице предвођене Ладиславом Горјанским.[91] Како је био међу противницима новог краља Владислава I Јагелонца, деспот је још пре тога, маја 1440. године, одлучио да напусти Угарску. Са супругом Јерином, сином Лазаром и пратњом деспот је стигао прво у Загреб, код кћерке Кантакузине, односно Катарине Цељске. Одатле је преко Венеције и Дубровника отишао у Зету, једини део његове државе који Турци још увек нису били заузели.[92]

Убрзо после деспотовог одласка, краљ Владислав I почео је да му одузима поседе у Угарској. Хронолошки први забележени случај одузимања поседа деспоту Ђурђу је са почетка јула 1440. године. Тако је Франко Таловац, бивши северински бан и капетан Београда, објавио 7. јула 1440. године из Сегедина становницима и кметовима у варошима и селима Perlek, Chykthew, Azzonfalwa, Chyrewg, Wyfalw, Zenthkyral и Endrewd, да је краљ Владислав I тврђаву Бечеј (Bechew) и наведена села и вароши (у Торонталској и Бачкој жупанији) *pro honore* даровао њему и његовом брату

[88] Сталежи су оспорили ваљаност крунисања малог Ладислава V 15. маја 1440. године, иако га је обавио острогонски надбискуп Светом круном у Стоном Београду, дакле по свим важећим прописима, јер није било у складу са вољом и пристанком становника Краљевине, тј. племства. Тако је у идеолошком смислу у Угарској први пут обнародована премоћ ауторитета сталежа над краљевским ауторитетом: ENGEL 2001a, 280–282; РОКАИ 2002, 153.

[89] О тим деспотовим идејама знало се у Дубровнику, па је у једној нотарској исправи од 21. децембра 1439. године забележено да ће Владислав Гучетић платити 100 дуката Дамјану Ђурђевићу „tunc et quando dominus Georgius dispotus Rascie, aut aliquis ex eius filiis erit rex Ungarie“: КАЛИЋ 2006, 653; СПРЕМИЋ 1994, 234, нап. 1.

[90] *LISTINE IX*, 118; SCHWANDTNER II, 44; РАДОНИЋ 1905, 91–92, нап. 1; СПРЕМИЋ 1994, 235.

[91] KLAIĆ II/2, 172; HELD 1985, 81–86; СПРЕМИЋ 1994, 235–236; ENGEL 2001a, 280; РОКАИ 2002, 153–154.

[92] Опширније о деспотовом боравку у Зети и Дубровнику видети: СПРЕМИЋ 1994, 238–260.

бану Матку, и да су они као своје кастелане у Бечеју и службенике у поменутим варошима и селима поставили своје фамилијаре Михаила Доција и Стефана Хорватија.[93] Двадесет дана касније, краљ Владислав I је 27. јула 1440. године за показане заслуге, верност и верну службу палатину Ловри Хедерваријеву и његовој супрузи Маргарити, пошто су његови поседи и тврђаве претрпели штету у борбама са Турцима, а нарочито са Аустријанцима и Чесима који су помагали краљицу Јелисавету, даровао вароши Дебрецин у Бихарској и Бесермењ у Саболчкој жупанији са свим њима припадајућим поседима, селима, пустарама, деловима поседа и поседовним правима и трибутима, онако како их је поседовао деспот Ђурађ. Наведене вароши Дебрецин и Бесермењ краљ је због неверe одузео деспоту Ђурђу, као и друге његове тврђаве, утврђења, вароши, поседе и одређена добра. Краљ је сумњичио деспота да је био у дослуху са Турцима који су пустошили Угарску, наводећи да су његова два сина међу Турцима, а такође га је оптуживао зато што је од времена краљевог доласка у Угарску и крунисања био на страни краљице Јелисавете и није се одазвао његовом позиву да дође код њега, затим да је сурово угрожавао мир владара и његових поданика, да се у знак отворене побуне отуђио од краља и отишао у стране земље, и нарочито зато што су кастелани његових тврђава и утврђења и службеници у његовим варошима и на поседима упадали на поседе краљу оданих поданика и наносили огромну, сваковрсну и ненадокнадиву штету. Владислав I је ипак предвидео могућност да ће се српски владар вратити у верност према краљу и угарској круни, те ако буде желео да деспоту поново препусти његове поседе, палатину и супрузи ће надокнадити Дебрецин и Бесермењ другим поседима истог квалитета и вредности.[94] Исти аргументи, делом изузетно цинични (као они о деспотовом дослуху са Турцима и „боравку“ његове деце код Османлија), понављају се у нешто сажетијем виду и у другим повељама којима је краљ Владислав одузимао деспотова добра и давао их својим присталицама. Тако је 31. јула 1440. године дао налог Лелеском конвенту да управитеља краљевског двора Ладислава Палоција уведе у посед Мункачког властелинства, које је због неверe одузео деспоту Ђурђу, што је учињено 8. септембра

[93] Зато Талоци налаже становницима и кметовима из ових места да буду послушни Доцију и Хорватију и њиховим људима, и да су дужни да им плаћају дажбине у предвиђеним роковима: DL 55215; MAGINA 2012, 71–72, изоставио је реч alias (бивши) уз banus Zewriniensis у првом реду исправе.

[94] RADVÁNSZKY–ZÁVODSZKY 1909, 197–200. Вероватно је промена господара навела грађане Дебрецина да од краља траже потврду повеље краља Жигмунда, издате 2. октобра 1419. у Керестсегу, којом је дебрецинске трговце ослободио плаћања свих дажбина. Краљ Владислав I 10. августа 1440. године у Будиму потврдио Жигмундову повељу: HERPAY 1916, 49.

и током наредних дана.[95] Четрдесетак дана пошто је Перлек уступио Талоцима, краљ је овај посед у Бачкој, заједно са бродом на Тиси, даровао у трајно власништво припадницима племићке породице Вардаи.[96] Владислав I је затим 28. октобра 1440. године поклонио свом канцелару и јегарском бискупу Симону Розгоњију и његовој браћи и законитим наследницима палату у Италијанској улици у Будиму, која је такође одузета деспоту Ђурђу због невере.[97] Краљ Владислав I је деспоту Ђурђу одузео и

[95] Исправу о увођењу Ладислава Палоција у посед Мукача, у присуству суседа и сумеђника без поднетог приговора, Лелески конвент је саставио 22. септембра 1440. године: DF 212066; делимично издање: BALAJTHY 1836, 25–26; регест: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 137.

Ладислав Палоци је имао извесних потешкоћа око уласка у посед Мункача. Он је 29. септембра 1440. године писао из свог града Ујхеља у Земпленској жупанији Јовану од Калоа како је један његов фамилијар од мункачког кастелана сазнао да су му јегарски бискуп, тј. канцелар Симон Розгоњи и палатин Хедервари послали писмо да нипошто Палоцију не преда Мункач него нека га држи и чува, а они му заузврат обећавају поседе и имања. Зато Палоци саветује Калаију да канцелару и палатину ништа не говори о његовој ствари, већ да прича са краљем о томе ако може, а ако од бискупа (тј. канцелара) не може да добије повељу, нека је тражи од краља са његовим пољским печатом: DL 55228. Ладислав Палоци је потом дошао у сукоб око Мункача са својом браћом од стрица Симоном, Петром и Јованом, синовима покојног палатина Матије Палоција, којима је млади владар такође даровао исто властелинство. Ладислав је 21. октобра 1440. због тога протествовао пред Лелеским конвентом, забрањујући Петру, Симону и Јовану Палоцију стицање, поседовање, и узурпацију Мункачког властелинства. Краљ Владислав I се 1. марта 1441. обратио Лелеском конвенту поводом жалбе коју му је поднео надзорник краљевске коњушнице Симон Палоци због тога што је његов рођак Ладислав Палоци протествовао и забранио му стицање Мункача. Из исправе издате од канцелара Симона Розгоњија и више других црквених званичника 18. јула 1441. године, а поводом спорова које су по разним тачкама Палоци имали између себе, сазнаје се, између осталог, да када је Петар Палоци требало да буде уведен у посед тврђаве Мункач од стране краљевог и каптолског изасланика, тужени Ладислав Палоци се томе успротивио оружјем, избацио Петра из тврђаве, коју је са свим њеним приходима заузео за себе; на крају су, помирења ради, рођаци одустали од оптужби које се тичу Мункача: DL 13587, DF 222197, DL 13647.

[96] Краљ Владислав I је 15. августа 1440. године из Будима наложио Бачком каптолу да Николу од Варде и његовог оцу Николу, затим Доминика и Ладислава, синове Михаила и Стефана, те Михаила и Аладара, синове Пелбарта од Варде, заједно са његовим представником уведе у добијени посед, одузет од деспота Ђурђа. Наредне године, 31. јула, краљ је наложио ердељском војводи Јовану Хуњадију да штити Николу од Киш Варде, посебно у поседовању Пезера и Перлека у Бачкој: *CODEX ZICHY IX*, 17–18, 31. Изгледа да су деспотови службеници угрожавали новог поседника, како је то закључио још РАДОНИЋ 1905, 95, нап. 1.

[97] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 374–377. Деспотова палата у некадашњој главној будимској Италијанској улици, а сада у Országház улици бр. 9, била је једноспратна грађевина, широка према улици 18 m, зидана у камену са широком улазном капијом и дугим ходником који је водио према дворишном делу. Ходник је

Вршац, о чему смо посредно обавештени, пошто је ову тврђаву са припадајућим властелинством потом дао свом ризничару Михаилу Орсагу од Гута и његовом брату Јовану. Међутим, млади краљ је врло брзо, већ 9. децембра 1440. године, услед „крајње потребе" узео Вршац натраг себи, дајући Михаилу и Јовану Орсагу у замену краљевску тврђаву Шољмош у Арадској жупанији.[98]

Раније уопштене оптужбе о непријатељском деловању деспотових угарских кастелана и службеника допуњује излагање из краљеве донационе повеље Ладиславу Маротију за Вилагошварско властелинство, издате 2. фебруара 1441. године у Острогону. Детаљно наводећи заслуге Маротија учињене у борбама против краљевих непријатеља, Владислав I бележи и како су му по доласку у Угарску многи барони и племићи били неверни, међу њима и Андрија Ботош од Харапкоа, тадашњи тамишки жупан. Он је вршио насиља над краљу верним племићима у Зарандској, Бекешкој, Арадској и Тамишкој жупанији, палио и уништавао њихове поседе, и тада га је код себе позвао војвода Степан, кастелан деспота Ђурђа у тврђави Вилагош, „такође заражен невером". Њих двојица су се договорили да тврђаву Вилагошвар заједнички чувају, те су из Вилагошвара наносили многе штете краљу оданим поданицима. Баш у време када је Андрија Ботош себи и својим људима обезбедио помоћ војводе Степана и са њим подигао бандерију да пође против краљу оданих великаша Ладислава Маротија и Јована Лошонција, Лошонци је по Маротијевом савету и са његовим људима кренуо да се суочи са устаницима. До сурове битке дошло је код вароши Ширије, подграђа тврђаве Вилагошвар, у којој су многи племићи и други војници Ладислава Маротија и Јована Лошонција погинули. Када је то чуо Ладислав Мароти, сакупио је своје људе и опсео тврђаву Вилагошвар, која му се предала, те је он по краљевом одобрењу држао и чувао. Због свих наведених заслуга, краљ је Маротију поклонио тврђаву Вилагошвар *simul cum nobilibus castrensibus volahis*, заједно са

био украшен лепим готичким нишама, које и данас постоје. Лево и десно од улаза налазило се по једно крило зграде. Највећа и најрепрезентативнија просторија на спрату била је пространа трпезарија са три готичка прозора, која је, као и друге собе, грејана каминима. У дворишном делу палате налазиле су просторије за послугу, помоћни објекти и штале за коње. У близини деспотове биле су и палате друге угарске господе, међу њима и Горјанских. Палата је остала у власништву Розгоњија и после деспотовог помирења са Владиславом I. Капетан Београда Ладислав Розгоњи продао ју је 1482. године за 550 форинти острогонском надбискупу Томи Бакачу: Калић 2006, 653–671.

[98] Краљ се обавезао да ће браћи Орсаг бити враћен Вршац, или им дата нека друга тврђава исте вредности, уколико он или његови наследници на престолу не буду у могућности да њима и њиховим потомцима осигурају мирно уживање добијеног поседа Шољмош: Pesty 1882, 381–383; Крстић 2011б, 201.

дистриктима Арањаг, Калодвапатака, Каполна, Чуч, Фејеркереш, Халмађ и Рибице, варошима Ширија, Галша, Мест, Калодва, Фејеркереш, Нађбања, друго име Цибебања и Кишбања, друго име Медвепатака, са урбурама које се од њих убирају у Зарандској жупанији, и укупно 110 села.[99] Имајући у виду да је повеља за Вилагошвар хронолошки последња у којој се помиње одузимање деспотових поседа, и да се после заузимања Вилагошвара у нарацији прелази на битку код Батасека, чини се да су ова тврђава у Зарандској жупанији и њен српски кастелан најдуже пружали отпор присталицама младог Јагелонца. Поред раније помињаног мункачког кастелана Николе Раца, за кога по надимку можемо да претпоставимо да је српске народности, војвода Степан је до тог времена једини познати Србин, деспотов службеник у Угарској. Занимљиво је да је он на свој положај дошао управо у време када се краљ Алберт пред угарским сталежима обавезао да деспот, као ни грофови Цељски и други магнати неће давати дужности и положаје по својим тврђавама, утврђењима, варошима, градовима и поседима странцима и дошљацима, већ само Угрима.[100]

Османска офанзива, међутим, није посустајала док се у Угарској водио прави грађански рат. Једино упориште јужно од Саве и Дунава које је остало ван домашаја османске власти био је Београд, те је султан Мурат II априла 1440. године са великом војском и флотом опсео град. Одбраном стратешки важног града командовао је Јован Таловац, који је са градском посадом и грађанима Београда успео да одбрани град. Османлије су се повукле, али су опустошили јужну Угарску, Ердељ, као и велике делове Србије.[101] Следећа, 1441. година донела је изгнаном српском владару велике

[99] DL 71964. Наредног дана, 3. фебруара 1441, краљ је наредио Стонобеоградском каптолу да арадског жупана Ладислава Маротија уведе у посед тврђаве Wilagoswar у Зарандској жупанији и њој припадајућих добара. Каптол је 13. марта 1441. известио владара да је Мароти уведен у посед Вилагошварског властелинства без поднетог приговора: DL 71965; регест: HERPAY 1916, 49–50. Треба нагласити да се Вилагошварско властелинство даровано Маротију само делом поклапа са оним датим 1439. године деспоту Ђурђу: деспот је добио 144 насеља и пустаре, а Ладислав Мароти 116. Међутим, Маротију су дата и нека насеља које деспот није поседовао, тако да се у даровницама за деспота Ђурђа и Ладислава Маротија поклапа свега 77 топонима. Видети и: ROKAI 1983v, 282–283, 400.

[100] Члан 25. закона краља Алберта донетог 29. маја 1439. године: *DRH I*, 293. О одузимању деспотских поседа видети и: PESTY 1877, 23–27; РАДОНИЋ 1940, 95; РАДОНИЋ 1940, 220–221; ЈИРЕЧЕК I, 356–357; *ИСН II,* 250–251, 326–327 (М. Спремић, С. Ћирковић); СПРЕМИЋ 1994, 247–248; БУБАЛО 2011, 231–232.

[101] Тражећи новчану помоћ од угарских градова за одбрану земље од Турака, у складу са одлуком сабора, краљ Владислав I је 17. јуна 1440. године у писму општини рударског града Смолнока истакао значај одбране Београда, „у коме се очевидно налази спас нашег Краљевства Угарске“: THALLÓCZY–

несреће и разочарења. Није успео да одбрани Зету, Османлије су заузеле Ново Брдо, а султан му је ослепео синове Стефана и Гргура које је држао у заробљеништву. Осим тога, под притиском Османлија морао је да напусти и Дубровник.[102] У таквој ситуацији остало му је једино да се покори краљу Владиславу. Деспот је послао младом владару посланство, у коме му је честитао добијање угарске круне и изразио своју верност. Изгнани деспот је 26. јула 1441. године са супругом и сином Лазаром напустио Дубровник и отишао „паки на Угре".[103] За хронологију сређивања односа између двојице владара од значаја је то што је у јуну 1441, дакле док се Ђурађ још увек налазио у Дубровнику, угарски краљ наложио варошима Дебрецина и Бесермења да се покоравају деспоту као своме земаљском господару. То је знак да је до измирења морало доћи пре тога.[104] Краљ је после Дебрецина и Бесермења вратио деспоту и неке друге поседе у Угарској, као што су тврђаве Вилагошвар и Мункач, са припадајућим властелинствима.[105]

Деспот Ђурађ Вуковић у тим турбулентним временима није губио поседе у Угарској само због деловања странке „пољскогЛадислава" (Владислава Јагелонца), већ и због оних који су подржавали противничку странку „чешког Ладислава" (малог Ладислава V). Још пре него што му је Владислав I одузео Вилагошвар, краљица удова Јелисавета потраживала је то властелинство од деспота, јер наводно није имао даровницу њеног преминулог супруга. Не зна се тачно када, да ли још увек док је био уз краљицу Јелисавету 1440. и 1441. године, или пошто се измирио са Владиславом I, деспот је остао без тврђаве Токај у Земпленској жупанији. Њу су запосели чешки најамници Јована Јискре од Брандајза, који су 1440. године дошли у Угарску на позив краљичине стране, и заузели северноугарске жупаније. Северни крајеви Угарске остали су у њиховим рукама дуже од четврт столећа.[106] Токај је сигурно био под њиховом контролом 1444. године, у време када је српски деспот и ову своју тврђаву препустио Јовану Хуњадију. Хуњади је две године касније покушао да поврати Токај

ÁLDÁSY, 134–136; Диниħ 1951, 21–22, 29–33, 43–44, Диниħ 1958, 47; Елезовиħ 1932, 67; Калиħ-Мијушковиħ 1967, 109–114; *ИСН II*, 250 (М. Спремиħ); Спремиħ 1994, 236–238.

[102] *Родослови и летописи*, 232; Константин Михаиловиħ, 24; Орбин, 111–114; Бабингер 1968, 18–19; *ИСН II*, 251–253 (М. Спремиħ); Спремиħ 1994, 251–257.

[103] BONFINI, 441; Орбин, 114–115; *Родослови и летописи*, 233.

[104] DL 39817; Јиречек I, 364–365; *ИСН II*, 327 (С. Ћирковиħ); Спремиħ 1994, 260–262. Ћирковиħ 1970б, 79–80; Радониħ 1905, 95; Бубало 2011, 231, нап. 8.

[105] ENGEL 1996 I, 369, 458–459; Крстиħ 2011a, 128.

[106] ENGEL 2001a, 282–283; Рокаи 2002, 153; RADY 2010, 60–68.

од Јискре, али је на крају, вероватно 1447. године, морао да га откупи за 12.000 златних форинти.[107]

Једна занимљива исправа, која отвара више питања него што на њих нуди одговора, ипак илуструје тешке прилике у којима се деспотска породица нашла после повратка у Угарску. Акт Будимског каптола од 7. септембра 1442. године сведочи да је деспот Ђурађ са породицом пред овим каптолом изјавио како свом рођаку Павлу Биринију од Вероне, сину херцега Михаила (или Михаила Дуке?), босанском маркизу и сроднику цара Стефана (Душана), дарује својих пет тврђава: 1. Зворник, са варошима Зворник, и трибутом који се тамо наплаћује, Црнча са трибутом и златним и сребрним рудницима и Бохорина са златним и сребрним рудницима; 2. тврђаву Теочак са варошима Теочак, Сердахељ (Zeredahel – Средиште или Средица?) и Четвртковиште (Chetertekhel) са тамошњим трибутима, и свим поседима који им припадају у Усори; 3. тврђаву Вилагошвар са варошима Ширија (и тамошњим трибутом) и Галша, и поседима Мест са трибутом, Арањаг и другим, којима се „од давнина управља“ из Вилагошвара, у Зарандској жупанији; 4. тврђаву Сланкамен са вароши Сланкамен и тамошњим бродом (речним прелазом) и поседима Олцар и Гарафалва у Сремској жупанији; 5. тврђаву Бечеј на острву у Тиси са вароши Бечеј и тамошњим бродом и трибутом и селима Ујфалу, Сенткираљ, Бодогосоњфалва, Сентендред, Вегење, Ечехида са трибутом који се тамо налази, и варошима Арача, Башахид, Бечкерек са трибутом, и поседима Ирмеш, Њилаш, Чингад, Аради и тамошњим трибутом у Торонталској жупанији, и поседима Чуруг са трибутом, Петерреве, Сентпетер, Аркулић, Перлек са трибутом, Асоњфалва и Пезер са трибутом и бродом у Бачкој жупанији; вароши Тур са трибутом и Тиса-Варшањ у жупанији Спољни Солнок.[108]

---

[107] DL 13934, 31543, 14668; FEKETE NAGY–BORSA 1990, 166; TÓTH-SZABÓ 1917, 204, 385; ENGEL 1996 I, 444.

[108] АСАНУ, бр. 13187; FEJÉR, *CD X/5*, 362–364 (под 1412.), 502–504 (под 1422. годином); BÁRÁNY 1845, 8–9 (такође датује у 1422.); мађ. регест са датумом 7. 9. 1441: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 139.

Црнча је насеље и рудник на десној обали Дрине, југоисточно од Малог Зворника; Бохорина су данашња Доња и Горња Борина поред Дрине северно, односно североисточно од Малог Зворника; Теочак је насеље у североисточној Босни; Четвртковиште је данашња Бијељина; Сердахељ – Средиште или Средица – није убицирано. Вилагошвар је тврђава код данашње Ширије (Вилагоша), североисточно од Арада; Галша и Мест (сада Mâsca) су насеља северно/североисточно од Ширије; Арањаг (Arăneag) је насеље источно од Ширије. Олцар/Олчар је највероватније потес Овчаревац у атару Сланкамена, док је Гарафалва неубицирана. Ујфалу (касније Ново Село) налазило се између Башаида и Кикинде, Сенткираљ је био на данашем потесу Сент Краљ/Сенкрај у атарима Новог Бечеја и Кумана, Бодогосоњфалва је данашњи потес Госпођинци у атару Елемира, Сентендред или Ендред се изгледа

Због загонетне личности и претенциозних титула деспотовог наводног рођака, и чињенице да су наведени поседи и касније били у деспотовим рукама, ова исправа се још од времена Илариона Руварца у српској историографији сматра за фалсификат.[109] Није, додуше, могло да се не примети да акт Будимског каптола садржи веродостојне податке о деспотовим поседима, па се сматрало да је фалсификатор пред собом имао неку аутентичну повељу. Међутим, треба приметити да су сви ранији истраживачи користили ову исправу преко постојећих издања, и да нико није обратио пажњу на оригинал, који има све карактеристике каптолских аката из 15. века.[110] Због тога се поставља питање ко је заправо био Павле Бирини из Вероне, и због чега би му деспот препустио велика и богата властелинства, не само у Угарској, већ и у североисточној Босни и долини Дрине. На то питање сада немамо јасан одговор,[111] али с обзиром да је за Павла Биринија наведено да је из Вероне, и да је његов отац означен као тамошњи херцег, можда би ову личност требало тражити међу члановима породице Де ла Скала (Скалигери), последњим господарима Вероне пре него што је овај град 1404. године

налазио између Новог Бечеја и Кумана, код пустаре Борђош поред Тисе, Ечехида је Ечка јужно од Зрењанина (Бечкерека), Арача је потес са остацима опатије североисточно од Новог Бечеја, Башахид је Башаид источно од Новог Бечеја, Чинг(р)ад је потес Чонград у атару Орловата, Аради је Арадац западно од Зрењанина, док су остала насеља из Торонталске жупаније неубицирана. Сентпетер је Бачко Петрово Село, поред кога је био и прелаз на Тиси Петерреве; Азоњфалва су Госпођинци југоисточно од Чуруга, Перлек је био поред Тисе између Бечеја и Бачког Петровог Села, Пезер је био на потесу Песир јужно од Сенте, а Аркулић се вероватно налазио на Тиси јужно од Сенте. Тур је данашњи Мезетур југоисточно од Солнока, а Тиса-Варшањ се налазио код Ракоцфалве, јужно од Солнока. Види: PESTY 1877, 19–21; CSÁNKI 1894, 125–128, 142–164, 237–238, 245, 250; MILLEKER 1915, 6–17; ПОПОВИЋ 1952, 69, passim; ПОПОВИЋ 1955, 86, passim; РОКАИ 1983б, 154–175; СПРЕМИЋ 1985, 41–77; СПРЕМИЋ 1994б, 93–110; ЋИРКОВИЋ–КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ–ЋУК, 28–29, passim; МРГИЋ 2008, 82–83, 121, 220, passim; УЗЕЛАЦ 2010, 182, 187–188; *ЛЕКСИКОН ГРАДОВА*, 115–116, 294, 318 (Ј. Мргић, Т. Рибар).

[109] РУВАРАЦ 1934, 377–378; ЋИРКОВИЋ 1975, 103, нап. 20а; РОКАИ 1983б, 155; СПРЕМИЋ 1994, 270, нап. 141.

[110] Исправа је исписана на пергаменту димензија 44,5x20, 5 cm, веома лепом готицом, и оверена висећим овалним воштаним печатом Будимског каптола, који виси о врпци упређеној од плавог и жутог свиленог конца, провученој кроз две рупице на пергаменту, пресавијеном на доњем крају у ширини од 5,5 cm: АСАНУ, бр. 13187.

[111] PESTY 1877, 17, сматрао је да је Павле Бирини био син Михаила и унук веронског херцега Михаила, односно праунук Теодора Палеолога, маркиза од Монферата, сина цара Андроника II и Ирине од Монферата. Међутим, међу потомцима Теодора Палеолога нема ниједног познатог Михаила, нити Павла: www.genealogy.euweb.cz/byzant/byzant12.html; такође www.marchesimonferrato.com, где су донети одговарајући чланци о Палеолозима Монфератским из *Dizionario Biografico degli Italiani* (конс. 21. 10. 2013); уп. и: HABERSTUMPF 1995.

доспео под власт Венеције.[112] У сваком случају, логична претпоставка јесте да се радило о некоме ко је требало да помогне деспотова настојања за покретањем рата против Турака. Деспотова даровница пада у време након што је у мају 1442. године у Угарску приспео енергични папски легат кардинал Јулијан Чезарини, са циљем да коначно измири супротстављене странке у земљи и организује крсташки поход против „неверника". С друге стране, можда је деспот из неког разлога био приморан да буде великодушан према своје италијанском „рођаку". Уколико је заиста у питању фалсификат, он је несумњиво настао на основу неке аутентичне исправе.[113] То значи да је деспот у сваком случају морао од неког моћника у Угарској по високој цени куповати наклоност и привржености својој ствари.

Појачани притисак Османлија на угарске територије, које су се падом Србије нашле директно на удару, утицао је на то да и у Угарској порасте свест о потреби одлучне противтурске акције. Тако су у лето 1441. године турски одреди упадали у

[112] Историја породице Скалигери је бурна, испуњена сукобима и међусобним борбама за власт. Гиљермо де ла Скала, ванбрачни син господара Вероне и Виченце Канграндa II (1351–1359) и синовац Кансињорија I (1351–1375) и Паола Албоина I (1351–1365), предводио је у априлу 1404. године побуну против Миланаца, који су 1387. године освојили Верону и свргли породицу Скалигери с власти. Гиљермов покушај да поврати власт у Верони је пропао, а његови синови су после његовог убиства и прикључења Вероне Млетачкој републици избегли у Немачку. Један од њих био је и Паоло, који је после 1404. године живео у Баварској са германизованим презименом „von der Leiter". Тамо се пре 1433. године оженио грофицом Амалијом од Фрауенберг-Хага. Последњи познати податак о њему потиче од 7. јануара 1441. године, а сматра се да је умро у Баварској. Уколико је овај припадник породице Скалигери поред имена Паоло називан и Албоино, попут неколицине својих предака и рођака, онда није немогуће да је у акту Будимског каптола то име у деформисаном облику наведено као Paulus Birini. Он, додуше, није био син Михаила, али јесте потомак војвода Вероне. Можда му се траг у Немачкој губи после јануара 1441. године управо зато што је отишао у Угарску. Претенциозна титула босанског „маркиза" указује да се радило о авантуристичком духу, а сродство са Немањићима и Бранковићима, ако је уопште постојало, морало је бити врло далеко. Околност да даровница никада није реализована могла би значити да њен уживалац заиста није поживео дуже време после септембра 1442. О породици Де ла Скала видети: M. CARRARA, *Gli Scaligeri*, Varese 1966; M. TREML, *Momenti di vita nobiliare nel tardo medioevo: Gli Scaligeri nell'Italia settentrionale e in Baviera*, Monaco 1986.

[113] Тешко је поверовати да би неки познији фалсификатор, свакако изузетно вешт да састави исправу која изгледа толико аутентично, знао и за руднике у Бохорини и Црнчи, и за вароши око Теочака, и за села и бродове у Банату, Бачкој и Поморишју, и то баш оне који су неоспорно припадали деспоту Ђурђу. С друге стране, ако се ради о фалсификату сачињеном од упућене особе убрзо после датума наведеног на њему, онда је тешко поверовати да би се таква кривотворина начинила у корист неке опскурне или ирелевантне личности. То би било противно самој сврси кривотворине – да изгледа веродостојно и да донесе реалну корист.

Срем, Славонију и Потисје, тамо пљачкали и палили, а затим се са великим пленом, првенствено у људству и стоци, вратили натраг у Србију.[114] У тој драматичној ситуацији, краљ је одбрану јужних угарских крајева поверио двојици истакнутих војсковођа, Јовану Хуњадију, који је вршио функције ердељског војводе, северинског бана, тамишког жупана и капетана Београда, и мачванском бану Николи Илочком. Хуњади је у јесен исте године упао у Србију, опљачкавши притом крајеве кроз које је прошао. При повлачењу, дошло је до сукоба са смедеревским санџакбегом Исаком недалеко од Београда, али су Угри однели победу над Османлијама. Много је Турака том приликом побијено и заробљено, а санџакбег је једва са пратњом утекао у Смедерево. Овај пораз подстакао је Османлије да на планини Авали код Београда следеће 1442. године подигну утврђени град Жрнов, из кога су лако могли да контролишу околину Београда.[115]

Јован Хуњади је током 1442. године однео две велике победе над Османлијама, прво у Ердељу, а потом у Влашкој, на реци Јаломници. Затим је продро у Бугарску, где је Турцима нанео нове поразе, однео велики плен и мноштво становништава са собом превео у Угарску. Након тријумфа у Влашкој, Хуњади је заједно са Николом Илочким упао и у области „Усоре и Рашке“, где је такође постигао успехе у позну јесен 1442. или у рано пролеће наредне године. Успеси хришћанског оружја одјекнули су у Европи, где су започеле припреме за крсташки рат против Турака. И у самој Угарској дошло је до смиривања унутрашњих сукоба, на чему је, као и на припремама за рат, енергично радио папски изасланик кардинал Јулијан Чезарини.[116] Султаново посланство које је у Будиму тражило предају Београда, или бар годишњи данак, после угарских победа било је одлучно одбијено. Сабор у Будиму је почетком марта 1443. године, на залагање кардинала Чезаринија, Јована Хуњадија и деспота Ђурђа, донео одлуку да војни поход против Османлија започне још истог лета.[117] Тренутак је био

[114] Teleki X, 349–350; Диниħ 1951, 22, 45; Радониħ 1905, 106; Калиħ-Мијушковиħ 1967, 115; Спремиħ 1994, 262.

[115] Teleki X, 350; Fejér 1844, 183–184; Thallóczy–Áldásy, 140–142; Диниħ 1951, 22–23, 45–46; *Родослови и летописи*, 233; Радониħ 1905, 107–108; Јиречек I, 366; Бабингер 1968, 20; Калиħ-Мијушковиħ 1967, 115–116; *ИСН II*, 254 (М. Спремиħ); Спремиħ 1994, 262, 265; Engel 2001a, 284–285.

[116] Teleki X, 118–120; *Родослови и летописи*, 233; Bonfini, 441–443, 450–455; *Annales ecclesiastici XXVIII*, 400–402; Радониħ 1905, 119–122; Јиречек I, 366; Бабингер 1968, 20–21; Setton 1976, 59–82; Szakály 1979, 87; *ИСН II*, 254–255 (М. Спремиħ); Held 1985, 86–90; Спремиħ 1994, 270–273; Engel 2001a, 285; Рокаи 2002, 154; Мргиħ 2009, 124–125.

[117] Bonfini, 456–457.

повољан, јер је Мурат II морао да ратује у Малој Азији против господара Карманије. Војска, састављена од 25.000 Угара, Чеха, Пољака и припадника других народа, као и 8000 Срба, на чијем челу су се налазили краљ Владислав, кардинал Чезарини, Јован Хуњади и деспот Ђурађ, прешла је крајем септембра 1443. године Дунав код Београда и ушла у Србију. Продирући на југ Цариградским друмом и успешно војујући са османским војскама, крсташи су после победе код Ниша стигли до Пирота. Ту је Владислав I 22. новембра 1443. године издао повељу деспоту Ђурђу, којом му је дозволио да из редова својих угарских фамилијара постави жупана жупаније Спољни Солнок.[118] Од Пирота крсташи су преко Софије наставили даље према Једрену, али су до 12. децембра стигли само до Златице у Бугарској, а затим су, због хладноће, несташице хране и снажног турског отпора, одлучили да се врате назад. Деспот је покушао да их приволи да презиме у Србији, нудећи и новац за издржавање војске, али су исцрпљени крсташи одлучили да се врате у Угарску. У ситуацији када су унутрашњи сукоби само привремено утихнули, када је Јискра држао северну Угарску а Фридрих III представљао сталну претњу Владислављевој круни, млади владар не би себи могао дозволити луксуз дугог избивања из земље, све и да није постојала реална опасност од снажне султанове противофанзиве. Угарска војска је 22. јануара 1444. године преко Прокупља, Крушевца и Некудима стигла у Београд, где је прешла Саву, и средином фебруара тријумфално ушла у Будим.[119] Деспот се у то време налазио у краљевој околини, и физички и политички. То се види из потврдне повеље ранијих повластица Дубровчанима, коју је Владислав I издао у Будиму 22. фебруара 1444. Међу угарским прелатима и баронима потписаним на повељи налазио се и српски владар, наведен као први од световних великодостојника.[120] У упутству млетачком посланику у Будиму од 6. марта 1444. године налаже се да обавезно честита деспоту што је повратио „добар део своје државе“. Сличну тврдњу, да је уз Хуњадијеву помоћ

[118] DF 250000; Јиречек I, 366, нап. 65; Ћирковић 1970б, 82; Спремић 1994, 279. Деспот је у жупанији Спољни Солнок поседовао вароши Тур и Варшањ поред Тисе: Bárány 1845, 8–9; Pesty 1877, 21.

[119] *Родослови и летописи*, 234; Thallóczy– Áldásy, 143; Fejér 1844, 55–58, 184–186; *Codex Zichy IX*, 66–67; Диниħ 1958, 52–53, 55; Jorga, *NE II*, 404, *III*, 107–108; *Listine IX*, 186–107; Елезовиħ 1940, 1131–1136; Константин Михаиловиħ, 24–25; Imber 2006, 48–51; Јиречек I, 366–367; Радониħ 1905, 124–145, 159–65, 170–172; Бабингер 1968, 24–27; Калиħ-Мијушковиħ 1967, 117–119; Калиħ 2006, 405, 458–459; *ИСН II*, 256–258 (М. Спремиħ); *Hist. Crus. VI*, 291–294 (H. Inalcik); Imber 1990, 125–126; Спремиħ 1994, 274–283; Рокаи 1985, 145–150; Крстиħ 2001, 19–20.

[120] Деспотов печат на повељи налази се одмах до краљевог, с леве стране: Радониħ, *ДАП I*, 472–474; Спремиħ 1994, 285.

повратио „већи део своје државе“, изнео је почетком јула и деспот Ђурађ лично.[121] Зна се да је деспот раније уз помоћ босанског војводе Петра Ковачевића ослободио околину Сребренице, а за време „Дуге војне“ избио је и краткотрајни устанак у Новом Брду и околини. Ипак, то се не може сматрати повраћајем „доброг“, односно „већег дела државе“. Могуће је стога да су неки делови деспотове државе, вероватно у западној Србији, ослобођени од Турака и остали ван њихове власти и после повлачења крсташких снага преко Саве и Дунава почетком 1444. године.

У сваком случају, поход познат као „Дуга војна“ није остао без резултата: притиснут са истока и запада, султан Мурат II је са изасланицима угарског краља, српског деспота и Хуњадија 12. јуна 1444. године у Једрену постигао мир. Према одредбама споразума, деспоту Ђурђу, који се око мира највише трудио,[122] обећано је враћање ослепљених синова Гргура и Стефана и државе са 24 утврђена града, укључујући и тврђаву Голубац, коју српски владар раније није држао. Деспот се обавезао да ће испуњавати своје вазалне обавезе кроз плаћање годишњег харача и слање помоћних јединица. Бугарска је остала под влашћу султана, а влашки кнез Влад II Дракул ослобођен је обавезе да лично доноси трибут на Порту. С друге стране, султан је преузео обавезу да плати 100.000 дуката и да са 25.000 људи помаже краљу Владиславу. То би за краља и његове присталице била значајна помоћ у евентуалним даљим сукобима са Фридрихом III и Јискром.[123] С друге стране, у Угарској су постојале две струје: једна, предвођена кардиналом Чезаринијем и краљем Владиславом, залагала се за наставак рата против Турака још током исте године. Поборници рата су веровали у успех новог похода и сматрали да ће краљ на тај начин ојачати своје позиције у Угарској. Насупрот њима, опозиција ратној странци била је јака и инсистирала на сређивању унутрашњих прилика у Угарској и Пољској. Како би се умирили противници рата, рађено је на склапању примирја са Јованом Јискром и Фридрихом III, што је успешно окончано. У историографији још постоје различита мишљења о томе да ли је краљ Владислав крајем јула 1444. године у Сегедину

[121] Тако је наведено у акту Арадског каптола од 7. јула 1444. године, пред којим је српски владар са породицом уступио Хуњадију Вилагошварско властелинство: FEJÉR 1844, 71–75; TELEKI 1853, 159–164; ENGEL 1984, 85, 90; СПРЕМИЋ 1994, 285.

[122] Састав угарско-српског посланства у Једрену најбоље сведочи да је оно заправо пре свега представљало деспотове интересе. Наиме, посланство је предводио Стојко Гизданић, који је уједно био амбасадор краља Владислава, а Хуњадија је представљао извесни Витислав, док су (смедеревски) митрополит А(танасије) и канцелар Богдан ишли у деспотово име: IMBER 2006, 197–198.

[123] IMBER 2006, 23–26, 197–198; THALLÓCZY– ÁLDÁSY, 146.

потврдио или одбацио споразум са султаном. Према најновијим тумачењима мађарске историографије, мир је 15. августа у Великом Варадину потврдио Јован Хуњади, а краљ се претходно на сабору у Сегедину заклео да неће поштовати мир.[124] Како год било, на угарској страни постојала је јасна намера да се рат са Османлијама настави, док је деспот Ђурађ по сваку цену желео реализацију мировног уговора. Султану Мурату II је такође било важно да постигне мир, или бар одвоји деспота од хришћанске коалиције, у чему је и успео. Зато је брзо испунио одредбе уговора,[125] што је деспоту омогућило да се са породицом врати у Смедерево већ 22. августа 1444. године.[126]

Јован Хуњади је имао запажену улогу у протеклим ратовима, у којима није штедео своје снаге, нити војне и материјалне ресурсе. Супротстављени интереси кругова око младог угарско-пољског владара и папског легата с једне, и старог српског деспота са друге стране пружили су сада прилику способном ердељском војводи не само да надокнади уложено, већ и да знатно увећа своје богатство и уздигне свој положај. Длугош прича како је краљ Владислав Јовану Хуњадију за учешће у новом крсташком војевању обећао Бугарску. Будући да је постигнутим миром ова земља

[124] FEJÉR 1844, 58–63; ENGEL 1984, 81–95; ENGEL 2001a, 286–287; РОКАИ 2002, 155. Преглед раније литературе о проблему „Сегединског мира“: СПРЕМИЋ 1994, 292–293; уп. и INALCIK 1963, 269–306; БАБИНГЕР 1968, 30.

[125] Длугош наводи да су деспоту Ђурђу враћени градови Голубац, Смедерево, Жрнов, Крушевац, Ковин, Северин, Ново Брдо, Сребрник, Островица, Surin, Козник, Копријан, Прокупље, Лесковац, Зеленград, цела Рашка, уз делове Албаније које је деспот раније држао: DLUGOSZ, 703. Новија истраживања су оповргла обим деспотове државе који јој је приписао пољски хроничар. Мурат је, по свему судећи, деспоту признао право на све територије које је држао до ратних дејстава 1437. године. Вратио му је и Голубац, кога се докопао 1427. године. Деспот је добио и град Жрнов, који је Шехабедин-паша подигао у лето 1442. године. Међутим, тврђаве Ковин и Северин у Полимљу припадале су војводи Стефану Вукчићу. На истоку и југоистоку султан је задржао границу онакву каква је била од времена смрти Стефана Лазаревића (дакле, без Крушевачког краја и јужног Поморавља): МИШИЋ 2011, 63–73. Могуће је да је обновљена Ђурђева држава била окрњена на још једном месту. У поменутој акцији Илочког и Хуњадија, освојен је град Теочак, кои је дошао у посед Николе Илочког. То му је послужило да се назива вечитим кнезом Теочака. Први помен ове титуле се налази у повељи од 9. фебруара 1448, а угарски великаш ју је носио све до смрти 1471. године: МРГИЋ 2009, 123–126.

[126] *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 234; КОНСТАНТИН МИХАИЛОВИЋ, 25; FEJÉR 1844, 71–75; РАДОНИЋ 1905, 200–209; ЈИРЕЧЕК I, 369; БАБИНГЕР 1968, 28–30; ЋИРКОВИЋ 1968, 18–20; ДИНИЋ 1978, 106; *ИСН II*, 257–258 (М. Спремић); СПРЕМИЋ 1994, 287–297, ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006, 141–142; КАЛИЋ 2001, 165; МИЉКОВИЋ–КРСТИЋ 2007, 35.

остала султану, Хуњади је схватио да је рат једини начин да добије обећану државу.[127] С друге стране, да би Хуњадију надокнадио ратне трошкове и приволео га на склапање мира, деспот Ђурађ му је даровао бројне поседе у Угарској. Још пре него што је постигнут мировни споразум са султаном, деспот је почео да награђује ердељског војводу и његове људе. Тако је српски владар 20. априла 1443. године у Будиму, на молбу и захтев „сина нашега најљубазнијега" Јована Хуњадија, у своје и у име сина Лазара даровао у трајно власништво поседе Пачин и Короча у Земпленској жупанији војводиним фамилијарима Дионисију, сину Николе Литерате од Кишхаркања и његовој браћи, и Јовану, сину Валентина од Апага.[128] Већ је поменуто да су пред Арадским каптолом 7. јула 1444. године деспот Ђурађ, деспотица Јерина и њихов син Лазар, лично и у име одсутне деспотове деце, Јовану Хуњадију због војних заслуга у борби са Турцима, које се редом набрајају, и као надокнаду за његове напоре и материјалне трошкове, даровали у пуно власништво своју тврђаву Вилагошвар заједно са припадајућим властелинством. Наведено је како је за протекло ратовање Хуњади потрошио својих 32.000 златних форинти, док су његови трошкови за нови планирани поход достигли износ од 63.000 форинти.[129]

Осим Вилагошварског властелинства, које је у лето 1444. године даровала Јовану Хуњадију и његовим синовима Ладиславу и Матији, деспотска породица им је највероватније у исто или приближно исто време дала у залог и више других својих поседа у Угарској. У питању су биле тврђаве Мункач у Берешкој и Ершомљо (Вршац)

---

[127] DLUGOSZ, 708.

[128] Даровани су добили наведене поседе због својих заслуга за Хуњадија, учињених у више наврата: DL 13719; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 142–143.

[129] Вилагошварско властелинство је тада углавном било онакво какво је деспот Ђурађ добио од краља Алберта 1439. године. Поред тврђаве Вилагошвар са племићима Мађарима и Власима на служби у њој, који су за ту службу добили краљевске повластице, чинили су га: вароши Ширија и Галша, Мест, Керешбања, друго име Цибебања, Кишбања, друго име Медвепатака, дистрикти Каладва, Арањаг, Каполна, Чуч, Фејеркереш, Халмађ и Рибице са поседима и селима, затим урбуре од Нађбање и Кишбање и друге које поменутој тврђави припадају у Зарандској и Арадској жупанији, заједно са патронатским правом над католичким и православним црквама у Ширији, Галши, Месту, Керешбањи, Кишбањи и другим местима где их има, као и са седмичним трговима у Ширији, Галши и Керешбањи, и свим припадајућим поседима (обрадивим и необрадивим земљиштем, пашњацима, шумама, виноградима, водама и воденим токовима…). Деспот и његова породица су се такође обавезали да Хуњадија, његове синове Ладислава и Матију и њихове наследнике помажу и штите против свих нападача, парничара и тужилаца. Хуњади је у марту 1445. године уведен у посед Вилагошвара: FEJÉR 1844, 71–75; TELEKI 1853, 159–164; превод: ЛМС бр. 73, 68–73, бр. 87, 76–81.

у Крашовској жупанији, као и вароши Сатмар, Немети и Нађбања (Ривули Доминарум) у Сатмарској, те Дебрецин у Бихарској и Бесермењ у Саболчкој жупанији, са околним селима и пустарама, као и са свим трибутима који су се у њима наплаћивали.[130] Већ је наведено да је највероватније у исто време деспот Хуњадију препустио и тврђаву Токај, коју су држали Јискрини чешки најамници.[131] Деспот је, дакле, морао Хуњадијево савезништво платити великим делом својих поседа у Угарској, што му сигурно није било лако. Каснији догађаји показују да се деспот Ђурађ није мирио са тим губицима, и да је користио прилике које су му се указивале да поврати ова имања, „великодушно" уступљена ердељском војводи у лето 1444. године. Споразум између српског владара и утицајног угарског магната који је обухватао предају великих деспотових властелинстава Хуњадију није прошао незапажено од савременика. Вести о томе, више или мање тачне, забележене су у неколико наративних извора који описују „Дугу војну" и потоње догађаје.[132]

---

[130] Из извештаја Стонобеоградског каптола од 18. септембра 1445. године о увођењу Хуњадија у посед Мункача, Дебрецина и Бесермења види се која су насеља и пустаре чинили ова деспотова властелинства. Тако су тврђави Мункач припадали њено истоимено подграђе и вароши Берег, Ламбертсас и Вари, као и села Деда, Јаноши, Гут, Гат, Свете, Војводски Керепец, Лучка, Ракош, Ивањи, Рускоц, Лахо, Кајдано, Локва, Хобенте, Престалфалва, Бардфалва, Егрегиујфалу, Салфалва, Станфалва, Влашки Керепец, Хатмен, Сентфалва, обе Драгобратфалве, Харданоц, Меденце, Кушница и Керецке. Дебрецину су припадала села Халап, половина Деречке, Сентпетерсег и Тететлен, и пустаре Сент Јанош, Сатателек, Шома, Аракителек, Фењвернек, Цуца, Балмаз, Апаеђхаз, Кудвар, Асалаш, Хозјуте, Лек, Жака, Мата, Зам и Сентержебет у Бихорској, као и Порослоеђхаз и Деметеређхаз у Саболчкој жупанији. Вароши Бесермењ у Саболчкој жупанији припадала су села Дада и Сентмиклош и пустаре Чегењ, Сентдеметер, Мата, Папаеђхаз, Багата, Нађнадфенек, Шаламон, Зелдхалом, Нанашеђхаз, Моређхаз, Мађешеђхаз, Шимонеђхаз, Хетвенеђхаз, Продеђхаз, Шулдо, Кајонтелек, Видеђхаз, Бедехалма, Уркута, Шимонеђхаз, Полгаређхаз, Чезеђхаз, Кекушеђхаз, Поросло, Февењеш, Харумагхортобађ и Шаркута: DL 37602; КРСТИЋ 2011a, 132–154, где су дате и убикације наведених топонима. Извештаји о увођењу Хуњадија у посед Вршца и властелинства у Сатмарској жупанији нису сачувани.

[131] Видети нап. 107. Можда је једно писмо кастелана Таље Јована Апаћија (Apaygh), настало у Токају поводом жалбе неког тамошњег грађанина да га је Апаћијев фамилијар и трибутар у Токају бесправно ухапсио, последње сведочанство о деспотовој власти над овим градом. Деспот се, додуше, нигде не помиње, а документ је тешко датирати (настао је суботу после празника Вазнесења Господњег, али без наведене године). Ово писмо архивисти у MNL-у датују оквирно у период између 1415–1430, али П. Енгел сматра да је настало око 1440. године и да је у питању деспотов кастелан Таље: DL 47926; ENGEL 1996 I, 439.

[132] Тако су Калимах и Бонфини писали како је деспот обећао Хуњадију да ће му, ако се заложи за слапање мира и обнављање српске државе, дати све своје поседе у Угарској. Длугош каже да је деспот

Обновљена српска држава, опустошена ратовањима, одмах се суочила са старим проблемима. Поново је запретила опасност да Србија постане жртва угарско-турског рата. Наиме, млади угарски владар, понесен општом жељом да се рат настави и подстицан од кардинала Чезаринија, уз то охрабрен вестима о немирима у Османском царству и напредовању крсташке флоте, скупио је силу од само 16.000 ратника, са којом је кренуо у нови рат са Османлијама. Крсташка војска, коју су предводили краљ Владислав I, кардинал Чезарини и Јован Хуњади, прешла је 22. септембра 1444. године Дунав код Оршаве и кроз Бугарску, преко Видина и Никопоља, кренула према црноморској обали. Код Видина се угарској војсци прикључио контигент влашког војводе Влада Дракула, који је команду поверио своме сину Мирчи.[133] Знајући снагу Турака и желећи да очува тешком муком добијену државу, деспот Ђурађ је остао веран споразуму са султаном и својим вазалним обавезама које су из њега произилазиле. Српски владар се, стога, није прикључио новом походу краља Владислава, кога је саветовао да одложи рат за неку повољнију прилику. Султан Мурат II је са далеко бројнијим снагама страховито поразио угарску војску 10. новембра 1444. године код Варне, а на бојном пољу животе су оставили краљ Владислав I, енергични кардинал Јулијан Чезарини и многи угарски барони. Јован Хуњади је преживео покољ и успео да побегне са бојишта, али је у повратку био заробљен и једно време затворен од стране господара Влашке, Влада II Дракула.[134]

Након погибије краља Владислава I Угарска је по трећи пут за десет година остала без владара, а у земљи је настало хаотично стање. Струја световних и духовних магната заступала је права Ладислава V Посмрчета, који је на сабору у априлу 1445. године потврђен за краља Угарске, иако је имао свега шест година. Нови владар је био у Бечу под старатељством свог рођака Фридриха III Хабзбуршког, од кога је тражено

Ђурађ предао Хуњадију све оне градове које је добио од краља Алберта и његовог наследника Владислава, док је Јуније Растић мислио да се радило о свим градовима и добрима које је Ђурађ добио од краља Жигмунда у замену за Београд (што, у ствари, значи све поседе у Угарској). Орбин је, с друге стране, ослањајући се на Е. С. Пиколоминија, навео да је Хуњади задржао део Ђурђеве државе, од чега је нешто даровао својим капетанима: CALLIMACH, 166; BONFINI, 467; DLUGOSZ, 648; ОРБИН, 115, 371; *CHRONICA RAGUSINA*, 289.

[133] JORGA, *NE II*, 404–405; КОНСТАНТИН МИХАИЛОВИЋ, 28, наводи да је краљ прешао Дунав код Београда, затим стигао у Смедерево, где се састао са деспотом, а онда обалом Дунава отишао у Видин; ове тврдње, међутим, не одговарају подацима савремених извора.

[134] РАДОНИЋ 1905, 215–220, 227–233; ЈИРЕЧЕК I, 370; БАБИНГЕР 1968, 34–37; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 120; *ИСН II*, 258–260 (М. Спремић); *HIST. CRUS. VI*, 302–310 (H. Inalcik); IMBER 1990, 129–134; СПРЕМИЋ 1994, 301–304; ENGEL 2001a, 287–288.

да допусти повратак Ладислава V и Свете круне у земљу. Међутим, Фридрих III је инсистирао да се угарски сталежи одрекну принципа изборности владара и признају наследност угарског престола. На тај начин римско-немачки цар је настојао да породици Хабзбург осигура угарску круну. Угарски сталежи нису имали намеру да прихвате такве услове. Због краљевог малолетства и одсуства из земље прибегло се привременом решењу, по коме је Краљевина подељена на седам капетанија.[135] Иако формално само један од капетана, Јован Хуњади је брзо постао најутицајнија личност у Краљевини. То је озакоњено 6. јуна 1446. године, када је Хуњади на државном сабору изабран за губернатора Угарске краљевине, пошто ни даље није било договора са Фридрихом III о повратаку краља Ладислава V. У земљи је започело сређивање ситуације, анархија је сузбијена, отети поседи враћани су законитим власницима. Ипак, Угарска је и даље остала подељена између две политичке групације, странке барона и Хуњадијеве „народне“ странке. Као израз компромиса између њих, у септембру 1447. године за палатина је изабран један од најугледнијих магната, Ладислав Горјански.[136]

Због деспотовог одбијања да учествује у крсташком рату, његови односи са Хуњадијем погоршали су се још у јесен 1444. године. Пошто је у марту 1445. године званично уведен у посед Вилагошварског властелинства, Хуњади је 14. априла боравио у Бесермењу, где је издао повељу којом је вароши Мункач даровао права слободног града.[137] Хуњади је, дакле, и неколико месеци пре него што је у другој половини јула и првој половини августа 1445. године званично уведен у посед деспотових градова и вароши добијених у залог, држао наведена властелинстава у својим рукама.[138] Деспот је већ током зиме 1444/1445. изјавио спремност да малог

[135] ENGEL 2001a, 288; РОКАИ 2002, 155–156.

[136] FEJÉR 1844, 87–89; ENGEL 2001a, 288–289; РОКАИ 2002, 156.

[137] Хуњади се обавезао да његови службеници неће скупљати друге дажбине од грађана Мункача, осим онога што се дугује краљевом фиску. Укинута је и обавеза житеља вароши Берегсас да кастеланима Мункача дају 12 ваза вина, коју су им изгледа наметнули деспотови службеници. Хуњади је у Варију боравио 9. фебруара 1446. године, када је дао нове привилегије грађанима Мункача: BALAJTHY 1836, 172–175; ENGEL 1984, 85, 95; КРСТИЋ 2011a, 129. Уп. БУБАЛО 2011, 232, нап. 11.

[138] Палатин Ловра Хедервари је 2. јула 1445. године наложио Стонобеоградском каптолу да Јована Хуњадија уведе у посед градова Мункача и Ершомља и вароши Сатмар, Немети, Бања, Дебрецин и Бесермењ, који му по праву залога припадају. Стонобеоградски каптол је 18. септембра 1445. године издао две исправе тим поводом: једну о увођењу Хуњадија у посед вароши Дебрецин и Бесермењ са њима припадајућим селима, пустарама и свим правима 22. и 24. јула исте године, и другу поводом увођења Хуњадија у посед града Мункача са припадајућим селима и пустарама 5. августа, и његовог

краља Ладислава V прихвати за свог сизерена, а 14. августа 1445. године седамдесетогодишњи српски владар писао је дечаку који је понео круну Светог Стефана како једино њега признаје за свог врховног господара. Деспот је истом приликом затражио потврду својих поседа у Краљевини Угарској и повратак оних који су противно правди и његовој вољи били заузети.[139] Иако је ово писмо заправо било упућено цару Фридриху III код кога се мали Ладислав V налазио, деспот је у то време званично обавестио и самога цара о својој привржености угарском краљу.[140] Очито је, а то су показали и будући догађаји, да се српски владалац није мирио са тиме што је морао Хуњадију предати своја велика угарска властелинства.[141]

О оним властелинствима у Угарској која су остала у деспотом поседу постоји понеко, често сасвим посредно сведочанство из пете деценије 15. века. Навели смо већ да је фамилијар двојице српских деспота Никола Визкези био дугогодишњи поджупан Торонталске жупаније. Он се на том положају јавља и пре него што су жупанија и Бечејско властелинство били привремено одузети деспоту Ђурђу 1440. године, када су Таловци за кастелане Бечеја поставили своје људе, али и пошто су ови поседи враћени српском владару.[142] Никола од Визкеза се последњи пут среће на положају

увођења у посед вароши Берег (8. августа), Ламбертсас (11. августа) и Вари (14. августа 1445. године): DL 37602; КРСТИЋ 2011a, 132–154.

[139] Деспот Ђурађ је молио краља да му потврдне повеље које ће издати пошаље по тадашњем амбасадору, деспотовом фамилијару Ладиславу Парташу. Деспот је такође обавестио Ладислава V да му је послао свог свечаног амабасадора, али да он сигурно није могао приспети краљу због удаљености Рашке: DF 289275.

[140] Сведочанства о деспотовим писмима угарском краљу и римско-немачком цару оставио је и Енеја Силвије Пиколомини (будући папа Пије II), секретар цара Фридриха III: WOLKAN 1909, 546, 578.

[141] Према регесту једне исправе који доносе THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 144, краљ Ладислав V је 28. јануара 1444. године у Будиму на молбу деспота Ђурђа наредио да се обнови парница коју је око поседа Чуч и Мест у Зарандској жупанији против Јована и Алберта Лошонција као деспотов прокуратор водио и изгубио Јован Лекеш од Калоа. Краљ је наложио Арадском каптолу да Лошонције позову на судско рочиште заказано за 1. мај 1444. године. Арадски каптол је 9. априла издао акт о извршеном позивању Лошонција пред суд у напред одређеном року. Међутим, овде је или погрешно наведен ауктор, или датум исправе, пошто је у јануару 1444. године владар у чије име је акте издавала краљевска канцеларија у Будиму био Владислав I. Осим тога, Јован Калаи се као деспотов фамилијар јавља тек неколико година касније (1450). На жалост, у MNL-у не постоји (или није приступачан) снимак овог документа из породичног архива породице Ердеди, који се чува у Бечком држвном архиву, те стога није било могуће проверити о чему се ради.

[142] Никола од Визкеза је у својству (под)жупана са племићким судијама Торонталске жупаније у Бечкереку 6. децембра 1438. године одлагао рочиште у парници између удовице Емерика Химфија и

торонталског поджупана 1. јула 1444. године,[143] а 1. марта 1447. године на тој дужности био је Србин Брајан.[144] Пола године касније, торонталски поджупани били су поново деспотови српски поданици – Десимир и Југа, а крајем 1450. године на њиховом месту налазио се извесни Новак.[145] У деспотовим тврђавама Болдогке и Регец у Абаујварској жупанији почетком 1443. године, а вероватно и раније, кастелан је био Сандрин од Хелембе. На истом положају, али са звањем капетана, овај деспотов поузданик налазио се и годину дана касније.[146] Изгледа да је Сандрин у исто време био и кастелан Таље, заједно са Ладиславом Патакијем. Наиме, Ладислав Гести се

племића Ђорђа Геке, а 20. фебруара 1442. у Бечеју је издао акт о истрази у спору Ђорђа Химфија и удовице Јакова Чепа од Беодре са Ладиславом Хађмашем од Берекзоа, због напада Хађмашевог трибутара на једног њиховог јобађа из Хеђеша (Ињоша): MAGINA 2012, 71–73.

[143] Никола Визкези је са племићким судијама Торонталске жупаније 14. јуна 1444. у Арачи издао акт поводом протеста Михаила Доција (Талоцијевог кастелана Бечеја 1440. године) и његове забране Ладиславу Хађмашију од Берекзоа да прода, отуђи или заложи посед Вамхалом, а Михаилу од Бочара да га прими у залог. У (истој?) парници је 1. јула одложено рочиште: MAGINA 2012, 74–75.

[144] *Brayan* [despoti] *Rascie vicecomes et judices nobilium comitatus de Thurontal* 1. марта 1447. године у Арачи објављују да је удовица Јакова Чепа од Бикача овластила људе који могу да је заступају у свим парницима у којима пред жупанијским властима буде учествовала било као тужитељка или тужена: DL 55345; ORTVAY–PESTY 1896, 531–532, са датумом 3. март 1417. Уп. ENGEL 1996 I, 210, n. 304.

[145] *Dezemir et Juga, vicecomites, necnon iudices nobilium comitatus de Thorontal* објављују 17. јануара 1448. године у Арачи да су на захтев Ђорђа Химфија од Беодре покренули истрагу и послали Матију од Марона, једног од судија, да истражи и потврди Химфијеву тужбу. Он је по повратку у жупанијско средиште потврдио да су фамилијари Ладислава Хађмаша од Беодре, са његовим допуштењем, на силу отели кола вредна пет форинти од тужиочевих јобађа који су скупљали сламу са поља у атару његовог поседа Беодра: DL 55368; MAGINA 2012, 75–76, погрешно је прочитао Десимирово име као „Dezenit". *Noak, vicecomes*, такође са жупанијским судијама 16. децембра 1450. године у Арачи издаје акт о томе да је Јован Химфи од Беодре одредио племиће који могу да га заступају у парницама као тужиоца или туженог пред жупанијским властима: DL 44588; BÁRÁNY 1845, 4, погрешно наводи Новаково име као „Noaf".

[146] Сандрин је 27. јануара 1443. године у Регецу потврдио законито наследство над једним слободним млиништем на обалама реке Nagtolciwa двојици сиромашних становника места Хорвати, Фрањи Дијаку и Михаилу Силви, под условом да сваке године актуелном кастелану тврђаве Регец дају два колача и једног копуна (уштројеног петла) и плате му о Новој години три форинте. Обавезни су да у млиновима одржавају ступе, и да за тврђаву мељу брашно од кастелановог јечма. Нико осим Фрање Дијака и његовог потомства не може држати млин, али се зато њима у коришћењу млина не могу стварати препреке: DL 13704. Сандрин од Хелембе, капетан тврђава Регец и Болдогке, 3. јануара 1444. године издаје исправу као сведочанство о испитивању сведока, одржаном у Телкибањи пред племићким судом Абаујварске жупаније поводом једне парнице коју су између себе водили Ђорђе и Григорије Zoor de Zoorbenev. Документ је оштећен: DL 88187.

последњи пут јавља као кастелан тврђаве Таља у септембру 1436. године, а према мишљењу Пала Енгела, око 1440. године деспотов кастелан у Тањи био је Јован Апађи.[147] Наредна обавештења о кастеланима Таље пружају тек два писма угарског сабора послата из Будима Лелеском конвенту крајем зиме или у рано пролеће 1448. године. Повод за њихов настанак биле су две тужбе које су против деспота Ђурђа и његових кастелана у Тањи поднели Сепешки препозит и каптол због заузимања имања која припадају њиховом поседу Лиска „током протеклих ратних времена". Први документ је оштећеног датума, и у њему се каже да су Сандрин од Хелембе и Ладислав од Патака, кастелани тврђаве Таље, по посебном одобрењу свог господара деспота Ђурђа, насилно заузели велики део обрадивог земљишта, шума и рибњака који припадају конвентском поседу Лиска, и да су га прикључили деспотовом поседу (Вамош)Ујфалу. Из друге саборске исправе од 31. маја види се да су деспотови кастелани у Тањи Силвестер од Торне, Сандрин од Хелимбе и Ладислав од Патака оптужени и како су уништили међе истог поседа Лиска према (деспотовим) поседима Бење и Зеђ, и да су бесправно и насилно заузели и држе винограде, оранице, шуме и рибњаке које се налазе унутар правих међа поседа Лиска. Зато су пред сабором поводом ове две тужбе заказана два рочишта, за 1. јул и 1. август 1448. године, па је сабор у два наврата наложио Лелеском конвенту да њихов човек са саборским изаслаником позове именоване кастелане и деспота Ђурђа на судска рочишта против Сепешког каптола и препозита. Међутим, позиви оптуженима су обједињени, тако да је Лелески конвент 20. јула обавестио сабор да су дворски и њихов представник 8. јула у Бењу позвали Силвестера од Торње на судско рочиште, а истог дана су у месту Вамошујфалу, Патакијевом седишту (*in officiolatu suo*), о позиву на суђење обавестили и деспота Ђурђа и Ладислава Патакија.[148]

Наведени документи још једном показују иначе познату чињеницу да се феудалци у Угарској, нарочито у тим смутним временима, нису либили да нападају и отимају чак ни црквене поседе. Податак да се деспот Ђурађ 8. јула 1448. године налазио на свом поседу Вамошујфалу у Земпленској жупанији само је један од неколико који сведоче да је српски владар са супругом почетком лета боравио у Угарској.[149] Један од важнијих разлога за њихов одлазак на угарске поседе био је

[147] DL 12955, 47926; ENGEL 1996 I, 439. Видети нап. 131.

[148] DF 222349; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 147–149, 154–155.

[149] Још у априлу 1447. године у Дубровнику се очекивало да ће деспот ићи ван граница своје земље, што се највероватније односи на Угарску: СПРЕМИЋ 1994, 323, нап. 64. Међутим, нема сачуваних података да је деспот током наведене године боравио у Угарској, што свакако није искључено.

свакако везан за уговарање брака између Хуњадијвог старијег сина Ладислава и деспотове унуке Јелисавете, кћерке грофа Улриха Цељског и Катарине (Кантакузине) Бранковић. Овај брачни договор, који су пре 18. јуна исте године са губернатором постигли стари деспот и деспотица Јерина, требало је не само да учврсти везе српске владарске куће са у то време најјачим човеком Краљевине, већ и да повеже две сукобљене магнатске породице у самој Угарској – Цељске и Хуњадије.[150] Цељски су као тазбина Жигмунда Луксембуршког и сродници Горјанских до тог времена стекли бројне поседе и звања на територији Угарске. Улрих Цељски, коме је још 1436. године цар Жигмунд доделио титулу кнеза Римско-немачког царства, потиснуо је 1445. године браћу Таловце из Славоније и, узевши титулу славонског бана, скоро независно управљао овом провинцијом. Цељски су у Славонији држали више од 20 тврђава, укључујући и Загреб. Како покушаји Хуњадија да војном силом потисне Цељске из Славоније 1446. и 1448. године нису успели, постигнут је мир по коме су Фридрих и Урлих Цељски признали ауторитет угарског сабора, а заузврат су им признати стечени поседи у Славонији и Тренчинској жупанији и наслов славонских банова. Договор је потврђен поменутим династичким браком.[151]

Краткотрајна блискост у односима деспота и губернатора видљива је и из исправа које су у то време настајале поводом имовинских и других спорова. Дубровчани су већ у фебруару 1448. године молили деспота Ђурђа да тражи од Хуњадија ослобађање једног њиховог грађанина.[152] Деспот се у јуну жалио губернатору како је Антоније Нађ од Сење почетком године бесправно заузео деспотов посед Кези у Боршодској жупанији, кроз незаконито спроведен поступак увођења у посед без судског процеса. Јован Хуњади је зато 21. јуна 1448. године из Будима наредио Лелеском конвенту да заједно са његовим представником саопшти Антонију Нађу како је дужан да деспоту врати посед Кези, у супротном нека се 2. августа 1448.

[150] Фридрих Цељски и његов син Улрих су 18. јуна 1448. године у Цељу на молбу деспота Ђурђа и деспотице Јерине, који су са Јованом Хуњадијем уговорили брак између Улрихове и Катаринине кћери Јелисавете и Хуњадијевог сина Ладислава, потврдили своју сагласност на њихову веридбу: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 149–150.

[151] ENGEL 2001a, 290. Кнегиња и баница Катарина (Кантакузина) је од 1445. године често боравила у Загребу: СПРЕМИЋ 1994, 336–337.

[152] СПРЕМИЋ 1994, 338, нап. 34. Овај аутор сматра да се наведени дубровачки документ не може сматрати доказом тадашњих добрих односа деспота и Хуњадија.

године појави на судском рочишту против деспота пред палатиновим судом.[153] Тих дана, деспот Ђурађ се обратио „своме најдражем сину“ губернатору, поводом тога што је Хуњади предао Николи Сокољију неки деспотов посед, који је припадао његовој вароши Дебрецин и чију је половину држао деспотов фамилијар Јован од Чахоља.[154] Ово деспотово писмо је по свему судећи у вези са протестом и супротстављањем увођењу Николе Сокољија и његових сродника у посед више имања у Саболчкој и Бихорској жупанији, који су 5. јуна исте године изразили Јован Чахољи, деспот Ђурађ и његов син Лазар, као и други суседи.[155] Иако се Дебрецин налазио у залогу код Хуњадија, Ђурађ Вуковић се није одрицао својих права на ово и друга заложена властелинства.

Међутим, односи угарског губернатора и српског владара постали су врло лоши већ у септембру исте године, када је Јован Хуњади покренуо нови поход против Турака. Катастрофа код Варне није променила његову одлучност да настави борбу против Османлија, што је било један од основних опредељења његове политике. Хуњади је већ у лето 1445. године ратовао против Турака на Дунаву Бугарској, опседајући Никопоље, а помагали су му влашки војвода и папско-бургундска флота.[156] Ипак, Хуњадијеви односи са Владом Дракулом, који се као и српски деспот налазио између две моћне силе према којима је имао вазалне обавезе, пролазили су кроз различите кризе. Крајем 1447. године Хуњади је провалио у Влашку, где је против војводе постојала јака бојарска опозиција. Хуњади је искористио прилику и осветио се за срамоту коју му је Влад II нанео три године раније. Наредивши смакнуће Влада II и његовог сина Мирче, на влашки престо поставио је угарског присталицу Дана.[157]

---

[153] Конвент је 16. јула потврдио да су 14. јула у Сењи (Сињи) Хуњадијев представник и један њихов фратар уручили Антонију Нађу позив на судско рочиште: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 150–151.

[154] Деспотово писмо је оштећено, укључујући и место и датум издавања; настало је око 24. јуна 1448. године: DL 80916; *CODEX ZICHY XII*, 215.

[155] Губернатор је Николи од Сокола и његовом брату Петру даровао у Саболчкој жупанији поседе Собосло, Хеђеш и Тегљеш, половину поседа Хетхаз и посед Моч, који се делом налазио и у Бихарској жупанији, као и трећину поседа Шамшон у Бихорској жупанији, и наложио Великоварадинском каптолу да их са неколицином сродника уведе у посед добијених имања. Каптол је 10. јуна 1448. известио Хуњадија о неуспешном поступку увођења у посед пет дана раније, због протеста суседа и сумеђника: *CODEX ZICHY IX*, 190–192.

[156] КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 121, 379; IMBER 1990, 135–136.

[157] ENGEL 2001a, 291.

Хуњади је још од 1447. године спремао велику кампању против Османлија, коју је започео у позно лето наредне 1448. године.[158] У борбу је позвао и деспота Ђурђа, али је он, свестан моћи Турака и имајући на уму ранија искуства о последицама угарског ратовања на територији Србије, одбио да учествује у походу. Хуњади је у септембру 1448. године са војском прешао Дунав код Ковина и улогорио се на ушћу Мораве, код браничевског села Суботице. Одавде је наставио преговоре са деспотом, које је водио преко Ђурђевог „челника ризничког", Дубровчанина Паскоја Соркочевића.[159] Како преговори нису уродили плодом, јер је деспот обећавао само строгу неутралност, Хуњади је са војском састављеном од Угара, Пољака, Чеха, Немаца и Влаха кренуо долином Мораве на југ. Деспот је, изгледа, о угарском напредовању обавестио султана. Угарска војска понашала се као да пролази кроз непријатељску земљу – пљачкала је и харала Моравском долином, а српско становништво склањало се у градове. Преко Крушевца, будуће „Јанкове клисуре" и Топлице Хуњадијеве трупе избиле су на Косово поље, где су се 17. октобра сударише са Турцима и у тродневној бици претрпеле потпуни пораз.[160]

Бежећи са Косова, Хуњади је био заробљен од деспотових људи у „Загорју" (Ваљевској Подгорини) и одведен у Смедерево, где је утамничен. Вицегубернатор Ладислав Сепеш писао је 17. новембра 1448. године градским властима Пожуна да се са Хуњадијем часно поступа. Међутим, губернатор се 14 месеци касније жалио како је у Смедереву држан много дана под најстрожим надзором и на ивици смрти. Угарски сабор који се састао у Петроварадину крајем новембра 1448. године, тражио је од деспота Ђурђа да ослободи губернатора. После дужих преговора, постигнут је споразум да се деспоту исплати 100.000 дуката, на име штете коју је угарска војска починила у Србији, и да му се врате угарски поседи, осим оних које је Хуњади држао у складу са ранијим уговорима. То се односило на поседе које је Хуњади стекао сходно уговору из 1444. године, постигнутом посредништвом кардинала Чезаринија, и на оне које је држао по уговору о веридби Ладислава Хуњадија са деспотовом унуком

[158] Хуњади је намеравао да топове и ратна кола спусти низ Дунав бродовима до Београда: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 151–152, 377–379.

[159] FEJÉR 1844, 119–125; КОСТИЋ 1925, 83–86; BONFINI, 481; CHALCOCANDYLAS, 124–126; КОНСТАНТИН МИХАИЛОВИЋ, 30–31; РАДОНИЋ 1905, 254–256; РОКАИ 1983б, 143–144, 160; СПРЕМИЋ 1994, 336–337.

[160] Султан је побио и Влахе који су током битке прешли на турску страну: *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 236; CHALCOCANDYLAS, 126–137; SCHWANDTNER I, 326–329; BONFINI, 482–485; ОРБИН, 121; РАДОНИЋ 1940, 256–257; ЈИРЕЧЕК I, 373; БАБИНГЕР 1968, 46–49; *ИСН II*, 263–264 (М. Спремић); СПРЕМИЋ 1994, 336–342; ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006, 143; ENGEL 2001a, 291.

Јелисаветом. Међутим, Хуњади је морао да поништи све одредбе које је у вези са тим поседима донео против деспота, коме је требало да врати одговарајуће исправе. Угри су се, такође, обавезали да убудуће неће ратовати преко Србије, изузев у случају да помажу њеног владара. Пошто је уговор утаначен, а Хуњадијев старији син Ладислав дошао у Смедерево као талац, деспот је ослободио губернатора. Јован Хуњади је из српске престонице отишао у Сегедин, крајем децембра исте године.[161] Овако формулисане одредбе које се тичу деспотових поседа нису баш најјасније, односно, не види се шта је то Хуњади требало да врати, јер је држао мимо наведених споразума. Наиме, највећи број поседа за које се зна да их је губернатор до тада држао и они које је вратио деспоту 1448. године били су му предати још 1444. године. Хуњади је 1448. године био приморан да деспоту врати тврђаву Ершомљо са свим њеним селима и поседима,[162] а исто се може закључити и за Вилагошвар и његово властелинство.[163] Осим тога, после изласка из смедеревског затвора Хуњади је и даље у својим рукама имао Токај, Тур, а вероватно и Варшањ.[164]

Губернатор је касније, 1450. године, за своје невоље у Смедереву оптуживао деспотову породицу, његове великодостојнике Дубровчане Дамјана Ђурђевића и Паскоја Соркочевића, али и челника Михаила (*Michaelis vayvode Chelnek dicti de Uhad*), као и деспотове угарске фамилијаре Сандрина од Хелембе, Филипа од Рате, Ладислава од Патака и Фрању од Берекзоа.[165] Наведени челник односно војвода Михаило је несумњиво Михаило Анђеловић. По оцу Михаилу он је био унук ћесара

[161] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 152–153; *CODEX ZICHY IX*, 205; *ANNALES ECCLESIASTICI XXVIII*, 533–534; КОНСТАНТИН МИХАИЛОВИЋ, 31; FEJÉR 1844, 126–129; РАДОНИЋ 1905, 260; ЈИРЕЧЕК I, 373; KLAIĆ III, 270; *ИСН II*, 264–265, 328 (М. Спремић, С. Ћирковић); ЛОМА 1986, 13–23; СПРЕМИЋ 1994, 342–345; КАЛИЋ 2001, 166; БУБАЛО 2011, 232–233.

[162] DF 253500, 277522; SZABÓ 1890, 105; КРСТИЋ 2011б, 202.

[163] Вилагошвар је 23. октобра 1450. године био у деспотовим рукама, када је кастелан био Влатко, а подкастелан Брајислав: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 172–174; *ИСН II*, 328 (С. Ћирковић); ENGEL 1996 I, 458–459; БУБАЛО 2011, 233.

[164] Токај у жупанији Земплен и Тур и Варшањ у жупанији Спољни Солнок нису били обухваћени ни једним од два Смедеревска уговора из 1450. и 1451. године, а поуздано се зна да су Токај и Тур у то време били у Хуњадијевом поседу. За Токај смо већ навели да га је највероватније 1447. године Хуњади коначно откупио од Јискре, а 17. новембра 1449. године губернатор је послао једно писмо *egregio Nicolao de Zakol castellano nostro de Thokay* (*CODEX ZICHY IX*, 230). Једна Хуњадијева повеља издата је 1. априла 1450. године *in opido Thwr*: *CDP VII*, 468; БУБАЛО 2011, 234.

[165] РАДОНИЋ, *ДАП I/2*, 499–501; *CHRONICA RAGUSINA* JUNII RESTII, 298; DF 253500, 277522; мађ. регест, без помињања Михаила Челника и других деспотових фамилијара: SZABÓ 1890, 105.

Алексија или Манојла Ангела Филантропина, последњих хришћанских господара Тесалије. Отац му се доселио у Србију и настанио у Новом Брду, где се оженио Српкињом. Док је његов брат преведен у ислам и као Махмуд-паша градио каријеру на Порти, поставши на крају и велики везир, Михаило се истакао у служби српских деспота. Зна се да је Михаило Анђеловић од 1445. године био на положају великог челника.[166] Истакнуто је већ како је могуће да је он истоветан са српским војводом Михаилом, коме су 1439. године одузети поседи у Банату и Поморишју због сарадње са Турцима. Документ из 1450. године, у коме је челник Михаило наведен са угарским племићким предикатом *de Uhad* или *Uhod*, несумњиво показује да је овај српски велможа имао поседе у Угарској краљевини. У питању је посед Оход (Охат) које се налазио код Галада, јужно од Чакова у данашњем румунском Банату.[167] Није извесно колика је била стварна улога великог челника Михаила у Хуњадијевом заробљавању и формулисању услова под којима се губернатор ослободио из Смедерева. Наиме, оптужбе изношене пред државним сталежима 1450. године против деспотске породице и њихових фамилијара требало је да легитимишу одузимање њихових поседа у Угарској.

Угарско-турско ратовање није настављено, али није склопљен ни мир. Преговори о примирју вођени су током 1449. године. Посредник је био деспот Ђурађ, који је овлашћење да преговара добио од угарског сабора. Он је 21. маја исте године у Смедереву саставио нацрт угарско-турског примирја у присуству угарског палатина Ладислава Горјанског и ердељског војводе Николе Илочког. По том предлогу, примирје би било склопљено на седам година, а обухватало би, поред угарског краља и султана, и Србију, Босну, Влашку и Византију. За време трајања примирја, Србија и Влашка требало је да плаћају половину харача, а Босна цео износ. Ако султан не прихвати понуђене услове, деспот је предлагао да Србија и Влашка плаћају цео харач, а да Србија шаље помоћне трупе, као по споразуму између краља Жигмунда и султана. Како је слободан промет људи и робе преко Дунава био у интересу српске државе и њеног становништва, план је предвиђао да владари и становници Србије, Босне и Влашке могу несметано прелазити у Угарску. Деспотов предлог имао је, такође, и одредбу да турски трговци могу слободно да долазе у Београд, Ковин, Храм, Северин и Карансебеш, док би деспот одредио места на турској територији која би могли да

[166] Ферјанчић 1987, 207–212; Спремић 1994, 515–532.

[167] Посед Оход је 1456. године већ био у поседу Јована Хуњадија: Csánki II, 14, 54, 81; Milleker 1915, 149, 217–218; Engel 1996b, 14–15, 98, 167.

обилазе угарски трговци. Међутим, угарски сабор није прихватио овај мировни план српског владара, па је он одустао од даљег посредовања.[168] У исто време, пред угарским сабором нашли су се и представници деспота Ђурђа и босанског краља Стефана Томаша због спора који су два владара, угарска вазала, већ више година имала око Сребренице. Католичког босанског краља подржавао је и папски легат, па су губернатор, прелати и барони 24. јуна 1449. године известили папу Николу V да ће спор бити предат суду и да ће бити решен у корист онога који буде имао већа права на Сребреницу.[169] Томаш је против деспота ослонац тражио код Хуњадија и Угара, па се у новембру исте године обавезао и да ће заједно са њима наставити борбу против Турака.[170]

Све то је додатно заоштрило односе између деспота и угарског губернатора, кивног на српског владара зато што је одбијао да ратује са Турцима, заробио га и наметнуо му поменуте обавезе, и поврх тога, пружао подршку његовим противницима у Угарској. Када је његов син Ладислав Хуњади коначно пуштен из Смедерева, вероватно почетком 1450. године,[171] губернатор је прешао у контранапад. Својим акцијама на терену настојао је да обезбеди чврст правни основ. По овлашћењу сабора обратио се у јануару 1450. године папи Николи V да га разреши обавеза преузетих према деспоту Ђурђу, посебно истичући да уговор онемогућава угарској војсци рат против Османлија, због забране да улази на територију Србије.[172] У исто време, 13. јануара, Хуњади је пред сабором поднео тужбу против најугледнијих деспотових фамилијара и кастелана у Угарској, Сандрина од Хелембе, Филипа од Рате, Ладислава од Патака и Фрање од Берекзоа, оптужујући их заједно са челником Михаилом и деспотском породицом за своје заробљавање у Србији и за обавезе које су му изнуђене.[173] Хуњадијеве присталице су тих дана подизале тужбе и против других

[168] TELEKI X, 243–244; FEJÉR 1844, 142; РАДОНИЋ 1905, 261–262; ЈИРЕЧЕК I, 374; *ИСН II*, 267; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 121–122; ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ 1986, 118; СПРЕМИЋ 1994, 348.

[169] KATONA XIII, 651–654. Папа је почетком марта наредне 1450. године овластио острогонског надбискупа да посредује у сукобу између краља и деспота око Сребренице: JORGA, *NE II*, 438–439.

[170] TELEKI X, 245–246; СПРЕМИЋ 1994, 348–349; LOVRENOVIĆ 2006, 318.

[171] Ладислав је 19. децембра 1449. још увек био талац у Смедереву, када је дубровачка влада забранила својим грађанима у деспотовој престоници да буду његови чувари: JORGA, *NE II*, 431, n. 4; СПРЕМИЋ 1994, 351, нап. 84.

[172] *ANNALES ECCLESIASTICI XXVIII*, 533–534.

[173] Сачувана је тужба против Ладислава Патакија, деспотовог кастелана у Тањи, али будући да се у њој помињу и остале наведене личности, нема сумње да су и против њих покренути судски процеси. Пошто је заступник Ладислава Патакија пред сабором у потпуности негирао све оптужбе и изјавио да је Патаки

деспотових фамилијара. Тако је 23. марта 1450. године пред судом дворског судије Ладислава Палоција одржано рочиште поводом тужебе коју је 13. јануара против Јована од Чахоља поднео Симон Палоци, иначе судијин брат од стрица, због тога што је деспот Ђурађ послао своје фамилијаре, а нарочито поменутог Јована од Чахоља на поседе тужитеља Ордо и Дерзен у Берешкој, и Средње, Игнец, Чамоња, Доброка, Орљава, Ходљо, Моњорош и Ленђелфалва у жупанији Унг, одакле су отели сву стоку и све животиње тужитељевих кметова и опљачкали све њихове ствари и добра, а затим су наведене поседе попалили.[174] Окривљујући деспота како је Турцима предао истакнуте угарске племиће, Хуњади је на сабору издејствовао да српски владар као издајник буде осуђен на конфискацију свих поседа. Губернатор и његови фамилијари су одмах почели да заузимају Ђурђеве поседе у Угарској и изгоне његове чиновнике. Тако је Хуњади 12. марта одузео деспоту посед Сентпетерсег у Бихорској жупанији и доделио га свом присталици Фирентинцу Одоарду Манинију, жупану Мармарошке жупаније и надзорнику тамошње коморе соли.[175] Истовремено, Хуњади се спремао на отворени рат против Србије, окупљајући војску у којој је поред Угара било и чешких и пољских најамника. Са њима се спустио на саму границу, тако да је током пролећа 1450. године боравио у Београду и Ковину. У атмосфери која је створена деспотови фамилијари у Угарској нису могли или хтели да ваљано заступају интересе свог господара. Зато је деспот Ђурађ 21. априла 1450. године из Смедерева прекоревао свог фамилијара Јована Лекеша од Калоа што се на сабору није супротставио његовој

невин, губернаторов заступник је затражио да се одржи двобој између Хуњадијевог и Патакијевог мегданџије. Заступник Ладислава од Патака је то прихватио, па је сабор 13. марта одлучио да се двобој наоружаних коњаника, представника тужиоца и туженог одржи у Будиму, пред сабором 11. јуна исте године. Страна која победи у двобоју решиће парницу у своју корист: DF 253500, 277522; SZABÓ 1890, 105.

[174] Парница се потом вукла неколико година. Дворски судија је коначно 6. октобра 1453. године због разарања и спаљивања поменутих поседа, отимања стоке и друге имовине осудио Јована Чахољија на смрт и надокнаду штете конфискацијом његових поседа. Међутим, посредовањем бројних племића дошло је до измирења између Симона Палоција и Јована Чахољија, те су се 8. марта 1454. године пред Лелеским конвентом споразумели да Чахољи за откуп своје главе и свих трошкова који су из парнице проистекли и за задовољење штете Симону Палоцију исплати 500 златних форинти и преда једног опремљеног ратног коња. Наведену своту Чахољи је требало да исплати у два рока, до 15. септембра 1454. и 8. јануара 1455. године. Уколико Јован од Чахоља не буде могао или желео да исплати одштету, обавезао се да ће Симону Палоцију у залог предати прво једну, а потом и другу четвртину својих поседа Залка, Гебе и Паразња у Сатмарској жупанији: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 155–158, 174–180.

[175] DL 14342, 14344, 38298; регест: HAJNAL 1923, 116–117, no. 50, 51; БУБАЛО 2011, 233.

осуди, иако је знао да је деспот имао исправе угарских сталежа да је у свему што се збило поступио праведно и исправно. На савете да би са Хуњадијем требало склопити мир како би се избегала инвазија, разарања земље и уништења, деспот је Калаију пркосно одговарао да ће се супротставити Хуњадију и гонити га док је и једне главе у његовој држави, не само за веће штете, већ и за сваког ждрепца.[176]

Папа је 12. априла 1450. године ослободио Хуњадија обавезе поштовања Смедеревског споразума,[177] али је у међувремену посредовањем палатина Ладислава Горјанског и угарских прелата и барона у Смедереву 9. маја 1450. године склопљен нови договор између деспота и губернатора. По том споразуму који је, како ће се убрзо показати, имао само привремени карактер, деспот Ђурађ је са супругом и синовима признао губернатору Јовану Хуњадију и његовим синовима Ладиславу и Матији да и даље по праву залога држе деспотова добра у Угарској: град Мункач, вароши Ривули Доминарум (Нађбања), Сатмар, Немети и Дебрецин, те поседе Бесермењ и Даду, са припадајућим властелинствима, док им не исплати дуг од 155.000 дуката. Дуг ће бити намириван од годишњих прихода ових поседа, процењених на 6.700 дуката, као и од евентуалних других деспотових исплата Хуњадију и синовима. Породица Хуњади дужна је да Бранковићима врати наведена властелинства након исплате дуга.[178] Чинило се да је деспот средио односе са Хуњадијем, али су се током пролећа и почетком лета настављала насиља на његовим угарским поседима. Није јасно да ли се радило о догађајима везаним за сукобе са Хуњадијем, или о потпуно независним конфликтима.[179] Међутим, када је на сабору у јуну обнародована папска була од 12.

[176] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 158–159; GELCICH–THALLÓCZY, 513; BONFINI, 486–487; ОРБИН, 124; РАДОНИЋ 1905, 263–264; KLAIĆ III, 274–275; *ИСН II*, 267, 328 (М. Спремић, С. Ћирковић); СПРЕМИЋ 1994, 349–351.

[177] *ANNALES ECCLESIASTICI XXVIII*, 533–534.

[178] Споразума је прецизиран двема повељама, издатим у Смедереву од стране палатина Ладислава Горјанског 9. маја и деспота Ђурђа са породицом 10. маја 1450. године: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 159–162; КРСТИЋ 2012a, 154–151.

[179] Дворски судија Ладислав Палоци је 13. јуна 1450. године наложио Лелеском конвенту да заједно са његовим изаслаником позове Каспара и Тому, синове Блажа од Упора и њихову мајку на судско рочиште заказано за 1. август 1450. године, пошто је против њих поднео тужбу деспот Ђурађ са синовима. Каспар и Тома су оптужени да су заједно са Николом Хонтошем од Легењеа, уз сагласност и вољом Блажеве удовице, око 24. маја 1450. године упали са својим људима и кметовима из Упора у кућу Бенедикта Чигана у месту Thergew и тешко га претукли и повредили. Осим тога, када су се Каспару и Томи обратили деспотов фамилијар Ладислав од Бешенова и један кмет ради задовољења правде, тада су тужени извређали деспотовог фамилајара и претукли и заробили поменутог деспотовог кмета.

априла, којом се губернатор и сталежи ослобађају заклетви датих деспоту Ђурђу 1448. године, започео је још жешћи талас непријатељстава и напада на деспотове угарске поседе. Узалуд је деспот 24. јуна 1450. године поново прекоревао свог фамилијара Јована Лекеша од Калоа, како се није довољно залагао за њега на државном сабору. Посебно му је замерао што није противречио тврдњи да је постигнути споразум неважећи, јер је губернатор био утамничен. „Ако је губернатор био утамничен, остали барони Угарског краљевства који су постигли споразум нису били у тамници“, закључио је деспот Ђурађ Вуковић.[180] Деспотови протести нису имали ефекта, а сабор је наложио да се деспоту Ђурђу као издајнику одузму сви поседи у Угарској краљевини. Туроцијеве тврдње[181] да је до тога убрзо и дошло могу се сада поткрепити подацима из архивске грађе. Хуњадијева војска је у пролеће 1451. године опседала Вилагошвар, али по свему судећи није успела да га заузме. Међутим, губернатор је запосео деспотове градове Бечеј, Купиник, Сланкамен и Сремску Митровицу и у њима поставио своје кастелане.[182]

С друге стране, чини се да једна пресуда палатиновог суда од 20. септембра 1450. године у том тренутку није имала практичне негативне последице по српског владара. Наиме, у парници коју су више година због насилног заузимања дистрикта Падина (districtus de Padonya) у Мачванској бановини против деспота Ђурђа водили

Конвент и изасланик дворског судије су 23. јуна 1450. уручили туженима позив на рочиште: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 162–164.

[180] Незадовољан како га је заступао на саборима, деспот Ђурађ је 10. августа 1450. године из Смедерева тражио од Јована Лекеша од Калоа да све исправе које се односе на деспотову ствар преда његовом фамилијару Гаспару од Фелеђхазе. Изгледа да Калаи то није учинио, јер му је деспот и 13. јануара 1452. године налагао да његове парничке исправе, које му је поверио деспотов нотар Јован, преда смедеревском војводи Вукосаву и поменутом нотару Јовану. Могуће је, ипак, да се радило о различитим парницама: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 165, 167–168.

[181] SCHWANDTNER I, 262.

[182] Јован Гути, настојник конвента хоспиталаца из Стоног Београда, био је кастелан Сремске Митровице 17. априла 1451. године: DF 202837; HAZI I/3, 317–318. Као Хуњадијеви кастелани у Купинику 16. јула исте године помињу се Андрија од Бешенова и Валентин од Темешкеза: DF 259529. Да је Хуњади заузео Сланкамен сведоче његове исправе издате 12. и 26. марта и 15. и 16. јула 1451. године у овом сремском граду: DL 37613, DF 231283, 231292, DL 14488, DF 259529; HAJNAL 1923, 118, no 58. Исто се може рећи и за Бечеј, у коме је губернатор боравио крајем јануара и почетком фебруара, затим у марту 1451, као и у јулу исте године, када је пратио ток преговора о помирењу с деспотом. Хуњади је такође боравио у Бечкереку 18. јула, одакле је наредних дана отишао у Сегедин: DL 16756, 86684, DF 240090, DL 31622, 81028, 29273; TELEKI X, 281–282, 287; XI, 169; *CODEX ZICHY IX*, 299–303; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 379; HAJNAL 1923, 120, no 66.

прво Ладислав Мароти, а после његове смрти 1447. године његови синови Лајош и Матија, палатин Ладислав Горјански је осудио српског деспота због насиља и наложио му да поменути дистрикт са селима и другим припадностима врати Маротима.[183] Овај посед јужно од Саве у Мачви имао је замршену историју. У бурним годинама после Косовске битке доспео је у руке краља Жигмунда, који је током свог похода у Браничеву 13. јула 1392. године Падину заједно са поседима Harastich, Lizkoth, Chakarya, Negramazmelleky, такође у Мачви, даровао племићу Шимраку Кукујевачком, као надокнаду за његове сремске поседе опустошене од Турака.[184] Када је Шимрак касније проглашен неверним, посед Падину добио је верни присталица краља Жигмунда, дугогодишњи мачвански бан Јован Мароти. Деспот Ђурађ је у неком тренутку током унутрашњих сукоба у Угарској (*in his elapsis disturbiorum temporibus*) одузео Падину и припадајућа села Маротима, али је после измирења са њима обећао да ће Ладиславу Маротију и синовима вратити овај посед. Ипак, деспот је 1447. године спречио увођење Ладислава Маротија и његових синова у посед дистрикта Падине, због чега је три године касније палатин донео наведену пресуду. Изгледа да је Падина заједно са насељима Горња Падина (Felsw Podina) и Степановац касније доспела у руке Лајоша и Матије Маротија. Наиме, после изумирања ове породице 1476. године поменута насеља су заједно са другим селима која су припадала њиховој тврђави Рача дарована дворском судији Стефану Баторију (1477). Ипак, не зна се поуздано да ли је дистрикт Падину Маротима вратио деспот Ђурађ, или су наведена насеља прикључена Рачком властелинству тек пошто је 1476. године краљ Матија освојио Мачву од Турака.[185]

Упоредо с јачањем Хуњадијеве моћи у Угарској окупљала се и снажила и његова опозиција. Док је постизао успехе у сукобима са деспотом на југу, Хуњади је у

[183] АСАНУ бр. 409/17; у регесту објављеном код HERPAY 1916, 54, no 132, Падина је погрешно наведена као „Gadonya".

[184] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 32.

[185] DL 34309; ROKAI 1983v, 357–359, 417; ЋИРКОВИЋ 1994, 69. Ни Падина ни друга насеља која се јављају заједно са њом данас нису убицирана. Разлог томе лежи у потпуном нестанку средњовековних топонима на ниским, плавним подручјима уз реке Саву, Дрину и Битву: БЛАГОЈЕВИЋ 1994, 84–86. У палатиновој пресуди из 1450. године наводи се да се дистрикт Падина налази „in comitatibus de Macho et Be[lin?]": АСАНУ бр. 409/17. Из турских пописа насталих у 16. веку види се да је село Падина (Подине) лежало у нахији Горња Мачва, насупрот тврђаве (Сремска) Рача. То одговара чињеници да су 1477. године Падина, Г. Падина и Степановац „ultra fluvium predictum Zawe" припадали тврђави Рача. Храстина (Храстиште или Храсница, 1392. забележена као Harastich) била је у Шабачкој нахији: ХАНЦИЋ 1970, 149, 221; HANDŽIĆ 1986, 107, 141.

лето 1451. године трпео велике губитке на северу у рату са Јованом Јискром. То је навело губернатора да приступи преговорима са деспотом и његовом породицом, који су са своје стране такође били заинтересовани за споразум и помирење. Преговори између две стране вођени су у Београду током касног пролећа и лета 1451. године посредовањем изасланика најмоћнијих угарских барона: великоварадинског бискупа Јована Витеза, палатина Ладислава Горјанског, ердељског војводе Николе Илочког и дворског судије Ладислава Палоција. Договарање није ишло лако, па је мировни уговор коначно утаначен почетком августа. Деспоту су враћени неки градови које су Хуњадијеви људи успели да заузму, као што су Купиник, Сремска Митровица, Сланкамен и Бечеј. Деспот Ђурађ и палатин Ладислав Горјански су 7. августа 1451. године у Смедереву издали повеље, која садрже одредбе мировног споразума између Бранковића и Хуњадија. Мир је требало да учврсти династички брак, којим би се Хуњадији ородили са својим противницима Бранковићима и Цељскима. Договорено је да се деспотова десетогодишња унука Јелисавета, кћи Кантакузине Бранковић и грофа Улриха Цељског, уда на Светог Николу 1453. године за млађег губернаторовог сина Матију, потоњег угарског краља. Она је, као што је већ речено, још 1448. године била верена за старијег Хуњадијевог сина Ладислава. У случају да до брака између Матије и Јелисавете не дође, деспот и његова породица се обавезују да ће Хуњадију предати Вилагошвар у Зарандској жупанији, Купиник, Сремску Митровицу, Сланкамен и Земун у Сремској, Бечеј и Бечкерек у Торонталској и Вршац у Крашовској жупанији, као и поседе у Берешкој, Сатмарској и Бихарској жупанији (Мункач, Немети, Сатмар, Нађбању, Бесермењ и Дебрецин), које је губернатор већ држао. Уговором је предвиђена могућност да Хуњади у међувремену врати деспоту поседе у Берешкој, Сатмарској, Саболчкој и Бихарској жупанији, а деспот се обавезао да ће у том случају на овим поседима за кастелане и чиновнике постављати Угре; уколико до брака не дође, поменути градови поново се враћају Хуњадију. Јелисавета је и после удаје требало да остане у православној вери, а уговор је својим печатом оверио и смедеревски митрополит Атанасије.[186]

Пола године раније, у фебруару 1451, на османски престо је после смрти Мурата II ступио његов енергични син Мехмед II (1451–1481). Кријӯћи своје праве намере да оконча постојање вазалних држава на Балкану и њихове територије

[186] TELEKI X, 305–312; FEJÉR 1844, 149–157; BÁRÁNY 1845, 9–15; РУВАРАЦ 1934, 378–379; РАДОНИЋ 1905, 266; *ИСН II*, 328 (С. Ћирковић); БУБАЛО 2011, 234. СПРЕМИЋ 1994, 365, сматра да су сви у уговору наведени поседи обећани Хуњадију уз девојку, а не уместо ње, ако до брака не дође.

подвргне непосредној османској власти, нови султан је обновио уговоре са околним владарима. Пре јуна исте године потврдио је вазалне обавезе деспота Ђурђа, харач у износу од 50.000 дуката и слање помоћног одреда од 1500 коњаника, обећавши му, заузврат, мир док су живи он и његов син Лазар.[187] Деспотовим посредовањем 24. новембра 1451. године склопљено је и угарско-турско примирје на три године, које је обухватало и Србију, Босну, Дубровник и Влашку. Уговор је садржавао одредбу о слободном кретању трговаца и посланика, који су по истицању примирја могли слободно да се врате у своју земљу. Било је, такође, предвиђено и гоњење разбојника који су починили кривично дело на другој страни, као и надокнада штете.[188] Овим споразумом султан је признао и деспотове поседе преко Дрине, у Босни, па је краљ Стефан Томаш, после вишегодишњег непријатељства са деспотом, решио да се са њим измири у јесен 1452. године.[189] У исто време, у Угарску је стигао млади краљ Ладислав V Посмрче, који се ослободио туторства свог моћног рођака, цара Фридриха III Хабзбуршког. За новог старатеља дванаестогодишњег краља одређен је Улрих Цељски, док је Хуњади у накнаду за то добио велике поседе. Он је именован за генералног капетана Угарске и стекао је наследну титулу бистричког жупана. Промене које су се догодиле у Угарској произвеле су прекид угарско-турског примирја, али до рата није дошло, јер се султан окренуо освајању Цариграда.[190]

Подела деспотских поседа у Угарској између Хуњадија и Бранковића, озваничена у Смедереву у августу 1451. године, остала је трајна. Деспотска породица више никада није успела да поврати Мункач, Дебрецин, Бесермењ, Сатмар, Немети, Нађбању, Фелшебању, као ни Токај. Како је брак између младог Матије Хуњадија и

---

[187] Ђурђу је враћена и кћи Мара, као и територије Топлице и Дубочице за њено издржавање: КОНСТАНТИН МИХАИЛОВИЋ, 32; БАБИНГЕР 1968, 61; *ИСН II*, 289 (М. Спремић, Ј. Калић); СПРЕМИЋ 1994, 361–362;

[188] Угарски сабор ратификовао је уговор 13. априла 1452. године: IORGA 1897, 23–27; ЈИРЕЧЕК I, 375; ЋИРКОВИЋ 1971, 104–106; *ИСН II*, 290 (М. Спремић, Ј. Калић); СПРЕМИЋ 1994, 366–367. Покушај Хуњадија да уговором буде обухваћена и Византија, и да као гаранцију за то смести угарску посаду у једну од њених пограничних тврђава, Селимвriју или Месемврију, није био реалан: КАПИТАНФИ 1978, 213–223. Дубровачке власти су тек три месеца после ратификације уговора о угарско-турском примирју, а скоро годину дана после измирења деспота Ђурђа и Хуњадија, 13. јула 1452. године честитале српском владару поводом тога што је тврђава Сребрник поново дошла у његове руке и зато што се помирио са губернатором Угарске: GELCICH–THALLÓCZY, 514–517.

[189] СПРЕМИЋ 1994, 376, 378.

[190] ЋИРКОВИЋ 1971, 106–107; *ИСН II*, 291 (М. Спремић, Ј. Калић); М. СПРЕМИЋ 1994, 397–398, 402; РОКАИ 2002, 157; КАЛИЋ 2001, 171.

деспотове унуке остварен, у рукама деспота Ђурђа и његове породице остали су утврђени градови Купиник, Сремска Митровица, Бечеј, Вршац, Вилагошвар, као и Таља, Регец, Богдогке, заједно са поседима који су ишли уз наведене тврђаве. Деспот је задржао још неке поседе у Угарској, као што је Торбаћ у Пилишкој жупанији.[191] С друге стране, Јован Хуњади је у периоду после помирења са деспотом стекао и неке поседе у Србији. Хуњади је 1453. године извршио, наводно добровољну, замену добара са српским калуђерима из Београда и тако дошао у посед Рудишта, трга и рудника олова и сребра, који се налазио код Рипња. Наведени рудник је Београдској митрополији својевремено највероватније даровао деспот Стефан Лазаревић. Генералном капетану Угарске припао је трг (opidum) Рудишта са селима, поседима, пасиштима, планином, окнима злата, сребра, минерала и осталих метала, са ораницама и теренима који се не обрађују, њивама, ливадама, шумама и луговима, доловима, текућим водама и рибњацима, млиновима и млиништима, виноградима и са свим правима.[192] Рудишта су у то време имала ковницу, у којој је кован деспотов, а потом и заједнички новац деспота Ђурђа и Јована Хуњадија – позната је врста сребрног новца са натписом РОУДИЩА и лавом Бранковића на аверсу, и натписом ВОЕВОДА ИВАНИШЬ на реверсу. И друге врсте њиховог заједничког новца, са представом деспота и латиничним натписом DESPO GVRG. на лицу и IOHANES D. HW. R. VNGARI. на наличју, око грба Хуњадија, кована је највероватније у Рудиштима. Ове емисије репрезентују ситуацију у којој је бистрички жупан и ердељски војвода био власник рудника и ковнице на територији државе српског деспота.[193]

[191] Торбаћ је остао у поседу породице Бранковић и за време владавине деспота Лазара. Пошто је деспот Лазар умро без мушких наследника, Торбаћ је био враћен угарској круни, а краљ Матија је 22. октобра 1459. године овај посед даровао Михаилу Орсагу од Гута: DL 15411; регест: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 247.

[192] Краљ Ладислав V је 15. августа 1453. године потврдио Јовану Хуњадију и његовим синовима Ладиславу и Матији замену трга и рудника Рудишта са београдским калуђерима, и наредио Арадском каптолу да уведе Хуњадија у посед Рудишта. Каптол је 10. јануара 1454. године саставио извештај о увођењу Хуњадија у посед Рудишта, које је обављено 27. децембра 1453. и наредних дана. Као суседи и сумеђници присуствовали су деспотов заступник Григорије Влах, дијак Елеш као представник Београда и његовог подручја, и српска властела челник Радослав и војвода Никола. Краљ Ладислав V је 12. маја 1456. године у Будиму новом даровницом потврдио Хуњадију посед Рудишта: TELEKI X, 413–416, 519–521. У то време у Рудиштима је формирана и мања дубровачка колонија: Диниħ 1958, 58–66; Диниħ 1962, 24–26; ХРАБАК 1956, 99–105; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 307–308; ЋИРКОВИЋ 1994, 70; КРСТИЋ 2002, 156–158.

[193] Диниħ 1962, 24–26; *ЛЕКСИКОН ГРАДОВА*, 245, s. v. *Рудишта* (А. Крстић). У нашој нумизматици није препознато да је „војвода Иваниш“ из Рудишта заправо Јован Хуњади, и да се ради о још једној врсти

О деспотовим властелинствима у Угарској и службеницима на њима поново смо обавештени највише захваљујући сукобима и споровима који су на тим поседима избијали. Посебно је занимљив један акт дворског судије Ладислава Палоција, упућен Будимском каптолу 3. децембра 1453. године, који се односи на Вилагошвар. Наиме, када су 23. октобра 1450. године каноници Арадског каптола заједно са краљевим представником, према одлуци државног сабора, одређивали границе свог поседа Казакер у Арадској жупанији према подручју деспотове тврђаве Вилагошвар, напао их је подкастелан Вилагоша Брајислав заједно са „многим Рашанима“ и другим становницима и кметовима из деспотове вароши Ширија. Ово насилно спречавање одређивања међа учињено је, према тужби, по налогу и са знањем деспота, његове породице и деспотовог кастелана Влатка. Осим тога, подкастелан Брајислав и Срби насељени на Вилагошварском властелинству оптужени су и за друга насиља над кметовима Арадског каптола.[194] Овај документ показује да је деспот у Вилагошвару средином 15. века поново имао српске службенике као и десетак година раније, што углавном није била пракса на другим деспотским добрима. Још значајније је непосредно сведочанство о присуству бројних Срба у Вилагошу и околини, што је несумњиво била последица спонтаног или планског пресељавања становништва из Србије на деспотове поседе у Угарској. Треба напоменути да су Срби све до сеоба у Русију средином 18. века чинили значајан део популације Вилагоша.[195] Из цитираног документа произилази да су кастелан Влатко и подкастелан Брајислав још увек

заједничког новца деспота Ђурђа и Хуњадија кованој у Рудиштима, поред оне са латинским натписима. Зато се погрешно тврдило и тврди да је у питању једина „самостална – феудална емисија новца“ настала у Деспотовини. Међутим, управо чињенице да у консолидованој и централизованој држави српских деспота *не постоје* самосталне емисије властеле, и да је деспот Ђурађ осим са Хуњадијем заједничке емисије новца имао у Сребреници са краљем Стефаном Томашем, недвосмислено искључују сваку могућност да је „војвода Иваниш“ био неки локални великаш. Уп. Марић 1956, 115; Видак 1961, 143–149; Димитријевић 1970, 71–86; Димитријевић 2001, 411, 421; Димитријевић 2005, 92–93; Иванишевић 2011, 427.

[194] Они су оптужени да су на слободном путу убили два вола једном кмету Арадског каптола из села Међер, док се враћао са дрвима из шуме која припада том поседу, другој двојици кметова из истог села отели су двоја кола, а још двојицу каптолских кметова су тешко претукли. Осим тога, они су окривљени и да су отели четири коња од јобађа Арадског каптола са поседа Микелака, и нису желели да их на захтев каноника врате. Зато је дворски судија 3. децембра 1453. наложио Будимском каптолу да са његовим изаслаником испита ове оптужбе и о нађеним чињеницама извести краљев суд: DL 29809; Thallóczy–Áldásy, 172–174.

[195] Ивић 1929, 180, 424; *ИСН IV/1*, 198–199 (С. Гавриловић).

обављали своје дужности у Вилагошвару почетком децембра 1453. године. На Влатка се свакако односи и помен кастелана Ладислава (тј. Владислава) у једном другом акту дворског судије, насталом две недеље раније, а поводом одлагања рочишта у парници коју су Албert и Јован Лошонци повели против деспота Ђурђа и његовог заповедника у Вилагошвару.[196] Међутим, изгледа да Влатко и Брајислав нису непрекидно били на дужности у Вилагошвару од октобра 1450. до децембра 1453. године, или су можда и у овој деспотовој тврђави, као у неким другим, истовремено постојала два кастелана и више подкастелана. Наиме, у једној исправи од 25. јануара 1452. године помињу се деспотов капетан Вилагошвара Бенедикт, син Николе Визкезија, и подкастелани Стефан и Себастијан Нађ.[197]

Поуздани деспотов фамилијар Сандрин од Хелембе налазио се у пролеће 1453. године још увек на дужности кастелана тврђаве Болдогке. Против деспота Ђурђа, Сандрина и његовог сина Ладислава, подкастелана тврђаве Болдогке Ладислава и Валентина Шаркозија, као и четворице Сандринових фамилијара, тужбу је краљевом дворском суду уложио Силвестер од Торне. Поменути Сандринови подкастелани и фамилијари оптужени су да су насилно упали на тужиочев посед Енч у Абаујварској жупанији и заробили једног његовог кмета, одвели га у тврђаву Болдогке и тамо га осудили на смрт. Осим тога, они су на деспотовом поседу Рад у Абаујварској жупанији наводно заробили петорицу Силвестрових кметова са поседа Енч и у ланцима их одвели у тврђаву Болдогке.[198]

Деспотов кастелан у Тањи био је и даље Ладислав Патаки, који је у више наврата имао озбиљних проблема са својим суседима. Деспот Ђурађ, кастелан Тање Ладислав Патаки и његов син Михаило лично су поднели тужбу дворском судији Ладиславу Палоцију против Ладислава од Доба, четворице његових другова племића и њихових фамилијара, оптужујући их да су 15. октобра 1452. године наоружани упали у деспотову кућу и тврђаву Таља. Како тамо нису успели ништа да постигну, отишли су на деспотов посед Мад, где су тешко озледили његовог фамилијара Јована од Ендреда

[196] Рочиште у парници чији садржај није познат, осим да су поред деспота и кастелана (В)Ладислава била тужена још четворица људи са Вилагошварског властелинства, одложено је 30. новембра 1453. за 1. мај 1454. године: *BÁNFFY CSALÁD OKLEVÉLTÁRA I*, 675–676.

[197] Исправа из архива породице Ердеди налази се у Бечком архиву (D. 9056), а у MNL-у нема приступачног снимка. Податке о капетану и подкастеланима наводимо према: ENGEL 1996 I, 459, II, 260.

[198] Дворски судија је 3. априла 1453. године заказао рочиште за 1. мај 1453. године. Изасланици двора и Лелеског конвента су 15. априла позвали оптужене пред суд дворског судије, и о томе му послали извештај 18. априла 1453. године: DF 222523; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 168–170.

и отели му читаву летину која припада поменутој тврђави, вредну 200 златних форинти.[199] Према другој тужби коју су Ладислав Патаки и његов син поднели краљу, племићи Петар и Никола од Сокола су око Божића 1453. године заједно са својим фамилијарима и кметовима са поседа Ибрањ, Керезтот, Ракамаз, Саболч и Балша у Саболчкој жупанији на десној обали Тисе, ноћу наоружани упали у куће деспотових фамилијара Освалда Литерате и Петра Сентеша на поседу Керестур у Земпленској жупанији на супротној обали реке, похарали их и отели им укупно 400 златних форинти. Том приликом су Петровој супрузи батинањем нанели смртоносне ране, а њега и Освалда Сентеша су заробили и држали у оковима. Поред тога, одвели су сву крупну и ситну стоку деспотових кметова из Керестура.[200] Једна тужба препозита и Сепешког каптола, поднета крајем зиме 1456. године краљу Ладиславу V, садржи још занимљивих података о деспотовим кастеланима у северној Угарској и насиљима која су чинили на поседима ове црквене институције. Оптужени су кастелан деспота Ђурђа и сина му Лазара у Регецу Филип од Кате и подкастелан Антоније Ваш да су око 29. септембра 1455. године, „по одобрењу и жељи својих господара" заузели храстове шуме Елевхеђ и Сакалхеђ у јужном делу атара каптолског поседа Лиска, и одатле отерали 200 угојених свиња. Потом су око 2. фебруара 1456. године Ладислав Патаки и његов син Михаило, као и Павле од Патаја и Ђорђе од Парлага, кастелани Токаја и фамилијари Јована Хуњадија, незаконито заузели неке рибњаке, ливаде, шуме, оранице и винограде у атару поседа Лиска према поседима Ујфалу, Шара и Виз, и прикључили их поседу Ујфалу. Затим су поменути фамилијари деспота и Хуњадија, као и Силвестер од Торње и његов син Стефан, насилно заузели један део шуме на истом поседу Лиска, који се налази на обе обале реке Бодрог, као и део ораница са јужне стране те шуме, и припојили их њиховом поседу Зеђ. Силвестер и Стефан Торњаји су за себе такође заузели део поменутог брда Елевхеђ под виноградом. Штета коју су деспот, Хуњади и Торњаји нанели Сепешком каптолу процењена је на износ од

[199] Дворски судија је већ 20. октобра 1452. године поводом ове тужбе наложио Лелеском конвенту да позове Ладислава од Доба на рочиште заказано пред краљевским судом за 13. јануар 1453. године. Изасланик дворског судије и један фратар су 2. новембра 1452. године обавили тражено испитивање и судско позивање, о чему су саставили белешку 6. новембра исте године: DF 222468; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 166–168.

[200] Краљ Ладислав V је зато 25. јануара 1454. године наложио Лелеском конвенту да позове оптужене на рочиште против тужилаца пред судом краљевог личног присуства, заказано за 1. мај 1454. године. Позив је туженима уручен 26. фебруара 1454. године, о чему је краљ обавештен 1. марта исте године: DF 222542; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 180–181.

200 златних форинти.[201] Наведене тужбе илуструју не баш мирну свакодневницу на деспотовим поседима у Угарској, чак и у време када није било великих сукоба. С друге стране, приметно је да деспотови и Хуњадијеви кастелани и фамилијари у неким случајевима делују заједно, настојећи да себи прибаве незакониту материјалну корист. Документи о судским споровима пружају податке о деспотовим службеницима нижег ранга, али показују и како су временом стасавали синови деспотових кастелана. Они се током шесте деценије 15. века појављују уз своје очеве и учествују у управљању деспотовим властелинствима. Изгледа да је деспотов кастелан Болдогкеа и Регеца Сандрин од Хелембе преминуо између 1452, када се среће последњи пут у изворима, и 1455. године, када се у Регецу јавља нови кастелан Филип Катаји. Једна оштећена исправа Лелеског конвента из 1457. године, без сачуваног датума, показује да је те године Ладислав Патаки још увек био деспотов кастелан Таље.[202] Из једног писма деспота Ђурђа од 31. маја 1454. године, упућеног палатину Ладиславу Горјанском поводом преговора о примирју са Турцима, сазнајемо да је деспотов (под)жупан у Торонталској жупанији, односно у Бечеју био извесни Шуљок (*Swliwk comitem de Beche*).[203] Највероватније је и кастелан Сремске Митровице Петар Занкфи, који се помиње између 1455–1458. године, такође био деспотов фамилијар.[204]

---

[201] Краљ је Ладислав V је зато 17. марта 1456. године из Будима послао свог представника да са изаслаником Лелеског конвента спроведе истрагу, што су они и учинили, и 23. априла известили краља да је тужба основана: DF 222647, 222648; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 197–199.

[202] DF 222672.

[203] Хуњади је преко поменутог бечејског жупана Шуљока комуницирао са деспотом, који је са своје стране претходно слао свог фамилијара Лудовика угарским сталежима: *CODEX ZICHY XII*, 237.

[204] Сремскомитровачки кастелан Петар Занкфи је 1. маја 1455. године дао на зајам 172 златне форинте племићу из Вуковске жупаније Николи од Сентпетера. Због тог дуга је поменути Никола 20. новембра исте године Занкфију дао у залог за 200 форинти своје делове поседа Хосубачи (Бачинци код Шида), који су раније припадали синовима Франка Таловца. Ердељски војвода и мачвански бан Никола Илочки је 25. априла 1456. године наложио Баношторском каптолу да Петра Занкфија и његовог брата Николу, сремскомитровачког пароха, уведу у посед делова Хосубачија, Петленда и Кеменда у Вуковској жупанији, које су стекли по праву залога, а који припадају Николи од Сентпетера. Увођење Занкфија у посед наведених делова имања обављено је 10. маја 1456. године, у присуству суседа и сумеђника Матије и Петра од Сентпетера, о чему је Баношторски каптол саставио одговарајућу исправу 25. маја 1456. године. Међутим, када је у лето 1458. године кастелан Петар Занкфи заробљен од Турака приликом њиховог упада у Срем и краткотрајног освајања Сремске Митровице, краљ Матија је 2. октобра исте године на молбу пароха Николе Занкфија тражио од Николе Сентпетерија да одмах врати поменути дуг од 172 форинте. Тај новац је био преко потребан како би се скупио новац за откуп

Као ни двадесетак година раније, деспот Ђурађ Вуковић и његови службеници ни током шесте деценије 15. века нису били нарочито вољни да поштују широке привилегије које су градовима у Угарској давали тамошњи владари. Краљ Ладислав V је 4. јуна 1453. године у Бечу издао повељу којом је потврдио старе привилегије грађана и становника Ковина добијене од краља Жигмунда, и поново их ослободио плаћања тридесетине, сваковрсних данака и изузео их од сваке друге власти. Истог дана, поводом жалбе коју су му против деспота Ђурђа поднели власти и грађани Ковина, да им његови трибутари наплаћују дажбине и бродарине, краљ је писао српском владару. Ладислав V је наредио деспоту Ђурђу да поштује ковинске привилегије и да Ковинцима и њиховој имовини и трговачкој роби не наплаћује било какве дажбине у местима наплате трибута који му припадају.[205] Иако се у краљевом писму изричито не каже да ли је деспот наплаћивао дажбине и царине Ковинцима на својим угарским поседима или на територији српске државе, позивање на градске привилегије добијене од угарских краљева јасно упућује на закључак да се првенствено радило о овом првом. О пословању угарских грађана на територији српске државе у овом периоду нема сачуваних изричитих података у изворима, али га је свакако морало бити. Нарочито када су у питању погранични градови као што је Ковин, који се налазио преко пута српске престонице. Смедерево је управо у време краткотрајне обнове српске државе постало њено главно привредно средиште, у коме су се концентрисали дубровачки трговци, о којима имамо највише података.[206]

Трагични крај хиљадугодишњег Ромејског царства оставио је дубок утисак на савременике и показао праве намере великог освајача. Убрзо по заузимању Цариграда, јула 1453. године, султан Мехмед II тражио је од деспота предају Смедерева и Голупца, али је српски владар одбио овај султанов захтев. Због тога су Турци спремали бродове да би освојили ове градове и Београд. Три наведене тврђаве на Дунаву требало је да буду база за даље османске нападе на Угарску.[207] У таквим околностима, на Западу је поново оживела идеја крсташког рата, а деспот Ђурађ је у том смеру предузео живу дипломатску активност. У Угарској је сабор у Будиму, уз учешће деспотових посланика, фебруара 1454. године донео одлуку о покретању рата против

заробљеног бившег заповедника сремскомитровачке тврђаве: DF 265613, 285268, 285269, 285270; WENZEL 1866, 334–335.

[205] ВИТКОВИЋ 1887, 15–23; MAGDICS 1888, 27–28, 29–30, 30–32.

[206] ЋИРКОВИЋ 1970, 61–69; КОВАЧЕВИЋ 1970, 103–120; КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ 2011, 257–262.

[207] RAČKI 1867, 151–152; БАБИНГЕР 1968, 94; ЋИРКОВИЋ 1968, 21; СПРЕМИЋ 1994, 403–404; КАЛИЋ 2001, 171.

Османлија и именовању Јована Хуњадија за заповедника (капетана) угарске војске. Истовремено, водеће угарске личности тражиле су да деспот посредује код султана за ново турско-угарско примирје. Међутим, дипломатски напори које је стари деспот уложио на Порти преко војводе Вукосава нису донели резултат.[208]

Средином јула 1454. године, султан Мехмед II је са великом војском кренуо на Србију. Османска ордија, подељена у више делова, преплавила је читаву земљу, предајући је огњу и мачу. Према сведочанствима савременика, освајачи су убијали мушкарце старије од четрнаест година, а жене и децу одводили су у робље. Нарочито су страдали крајеви поред Саве и Дунава. Народ је бежао у утврђења и неприступачне крајеве, покушавајући да избегне овакву судбину, што често није било могуће.[209] Стари деспот прешао је са породицом 26. јула на свој посед Бечеј у Угарској, намеравајући да обезбеди војну помоћ. Османлије су крајем јула избиле на Дунав и опселе Смедерево. Опсадом града руководио је лично султан. Но, за разлику од Островице на Руднику која се предала освајачу, престоница се чврсто држала. Српски одреди успели су и да изађу из града, заобиђу Турке и нападну их с леђа. Снажна артиљеријска ватра омогућила је освајачима да заузму спољни зид смедеревског утврђења, али је султан потом дигао опсаду и повукао се из Србије, јер је добио вест да Хуњади у Београду и Ковину спрема војску. Султан је из Србије однео велики плен и одвео бројне заробљенике, од којих је многе населио у околину своје нове престонице Цариграда. Велика ратна разарања пратила је глад и епидемија куге, која се јавила још претходне јесени.[210]

Пошто се султан повукао, деспот Ђурађ се вратио у Смедерево, где је одмах почео да прикупља војску. Са својим и деспотовим трупама Хуњади је ноћу 29. септембра кренуо из Београда, и преко Рудишта и Жабара (код Тополе) стигао до Крушевца, где је изненадио и потукао Османлије 1. октобра 1454. године. Заробљени турски заповедници на челу са санџакбегом Крушевца Фериз-бегом послати су деспоту у Смедерево, а угарско-српска војска продрла је у Понишавље, одакле се преко Видина вратила у Београд. Међутим, настојања српског и угарског двора да

[208] FEJÉR 1844, 200–202; JORGA, *NE IV*, 84–86; РАДОНИЋ, *ДАП I-2*, 549–556; *CODEX ZICHY XII*, 237–239; ЋИРКОВИЋ 1971, 107–109; *ИСН II*, 294–295 (М. Спремић, Ј. Калић); СПРЕМИЋ 1994, 404–409, 417–419.

[209] *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 237; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 185–186; *ИСН II*, 296 (М. Спремић, Ј. Калић); СПРЕМИЋ 1994, 419–420.

[210] RAČKI 1867, 153–155; TELEKI X, 430–431; *CODEX ZICHY IX*, 462; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 186–187; ЈИРЕЧЕК I, 380; БАБИНГЕР 1968, 94; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 123; *ИСН II*, 296 (М. Спремић, Ј. Калић); СПРЕМИЋ 1994, 420; КАЛИЋ 2001, 171–172; ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006, 144–145.

после ових операција склопе мир на Порти нису дала резултата.[211] Намеравајући да организује даљу борбу, Хуњади је јесен 1454. године проводио у јужној Угарској. Планирао је да одржи сабор у Београду, у коме су чувани бројни турски заробљеници. Сабор је, међутим, средином децембра одржан у Петроварадину, уз учешће прелата и великаша јужне Угарске. Подозрив према договорима племства, краљ је одмах распустио сабор, најављујући нови у Будиму, који би расправљао о борби против Турака.[212]

У рано пролеће 1455. године, сулатан Мехмед II поново је напао Србију, овога пута њене јужне крајеве. После четрдесетодневне опсаде пало је Ново Брдо, а са њиме читав јужни део Ђурђеве државе.[213] Стари деспот се у то време налазио у Угарској, где су на сабору у Ђуру прављени планови о великој европској коалицији против Осамнлија. О својим разговорима са деспотом у Ђуру папу Каликста III обавештавао је фрањевачки проповедник Јован Капистран. Он је 21. јуна 1455. године писао папи како се српски деспот обратио за помоћ угарским баронима, јер су Турци заузели најбогатији рударски град у Србији Ново Брдо. Овај рударски центар је годишње наводно доносио деспоту 120.000 златника прихода. Остали градови су опседнути од Турака и само што нису пали. Капистран је такође јављао папи да је Јован Хуњади обећао како ће за супротстављање Турцима од својих средстава опремити 10.000, а угарски краљ 20.000 коњаника, док је српски деспот, и поред тешке ситуације у којој се нашао, вољан да опреми 10.000 оклопника.[214] Од тога, као и обично, није било

---

[211] FEJÉR 1844, 202–204; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 187–190; МАКУШЕВ 1882, 81–84; ДИНИЋ 1958, 59–62; *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 238; ОРБИН, 125–126; BONFINI, 287; ЈИРЕЧЕК I, 380; ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ 1961, 133; БОЖИЋ 1952, 135; БАБИНГЕР 1968, 84; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 124; *ИСН II*, 296 (М. Спремић, Ј. Калић); СПРЕМИЋ 1994, 421–422, 424; КРСТИЋ 2001, 21.

[212] РАДОНИЋ, *ДАП I–2*, 577–578; ДИНИЋ 1958, 61–63; *CODEX ZICHY IX*, 475; БОЖИЋ 1952, 135; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 124–125; СПРЕМИЋ 1994, 425.

[213] КОНСТАНТИН МИХАИЛОВИЋ, 36; *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 238; FEJÉR 1844, 212–216; FERMENDŽIN, 222–223; BONFINI, 498–499; ОРБИН, 126; ЕЛЕЗОВИЋ 1932, 75–76; ЈИРЕЧЕК I, 380; БАБИНГЕР 1968, 107–108; *ИСН II*, 297–298 (М. Спремић, Ј. Калић); СПРЕМИЋ 1994, 430–433; КАЛИЋ 2001, 172–173; ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006, 145–146.

[214] Веома су нереалне биле процене Јована Хуњадија, који је веровао да се за три месеца Турци могу истерати из Европе ако се буде организовала општа антитурска лига, а могла би се чак повратити и Света земља: FERMENDŽIN, 222–223; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 192. Могуће је да су овакве изјаве ипак биле само намењене папи и западним владарима, како би се подстакло организовање крсташке војске. Деспот Ђурађ је одлучно одбацио Капистранове предлоге да прихвати католичанство: ОРБИН, 127; СПРЕМИЋ 1994, 451.

ништа, па је српски владар био принуђен да склопи мир са султаном под врло тешким условима: читав јужни део земље, некадашња област Бранковића, Зета, све територије до Западне Мораве припале су султану, а за преостали део државе Ђурађ је сносио тешке вазалне обавезе. По склапању мира, деспот се најкасније у септембру исте године вратио у Смедерево.[215]

Српског владара сналазиле су у то време и друге несреће. Наиме, млада деспотова унука Јелисавета, верена за будућег краља Матију Корвина и предата његовом оцу Јовану пре краја 1453, умрла је од куге већ у јесен 1455. године.[216] Тиме је и последња формална веза између деспота и његовог „сина" Јована Хуњадија била прекинута, а две дубоко завађене породице ушле су у нове крваве сукобе. Хуњадијев шурак и капетан Београда Михаило Силађи почео је у околини Београда, према Смедереву, да зида нека утврђења против деспотове воље, што је изазвало српску реакцију. Када се Силађи извезао колима из Београда у позну јесен 1455. године, деспотови људи су га напали. Капетан се спасао бекством у град, али је његов брат Ладислав том приликом убијен. Прилика за освету указала се Силађију када се деспот са породицом крајем исте године склонио на свој посед Купиник у Срему. Силађи је ноћу 17. децембра напао старог деспота у Купинику, ранио га одсекавши му три прста десне руке, заробио га и затворио у Београду. Да би се ослободио, деспот Ђурађ је морао да исплати висок откуп – према неким вестима, чак 60.000 дуката. Осим тога, морао је да Хуњадију, који је стајао иза читавог подухвата, преда своје градове Бечеј и Шомљо, то јест Вршац, са припадајућим варошима, селима и пустарама. Деспот је пуштен да скупља новац, али је зато његова супруга Јерина боравила у Београду као талац. Овај поступак странке хуњадијеваца изазвао је велики револт како у Србији, где су неки деспотови поданици напали Угре који су дошли по откуп у Смедерево, тако и угарског краља Ладислава V, који је захтевао да се деспотица пусти, да се не исплаћује откуп и не отимају деспотова имања у Угарској.[217]

Пошто је 1455. године заузео јужне делове деспотове земље, султан Мехмед Освајач одлучио је да покори и њене северне остатке у Подунављу, као и угарски

[215] Fejér 1844, 216–218; Макушев 1882, 227; Thallóczy–Áldásy, 196; *ИСН II*, 298–299 (М. Спремић, Ј. Калић); Спремић 1994, 451, 456–460; Калић 2001, 173–174.

[216] Fermendžin, 224; Thallóczy–Áldásy, 193; Спремић 1994, 453, 474.

[217] Bárány 1845, 15–16; Pesty 1882, 406–408; Teleki X, 548; Константин Михаиловић, 38–39; *Родослови и летописи*, 239; Thallóczy–Áldásy, 199, 223–224; Орбин, 127–128; Јиречек I, 381–382; Olesnicki 1943, 22–23; Калић-Мијушковић 1967, 127; Спремић 1994, 471–473; Бубало 2011, 234–235; Крстић 2011б, 203–204.

Београд. Вишемесечне ратне припреме Османлија нису остале непримећене. Деспот Ђурађ настојао је да оспособи градове за што успешнију одбрану, нарочито престоницу Смедерево. Опскрбио је град храном, војском и оружјем, а сам се, као и претходне две године, повукао у Угарску, на своје Бечејско властелинство (*in la terra de Beche*).[218] За то време, угарски водећи кругови покушали су да добију помоћ европских држава, али је на крају само енергични папа Каликст III, преко свог легата кардинала Јована Карвахала, успео да организује крсташку војску која је у разним земљама почела да се окупља за рат против Турака. Истовремено, и у самој Угарској унутрашње размирице су се настављале, тако да је Хуњади, врховни заповедник угарске војске, могао да окупи само мањи део племства за предстојећу борбу. Он је преко Сегедина, Темишвара и Ковина стигао у помоћ Београду. Док је краљ Ладислав V напустио земљу и отишао у Беч, шаролики одреди крсташа пристизали су преко Будима и Петроварадина у Земун. Сеоску и градску сиротињу, студенте, монахе и друге, углавном ратовању невичне становнике немачких земаља, Аустрије, Чешке и Пољске предводио је фрањевац Јован Капистран. Ипак, само мањи део крсташа успео је да се до почетка опсаде пребаци у Београд. Главни терет одбране града поднела је његова посада, са Михаилом Силађијем на челу, као и житељи Београда.[219]

Османлије су прво напале Смедерево, спаливши његово подграђе, али су одбијени уз велике губитке. Затим се бројна турска војска, коју је водио лично султан, првих дана јула 1456. године окренула против Београда. Турски одреди нападани су широм Србије, па је султан морао део војске да остави на Руднику, као заштитницу главнини код Београда.[220] Османска војска је и са копна и са река опколила град. Да би пробио блокаду, Хуњади је уз помоћ деспота Ђурђа окупљао бродовље у Сланкамену. Хришћанска флотила, у којој су видног учешћа имали Срби, спустила се потом Дунавом до Земуна, где се 14. јула сукобила са османском речном морнарицом. Крвава

[218] Деспот је из Бечкерека (свакако *Bechekerek*, а не *Becheferef* како је прочитао Макушев) писао кардиналу Карвахалу 25. јуна 1456. године, обавештавајући га о напредовању Турака и молећи га за помоћ: МАКУШЕВ 1882, 110–111; мађ. регест: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 204, где се погрешно, као и у литератури, наводи да је писмо настало у Бечеју. Бечеј је као утврђено место тих дана заиста био главно боравиште српске владарске породице и двора. То је навео и сâм деспот Ђурађ у новом писму легату Карвахалу упућеном из Бечеја 13. јула: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 204–206.

[219] JORGA, *NE IV*, 131, 137, 141, 145–146, 159–160, 348–349; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 200–204, 206–208, 380–383, 386–387, 463–465, 467–470; TELEKI X, 499–501, 526–8; ДИНИЋ 1951, 23–24, 35–37, 48; ЕЛЕЗОВИЋ 1932, 76–77, 96–97; ЈИРЕЧЕК I, 383; БАБИНГЕР 1968, 117; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 128–142; *ИСН II*, 300 (М. Спремић, Ј. Калић); СПРЕМИЋ 1994, 477–480, 483.

[220] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 204–205; ЋИРКОВИЋ 1970a, 67; СПРЕМИЋ 1994, 479.

битка на рекама завршила се победом хришћана, што је на крају одлучило судбину читавог турског ратног подухвата.[221] Ипак, требало је издржати још седам дана жестоких јуриша Османлија и данонoћно гранатирање и поткопавање градских зидина. Уз огромне губитке браниоци су постигли свој циљ – Београд је сачуван од исламских освајача за следећих 65 година.[222] Хуњади је одмах започео обнову разореног Београда, у који је убрзо из Будима, преко Илока и Петроварадина, стигао и папски легат Јован Карвахал. У самом граду, пренатрпаном, изгладнелом и запуштеном због борби, појавила се куга. Бројни ратници који су преживели опсаду, подлегли су зарази, међу њима и Јован Хуњади и Јован Капистран. Бистрички жупан и генерални капетан умро је у Земуну 11. августа, а вођа крсташа у Илоку 23. октобра 1456. године.[223]

Убрзо по одласку Турака, деспот се са породицом вратио у Смедерево. Покушао је да склопи мир са султаном, али му то није пошло за руком.[224] Са друге стране, смрћу Јована Хуњадија, ситуација у Угарској се променила. Његов противник гроф Улрих Цељски постао је намесник Угарске и хрватски бан, а на сабору у Футогу старији Хуњадијев син Ладислав био је присиљен да преда Београд краљу. Краљ и Улрих Цељски ушли су са малом пратњом 8. новембра 1456. године у Београд, оставивши испред тврђаве своје, углавном крсташке снаге. То је била прилика за освету, па су хуњадијевци на челу са Ладиславом сутрадан напали и убили грофа Цељског, а краља заробили. Краљ је био принуђен да распусти своју војску и да се претвара да се измирио са Ладиславом Хуњадијем, који га је преко Ковина одвео у Темишвар. Још увек страхујући за свој живот, краљ Ладислав је свог имењака даровао

[221] FEJÉR 1844, 224–226; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 205–206, 209, 381–383, 470; JORGA, *NE IV*, 137–138, 146, 160; Диниħ 1951, 24, 35–37, 48–50; Јиречек I, 383–384; Калиħ-Мијушковиħ 1967, 143–150; *ИСН II*, 300 (М. Спремиħ, Ј. Калиħ); СПРЕМИЋ 1994, 482; ENGEL 2001a, 295–296.

[222] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 208–211, 384–388, 471; *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 239–240; FEJÉR 1844, 223–226, 291–292; JORGA, *NE IV*, 131–135, 138–142, 146–17, 161–162; Диниħ 1951, 25–26, 37–38, 49–50; Елезовиħ 1932, 77, 98–100; Константин Михаиловиħ, 40; Калиħ-Мијушковиħ 1967, 143, 150–161; Бабингер 1968, 117–121; *ИСН II*, 301–302, 443, нап. 34 (М. Спремиħ, Ј. Калиħ, С. Ћирковиħ); СПРЕМИЋ 1994, 480–484, 488.

[223] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 209, 211, 216–218; FEJÉR 1844, 225, 294–296; JORGA, *NE IV*, 134–136, 162; Калиħ-Мијушковиħ 1967, 168–171.

[224] МАКУШЕВ 1882, 87–91; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 219–220; Диниħ 1958, 69; СПРЕМИЋ 1994, 487.

поседима и крајем новембра поставио за генералног капетана Угарске, а његовог ујака Михаила Силађија за капетана Београда.[225]

Убрзо после ових догађаја, 24. децембра 1456. године, у Смедереву је у старости од преко осамдесет година умро деспот Ђурађ. Наследио га је најмлађи син Лазар, који је био деспот и савладар од 1446. године, и који је последње године очевог живота имао великог удела у управљању државом.[226] Таква његова улога видљива је чак и у угарској дипломатичкој грађи везаној за спорове на деспотским угарским поседима. Нови српски владар склопио је уговор са султаном већ 15. јануара 1457. године. Мехмед II признао је деспота Лазара за очевог наследника, уз услов да плаћа годишњи харач, који је због преполовљене државе био нешто мањи него раније. Султан је био сигуран да ће деспот Лазар услед сукоба са Силађијем и странком хуњадијеваца следити антиугарску политику, али је, за сваки случај, османска војска била стационирана два дана хода од Смедерева.[227]

Међутим, у Угарској су настављени унутрашњи сукоби. Краљ Ладислав V успео је да се ослободи из руку Хуњадија, а затим је прешао у противнапад, заробио обојицу браће и старијег од њих, Ладислава, јавно погубио марта 1457. године. Поред неких угарских великаша, у суђењу Ладиславу Хуњадију учествовао је и српски деспот Лазар.[228] То је довело до новог грађанског рата између краља и његових присталица и странке хуњадијеваца, коју је предводио Михаило Силађи. Српски деспот је током ових сукоба у априлу заузео Ковин, Ласловар и „ине градове побрешке“, ослањајући се на краљеве присталице на територији јужног Баната. Ковин су деспоту Лазару предали браћа Јован и Антоније, синови Петра de Sydo, чији су поседи били у Ковинској жупанији и који су, очито, имали важног удела у управљању Ковином. Деспотова војска продрла је дубље у унутрашњост Баната, али је Силађи помоћу чешких најамника 25. маја поразио српску војску на Тамишу и освојио бечејску тврђаву Бранковића, погубивши њеног угарског заповедника заједно са породицом. Приобални дунавски градови остали су у српским рукама још око годину

[225] JORGA, *NE IV,* 147–149; TELEKI X, 535–536, 549–551; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 472–473; ДИНИЋ 1951, 27–29, 38–39, 51–53; *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 240; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 173–177; СПРЕМИЋ 1994, 489–490; ENGEL 2001a, 296–297.

[226] *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 240–241; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 197–199, 205, 467; СПРЕМИЋ 1994, 494, 501; КАЛИЋ 2001, 176–177.

[227] МАКУШЕВ 1882, 215; THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 223–224; ЈИРЕЧЕК I, 384; *ИСН II*, 303 (М. Спремић); СПРЕМИЋ 1994, 502.

[228] РОКАИ 2008, 186–190.

дана, највероватније до марта 1458, док их није заузео Михаило Силађи.[229] Он је, по свему судећи током ових сукоба, успео да запоседне још нека деспотска добра у Угарској: Вилагошвар у Зарандској и Тур и Варшањ у жупанији Спољни Солнок.[230] У лето 1457. године завађене странке у Угарској постигле су споразум, по коме је краљ пристао да ослободи Матију Хуњадија, а његова мајка да врати „краљевске градове". Споразум ипак није остварен: Матија Хуњади није ослобођен све до смрти краља Ладислава, а Београд је остао у рукама хуњадијеваца, и у њему је током целе 1457. године боравио Михаило Силађи. Он је уједно носио и титулу мачванског бана.[231]

У самој деспотској породици настао је дубок раздор, како породични тако и политички, између присталица сарадње са Угарском, и оних који су се залагали за ослонац на Османско царство. Кулминација сукоба наступила је смрћу Ђурђеве супруге деспотице Јерине, 3. маја 1457. године, када су њен брат Тома Кантакузин и деца Гргур и Мара, протурски део породице, побегли султану.[232] Иако су кружиле вести да Мехмед II спрема војску и флоту за напад на остатке српске државе и угарски Београд, о чему је деспот обавестио двор у Будиму, до овог похода није дошло. Истовремено, султан је од босанског краља тражио да му преда четири града, од којих се један налазио на прилазима Угарској. Деспот Лазар је почетком 1458. године био

[229] Тада су поменута браћа Јован и Антоније остали без својих поседа у Ковинској жупанији (Molwiza, тј. Омољица, Dezeliinez, Bolchynowcz, Dragosiinez, Derma, Kowasdiinez), које им је нови краљ Матија због „невере" одузео и предао их свом ујаку Силађију: DL 15239; *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 241; ЋИРКОВИЋ 1970в, 85–86, сматра да су поред Ковина и Ласловара, који се изричито помињу (NAGY–NYÁRY I, 19), у питању били и утврђени градови Пожежена, Храм и Дубовац; уп. *ИСН II*, 304 (М. Спремић); СПРЕМИЋ 1994, 503–504; РОКАИ 2002, 158–159; РОКАИ 2008, 189; КРСТИЋ 2006, 37–38.

[230] Михаило Силађи је 6. фебруара 1458. године Стефану Розгоњију дао у залог Тур за 4000 форинти: DL 48991. У повељи од 21. априла 1461. године којом је краљ Матија својој ујни Маргарити Батори, удовици Михаила Силађија, даровао посед Диод у пуно власништво, а Вилагошвар, Тур и Варшањ у залог за 7.000 форинти, ови градови помињу се као некадашњи Силађијеви поседи: FEJÉR 1844, 241–243. Да Вилагошвар после сукоба хуњадијеваца предвођених Силађијем са деспотом Лазаром више није био у поседу српске владарске породице, посредно указује и податак да је у том граду краљ Матија држао заточеног ујака Михаила Силађија од октобра 1458. до августа 1459. године: KLAIĆ IV, 26; OLESNICKI 1943, 30–32; БУБАЛО 2011, 235, нап. 31.

[231] FEJÉR 1844, 234; TELEKI X, 565; *CODEX ZICHY IX*, 586; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 179; РОКАИ 2002, 159.

[232] *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 241; *ИСН II*, 305 (М. Спремић); СПРЕМИЋ 1994, 504–506; БАБИНГЕР 1968, 133.

принуђен да помаже румелијском беглербегу приликом његовог упада у јужну Угарску, када је у робље одведено више хиљада људи.[233]

Стицајем околности, у кратком року и угарски и српски престо остали су упражњени: у новембру 1457. године умро је угарски краљ Ладислав V Посмрче, а два месеца после њега, 20. јануара 1458. године, и српски владар, деспот Лазар Ђурђевић. За угарског краља је 25. јануара изабран четрнаестогодишњи Матија Хуњади Корвин (1458–1490), а за намесника постављен је његов ујак, Михаило Силађи.[234] Победу у Угарској однела је странка хуњадијеваца, непријатељски расположена према Бранковићима. Угарски владајући кругови желели су да се дочепају остатака српске државе са Смедеревом, да би заштитили своје јужне границе. Како су се проносиле вести да је деспот Лазар своју државу тобоже оставио папском легату, у Београд је по Силађијевом позиву дошао кардинал Карвахал, са намером да одатле оде у Смедерево и преузме ово „наслеђе“. Османлије, које су надзирале и пут између Београда и Смедерева, ухватиле су амбасадора кога је кардинал упутио у српску престоницу, па се папски легат необављеног посла вратио у Будим 12. марта.[235] План је, наравно, био нереалан, али се зато и губернатор Силађи спустио у марту са војском у Београд, како би одбранио град од евенталног турско-српског напада и освојио оно што је од деспотове државе остало. Смрт српског владара искористио је и босански краљ Стефан Томаш, који је заузео већи део деспотових територија преко Дрине: Сребрницу и 11 других тврђава.[236]

Како деспот Лазар није имао мушких наследника, почетком фебруара 1458. године на челу српске државе нашло се намесништво, које су чинили велики војвода Михаило Анђеловић, Лазарева удовица Јелена и његов слепи брат Стефан. Најважнија личност намесништва био је „губернатор“ Анђеловић, чији се рођени брат Махмут-

[233] Макушев 1882, 216–217; Thallóczy–Áldásy, 229–230; Радонић, *ДАП I-2*, 603–605; Диниħ 1958, 66, 70; *ИСН II*, 305 (М. Спремић); Калић-Мијушковић 1967, 180; Спремић 1994, 507–508.

[234] Teleki X, 565; Јиречек I, 385; Бабингер 1968, 124; *ИСН II*, 306 (М. Спремић); Спремић 1994, 514–515, 517; Engel 2001a, 298–299; Рокаи 2002, 159.

[235] Thallóczy–Áldásy, 222–223, 230–232; Theiner, *MH II*, 308–309; Орбин, 130; Стефановић 1932, 6–10; Калић-Мијушковић 1967, 180–181; *ИСН II*, 306 (М. Спремић); Спремић 1994, 517.

[236] Nagy–Nyáry I, 6; Макушев 1882, 204–205; Спремић 1994, 519; Веселиновић 2006, 147–149, и Мишић 2007, 12–13, истичу да то што су деспотица Јелена и деспот Стефан Слепи даровали логотету Стефану Ратковићу села у Усори и Тишничкој власти, значи да овај део деспотских поседа преко Дрине није одмах заузео босански краљ: Rački 1867, 157.

паша налазио на положају румелијског беглербега.[237] У намесништву није постојало јединство око основних питања државне политике, јер су деспотица Јелена и, донекле, њен девер Стефан били за сарадњу са Угрима, док се Михаило Анђеловић са својим присталицама окренуо Турцима. У таквој напетој ситацији, у време када није било православног цара који би додељивао деспотску титулу, грађани Смедерева извикали су моћног Анђеловића за деспота. Ипак, његов успех био је краткотрајан. Када је „деспот“ марта 1458. године пустио у Смедерево једног субашу са одредом Османлија, у граду је избио устанак. У покољу који је наступио побијени су Турци и Срби који су их подржавали, а Михаило Анђеловић је заробљен и пребачен у Угарску. Његови поседи су одузети и додељени властели присталицама противничке стране, већим делом логотету Стефану Ратковићу. За деспота је признат слепи Стефан, који је наставио да влада заједно са снахом Јеленом.[238]

Михаило Силађи, који је боравио углавном у Београду, распоредио је осам хиљада војника дуж Дунава, у намери да спречи евентални прелазак Османлија преко реке. Истовремено, он је преговарао са деспотицом Јеленом и деспотом Стефаном о уступању државе, нудећи им заузврат ранија деспотска добра у Угарској. У питању су била она властелинства која су се налазила у поседу породице Хуњади: Нађбања, Мункач, Берегсас, Токај, Сатмар, Немети, Дебрецин, Бесермењ и Дада.[239] Ипак, преговори угарског и српског двора напредовали су споро из више разлога. Прво, у Смедереву је била јака струја коју је предводио слепи деспот Стефан, а која је била против предаје земље Угрима, нудећи им само Голубац. Друго, неповерењу које је постојало према Силађију овај је још више допринео заузимајући три деспотова утврђења на левој обали Дунава.[240] Треће, поседе који су нуђени Бранковићима у

[237] *Родослови и летописи*, 242; Калић-Мијушковић 1967, 386; Бабингер 1968, 133; *ИСН II*, 306 (М. Спремић); Ферјанчић 1987, 207–212; Спремић 1994, 515; Stavrides 2001, 93–101.

[238] *Родослови и летописи*, 242; Nagy–Nyáry I, 18; Макушев 1882, 114–115; Орбин, 129; Јиречек I, 386–387; Бабингер 1968, 134; *ИСН II*, 306 (М. Спремић); Спремић 1994, 516, 520, 524–525.

[239] Бубало 2011, 237, 240–241, с правом истиче како није искључено да су Бранковићима нуђени и неки други поседи; Рокаи 2013, 150–152.

[240] Nagy–Nyáry I, 10–12, 16–17; Млетачки посланик у Будиму наводи да је Силађи заузео Ковин, Ласловар и Голубац, али за овај последњи је погрешио, јер Голубац није прешао под Силађијеву власт: Nagy–Nyáry I, 19–21; Макушев 1882, 218–219; Стефановић 1932, 10–11; Ћирковић 1968, 23–24; Калић-Мијушковић 1967, 181–182; Ћирковић 1970в, 86; *ИСН II*, 307, 329 (М. Спремић, С. Ћирковић); Спремић 1994, 519, 523; Веселиновић 2006, 147.

Угарској држала је краљева мајка Јелисавета Силађи, не желећи да их икоме уступа.[241] Међутим, и поред протеста своје мајке, краљ је заиста на кратко вратио неке од поседа слепом деспоту Стефану и његовој снахи. Наиме, у повељи којом 17. јула 1459. дарује Токај Емерику Запољи, краљ Матија је истакао како је ову тврђаву одузео Стефану јер овај није пристао да му преда Смедерево. Осим тога, током преговора су наследницима деспота Лазара враћени и градови Бечеј и Вршац, које је претходно освојио Силађи. Међутим, краљ Матија је 20. августа исте 1458. године обећао свом ујаку Михаилу Силађију да ће он поново преузети град Бечеј и варош Бечкерек, и град Шомљо са „припадностима", у случају да Бранковићи изневере угарског краља, умру без мушког потомства или предају Голубац Турцима.[242]

У време када је млади угарски владар своме ујаку издао поменуту повељу, Османлијама се предала важна подунавска тврђава Голубац. Наиме, додатно подстакнут смедеревским превратом и уклањањем Михаила Анђеловића, султан је решио да потпуно и коначно освоји читаву Србију. Освајањем последњих делова деспотове земље руководио је велики везир и румелијски беглербег Махмут-паша Анђеловић. Он је са собом водио слепог Гргура Ђурђевића и његовог ванбрачног сина Вука, као претенденте на српски престо. Османска војска пљачкала је земљу и освајала тврђаве. Махмут-паша је 10. маја „примио" манастир Ресаву, коју му је после вишедневне опсаде предала српска посада. Османлије су истог месеца заузеле градове Омољ (тј. Ждрело), Белу Стену, Жрнов на Авали, Вишесав на Дунаву, Островицу и Рудник, а опседале су и Смедерево и Београд. Око 20. августа освојен је и Голубац, где је био најзначајнији прелаз у Угарску. Турске акинџије су потом опустошиле угарску варош Трнаву поред Ласловара. Када је 24. августа стигла вест да се Голубац предао Османлијама, краљ је са војском одмах преко Сегедина и Петроварадина кренуо на југ, тражећи у исто време од Силађија да оде у Ковин, како би спречио пад Смедерева.

[241] Јелисавета Силађи, удовица Јована Хуњадија, протествовала је пред Будимским каптолом 23. јуна 1458. године и забранила да се спроведу одлуке донете током преговора њеног брата Михаила Силађија са деспотом Стефаном и госпођом Јеленом, односно да им се предају горе наведени градови који су још 1444. године били уступљени Хуњадијима: БУБАЛО 2011, 237, 240–241; РОКАИ 2013, 150–152. О томе да је Токај био у поседу Хуњадијеве удовице сведочи једна исправа заповедника ове тврђаве, Павла Бакоша, од 20. јуна 1457, у којој Јелисавету назива својом господарицом: *CDP VII*, 476–477. О Јелисавети Силађи: RÜSZ-FOGARASI 2009, 193–198; РОКАИ 2013.

[242] BARANY 1845, 15–16; PESTY 1882, 406–408; БУБАЛО 2011, 235, 238; КРСТИЋ 2011б, 204. PÁLOSFALVI 2013, 82, сматра да су Силађијеви планови са Србијом наилазили на одређени отпор владајућих кругова у Будиму, и да је његов неуспех у стицању остатака српске државе, заједно са слабљењем политичког положаја у земљи, један од узрока који су га одвели у табор краљевих противника из редова барона.

Током освајања Мачве акинџијски одреди су у септембру прешли у Срем, који су пустошили, заузевши на кратко једно неименовано утврђење, као и Сремску Митровицу (Димитровце). У овим борбама на османској стани учешће је узео и Вук Гргуревић, који је, по сведочењу летописца, доживео пораз у сукобу са краљем Матијом у Срему, а такође је, вероватно у повлачењу, „расипао“ Ковин. Ипак, Угри нису били у стању да ратовање пребаце преко Саве и Дунава, у Србију, јер је тамо била велика турска војска, а Махмуд-паша је добро снабдео и за одбрану припремио градове, нарочито оне на Дунаву. Кардинал Карвахал је са крсташима успео привремено да заузме неколико пограничних тврђава, али су их надмоћнији Турци ускоро повратили. Тако је читава Србија осим Смедерева и угарског Београда 1458. године доспела под турску власт.[243]

Пошто преговори са слепим деспотом Стефаном о предаји Смедерева у замену за поседе у Угарској нису уродили плодом, угарски двор је намеравао да то оствари путем брака између босанског краљевића Стефана Томашевића и Јелене, кћери деспота Лазара. Иако су преговори о браку започети још пре априла 1458. године, коначно су уобличени тек на угарском државном сабору у Сегедину крајем 1458. и почетком 1459. године. Претходно, да би добили одобрење краља Матије за овај брак, Босанци су му у Београд упутили трочлано посланство на челу са Радивојем, братом краља Стефана Томаша.[244] На сабору у Сегедину закључено је да сви становници Угарске морају да учествују у одбрани градова дуж Саве и Дунава, нарочито Београда. Сабор је донео и закључак којим је озакоњено одузимање угарских поседа некооперативном деспоту Стефану Бранковићу. Поред тога, у Сегедину је, уз пристанак краља Матије, склопљен споразум о браку између Стефана Томашевића и Јелене, кћери деспота Лазара. Угарски краљ је такође младожењи обећао као мираз уз руку Лазареве кћери све оне деспотове поседе у Угарској које су још увек држали

[243] Османско освајање северне Србије 1458. године и упаде у Угарску детаљно смо, упоредном анализом османских, српских, угарских, италијанских и других извора обрадили у раду: КРСТИЋ 2011в, 308–318, где је наведена и релевантна литература.

[244] Краљ Матија је у Београду боравио током читавог октобра, радећи на утврђивању границе. Ту је дошао у сукоб са Михаилом Силађијем, који је са незадовољним баронима ковао заверу против свог сестрића, па је Матија 15. октобра заточио ујака са намером да га погуби. Кардинал Карвахал је ипак одвратио краља од ове намере, али је Силађи једно време био заточен у Вилагошвару: NAGY–NYÁRY I, 18, 35–38, 40; МАКУШЕВ 1882, 220; *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 243–244; ЈИРЕЧЕК I, 387; СТЕФАНОВИЋ 1932, 12; БАБИНГЕР 1968, 135; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 184; *ИСН II*, 309 (М. Спремић); СПРЕМИЋ 1994, 531–532, 535; РОКАИ 2002, 159–160.

Бранковићи и оне у Србији које Османлије до тада нису заузеле. О стварним намерама угарског двора са политичким и брачним повезивањем Бранковића и Котроманића у историографији постоје различита гледишта. Према једном, краљ Матија је подржао ову комбинацију, јер је сматрао да ће уједињењем Босне и Србије бити створен јачи бедем против Османлија, пошто се краљ Стефан Томаш обавезао да ће се одметнути од Турака и кренути у рат против њих.[245] С друге стране, како се српска држава до тог тренутка свела само на Смедерево, поједини аутори истичу да нема основа за веровање како је циљ овог брака било уједињење Босне и Србије, нити стварање одбрамбеног појаса од ове две државе. Краљ Матија је према том гледишту само желео да променом власти у Смедереву у корист свога штићеника оствари контролу над градом и смести у њега угарску посаду, како би спречио предају Смедерева Османлијама.[246]

Почетком 1459. године, краљу Матији запретила је опасност од цара Фридриха III Хабзбуршког, кога су незадовољни угарски великаши предвођени Ладиславом Горјанским, Ладиславом Кањижаијем, Јованом Витовцем и Николом Илочким крунисали за краља. У земљи је дошло до борби, а у априлу су Матијине трупе потукле побуњенике код Шимонторње. Све то слабило је војну способност Угарске за рат са Османлијама, иако је папа Пије II настојао да измири завађене владаре и организује крсташки поход против Турака.[247] Краљ Матија је зато инсистирао да Стефан Томашевић што пре преузме Смедерево. Босански краљевић стигао је у пратњи стрица Радивоја и угарских трупа у Смедерево 21. марта 1459. године, а већ 1. априла венчао се са Јеленом (Јелачом) Бранковић. Угарски краљ доделио му је достојанство деспота и именовао га за српског владара, а слепи деспот Стефан морао је да напусти престоницу већ 8. априла исте године. Он је отишао у Будим, одакле је започео своје доживотно странствовање.[248] Новог владара у Смедереву нису радо прихватили, јер је био католик. Са друге стране, султан је сматрао да су овим чином повређена његова права

[245] NAGY–NYÁRY I, 49–50; СТЕФАНОВИЋ 1932, 15; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 184–185, 407; БАБИНГЕР 1968, 135; *ИСН II*, 309–310 (М. Спремић); СПРЕМИЋ 1994, 536–538; ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006, 149; PÁLOSFALVI 2013, 82. Преговори између краља Томаша и деспотице Јелене вођени су посредовањем логотета Стефана Ратковића, кога је краљ богато наградио поседима: RAČKI 1867, 156–158.

[246] БУБАЛО 2011, 238–239.

[247] NAGY–NYÁRY I, 43–66; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 185–187; *ИСН II*, 311–312 (М. Спремић); СПРЕМИЋ 1994, 540–541; РОКАИ 2002, 159–160; ENGEL 2001a, 299; PÁLOSFALVI 2013, 83, напомиње да је Ладислав Горјански заправо умро пре Фридриховог крунисања.

[248] *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 244; ЈИРЕЧЕК I, 388; БАБИНГЕР 1968, 141; *ИСН II*, 310, 374–375 (М. Спремић, С. Ћирковић); СПРЕМИЋ 1994, 539.

и спремао се за рат. Султан је са великом војском дошао под Ђурђев град, који су му нови управљачи, после краћих преговора, предали 20. јуна 1459. године. Босанцима, младој деспотици и њеној мајци допуштено је да са иметком напусте Смедерево, док је угарска посада заробљена. Средњовековна српска држава престала је да постоји, а Смедерево је постало средиште истоименог санџака.[249]

Краљ Матија, који је по сегединском споразуму био дужан да брани Смедерево, због нестабилне ситуације у земљи, опасности од Фридриха III и побуне дела магната није био у прилици да активно делује против Турака. Уместо тога, он и папа Пије II оптуживали су Босанце да су за новац продали град, те су зато Стефану Томашевићу одузети сви поседи које је као српски деспот добио у Угарској. Краљ је Токајско властелинство, које је прво узео деспоту Стефану Ђурђевићу и доделио га Стефану Томашевићу, одузео од овога због неверe и 18. јула 1459. даровао га Емериху Запољи.[250] У повељи од 17. априла 1464. којом поклања Тур и Варшањ двојици својих великаша, Павлу од Калоа и Ђорђу од Парлага, краљ Матија истиче да су вароши припадале деспотима Србије, али да су прешли у краљеве руке јер су ови одбацили послушност и верност краљу и предали „краљевство Рашке“ Турцима, због чега је Угарска претрпела велике штете.[251] И за неколицину других поседа Бранковића, забележено је да су добили нове власнике након пада Смедерева. Осим Токаја, Тура и Варшања, такав служај био је са Сремском Митровицом, коју је краљ даровао Николи Илочком, што су 1. јула 1459. године потврдили прелати и барони,[252] и са Торбаћем, који је као бивши посед деспота Лазара, краљ Матија у октобру 1459. године поклонио палатину Михаилу Орсагу од Гута.[253]

---

[249] NAGY–NYÁRY I, 43–48; МАКУШЕВ 1882, 221–222; *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 244; ЕЛЕЗОВИЋ 1932, 79; ЈИРЕЧЕК I, 388; СТЕФАНОВИЋ 1932a, 16, 18; РАДОНИЋ 1940, 225; БАБИНГЕР 1968, 141–142; *ИСН II*, 312–313 (М. Спремић); СПРЕМИЋ 1994, 544–545; ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006, 150.

[250] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 253–255; ЈИРЕЧЕК I, 389; ИВИЋ 1929, 14; СТЕФАНОВИЋ 1932, 13, 18; СПРЕМИЋ 1994, 546–547; БУБАЛО 2011, 239.

[251] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 253–255; THALLÓCZY–HORVÁTH 1915, 19–22.

[252] DL 103927; DL 44925. Измирivши се са побуњеним баронима, краљ је Николу Илочког поново именовао за ердељског војводу, а Михаила Силађија за капетана Доњих крајева и заповедника Београда. Обећано му је, такође, да ће у случају ослобађања Смедерева од Турака, бити именован за српског деспота: NAGY–NYÁRY I, 65–66; PÁLOSFALVI 2013, 84.

[253] DL 15411; регест: THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 247; БУБАЛО 2011, 239–240.

13. ОСМАНСКИ ПРИНЧЕВИ У УГАРСКОЈ: СЛЕПИ МУРАТ И ДАВУД ЧЕЛЕБИЈА

Присуство различитих личности из династија југоисточне Европе у Угарској током средњег века било је у најтешњој вези са угарском политиком према земљама које су лежале дуж јужних и источних граница Краљевине. Династи којима смо се до сада бавили потицали су из оних суседних земаља према којима је угарска спољна политика традиционално била усмерена већ вековима: Србије, Босне, Византије, Бугарске, румунских кнежевина. Огромна геополитичка промена која је наступила крајем 14. столећа с продором Османлија у Подунавље, утицала је на краља Жигмунда и водеће чиниоце у Угарској да не само наставе, него и интензивирају политику везивања јужноевропских владара и чланова њихових породица за земљу светог Стефана. Већ је указано како је краљ Жигмунд, уочавајући велику опасност која је његовој краљевини претила од Турака, настојао да против њих око себе окупи што већи број савезника. Циљ да се исламски освајачи не само зауставе, него и потпуно протерају са европског континента, остао је стално актуелан током његове полувековне владавине, колико год да је таква намера, из историјске перспективе гледано, била осуђена на неуспех. Имајући у виду наведени циљ и поменуте, већ традиционалне методе везивања суседних династа за Угарску, не треба да чуди ни појава „слепог турског цара“ у панонској краљевини током владавине Жигмунда Луксембуршког. Намера да се османски претенденти на престо користе против актуелног султана, и тако допринесе раздору у османској династији и расулу у османској држави, у више наврата је испољена и у Византији, као и на европском западу деценијама после Жигмунда.[1] Таква политика, настала као последица слабости

[1] Од грађанског рата међу Бајазитовим синовима после Ангорске битке (1402–1413), преко случаја двојице Мустафа на почетку владавине Мурата II, па све до чувеног Џем султана у другој половини 15. столећа, да поменемо само најпознатије примере, османски противници су се радо користили

османских непријатеља да се ефикасно одупру азијском освајачу, никада није донела већи и трајнији резултат. Ипак, остали су подаци о неколико занимљивих животних прича османских претендената, које је судбина довела на хришћански запад.[2] Међу њима истакнуто место заузимају и потомци принца Савџија, који су доспели у Угарску.

Питање личности „слепог турског цара" Мурата, који се током владавине краља Жигмунда са породицом обрео у Угарској, историографија још увек није потпуно разјаснила. Како сада ствари стоје, највероватније се ради о сину Савџи Челебије, односно унуку султана Мурата I (1359–1389).[3] Савџи (Сауџи) Челебија био је један од тројице Муратових синова, коме је отац на управу поверио стару османску престоницу Брусу у Битинији. Наведени положај распалио је велике амбиције османског принца, који је, у намери да се домогне престола, подигао побунио против свога оца у пролеће 1373. године. Он се удружио са не мање властољубивим византијским престолонаследником Андроником IV Палеологом, који је такође устао против свога оца Јована V Палеолога.[4] Мурат I и његов вазал Јован V заједнички су реаговали против својих синова, и док је Андроникова побуна у Тракији угушена снагом султановог оружја већ после двадесетак дана, крајем маја 1373, Савџи Челебија се са својим присталицама држао у Дидимотици до 29. септембра исте године. Двојица владара су своје бунтовне синове казнили ослепљењем, али на различит начин и са различитим последицама: Андроник је лишен вида врелом киселином, испоставиће се само делимично, док су Савџи Челебији ископане очи ужареним иглама, од чега је касније и преминуо.[5] Вероватно је тада био ослепљен и Савџијев син Мурат, о чему,

---

претендентима на султански престо у покушају да ослабе османску државу: ОСТРОГОРСКИ 1959, 518; ИНАЏИК 2003, 30, 45–47, 320, 323; IMBER 1990, 80–82, 91–95, *ИОЦ*, 71–78, 123–132 (H. Ватан).

[2] О једном од њих, Бајазиту Осману („Calixtus Ottomanus"), сину Мурата II, видети: BABINGER 1962, 297–328.

[3] BABINGER 1962, 330. THÚRY 1893b, 442–846, сматрао је да се радило о самом Савџи Челебији, што тешко може бити тачно, како због његовог имена Мурат, изричито наведеног у више исправа, тако и због околности да је Савџи Челебија по свему судећи умро од последица окрутног ослепљивања.

[4] Андроник IV Палеолог, најстарији син цара Јована V Палеолога (1341–1391), проглашен је још као мали дечак за очевог савладара и василевса, негде између 1350. и 1355. године: ФЕРЈАНИЧИЋ 1986, 341–343; РАДИЋ 1993, 313.

[5] РАДИЋ 1993, 271–273, и ЂОКОВИЋ 2011, 95–97, са изворима (византијским и западним) и ранијом литературом. Византијске кратке хронике датују побуне двојице принчева у 1373. годину, и саопштавају како је Мурат I ухватио Савџија у Дидимотици, док неки османски извори наводе да је до обрачуна султана са непослушним сином дошло код реке Нилуфер у околини Брусе 787/1385. године. Иако не

додуше, извори не говоре, али се то може посредно закључити на основу онога што се о њему зна из каснијег времена. То би било не само у складу са каснијом уобичајеном праксом кажњавања мушких потомака претендената на османски престо, већ и са чињеницом да је уз оца био ослепљен и мали Андроников син, будући цар Јован VII.[6]

Потпуно је непознато шта се током непуне три наредне деценије дешавало са Савџијевим сином, имењаком свога деде, који је и наредио његово ослепљење. Може се само нагађати да ли је несрећни принц проводио живот негде скрајнут у османској држави, или је рано успео да избегне из ње и пронађе уточиште код неког од суседних владара. У сваком случају, Савџијев син се почетком 15. века, у предвечерје догађаја који је потресао османску државу из темеља, нашао код великог татарског освајача Тимура. Имајући у виду да су код Тимура у то време дошли и турски емири из Мале Азије које је султан Бајазит I протерао из њихових држава, можда би се могло претпоставити да је Савџијев син Мурат претходно имао скровиште код некога од њих. Водећи их са собом, Тимур је користио слепог Мурата и селџучке емире у намери да пред одлучујући сукоб изазове раздор и отпадништво у османској Анадолији и окрене становништво против Бајазита.[7] Ангорска битка 28. јула 1402. године донела је велики пораз османској војсци, заробљавање и смрт султана Бајазита I у Тимуровом заточеништву, губитак територија и почетак једанаестогодишњих, изузетно сложених сукоба међу Бајазитовим синовима око престола.[8] Победник код Ангоре је после одлучујуће битке обнављао малоазијске емирате које је Бајазит претходно присајединио своме царству. У намери да додатно ослаби османску државу, татарски

помињу изреком смрт Савџи Челебије, у османским изворима о овом принцу више нема никаквог помена: THÚRY 1893a, 364; САДЕДДИН, 203–204. Датовање ових догађаја у 1373. годину широко је прихваћено и у османистици (ИНАЛЏИК 2003, 318; *ИОЦ*, 43 (Н. Ватен); IMBER 1990, 32), али неки аутори, следећи турске изворе, Савџијеву буну против оца стављају у 1385. годину: HAMMER 1979, 66–67; THÚRY 1893b, 845–846; DANIŞMEND 1947, 68–69. BABINGER 1962, 330–331, сматра да је Савџи Челебија ослепљен у септембру 1382. године.

[6] РАДИЋ 1993, 373; МЕШАНОВИЋ 1996, 35–37; ЂОКОВИЋ 2011, 99.

[7] ALEXANDRESCU-DERSCA 1942, 70; НИКОЛИЋ 2010, 39. Треба, ипак, нагласити да ниједан од извора који говоре о Савџијевом сину пред Ангорску битку и током османског грађанског рата (1402–1413) не наводи његово име, нити податак да је био слеп, што оставља извесну могућност да у питању није био Мурат, већ неки други син Савџи Челебије (или више њих!), који можда није био лишен вида. Друга могућност је да се Муратово ослепљивање заправо догодило касније, пред крај сукоба између Бајазитових синова.

[8] О томе детаљније: FILIPOVIĆ 1971, 48–101, и даље; *ИСН II*, 65–69, 75–76, 79–89 (Ј. Калић); IMBER 1990, 56–73; *ИОЦ*, 61–69 (Н. Ватен); KASTRITSIS 2007, 41–50, и даље.

хан је подстицао и њену деобу међу члановима османске династије. Према сведочењу једног млетачког савременика, Тимур је, пошто је његова војска разорила Бурсу 3. августа 1402. године, град дао „нећаку Бајазитовом, који је био син његовог слепог брата“.[9] Још један Млечанин бележи да је Тимур дао Бурсу младићу Турчину, Бајазитовом синовцу, кога је наводно купио у Кафи.[10] Изгледа да је Савџијев син уз Тимурову помоћ накратко преузео контролу над Бурсом, којом је својевремено управљао и његов отац, али је врло брзо, пре новембра 1402. године, био потиснут од свог рођака, Бајазитовог сина Исе. Тимур се лако помирио са таквим развојем догађаја, па је признао Бајазитовог сина Сулејмана за емира европских поседа, док је као свог вазала у Бурси и Битинији прихватио Сулејмановог братаИсу.[11] Није познато шта се са Савџијевим сином дешавало током следећих бурних десет година.[12]

„Саучијевог сина“ поново срећемо у табору деспота Стефана Лазаревића током његовог сукоба са османским принцом Мусом 1412. године. Непознато је када је и на који начин слепи Мурат (уколико је он наведени Савџијев син, а чини се да јесте)[13]

---

[9] Исти податак доноси и Идриз Битлиси, османски историчар с краја 15. и из првих деценија 16. века: ALEXANDRESCU-DERSCA 1942, 70, 82, 130; FILIPOVIĆ 1971, 501, nap. 645a; МИЛИНЧЕВИЋ 1982, 125; KASTRITSIS 2007, 47.

[10] МИЛИНЧЕВИЋ 1982, 124; НИКОЛИЋ 2010, 45.

[11] Исина управа у Бурси није била дугог века, јер га је одатле потиснуо брат Мехмед већ у мају наредне 1403. године: KASTRITSIS 2007, 47–48, 79.

[12] KASTRITSIS 2007, 48, 76–77, 82–83, претпоставља да је „татарски бег“ Савџиоглу Али, који је напао принца Мехмеда код Анкаре током фебруара 1403. године, идентичан са сином Савџи Челебије. Аутор напомиње да османски извори можда наводе дотичног Савџиоглуа као „татарског бега“ зато што је био у Тимуровој служби и да би га дисквалификовали. Уколико је поменути заиста и био син принца Савџија, што се не чини нарочито вероватним, он свакако није идентичан са слепим Муратом, пошто се звао Али. Уп. FILIPOVIĆ 1971, 423–424, који наведеног Али-бега Савџиоглуа не доводи у везу са сином принца Савџија, већ са једним турским бегом из круга присталица Мусе Челебије 1413. године: NEŞRÎ TARIHI I, 112–113, 140; II, 170–171, 209.

[13] FILIPOVIĆ 1971, 373–374, nap. 459, 448, 454, 501, nap. 645a; НИКОЛИЋ 2010, 71. BABINGER 1962, 330, n. 1, не износи експлицитно своје мишљење о личности Константиновог „Саучијевог сина“, али је, чини се, склон да у њему види слепог Мурата. ЈИРЕЧЕК I, 344, II, 377–378, сматра да је у деспотовој војсци био Давуд, дакле Муратов син, кога Дубровчани и Византинац Лаоник Халкокондил зову „Челеби“ (кнежевић). Он одбацује Јоргино тумачење (*NE II*, 338, n. 2) да је слепи Мурат брат султана Мурата II, с образложењем да два брата нису могла имати иста имена. ПУРКОВИЋ 1978, 100, такође је у Константиновом „Саучијевом сину“ видео Давуда Сауџевића. KASTRITSIS 2007, 180–182, идентификује, опет више имплицитно, овог Савџијевог сина са наведеним Савџиоглу Алијем.

доспео до српског владара.[14] Слично као својевремено Тимур, и касније, као што ћемо видети, краљ Жигмунд, тако је сада и деспот Стефан Лазаревић настојао да искористи Савџијевог сина и истакне га као кандидата за османски престо. Као што је добро познато, деспот Стефан Лазаревић је од 1409. године подржавао принца Мусу против брата, емира Сулејмана, али убрзо пошто је Муса у фебруару 1411. године преузео власт у европском делу османске државе, он се од деспотовог савезника претворио у љутог непријатеља. Мусина агресивна политика према хришћанским суседима и сурова владавина у османској Румелији не само што су навели деспота Стефана и византијског цара Манојла II на савез са његовим братом принцом Мехмедом, који се учврстио у Анадолији, већ су од Мусе одбили и бројне утицајне османске бегове.[15] Деспот се почетком 1412. године коначно измирио и са сестрићем Ђурђем Вуковићем, који је спашавајући главу од непредвидљивог Мусе уточиште пронашао у византијској Селимврији. У том граду тада се налазио и принц Орхан, син убијеног емира Сулејмана. Византинци су почетком марта 1412. године организовали пребацивање Ђурђа Вуковића у Солун. Вероватно у исто време и у договору са Мехмедом, који се спремао на прелазак у Румелију, у Солун је био послат и принц Орхан. Међутим, Мехмед је у јулу 1412. године доживео пораз код Инџегиза, а Орханов покушај преузимања власти у Румелији завршио се такође неуспешно: Муса га је поразио и ослепео.[16] Муса је остао господар ситуације у балканским османским поседима, што је онемогућило Ђурђа Вуковића да се из Солуна пробије до Србије.

[14] Како се Савџијев син 1412. године јавља у деспотовом окружењу поред Јигит-паше и Јусуф-бега, који су претходно побегли из Мусиног затвора у Дидимотици, можда је дошао код српског владара заједно са овим османским крајишким заповедницима. Није немогуће да се слепи Мурат неко време крио и на византијској територији. С друге стране, Константин Филозоф помиње једног сродника емира Сулејмана у Пловдиву 1411. године, током његових сукоба са братом Мусом, што је Н. Филиповића навело на помисао да би то могао бити ослепљени Мурат, син Савџија: FILIPOVIĆ 1971, 356, 373, нап. 459. НИКОЛИЋ 2007, 168, сматра да није немогуће да познанство деспота Стефана Лазаревића и Савџијевог сина датира још из времена Ангорске битке.

[15] FILIPOVIĆ 1971, 317–358; *ИСН II*, 84–86 (Ј. Калић); KASTRITSIS 2007, 159–171; НИКОЛИЋ 2010, 55–76.

[16] КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 303–306. Константинов карактеристични стил излагања, као и на више других места, и овде оставља могућности за различите интерпретације хронологије догађаја. FILIPOVIĆ 1971, 448–453, доказује да је Орханов покушај преузимања власти био пре сличне акције Савџијевог сина, што се нама чини прихватљивим. НИКОЛИЋ 2010, 67–69, такође се држи овакве хронологије. KASTRITSIS 2007, 180–182, 184–186, сматра да је редослед догађаја био другачији – после пропасти комбинације са Савџијевим сином уследио би онај са Орханом.

Деспот Стефан је зато у сарадњи са својим османским и византијским савезницима организовао нову војну акцију. Она је имала за циљ како ослобађање његовог сестрића Ђурђа из Солуна, у међувремену поново нападаног од Мусе, тако и рушење Мусине власти. Стефану су пришли османски крајишки бегови Јигит-паша и Јусуф, који су побегли из Дидимотике, где их је Муса претходно био затворио. Деспот је у Солун послао војску, којој су се са својим трупама придружиле поменуте османске војсковође, а „посла и реченога сина Саучијева да га, како би се рекло, учине царем, али на крају није знао (право) стање ствари“.[17] Наведена епизода, о којој кратко говори само деспотов биограф Константин Филозоф, не пружа довољно информација за сигуран закључак о стварним намерама српског владара са слепим османским претендентом. Није, наиме, сасвим јасно да ли је деспот заиста веровао да Савџијев син може да се домогне власти, посебно с обзиром на његов тежак хендикеп, или је у питању био само тактички потез с циљем да се унесе додатна пометња међу Турке, већ читаву деценију растрзане између више османских принчева. Можда се веровало да ће представљање Савџијевог сина као легитимног наследника османског трона изазвати прелазак Мусиних присталица на његову страну, и тако значајно ослабити Мусин положај. Осим тога, од правилног превода Константинових речи, првенствено израза „рекомааго“, у многоме зависи смисао онога што је учени Бугарин хтео да каже. Уколико је писац мислио на „тобожњег“, а не на „поменутог“ Савџијевог сина,[18] онда би се његове речи како деспот није знао право стање ствари могле тумачити и тако да српски владар није имао представу о нелегитимности тобожњег претендента, или бар да није био свестан колико је комбинација са слепим османским принцем нереална. С друге стране, поставља се питање да ли је описана деспотова акција са „Саучијевим сином“ чинила део ширег плана, у који су били укључени не само Византинци, већ и Мехмед Челебија, или је спроведена без координације са савезницима.[19]

---

[17] Деспотова војска успела је да стигне до Солуна и врати се назад без потешкоћа, доводећи коначно *господина* Ђурђа после бројних перипетија назад у Србију 23. октобра 1412. године: КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 303–304; *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 223.

[18] КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 303. Л. Мирковић је ту реч превео као „поменутог“, а Г. Јовановић у најновијем издању као „тобожњег Саучијевог сина“: МИРКОВИЋ 1983, 113; ЈОВАНОВИЋ 2009, 77. Оба превода су могућа, али знатно мењају значење и контекст излагања. Писац заиста раније није помињао овог османског принца.

[19] FILIPOVIĆ 1971, 454, сматра како је деспотов покушај са Савџијевим сином био координисан са Византијом и принцом Мехмедом, и како је Мехмедов неуспех да пређе у Румелију у зиму 1412. године допринео пропасти ове акције. Међутим, тешко да је Мехмедов успех могао повољно утицати на аспирације слепог Мурата, као што ће, уосталом, наредни догађаји и показати. НИКОЛИЋ 2010, 72,

У сваком случају, покушај довођења Савџијевог сина на власт брзо је пропао, али је он ипак имао толико среће да сачува главу на раменима, за разлику од већине Бајазитових потомака. Око Мехмеда Челебије сврстао се не само највећи део Османлија, већ и Византинци, српски деспот, Босанци, па чак и Угри, предвођени Јованом Моровићким. Мехмед и његови муслимански и хришћански савезници поразили су Мусу у бици код Чаморлуа (недалеко од Самокова у Бугарској), 5. јула 1413. године.[20] Грађански рат у Османском царству био је завршен, султан Мехмед I (1413–1421) обновио је јединство државе и осигурао власт, а слепи Мурат Савџиоглу морао је поново кренути у изгнанство, ако не одмах, онда нешто касније.[21] Ипак, неуспех није спречио принца Мурата да до краја живота истиче како је он легитимни османски владар. Његова судбина током наредне две деценије остаје у потпуној тами, док се подаци о овом османском претенденту не појаве у угарској дипломатичкој грађи.

Османски принц Мурат, син Савџи Челебије, завршио је свој живот у Угарској. Није познато када је и под којим околностима у ту земљу стигао „слепи турски цар", како је ова личност називана у Угарској. Најранији помен Мурата, или, вероватније, његовог сина Давуда у Угарској потиче из 1430. године, када је извесни *signor turcho*

наводи, с друге стране, како је деспотово истицање сопственог претендента после византијског покушаја са Орханом значило да деспот и Византија воде супротну политику, и да до тог тренутка још није било контаката између Стефана Лазаревића и Мехмеда Челебије. Међутим, уколико је слање Савџиоглуа уследило после Орханове пропасти, онда не мора да значи да су се српски деспот и византијски цар нашли на супротним странама.

[20] FILIPOVIĆ 1971, 506–514; IMBER 1990, 72–73; *ИСН II*, 89 (Ј. Калић); КАЛИЋ 2001, 90–91; ROKAI 1983v, 212–214; KASTRITSIS 2007, 188–194.

[21] Приповедајући о бици код Чаморлуа, турски историчар Мехмед Нешри међу онима који су се борили на страни Мехмеда Челебије наводи и „сина слепог принца" (Kör Tekfur oğlu), који је имао своју територију негде на подручју Македоније или Бугарске: NEŞRÎ TARIHI, 510–511. Речи османског историчара тумачене су у савременој историографији веома различито. Издавачи Нешријине историје мислили су да је „син слепог принца" заправо Јован VII Палеолог, син Андроника IV, који је управљао Солуном (*Ibidem*, n. 2). Како је Јован VII умро већ 1408. године, ZACHARIADOU 1977, 342, сматра да је у питању неки други син Андроника IV, а МЕШАНОВИЋ 1996, 106, да се ради о Јусуфу-Димитрију, Бајазитовом сину кога је усинио Јован VII Палеолог, који би дакле био „слепи принц". НИКОЛИЋ 2007, 167 и 2010, 71, сматра да је Нешријев Kör Tekfur oğlu Мурат, син Савџи Челебије. FILIPOVIĆ 1971, 309, у њему види српског великаша ћесара Угљешу, господара Врања, Прешева и Иногошта, чија се област додуше територијално уклапа у Нешријево излагање, али за кога нема никаквих назнака да би могао бити назван „син слепог принца".

са 400 турских коњаника пратио краља Жигмунда у походу против чешких хусита.[22] Овај податак казује да су слепи османски претендент и његови потомци имали одређени број присталица међу Турцима, и да је су заједно са њима прешли под окриље краља Жигмунда. Највећи број докумената у којима се помиње *Murath cecus imperator Turcorum* везан је за кућу коју су османски претендент и његова породица добили у Пешти и судски спор који је поводом права на поседовање те куће вођен на самом крају 15. века. Изјаве сведока на том суђењу, као и више ранијих докумената, сачуваних у препису управо захваљујући пресуди суда магистра товарника из 1499. године,[23] пружају драгоцене и занимљиве податке о породичним приликама слепог османског принца и његовом положају у Угарској. Јожеф Тури, који се међу првима бавио личношћу „слепог турског цара", покушао је на основу тих докумената прецизније одредити време доласка османског претендента и његове породице у Краљевину Угарску. Тури прихвата наводе сведока с краја 15. столећа да је породицу „слепог турског цара" у време краља Жигмунда довео лично Јован Хуњади, који је у то време још увек био „miles aulae". Будући да је Давуд Челебија, син слепог Мурата, држао краљевске поседе Кун-Солош и Сентелтеђхаз у Чанадској жупанији пре 4. јуна 1433. године,[24] а да су се ти поседи 1428. године налазили у рукама друге породице, Тури је досељавање османског претендента ограничио на 1429. и почетак 1430. године.[25]

---

[22] Н. Јорга и Ф. Бабингер су веровали да се ради о слепом Мурату, али се чини вероватнијим да је у питању Давуд Челебија, посебно у светлу писма влашког војводе Александра, о коме ћемо говорити у наставку излагања: JORGA, *NE II*, 274; JORGA 1908, 416; BABINGER 1962, 330. О борбама угарских трупа против хусита током 1430. године уп. ROKAI 1983 v, 236–237.

[23] *CDP I*, 380–393.

[24] Краљу, прелатима и баронима обратио се Ладислав Хађмаш од Берексоа (Беркасова), тужећи се да *Dauid Chalapiia filius ceci Imperatoris Turcorum* и његови службеници на краљевским поседима Кун-Солош и Сентелтеђхаз, који се налазе у његовим рукама, „у последње време" бесправно, без дозволе и на силу одводе Хађмашеве јобађе са поседа Бамхалом, Хеђеш и Холош поред Бегеја, и задржавају их са њиховим стварима и добрима на наведеним краљевим поседима. Пошто су тако поседи Ладислава Хађмаша у великој мери опустошени, и пошто такво насилно и бесправно одвођење кметова крши права и слободе племића, краљ је 4. јуна 1433. године наредио Давуду Челебији да све преведене и задржане јобађе ослободи са поменутих краљевих поседа и врати их са њиховим стварима у њихова места становања: *CDP V*, 228–229.

[25] THÚRY 1893b, 847. Овом аутору није био познат податак који је саопштио Н. Јорга о учешћу „турског господина" у Жигмундовом чешком ратовању 1430. године, али је, полазећи од чињенице да је краљ Жигмунд од 1430. до 1434. године био изван Угарске, закључио да се слепи османски претендент

Из поменутих исправа везаних за кућу у Пешти која је додељена слепом Мурату и његовој породици, сазнаје се да је овај османски претендент био ожењен Агнезом, хришћанком, са којом је имао троје деце: синове Давуда (Давида) Челебију и Орхана, и кћерку Катарину. Из Давудовог тестамента, о коме ће у наставку још бити речи, видимо да се овај османски принц покрстио и постао католик.[26] Катаринино име, као и њена последња воља, такође не остављају места сумњи да се радило о особи хришћанске, католичке вере. Занимљиво је да је један од бивших суседа покојне Катарине крајем 15. века нагласио како је она била крштена, што би можда могло да значи да је прво исповедала исламску религију.[27] Питање првобитне вере чланова Муратове породице има значаја и за утврђивање основне хронологије Муратовог живота и приближног времена његовог преласка у Угарску, о чему постоје различита мишљења у историографији. Наиме, основна дилема јесте да ли се Савџијев син доселио у Угарску око 1430. године као већ релативно стар човек, са супругом и децом која су у овој католичкој краљевини из ислама прешли у хришћанску веру, или је у Угарску дошао још релативно млад, и ту се оженио хришћанком Агнезом, вероватно Мађарицом, са којом је између 1415. и 1420. године добио троје деце.[28] Ако се прихвати „позна" хронологија досељавања породице принца Мурата Савџиоглуа у Угарску – дакле, не много пре 1430. године, што је датовање које сугеришу тамошњи извори, отвара се питање где се овај претендент налазио претходних 18 година. J. Тури је мислио да се крио под заштитом византијског цара, што није немогуће, имајући у виду подршку коју је Цариград у том периоду пружао османском претенденту

доселио у Краљевину непосредно пре тога. Већ је напоменуто како Тури погрешно верује да је у питању био сâм Сауџи Челебија, ослепљени син Мурата I: *Ibidem*, 840–842.

[26] „Magnifici domini David olim Turcha, ad presens Christianus": BABINGER 1962, 335–337.

[27] *CDP I*, 375–376, 384.

[28] THÚRY 1893, 839, 847, верује како је „слепи турски цар" у време досељавања (1429–1430) већ био старац од око седамдесетак година, који је умро убрзо, око 1432. године. BABINGER 1962, 332–333, сматра да се принц Мурат још у младости запутио ка Угарској, вероватно за време османског интерегнума после Ангорске битке 1402. године, где је добио подршку краља и где је засновао породицу између 1415–1420. Исти аутор прихвата да слепи Мурат није био жив после 1432. године, али мисли да је у тренутку смрти имао између 50 и 55 година. Треба поново нагласити да ниједан од њих двојице није Савџијеву побуну и његово кажњавање датовао у 1373, као што се то данас чини, већ у 1385, односно 1382. годину. Стога се Бабингерово схватање о Муратовој старости не може прихватити, јер је он морао бити рођен пре ослепљивања и смрти оца 1373. године. Туријево мишљење о животној доби „слепог цара" делује прихватљивије, али је засновано на погрешној идентификацији Мурата са његовим оцем Савџијем.

Мустафи.[29] Добри односи деспота Стефана са султаном Мехмедом I не чине вероватном могућност да је Савџијев син после 1413. године уживао деспотову заштиту. С друге стране, имајући у виду деспотове везе с краљем Жигмундом, не може се занемарити претпоставка да је посредством српског владара османски принц стигао у Угарску.[30] Слепи османски претендент је вишегодишње уточиште могао наћи и на бројним другим местима, од латинских државица у Грчкој до Албаније и Влашке, али није сасвим немогуће ни да остао на османској територији, барем током владавине Мехмеда I. Ослепљен, Мурат није представљао велику опасност по султана и његове наследнике, па је можда могао мирно живети негде на територији царства све до смене на престолу и заплета који су наступили са двојицом Мустафа после смрти Мехмеда I и доласка на власт Мурата II.[31] Коњаници са којима је прешао у Угарску могли су бити или људи у његовој служби, уколико је претходно уживао неке веће поседе или чак управни положај у провинцији,[32] или присталице једног од двојице поражених претендената. Или и једно и друго, уколико су, наиме, Мурат Савџиоглу и његови синови подржали било Мустафу стрица, било синовца у борби са османски престо. Коначно, треба приметити да су бројни османски емири, султани и принчеви имали жене хришћанске вере, па није немогуће ни да је Савџијев син Мурат још пре досељавања у Угарску имао за супругу хришћанку Агнезу.

Будући да „слепи турски цар“ Мурат због свог хендикепа није могао бити адекватан конкурент осталим претендентима на османски престо, краљ Жигмунд је далеко већу пажњу посветио његовом сину Давуду.[33] Он је по преласку у Угарску

[29] THÚRY 1893, 847–848.

[30] Српско-угарске везе у време владавине деспота Стефана дозвољавају још једну, обрнуту претпоставку, која би донекле одговарала Бабингеровом виђењу Муратове судбине. Ако је слепи Мурат током османског грађанског рата после Ангорске битке некако успео да се докопа Угарске, и тамо заснује породицу оженивши се Мађарицом, он је преко угарског краља могао да ступи у контакт са деспотом Стефаном и појави се накратко на балканској војно-политичкој позорници 1412. године. После пропасти своје акције могао се поново вратити у Угарску. Ово тумачење је мање вероватно него претходно, али га не треба ни сасвим одбацити као могућност. С њим рачуна и: FILIPOVIĆ 1971, 373, nap. 459.

[31] IMBER 1990, 91–95; *ИОЦ*, 75–78 (H. Ватан).

[32] Посебно ако би могло да се докаже како је поменути Kör Tekfur oğlu заправо слепи Мурат, што је сада само једна претпоставка.

[33] BABINGER 1962, 331. Ипак, уколико је Савџијев син који је учествовао у османским унутрашњим сукобима између 1402. и 1413. године био Мурат, онда се мора поставити питање да ли је „слепи турски цар“ заиста био потпуно слеп? Или, као што је напред већ поменуто, у то време још није био слеп?

краљевину добио на коришћење извесне земљопоседе, који, међутим, нису били велики, нити су дати у трајно власништво.[34] Већ је речено да је 1433. године Давуд Челебија уживао краљеве поседе Кун-Солош и Сентелтеђхаз у Чанадској жупанији. Сва је прилика да је тамо боравила и турска војна пратња која је са Савџијевим потомцима дошла у Угарску. Жигмундов двор је првенствено намеравао да искористи османске претенденте и њихово људство у борби против Турака, али се није устезао да се служи таквом војном помоћи и на другим странама где је то било потребно, као против чешких хусита. Улога која је у Угарској била намењена Давуду Челебији, али још више нереална очекивања од њега гајена у суседству, најбоље се виде из једног писма влашког војводе Александра (1431–1436). Војвода, син Мирче Великог, убрзо после ступања на власт суочио се са великом османском силом која је запретила његовој земљи. Приморан да се потчини султану Мурату II и да се са својом војском прикључи османском походу на Ердељ 1432. године, Александар је ипак одржавао везе с Угрима и полагао наде у њих и у Давуда Челебију. Обавештавајући писмом на српскословенском језику „надръшпана“ (палатина Николу Горјанског Млађег) и тамишког жупана Стефана Розгоњија о предстојећем нападу Турака на Ердељ, влашки војвода их је уверавао да ће, чим стигне угарска војска, он прећи на њихову страну. Истовремено, војвода је поновио свој ранији захтев да Угри што скорије пошаљу „цара Чалапију“, за кога је веровао да има велику војску. Наводећи да ће по доласку Давудове војске половина османских трупа прећи на његову страну, Александар своје писмо палатину и Розгоњију завршава речима: „Знамъ юре че помочи Богъ христианомъ, покле доиде Чалапи“.[35] Ипак, војводина надања била су без основа: уколико се османски претендент са својим коњаницима и прикључио угарској војсци, његова појава није имала никаквог утицаја. Османлије су 1432. жестоко опустошиле Ердељ, првенствено околину Брашова и Сибиња, а њихов утицај у Влашкој учвршћен је за наредних неколико година.[36]

Давуд Челебија је и наредних година имао значајну улогу у плановима римско-немачког цара и угарског краља. Пре него што се позабавимо даљом Давудовом судбином, изнећемо оно што се зна о животу слепог Мурата и других чланова његове

[34] BABINGER 1962, 331, сасвим нетачно наводи да су слепи Мурат и његова породица добили поседе у Липтовској жупанији у данашњој Словачкој. Грешка је највероватније проистекла из чињенице да је Муратова кћи Катарина у другом браку била удата за Јована Ваја од Гестеља и Липтова: *CDP I*, 357–358, 373–376, 379, 380–393.

[35] BOGDAN 1905, 49–50, no 30, 52–53; JORGA 1908, 416; ЈИРЕЧЕК II, 378; BABINGER 1962, 332–333.

[36] JORGA 1908, 413; СПРЕМИЋ 1994, 157; ENGEL 2001a, 237.

породице у Угарској. Давудов отац је са супругом и млађом децом[37] изгледа прво био смештен на поседу Сентержебет (Сентфалва), који се налазио на Дунаву, са јужне стране тадашњег градског подручја Пеште. Потом је породица старог османског претендента добила једну кућу у Пешти, али како је овај смештај био тескобан, пештански судија им је у неком тренутку после фебруара 1432. године доделио већу камену кућу у овој вароши.[38] Слепи Мурат и његова породица добили су ту кућу на једном од главних градских тргова[39] по налогу угарског краља Жигмунда, али, сва је прилика, то није изведено на сасвим легалан начин. Наиме, поменута камена кућа са двориштем и помоћним зградама, ограђена зидом, припадала је извесном пештанском грађанину Јовану, сину Бенчика (због чега је још и крајем 15. века називана Benchykhaza), али је он фебруара 1432. године продао двојици својих сугрђана за 100 угарских форинти. Купци су били писар Емерих и његов зет кројач Антоније, са супругама Јеленом и Јелисаветом (Емериховом сестром).[40] Изјаве дванаесторо сведока на суђењу око власништва над том кућом на самом крају 15. столећа, иако не увек сагласне, пружају следећу слику догађаја. Емерих је ускоро умро, а његова жена Јелена преудала се у ону исту Сентфалву у којој је тада боравио принц Мурат. У пештанској кући остао је њен други сувласник Антоније, али је ускоро из ње на силу избачен са породицом и слугама, а кућа предата „слепом турском цару". Њему је краљ Жигмунд наводно рекао да изабере коју год жели кућу и да ће му је он дати, па се османски принц определио баш за ту. Власницима није била исплаћена праведна цена за кућу, у којој су остале њихове ствари и покретна добра, укључујући и повеље и друге исправе.

[37] Из неког непознатог разлога, у литератури се Орхан често наводи као старији од браће, за шта нема никаквих потврда у изворима. Штавише, околност да није играо никакву значајнију улогу и да је био жив крајем девете деценије 15. столећа говори супротно, да је овај османски принц био млађи од свог брата Давуда.

[38] *CDP I*, 384–385; THÚRY 1893, 840.

[39] У неким од релевантних докумената за поменуту кућу наводи се како се налазила на Житном тргу (*in Teatro frugum, Buzapyaczya vocato*: *CDP I*, 373, 375, 383), а у другим да је била на Тргу сена (*in foro fenorum*: *CDP I*, 328–329, 357–358). Први од ових тргова (Búzapiac) налазио се у самом центру средњовековне Пеште, а други (Szénapiac) на обали Дунава, или, како се у наведеним исправама прецизира, наспрам куће и болнице јовановаца посвећене светој Јелисавети код Доње бање у јужном предграђу Будима. Такве разлике у дипломатичким изворима у вези са положајем куће није лако објаснити, посебно када се има у виду да ова два трга нису била близу један другога, већ их је међусобно одвајало неколико градских квартова. Видети план Будима и Пеште у средњем веку: TÖRTÉNELMI ATLASZ, 33.

[40] *CDP I*, 328–329.

Све то је наводно приграбила породица османског претендента.[41] Треба одмах рећи да изјаве сведока који су 1498. године пред пештанским градским судом сведочили у корист две Јелене, кћерке и унуке покојног Емериха Литерате, не морају реално приказивати оно што се око наведене куће у Пешти догађало више од шест деценија раније. Ипак, два документа показују да имовинско-правни односи око пештанске куће дате на коришћење[42] слепом Мурату Савџиоглуу нису били ваљано регулисани. Емерихови наследници – удовица Јелена и кћи Јелена, које је заступао супруг млађе Јелене Ђорђе Киш – покушали су 1453. године да ставе забрану Муратовој кћерци Катарини на располагање кућом, а августа 1459. године продали су јој своју половину куће за 50 форинти.[43] Тај купопродајни уговор, више него краљевске даровнице, био је разлог зашто је прво пештански градски суд, а потом и суд магистра товарника 1499. године коначно и трајно одбацио све тужбе Емерихових наследника и утврдио легалну својину тада већ покојне кћерке слепог Мурата над спорном кућом.[44]

Имајући све наведено у виду, може се констатовати неколико ствари. Прво, показало се да је била спорна само једна половина куће, она Емерихових наследника, коначно исплаћена 1459. године по истој цени по којој је и купљена 27 година раније (50 форинти). То би могло значити да су било Мурат, било његови наследници исплатили другу половину куће кројачу Антонију и његовим потомцима, односно да он ипак није био насилно истеран из свог дома. Околност да су наследници писара Емериха једно време живели у истом месту као и породица османског претендента, у поменутој Сентфалви, упућује на могућност њихових међусобних контаката, односно да је слепи принц управо преко њих и дошао до свог будућег пештанског дома. Спор око коришћења или откупа њихове половине куће можда је могао настати и касније, после Муратове смрти.

[41] *CDP I*, 384–386.

[42] У даровници Ладислава V из 1456. године каже се како је Муратовој удовици Агнези и кћери Катарини кућа „per tempora vite ipsarum data et collata“ од његових претходника, што би указивало да је ни Мурат претходно није добио у трајно власништво. Таквом тумачењу не противрече ни други документи. Једино краљ Матија у својој повељи из 1486. године наводи да је „eiusdemque domus quieta et pacifica possessione prognati et parentes dicte domine Katherine“: *CDP I*, 354, 373.

[43] *CDP I*, 351–352, 357–358.

[44] Тужитељке је на суду заступао Петар Хусар, муж најмлађе од три Јелене, Емерихове унуке. Тужени је био Јован Нађ, братанац другог Катарининог супруга Јована од Гестеља и Липтова, који је на крају наследио кућу: *CDP I*, 387–393.

Друго, постоје хронолошки проблеми око изложених догађаја, посебно у вези са временом смрти слепог Мурата. Наиме, титулисање Муратовог сина као „цара Чалапије“ у поменутом писму влашког војводе, за које се сматра да потиче из лета 1432. године,[45] указивало би да је *cecus imperator Turcorum* у то време већ био мртав. Међутим, у већ наведеном Жигмундовом писму Давуду Челебији из 1433. године он је назван само „сином слепог турског цара“, што не упућује на закључак да му отац више није био међу живима.[46] На основу историјата догађаја око дома његове породице у Пешти такође је тешко веровати да је Мурат умро 1432. године. Литерата Емерих и његов зет купили су ту кућу тек 23. фебруара исте године. Према каснијим изјавама сведока, писар се у кућу уселио, у њој неко време живео, а потом умро. Његова супруга се преудала и отселила из Пеште, а тек потом је у град стигао слепи Мурат са породицом, који је прво био смештен у неку другу кућу. Ниједан извор не прецизира када се Муратова обитељ уселила у касније спорну камену кућу, осим што се зна да је то било током Жигмундове владавине. У светлу изнетих података, мора се поставити питање да ли је Мурат током свог живота уопште боравио у тој кући, о чему говоре само повеља краља Матије из 1486. и изричито сведоци на суђењу 1498. године, или ју је његова породица стекла тек после његове смрти. Зна се, наиме, да је цар и краљ Жигмунд после Муратове смрти поменуту кућу дао на доживотно коришћење његовој супрузи Агнези и деци, што је потом потврдио и Жигмундов наследник краљ Алберт.[47] У сваком случају, као сигуран *terminus ante quem* за смрт „слепог турског цара“ може се узети позна јесен 1437, будући да је краљ Жигмунд преминуо 9. децембра исте године.

Агнеза је, дакле, надживела свога мужа, и умрла је после 4. маја 1456. године, а вероватно пре 8. августа 1459. године.[48] У време када је Давуд Челебија већ био

[45] Додуше, у писму се нигде не помиње лично име „цара“, али је сасвим извесно да је у питању Давуд, а не његов отац: BOGDAN 1905, 49–50, no 30.

[46] *CDP V*, 228.

[47] *CDP I*, 353–355, 373, 391.

[48] Да је Агнеза била жива у време издавања повеље Ладислава V из 1456. године види се јасно из те исправе, а како се у купопродајном уговору за половину куће из 1459. јавља само Катарина, изгледа да јој је мајка тада већ била покојна. Ипак, ако се узме у обзир да су кућу у власништво од краља Ладислава V званично добили први Катаринин муж Павле Терек и она сама преко њега, онда одсуство Муратове удовице из купопродајног уговора може бити и последица тога што она и није била званични власник те некретнине. У сваком случају, није тачан закључак који доноси THÚRY 1893, 840–841, да је Агнеза умрла 1446, а можда већ и 1440. године, и да је Катарина до 1452. године живела са братом Давудом Челебијом на његовим поседима.

напустио Угарску, 1453. године, Јован Хуњади је поменуту кућу у Пешти дао његовој сестри, тада још увек девојци Катарини. Чињеница да се породица „слепог турског цара“ налазила под Хуњадијевом заштитом[49] свакако је утицала и на избор Катарининог супруга. Из повеље краља Ладислава V од 4. маја 1456. године сазнајемо да је Катарина тада била удата за Хуњадијевог фамилијара Павла Терека од Шалгоа. Њему, а преко њега и његовој супрузи Катарини и будућем потомству, краљ је због верне службе и учешћа у многим бојевима против Турака, у којима је задобио и тешке ране, поклонио поменуту кућу коју су већ држале његова ташта и супруга.[50] Међутим, Павле Терек није дуго поживео, па је млада Катарина већ пре 8. августа 1459. године постала супруга Јована Нађа од Липтова и Гестеља. Нови Катаринин муж такође је долазио из круга Хуњадијевих људи. О томе сведочи повеља од 17. септембра 1486. године, којом је Матија Корвин због верне службе Јована Нађа краљевом оцу и самом краљу, и његовог учешћа у бројним походима, потврдио овом властелину и његовој супрузи Катарини посед куће на Житном тргу у Пешти и све раније даровнице својих претходника које се на њу односе. Истом повељом краљ је наредио градским властима Пеште да поштују привилегије Јована Нађа и његове супруге, које су укључивале и ослобађање од плаћања било каквих редовних или ванредних пореза на поменуту кућу, те да их не узнемиравају у њиховом поседовном праву на било који начин.[51] Већ две године касније, живот Катарине зване „Chazar“ ближио се неумитном крају. Лежећи на самртној постељи, а немајући порода, издиктирала је 26. новембра 1488. године тестамент, којим је своју кућу у Пешти и осталу имовину оставила по пола брату, „illustri principi domino Orchan Beeg, filio prefati condam Morath Beeg de domo prescripta Othmanorum imperatoris Turcorum“ и другом супругу Јовану Нађу од Липтова и Гестеља. Уколико један од њих двојице буде умро, његова половина куће припашће оном другом.[52] Јован Нађ је супругу надживео за неких седам година, остављајући на самрти своју кућу шураку „господину цезару“, то јест Орхан-бегу. Услов је био да овај османски принц за кућу плати 100 форинти (колико је она вредела још 1432. године!),

[49] То је вероватни разлог за уверење, распрострањено крајем 15. века, како је управо Хуњади довео Мурата са породицом у Угарску. Према каснијој изјави једне од њених пријатељица, Катарина је новац за откуп половине куће 1459. године добила од Хуњадијеве удовице Јелисавете Силађи: *CDP I*, 386.

[50] *CDP I*, 353–355.

[51] Очито је да су Јован Нађ и Катарина имали проблема са градским властима због неких пореских потраживања, због чега су се и обратили краљу: *CDP I*, 373–375.

[52] Наследници су били дужни да намире све кредиторе оставиље и да се побрину око сахране и прилога за спас њене душе: *CDP I*, 375–376.

од којих ће половина бити дата оставиочевом синовцу Јовану, затим исплаћени дугови и дати прилози манастирима и црквама у Будиму, Старом Будиму и Пешти. Међутим, Јован од Липтова и Гестеља у том тренутку није знао да је Орхан-бег већ био напустио овај свет, па је кућа на крају припала јединoм његовом наследнику, синовцу и имењаку Јовану Нађу.[53]

Дакле, брат Давуда Челебије и Катарине, Орхан-бег, био је још увек жив 1488, а преминуо је пре 1495. године. О његовој судбини ништа се не зна, а падају у очи две чињенице. Прво, после смрти слепог Мурата кућа у Пешти уступљена је само његовој удовици и кћерци, али не и синовима Давуду и Орхану. То указује да Орхан-бег, као ни његов брат Давуд, не само да није становао у њој, већ по свему судећи, није ни живео у Пешти. Сасвим је могуће да уопште није ни боравио у Угарској, макар пред крај живота, будући да његов шурак није знао за његову смрт. Још је необичнија околност да Давуд Челебија у свом тестаменту, састављеном последњег дана 1453. године, ни једном речју не помиње брата Орхана, већ као наследнице свог скромног иметка наводи мајку и сестру.[54] Сада може само да се нагађа да ли се несуђени турски цар Давуд налазио у тако лошим односима с братом да му ништа није оставио, или је у питању било нешто сасвим друго. Да ли је Давуд Челебија из неког разлога изгубио сваки контакт с Орхан-бегом, па је можда мислио да он више није у животу, или је знао да је био добро ситуиран, за разлику од мајке и сестре? На жалост, на ова питања сада није могуће дати одговор.[55]

---

[53] Пресуђујући да кућа законито припада Јовану Нађу Млађем, суд магистра товарника је 1499. године одредио да он треба да испуни одредбе тестамента свога стрица. У последњој вољи Јована Липтовског из 1495. године Јован Нађ се назива његовим братом (*germanus*), а да се заправо радило о синовцу, сину његовог брата Дитриха, види се из поменуте пресуде: *Johannem Nagh filium condam Detrici de Chele, fratris utputa carnalis ipsius condam Johannis de Gezthel*: *CDP I*, 379–380, 391–393; ЈИРЕЧЕК II, 379. Издавачи аката су у приложеној родословној табели (*CDP I*, 380) погрешно навели да је Катаринин други супруг био Дитрих Челеји, који је заправо њен девер, за чим се повео и BABINGER 1962, 331.

[54] Давуд Челебија је сву своју имовину оставио „Dominam… (име је нечитљиво, али би требало да стоји: Agnesam) suam matrem et dominam Caterinam suam uxorem“. Да је у питању грешка, односно Давудова сестра, а не његова супруга, види се из писма дужда Франческа Фоскарија од 22. јануара 1454. године, где се каже да покојни Давуд „matrem suam et sororem heredes instituit omnium bonorum suorum“: BABINGER 1962, 336, 338.

[55] Бабингер износи претпоставку да је Орхан 1445. године можда отишао у Византију, али упозорава да се син слепог Мурата не може поистоветити са османским принцем Орханом који је, према Дуки и Халкокондилу, погинуо 1453. године иза зидина Цариграда, борећи се на страни хришћана, а против османских опсадника: BABINGER 1962, 331, 334.

Вратимо се Давуд Челебији и његовој улози у угарским и европским антиосманским плановима. Поново га срећемо у пролеће 1436. у граду Сењу у северној Далмацији, када га је Жигмунд Луксембуршки, годину дана после царевића Фружина, слао као изасланика арбанашкој властели која се побунила против Турака.[56] Плашећи се реакције Османлија, Дубровчани су одбили краљев захтев да превезу „Zelapiam, natum imperatoris ceci Theucrorum" са одредом коњаника од Сења до Албаније. Они су такође молили свог „природног господара" да Давуд не улази у њихов град, јер би то могло угрозити њихове поданике који тргују у Србији, Босни и Зети. Дубровачке власти су послале и једног изасланика у Сењ „dal signor Zelapia, fò fiolo del imperator turcho orbato", са молбом да не долази у Дубровник, где не би могао да борави незапажено, јер у град свакодневно долази „велики број Босанаца, Срба, Грка и Албанаца, као и припадника других народности који су поданици Турака и босанских барона који се покоравају султану". Дубровачким бродовима било је наређено да прате флоту којом је Давуд Челебија требало да се пребаци у Албанију, како би спречили да се она приближи њиховој територији. Одбијен је и захтев за зајам који је Челебија потом, преко свог изасланика, упутио Дубровачкој општини.[57] Будући да су војне ефективе које је османски принц водио са собом у Албанију биле скромне, изгледа да је римски-немачки цар и угарски краљ пре рачунао на његову политичку улогу. Идеја да ће Давудова појава у Албанији изазвати унутрашње поделе међу Турцима поново се показала нереалном. Његова мисија у Албанији остала је без успеха, а скопском намеснику Исак-бегу пошло за руком да у јесен 1436. године покори арбанашку властелу.[58]

По повратку у Угарску, Давуд Челебија се поново нашао у прилично незавидној ситуацији. О Давудовом положају у Краљевини, који свакако није одговарао његовим великим претензијама на османски престо, најбоље сведочи писмо које је 5. новембра 1439. године упутио ризничару краљице Јелисавете, Ладиславу Тетешу од Батмоноштора. „Турски цар", који је тада боравио у месту Реске у Великој Куманији,

[56] ЈИРЕЧЕК I, 360; БОЖИЋ 1952, 62; BABINGER 1962, 333.

[57] GELCHICH–THALLÓCZY, 336–338, 396–398; РАДОНИЋ, *ДАП I–1*, 358–360; JORGA, *NE II*, 336–338; JORGA 1908, 417; БОЖИЋ 1952, 64–65.

[58] ЈИРЕЧЕК I, 360; ROKAI 1969, 104; СПРЕМИЋ 1994, 200. BABINGER 1962, 333, претпоставља да је Давуд Челебија наредних неколико година провео у Албанији, а могуће и у Грчкој, јер је наводно посредством краља Жигмунда ступио у контакт са деспотом Мемноном Током, господарем Јањине и Арте (JORGA 1908, 416). Ове претпоставке нису поткрепљене изворима и не чине се вероватним. Давуд се после слома албанског устанка највероватније вратио у Угарску, где са налазио 1439. године.

на садашњој мађарско-српској граници,[59] подсећао је ризничара да је краљица за његову плату и издржавање одредила извесну суму новца која је требало да му буде исплаћена у року од 15 дана. Како му овај новац није био исплаћен ни тада ни у накнадно утврђеном термину, Давуд Челебија је протествовао, наводећи да би Ладислав Тетеш требало да зна да он са својим људима сиромашно живи по туђим кућама и на туђим поседима, и да без хитне исплате обећане суме не може да служи читавој Краљевини. Новчано издржавање, а радило се о суми од 1000 златних форинти од средстава предвиђених за војне одреде Кумана и Печенега, ризничар Ладислав Тетеш исплатио је „господару и цару Турака" Давуду Челебији у Батмоноштору тек 1. фебруара наредне 1440. године.[60]

Наведени документи показују да је Давуд Челебија и десет година пошто га први пут срећемо у Угарској био без својих поседа. Он је и даље нека врста краљевског службеника,[61] односно војног заповедника, који борави на краљевским поседима или краљу директно подређеним територијама, и са својим турским коњаницима ратује за плату тамо где га пошаљу. У лето и јесен 1439. године, када су Турци први пут освојили српску државу, и када је опасност запретила и Угарској, краљ Алберт је безуспешно покушавао да организује војни отпор Османлијама. Тада се очито рачунало и на Давуда Челебију и његове људе, али и поред преке потребе и издатих наређења, плата за османског претендента и његове ратнике није стигла за живота краља Алберта.[62] Турска опасност на јужним границама Угарске и предстојећи унутрашњи заплети око краљевске круне свакао су били разлог да се у краљевској ризници три месеца касније ипак пронађу средства за Давуда Челебију.

Давуд Челебија се поново појављује у Далмацији током 1441. године, када је боравио у Шибенику. Дошао је и у Дубровник,[63] баш у време када је се граду налазио

---

[59] Зато се сматра да је и оближња Келебија код Суботице добила име по Давуду Челебији: РОКАИ 1998, 110. О месту Реске и Давуду видети и: SZEGFŰ 1996, 74.

[60] *CODEX ZICHY VIII*, 671–672; *IX*, 1; BABINGER 1962, 463.

[61] ENGEL 1996, I, 148, n. 131; II, 48.

[62] После двомесечног логоровања у јужноугарским крајевима у покушају да организује помоћ Смедереву и одбрану јужних граница земље, краљ Алберт је кренуо у Беч да скупља немачке и чешке трупе. Умро је од дизентерије у месту Несмељ код Ђера 27. октобра 1439. године: СПРЕМИЋ 1994, 215–217; ENGEL 2001a, 280; РОКАИ 2002, 152.

[63] Није јасно да ли је Давуд прво био у Шибенику, па у Дубровнику, или обрнуто. Наиме, млетачке власти су Шибеничанима 19. августа 1441. године надокнадиле трошкове свечаног дочека и боравка у њиховом граду деспота Ђурђа Бранковића, као и „сина турског цара", што се извесно односи на Давуда Челебију. Деспот је у Шибеник стигао у јулу 1440. године, путујући из Фурланије за још увек

и деспот Ђурађ Вуковић, али је Веће умољених 12. јула одбило његове, сада непознате захтеве. О чему год да се радило, не чуди тадашњи став дубровачких власти према османском претенденту у угарској служби. Дубровник је тих дана већ био под изузетно јаким притиском султана због гостопримства пруженог српском деспоту, који је крајем јула коначно морао да напусти град.[64] Да је османски претендент и касније одржавао везе са Дубровником показују оптужбе које је крајем 1442. године један дубровачки трговац изнео на Порти против свог компањона и суграђанина Николе Грчића. Он је био проказан као шпијун угарског краља и деспота у Једрену и човек који је Дубровчанима донео „Сауџевићево“ (*Sauçiewich*) писмо „pro volendo accipere imperium imperatoris Teucrorum.“[65] Смисао тог навода није сасвим јасан, али се чини како се односи на одлуку Дубровчана да прихвате султанов суверенитет фебруара 1442. године.

Није познато да ли је османски претендент имао неку улогу у „Дугој војни“ у зиму 1443/1444. године, али је вероватно најзначајнији тренутак његове дотадашње каријере наступио у време и након амбициозног крсташког похода који се завршио катастрофом код Варне 10. новембра 1444. године. Тада се са Давудом Челебијом на хришћанској страни рачунало као са будућим османским владаром. Наиме, према једном османском извору, хронолошки најближем овим догађајима, византијски цар Јован VIII послао је пред крсташки поход једног османског претендента из Цариграда у Румелију, и он је у Добруџи окупио неке присталице. Услед енергичног деловања османских провинцијских заповедника, претендент је морао да побегне назад у Цариград.[66] Када је у лето наредне 1445. године уследио нови покушај Хуњадија,

---

неосвојену Зету: JORGA, *NE III*, 73; JORGA 1908, 418; СПРЕМИЋ 1994, 239–240. ЈИРЕЧЕК II, 378, такође наводи поменути правац деспотовог путовања, али се опредељује за 1441. годину. С друге стране, БОЖИЋ 1952, 89, нап. 65, сматра да је деспот, као и Давуд Челебија, боравио у Шибенику по одласку из Дубровника, крајем јула 1441. године. У том случају би деспот Ђурађ и „Сауџевић“ заједно напустили Дубровник и кренули ка Угарској.

[64] JORGA, *NE II*, 384, n. 1; БОЖИЋ 1952, 88–89; BABINGER 1962, 333, n. 9, погрешно везује за Давуда податак о тајном предлогу војводе Стефана Вукчића Дубровчанима од 20. јула 1441. године да подмите једног Турчина који се налазио код њега, како би се одложио напад на град. Како је наређење за напад на Дубровник Стефану Вукчићу дао султан, јасно је да војвода не би тада пружао гостопримство непријатељу Мурата II, нити би овај могао имати утицај на Порти. У питању је највероватније био султанов гласник код војводе Стефана: БОЖИЋ 1952, 89; ЋИРКОВИЋ 1964б, 52.

[65] То се сазнаје из спора вођеног пред дубровачким судом 13. јануара 1443. године између Милата Мудричића и Николе Грчића: ЈИРЕЧЕК II, 378; БОЖИЋ 1952, 97, нап. 101.

[66] IMBER 2006, 34.

влашког војводе Влада II Дракула и папско-бургундске флоте кардинала Кондолмера и Валерина де Ваврина против Турака на доњем Дунаву, из Цариграда је доведен претендент кога Де Ваврин зове „Saoussy“. Према имену може се закључити да се радило о Давуду Савџијевом, и да је у питању исти претендент кога помиње наведени османски извор. Уколико су ове идентификације тачне, то би значило да је Давуд Челебија напустио Угарску и некако се обрео у Цариграду још пре лета 1444. године. Када је средином августа 1445. године крсташка флота од седам бродова стигла до Силистрије, претендент је покушао да преговара са тамошњим турским гарнизоном истичући своје право на османски престо. Међутим, подухват је доживео потпуни неуспех, те је тако пропао још један покушај Савџијевог унука да се докопа власти.[67] Давуд је тада доспео у византијску Морејy, где су га Грци издржавали неко време. У мају 1447. године код Давуда је дошао дубровачки посланик, па су 1. септембра исте године Дубровчани могли да обавесте Јована Хуњадија како се “Saugevich Teucer”, који је боравио у Албанији и Грчкој под заштитом тамошњих деспота, налази на Крфу.[68] Давуд Челебија је на грчком броду у пратњи 30 особа напустио млетачки Крф у јуну 1448. године, и поред Дубровника отпловио даље ка Сплиту, одакле се вратио у Угарску.[69]

Разлог „Сауџевићевом“ повратку у Угарску краљевину вероватно је лежао у предстојећем великом поход против Турака. Као што је познато, током лета 1448. године Јован Хуњади је успео да сакупи војску састављену од Мађара, Пољака, одреда влашког војводе Дана, немачких и чешких најамника. У његовој војсци се тада са својим ратницима налазио и Давуд Челебија.[70] Према Халкокондиловом извештају, „Давуд, син Сауџијев“ је на саветовању пред тродневну битку на Косову пољу (17–19 октобра) наводно тражио да се без оклевања нападне војни логор Мурата II.[71]

[67] IMBER 2006, 34, 139, 141; JORGA 1908, 444; BABINGER 1962, 334.

[68] GELCHICH–THALLÓCZY, 467; JORGA, *NE II*, 423, n. 3; JORGA 1908, 444–445; ЈИРЕЧЕК II, 378; BABINGER 1962, 334.

[69] JORGA, *NE II*, 427; ЈИРЕЧЕК II, 378; БОЖИЋ 1952, 65, нап. 27; BABINGER 1962, 334.

[70] О присуству Давуда и његове војске у Хуњадијевом логору на ушћу Мораве у Дунав говори и Паскоје Соркочевић у писму од 11. септембра 1448. године. У сачуваном препису из 18. века име му је искварено као „Turcho Salgianech“: КОСТИЋ 1926, 83–86; СПРЕМИЋ 1994, 336.

[71] CHALCOCANDYLAS II, 131, 18.

Хришћанске трупе доживеле су потпун пораз, али је Давуд био међу оним малобројнима који су успели да побегну са крвавог бојишта.[72]

Наредних пет година Давуду се губи сваки траг, када се недуго пред смрт поново појављује у Лацију у Италији. Не знамо када је и како Давуд стигао у Италију и колико је дуго тамо боравио, односно, није познато да ли се после бекства са Косова уопште поново враћао у Угарску. Ф. Бабингер са Давудом идентификује хришћанског сина „лажног Мустафе", кога помињу Јан Длугош и Стефан Катона, па закључује да је он боравио и на двору пољског краља Казимира II (1445–1492), неуспешно покушавајући да га наговори на покретање крсташког рата против Османлија. Уколико би оваква идентификација била тачна, то би нам олакшало да реконструишемо последње године живота Давуда Челебије: он би у наведеном периоду боравио у Пољској и Угарској, да би се најкасније у рану јесен 1453. године обрео у Италији.[73] У сваком случају, 1. октобра 1453. године додељена му је новчана помоћ краља Алфонса I Арагонског у месту Сан Ђовани Инкарио, на самој граници Папске државе и Напуљске краљевине. Злосрећном османском претенденту предато је тада на име издржавања 150 дуката. Нешто више од три недеље касније, 24. октобра, "David Christia parent del Gran-Turch" добио је још једном новчану помоћ по наредби напуљског краља, у износу од 110 млетачких дуката „en lo castell de Fontana" (вероватно Фонтана Лири код места Арће, такође у Лацију). Давуд је изгледа и раније примао новчану помоћ из Италије.[74] То је било свега пет месеци пошто је 29. маја 1453. године Цариград пао под османску власт, чиме су пропале и све наде у скорије протеривање Османлија из Европе. Самим тим је и Давуд Челебија изгубио на значају као претендент на османски престо. Није изгледа више био интересантан ни Угрима, а како се његов положај у Угарској краљевини сигурно није поправио у односу на ранији период, не чуди што је одлучио да остане у Италији.

На основу тестамента који је писан у Сађили у Фурланији у понедељак 30. децембра 1453. године, могуће је реконструисати последње дане османског претендента. Живео је као подстанар код једне грађанке Сађиле, окружен једним Албанцем и двојицом Мађара. Имао је пет коња и скроман иметак, који су махом

[72] JORGA 1908, 452; ЈИРЕЧЕК II, 378; СПРЕМИЋ 1994, 340–342. BABINGER 1962, 334, верује да је Давуд побегао ка северу, дакле преко Србије, што би значило да се налазио међу онима које је деспот Ђурађ, за разлику од Хуњадија, пропустио да прећу преко његове територије. Могуће је и да је са Косова бежао ка Албанији, са којем је већ раније одржавао везе, и да се са јадранске обале пребацио у Италију.

[73] KATONA VI, 761, на основу Длугоша; BABINGER 1962, 338.

[74] JORGA, *NE II*, 52–54; BABINGER 1962, 334.

сачињавали одевни предмети (турски турбан, капа од кострети, две одоре, хаљина, плашт, кошуља), више врста тканина, постељина, два ћилима, једна сабља, кожна торба, коњска опрема, сребрни печат и укупно 111 комада различитог златног новца. Сву своју невелику имовину оставио је мајци и сестри Катарини.[75] Давуд Челебија је умро почетком јануара 1454. године, а сахрањен је у катедрали Светог Николе у Саћили. На надгробној плочи је стојало да ту лежи „David Amurati II Turcharum imperatoris filius". Давудови италијански сугрђани су очито помешали његовог оца Мурата, „слепог турског цара", са претходним султаном Муратом II.[76]

[75] Од наведеног новца 34 дуката су потрошена за трошкове сахране, а један коњ је дарован цркви за покој душе покојника. Извршење Давудове последње воље отежале су неке околности, па је 22. јануара 1454. године венецијански дужд Франческо Фоскари изричито овластио подеста и капетана Саћиле Андреа Бембоа да заврши тај посао: BABINGER 1962, 335–338.

[76] У тестаменту састављеном „in lingua Ungara" и преведеном на латински од стране Мађара Јаноша, становника Саћиле, Давуд за себе каже да је син *Illustrissimi Imperatoris Turcarum Hacmereth*, што је вероватно искривљено од *vak Morath* (мађ. „слепи Мурат"): BABINGER 1962, 335, n. 3, 337. Ако је Давуд тако доследно инсистирао на томе да је његов отац легитимни османски султан, онда можда и није грешка што је на надгробном натпису наведен као Мурат II, дакле законити наследник Мурата I.

14. БОСАНСКИ КРАЉЕВИ И УГАРСКА У 15. ВЕКУ

Прве деценије 15. века означавају период најинтензивнијих настојања краља Жигмунда Луксембуршког да номиналну угарску власт над Босном претвори у фактичку, и да лично понесе круну Босанског краљевства. У том циљу угарски владар је више пута организовао војне експедиције у Босну, повремено се сурово обрачунавајући са тамошњим противницима. Међутим, за разлику од сличних настојања својих предходника, који су се у босанским гудурама суочавали са отпором домаћих владара, племства и „јеретичких“ црквених структура, амбициозни краљ Угарске је у Босни поред њих наишао на много опаснијег противника – Османлије. Зато је историја босанске државе током 15. столећа, обележена успоном моћних обласних господара и опадањем краљевске власти уз династичке сукобе и смене на престолу, у великој мери заправо била угарско-османско одмеравање снага. У том смислу су играли улогу и чланови династије Котроманића, који су се за остварење својих владарских амбиција обраћали угарском двору или Порти, и које су та два центра моћи радо користили за постизање сопствених циљева у Босни.

Катастрофални пораз код Никопоља 1396. године снажно је угрозио и угарске позиције у Босни. То је било време Јелениног интеррегнума (1395–1398), када је моћна босанска властела заправо држала сву моћ у својим рукама. Позиција краља Жигмунда била је додатно отежана после побуне племства у Славонији, које је подржавало Ладислава Напуљског. Босна је искористила Жигмундове неприлике и поново му окренула леђа, сврставајући се уз његове противнике. Већ у новембру Турци и Босанци су провалили преко Саве све до Пожеге, где их је зауставио Јован Мароти (Моровићки). Није познато да ли се радило о контигенту краљевских трупа, или о самосталном акту неког од обласних господара.[1] У исто време, Ладислављеве присталице из Славоније прогласиле су Икача, славонског племића из Орјаве у

[1] Šišić 1938, 232, 303; Трпковић 1959, 114–115; Ћирковић 1964a, 192–193; Rokai 1983v, 140; Lovrenović 2006, 86–87.

околини Пожеге за босанског краља. Радило се о племићу из рода бана Борића, који је као присташа Хорватија још 1386. године учествовао у заробљавању угарских краљица, а после пораза побуњеника склонио се у Босну и пришао Турцима. Међутим, Жигмундови људи су врло брзо убили овог претендента у Тамишкој жупанији.[2]

Избор новог босанског краља Стефана Остоје почетком маја 1398. године, подржан од најзначајнијих босанских велможа Хрвоја Вукчића, Сандаља Хранића и Павла Раденовића, изазвао је још у јулу исте године интервенцију краља Жигмунда.[3] Поход је био усмерен првенствено против Хрвоја Вукчића, намесника Ладислава Напуљског у Хрватској, кога је Жигмунд оптужио да је пришао Турцима. Иначе, у јануару 1398. године Босна је била изложена турском походу, који се због јаке зиме није завршио добро по нападаче. Краљ Жигмунд је продро са војском у Доње Крајеве до Врбашког града, а после његовог повратка у Угарску половином августа, Хрвоје је кренуо у противофанзиву. Освојио је жупу Дубицу, коју је држао до средине 1402. године, а град био је у његовим рукама све до 1413. године. Краљ Жигмунд се током октобра 1398. године налазио у Илоку, спремајући нови поход на Босну, али није извесно да ли је до њега дошло. У сваком случају, угарски краљ се у новембру вратио у Вишеград, а није познато да ли су његове војсковође наставили ратовање у Босни. Индикативно је да се босанска војска на челу са краљем Остојом, окруженим најзначајнијим великашима, средином јануара 1399. године налазила у Усори.[4]

Годину дана после избора, Остоја се у априлу 1399. године крунисао за краља. Вероватно као одговор на овај чин, краљ Жигмунд је већ од маја припремао ратни поход, али је угарски упад у Босну изостао. Зато су се Босанци врло активно укључивали у акције које су биле уперене против угарског владара, радећи на успостављању веза између Турака и Ладислава Напуљског.[5] Током 1400. године Угри су били ангажовани на одбрани пограничних утврђења уз босанску границу, која су

[2] VARJÚ 1908, 390; *ZO I*, 513, no 4653; ЋИРКОВИЋ 1964a, 176, 370; MÁLYUSZ 1968, 266–267; РОКАИ 1998, 109; LOVRENOVIĆ 2006, 80–81.

[3] THALLÓCZY–HORVÁTH, 116–117; ЋОРОВИЋ 1940a, 358; ЋИРКОВИЋ 1964a, 185; LOVRENOVIĆ 2006, 87.

[4] Краљ Остоја је „на Усори, ва славној нашој војсци у Лишници“ 15. јануара 1399. Дубровчанима издао повељу о уступању Сланског приморја. Почетком наредног месеца, босански краљ био је у свом двору у Сутјесци, где је 5. фебруара 1399. Дубровчанима потврдио раније повластице: МИХАЉЧИЋ 2008a, 124–126; МИХАЉЧИЋ 2008б, 165–167; ŠIŠIĆ 1902, 128, 264, нап. 50; ЋИРКОВИЋ 1964a, 193; ENGEL 1998, 67; LOVRENOVIĆ 2006, 88–91; МРГИЋ 2008, 91–92. Као награду за уступање Сланског приморја, краљ Остоја и Хрвоје Вукчић примљени су у ред дубровачке властеле и добили су куће у Дубровнику, вредне по 1500 дуката, као и земљишне поседе: РУДИЋ 2008, 353–355.

[5] NAGY 1889, 16; *ПОВЕЉЕ И ПИСМА I/1*, 448–449; ЋИРКОВИЋ 1964a, 194; LOVRENOVIĆ 2006, 91–92, 95–96.

Босанци изгледа нападали заједно са Турцима. Крајем 1400. или почетком 1401. године турски одред стигао је све до Пожеге, а током пролећа Хрвоје Вукчић је безуспешно опседао Книн.[6] Преломни тренутак наступио је у априлу 1401. године, када је незадовољно угарско племство затворило краља Жигмунда, што су искористили његови противници у Босни. Хрвоје Вукчић и краљ Остоја устремили су се на далматинске градове у име краља Ладислава Напуљског, којег је подржао и папа Бонифације IX.[7] До краја 1402. и почетка 1403. године сви далматински градови осим Дубровника признали су власт Ладислава Напуљског. Акције на овом подручју предводио је Хрвоје Вукчић, који је наступао не само као представник босанског краља Остоје, већ првенствено као врховни намесник краља Ладислава у Угарској, Хрватској, Далмацији и Босни. Од њега је Хрвоје добио и титулу херцега сплитског, заједно са управом над Сплитом, Брачем, Хваром и Корчулом.[8]

И поред проблема са којима се суочавао, краљ Жигмунд није одустајао од Босне. У лето 1403. године вођене су борбе око Бихаћа, а том приликом је вероватно у угарске руке дошла тврђава Сокол.[9] Управо у то време у Босни се припремао преокрет, који се могао наслутити и приликом крунисања Ладислава Напуљског за краља Угарске у Задру 24. јула 1403. године. Наиме, краљ Остоја није се појавио на церемонији, иако је крунисању присуствовала многобројна босанска властела. То је значило да босански владар не признаје Ладислава Напуљског за угарског краља, а крајем октобра или почетком новембра уследио је и Остојин разлаз са својим најмоћнијим великашем. Пошто је Хрвоје Вукчић био уз Ладислава Напуљског, Остоја је настојао да успостави односе са Жигмундом Луксембуршким. Поделивши општу амнестију, 8. октобра 1403. године Жигмунд је ојачао своје позиције у Угарској, а Бајазитов пораз код Ангоре претходне године, ослободио га је за неко време османског притиска на Сави и Дунаву.[10] Краљеви Жигмунд и Остоја измирили су се почетком децембра 1403. године уз посредовње Јована Моровићког. Том приликом Стефан Остоја је признао врховну власт угарске круне. Уговор између двојице владара утаначен је вероватно почетком априла 1404. године, када се, према Жигмундовим

[6] THALLÓCZY–BARABAS, 220–221; ŠIŠIĆ 1938, 154; *ZO II/1*, 25, no 29, 51, no 417, 55, no 445, 63, no 521; ŠIŠIĆ 1902, 135, 266, нап. 101; ЋИРКОВИЋ 1964a, 194; LOVRENOVIĆ 2006, 92–93.

[7] ЋИРКОВИЋ 1964a, 194–195; LOVRENOVIĆ 2006, 96.

[8] *ПОВЕЉЕ И ПИСМА I*, 432–433; 451–453; ЋОРОВИЋ 1940a, 368, 370; ЋИРКОВИЋ 1964a, 195; LOVRENOVIĆ 2006, 98–101, 104.

[9] ŠIŠIĆ 1938, 240–241, нап. 3; ДИНИЋ 1956, 95; LOVRENOVIĆ 2006, 103.

[10] ŠIŠIĆ 1938, 209–210; ЋИРКОВИЋ 1964a, 201; KLAIĆ 1972, 357; LOVRENOVIĆ 2006, 107, 110, 121.

речима, краљ Остоја потчинио са још неком босанском властелом. Босански краљ се обавезао да ће са својим снагама заратити против Ладислава Напуљског и Хрвоја Вукчића.[11] Приближно у то време угарски краљ је постигао и споразум о савезу са деспотом Стефаном Лазаревићем.

Међутим, већ у првој половини маја 1404. године краљ Остоја је збачен са престола, па је морао да нађе уточиште у Угарској. Збацивање Остоје са власти било је првенствено дело војводе Хрвоја Вукчића, који је у јануару исте године склопио уговор о савезу са Дубровником против краља Остоје, којим је било предвиђено довођење на босански престо Павла Радишића, мало познатог члана династије Котроманића избеглог у град светог Влаха. Дубровчани, који су од лета 1403. године били у рату с Босном, и који су узалуд очекивали угарску помоћ, обавезали су се овим уговором да ће покушати да убеде свог врховног господара, угарског краља Жигмунда, да прими у милост херцега Хрвоја пошто ће му он бити кориснији од краља Остоје.[12] Херцег Хрвоје је против Остоје придобио и властелу до тада одану краљу. Остоји се замерало да је бесправно одузимао земљу властели, али му је као отежавајућа околност узет и споразум са краљем Жигмундом. Сукоб је поред спољнополитичког имао и дубоке унутрашње разлоге, јер је Остоја, који је дошао на власт као штићеник великаша, покушавао да поврати ауторитет краљевске власти, макар и уз помоћ угарског краља.[13]

За новог босанског краља ипак није изабран поменути Павле Радишић, већ Твртко II Твртковић (1404–1409), а Стефан Остоја је отишао у Будим да моли угарског краља за подршку. У повељи коју је издао 28. новембра 1405. године, краљ Жигмунд се присећао да га је Остоја „стењући“ молио за помоћ. Жигмунд се одазвао позиву и у лето 1404. године одлучио да нападне Босну, али је због краљевих обавеза у Моравској поход препустио бану Јовану Моровићком. Крајем јуна или почетком јула 1404. године угарска војска је без већег отпора стигла до Бобовца, где се одржала посада верна сврgнутом краљу и где се налазила босанска круна. У Бобовцу, у који су у

[11] Šišić 1938, 240; Диниħ 1956, 93–98; Ћирковиħ 1964a, 201–202; Rokai 1983v, 155–157; Lovrenović 2006, 114.

[12] Исаиловиħ 2009, 170–172.

[13] Šišić 1938, 240–241; Томовиħ 1974, 95; Диниħ 1955, 28; Ћирковиħ 1964a, 203; Lovrenović 2006, 114–115.

међувремену стигли Остојина деца и супруга, смештена је угарска посада, да заједно са свргнутим краљем сачека повољан тренутак за његов повратак на престо.[14]

У јуну 1405. године краљ Жигмунд је прикупљао новац и војску за поход да се „обнове и исправе границе нашега Краљевства према нашему Краљевству Раме или Босне“.[15] Од друге половине августа па до средине октобра Жигмунд се налазио у Босни, а поход је превасходно био уперен „против смртног противника његова величанства, то јест Хрвоја“.[16] У склопу опсежних активности које су за циљ имале потчињавање Босне, Жигмунд је на десној обали Саве, северно од Добора, подигао утврђење Дубочац. Састав угарских трупа, односно чињеница да су најзначајнији угарски великодостојници суделовали у овом походу, посредно говори о чињеници да је краљ Жигмунд био решен да коначно стави тачку на босанско питање. Приликом овог похода угарска војска је заузела Бихаћ и Острожац, а Јован Мароти је опустошио Усору и разорио и освојио бројна утврђења, међу којима и Сребрник, најзначајнију тврђаву североисточне Босне. Сребрник је у наредним деценијама постатао главно угарско упориште у северној Босни. За време овог угарског напада изостала је нека конкретнија реакција босанске војске, којој су у одбрани појединих утврђења помагали и Турци и неки Жигмундови одметници.[17]

Жигмундова акција још је више зближила његове босанске непријатеље и анжујског противкандидата за угарски престо. Повељом издатом 26. августа 1406. године на молбу краља Твртка II, херцега Хрвоја и великог војводе Сандаља, краљ Ладислав је потврдио све границе и међе Босне какве су биле у време бана Кулина, нарочито према Угарској. Заправо, Босанци су тражили и добили потврду тадашњих босанских граница, које су у ствари биле знатно шире од оних из Кулиновог доба. У исто време, Ладислав Напуљски је поседима наградио и верну босанску властелу. Међутим, сви даровани поседи били су у рукама великаша из Жигмундовог табора.[18]

---

[14] Šišić 1938, 261–262; *ZO II/1*, 592, no4802; Ћоровић 1940a, 389; Ћирковић 1964a, 205; Rokai 1983v, 157–158; Engel 1998, 68; Lovrenović 2006, 123.

[15] Fejér, *CD X/4*, 377–378; *ZO II/1*, 483, no 3956; Ћирковић 1964a, 206; Lovrenović 2006, 124.

[16] Fejér, *CD X/4*, 397; Ћирковић 1964a, 206; Lovrenović 2006, 125.

[17] Уплашена угарским напредовањем, поједина босанска властела тражила је уточиште у Дубровнику: *Codex Zichy V*, 415; Šišić 1938, 256–258, 262, 273–275; *ZO II/1*, 483, no 3956, 510, no 4171, 585, no 4761; *II/2*, 65, no 5593; *Повеље и писма I*, 249, 268–269, 520–521; Ћоровић 1940a, 393–394; Ћирковић 1964a, 206; Rokai 1983v, 158–159, 194–195; Engel 1998, 60, 70, nap. 59; Мргић 2008, 95–96; Lovrenović 2006, 126–128.

[18] Fejér, *CD X/4*, 549–551; Ћирковић 1964a, 206; Lovrenović 2006, 130.

Наредне 1406. године, краљ Жигмунд је организовао нови војни поход против Босне, који је предводио тамишки жупан Пипо Спано. Како је касније угарски владар забележио у својој повељи, Пипо Спано је током похода опустошио скоро пола Босне и спалио две новоизграђене куће краља Твртка II. После тога се сместио у Бобовац, одакле је организовао пљачкашке акције. Пре ове експедиције, краљ Жигмунд је сменио Јована Моровићког са функције заповедника војске у Сребренику и Усори, можда зато што је подржавао свргнутог краља Остоју. Изгледа да ове угарске акције нису укључивале никакве планове са бившим краљем Остојом, пошто је Жигмунд Луксембуршки већ размишљао да се лично крунише за краља Босне. Да се Остоја у то време није осећао безбедно у Бобовцу, говори и податак да је од Дубровчана тражио да га приме у свој град. Његов посредник у комуникацији са Дубровником био је Сандаљ Хранић, што указује да су међу њима били обновљени некакви односи.[19] Питање Остојиног одласка из Бобовца било је актуелно и у априлу наредне године. Међутим, није изостао ни босански одговор на угарски ратни поход, јер је краљ Жигмунд 4. октобра 1406. године помињао упад Турака и Босанаца на угарску територију.[20]

Угарски владар је био чврсто решен да настави борбу за Босну. Већ од средине јануара 1407. године угарски великаши се одазивају на Жигмундов позив да се крене у рат против Босне, а од краја маја може се пратити одлагања судских рочишта, јер се актери налазе у рату „против Турака и Босанаца“.[21] У Босни се знало за Жигмундове припреме и настојало се, с једне стране, да се избегне сукоб, а са друге да се обезбеди помоћ савезника. Дубровчани наводе да је средином године код Хрвоја Вукчића боравио посланик турског султана, који је после тога намеравао да продужи за Будим како би посредовао између супротстављених страна. У исто време, Ладислав Напуљски је поново наредио својим присталицама у Угарској, Далмацији, Хрватској, Славонији, Босни и њима придруженим краљевствима да се покоравају Хрвоју, као

[19] *Повеље и писма I*, 269–270, 272, 436. За заповеднике Сребрника постављени су Никола од Гораждa и Ладислав Силађи, који су према наводима краљеве повеље од 9. децембра 1407. године у тешким условима, трпећи оскудицу, ратовали са Босанцима и Турцима који су упадали на угарску територију и одводили становништво: Fejér, *CD X/4*, 609–612.

[20] Wenzel 1884, 22, 26; *ZO II/1*, 630–631 бр. 5036; Ћирковић 1964a, 207; Rokai 1983v, 159, 197–199; Lovrenović 2006, 132–133.

[21] Šišić 1938, 287–288; *ZO II/2*, 19, бр. 5334, 53–54, бр. 5541; Ћирковић 1964a, 207; Lovrenović 2006, 133–134; Мргић 2008, 96.

његовом намеснику.[22] Угарски краљ је половином августа прешао у Босну код Новиграда и до 8. септембра стигао у близину Бобовца, где му се придружио и одред Пипа Спана.[23] Организовани отпор са босанске стране и овог пута је изостао, али се краљ разболео и већ крајем септембра или почетком октобра вратио у Угарску. Није познато да ли се том приликом Жигмунд Луксембуршки уопште састао са свргнутим краљем Остојом, који се већ годинама налазио у Бобовцу. Један део угарске војске, састављен углавном од Ердељаца, повукао се из долине Врбаса недуго после Жигмундовог одласка.[24] Осим пустошења, опипљивијих резултата ове угарске војне интервенције није било. Забележено је како је заробљено становништво насељено на једну пустару у Хевишкој жупанији, а вероватно је таквих акција било и на другим местима по Угарској.[25] Како је конкретна Ладислављева помоћ за савезнике у Босни изостала, краљ Тврtко II и властела почињу да се окрећу Венецији.[26]

После наглог повлачења из Босне, краљ Жигмунд је већ у јесен исте године започео припреме за нови ратни поход у ову земљу.[27] За угарске ратне припреме знало се и у Венецији, а Дубровчани су у мају 1408. године упутили посланика „своме природном господару“, од кога су, рачунајући на његову победу, за себе тражили Конавле, Драчевицу, Брач, Хвар и Корчулу.[28] Рат који је краљ Жигмунд припремао против Босне добио је карактер крсташког, јер је нови папа Гргур XII (1406–1415), наклоњен угарском краљу, легитимисао његову босанску политику. Папа је позвао хришћански свет да крене у рат против неверника и јеретика и поделио уобичајене опроштајнице учесницима предстојећег похода. Краљ Жигмунд се већ од фебруара 1408. године налазио у Славонији, а 26. маја био је под градом Добором у Усори, где је остао до 5. јуна. Краљ се у другој половини јуна вратио у Будим где је окупио бројну војску, са којом је извео главни удар на Босну средином септембра 1408. године.

---

[22] GELCICH–THALLÓCZY, 172; *CODEX ZICHY V*, 512; ŠIŠIĆ 1938, 292–294; ŠIŠIĆ 1902, 198; ЋИРКОВИЋ 1964a, 207, LOVRENOVIĆ 2006, 134–135.

[23] *ZO II/2*, 82, no 5706, 84, no 5721, no 5724, no 5727; ЋИРКОВИЋ 1964a, 206–207; LOVRENOVIĆ 2006, 135; МРГИЋ 2008, 97.

[24] *CODEX ZICHY V*, 521; FEJÉR, *CD X/4*, 583; GELCICH–THALLÓCZY, 175–176; ŠIŠIĆ 1902, 200; ЋИРКОВИЋ 1964a, 208; LOVRENOVIĆ 2006, 136.

[25] Краљ Жигмунд је 29. октобра 1407. године због заслуга за угарску круну дозволио јаским племићима Комполту и Ладиславу од Нађсалаша да на ненастањени салаш Сенткозмадамјан доведу становнике заробљене у Босни: *ZO II/2*, 91, no 5781.

[26] ЋИРКОВИЋ 1964a, 208–209; LOVRENOVIĆ 2006, 137.

[27] *ZO II/2*, 91, no 5787, 92, no 5789; LOVRENOVIĆ 2006, 137.

[28] GELCICH–THALLÓCZY, 177–178; ЋИРКОВИЋ 1964a, 374, нап. 1; LOVRENOVIĆ 2006, 136.

Угарски владар је између 18. и 21. септембра боравио под Маглајем, а 25. септембра је обавестио Дубровчане о великом успеху који је постигао у обрачуну са својим непријатељима у Босни. Пошто је потукао босанску војску и заробио бројну властелу, краљ Жигмунд се сурово обрачунао са њом – наредио је да се погуби 171 босански племић и баци са зидина града Добора. Овом приликом под угарску власт је дошла и тврђава Врандук, а освојене су и разрушене и неке друге утврде. После победе коју је постигао, угарски краљ се брзо повукао назад у Угарску, те се већ 30. септембра налазио у Дубочцу на Сави.[29]

Овај поход Жигмунд Луксембуршки доживео је као свој велики успех и корак на путу ка крунисању босанском круном. У повељи издатој клишком и цетинском кнезу Иванишу Нелипчићу 14. новембра 1408. године, угарски владар говори да су се после тешких ратова и великих жртава и с једне и с друге стране, барони, племићи, витезови и сви становници Босанског краљевства вратили у дужну верност њему, његовој круни и наследницима. Иваниш Нелипчић, који је од Босанаца и Турака био „присиљен“ да се придружи краљевим непријатељима, обавезао се том приликом да ће Жигмунда прихватити за краља и господара те да ће га „украсити круном реченог Босанског краљевства свечано и часно, како је покојни краљ Тврtко владао“. Извесно је да су и неки други босански великаши преузели исте обавезе. С друге стране, војвода Сандаљ Хранић није био међу њима. Улога краља Тврtка II у току похода није позната, а вест Жигмундовог биографа Еберхарда Виндекеа да је он том приликом заробљен новија историографија углавном одбацује.[30]

О снажној позицији угарског краља према Босни сведочи и то што му је крајем 1408. године пришао дотадашњи главни противник и најмоћнији човек Босне, херцег Хрвоје Вукчић. На Хрвојев став је поред Жигмундове победе утицало и држање Ладислава Напуљског, који је већ од јула 1408. године преговарао са Млечанима о продаји својих права над Далмацијом.[31] До краја 1408. године дошло је до измирења Жигмунда и Хрвоја, а на позив угарског краља херцег Хрвоје је отишао у Будим. Пошто је признао Жигмундову власт, постао је члан Змајевог реда и потврђени су му поседи: Доњи Краји, жупаније Врбас и Сана и градови Врбас и Козара. Краљ је такође

[29] Šišić 1938, 306–308, 318–319; *ZO II/2*, 137, no 6111, 167, no 6308; Gelcich–Thallóczy, 182; Windecke, 20; Šišić 1902, 280, nap. 214. За кастелана Врандука постављен је Павле од Бешенова, који се на тој дужности помиње почетком марта 1410. године: Gelcich–Thallóczy, 192; Engel 1996 I, 463.

[30] Šišić 1938, 312–314; Klaić II/1, 334–335; Диниħ 1935, 352, 357; Ћирковиħ 1964a, 210–211; Živković 1981, 57–58; Рокаи 2002, 132–133; Lovrenović 2006, 138–142; Мргиħ 2008, 98.

[31] Ћирковиħ 1964a, 210–211; Lovrenović 2006, 144; Мргиħ 2008, 101.

Хрвоју потврдио титулу херцега сплитског и поседе Брач, Хвар, Корчулу и Омиш са Крајином и Неретвом. Постао је такође жупан Пожешке жупаније и добио је и краљевски посед Сегесд у жупанији Шомођ. Том приликом краљ Жигмунд га је изабрао и за кума своје кћери Јелисавете.[32] Због свега тога Жигмунд Луксембуршки је већ 6. јануара 1409. године могао да се похвали граду Трогиру да је између њега и „господина Хрвоја, херцега сплитског и читаве Босне", постигнут мир и савез. У сличном тону краљ је у повељи за сребреничке кастелане Николу и Дионисија од Гаразда и Ладислава Силађија од 24. фебруара 1409. године истакао да су се „светли господин Хрвоје сплитски херцег и кнез Доњих крајева" као и „барони, племићи, прваци и сви становници нашег Босанског краљевства" вратили у верност и покорност угарској круни. Овај споразум требало је да Жигмунду донесе власт над Далмацијом, али су му се потчинили само Трогир, Нин и Шибеник, док су Ладиславу Напуљском остали верни Задар, Новиград, Вран и острво Паг.[33]

Уверен да је добио подршку најутицајнијег актера босанских политичких прилика, краљ Жигмунд је у мају 1409. године, када је полазио у Србију да помогне деспоту Стефану против Турака и брата Вука, најављивао да ће после тога ићи у Босну на крунисање. Уместо тога, угарски владар је почетком 1410. године именовао херцега Хрвоја за вицекраља Босне. До 30. маја 1410. године Хрвоје Вукчић је краљу Жигмунду предао градове Сребреницу, Кучлат, Бродар и Сусед у Усори. Поменуте градове херцег је задобио претходне године, а податак да је подигао тврђаве у Бродару и Суседу помиње се у уговору у Тати између деспота Стефана и краља Жигмунда (1426). Предаја тврђава у источној Босни Угрима и добијање титуле вицекраља Босне највероватније су уско повезани догађаји – препуштање поменутих градова је по свој прилици била цена за високо Хрвојево именовање од стране угарског двора. Посебно када се имају у виду високи приходи које је доносио рудник Сребрница (24.000 дуката 1417. године), јасно је да се херцег Хрвоје није без добре надокнаде одрекао овог и других поседа, које је угарски владар потом предао своме другом вазалу и витезу

[32] *Повеље и писма I*, 550; Gelcich–Thallóczy, 182; *ZO III*, 677, no 2932; *Codex Zichy V*, 565; Fejér, *CD X/4*, 763–764; Ћоровић 1940a, 400; Engel 1996 I, 165; Engel 1998, 60; Lovrenović 2006, 144; Мргић 2008, 101–102. Траг о Хрвојевом власништву над Сегестом сачуван је и у једној жалби са почетка 1412. године. Тако је краљ Жигмунд 4. фебруара наредио жупану Шомођске жупаније да узме у заштиту Јакова, жупана парохијалне цркве Сегесда, који се жалио на Хрвојевог сина Балшу и његове људе да му наносе штету: *ZO III*, 425–426, no. 1687.

[33] Fejér, *CD X/4*, 762–763; Fejérpataky I 1901, 31; Ћирковић 1964a, 211; Lovrenović 2006, 145.

Змајевог реда –деспоту Стефану Лазаревићу (1411).[34] Међутим, војвода Сандаљ Хранић и део властеле који је био против Жигмундовог крунисања организовали су отпор, који је резултирао повратком Стефана Остоје на босански престо у новембру 1409. године. Поред војводе Сандаља, уз Остоју је био још један моћан босански обласни господар, кнез Павле Раденовић. Од краја 1409. године краљу Тврtку II се за наредних пет година губи сваки траг. Није извесно где се он налазио у том периоду.[35]

Почетком марта 1410. године угарска посада из Врандука је уз помоћ Хрвојевих људи заузела Подвисоки, одакле је претходне вечери побегао краљ Остоја.[36] Да је иза овог напада стајао Хрвоје Вукчић, који је по свему судећи деловао према налогу свог угарског сизерена, види се из његовог писма Сплићанима. Херцег је у писму упућеном из Јајца 27. априла исте године о Остоји говорио као некадашњем краљу, који се приклонио „Турцима и босанским побуњеницима“ а против угарског краља Жигмунда. Зато је вицекраљ Хрвоје наредио градским властима Сплита да Остоји одузму куће и све поседе у граду и његовом дистрикту, јер је он због неверe лишен свих „добара која се налазе у било којим земљама и местима господина нашега краља“.[37] О којим се конкретно поседима радило не види се из ове исправе, те се не може са сигурношћу тврдити ни да је краљ Остоја заиста уживао нека имања на територији Угарске краљевине изван Сплита. То се ипак чини вероватним, имајући у виду да је Жигмунд Луксембуршки награђивао своје присталице, и да је у време када је поново био у блиским односима са краљем Остојом, овоме 1. фебруара 1415. године потврдио све тврђаве, замкове, поседе, добра и права која му је претходно даровао као угарски

[34] GELCICH–THALLÓCZY, 195; ДИНИЋ 1935, 362; ЋИРКОВИЋ 1964a, 212; LOVRENOVIĆ 2006, 150. У децембру 1410. године у Суседу се помиње угарска војна посада: ENGEL 1998, 62; МРГИЋ-РАДОЈЧИЋ 2002, 94. О Сребрници под влашћу деспота Стефана видети: ВЕСЕЛИНОВИЋ 1995, 91–92; КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ 2010, 19–22, passim.

[35] ДИНИЋ 1935, 360, 362; ЋИРКОВИЋ 1964a, 211–212; LOVRENOVIĆ 2006, 150; МРГИЋ 2008, 102, 104.

[36] Том приликом страдали су и дубровачки трговци у овом босанском тргу, који су били заробљени, а делом и повређени у сукобима. Због тога се дубровачка влада већ 11. марта жалила угарском краљу, тражећи њихово ослобађање и заштиту својих грађана и њихових послова у Босни. Пет дана касније, Дубровчани су истим поводом писали и вицекраљу Хрвоју. Дубровачке власти су се и 23. марта обратиле свом врховном господару, поводом затварања и злостављања којима су била изложена двојица њихових сугрђана у Врандуку од стране угарског кастелана Павла од Бешенова. Краљ Жигмунд је поступак врандучког кастелана објашњавао тиме што су дубровачки грађани помагали Босанцима (што су Дубровчани негирали), али је ипак наредио Павлу Бешеновском да ослободи ухапшене трговце: GELCICH–THALLÓCZY, 190–194; LOVRENOVIĆ 2006, 149–150.

[37] FEJÉR, *CD X/5*, 184–185; ŠIŠIĆ 1902, 283; LOVRENOVIĆ 2006, 151.

краљ.[38] Иако се, гледано из угла угарских претензија, оваква формулација може односити и само на територију Босне, чини се ипак да је Стефан Остоја стицао и поседе на територији Угарске, о којима, на жалост, данас нисмо обавештени.

Намеран да коначно буде крунисан за краља Србије и Босне, Жигмунд Луксембуршки се у пролеће 1410. године припремао за нову експедицију преко Саве. У Босни је угарски владар боравио између 6. октобра и 7. новембра исте године, крећући се по источном делу земље, на релацији Кличевац, Сребреница, река Дрина и Сремска Рача.[39] Док је Жигмунд у Сребреници чекао да буде овенчан за краља Србије и Босне, у Дубровник су стизале вести о томе да се босанска властела покорила угарском краљу и да је постигнут споразум о његовом крунисању. Дубровчани су спремали своје посланство за Жигмундово крунисање, очекујући да ће им нови краљ Србије и Босне потврдити раније повеље и препустити Конавле и Драчевицу. Међутим, до тако жељеног Жигмундовог крунисања поново није дошло, а одговор можда лежи у чињеници да су се Сандаљ Хранић и Павле Раденовић у другој половини новембра налазили на скупу великаша у Сани, у области Хрвоја Вукчића.[40] Све указује на закључак да је подељена босанска властела, предвођена поменутом тројицом велможа, и поред свих међусобних разлика веома нерадо гледала на могућност да домаћу владарску породицу ограничених прерогатива замени моћни и амбициозни странац. Још једном се показало да су Жигмундове амбиције у Босни биле нереалне, пошто угарски владар попут својих претходника није пронашао могућности ни начина да војно покори ову планинску земљу, у којој су истовремено Турци стварали своја чврста упоришта. У сваком случају, краљ Жигмунд је 5. новембра напустио Босну, а тих дана је изгледа дошло и до неког сукоба са босанском властелом у Теочаку (Totchak).[41]

Изгледало је да одлазак угарског краља из Босне у јесен 1410. године представља већ уобичајену сезонску обуставу ратовања. И заиста, присуство Угара у босанским тврђавама није било прихватљиво за Босанце, који су предвођени војводом Сандаљем Хранићем напали Сребеницу у пролеће наредне 1411. године. Међутим, већ после месец дана постигнут је мир између Босне и Угарске, којим је Жигмунд Луксембуршки за неко време одустао од идеје да се крунише за босанског краља. Он је

[38] THALLÓCZY 1914, 352–354.

[39] *ZO II/2*, 360, no 7603, 369, no 7661, 7663, 383, no 7743; *CODEX ZICHY VI*, 53–54; ENGEL–TÓTH 2005, 91;

[40] GELCICH–THALLÓCZY, 195–200; ЋОРОВИЋ 1940a, 405–406; LOVRENOVIĆ 2006, 151–153.

[41] FEJÉR, *CD X/5*, 805–809; LOVRENOVIĆ 2006, 155–156; МРГИЋ 2008, 106.

стога поново признао краља Остоју за босанског владара и свога верног вазала, и после 1410. године више није лично предузимао походе против Босне.[42] На промену Жигмундовог става је, поред тешкоћа са којима се очигледно суочавао на самом босанском терену, вероватно утицала и чињеница да је 1411. године изабран за римског краља. Жигмунд се од тог времена у већој мери него раније окренуо европским пословима и амбицијама, те је мање пажње посвећивао не само босанском питању, већ и балканској политици у целини.[43] Колико је босанско питање за краља Жигмунда била значајно до 1411. године, говори чињеница да је од девет угарских похода против Босне у периоду између 1394. до 1415. године, угарски краљ предводио своје трупе у шест војних кампања. С друге стране, и у самој Босни је постојало више разлога за помирење са Угарском. После деценије борби земља је претрпела велика разарања, али и територијалне губитке у Усори и Подрињу. Осим тога, и поред сукоба који су трајали међу Бајазитовим синовима, Босна је и даље била изложена османском притиску. На крају, на промену става најмоћнијих велможа често су утицали и сасвим лични разлози и интереси, како је то показао пример сплитског херцега и угарског вицекраља Босне Хрвоја Вукчића. Тако је и брак Сандаља Хранића са Јеленом, удовицом Ђурађа Балшића и сестром деспота Стефана, којим се босански велики војвода приближио српском владару и Жигмундовом вазалу, могао утицати и на његове односе са угарском круном.[44]

Измирење Босне са краљем Жигмундом свој блистави израз добило је на сабору у Будиму маја 1412. године, уприличеног поводом споразума са пољским краљем Владиславом Јагелом. На овај велики скуп европских владара и властеле, коме су присуствовала тринаесторица херцега и кнезова, 24 грофа, 26 магната не рачунајући угарске бароне и 1500 витезова са 3000 пажева, из Босне су дошли краљ Остоја, херцег Хрвоје Вучић са супругом Јеленом,[45] војвода Сандаљ Хранић и вероватно Павле Раденовић.[46] Краљ Жигмунд је 16. маја 1412. године у Будиму објавио позив свим

[42] GELCICH–THALLÓCZY, 200–201; *ПОВЕЉЕ И ПИСМА I*, 280; ЋИРКОВИЋ 1964a, 213; LOVRENOVIĆ 2006, 166.

[43] PRLENDER 1991, 23–24; ENGEL 1998, 68; ENGEL 2001a, 229–231.

[44] ЋИРКОВИЋ 1964a, 214; ENGEL 1998, 69; LOVRENOVIĆ 2006, 167; МРГИЋ 2008,

[45] Хрвоје Вукчић је од супруге Јелене позајмио 6 000 приликом одласка у Будим код краља Жигимунда, а још 4000 након повратка. Повељом од 2. априла 1412. године, Хрвоје је својој супрузи, на име исплате дуга, даровао жупу Врбању са градом Котором и кућу и поседе које је имао у Дубровнику: ИСАИЛОВИЋ 2011б, 167–169; МРГИЋ-РАДОЈЧИЋ 2002, 83, 91; РУДИЋ 2008, 356–359.

[46] Сви извори се слажу да је у Будиму био присутан босански краљ са још три великаша. Наиме, дубровачки посланици у Угарској добили су задатак да замоле краља Жигмунда да разговара са краљем

члановима Змајевог реда да учествују у војном походу против аустријског херцега Фридриха Хабзбуршког, а награда је била новац у противвредности отете херцегове земље. Није познато да ли су у овом походу учествовали и чланови Змајевог реда из Босне, пре свих Хрвоје Вукчић. Длугош бележи да су се босански витезови прославили у витешким играма, али је занимљиво да Хрвоја назива „босанским краљем“. Он је у Будим вероватно дошао са великом пратњом, јер Длугош истиче да су се његови витезови посебно истицали висином и телесним пропорцијама и да су у витешким играма својом снагом и храброшћу надмашили остале учеснике.[47]

Међутим, до разлаза између краља Жигмунда и херцега Хрвоја Вукчића дошло је врло брзо. Последњи документ у којем се изричето говори о лојалности Хрвоја Вукчића према краљу Жигмунду настао је 15. новембра 1412. године, када је угарски владар, поводом рата са Венецијом, из Бихаћа обавестио Трогиране да му се херцег Хрвоје преко посредника обавезао на послушност.[48] Разлог за сукоб угарске круне са Хрвојем Вукчићем лежао је херцеговом нападу на поседе војводе Сандаља Хранића, у време када је овај био у блиским односима са краљем Жигмундом. Наиме, почетком 1413. године војвода Сандаљ је заједно са својим шураком деспотом Стефаном, такође истакнутим вазалом краља Жигмунда, био део широке коалиције која је уз директну подршку угарског краља ратовала против османског принца Мусе. Хрвоје Вукчић је искористио одсуство Сандаља Хранића из Босне и крајем пролећа и почетком лета опустошио његове области, вероватно са намером да поврати своје раније позиције у доњој Неретви и Дријевима. Већ у јуну 1413. године краљ Жигмунд је прогласио Хрвоја Вукчића за одметника, одузео му поседе које је имао у Угарској и Славонији и лишио га титуле херцега сплитског.[49] Сплит је збацио Хрвојеву власт, док је острва Брач, Хвар и Корчулу краљ Жигмунд уступио Дубровчанима. Краљ је Хрвоју Вукчићу одузео и Санску жупу, тражећи од тамошњих племића да буду лојални благајским кнезовима, којима је поверио и тврђаву Козару. Нашавши се у незавидној ситуацији, Хрвоје Вукчић се обратио угарској краљици Барбари молећи за милост, али без успеха.

Остојом и осталим босанским баронима о Вуку, Остојином нећаку, који је код Високог опљачкао и убио дубровачког трговца Јакшу Бунића. Они су својим посланицима послали и четири „словенска“ писма, од којих је једно требало да предају краљу Остоји, а преостала три осталим босанским великашима: DL 39277; GELCICH–THALLÓCZY, 207–208; WINDECKE, 10; FILIPOVIĆ 2010, 297–299; РОКАИ 2011, 215–216.

[47] DLUGOSZ IV, 141; ЋИРКОВИЋ 1964a, 240; LOVRENOVIĆ 2006, 169; FILIPOVIĆ 2010, 293, 301.

[48] FEJÉR, *CD X/5*, 307–308.

[49] FEJÉR, *CD X/5*, 407–409; ЋИРКОВИЋ 1964a, 241; ENGEL 1998, 68; LOVRENOVIĆ 2006, 172.

Пошто је Венеција, која се тек измирила са Угарском, одбила Хрвојеву понуду за савез, амбициозни босански велможа се за помоћ окренуо Османлијама.[50]

Већ у мају 1414. године Хрвојев протовестијар довео је у Босну одред Турака, чиме је не само преокренута ситуација на терену у Вукчићеву корист, већ је започело и трајно османско присуство у тој земљи. Турски ратници су у јулу упадали и у Славонију, упутивши се према Загребу. Доласком и потоњим учвршћивањем Турака у Босни озбиљно је била подривена Жигмундова политика стварања система вазалних држава на јужним угарским границама као тампон-зоне према Османском царству. Ипак, и поред тога што је Хрвоје Вукчић остао упамћен као неко ко је довео Турке у Босну, они су заправо били присутни у овој земљи још од краја 14. столећа, а њихове војске су често упадале без ичијег позива. Пошто је деспот Стефан био у добрим односима са новим султаном Мехмедом I, путеви османског продирања у Угарску нису више водили преко Србије у Подунавље, већ преко Босне према залеђу далматинских градова, Славонији, и даље, све до аустријских земаља. Са Турцима се у Босни овога пута појавио и бивши краљ Твртко II, као њихов, а вероватно и Хрвојев кандидат против краља Остоје, који је остао веран угарском владару.[51]

Осетивши се реално угроженим у новонасталој ситуацији, краљ Стефан Остоја је затражио од свог сизерена да му потврди све раније повластице и повеље о „градовима, утврђењима, поседима, имањима и правима“. Узимајући у обзир велике Остојине заслуге за њега лично, али и за угарску круну у борби против Турака, краљ Жигмунд је босанском владару издао повељу у Констанци 1. фебруара 1415. године. Краљу Остоји су као „вазалу и поданику“ Угарске краљевине потврђени сви поседи и повластице.[52] Изгледа да је висока делегација предвођена босанском краљицом боравила на сабору у Констанци још око Божића 1414. године. Наиме, на Рихенталовој ликовној представи божићне мисе у Констанци, одмах поред папе Јована XXIII и угарске краљице Барбаре приказана је и босанска краљица Јелисавета са љиљановом круном на глави. Д. Ловреновић сматра да се иза Јелисавете крије Кујава, супруга краља Стефана Остоје. Уколико је ово тумачење тачно, краљица Кујава у Констанци није само учествовала на верским свечаностима, већ је том приликом одиграла и важну

[50] THALLÓCZY–BARABAS, 232–233; THALLÓCZY–HORVÁTH, 147–150; ЋИРКОВИЋ 1964a, 241–242; ENGEL 1998, 71; LOVRENOVIĆ 2006, 172–173.

[51] GELCICH–THALLÓCZY, 245; ЋОРОВИЋ 1940a, 412–413: ЋИРКОВИЋ 1964a, 242; ЋИРКОВИЋ 2005, 232–233; LOVRENOVIĆ 2006, 175.

[52] THALLÓCZY 1914, 352–354; ЋИРКОВИЋ 1964a, 242; LOVRENOVIĆ 2006, 176.

дипломатску улогу у учвршћивању веза свог супруга са његовим угарским сизереном, краљем Жигмундом.[53]

Потпомогнут од Турака, Твртко II се држао у једном делу Босне, а у августу 1414. године пришао му је и Павле Раденовић. Сандаљ Хранић се, са друге стране, још више приближио краљу Жигмунду, тражећи од угарског владара „земље у Приморју". Не зна се шта је тачно добио војвода Сандаљ, али он сâм у својим повељама из 1419. и 1420. године каже да су му угарски краљ и султан потврдили поседе „у русагу и држави босанској".[54]

Учвршћивање Турака у Босни захтевало је одлучну интервенцију Угарске. Иако се угарска војска окупила у Усори у јуну 1415. године, још од августа претходне године може се пратити одлагање судских рочишта због похода против Турака у Босни. Могуће да је угарска војска ратовала у Босни још у јесен 1414. године.[55] Постоје индиције да је војвода Вукмир Златоносовић управо у првој половини 1415. године постао вазал краља Жигмунда, а зна се да је од маја 1415. до августа 1420, а можда и до смрти 1425. године, држао и утврђење Ђурђевац у Славонији, коме је припадало једно од највећих славонских властелинстава.[56] До сударa угарске и османске војске дошло је 2. јула 1415. године у долини реке Лашве, а битка се завршила потпуним угарским поразом и заробљавањем скоро свих заповедника: Јована Моровићког, бана Мартина, Јована Харапа, Петра, сина Хенрика Зепеша, Ладислава Тетеша од Батмоноштора, Ладислава и Јована Горијанског, славонског бана Павла Чупора. Неки од поменутих угарских барона доспели су у Звечан као турски заробљеници, и успели су да се откупе из ропства, у чему је посредовао и деспот Стефан. Други нису били те среће. Тако су у руке Хрвоја Вукчића доспели Јован Горјански и бан Павле Чупор, кога је, светећи се због раније увреде, Хрвоје увезао у бивољу кожу и утопио у реци. Не зна се ко се још од босанских великаша директно укључио у угарско-османски сукоб, јер је ситуација била врло поларизована: краљ Остоја и војвода Сандаљ били су уз Угре, а Хрвоје Вукчић и противкраљ Твртко II уз

[53] HOENSCH 1996, 195, сл. 10, 196; LOVRENOVIĆ 2006, 226.

[54] *ПОВЕЉЕ И ПИСМА I/1*, 29, 293, 309; GELCICH–THALLÓCZY, 247; ЋИРКОВИЋ 2005, 232–233; LOVRENOVIĆ 2006, 177.

[55] *CODEX ZICHY VI*, 314–315; *ZO V*, no 532, no 580, no 636, 637, 703–705: ЋИРКОВИЋ 2005, 233, LOVRENOVIĆ 2006, 196.

[56] THALLÓCZY–BARABAS, 306; *ZO V*, no 654; ENGEL 1998, 60–61; LOVRENOVIĆ 2006, 167, nap. 338; МРГИЋ 2008, 108. Војвода Вукмир Златоносовић био је ожењен Маријом, кћерком крбавског кнеза Николе Курјаковића: РУДИЋ 2007, 113–117.

Турке. Вероватно је бар неко од босанске властеле суделовао у бици, јер се више угарских племића помињу као босански заточеници.[57] Из долине Лашве Османлије су кренуле ка северу и западу, пустошећи Славонију и крајеве око Купе и Уне. Иако је угарска војска доживела тежак пораз у Лашви, велика подручја северне Босне остала су и даље под угарском контролом. То се сазнаје из Жигмундове повеље из 1418. године, којом је наградио Николу Апафија, племића из Ердеља и заповедника Сребрника, Врандука и Дубочца за успешну одбрану ових тврђава од Хрвојевог напада.[58]

Угарски пораз одмах је утицао на промену политичке ситуације у Босни, из које су почетком августа 1415. године у Дубровник стизали извештаји, засновани на изјавама заробљених угарских великаша, о помирењу Хрвоја и Сандаља и уједињавању босанске властеле против Угара. Према истом извештају, „Угри потпуно изгубили Босну", а краљ Остоја се одмах окренуо победнику, те га је Мехмед I потврдио на престолу. Остоја је тако постао први босански краљ потврђен од султана, а сви Жигмундови планови са Босном су пали у воду. Противкраљ Твртко II остао је за неко време кратких рукава, а савез са њим главом је платио Павле Раденовић, који је 23. августа исте године ликвидиран у Сутјесци по наређењу краља Остоје и Сандаља Хранића. Њему се приписивала издаја угарског краља и Босанске краљевине. Приликом поделе Раденовићевих поседа, град Олово је требало да припадне вазалу угарског краља Вукмиру Златоносовићу, али је долазак османских одреда спречио поделу поседа.[59] Измирење босанских великаша није донело и смиривање сутуација, с обзиром да су се синови убијеног Павла Раденовића окренули Турцима, чији су одреди у јесен 1415. године пљачкали Босну. У марту 1416. године умро је и војвода Хрвоје Вукчић. Највећи део његових поседа припао је краљу Остоји, који се развео од супруге Кујаве и оженио Хрвојевом удовицом Јеленом, која је Омиш још раније предала брату Иванишу Нелипчићу.[60] Када је потом станак босанске властеле донео одлуку о

[57] FEJÉR, *CD X/6*, 888; GELCICH–THALLÓCZY, 250–252; *ZO V*, 599, no 2117, 2146, 2255; КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 312; SCHWANDTNER I, 375–377; ОРБИН, 159–160, 350–351; KLAIĆ II/2, 75; ЋИРКОВИЋ 1953, 32–34, 36; ЋИРКОВИЋ 2005, 231–239; ROKAI 1983v, 214–222; РОКАИ 2002, 134–135; LOVRENOVIĆ 2006, 198; МРГИЋ 2008, 108–109.

[58] ENGEL 1998, 70.

[59] GELCICH–THALLÓCZY, 250; ЋИРКОВИЋ 1953, 39–40; ЋИРКОВИЋ 1964a, 243–244; ТОШИЋ 2003, 357–366; LOVRENOVIĆ 2006, 199–200; МРГИЋ 2008, 109–110.

[60] GELCICH–THALLÓCZY, 261–262; ЋИРКОВИЋ 1964a, 244–245. Фрагментирани подаци показују да су у периоду после великог угарског пораза у Лашви ипак постојали некакви односи између угарског и

затварању краља Остоје, на тренутак је изгледало да је његова владавина по други пут окончана. Међутим, босански владар је не само успео да избегне заробљавање, већ је даље учврстио свој положај у подељеној земљи. Намеран да сломи обласне господаре и поново успостави ауторитет краљевске власти, краљ Остоја се почетком 1417. године придружио Павловићима и војводи Сандаљу одузео Благај, потчинивши себи хумску властелу. Овај раздор у Босни угарски краљ Жигмунд није искористио, јер је био заузет црквеним сабором у Констанци, хуситским ратовима у Чешкој и својим путовањима по западној Европи. Сматрајући босанског краља и тамошњу властелу за турске савезнике, угарски краљ је у септембру 1416. године тражио од Дубровчана да му предају куће „одметнутих и неверних Босанаца". Дубровчани су, међутим, одбили захтев свог сизерена, будући да су поменуте куће добијене у замену за 22 села уступљена Дубровнику. Изгледа, ипак, да је Пипо Спано крајем 1416. године предузео један поход у Босну, али је његов исход остао непознат.[61]

После смрти краља Остоје у септембру 1418. године, на босански престо ступио је његов син Стефан Остојић (1418–1421). Раздор међу босанским велможама је настављен, а у земљу су проваљивали Турци. Хаотичну ситуацију у Босни у овом тренутку на најбољи начин су искористили Дубровчани, којима је војвода Сандаљ Хранић продао свој део Конавла 24. јуна 1419. године, што је потврдио и нови краљ Стефан Остојић 4. децембра исте године. Међутим, већ на почетку 1420. године у Босну је упао скопски крајишник Исхак-бег, усмеривши свој удар на Сандаљеве противнике, краља Стефана и Петра Павловића. У сукобу са Исхак-бегом Петар Павловић је убијен, а Сандаљ Хранић је успео да поврати своју моћ. Са Турцима се у Босни појавио и Твртко II, на чију страну су прешли обласни господари и већи део властеле. Већ у другој половини маја 1420. Дубровчани су донели одлуку да дарују краја Твртка II, који је у то време започео своју другу, тридесетогодишњу владавину. Краљ Стефан Остојић се одржао у једном делу Босне до средине наредне 1421. године, покушавајући да склопи савез са Венецијом. Умро је пре априла 1422. године.[62]

босанског двора. Нова босанска краљица Јелена Нелипчић настојала је октобра 1416. године да успостави контакт са краљем Жигмундом, па му је упутила изасланика, који је преминуо у Трогиру. Није познато како су даље текли контакти између владара Угарске и Босне, и да ли их је уопште и било: LOVRENOVIĆ 2006, 216–217, 226.

[61] GELCICH–THALLÓCZY, 277–279, 284–285; *CODEX ZICHY VI*, 448–449; ЋИРКОВИЋ 1953, 39–41; ЋИРКОВИЋ 1964a, 245–246; SZAKÁLY 1979, 79; LOVRENOVIĆ 2006, 200–201, 217.

[62] ЂОРОВИЋ 1940a, 422–426; ЋИРКОВИЋ 1964a, 248–249; ŽIVKOVIĆ 1981, 79–81; LOVRENOVIĆ 2006, 218–219.

На почетку своје друге владавине Твртко II Твртковић (1421–1443) имао је утолико повољнију ситуацију што су од тројице некадашњих најмоћнијих обласних господара двојица били мртви, а трећи, Сандаљ Хранић, у сталном сукобу са потомцима Павла Раденовића. Такав развој догађаја ишао је на руку босанском владару, који је успео да прошири своје поседе да рачун обласних господара. Ипак, он за разлику од свог супарника Остоје није покушавао да сломи њихову моћ, већ је настојао да краљевски ауторитет гради у сарадњи са обласним господарима, скоро као први међу њима. Султанов вазал, Твртко II је настојао да се приближи Венецији, која је 1420. године потиснула Угарску са јадранске обале и од 1422. године ратовала са деспотом Стефаном у Зети. Венеција је била првенствено заинтересована за босанску помоћ против цетинског кнеза Иваниша Нелипчића.[63] Иако заузет дешавањима у средњој Европи, Жигмунд Луксембуршки није губио из вида ни прилике у Босни, у којој је угарски утицај стално копнио. Краљ Угарске био је незадовољан и због папске политике према Босни у то време. Наиме, негде између 1421/22. и 1424/25. године формирана је Височко-сребрничка бискупија подређена Дубровачкој надбискупији, чиме је Босна изузета од бискупије у Ђакову. Краљ Жигмунд је изражавао негодовање због тога, јер је он на сабору у Констанци добио право да именује прелате у Угарској, а Босну је сматрао саставним делом Угарског краљевства.[64] Угарски владар је посредством Дубровника обновио контакте са Сандаљем Хранићем у новембру 1422. године, а затим и са босанским двором и другим велможама. Ипак, стварно помирење између Жигмунда Луксембуршког и Твртка II, посредовањем војводе Сандаља Хранића, наступило је у лето 1425. године, а у септембру се очекивао и сусрет двојице владара. Угарски краљ је позивао и Дубровчане на овај састанак, али су они из неког разлога били резервисани, па су одсуство својих представника образложили географском удаљеношћу. Ни босански краљ највероватније није путовао у Угарску, односно Чешку и Моравску, где се у то време налазио Жигмунд Луксембуршки.[65] Међутим, управо у јесен 1425. године, када је краљ Жигмунд планирао састанак са босанским владарем, Турци су провалили Србију. Краљ Твртко II је искористио ову прилику и напао деспотову Сребрницу. После повлачења османске ордије из земље

[63] Ћирковић 1964a, 253–255; Živković 1981, 87–102; Hoensch 1996, 281; Šunjić 1996, 175–189; Lovrenović 2006, 227–228.

[64] Màlyusz 1990, 140; Lovrenović 2006, 221–224.

[65] *Listine VIII*, 4–5; Gelcich–Thallóczy, 309–312; Ћоровић 1940a, 432, сматра да је кључну улогу у преговорима између краљева Жигмунда и Твртка имао цељски гроф Херман; Ћирковић 1964a, 258–259; Lovrenović 2006, 232.

деспот Стефан Лазаревић је одбранио Сребреницу од Босанаца и осигурао своју власт у овом богатом рударском центру. Овај напад није битније пореметио већ успостављене контакте између угарског и босанског двора, иако је краљ Жигмунд морао бити незадовољан босанским нападом на свог верног вазала.[66]

Током 1426. године османска војска је два пута пустошила Босну, али и Хрватску. Исте године Твртко II је у Јајцу примио једно угарско посланство. Можда су управо ови турски упади додатно зближили угарског и босанског краља.[67] Следеће године склопљен је један уговор, који је требало да представља ново поглавље у угарско-босанским односима. Повељом издатом у Бобовцу 2. новембра 1427. године, краљ Твртко II је босанску круну остављао Херману II Цељском и то на основу „природног сродништва", уколико он или његови наследници умру без законитог мушког наследника. Споразум је образложен тиме да цељски и загорски гроф и славонски бан Херман као Твртков „љубљени рођак и брат" у служби краља Жигмунда ради на корист босанског краља и државе.[68] Херман II Цељски је још 1424. године пружио неку војну помоћ босанском краљу. Остаје питање зашто је краљ Жигмунд, који је толико ратовао да би се крунисао босанском круном, у тадашњим приликама одлучио да то право избори за свога таста. Можда је Жигмунд Луксембуршки препустио босански престо Херману II зато што се ни Угарском није много бавио последњих година владавине, када је своју пажњу усмерио како на крунисање царском круном, тако и на стварање средњоевропске монархије са средиштем у Прагу. Међутим, такво регулисање наслеђа босанске круне није наишло на одобравање и прихватање у самој Босни, где се одавно уобичајило да сабор властеле бира владара међу члановима домаће династије Котроманића. Најзначајнији босански великаши Сандаљ Хранић и Радослав Павловић разишли су се са краљем Твртком II, са којим су до његовог споразума са цељским грофом јединствено иступали.[69]

Планирано је да се постигнути договор учврсти једним политичким браком, а избор је пао на Доротеју, кћерку бившег бана Јована Горјанског и рођаку краља

[66] КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, 317; ЋИРКОВИЋ 1964a, 257; ДИНИЋ 1955б, 58–59; ПУРКОВИЋ 1978, 107–108; *ИСН II*, 212–213 (Ј. Калић); ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006, 133.

[67] Посланство је вероватно предводио бивши славонски бан Павле Бешеновски од Ездега: GELCICH–THALLÓCZY, 316–319; THALLÓCZY 1916, 37; РАДОНИЋ 1905, 48–49, нап. 1; LOVRENOVIĆ 2006, 232.

[68] FEJÉR, *CD X/6*, 900–901. Сродство цељског грофа и босанског краља било је релативно блиско, будући да је мајка Хермана II Цељског била Катарина, кћи бана Стјепана II Котроманића.

[69] ЋОРОВИЋ 1940a, 432–435; ЋИРКОВИЋ 1964a, 259–260; MÀLYUSZ 1990, 140, 155; HOENSCH 1996, 345; LOVRENOVIĆ 2006, 233–234.

Жигмунда. Занимљиво је да је младин отац 13 година раније, у бици код Лашве, био допао босанског заробљеништва, из кога је успео да се ослободи. Међутим, пре склапања наведеног брака требало је решити питање верске припадности краља Твртка II, који је тражио од папе Мартина V да један или више бискупа из Угарске или Босне установе да ли је он верни католик и прави хришћанин.[70] Средином маја 1428. године Дубровчани су знали да је њихов врховни господар, краљ Жигмунд примио Твртка II за брата и сина и да му је ради учвршћивања мира нашао супругу. Угарски владар је на босански двор као свог изасланика упутио великаша Павла од Бешенова. Свадба краља Стефана Твртка II са Доротејом Горјанском прослављена је средином јула 1428. године у Милодражу.[71]

Споразум и склапање поменутог династичког брака био је део шире Жигмундове акције као предводника хришћанског света у борби против Османлија. Босна је тако дошла у исти положај двојног вазалства, у којем је Србија била од 1403/4. године. Међутим, врховни господари у Босни ни приближно нису имали подједнаки утицај: када год би дошло до сукоба угарског краља и султана и њихових вазала, босански великаши су се сврставали уз османске трупе.[72]

Године 1430. Босна се поново нашла подељена између угарског краља и султана, због „Конавоског рата“ вођеног између Радослава Павловића, турског харачара, и Дубровника, који је признавао врховну власт Угарске. Иако је 1426. године продао своју половину Конавала Дубровнику, Радослав се ускоро предомислио. Војвода је био наумио да уз помоћ Османлија поврати отуђену земљу, под изговором да је није продао, него само заложио код Дубровчана. Дубровачка општина је била

[70] THALLÓCZY 1914, 142–143; ЋИРКОВИЋ 1964a, 260; LOVRENOVIĆ 2006, 236.

[71] ЋОРОВИЋ 1940a, 435, претпоставља да је и краљ Жигмунд присуствовао свадби, међутим, зна се да је он у то време био у Ковину: ENGEL–TÓTH 2005, 123; ЋИРКОВИЋ 1964a, 261; ĆOŠKOVIĆ 1988, 26; LOVRENOVIĆ 2006, 237.

[72] Д. Ловреновић сматра да је Босна и после споразума Твртка II и Хермана II Цељског задржала велику самосталност у односу на Угарску, што илуструје чињеницом да је босански краљ 1430. године одбио да зарати против Млечана и поред притиска угарског краља: LOVRENOVIĆ 2006, 239–240. Као аргументацију за тезу да је Босна није била укључена у угарски правно-политички систем као Србија, исти аутор наводи пример новчане емисије деспота Ђурђа која на реверсу има грб Хуњадија, и одсуство сличног новца у Босни. У питању је, међутим, специфична емисија новца настала у Рудиштима после 1453. године, када се овај рудник испод Авале налазио под неком врстом заједничке управе деспота и Хуњадија. Слична ситуација је била у Сребрници са заједничком емисијом са новца деспота Ђурђа и краља Стефана Томаша: ИВАНИШЕВИЋ 2011, 426–427; КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ 2010, 39–42. За Рудишта уп. излагања о деспоту Ђурђу.

одлучна да одбрани стечену територију, па је развила живу дипломатску активност. Прво су се обратили своме „природном господару“, молећи краља Жигмунда да нареди бану Матку Таловцу напад на поседе Радослава Павловића из угарског Сребрника. Дубровчани су, такође, за све време рата тражили од угарског владара да посредује код краља Твртка II, Сандаља Хранића и деспота Ђурђа како би они извршили притисак и напали њиховог непријатеља, што су износили и у директним конатактима са наведеним личностима. Иако је угарски краљ изашао у сусрет Дубровнику и посредовао за њих код својих балканских вазала, војна акција је изостала, можда и због постојећег угарско-турског примирја, склопљеног 1429. године. Но, и поред тога што су се као поданици круне Светог Стефана обраћали за помоћ краљу Жигмунду, Дубровчани су добро знали где се налази реална моћ. Зато су на сваки начин настојали да се њихова ствар реши повољно на Порти, планирајући чак у највећој тајности да са краљем Твртком II и војводом Сандаљем од султана „откупе“ Павловићеву земљу за 70.000 дуката. На крају је спор изнет пред Мурата II, а дубровачке интересе пред султаном у Једрену заступали су изасланици босанског краља, српског деспота, војводе Сандаља и угарског краља. Будући да се војвода Радослав користио кривотвореним исправама, султан је пресудио у корист Дубровника и одлучио да његов и угарски посланик оду у град и договоре појединости предаје Конавла Дубровачкој општини. Султан се у јуну 1431. године такође сагласио да војвода Радослав Павловић на име ратне штете преда Дубровчанима и Требиње, Врм и тврђаву Клобук, али је коначним миром из 1432. године успостављено стање од пре рата. И поред живог учешћа Жигмундове дипломатије у догађајима током Конавоског рата, Угарска је на крају била изостављена као гарант мира. Такав развој догађаја показује даље слабљење угарског утицаја у Босни почетком четврте деценије 15. века.[73]

Још за време Конавоског рата 1431. године на сцени се појављује противкраљ Радивој Остојић, син краља Остоје, кога је војвода Радослав Павловић намеравао да доведе на босански престо, и који је у то време слао посланика у Дубровник. Радивој се почетком марта 1433. године налазио у Једрену, настојећи на Порти да буде признат за босанског краља.[74] Он је за своје амбиције уживао подршку тадашњих Тврткових противника Сандаља Хранића, Радослава Павловића и деспота Ђурђа Вуковића, али су

[73] Ћоровић 1924, 26–39; Божић 1952, 49–56; Ћирковић 1964a, 261–265; *ИСН II*, 230–235 (С. Ћирковић); Спремић 1994, 149–156; Lovrenović 2006, 242–252.

[74] Jorga, *NE II*, 302; Брокијер, 117.

пресудни били султаново одобрење и помоћ, које је успео да добије. Радивој Остојић стигао је у Босну из Једрена у пролеће исте 1433. године и уз помоћ Турака и домаћих присталица загосподарио је градовима Врандуком у централној Босни и Соколом у Усори. Краљ Твртко II је брзо изгубио подршку властеле, чему је допринео како његов сурови обрачун са властеоском породицом Златоносовић (1430), тако и рат са деспотом Ђурђем око Сребрнице, који се завршио губитком дела Усоре, Зворника и Теочка (1433). Ови крајеви су сматрани територијом угарског краља, те су се касније рачунали у деспотове угарске поседе (1442). Занимљиво је да су Дубровчани касније писали да су деспот Ђурађ и војвода Сандаљ „купили“ земљу краља Твртка, и да је тако српски владар постао господар Зворника и Усоре. Такво тумачење, уколико није дубровачко искривљавање догађаја, упућује на закључак да су за спроведене територијалне промене на штету босанског краља деспот и војвода Сандаљ морали добити и одобрење Порте.[75]

Пошто је ситуација за краља Стефана Твртка II постала веома тешка, он се обратио за помоћ свом угарском сизерену. Краљ Жигмунд, коме се у то време коначно остварила давнашња жеља да буде крунисан за римско-немачког цара, узео је у заштиту свог босанског вазала. У лето 1434. године организован је нови угарски поход на Босну, који је предводио Матко Таловац. Таловац је успешно ратовао у Босни и од Османлија и њиховог експонента Радивоја освојио тврђаве Врандук, Ходидјед, Комотин, Бочац и Јајце. На тај начин је у овим деловима Босне осигурана власт угарског краља. У повељи издатој браћи Таловцима 27. новембра 1437. године, цар и краљ Жигмунд Луксембуршки наводи да је неке тврђаве Таловац лично освојио, док му је друге сâм краљ Стефан Твртко предао на чување. И поред угарске војне подршке, Твртко II се није осећао сигурно у својој краљевини. Због тога је он крајем 1434. године напустио Босну и у пратњи Матка Таловца отишао цару Жигмунду у Пожун, где му је положио вазалну заклету, највероватније почетком 1435. године.[76] Негде у то време, највероватније као награду за тада манифестовану верност угарској круни, краљ Твртко II је од краља Жигмунда добио у залог и тврђаве Велики и Мали Калник у

[75] THALLÓCZY 1914, 83–84; ЋОРОВИЋ 1940a, 444–445; ЋИРКОВИЋ 1964a, 266; ŽIVKOVIĆ 1981, 150–152, 186; *ИСН II*, 236 (С. Ћирковић); СПРЕМИЋ 1994, 159–161; ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006, 132–134; ВЕСЕЛИНОВИЋ 1995, 94–96; LOVRENOVIĆ 2006, 253; МРГИЋ 2008, 122.

[76] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 116; MÀLYUSZ 1982, 33; ENGEL 1998, 72; ЋИРКОВИЋ 1964a, 266; ŽIVKOVIĆ 1981, 167–168; LOVRENOVIĆ 2006, 255–256; МРГИЋ 2008, 122; FILIPOVIĆ 2012, 231–232. Жигмунд Луксембуршки је у Пожуну боравио од 16. октобра 1434. до 9. јануара 1435. године и од 13 фебруара до 10. маја 1435. године: ENGEL–TÓTH 2005, 129.

славонској Крижевачкој жупанији.[77] У мају 1436. године помињу се као кастелани у Малом и Великом Калнику Босанци Павле Станчић и Влкић Вардиски, очито Тврткови службеници.[78] У априлу 1439. године Тврткови кастелани Великог Калника били су Босанци Стефан Гусаковић и Влкић Мирохнић.[79]

Док је боравио у Угарској, Твртко II је уживао заштиту свога рођака Хермана II Цељског и његовог сина Фридриха II. Избегли босански краљ се током јануара, фебруара и марта 1435. године кретао у Жигмундовој пратњи на реалицији Беч – Пожун – Будим.[80] У Бечу су римско-немачког цара и босанског краља веома свечано дочекали и богато даровали, а за време њиховог скоро двомесечног боравка приређивање су различите свечаности и забаве. У Пожуну, у који је стигао највероватније почетком марта, босански владар је присуствовао угарском државном сабору. Током свог боравка у Угарској, Стефан Твртко се уз посредовање заједничког сизерена Жигмунда Луксембуршког помирио са деспотом Ђурђем. Твртко II се налазио у Пожуну и 24. марта 1435. године, када је цар и краљ Жигмунд примио вест о смрти босанског војводе Сандаља Хранића. Угарски владар је одмах послао краља

[77] LOVRENOVIĆ 2006, 258, сматра да је ове поседе Твртко II добио као обештећење на име Јајца и других градова које је предао Угарској. Занимљиво је, и вероватно не сасвим случајно, да су Мали и Велики Калник у више наврата и под различитим околностима долазили у руке великаша и династа из Босне. Управо је ове поседе краљ Жигмунд још 1396. године доделио бану Вуку Вукчићу, потом их је држала краљица Барабара (1409–1419), затим као залог Јован Горјански са супругом, потом мазовски херцег, а 1428. године загребачки бискуп Јован Албени. После 1439. године ове тврђаве су припале Улриху Цељском, а након његове погибије његовој удовици Катарини Бранковић. Касније су Мали и Велики Калник доспели у руке Владислава Херцеговића (1469): SZABO 1920, 14, 24, 29, 33, 83–84, 92–98; ENGEL 1996 I, 342, 371; ENGEL 1998, 61.

[78] *Paulus Stanchish et Wlkych Vardisky de Bozna*, кастелани оба Калника (*Kelmek*), као и Ђорђе, син Томе, земаљски кнез Великог Калника, издали су у месту Брезовица 1. маја 1436. године исправу којом се потврђује купопродајни уговор између Јована Куна из Радешића и Николе Литерате из Патака о куповини половине једне јобађске сесије у Радешићу за 12 форинти: DL 44086.

[79] Поменути кастелани су заједно са великокалничким земаљским кнезом Димитријем, сином Блажа Smarouch, 28. априла 1439. године у Брезовици потврдили један уговор везан за продају неког винограда испод брда Сокол, чије се међе одређују у документу. Наведени виноград, од кога се годишње узимало пет кабала вина за тврђаву Кремечница, продао је један тврђавски јобађ другом становнику Кремечнице за 16 форинти: DL 13365.

[80] Царев боравак у Бечу током јануара и фебруара 1435. године био је везан за долазак на свет његовог првог унука, сина херцега Алберта и Жигмундове кћери Јелисавете. Међутим, дете је умрло убрзо по рођењу 16. фебруара. У то време поред Жигмунда се изричито помињу његова супруга Барбара, њен брат Фридрих II Цељски и његов рођак босански краљ Твртко: FILIPOVIĆ 2012, 232–233.

Твртка заједно са својим трупама натраг у Босну, где се налазио већ у априлу исте године.[81] Обавештавајући крајем марта 1435. године из Пожуна Дубровчане да је после полагања вазалне заклетве послао Твртка II у Босну, Жигмунд Луксембуршки је том приликом затражио од њих да подрже хумску властелу која је одлучила да се врати под власт угарске круне. Наиме, цар и краљ Жигмунд се позивао на своја права на Хум, на основу тога што се ова земља у време краља Лајоша I налазила под влашћу угарске круне. Иако се и Сандаљев наследник Стефан Вукчић преко Дубровчана нудио Жигмунду Луксембуршком да га прихвати за господара, угарски владар је одлучио да нападне Хумску земљу.[82]

Стефан Вукчић се већ на почетку каријере нашао у великим проблемима, пошто је угарска војска кренула да помогне побуњеној хумској властели, која се „вратила у дужну верност“ Жигмунду и угарској круни, а против њега је заратио и војвода Радослав Павловић. Жигмундов вазал Твртко II највероватније је узео учешће у борбама око Хума, о чему сведочи писмо које је цар и краљ Жигмунд упутио хрватско-далматинским бановима, браћи Франкопанима, позивајући их да заједно са краљем Твртком II, Иванишем Нелипчићем, Ђурђем Војсалићем, крбавским кнезовима и хрватским племићима и Власима помогну хумској властели која је устала против Стефана Вукчића и поврате Хумску земљу угарској круни.[83] Твртково ангажовање на страни угарског краља против Стефана Вукчића сасвим је разумљиво с обзиром на то да је млади Косача признавао његовог супарника Радивоја Остојића.[84] Сандаљев наследник се успешно бранио, али се ипак за помоћ обратио Турцима, чији се одред појавио у Босни почетком јула 1435. године. Већ следећег месеца је угарска војска, која је покушала овладати Дријевима, била протерана из Хума. Ускоро се војводи Стефану Вукчићу указала прилика да се поново супротстави Угарској, тако што је подржао Ивана (Анжа) Франкопана као наследника Иваниша Нелипчића, против кога

[81] GELCICH–THALLÓCZY, 389–390; KLAIĆ 1882, 275–277; ЋОРОВИЋ 1940a, 446; ROKAI 1969, 102; ŽIVKOVIĆ 1981, 175–176, нап. 83, MÀLYUSZ 1990, 140; LOVRENOVIĆ 2006, 257–259; FILIPOVIĆ 2012, 232–239.

[82] GELCICH–THALLÓCZY, 391–392; ЋИРКОВИЋ 1964a, 267; LOVRENOVIĆ 2006, 260.

[83] THALLÓCZY–BARABAS 1910, 265–266; Иваниш Нелипчић је у то време заправо већ био мртав, пошто је умро у јануару 1434. године: ЋОРОВИЋ 1940a, 448; ЋИРКОВИЋ 1964a, 21; LOVRENOVIĆ 2006, 260.

[84] ROKAI 1969, 100; ЋИРКОВИЋ 1964б, 8–11; ŽIVKOVIĆ 1981, 177; ТОШИЋ 1987, 141–143. LOVRENOVIĆ 2006, 263, сматра да Твртко II није учествовао у овим операцијама, што, по њему, потврђује став да босански владар није држао до вазалне заклетве коју је положио краљу Жигмунду. Међутим, тешко је ускладити такав закључак са чињеницом да је Твртко II само пар месеци касније отишао Жигмунду Луксембуршком у Стони Београд.

је краљ Жигмунд био послао браћу Матка и Перка Таловца. Међутим, после смрти Ивана Франкопана крајем 1436. године и покоравања његове удовице угарској круни, област Стефана Вукчића нашла се у опасности. Војвода је ту опасност отклонио тако што је средио односе са краљем Жигмундом и од њега добио потврду за своје поседе.[85]

Долазак Турака у Босну и успеси Стефана Вукчића неповољно су утицали на позицију Твртка II, који се повукао у Бобовац, где је боравио крајем августа 1435. године. Његов положај је ускоро постао такав да је морао поново напустити земљу и отићи у Угарску. Твртко II је у Босни још увек био и крајем новембра, али се већ 5. децембра налазио у Стоном Београду, где је боравио и 21. децембра 1435. године. Током свог боравка у крунидбеном граду угарских краљева, Стефан Твртко се срео са царем Жигмундом Луксембуршким и његовим зетом херцегом Албертом Хабзбуршким, који су са супругама и пратњом у то време били у Стоном Београду.[86] Ту је избегли босански владар морао да се оправда и од оптужби Јакова Маркијског, викара Босанске фрањевачке викарије, који га је оптужио као јеретика. Твртко II се бранио од тих оптужби пред царем и краљем Жигмундом и државним већем, обећавши да ће фрањевце у Босни ставити под своју заштиту. Из повеље коју је 25. јануара 1436. године издао фрањевцима у Стоном Београду, виви се да је краљ Твртко II у Угарској боравио у пратњи следеће властеле: „палатина“ Твртка Боровинића, дворског кнеза Владислава, сина војводе Павла Клешића, Јурја Драгичевића и протовестијара Рестоја Милохне.[87] Могуће је да је у Угарској у Твртковој пратњи боравио и војвода Јурај Војсалић, будући да је краљ Жигмунд 20. јануара 1436. године у Стоном Београду потврдио његову ранију даровницу босанском племићу Миливоју Мачићу од Гернице и његовој браћи. Даровани племићи награђени су због тога што су се у одреду војводе Јурја Војсалића борили против Османлија и краљу неверних Косача и присталица противкраља Радивоја Остојића.[88]

---

[85] THALLÓCZY–ÁLDÁSY, 117–118; ЋИРКОВИЋ 1964a, 268–269; ЋИРКОВИЋ 1964б, 13–22; ŽIVKOVIĆ 1981, 177–181; LOVRENOVIĆ 2006, 262–263.

[86] FILIPOVIĆ 2012, 240–241. Жигмунд Луксембуршки боравио је у Стоном Београду између 20. децембра 1435. и 22. фебруара 1436. године: ENGEL–TÓTH 2005, 130.

[87] FERMENDŽIN, 150–151; THALLÓCZY 1914, 85; ROKAI 1969, 102; ŽIVKOVIĆ 1981, 181; LOVRENOVIĆ 2006, 263–264; FILIPOVIĆ 2012, 241–242. Краљ Жигмунд је 19. јануара 1436. године издао повељу “fidelis nostri egregii Resteye filii Mylohnae de Bogonynagora, camerarii illustris Stephani Twertk regis Bosne fidelis nostri dilecti” којом га је наградио за верност, заслуге и храбро држање према краљу Босне и угарској круни у борбама са Османлијама и босанским побуњеницима: РУДИЋ 2009, 174.

[88] ИСАИЛОВИЋ 2011г, 153–176.

Краљ Твртко II се вратио у Босну крајем јуна 1436. године, и затим се измирио са Стефаном Вукчићем, а преко њега и са Турцима, којима се обавезао на плаћање харача од 25.000 дуката. Султан га је заузврат признао за босанског краља. Овакав развој догађаја показује да је Твртко II јасно увидео сва ограничења и слабости антиосманске политике старог римско-немачког цара и угарског краља, и да је добро знао ко је стварни господар ситуације у Босни. Не чуди зато што је Стефан Твртко II све до смрти 1443. године остао веран вазал Мурата II, тим пре што је судбина окупиране Србије јасно указивала на последице другачијег става.[89]

После смрти Жигмунда Луксембуршког, босански краљ и обласни господари признали су врховну власт новог угарског краља Алберта Хабзбуршког. Међутим, због прилика у којима су се нашле и Угарска и балканске земље суочене са новим османским надирањем, угарски суверенитет над Босном остао је само номиналан. За све време Албертове краткотрајне владавине (1437–1439) у Босни је беснео рат између Стефана Вукчића и Радослава Павловића, пропраћен турским уплитањем. Ипак, угарски владар није се либио да шаље наредбодавна писама босанском краљу Твртку II и велможама Стефану Вукчићу и Радославу Павловићу. Од Стефана Вукчића, коме је још цар и краљ Жигмунд између јуна и децембра 1437. године потврдио поседе, краљ Алберт је тражио да не напада Дубровник. Смрт првог Хабзбурга на угарском престолу довела је до дугогодишње кризе у Угарској, што је Босну још више везало за Османско царство.[90]

Смрт краља Алберта настојао је да искористи војвода Стефан Вукчић, и да у савезу са Твртком II нападне поседе Матка Таловца. Он се као присталица Владислава Јагелонца у то време налазио у сукобу са краљицом-удовом Јелисаветом. Нападом на Матка Таловца Твртко II се сврстао уз странку краљице Јелисавете, али је врло брзо по избору и крунисању Владислава I Јагелонца у јулу 1440. године за угарског краља променио страну. Босански владар је Владиславу I упутио посланство да изрази радост што је за угарског краља изабран човек словенског порекла, и том приликом је обећао и помоћ у борби против Турака. То се дешавало после велике турске офанзиве, када су поред Србије 1439. године, Османлије заузеле и Врхбосну и Ходидјед у Босни. Твртко II је у страху од Турака послао посланство у Венецију, нудећи Млечанима да тајно или јавно преузму власт у Босни. Нешто касније, нудио је и један од својих градова у

[89] Ћирковић 1964б, 24; Спремић 1970, 37; Živković 1981, 184; Lovrenović 2006, 264; Filipović 2012, 242.

[90] Ћирковић 1964а, 270–271; Živković 1981, 184, 186, 197–198; Lovrenović 2006, 266–267.

замену за неки млетачки град у Далмацији, молећи Сињорију да посредује за њега код султана. Млечани су одбили такве понуде босанског краља и понудили му једино могућност да се код њих склони у случају опасности.[91]

Пред крај живота, у септембру 1443. године, Стефан Тврткo II се у име читаве државе одрекао „манихејског учења“ и прихватио католичку веру. Краљ, који је заправо и пре тога био католик, умро је средином новембра 1443. године, а питање његовог наследника довело је до нових превирања у Босни. Пре 5. децембра 1443. за новог босанског краља изабран је Стефан Томаш, син краља Остоје. Против њега је био војвода Стефан Вукчић Косача, који је настојао да уз турску помоћ на босански престо доведе старог претендента Радивоја, Томашевог брата. На босанску круну право је полагао и Фридрих Цељски на основу споразума Хермана II и Тврткa II из 1427. године, али је подршка коју је пружао малом Ладиславу V Посмрчету ослабила његову позицију у Угарској.[92] Како је султан Мурат II због „Дуге војне“ био у неповољном положају, његови савезници у Босни нису могли на њега да рачунају, тако да је питање босанског краља на крају решавано на угарском двору. Значајну улогу у томе имао је и Јован Хуњади, који је издејствовао да краљ Владислав I потврди Стефана Томаша за босанског краља. Ипак, до тога изгледа није дошло ни тако брзо ни сасвим лако, пошто су и Угри и босански владар у прво време били заузети другим, неодложним пословима. Наиме, док су у у зиму 1443/1444. године краљ Владислав I, Јован Хуњади и деспот Ђурађ организовали крсташки поход за ослобођење Србије, краљ Стефан Томаш се обрачунавао са војводом Стефаном Вукчићем, у чему је уживао подршку Венеције. У фебруару нови босански владар још увек није био сигуран у став Угарске, па је од Млетака тражио подршку за случај да га нападну султан или угарски краљ, нудећи Републици уступање дела својих земаља са градовима и рудницима на 25 година.[93] Ипак, током маја Томашеви односи са

[91] KLAIĆ III/1 223–224; ЋИРКОВИЋ 1964a, 271, 275; ŽIVKOVIĆ 1981, 202–205; ŠUNJIĆ 1996, 193–195; LOVRENOVIĆ 2006, 271–272, 278.

[92] Да би ослабио притисак од стране цељског грофа, Стефан Томаш је ступио у везу са Ладислављевим заштитником Фридрихом III Хабзбуршким: ЋИРКОВИЋ 1964a, 276; ŽIVKOVIĆ 1984, 207–208; ĆOŠKOVIĆ 1988, 29, 34, 37–38; LOVRENOVIĆ 2006, 283–284.

[93] Млечани су одбили Томашеве молбе и предлоге, укључујући и помоћ против угарског краља, са којим се Венеција налазила у миру и преговорима о антитурском савезу. Једини против кога је Република прихватила да подржи краља Босне био је војвода Стефан Вукчић Косача Краљ је именован за млетачког грађанина и члана Великог већа: JORGA, *NE III*, 153–154; ЋИРКОВИЋ 1964a, 77; ĆOŠKOVIĆ 1988, 50–51.

Угарском коначно су регулисани. О томе сведочи повеља коју је краљ Стефан Томаш издао Јовану Хуњадију 3. јуна 1444. године у Бобовцу, у којој наводи да је постављен за краља Босне „по савету и доброј вољи“ ердељског војводе и врховног капетана краљеве војске. Стефан Томаш се даље обавезује да ће помагати Хуњадија против Турака, суседа и других непријатеља, а уколико „војводи запрети нека велика опасност, он је слободан да са својим фамилијарима дође у краљеву земљу, где ће уживати краљеву заштиту и где може остати колико год жели“. Поред тога, краљ Стефан Томаш је прихватио да Хуњадију исплаћује годишње издржавање у износу од 3000 златних форинти.[94]

Након регулисања одоса са Угарском, босански краљ се прикључио антитурској коалицији. Он је пре свега искористио прилику да поврати неке од поседа које су Босни првобитно одузели управо Угри. Тако је у мају 1444. године Томаш успео да Турцима преотме тврђаву Сребрник више Сребрнице, коју је претходно, на почетку „Дуге војне“, привремено ослободио босански војвода Петар Ковачевић за рачун деспота Ђурђа. Са Сребрником је и Сребрница после три деценије поново дошла у посед босанског владара, што је потом узроковало наставак сукоба између Босне и обновљене српске државе око овог богатог рудника и вароши.[95] Поред сукоба са деспотом Ђурђем око Сребрнице, краљ Стефан Томаш је у наредне две године и даље покушавао да сломи моћ Стефана Вукчића Косаче, највећег обласног господара у Босни. Како у томе на крају није успео, босански владар је морао да се помири и ороди са својим противником. Споразум је финализован средином маја 1446. године, када се краљ Стефан Томаш оженио Катарином, кћерком војводе Стефана Вукчића. Такав расплет догађаја стабилизовао је после дужег времена прилике у Босни, како на унутрашњем, тако и на спољнополитичком плану, пошто је краљ био у добрим односима са угарским гувернатором Јованом Хуњадијем, папом Евгенијем IV и Венецијом, а његов таст са Муратом II и Алфонсом Арагонским.[96]

---

[94] У повељи коју је издао Јовану Хуњадију 30. јануара 1453. године, краљ Ладислав V наводи да се босански краљ после „Дуге војне“ вратио у верност угарској круни и да је у том ставу остао истрајан: THALLÓCZY 1914, 366–368; TELEKI X, 352; ЋИРКОВИЋ 1964a, 276–277; ĆOŠKOVIĆ 1988, 55, 58. LOVRENOVIĆ 2006, 285–286, сматра да споразум није прешао „ниво вербалног“.

[95] РАДОНИЋ 1905, 228–231; ДИНИЋ 1955б, 76; ДИНИЋ 1978, 357; ЋИРКОВИЋ 1964a, 279–281; ĆOŠKOVIĆ 1988, 53–54; СПРЕМИЋ 1994, 283–284; LOVRENOVIĆ 2006, 314; МРГИЋ 2008, 124.

[96] JORGA, *NE II*, 417–418; ЂОРОВИЋ 1940a, 476; ЋИРКОВИЋ 1964a, 279–281; ĆOŠKOVIĆ 1988, 105, 109–112; LOVRENOVIĆ 2006, 292.

Вероватно је ојачали положај краља Стефана Томаша дао повода да се почетком марта 1446. године, три месеца пре Хуњадијевог избора за губернатора, шире неосноване гласине како је група угарских великаша била спремна да босанског владара изабере за краља Угарске.[97] На јачање угледа босанског краља на Западу свакако је утицала и верска политика овог владара. Наиме, већ од почетка своје владавине Стефан Томаш је, настављајући политику свог претходника, тражио чврст ослонац у римској курији. Узрок томе нису били само тактички политички разлози као током раније босанске историје, већ се половином 15. века запажа значајна промена у верским опредељењима владајућих слојева у Босни. Династија Котроманића је, додуше, одавно званично припадала католичанству, али је и стално сумњичена за јерес, док је босанска властела представљала главни ослонац Цркве босанске. Чврсто, могло би се рећи и искрено везивање босанских краљева половином 15. столећа за Католичку цркву, праћено је овога пута и приклањањем бројних босанских племића и велможа католичанству. Томе је, с једне стране, допринела појачана католичка акција у земљи, а са друге велики османски притисак, с којим је у најчвршћој вези био и престанак директних угарских војних интервенција у Босни.[98] Још 25. јануара 1444. папа Евгеније IV објавио је да се Босна вратила католичкој вери, што је потврђено и папским исправама с краја маја наредне године. У настојању да добије потврду законитости своје владавине, краљ Стефан Томаш обратио се папи са молбом да легитимише његово незаконито порекло и ослободи га брачне везе склопљене по „босанском обичају“ са Војачом, дотадашњом супругом неплеменитог рода. Папа је 29. маја 1445. године изашао у сусрет жељама босанског владара,[99] који је као следећи корак своје легитимације тражио да буде крунисан краљевском круном послатом из Рима. Крунисање се очекивало у Милима у време венчања босанског краља са Катарином Косачом маја 1446. године, а зна се и да је папски легат Тома Томазини 20. јула 1446. године из ризнице цркве Светог Дујма у Сплиту преузео златну круну упућену босанском краљу. Међутим, до Томашевог крунисања папском круном ипак није дошло, што је изричито поменуо и његов син и наследник у писму папи Пију II

[97] Овакве гласнине стигле су и до двора Фридриха III у Бечу, односно до његовог секретара Енеје Силвија Пиколоминија: WOLKAN 1909, 555; ЋИРКОВИЋ 1964a, 281; LOVRENOVIĆ 2006, 289.

[98] Тако су између 1446–1450. године под апостолску заштиту примљени противкраљ Радивој Остојић, Ђурађ и Петар Војсалић, Стефан Вукчић, Иваниш Павловић (који је касније „отпао од праве вере“), Сладоје Семковић, протовестијар Рестоје, краљев логотет Павле из Јајца: FERMENDŽIN, 205–207; ЋОРОВИЋ 1940a, 477–478; ЋИРКОВИЋ 1964a, 282–288; LOVRENOVIĆ 2006, 293–295.

[99] THEINER, *MH II*, 388–389.

1461. године. Као разлог за изостанак крунисања и оснивања нових бискупија у Босни Стефан Томашевић је том приликом навео страх његовог оца од реакције Турака и припадника Цркве босанске.[100] Краљ Томаш је у то време заиста још увек морао да рачуна са ставовима „крстјана“, па му је чак и папа дозволио да из политичких разлога указује учтивост према „јеретицима“. Папа је у исто време, крајем јула 1446. године, препоручивао угарском краљу да подржи босанског владара.[101]

Стефан Томаш се већ од 1444. године титулисао, поред осталог, и као краљ Далмације и Хрватске, истакавши тако своје претензије на територије које су биле под влашћу Венеције и Угарске. То потврђује и повеља издата у Сутјесци 25. маја 1446. године, којом је босански краљ под заштиту узео Доротеју Банфи, удовицу Иваниша Благајског и њеног сина Миклоша, потврђујући им све повеље које су добили од угарског краља. Краљ Томаш је рачунао да му и други племићи могу положити вазалну заклетву, што потврђује одредба којом је предвиђено да, уколико би се Благајским придружио неко ко се тада налазио под ингеренцијом угарске круне, босански краљ ће га узети у заштиту „од сваког језика и од нашег краљевства и од свакога“. Међутим, Доротеја Благајска је већ следеће године добила заштиту од гувернатора Угарског краљевства Јована Хуњадија.[102] Као што ће се видети из наставка излагања, босански краљ је и током наредних година испољавао претензије према Хрватској и Далмацији, вођен колико примером свога славног претходника Твртка I, толико и властитим нереалним амбицијама.

[100] THALLÓCZY 1916, 48, nap. 3. Полазећи од извештаја дубровачких посланика на босанском двору који су 23. маја 1446. очекивали краљевско крунисање у Милима, ЋИРКОВИЋ 1964a, 281, сматра да су краљ и краљица заиста окруњени у овом месту. ĆOŠKOVIĆ 1988, 105, 109–110, и LOVRENOVIĆ 2006, 292–293, сматрају да Томаш не само што није крунисан новом папском, већ вероватно ни старом босанском круном. Ови аутори, као и неки други, главни разлог за изостанак Томашевог крунисања круном послатом од папе виде у угарском патронатском праву над Босном. Међутим, иако се у Угарској вероватно није благонаклоно гледало на овакво учвршћивање позиције и подизање угледа босанског владара, тешко да тадашње прилике и у Угарској и у Босни пружају основу за наведени закључак. Позивање на аналогију са ситуацијом из 1461, када се Матија Корвин супротстављао таквом крунисању Стефана Томашевића није најсрећније, будући да је положај краља Матије према Босни у то време био свакако јачи него положај његовог оца 15 година раније.

[101] ЋОРОВИЋ 1940a, 478.

[102] *ПОВЕЉЕ И ПИСМА I/2*, 115–117; THALLÓCZY–BARABAS 1897, 342–345; KLAIĆ III, 293–294; LOVRENOVIĆ 2006, 296–297. О погрешној идентификацији Доротеје Банфи са Доротејом, кћерком Балше и унуком херцега Хрвоја Вукчића, уп. МРГИЋ-РАДОЈИЧИЋ 2002, 110–113.

Помирење краља Стефана Томаша и војводе Стефана Вукчића 1446. године само је за кратко стабилизовало политичке прилике у Босни. Антагонизам две најснажније политичке личности у Босанској краљевини није могао нестати, а њихови различити интереси и амбиције укрштали су се са супротстављеним интересима околних сила и суседа. Упућен првенствено на унутрашње политичке прилике у Босни и загледан према градовима и поседима у најближем суседству, како на истоку, тако и на западу, краљ Стефан Томаш није имао намеру да испуњава обавезе које је према угарској круни и Јовану Хуњадију преузео у јуну 1444. године. Тако босански владар и његове војне снаге нису узеле учешћа у крсташким походима завршеним катастрофалним угарским поразима код Варне (1444) и на Косову (1448). Сукоб босанског краља и српског деспота око Сребрнице, која је између 1446. и 1449. године у више наврата прелазила из босанских у српске руке и обрнуто, пружао је прилику и Стефану Вукчићу Косачи да у складу са својим циљевима и тежњама мења страну између два супротстављена суседна владара. Раскид са босанским краљем навео је 1448. године Стефана Вукчића да своју самосталност и високи ранг искаже узимањем титуле „херцега од Светог Саве“. С друге стране, у босанска збивања биле су као и раније уплетене околне силе, Турци пре свих. Када се неколико месеци по склопљеном савезу са Косачом деспот Ђурађ разишао са њим, српски владар је против Босне искористио свој тадашњи добар положај на Порти. У марту 1448. године Турци су по деспотовом позиву пустошили и краљеве и земље Стефана Вукчића, а залетали су се и у Хрватску.[103]

Док је такав развој догађаја навео новог херцега на помирење са српским владарем посредством Алфонса Арагонског, босански краљ је потпору тражио у Риму и у Будиму. Као што је напред већ било речено, на угарском сабору су почетком јуна 1449. године узели учешће и представници деспота Ђурђа и босанског краља Стефана Томаша. Том приликом одбачен је деспотов предлог угарско-турског примирја, који је требало да обухвати и њихове вазалне земље.[104] Против деспотовог плана били су и босански изасланици, јер је он предвиђао да Босна плаћа пун износ харача султану. Тада је пред сабор изнет и спор који су два вазала угарске круне, деспот Ђурађ и краљ Стефан Томаш, више година имали око Сребрнице. Католичког босанског краља подржавао је и папски легат, па су губернатор, прелати и барони 24. јуна 1449. године

[103] Ћоровић 1940а, 481–484; Ћирковић 1964а, 288–290; Ћирковић 1964б, 95–108; Тошић 1987, 115; Спремић 1994, 307–308, 315, 326–328, 334.

[104] Teleki X, 243–244.

известили папу Николу V да ће спор бити предат посебном суду и да ће бити решен у корист онога који буде имао већа права на Сребрницу.[105] Краљ Томаш је ослонац против српског деспота и Турака тражио код њиховог главног противника у Угарској, губернатора Јована Хуњадија. Као резултат такве политике склопљен је 11. новембра 1449. године у Добору угарско-босански уговор, којим су поново регулисани односи босанског владара и његове државе према угарској круни. Угарску страну заступао је мачвански бан Јован Короћи, док се уз босанског краља нашла „сва" његова властела и велможе. Краљ Стефан Томаш обавезао се овим споразумом Угарској и губернатору Јовану Хуњадију да им неће бити неверан и непријатељ и да неће подржавати Турке, нити ће их доводити у земљу. У својим областима између Дрине и Укрине босански владар неће дозвољавати пролаз Османлијама, а ако би у Босну провалила велика турска војска, којој се краљ не би могао одупрети, одмах ће о томе обавестити губернатора или угарске бароне и поступити у складу са њиховим упуствима.[106]

У време када су посланици босанског краља учествовали у раду угарског сабора, у Будиму је у јуну 1449. године боравио и краљев брат и вишегодишњи супарник Радивој Остојић. Он се, међутим, неколико година раније одрекао својих владарских претензија и измирио са братом, те је остатак живота провео у слози са краљем Томашем и његовим наследником Стефаном Томашевићем. Иако нам извор који сведочи Радивојево присуство у Будиму у јуну 1449. године говори о његовим тадашњим приватним и породичним пословима, не може бити случајно да се брат краља Босне нашао у угарској престоници баш у време одржавања сабора. По свему судећи, Радивој Остојић је узео учешћа у раду сабора, односно може се са извесношћу претпоставити да је управо он био на челу босанске делегације. Радивој је боравак у Будиму и интензивне контакте са угарским баронима искористио и за сопствену женидбу, односно за склапање савезништва са Николом Величким и стицање поседа у Словонији. Никола, син Ладислава од Велике, био је од фебруара 1449. до маја 1450. године барањски, а од маја 1450. до јуна 1451. године пожешки жупан. Ове функције обављао је као фамилијар мачванског бана Јована Короћског, преко кога су, као што је наведено, у то време и нешто касније одржавани контакти и вођени преговори између

[105] KATONA XIII, 651–654. Папа је почетком марта наредне 1450. године овластио острогонског надбискупа да посредује у сукобу између краља и деспота око Сребренице: JORGA, *NE II*, 438–439; СПРЕМИЋ 1994, 348–349.

[106] TELEKI X, 245–246; KLAIĆ III, 273; LOVRENOVIĆ 2006, 318, сматра да је уговор требало Угарској да послужи само као резервно решење, ради попуњавања празнине настале због губитка стратешки важне тврђаве Сребреник. Овај аутор такође указује да овај споразум није никада у стварности реализован.

босанског краља и угарског губернатора. Може се стога претпоставити и да је Короџијев фамилијар Никола Велички већ од раније имао неке везе са босанском династијом и властелом, односно са краљевим братом Радивојем Остојићем. Бивши босански противкраљ верио се са Николином кћерком Катарином, а веридба је била праћена склапањем једне врсте наследног уговора између таста и будућег зета. У уговору сачињеном пред Будимским каптолом 19. јуна 1449. године наводи се да *Radywoy frater Thome regis Boznensis de Wranduk* узима за супругу Катарину, кћи Николе Величког, и да ће брак бити склопљен по закону Католичке цркве. Жупан Никола Велички кћерци и зету даје трећину својих тврђава које се налазе у Великој и Петњи у Пожешкој жупанији, као и свих поседа у „краљевствима Угарској и Славонији". Договор ће ступити на снагу тек после Николине и смрти његове жене Маргарите. Наследство се односило и на све поседе које Никола Велички још буде стекао у будућности. Радивој Остојић се са своје стране обавезао да ће за живота поштовати таста и ташту, којима је, као и њиховим наследницима, преписао половину тврђаве Сокол у Усори, као и половину свих својих поседа и удела у поседима на подручју Босанске краљевине, Славоније и другде, које има и које ће евентуално стећи. Радивој „Врандучки" је такође обећао да своју тазбину неће ометати у поседовању дарованих имања.[107]

Радивој Остојић и његов таст Никола Велички заиста су увећевали своје поседе. Тако су већ 17. септембра 1449. године склопили заложни уговор са потомцима Бенедикта Нелипчића од Добре Куће, по којем је требало да Нелипчићима дају две хиљаде златних форинти, а заузврат као залог добију њихово властелинство са тврђавом Левач у Врбашкој жупанији. Радивој Остојић и Никола Велички су Нелипчићима одмах дали хиљаду форинти, 400 је требало да им дају до 1. јануара 1450. године, а за осталих шесто форинти предали су им тврђаве Краварну и Таловац, које су иначе и сами држали у залог. Босански принц и његов угарски таст имали су проблема са исплатама, које су окончали тек у јуну 1451. године.[108] Никола Велички се 3. новембра 1455. године пред Печујским каптолом одрекао својих власничких права

[107] DF 260762; *CDP VII*, 449–451, no 406; THALLÓCZY 1914, 79–81, 86; LOVRENOVIĆ 2006, 294; ANDRIĆ 2013, 113–114, 116, 118, примећује да се овде радило о двострукој даровници, при чему она Радивијева Николи Величком ступа на снагу одмах, а Николина Радивоју и Катарини постаје пуноважна тек након смрти донатора.

[108] DL 88244, 102111; THALLÓCZY–HORVATH 1912, 174–180, no. 119–120; THALLÓCZY 1914, 89; LOVRENOVIĆ 2006, 297; ANDRIĆ 2013, 119. Тврђава Левач налазила се на Лијевчем пољу, 8 км југоисточно од Босанске Градишке: МРГИЋ-РАДОЈИЧИЋ 2002, 252.

над тврђавама Велика и Петња у корист својих кћери Ане, супруге Николе из породице Горјанских, Катарине, супруге Радивоја *de castello Zalathnak*, и Доротеје, која није била удата.[109] Поменути Zalathnak може се идентификовати или са Слатиником на јужној страни Диљ горе у Пожешкој жупанији, за који није сачувано никакво сведочанство о постојању замка, или, што је према Станку Андрићу вероватније, са истоименим поседом и трговиштем (сада Слатина) на северозападној страни Папука, који је припадао загребачким бискупима. Пошто је у то време загребачки бискуп Тома од Дебренте имао великих потешкоћа са успостављањем бискупске власти, јер су право на њу полагали и други претенденти, вероватно је Радивој Остојић искористио ситуацију и домогао се овог поседа.[110] Нешто касније, у фебруару 1459. године, Радивој је стекао још један посед у Пожешкој жупанији. У питању је била Пака, која је припадала породици Каштеланфи (Каштелановић), али је Гашпар Каштеланфи, некадашњи кастелан у Сребрнику и славонски подбан, половину наведеног поседа заложио Радивоју Остојићу од Комотине за 400 златних форинти.[111] Из наведених исправа се, дакле, може закључити да је Радивој Остојић поред поменутих поседа у Славонији, у Босни држао градове Врандук и Комотин код Јајца.

Новембра 1451. године склопљен је мир између Угарске и Османског царства, који је ратификован у априлу наредне године. Влашка, Србија, Босна и Дубровник морали су да плаћају харач Порти. Турци су образовали Босанско крајиште са седиштем у Ходоџеду, можда још 1448. године, свакако најкасније 1453. године.[112] Османско напредовање у Босни, појачано после пада Цариграда (1453), није утицао да се у земљи успостави унутрашње јединство. Није стога чудно ни што су се политичке поделе у Угарској пресликавале на Босну. Тако се краљ Томаш доследно држао уз Хуњадија, а херцег Стефан уз краља Ладислава V, односно грофа Урлиха II Цељског. Краљ Стефан Томаш и херцег Стефан Вукчић били су током драматичне 1453. године у сукобу због наследства Петра (Перка) Таловца. Још после погибије Франка Таловца на Косову 1448. године, Јован Хуњади је од његовог брата Перка затражио половину

[109] DF 253504.

[110] Овај се Zalathnok помиње и у повељи краља Матије из 1460. године, међу другим славонским тврђавама: DL 102143; CSÁNKI I, 1893, 54; ANDRIĆ 2013, 116–118.

[111] STIPAŠIĆ–ŠAMŠALOVIĆ II, 590, br. 2411. Посед Паку је краљ Жигмунд 1425. године дао Вуку Дружићу од Гучје Горе и његовим двема кћеркама у замену за Држићеве тврђаве у Усори и жупи Сани, од којих се поименично наводи само Козара у Санској жупи. Не зна се када је и како посед дошао у руке Каштелановића: ANDRIĆ 2013, 121.

[112] ЋИРКОВИЋ 1964a, 291; СПРЕМИЋ 1970, 38–39: ŠABANOVIĆ 1982, 35.

Хрватског баната, чему се успротивио Стефан Томаш. Босански краљ је тада нудио Млечанима да Таловцу као замену за Хрватски банат уступи неку тврђаву са већим приходима. Ипак, Перко Таловац је на наговор Дубровчана половину Хрватског баната предао губернатору Хуњадију. Када је у априлу 1453. године Перко Таловац умро, херцег Стефан Вукчић и краљ Томаш желели су да присвоје његове поседе у Далмацији и Хрватској преко брачне везе са његовом удовицом. Док је херцег планирао да се лично њоме ожени, краљ је намеравао да Таловчеву удовицу уда за свога сина и наследника Стефана. Истовремено, на област Таловца претендовали су и Улрих Цељски и Венеција, а Дубровчани су саветовали Хуњадију да лично запоседне Хрватски банат. Хуњадији је банат поверио грофу Улриху Цељском, који је у другој половини 1456. године преузео посед, сем града Клиса у којем су се утврдили Млечани. Краљ Томаш се супротставио Улриховом напредовању, како због својих аспирација на Таловчево наслеђе, тако и због тога што је зазирао да ће цељски гроф своје територије спојити са херцеговом облашћу. Међутим, нови хрватски бан је још 9. новембра исте године убијен у Београду, што је поново подстакло претензије и босанског краља и херцега Стефана према градовима и поседима у Хрватској и Далмацији, и довело до њихових нових сукоба. Док је Стефан Томаш настојао да добије подршку Венеције за преузимање Улрихове области, херцег Стрефан је од султана испословао дозволу да заузме поседе покојног бана Петра Таловца.[113]

Пад Цариграда подстакао је нове напоре на западу Европе, првенствено у папској курији, на организовању крсташког рата против Османлија. У оквиру тих планова папа Никола V рачунао је и на Босну, у коју је у мају 1455. године послао свог изасланика. Босански краљ је тада од папског легата добио обећање да ће после успешно завршеног рата против Турака добити натраг земље које су му отели Турци и неверни великаши.[114] Међутим, када се у Угарској говорило о коалицији против Турака, рачунало се на папу, бургундског војводу, арагонског краља, српског деспота, али не и на босанског краља Томаша. Он је декларативно био уз Угарску, али се није усуђивао да зарати против Турака, правдајући се да не може да се бори због „манихеја“ у својој земљи, који више воле Турке, него хришћане.[115] У другој половини 1456. године, после турског пораза код Београда, Стефан Томаш је био спреман да

[113] GELCICH–THALLÓCZY, 503–505; THALLÓCZY 1914, 170–173; ЋИРКОВИЋ 1964a, 309–310; ŠUNJIĆ 1996, 287–292; LOVRENOVIĆ 2006, 300, 322; ИСАИЛОВИЋ 2011, 205–206.

[114] FERMENDŽIN, 222, no 951; ЋИРКОВИЋ 1964a, 312; LOVRENOVIĆ 2006, 323.

[115] THALLÓCZY 1914, 415–416; ЋИРКОВИЋ 1964a, 312; LOVRENOVIĆ 2006, 323.

зарати против Турака. Међутим, и поред жеље да стане на чело хришћанских снага, босански владар није био у стању да ишта учини, што је показао и турски упад почетком 1457. године. Изгледа да је папски легат који је дошао у Босну и у Добору се састао са Томашем озбиљније схватао босанског краља него што је он то заслуживао. Ступањем на угарски престо краља Матије Корвина наредне 1458. године, ситуација се наизглед променила. Папа Каликст III, апелујући на јединство хришћанског света у борби против Турака, тражио је од краља Матије да уреди своје односе са другим владарима, између осталог и са босанским краљем.[116]

Када је у јануару 1458. године умро деспот Лазар, босанки краљ је заузео једанаест градова западно од Дрине, који су припадали српском деспоту. Почетком фебруара Турци су упали у Босну, па је у априлу Томаш морао са њима склопити мир. Негде у то време босански краљ је започео преговоре са Бранковићима о браку свог сина Стефана и кћерке деспота Лазара. Као што је у једном од претходних поглавља већ речено, у преговорима који су тим поводом вођени са угарским краљем Матијом током октобра 1458. године, прво у Београду, а потом у Будиму, главну улогу имао је Радивој Остојић. Поред њега су у босанској делегацији били Никола Теста и фра Марин.[117] Краљ Матија је средином новембра 1458. године из Темишвара обавештавао грађане Бартфе да „верни наш светли владар, господин Стефан Томаш, краљ Босне" долази у Сегедин, где је требало да се одржи заседање угарског сабора. Долазак босанског краља у Сегедин очекивао се крајем новембра или почетком децембра.[118] У Сегедину је Стефан Томаш остао до 19. јануара 1459. године, и у том периоду постигнут је коначни договор да његов син Стефан Томашевић постане српски деспот. Босански краљ је признао краља Матију за господара, обавезао се да ће раскинути мир са султаном, док се угарски краљ обавезао да ће бранити Босну од Турака. Краљ Матија је тражио од босанског краља да свог сина што пре пошаље у Смедерево.

---

[116] *Codex Zichy XII*, 249–250; Fraknói 1891, 4; Ћоровић 1940a, 520–527; Ћирковић 1964a, 313; Lovrenović 2006, 326–237; Исаиловић 2011, 208.

[117] Макушев 1882, 220–221; Thallóczy 1914, 99; Јиречек I, 387; Стефановић 1932, 12; Ћирковић 1964a, 317–318; *ИСН II*, 309 (М. Спремић); Спремић 1994, 531–532, 535; Lovrenović 2006, 329; Бубало 2011, 238–239. Да је споразум између два двора већ био склопљен, говори чињеница да је преговарачу са српске стране логотету Стефану Ратковићу краљ Стефан Томаш, повељом коју је издао са сином у Жепчу 14. октобра 1458. доделио „у нашем русагу сто кућ људи". Потврдио му је поседе у Србији и доделио поседе у Подрињу и обећао му је у случају пропасти српске државе уточиште у Босни и доделу других поседа: Rački 1867, 156–158; Мишић 2007, 8–10; Исаиловић 2011, 210. Уп. излагање у поглављу о деспоту Ђурђу и његовим наследницима.

[118] DF 213738; Katona XIV, 166.

Будући деспот је у Смедерево стигао у пратњи угарских војника преко Будима, где се јавља као сведок на повељи краља Матије издатој 12. марта 1459. године.[119] Тако је Стефан Томашевић, према краљу Матији, постао српски деспот „сложном вољом свих Рашана“.[120]

Краљ Матија је Стефану Томашу доделио поседе у Угрaској, о којима се не зна много. Из једне исправе Арадског каптола од 8. фебруара 1459. године, поводом спора вођеног између грађана Тура и племића из места Шима (Syma), који су поднели жалбу краљу Матији због тога што су становници овог града бесправно заузели нека њихова земљишта, сазнаје се да је Тур припадао Стефану Томашу. Наиме, каптол је известио Матију Корвина да су грађани Тура одбили да изврше његову наредбу са образложењем да се они налазе под надлежношћу босанског, а не угарског краља.[121] Остаје питање када је босански краљ добио овај посед. Д. Ловреновић сматра да се то догодило после марта или априла 1450. године, када је Тур одузет деспоту Ђурђу Бранковићу. Постоји и могућност да је овај посед прешао у руке Стефана Томаша када је босански краљ пристао на брак између Ђурађеве унуке и његовог сина Стефана, што је по овом аутору ипак мање вероватно, јер је поменути брак коначно уговорен између почетка децембра 1458. и 19. јануара 1459. године.[122]

У Смедереву се нови деспот није нимало пријатно осећао, о чему сведочи и писмо у којем се жалио на притисак који трпи захтевајући хитну помоћ. Претио је да ће у супротном побећи из града, јер није желео да чека турски бес. Угарска посада је својим колико заштитничким, толико и претећим присуством утицала на Стефана Томашевића да остане у српској престоници.[123] Међутим, Смедерево је пало 20. јуна 1459, а Босанци су били окривљени и од краља Матије и од папе Пија II да су за новац предали Турцима град. Краљ Матија је за издају директно оптужио краља Томаша и његовог брата Радивоја у повељи издатој у Будиму 9. јула 1459. године. Стефану Томашевићу одузео је посед Токај, који је иначе добио као наследник Бранковића. Радивоју Остојићу је због „бега и невере“, зато што је „удружен са својим братом,

[119] Thallóczy 1914, 99–102; Радонић 1934, 621; Ћирковић 1964a, 318; Lovrenović 2006, 330; Тошић 2011, 186; Исаиловић 2011, 211.

[120] Nagy–Nyáry 1875, 49–50;

[121] Barabas II/1895, 70–71. Thallóczy 1907, 7.

[122] Lovrenović 2006, 331, међутим, и овог пута додељивање поседа не посматра као однос сениора и вазала, већ тако да краљ Матија Корвин Стефана Томаша, као и његове претходнике „преко ових концесија“ укључује у „властите политичке смјернице“.

[123] Thallóczy 1914, 93–96; Исаиловић 2011, 212.

тврђаву Смедерево предао у руке најокрутнијих Турака, наневшти тиме штету не само овоме (Угарском) краљевству, него и читавом хришћанству“, одузео десет селишта које је заједно са супругом Катарином уживао у виду залога на половини поседа Пака у Пожешкој жупанији. Гашпар Каштелановић је поново уведен у овај посед, али није морао да врати новац, јер су Радивоје и Катарина изгубили свако право на заложени посед. Краљ је Каштеланфија узео у заштиту од могућег Радивојевог противљења. Није познато да ли је краљ лишио Радивоја и других поседа на подручју Угарске.[124]

Краљ Стефан Томаш умро је 1461. године, а наследио га је син Стефан Томашевић. Новог босанског краља крунисао је лично папски легат у новембру 1461. године, што је изазвало негодовање краља Матије. Он је сматрао да су на тај начин повређена права угарске круне, јер је босански краљ био подложан угарској круни, од које му је и произилазило свако право краљевања. Краљ Матија се бојао да ће ово крунисања утицати на Стефана Томашевића и да ће он можда и побунити и отказати му послушност као врховном господару.[125] Крунисањем папском круном краљ Стефан Томашевић постао је независан владар у односу на Угарску, а на његову молбу папа је потврдио светог Гргура Чудотворца за званичног заштитиника Босанске краљевине.[126] Папа Пије II је радио на измирењу угарског и босанског краља, нарочито зато што се све то дешавало у време највеће турске опасности. Краљу Матији је био потребан новац како би откупио угарску круну, која се налазила код немачког цара Фридриха III. Тако су односи између угарског и босанског владара брзо изглађени, пошто је последњи Котроманић на престолу Босне поред новчане помоћи, Матији Корвину уступио и нека гранична утврђења према Турцима. У те тврђаве одмах су смештени угарски гарнизони. У једној исправи од 10. августа 1462. године краљ Матија је босанског краља називао „наш верни, светли владар, господин Стефан краљ Босне“. Поред верности угарској круни, краљ Матија је од Стефана Томашевића тражио и да престане да плаћа султану харач. Млади босански владар је уздајући се у угарског краља и римског папу прихватио да отворено раскине све везе са моћним освајачем Византије и Србије што је, како ће се ускоро показати, била кобна грешка.[127]

У мају 1463. године започео је велики поход султана Мехмеда II на Босну, подељен у два правца. Један део османске војске на челу са Али-бегом султан је

[124] THALLÓCZY 1907, 11; THALLÓCZY 1914, 105, 108; ЋОРОВИЋ 1940a, 533; LOVRENOVIĆ 2006, 333; ИСАИЛОВИЋ 2011, 212; ANDRIĆ 2013, 122.

[125] FRAKNÓI 1891, 18–19; ЋИРКОВИЋ 1964a, 324; LOVRENOVIĆ 2006, 344; PÁLOSFALVI 2013, 85.

[126] THEINER *MH II*, 371; LOVRENOVIĆ 2006, 346.

[127] WAGNER 1780, 123; ЋИРКОВИЋ 1964a, 325; LOVRENOVIĆ 2006, 349.

послао на Саву, како би спречио Матију Корвина да пређе реку и пружи помоћ Босни. Други део османске ордије опседао је Бобовац, док је Махмуд-паша Анђеловић кренуо на краљевску резиденцију, град Јајце. Краљ Стефан Томашевић ухваћен је у Кључу и погубљен заједно са стрицем Радивојем и једним или двојицом његових синова. Међутим, један Радивојев син Матија имаће одређену значајну улогу у даљим догађањима, будући да ће га Турци поставити за свог краља Босне.[128] Угарски краљ је у јуну и јулу боравио у Срему, а током августа у Београду, одакле је и преузимао акције против Турака. У Београду је био и 8. септембра, када се упутио у Петроварадин.[129] После повлачења султана и главнине његове војске из Босне, краљ Матија је у октобру стигао на Саву. Пошто су му се придружили неки босански племићи, угарски владар је са војском кренуо према „нашем Босанском краљевству", где се придружио својим трупама које су опседале Јајце. Град се на Божић 1463. године предао Угрима, који су у заузетим деловима Босне формирали Јајачку бановину.[130] Угарски краљ је награђивао босанску властелу која је прешла на његову страну. Тако су се Радич Бановић и његов брат придружили Матијиним трупама, због чега им владар Угарске потврдио све породичне поседе и тврђаве, као и оне стечене од краљева Стефана Томаша и Стефана Томашевића. Поред тога, наградио их је и поседима Доњаторња и Кираљшаг у Чанадској жупанији.[131]

Краљ Матија Корвин сматрао је да је смрћу Стефана Томашевића стекао право на босанску круну. Одмах по освајању Јајца, угарски владар је од Дубровчана затражио да се на њега пренесу кућне и поседи последњег босанског краља. Међутим, Дубровчани су још раније, у октобру 1464. године одбили сличан захтев босанске

[128] Ћирковић 1963, 129; Ћирковић 1964a, 329; Lovrenović 2006, 354–355; Andrić 2013, 124–125.

[129] Fraknói 1891, 26; Thallóczy 1916, 72–74; 289–290; Калић-Мијушковић 1967, 190; Lovrenović 2006, 359.

[130] Laszowski 1937, 27, 29; Калић-Мијушковић 1967, 190; Lovrenović 2006, 364. У јужнословенској историографији се провлачило мишљење да је краљ Матија дозволио султану да заузме Босну, како би је он потом ослободио и присајединио Угарској: Klaić 1882, 341; Ћоровић 1940a, 552; Lovrenović 2006, 358. Такво тумачење неутемељено је већ и због тога што би било много једноставније освојити Босну од тамошњег слабог краља и разједињеног племства, него од Турака. Pálosfalvi 2013, 86–88, сматра да је краљ Матија, чији положај у земљи 1463. још није био сасвим учвршћен, и који још увек није био правоваљано крунисан, био опрезан у својој антиосманској политици имајући у виду и неуспехе офанзивних подухвата свога оца. Он се, према овом аутору, вратио дефанзивној политици из Жигмундовог времена, предузимајући војне акције против Турака на крају сезоне ратовања, како би избегао војевање против главнине султанових снага.

[131] Laszowski 1917, 118; Laszowski 1937, 29–30;

краљице Катарине.[132] Угарски краљ је делове Босне који су били под његовом контролом поверио на управу губернатору Босанског краљевства Емериху Запољи.[133] Касније, 1472. године, краљ Матија је одлучио да магната Николу Илочког прогласи за краља Босне. То је било време после побуне коју су против краља повели истакнути барони и прелати, па је Матија Корвин издашним даривањима желео да великаше придобије за себе. Када је Илочки крунисан за босанског краља, Јајце је постало главни град обновљене Босанске краљевине. Пространа територија под његовом управом требало је изгледа да буде средиште одбране од Турака.[134] После смрти Матије Корвина, између његовог ванбрачног сина и несуђеног наследника Јована Корвина и будућег краља Владислава II Јагелонца склопљен је споразум 31. јула 1490. године. Тада је договорено да Јован, ако не буде изабран за угарског краља, буде „свечано и часно …. као што је обичај" крунисан за краља Босне. Тако су угарски краљеви после пропасти и изумирања династије Котроманића преузели ингеренције постављања и крунисања босанских краљева.[135]

С друге стране, и султан је поставио свог краља Босне, Радивојевог сина Матију, који се у изворима јавља и као Матија Шабанчић.[136] Поред њега, једини преживели чланови династије Котроманића биле су бивша краљица Катарина Косача, Радивојева супруга Катарина и Јелена, тј. Мара Бранковић, последња босанска краљица. Катарина Косача, супруга Стефана Томаша је у време пада Босне била на далматинској обали, а једно време је боравила и у Дубровнику. У турско заточеништво пало је њено троје деце, кћерка Катарина и два сина чија имена нису позната. Одатле је отишла у свој завичај, где се задржала до маја 1465. године, када је боравила у близини Дубровника да би се потом упутила у Задар. Крајем 1466. или почетком 1467. године отпутовала је преко Анконе у Рим, где је била свечано дочекана. Почетком 1474. године добила је веста да је султан спреман да јој уз откуп врати децу, која су остала

[132] GELCICH–THALLÓCZY, 762; LOVRENOVIĆ 2006, 380.

[133] GELCICH–THALLÓCZY 1887, 764–765; KLAIĆ IV, 66; LOVRENOVIĆ 2006, 374.

[134] THALLÓCZY 1916, 107–109; *ИСН II*, 380–381 (С. Ћирковић); ENGEL 2001a, 312–313; РОКАИ 2002, 163–165.

[135] THALLÓCZY–HORVATH 1915, 68–69; THALLÓCZY 1916, 123–124; LOVRENOVIĆ 2006, 381, сматра да однос Николе Илочког и краља Матије Корвина није остварен на темељу државноправне зависности Босне од Угарске, већ на личним везама ленског права. С друге стране, THALLÓCZY 1916, 107–108, наводи да је „Илочки задобио то достојанство на темељу угарског закона, односно права свете круне".

[136] THALLÓCZY 1916, 97–99; KUBINYI 1958, 377; ЋИРКОВИЋ 1963, 126–129; LOVRENOVIĆ 2006, 379; ANDRIĆ 2013, 125.

верна својој хришћанској вери. У Нови је поново дошла у лето 1474. године када је допратила невесту свог брата Влатка. Катарину је 1478. године у Риму је посетио Никола Илочки, који је тражио да га призна за краља Босне, што је она одбила. Краљица Катарина се до смрти, крајем октобра 1478. године, надала се да ће се њена деца вратити из турског заробљеништва, о чему говори и њен тестамент. Наиме, Босанско краљевство је предала на чување папи Сиксту IV, да се о њему брине до евентуалног повратка њеног сина, ако се врати као хришћанин, у супротном предаје га на бригу Римској курији.[137] Катарина, супруга Радивоја Остојића се на време склонила из Босне, и у време мужевљевог погубљења била је у Далмацији. Катарина се касније преудала, па је 1470. године забележена као супруга Ивана Сенчеја. Она се у изворима јавља и у периоду између 1483. и 1487. године, када јој је и други муж већ био мртав.[138] Последња босанска краљица Јелена (Мара) донела је у свој мираз, између осталог, и мошти светог Луке, са којима је остала неко време у Теочаку. Међутим, како су се Турци приближавали, мошти су пренете у Јајце и смештене у цркву Свете Катарине. Потом је мошти поделила са краљицом Катарином. Краљици Мари је већ у августу 1463. године угарски краљ Матија нудио три или четири града у замену за тело светог Луке. Мара је боравила у околини Сплита, али пошто то није било по вољи Млечана, отишла је на османску територију, где је правила сплетке против својих тетака Кантакузине и Маре, и где је и умрла после 1498. године.[139]

[137] Тошић 1997, 93–112.

[138] Csánki II, 435; Thallóczy 1914, 109; Lovrenović 2006, 354; Andrić 2013, 128–130.

[139] Fermendžin, 243, no. 1304, 244, no. 2035; Rački 1867, 160–161; Руварац 1934, 457–468; Спремић 1994, 551; Тошић 1997, 82; Тошић 1998, 393–398; Тошић 2011, 190; Lovrenović 2006, 388.

15. ПОСЛЕДЊИ БРАНКОВИЋИ: СРПСКИ ДЕСПОТИ И УГАРСКИ КРАЈИШНИЦИ

Заузимањем Србије и Босне, Османлије су се читавом посавском и подунавском границом нашле према Угарској. Међутим, Угарска краљевина, која је тако постајала стуб одбране католичког запада, била је суштински инфериорна у односу на Османско царство. Док је Османска царевина била снажна, централизована држава са неограниченом султановом моћи, Угарска је била оптерећена противречностима западног феудалног друштва. Начин скупљања војске био је скуп и у суштини неефикасан, а моћни барони као свој главни циљ видели су ограничавање краљевске власти. Период од смрти краља Жигмунда 1437. до почетка владе краља Матије Корвина 1458. године имао је многе елементе међувлашћа. У систему у коме ни ови јаки владари нису могли да остваре потпуну контролу над земљом и њеним људским и материјалним ресурсима, није било могуће створити јаку и моћну државу, способну да заустави надирање османске државе у успону. Поред ових унутрашњих разлога, прерастање Угарске у велику средњоевропску монархију осујећивале су и међународне прилике. Хабзбурзи су и сами водили исту политику, која ће им донети успех после слома угарске државе 1526. године. Ипак, другу половину 15. века у Угарској обележила је успешна владавина Матије Корвина (1458–1490), која је за више деценија зауставила продор Османлија у средњу Европу и продужила живот средњовековној угарској држави.

По заузимању српске државе, упади акинџија учестали су на области јужне Угарске. Ови напади носили су са собом велика разарања: насеља су пљачкана и паљена, становништво је одвођено у робље, а оно које је избегло овакву судбину, склањало се дубље у унутрашњост. Погранични крајеви уз Саву и Дунав постали су ретко насељени, а сам краљ Матија жалио се почетком 1462. године да су Турци из Угарске за протекле три године одвели најмање 200.000 становника.[1] Турско-угарска

[1] NAGY–NYÁRY I, 112; *ИСН II*, 431 (С. Ћирковић).

ратовања у Босни током 1463. и 1464. године, резултирала су тиме да је читав северни део земље био у угарским рукама. Освојене територије организоване су као Јајачка и Сребрничка бановина, које су штитиле Славонију од османских продора. Такође, угарски краљ је системом утврђења успео да заштити Срем који су Османлије дотле пустошиле. Та утврђења постала су истовремено базе из којих су Угри упадали на територију Србије, примењујући исту разарајућу тактику и подстичући српско становништво да прелази преко Саве и насељава напуштена сремска насеља.[2]

Да би боље заштитио јужну границу и повећао своје војне снаге, угарски краљ није само насељавао опустошене крајеве Србима, већ је позивао и у службу примао и српске племиће. На угарску страну прешли су браћа Стефан и Дмитар Јакшићи, који су у другој половини 1464. године добили од краља Матије град Нађлак са припадајућим селима у Чанадској жупанији.[3] У то време, у краљеву службу ступио је и његов негдашњи противник, Вук Гргуревић, који је већ носио деспотску титулу. Вук је био ванбрачни син слепог Гргура Ђурђевића, најстаријег сина деспота Ђурђа Вуковића, који је и поред личног трагичног искуства после очеве смрти припадао протурској странци у Смедереву. У породичном расколу насталом пред османско освајање Србије, Гргур и Вук су са бившом султанијом Маром и Томом Кантакузином побегли султану маја 1457. године. Жељни власти у време док је српска држава пропадала, слепи отац и његов син узели су активног учешћа у војној кампањи коју је 1458. године против Србије водио велики везир Махмут-паша Анђеловић, о чему је напред већ било речи. Схвативши да је ипак испао из свих комбинација за срушени српски трон, а вероватно и тешко нарушеног здравља, Гргур се повукао на Свету Гору, где се у Хиландару замонашио и преминуо већ 16. октобра 1459. године. Његов син Вук, који је по свему судећи тада узео (или од некога добио) деспотску титулу, остао је и следећих пет година после пропасти српске државе у турској служби. Могуће је да је деспот Вук учествовао у походу Махмуд-паше Анђеловића на Јајце 1464. године. Међутим, деспот је под сада непознатим околностима, највероватније већ у другој половини 1464, а свакако пре фебруара 1465. године, донео одлуку да пређе на хришћанску страну,

[2] Teleki XI, 76–78; Fraknói I, 46–48; Калић-Мијушковић 1967, 190; *ИСН II*, 396–397, 431 (С. Ћирковић); Рокаи 2002, 161; Мргић 2008, 135–137, 140–141.

[3] Станојевић 1901б, 3–4. Јакшићи су 1467. године добили поседе и у Клушкој, 1472. године у Чанадској, а 1476. године град Корођ у Вуковској жупанији, да би деценију касније добили и поседе у Арадској жупанији: Thallóczy–Aldásy, 390; Радонић 1923, 65–69; Ивић 1929, 16, 26, 348–349; *ИСН II*, 377; Лемајић 2006, 88–89; Спремић 2010, 34–40.

угарском краљу Матији Корвину.[4] Вуков прелазак у Угарску султан је покушао да искористи и преко њега приволи угарског краља на преговоре. Ово је био само један од султанових покушаја у претходне две године да испослује мировне преговоре, али је краљ Матија остајао доследан савезу са Венецијом и свом антитурском ставу. Деспот Вук Гргуревић је краљу Матији био интересантан као ратник и личност која може око себе окупити Србе за борбу против Османлија, али га је у годинама непосредно по преласку у Угарску користио у својим ратовима против Немаца, Чеха и Пољака. Деспот Вук је у Угарској укључен у ред тамошњих барона. Као такав, међу „barones ex officio in Ungaria“, помиње се у мировном уговору између краља Матије и цара Фридриха III од 16. децембра 1467. године.[5] Угарски краљ је следеће године започео вишегодишње ратовање против Чеха (1468–1471), када је на почетку сукоба освојио Шлеску, Моравску и Лужицу, а затим против Пољака, за одбрану ових територија (1471–1474). Велики материјални трошкови тражили су ванредне намете, а ови су изазивали велико незадовољство у Угарској. То је 1471. године довело до широке побуне против Матије Корвина, којој су на челу стајали истакнути великаши и прелати. Краљ је ипак успео да сузбије побуну и учврсти власт, а ратовање на северу наставило се све до краја 1474. године.[6] Наредне године Вук се истакао својим јунаштвом у рату против Чеха, а за ратне заслуге добио је 1470. године од краља „castellum Feyerkeo“, тј. утврђење Белу Стену у Крижевачкој жупанији.[7]

Бела Стена у Славонији је први посед деспота Вука који се помиње у Угарској, али је он вероватно још по преласку у Краљевину добио нека имања за издржавање и опремање ратника. Можда му је краљ Матија већ тада препустио један мали део ранијих деспотских поседа, будући да је деспот Вук касније држао Купиник, који је

[4] Веће умољених је у мају 1464. године одлучило да папино писмо Иса-бегу, које је у Дубровник донео фра Јаков д'Есколо не шаље директно, већ преко Вука Гргуревића. Међутим, већ у писму од 18. фебруара 1465. упућеном млетачком дужду Христофору Мору, краљ Матија помиње Вука Гргуревића у својој служби: FRAKNÓI I, 77–78; БОЖИЋ 1952, 170; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 7; СПРЕМИЋ 2007, 48. МИТРОВИЋ 2004, 27–29, прецизира да је Вуков прелазак на угарску страну био у другој половини 1464. године, после Матијиних успеха у Босни и заустављања турских упада у Срем и Банат, што је пробудило наде код Срба да је дошао тренутак да се Турци протерају са Балкана.

[5] TELEKI XII, 375; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 9.

[6] Коначни мир склопљен је 21. јула 1479. године у Оломуцу: ИВИЋ 1929, 17; *ИСН II*, 380–382 (С. Ћирковић); ENGEL 2001a, 302–305; РОКАИ 2002, 163–165.

[7] BONFINI, 27, 40; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 8–9.

својевремено био у рукама његовог деде Ђурђа.[8] Вук је у Срему такође држао Ириг[9] и Беркасово. Из повеље краља Матије од 12. фебруара 1486. године, којом деспотима Ђорђу и Јовану уступа Беркасово, види се да је овај посед раније држао деспот Вук. Пошто је он умро без наследника, посед је краљевом даровницом прешао у руке његових рођака.[10] Не зна се када је деспот Вук добио Беркасово, али га свакако држао 1482. године.[11] Према неким тумачењима, поседе у Срему деспот Вук је добио вероватно одмах по преласку у Угарску, док је поседе у Славонији стекао као награду за заслуге у ратовима против Немаца, Чеха и Пољака. Властелинство Бела Стена је са припадајућим поседима бројало 60 села. Деспот је вероватно у исто време добио и Тетошевину, посед који се делом налазио у Крижевачкој, а делом у Загребачкој жупанији, и који је носио име по некадашњим власницима, породици Тетеши. Оба властелинства била су под јурисдикцијом загребачког бискупа Освалда, који је инсистирао да му се исплаћује црквени десетак. Пошто се деспот Вук оглушивао о ову обавезу, дошло је до спора са бискупом 1478. године, после којег се српски деспот обавезао да ће плаћати десетину за Белу Стену, Тетошевину и друге поседе у Загребачкој дијацези.[12]

За време ратовања са Немцима, Чесима и Пољацима Угарска је према Османлијама била у дефанзиви. Султан је желео да искористи прилике у Угарској, па је још 1470. године почео да гради тврђаву Шабац код Заслона на Сави, са намером да она буде база за даље турске продоре у Панонију. Покушај палатина и калочког надбискупа да заједно са другим великашима у лето 1471. године присиле Османлије

[8] FRAKNÓI I, 78; ИВИЋ 1929, 16–18; НОВАКОВИЋ 1982, 180, 450; ЋИРКОВИЋ 1970г, 285–287; *ИСН II*, 376–377 (С. Ћирковић).

[9] Деспот Вук је у Иригу писао једно пуномоћје својим посланицима код султана Бајазита II 1483. године: *ПОВЕЉЕ И ПИСМА II*, 487; РАДОЈЧИЋ 1953, 353–354.

[10] TELEKI XII, 303–304; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 9; СПРЕМИЋ 2007, 49.

[11] Стонобеоградски конвент је 29. марта 1482. године известио краља Матију да је по његовом наређењу увео у посед властелинства Athya (садашњи Шаренград) у Вуковској жупанији браћу Петра и Матију Гереба од Вингарта. Ово властелинство, које је припадало Матији Маротију до његове смрти 1476, краљ је Геребима поклонио 1481. године. Властелинство су поред замка (castellum Athya) и истоимене вароши (oppidum Athya) чинила и 23 села у Вуковској жупанији. Увођењу браће Гереб у посед властелинства Атја марта 1482. године присуствовали су као суседи и сумеђници судија града Илока Гргур у име Ловре Илочког, кастелан тврђаве Беркасово (*Berekzo*) Стефан Витез у име деспота Вука Гргуревића (*illustris Wok dezpoti*) и Стефан Порколаб у име Ђорђа Шуљока од Лекче: DL 18615; ROKAI 1983v, 419; ANDRIĆ 2002, 50–51.

[12] MESIĆ 1873, 120–122.

на прекид изградње утврђења није успео.[13] Деспот Вук Гргуревић је још пре борби око Шапца, јануара 1471. године прешао Саву, и продро до Сребрнице, коју је спалио, опустошивши и њену околину. И неки други угарски војни заповедници, међу којима и браћа Јакшићи, налазили су се у то време на јужној угарској граници. Османлије су поред изградње Шапца намеравали те године да подигну и једно утврђење код Београда, али их је присуство угарске војске натерало да обуставе радове.[14]

Улога Шапца у османским експанзионистичким плановима показала се већ следеће 1472. године, када су Турци опустошили Срем и однели велики плен, гонећи „пред собом хришћанско робље као крдо стоке“.[15] О значају Шапца неколико година касније говорио је и деспот Вук, који је сматрао да новоподигнута тврђава за султана представља „десно око“, како ту држи ногу на грлу хришћанима и да је ова тврђава наводно стратешки важнија и од Смедерева, јер се из бивше српске престонице може продирати само у „Доње крајеве“ Угарске.[16] Како је султан тих година био заузет ратовањем у Малој Азији, ступио је у преговоре са угарским краљем. Краљев посланик у Цариграду тражио је 1473. године уступање Жрнова и Голупца, али како је Мехмед II отклонио опасност са истока, не само што није ни помишљао да преда Угрима ове градове, већ је захтевао да му угарски владар препусти Јајце.[17] Исте године султан је предузео поход на Молдавију, а следећег лета Али-бег Михалоглу је са акинџијама и власима из Смедеревског санџака упао у Угарску, продро чак до Великог Варадина, који је заузео и опустошио. Наредне 1475. године, Али-бег је поново упадао у Молдавију и темишварски крај, а залетао се и у друге околне области.[18]

Пошто је регулисао односе са Чешком и Пољском, краљ Матија је пажљиво организовао велику антитурску експедицију. Ратни план похода из јесени 1475. године предвиђао је прво напад на Влашку, преко Ердеља и Северина, да би се на власт довео

---

[13] Bonfini, 576; Nagy–Nyáry II, 221–222; Thallóczy–Aldásy, 262; Fraknói I, 270–271; Јиречек I, 411; Бабингер 1968, 276; Калић-Мијушковић 1967, 194; Ћирковић 1970д, 93–95, 109–110; *ИСН II*, 382 (С. Ћирковић).

[14] Thallóczy–Aldásy, 260–261; Ћирковић 1970д, 109, нап. 13; Спремић 2007, 49.

[15] Макушев 1882, 38–39; Ћирковић 1970д, 96; Спремић 2007, 49–50.

[16] Ова оцена деспота Вука наведена је у једном извештају који је у време опсаде Шапца почетком фебруара 1476. године из краљевог логора папи Сиксту IV послао јегарски бискуп: Thallóczy–Aldásy, 389; Ћирковић 1970д, 96; Dinić-Knežević 1975, 11.

[17] Бабингер 1968, 264–265; *ИСН II*, 383 (С. Ћирковић).

[18] Nagy–Nyáry II, 299–302; Бабингер 1968, 289–290; Калић-Мијушковић 1967, 195; Зиројевић 1971, 16–17.

проугарски војвода Влад III Дракул.[19] Ратовање би потом било усмерено на турску територију, а први корак било би освајање Смедерева.[20] Војна кампања ће, стицајем

[19] Влад III (*Wladislaus Dragwlya, vaivoda partium Transalpinarum*), био је син влашког војводе Влада II Дракула (1436–1442, 1443–1447). Рођен је у зиму 1431. године у граду Сегешвару (Сигишоари) у Ердељу, где се његов отац налазио у избеглиштву. У то време, 8. фебруара 1431, будући влашки владар Влад II је у Нирнбергу као угарски поузданик од Жигмунда Луксембуршког именован за члана Друштва Змајевог реда, по чему су прво отац, а затим и син понели свој чувени надимак (*Dracul* – „син змаја"). Влашки војвода, познат по суровости према својим непријатељима, због чега је посмртно стекао и други надимак *Ţepeş* („набијач на колац"), а потом и светску „славу" као оваплоћење демонског, имао је необичну историјску судбину. Као што је у ранијем излагању напоменуто, његов отац Влад II Дракул се 1436. године вратио из избеглиштва у Ердељу, где је од краља добио замак Бран, и сео на влашки трон. Као вазалу угарског краља, поверена му је и управа над пограничним ердељским дистриктима Фагараш и Алмаш, насељеним румунским становништвом. Међутим, Влад II је прешавши у табор османских вазала ускоро дошао у сукоб са Јованом Хуњадијем. Свргнут уз угарску помоћ 1442. године, Влад II се следеће године уз подршку султана поново докопао власти у Влашкој, потиснувши војводу Басараба II. Међутим, као гаранцију за своју верност, морао је у Једрену оставити своје синове Влада и Радула. Период који је провео на Порти као талац, утицао је на младог Влада да добро упозна функционисање османске државе. Када је крајем 1447. године Јован Хуњади уз помоћ незадовољних влашких бојара свргао и убио његовог оца Влада II и старијег брата Мирчу II, Влад III је османском војном интервенцијом наредне године постављен за војводу Влашке. Међутим, прва владавина Влада III била је кратка, јер је још исте 1448. године Хуњади поново провалио у Влашку, натерао османског пулена у бекство и на влашки престо поставио Владислава II из противничког клана Данешти. Влад III Дракул је уточиште нашао у Молдавији, код ујака Богдана II, али је после његовог убиства у октобру 1451. године морао поново да бежи, овога пута у Угарску. У Угарској се протерани влашки војвода измирио са својим дотадашњим непријатељем Хуњадијем, и од османског штићеника постао њихов противник. У време угарско-турског ратовања и опсаде Београда 1456. године, Хуњади му је поверио одбрану јужних граница Ердеља. Одатле је Влад III Дракул уз угарску подршку одмах упао у Влашку, потукао и убио свог ривала и по други пут постао влашки војвода.

Настојећи да среди хаотичне прилике у земљи, учврсти своју власт и осигура што већу самосталност, Влад III Дракул је предузео бројне мере, укључујући и сурове обрачуне са бојарском опозицијом. Иако се ослањао на Угарску, због чега је добио дистрикте Фагараш и Алмаш као раније Влад II и Владислав II, Влад Цепеш је дошао у оштар сукоб са ердељским Сасима. Ограничавао им је трговачке привилегије, а Саси су подржавали његове супарнике и противнике који су налазили уточиште у поменутиим дистриктима. Због тога је Дракул проваљивао са војском у Ердељ и Алмаш и нападао саске градове Сибињ и Брашов. У време припрема за крсташки рат 1459. године, влашки владар се прикључио хришћанској ствари, уздајући се у помоћ краља Матије Корвина. Влад III је отказао плаћање харача Мехмеду II у износу од 10.000 дуката и одбио да султану шаље помоћну војску од 500 људи, што је потом довело до напада никопољског санџакбега Хамза-бега на Влашку. Власи су однели победу, а Влад III је стекао свој познати надимак набијањем никопољског санџакбега и заробљених Турака на коље. У зиму 1462. године Влад III је прешао са војском преко Дунава у Бугарску, где се

околности, имати сасвим другачији ток. Наиме, краљ Матија је јесен провео у Петроварадину и Београду, преговарајући са султановим посланицима. Када је током децембра постало јасно да су његова надања да ће му султан препустити велики део Србије неостварљива, време увелико више није било погодно за прелазак преко Дунава. Све ово утицало је на угарског краља да своју флоту и војску, у којој су били и истакнути заповедници деспот Вук и Павле Кињижи, као и влашки војвода Влад Дракул, окрене против Шапца. После тешке и драматичне опсаде, која је трајала 33 дана (од 12. јануара до 15. фебруара 1476. године), Шабац се предао угарском краљу.[21] Одмах по освајању Шапца, део угарске војске, под командом деспота Вука и Влада Дракула, продро је у Подрињe, заузео и спалио Сребрницу и Кучлат и бесуспешно опседао Зворник, пустошећи читаву околну област. Том приликом деспот

сурово обрачунавао са тамошњим турским и бугарским становништвом. Уследио је велики поход Мехмеда II на Влашку још у лето исте године, али је Влад III Дракул успео да нанесе неколико пораза освајачима, нападајући Турке из заседе. Међутим, иако се султан већ у јулу вратио у Једрене, у Влашкој је са османским трупама остао његов кандидат за влашки престо, Владов млађи брат Радул III „Лепи“. Пошто је на његову страну прешао и знатан део бојара, Влад III је на крају, не могући више да плаћа најамнике, после пораза код тврђаве Појенари морао да напусти Влашку и побегне краљу Матији у Ердељ. Међутим, уместо на подршку Матије Корвина, избегли влашки војвода наишао је на непријатељство угарског владара. Влад III је десетак година био нека врста „почасног“ заточеника на двору угарског краља у Вишеграду, а потом у Будиму. У том својству је човек, кога је још за живота пратио зао глас крвожедног тиранина, присуствовао и Матијином крунисању Светом круном 1464. године. Ипак, промена ситуације у Влашкој, у којој је Радул III (1462–1475) владао као верни султанов вазал, и заузимање молдавског војводе Стефана Великог код краља Матије Корвина за свог рођака Влада, утицали су на угарског краља да ослободи свог заточеника. Влад Дракул је потом прешао у католичанство и оженио се једном рођаком угарског краља, са којом је добио два сина. Наредних неколико година Влад III је живео у Угарској, углавном у Пешти, где је од краља Матије добио једну кућу. Смрт његовог млађег брата Радула III 1475. године отворила је прилику угарском краљу да постави свог штићеника на влашки престо: STOICESCU 1978, 19–123; FLORESKU–MEKNELI 1988, 37–86; RADIN 1998, 237–244; MANEA-GRGIN 2005, 107–131.

[20] NAGY–NYÁRY II, 273, 282; *ИСН II*, 383 (С. Ћирковић).

[21] FRAKNÓI I, 317–319, 322–324, 333–334, 344–345, 354; THALLÓCZY–ALDÁSY, 265–268, 388–390; NAGY–NYÁRY II, 282–283, 285, 288–289, 291, 297–298, 338–389, 344–345; BONFINI, 592–593; *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 250; НОВАКОВИЋ 1982, 185–186; ЈИРЕЧЕК I, 411; ИВИЋ 1929, 20–21; БАБИНГЕР 1968, 296–297; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 196; ЋИРКОВИЋ 1970д, 97–101; ЋИРКОВИЋ 1994, 59; *ИСН II*, 383 (С. Ћирковић).

Вук био је рањен у ногу.[22] Али-бег Михалоглу је у другој половини августа 1476. године са 5000 акинџија упао у Банат, али је у бици код Пожежене једва извукао живу главу пред деспотом Вуком, Дмитром Јакшићем, Петром Доцијем и угарским заповедницима Београда, а део Турака се подавио у Дунаву приликом бекства.[23] У међувремену, Мехмед II је лично кренуо на Молдавију, али је молдавски војвода Стефан Велики уз помоћ Влада Дракула и ердељских трупа почетком септембра успео да одбије турски напад.[24]

Угри су тек у јесен 1476. године кренули на Влашку и приступили блокади Смедерева, изградивши три дрвена утврђења у његовој близини, од којих је једно названо „Витешка трпеза". Влад III Дракул је уз помоћ ердељског војводе Стефана Баторија почетком новембра ушао у Влашку, потукао свог супарника Басараба Лајоту и Турке и ушао у Трговиште. Део њихових снага се код Букурешта састао са молдавским трупама војводе Стефана, наневши Лајоти и Турцима још један пораз. Влад III је по трећи пут успео да дође на власт у Влашкој, али је после само два месеца владавине погинуо недалеко од Букурешта у сукобу са својим непријатељима.[25] Тако је пропао још један покушај угарског краља да на влашки престо доведе себи оданог човека. Истовремено је и Мехмед II, који се враћао из похода на Молдавију у децембру 1476. године, по јакој зими кренуо у помоћ Смедереву. Док је султан још боравио код Болвана, никопољски санџакбег успео је да заузме два угарска бастиона, а посади трећег допусто је да се повуче у Београд.[26] Освајање Шапца било је једини стварни

[22] THALLÓCZY–ALDÁSY, 265–268; FRAKNÓI I, 354–355; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 196, 411; БАБИНГЕР 1968, 297–298; ЋИРКОВИЋ 1970д, 101; *ИСН II*, 384 (С. Ћирковић), РОКАИ 2002, 165–166; МРГИЋ 2008, 145; СПРЕМИЋ 2007, 50.

[23] МАКУШЕВ 1882 238–239; THALLÓCZY–ALDÁSY, 269–270; NAGY–NYÁRY II, 317; BONFINI, 594–596; ДИНИЋ 1951, 55; ЈИРЕЧЕК I, 411; ИВИЋ 1929, 21; БАБИНГЕР 1968, 298; ЗИРОЈЕВИЋ 1971, 17–18; *ИСН II*, 384 (С. Ћирковић); КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 196–197; КАЛИЋ 1983б, 122.; СПРЕМИЋ 2007, 51. Заробљенике и заплењене заставе деспот Вук је као ратне трофеје предао краљу Матији на свечаној церемонији у Будиму, а том приликом краљ се руковао са сваким српским заповедником: NAGY–NYÁRY II, 325–326; THALLÓCZY–ALDÁSY, 269–270.

[24] Краљ Матија је у међувремену Влада Дракула именовао за капетана са седиштем у Сибињу, поверивши му одбрану ердељских граница: ANDREESCU 1976, 163–169; STOICESCU 1978, 92; FLORESKU–MEKNELI 1988, 89.

[25] ANDREESCU 1976, 169–175; STOICESCU 1978, 94; FLORESKU–MEKNELI 1988, 114; MANEA-GRGIN 2005, 124–125.

[26] THALLÓCZY–ALDÁSY, 281–284; FRAKNÓI I, 356, 359–360; НОВАКОВИЋ 1982, 187; ЈИРЕЧЕК I, 411; ИВИЋ 1929, 21–22; М БАБИНГЕР 1968, 301; ЗИРОЈЕВИЋ 1971, 18; *ИСН II*, 384 (С. Ћирковић); КАЛИЋ 1983б, 122.

резултат великог угарског ратног напора из 1475–1476. године. Убрзо је овај град постао центар бановине, која је била још једна карика у угарском одбрамбеном ланцу дуж Саве и Дунава, поред Јајачке, Сребрничке и Београдске бановине.[27]

Смедеревски санџакбег Али-бег Михалоглу упадао је и 1477. године у Угарску, а до обустављања турско-угарских непријатељства дошло је током друге половине исте године, јер је краљ Матија ратовао против цара Фридриха III. У том рату учествовали су и деспот Вук и Дмитар Јакшић са својим одредима. Српски ратници су се посебно истакли у нападу на доњоаустријске покрајине, палећи, пљачкајући и убијајући становништво без обзира на узраст. Сурово обрачунавање са локалним становништвом довело је до предаје угарској власти свих околних области.[28]

Преговори о миру вођени су са султаном током 1478. године, али су прекинути, а ратовање је настављено наредних година.[29] Пред крај 1479. године деспот Вук се налазио у околини Јајца, одакле је о својим сукобима са Турцима писао краљу Матији 3. јануара 1480. године. Деспот је заједно са хрватско-славонским баном Ладиславом Хедерваријем и јајачким баном Петром Доцијем кренуо из Јајца и наком четири дана стигао у Врхбосну. Пошто је Даут-паша побегао у брда, угарска војска је стајала три дана пред градом, да би га потом спалила и опљачкала, носећи са собом и сво пашино благо. Врхбосну су напустили шести дан, али их је пашина војска, којој су се придружиле трупе из Босне и са Дрине, у стопу пратила и нападала. У једном теснацу турска војска је дрвљем и камењем препречила пут хришћанској војсци и напала је. Започела је битка у којој су обе стране претрпеле велике губитке. Међутим, већ наредног дана, деспот Вук је у близини Травника пашиној војсци нанео велике губитке, не штедећи ни заробљенике којима су одсечене главе.[30] У бици на Хлебном пољу у Ердељу у лето 1479. године Угри су однели велику победу над Турцима, а у

[27] Судећи према попису из 1476/8. године, северозападна граница Смедеревског санџака, значи граница Османског царства према Угарској, ишла је од Гроцке, преко Авале, најзападнијих обронака Космаја, укључујући Качер, на Сувобор, па преко Маљена и Соколских планина избијала на Дрину северно од Зворника: Миљковић-Бојанић 2004, 46. Шабачка бановина формирана је свакако пре 1491. године, када се помиње први пут, и то посредно: Thallóczy–Aldásy, 287–288; Ћирковић 1970д, 104.

[28] Bonfini, 81–82; Ивић 1929, 22; Поповић 1939, 167; Dinić-Knežević 1975, 13; Спремић 2007, 51–52. Миром у Гмундену, закљученом исте 1477. године, Фридрих се обавезао да плати одштету и своју унуку Кунигунду уда за краља Матију: Engel 2001a, 305–306; Рокаи 2002, 165.

[29] Nagy–Nyáry II, 368–369, 371–374; Fraknói I, 381–383, 387–388, 408–409, 419; Радојчић 1953, 362–363; Калић-Мијушковић 1967, 197, 412; *ИСН II*, 385 (С. Ћирковић).

[30] Макушев 1871, 204–208; Новаковић 1982, 16–17; Ивић 1929, 23; Јиречек I, 412; Dinić-Knežević 1975, 13; Спремић 2007, 52.

јесен наредне 1480. године краљ Матија је са војском кренуо у Босну. Истовремено, заповедник угарске војске на јужној граници, Павле Кињижи, прешао је Дунав и продро дубоко у Србију, све до Крушевца. У повратку, Угри су повели са собом становнике најмање 150 села (наводно око 60.000 људи) са породицама, колима и покретном имовином и населили их на угарској територији. Према речима краља Матије, читава територија између Смедерева и Крушевца је остала без становништва. Међутим, успешне војне експедиције у Босни и Србији нису довеле до промене граница.[31]

Краљ Матија је одлучио да искористи смрт султана Мехмеда II, маја 1481. године, за велики поход против Османског царства. У августу исте године Стефан Батори, Павле Кињижи и деспот Вук су упадали у Србију, а у новембру је уследио главни напад. Кињижи је окупио војску код банатског Храма, док су из Београда са флотом, у којој је било и српских шајкаша, кренули градски заповедник Ладислав Розгоњи и деспот Вук Гргуревић. После велике победе над османском дунавском флотом, када су потопљене 24 турске лађе, и смедеревским санџакбегом Скендером, угарска војска прешла је Дунав. Смедерево, у које је утекао Скендер-бег, стављено је под опсаду. Један одред под командом Јована Јакшића наишао је на голубачког заповедника са 1000 коњаника, потукао га и гонио до самог Голупца, где га је посекао. „Поплени Вук деспот Браничево и расипа Крушевац“ записао је о овим борбама летописац. Војска деспота Вука се преко Браничевске земље, долином Мораве, спустила до Крушевца, који је разорила. Мањих сукоба било је и у Мачви, где су Османлије изненадним нападом натеране у бекство, њихове породице побијене и куће спаљене. Из крајева кроз које је прошла угарска војска преведено је у Угарску наводно око 50.000 људи. Почетком децембра 1481. године угарска војска и српски пребези стигли су у Темишвар.[32] Највероватније је током ратовања 1480/1481. године у Угарску прешао још један истакнути представник српске властеле, војвода Милош Белмужевић, који је још 1476/1477. године био најугледнији хришћанин спахија у

[31] Fraknói I, 450–451; II, 65–69, 76–80, 91–92, 388–390; Nagy–Nyáry IV, 339–342; Jorga, *NE V*, 113–115; Макушев 1871, 204–206; Јиречек I, 412; Ивић 1929, 23; Бабингер 1968, 325–327; Ћирковић 1968, 27–28; Зиројевић 1971, 19–20; *ИСН II*, 385–386 (С. Ћирковић); Спремић 2007, 52–53.

[32] Макушев 1882, 50–52; Nagy–Nyáry IV, 362; Fraknói II, 158, 185, 190, 195–197; *Родослови и летописи*, 253, 296; Новаковић 1982, 176, 189; Јиречек I, 412; Ивић 1929, 23–24; Калић-Мијушковић 1967, 198–199; Калић 1983б, 122; *ИСН II*, 386–387 (С. Ћирковић); Миљковић–Крстић 2007, 40.

Смедеревском санџаку.[33] Краљ Матија је 1482. године поново заратио са царем Фридрихом, па је на тај фронт упутио 4000 војника Срба који су опседали град Хајнбург. Деспот Вук овога пута није учествовао на немачком ратишту, већ је заједно са Павлом Кињижијем и Петром Доцијем остао на турској граници.[34]

Успешно угарско парирање османској сили у Подунављу и Посавини било је омогућено знатним повећањем војних ефектива земље, уз велико напрезање материјалних могућности, увођење ванредних намета и добијање помоћи од папе и италијанских држава. Поред бандерија племића, међу којима су били српски деспот са 1000 војника, затим Јакшићи и Милош Белмужевић, краљ је имао и знатну најамничку војску. По родовима, угарска копнена војска делила се на тешку, оклопљену коњицу, лаку коњицу – хусаре, и пешадију, која је такође имала оклопљене и „обичне" војнике, а петину њеног састава чинили су „пушкари". Лака коњица, хусари, била је великим делом састављена од Срба: у бандеријама поменутих српских великаша било је око 2000 људи, а на дунавској граници краљ је стално држао 5000 хусара да, у сличају потребе, одмах упадну на османску територију. Осим тога, Срба је било и у градским посадама по пограничним утврђењима. Поред копнене војске, угарске оружане снаге имале су на Дунаву и притокама јаку речну флоту, која се састојала од 330 бродова и 10.000 бораца. У овој флоти, која је била под командом генералног капетана „Доњих крајева", у великом броју служили су Срби. Бродове, оружје, опрему и плату за „насадисте" обезбеђивао је краљ.[35]

Нови султан Бајазит II (1481–1512) био је у пролеће 1482. године спреман да склопи мир са краљем Матијом. Он је за посредника желео утицајног деспота Вука, па

[33] У време пописа Смедеревског санџака 1476/7. године, Милош Белмужевић је уживао тимар који су чинили приходи од пазарног места Јагодине. Сходно томе, он није могао прећи у Угарску 1464. или 1469. године, како се сматрало у историографији. Такође, његова служба краљу Матији у Шлеској, којом приликом је био рањен, о чему Белмужевић говори у свом тестаменту (ИВИЋ 1913, 93–94), не може се везати за ратовање са Чесима и Пољацима (1468–1474). То се највероватније односи на гушење побуне племића у Опави 1488. године, у чему су учествовали српски одреди, због чега је тај сукоб у народу назван српским ратом (СТЕФАНОВИЋ 1932б, 175). Белмужевић је током девете деценије 15. века, почев од 1483. године, од краља добијао и на други начин стицао поседе у Тамишкој, Чанадској и Бачкој жупанији. Детаљно: КРСТИЋ 2013, 161–185, са изворима и ранијом литературом.

[34] ИВИЋ 1929, 25; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 15. У трогодишњим борбама са Хабзбурзима (1482–1485) угарски краљ је постигао велике успехе, освојивши Корушку, Штајерску и Доњу Аустрију: ENGEL 2001a, 306; РОКАИ 2002, 172;

[35] FRAKNÓI II, 106–107; ВИТКОВИЋ 1887, XXVI-XXVII; СТЕФАНОВИЋ 1932, 2–4; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 199; *ИСН II*, 435–437 (С. Ћирковић).

му је, да би га привукао, нудио обнављање српске државе. Деспот је прихватио посредовање, а угарски краљ се сложио да мир не буде ограничен и да деспот по обнови државе плаћа харач као и његови преци.[36] Деспотов посланик отишао је Али-бегу у Смедерево, а одатле на Порту, али је тада дошло до борби у Банату. Османлије су из Смедерева кренуле преко Дунава, у темишварски крај због пљачке. У повратку, тешко су их почетком септембра код Бечеја поразили Кињижи, деспот Вук и Петар Доци. Међутим, до планираног Кињижијевог похода у Србију тада није дошло.[37] Преговори су уз деспотово посредовање настављени и следеће 1483. године, иако су се проносиле вести о султановој кампањи на Угарску, али му више није нуђен повратак на власт у Србији. Да би обезбедио повољне услове за преговоре, српски деспот је предлагао да се војске не шаљу у пограничне крајеве: угарска не би требало да иде јужно од Сегедина и Темишвара, а османска северно од Ниша и Крушевца. Турска флота, такође, не би смела да плови Дунавом до Смедерева, а угарска низводно од Футога и Сланкамена. Деспот је протествовао због подизања турских тврђава у Куличу и Раму, сматрајући да ће то отежати склапање мира. Са друге стране, Али-бег је тражио да се врате људи које су Угри одвели из Србије и Босне, па му је из Угарске одговорено да ће они бити враћени ако Турци пусте људе које су одвели из Угарске.[38] Пошто су крајем 1483. угарске снаге на челу са баном Матијом Геребом, деспотом Вуком и Јакшићем на Уни потукле Турке који су се враћали из акина у Корушку и Крањску, почетком 1484. године коначно је склопљено примирје између краља и султанових посланика. И поред неизбежних чарки на границама, мир се наредних година поштовао, а краљ Матија је своје снаге, укључујући српске ратнике, окренуо рату против цара Фридриха III. Био је то последњи ратни сукоб са Турцима у којем је суделовао деспот Вук Гргуревић, пошто је умро 16. априла 1485. године. Његове наде у обнову српске државе показале су се недостижним.[39]

За заслуге учињене угарској круни на бојном пољу, деспот Вук је повељом од 14. априла 1482. године од краља Матије добио замкове Комогојно (Комоговину) и Градису (сада Градуса) у Загребачкој жупанији, затим варош Комогојно са трибутом и

[36] Радојчић 1953, 353; *ИСН II*, 387 (С. Ћирковић); Спремић 2007, 53.

[37] Fraknói II, 235; Bonfini, 635; Ивић 1929, 25; Зиројевић 1971, 21; *ИСН II*, 387 (С. Ћирковић); Рокаи 2002, 171.

[38] *Повеље и писма II*, 487–489; Радојчић 1953, 362–363; Nagy–Nyáry III, 22; *ИСН II*, 388 (С. Ћирковић).

[39] Fraknói II, 267–270, 273–275; *Родослови и летописи*, 254; Dinić-Knežević 1975, 18; *ИСН II*, 388–389 (С. Ћирковић); Спремић 2007, 53–54.

припадајуће поседе: Градусу, Озељско, Бребровницу, Грађу, Орашје и делове поседа Селце и Стрмина. Права над овим поседима је некада имао Иван Фрајлековић, али их је изгубио јер је на јавном месту напао и убио краљевог властелина Јурја Дешковића. Краљ Матија је ове поседе са припадајућим правима доделио деспоту Вуку због његових заслуга, али и као надокнаду за штету коју му је начинио Фрајлековић.[40] Деспот Вук је од краља Матије добио и властелинство Костајницу у Хрватској, која је раније припадало Марину Франкопану, а после његове смрти 1480. године краљ га је дао Ивану Бевенуду. Повеља краља Матије којом деспоту Вуку додељује Костајницу није сачувана, али се о томе зна на основу судског спора вођеног 1491. године пред Загребачким каптолом између Ивана Бевенуда и његове браће Томе и Николе и Вукових наследника у звању деспота Ђорђа и Јована Бранковића. Бевенуди су тврдили да је краљ Матија ухватио и затворио Ивана Бевенуду и држао га тако све док му није одузео тврђаву Костајницу и даровао је деспоту Вуку.[41]

Краљ Матија је на захтев своје супруге краљице Беатриче 24. априла 1482. године донео одлуку да Барбара, супруга деспота Вука из породице Франкопан, уколико надживи мужа, добије тврђаву Белу Стену у Крижевачкој жупанији и дистрикт Титушевину која се налазила делом у Крижевачкој, а делом у Загребачкој жупанији са свим припадајућим поседима.[42] Може се претпоставити да је до краљичине интервенције дошло на молбу саме Барбаре Франкопан, али је краљ Матија приликом доношења своје одлуке да одобри наслеђивање поседа деспотовој супрузи изричито истакао његову верну службу и заслуге за угарску круну. Деспот Вук је такође 3. маја 1482. године издао повељу којом је ове поседе оставио својој супрузи, настојећи вероватно да је на тај начин материјално обезбеди, будући да нису имали деце.[43] После Вукове смрти, краљ Матија је 19. августа 1485. године потврдио Барбари раније даровницу, а 29. јула наредне године потврдио јој је и замкове Комогојно и Градусу са припадајућим трибутом и седам поседа у Загребачкој жупанији.[44]

---

[40] MESIĆ 1873, 120–121; MESIĆ 1869, 59; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 10.

[41] Костајничко властелинство сачињавали су истоимена тврђава и варош, и села: Dobryno, Polanycza, Gergin, alter Gergin, Gorysza, Monychy, Erth, Rakythowecz, Nowaky, Brebrokowa Zela, Bwkowye, Lazy et alteri Lazy, Zamlachye, Podwranye, Lyzkowecz, Brezye, Podwersye, Dolacz, Werhowcze, Horesye, Lypye, Bobowacz, Poddabal, Thawya, Bezdye, Cerncha Zela, Sthermina, Scleschewye et Therche: MESIĆ 1873, 127; MESIĆ 1869, 58–59; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 10.

[42] THALLÓCZY– ALDÁSY, 274–275; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 18.

[43] DF 218998; MESIĆ 1873, 122–123; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 18.

[44] THALLÓCZY– ALDÁSY, 278–279; MESIĆ 1873, 124–125; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 18.

Вук је своје славонске поседе поделио предијалистима, па је тако Градису дао Петру Фрајлековићу. Овај посед је после Вукове и Петрове смрти Барбара Франкопан као предиј дала Петровом старијем сину Ђорђу. Исправа о томе је састављена пред Чазманским каптолом. Када је Ђорђе умро, посед је прешао на његовог млађег брата Николу, о чему је склопљен уговор са Барбаром и Фрањом Бериславићем, који је у то време био јајачки бан. Договор је потврђен у цркви Светог Петра у Пожеги 27. јануара 1502. године, и прецизирано је да ће Никола Фрајлековић држати посед и да ће служити Барбари и њеном мужу на исти начин и под истим условима као и његови претходници.[45]

После смрти краља Матије и Барбарине удаје за Фрању Бериславића, нови угарски краљ Владислав II Јагелонац (1490–1516) је повељом од 15. јануара 1496. године потврдио поседе Барбари и њеним наследницима. Пошто су се поседи налазили у Славонији, краљеву даровницу потврдио је и славонски бан Јован Корвин 27. фебруара 1504. године, повељом издатом пред Загребачким каптолом. Јован Корвин је Фрањи Бериславићу, његовом сину Ивану и супрузи Барбари даровао тврђаву Бела Стена са тринаест села и двема водама, дистрикт Тетушевину са три тврђаве и шеснаест села и тврђаве Комогојно и Градису, са свиме што припада овим тврђавама у Загребачкој и Крижевачкој жупанији. Иако су некадашња властелинства деспота Вука Бериславићи и њихови наследници и потомци од Јована Корвина добили у трајно и неотуђиво власништво, краљ Владислав их је и поред тога после Барбарине смрти, повељом од 5. јуна 1508. године, даровао острогонском надбискупу Томи Бакачу и његовој браћи.[46]

Деспот Вук је око себе окупљао српске ратнике и друге сународнике избегле са османске територије. Иако је заправо био само угарски великаш, деспот Вук је за Србе, као касније и његови рођаци и наследници, представљао легитимног српског владара. Летописци су бележили његову „владавину“ од 27 година, а деспот је, као уосталом и други угарски барони, имао неку врсту свог двора који су чинили његови фамилијари и службеници. У изворима се срећу кастелани деспотових тврђава, као што је био Стефан Витез у Беркасову, о коме је већ било речи. У једној исправи Бачког каптола из марта 1479. године, поводом спора око заузимања неких поседа у Срему и Бачкој од стране деспота и његових људи, помиње се извесни „Стефан литерата Србин

[45] THALLÓCZY– ALDÁSY, 300; MESIĆ 1873, 120–121; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975,19.

[46] THALLÓCZY– ALDÁSY, 259–260, 330; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 19.

Сремац“.[47] У служби деспота Вука био је и неки поп Јован, који је као његов изасланик учествовао у преговорима о миру са смедеревским санџакбегом и султаном, са којима се деспот дописивао на српском језику. Јован је 1481. године писао једну књигу „у дни благочестиваго и христољубиваго господина деспота Вука“.[48] Вук је у српској традицији остао познат пре свега као ратник, „Змај Огњени Вук“, али му се приписује и ктиторска делатност, подизање цркве Светог Николе у Сланкамену 1468. године. Иако деспот никада није поседовао Сланкамен, није искључено да је подигао или помогао подизање храма у граду великим делом насељеним Србима у то време.[49]

Деспот Вук Гргуревић умро је 16. априла 1485. године, не оставивши за собом потомства. Настојећи да му обезбеди наследника који ће имати ауторитет код Срба, и тако их још чвршће веже за Угарску, краљ Матија Корвин понудио је деспотско достојанство Ђорђу Бранковићу, сину слепог деспота Стефана.

Отац новог српског деспота, деспот Стефан Ђурђевић, напустио је Смедерево још почетком априла 1459. године и отишао у Будим, вероватно надајући се да ће успети да добије неки до ранијих деспотских поседа. Како у томе није успео, слепи

[47] Пред Бачким каптолом је 12. марта 1479. протествовао Михаило од Порданца у своје и име супруге Агнезе и шурака Ладислава, кћери и сина Ладислава Реваија, забрањујући деспоту Рашке, *ac quendam Zthepan literatum Rascianum Sirmiensem* и другима да заузму и узурпирају поседе Реву (Ривицу), Ellyesowcz, Dersyncz, Kerezthwr, Saly, Zewlews, Dwbowcz у Сремској и Mazalocz у Бачкој жупанији и уживају њихове плодове: THALLÓCZY– ALDÁSY, 271–272. Из документа уопште не произилази да је деспот том приликом био лично присутан пред Бачким каптолом, како је то закључила DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 13.

[48] ДУЧИЋ 1884, 104; СПРЕМИЋ 2007, 55.

[49] DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 20; ЋИРКОВИЋ 1970г, 288–289, сматра вероватнијим да су подизање цркве у граду омогућавали сами грађани својим амбицијама и својим средствима. Ипак, можда не би требало искључити неки деспотов удео у подизању храма, не само због више пута забележеног предања, већ и због чињенице да сланкаменска црква својом величином и стилом сведочи о могућностима свога ктитора. Овај храм настао је свакако у 15. веку. На то упућују не само стилске одлике архитектуре и очуваног фрагмента живописа, већ и податак да је сребром оковано четворојеванђеље писао и цркви Светог Николе приложио извесни поп Ђорђе у Сланкамену 1501. године, будући да му је отац био сахрањен поред овог храма. Један Апостол са тумачењем писан је 1513. године у Сланкамену по заповести протопопа Георгија за манастир Хиландар. У књизи рачуна краља Лудовика II из 1525. године забележен је *Georgio rasciano, alias presbitero de Zalonkemen* који је дошао у Будим по плату, вероватно за шајкаше. Могуће је да је у питању исти свештеник у сва три поменута случаја. У време Дожиног устанка 1514. године ђакон Божа је преписао један Апостол са тумачењима Св. Јована Златоустог у Сланкамену: FRAKNÓI 1877, 228; *ЗАПИСИ И НАТПИСИ I*, 121–122, бр. 388; РУВАРАЦ 1934, 383–390; ГРУЈИЋ 1939, 354–355; КОРАЋ 1970, 293–311; ПЕТКОВИЋ 1970, 319, 322, 324.

деспот се из Будима упутио у Загреб својој сестри, гроfици Катарини Цељској. Стефан је од Дубровчана тражио да га приме у свој град, што су они одбили, али су му понудили превоз до Албаније. То указује да је још крајем 1459. године прогнани српски владар намеравао да оде у Албанију. Посланици Катарине Цељске и деспота Стефана поново се појављују у Дубровнику половином јануара 1460. године, а у августу је у град дошао и сâм Стефан. Он је у Дубровнику имао и извесна потраживања према имовини тројице дубровачких племића, који су раније узимали у закуп царине деспота Ђурђа, а био је заинтересован и за поклад београдског митрополита Георгија. Деспот је врло брзо из Дубровника отпутовао у Албанију, где се склонио код Ђурђа Кастриота Скендербега. Тамо се Стефан у новембру оженио Ангелином, кћерком Аријанита Комнина, господара елбасанског краја.[50] Деспот Стефан и његова невеста напустили су Албанију у фебруару 1461, а у мају исте године већ су били код Катарине Цељске у Загребу. Свега неколико месеци касније, 8. маја 1461. године, Катарина је са братом Стефаном у Загребу распродала своју имовину. Цељска гроfица је продала два града и једанаест тврђава са свим припадајућим поседима и правима за 62.000 златних форинти угарске и млетачке монете загорском кнезу и славонском бану Јовану Витовцу и браћи Жигмунду и Валтазару од Вајспријаха.[51]

Деспот Стефан се потом упутио у Венецију. Тамо је боравио у фрањевачком манастиру, где га је у јуну 1462. године посетио моденски бискуп, на кога је слепи српски деспот својом достојанственошћу, стасом и разборитошћу оставио снажан утисак.[52] Деспот Стефан се трајно настанио у северној Италији: око 1465. године заједно са својом сестром Катарином купио је од грофа Леонарда Горичког замак Београд у Фурланији, југозападно од Удине, близу реке Тањамента.[53] Деспот је у Фурланији са супругом Ангелином и децом Ђорђем, Јованом и Маром живео у крајњој беди, примајући помоћ од папе, понекад од Млечана и Дубровчана. О томе сведоче његове жалбе упућене пред смрт Дубровчанима, да у свом убогом дому нема шта да

[50] Диниħ 1958, 75; NAGY–NYÁRY I, 117; Руварац 1934, 36–38; Јиречек I, 388, 407–408; TADIĆ 1939, 95–96; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 20–22; *ИСН II*, 374–375 (С. Ћирковиħ).

[51] Уговор је оверен печатом гроfице Катарине и њеног саветника Андрије Крајгера: THALLÓCZY–ALDÁSY, 250–253; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 22.

[52] Деспот је са песимизмом гледао на даљу османску експанзију, очекујући напад на Београд, чије освајање би имало тешке последице по хришћане: Макушев 1882, 206–207; *ИСН II*, 375, нап. 7 (С. Ћирковиħ).

[53] Вукомановиħь 1859, 125–129; Ивиħ 1929, 29–30; Јиречек I, 408; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 23.

тестаментом остави породици, ни злата, ни сребра ни покућства.[54] Деспот Стефан је умро 9. октобра 1476, а деспотица Ангелина је са децом остала да живи у Фурланији наредне две године. Пошто је и поред заштите коју јој је формално пружала Млетачка република била изложена насиљу својих суседа, деспотица је крајем 1478. године на наговор Катарине Цељске са синовима отишла у Беч цару Фридриху III, који јој је тада уступио дворац Вајтерсфелд у Штајерској. Тада се Ангелина заједно са децом заклела цару на верност, а уз његово посредовање кћерку Мару удала је у јулу 1485. године за монфератског маркгрофа Бонифација V Палеолога. Венчање је обављено у Инсбруку у присуству самог цара, али у одсуству младожење, који се налазио у својој италијанској кнежевини. У време када је смрћу деспота Вука положај предводника Срба у угарској био упражњен, краљ Матија је ратовао против Фридриха III у Аустрији и успео да заузме Беч. Угарски краљ је тако лако могао да ступи у контакт са Ђорђем Бранковићем, који се још увек налазио на непријатељској страни, под покровитељством Хабзбурга. Обострани интереси, како угарског владара да добије новог деспота Срба, тако и Ђорђа Бранковића и његове породице да заузму место које им наслеђем припада, утицали су да међу њима буду превладане разлике и постигнут споразум. Матија Корвин је именовао Ђорђа за новог српског деспота и позвао га да дође у Угарску.[55]

Деспот Ђорђе је са мајком Ангелином и братом Јованом, носећи мошти свога оца, из Штајерске стигао у Срем 15. фебруара 1486. године. Новом српском деспоту и његовој породици краљ је даровао поседе у Срему који су припадали њиховом преминулом рођаку Вуку, а заузврат Ђорђе је морао да предводи и издржава бандериј од 1000 ратника. Како краљева даровница није сачувана, не зна се шта су тачно Бранковићи добили. Познато је да је њихов двор био у Купинику, где су издавали повеље и где им је краљ слао писма и упућивао посланике. Краљ Матија је браћи Ђорђу и Јовану уступио и тврђаву Беркасово, коју су држали у залог за 12.000 златника. Из каснијих докумената види се да су поседовали Ириг, у којем се као њихов кастелан 1497. године налазио Вук Колаковић, затим Јарак, где је кастелан био Дамјан Велможовић, и Силбаш у Срему, Костајницу у Славонији, а сигурно и нека друга, сада

[54] *Повеље и писма II*, 161–162; Thallóczy 1914, 111; Новаковић 1982, 45–46; Божић 1976, 117; *ИСН II*, 375–376 (С. Ћирковић). Веће умољених је 3. јануара 1466. године одлучило да се деспоту поклони једно одело у вредности од 15 дуката, али није усвојен предлог да му се подари и 20 дуката: Dinić-Knežević 1975, 23.

[55] Thallóczy 1895, 345–346, 356–357; Новаковић 1982, 46–47; Јиречек I, 408; Ивић 1929, 30–32; Dinić-Knežević 1975, 28; Спремић 2007, 55.

непозната места.[56] Након смрти краља Матије и доласка на престо Владислава II, у јулу 1491. године настао је спор око Костајнице, на коју су право полагали браћа Бевенуди, као што је већ истакнуто. Почетком 1494. године Ђорђе и Јован су се опет спорили око Костајнице, али овог пута са Ладиславом Егерваријем и његовим сином Стефаном, којима су Бевенуди продали Костајничко властелинство у августу 1492. године.[57]

Краљ Матија је желео да ожени деспота Ђорђа Изабелом, рођаком своје супруге Беатриче, али је деспотов услов био да невеста напусти католичанство и прихвати православну веру. Пошто је то Изабела одбила, до брака није дошло.[58] Ова епизода речито сведочи о оданости српског деспота православљу, али, имајући у виду Ђорђеву потоњу духовну каријеру, и о његовој интимној одлуци да не заснива породицу.

Деспот Ђорђе је првих година по доласку у Угарску са српским ратницима углавном био ангажован на северу, на аустријском ратишту. На подунавско-посавској граници владало је релативно затишје још од примирја из 1483. године, уз неизбежна локална четовања. Најозбиљнији инцидент, због кога умало није дошло до рата, било је убиство Дмитра Јакшића на језавском мосту код Смедерева у јесен 1486. године. Убиство Јакшића, који се као краљев посланик враћао од султана, изазвао је жестоке протесте Матије Корвина, али је сулатан успео да га убеди да је до злочина дошло мимо његове воље. Кривци за Јакшићеву смрт су кажњени, па је турско посланство у пролеће 1487. године у Бечу успело да са краљем договори продужетак мира.[59]

У априлу 1490. године изненада је умро краљ Матија Корвин. То је био преломни моменат у историји средњовековне Угарске, јер краљ који је знатно учврстио државу и краљевску власт није имао законитог мушког потомства. Он је, додуше, пред смрт покушавао да осигура престо своме ванбрачном сину Јовану (Иванишу) Корвину, кога је обасипао титулама и поседима, између осталог и стога

---

[56] *Родослови и летописи*, 254–255, 297; Вукомановић 1859, 126–127; Teleki XII, 303–304; Thallóczy–Aldásy, 291; Csánki 1894, 232; Новаковић 1982, 190–193; Јиречек I, 412; Ивић 1929, 31–32; Dinić-Knežević 1975, 28–29; *ИСН II*, 445–446 (С. Ћирковић); Спремић 2007, 56.

[57] Расправа је била заказана за 1. фебруар 1494. године, али како се ни једна страна није појавила на суду, палатин Стефан Запоља их је обавестио да њихови захтеви неће бити узети у обзир ако не дају образложење за своје одсуство: Thallóczy–Aldásy, 291; Dinić-Knežević 1975, 29.

[58] Није познато када се тачно догодио овог пропали покушај деспотове женидбе: Вукомановић 1859, 125–129; Dinić-Knežević 1975, 29; Спремић 2007, 56.

[59] Nagy–Nyáry III, 376; Радојчић 1953, 363–366; *Родослови и летописи*, 255; Ивић 1929, 28; Зиројевић 1971, 21; *ИСН II*, 445 (С. Ћирковић).

што је уговор са Хабзбурзама из 1463. године признавао овима право на угарски престо ако краљ умре без законитог наследника. Краљ ипак није успео да обезбеди званично признање Јована за наследника, а после Матијине смрти јавило се више претендената на угарски престо. Поред Јована Корвина, то су били синови пољског краља Казимира, чешки краљ Владислав и Јован Алберт, и римско-немачки краљ Максимилијан Хабзбуршки. Најважнији државни достојанственици и најистакнутији великаши били су за избор чешког краља Владислава, и споразумели су се са Јованом Корвином да му признају титулу краља Босне, херцега Славоније и бана Хрватске и Далмације, као и бројне поседе, ако се покори ономе кога сабор изабере за краља. Јован се са своје стране обавезао да врати краљевску круну и градове Будим, Вишеград и Београд, као и неке друге краљевске градове и поседе који су тада били у његовим рукама.[60]

Међутим, једна утицајна група великаша, предвођена херцегом Ловром Илочким, калочким надбискупом Петром Варадијем и печујским бискупом Жигмундом, подржавала је претензије Јована Корвина. У тој групи налазила се већина племства Хрватске и Славоније, Барањске, Вуковске и Сремске жупаније, међу којима и браћа Ђорђе и Јован Бранковић. Ипак, млади Корвин и његове присталице поражене су 4. јула 1490. године код Шарвиза, а за краља Угарске изабран је Владислав II Јагелонац (1490–1516). Да би био изабран, он је морао да се обавеже да ће на најважније положаје у земљи постављати само домаће, угарско племство. Та одредба односила се и на војно-управне положаје на граници, банове Јајца, Северина и Београда и других пограничних места. Много важније је ипак било то што је нови краљ морао да се одрекне најбитнијих тековина владавине Матије Корвина – убирања сталног пореза и држања стајаће, најамничке војске. То ће се битно одразити на војну способност Угарске и њену одбрамбену моћ на јужној граници са Османлијама. Међу четрдесетак племића присталица Корвина, којима је краљева странка гарантовала безбедност, био је и деспот Ђорђе.[61]

[60] Међу поседима који су Јовану Корвину и његовим потомцима признати у трајно власништво, били су, између осталих, градови Моровић, Черевић и Бајмок, и варош Футог: Šišić I, 288–289, 291, 293; Bonfini, 666–680; Ивић 1929, 32; Калић-Мијушковић 1967, 200–201; *ИСН II*, 447–448 (С. Ћирковић); Engel 2001a, 317, 345–346; Рокаи 2002, 173–175; Спремић 2007, 57.

[61] Bonfini, 681–688; Nagy–Nyáry IV, 432; *CIH I*, 472–480; Šišić I, 301–302; Ивић 1929, 32, 34; Калић-Мијушковић 1967, 201–202, 413; Dinić-Knežević 1975, 29–30; *ИСН II*, 447–449 (С. Ћирковић); Рокаи 2002, 175–176.

Избором и крунисањем Владислава II за угарског краља нису одмах престали сукоби у земљи. Нови краљ морао је да ратује против рођеног брата, али и против Максимилијана Хабзбурга, кога су подржале раније присталице Јована Корвина. Једна група великаша, претежно из јужне Угарске, коју су предводили деспот Ђорђе и његов брат Јован, признала је 1. новембра 1490. године Максимилијана за угарског краља, тражећи од њега притом поштовање свих права и слобода и помоћ против свих непријатеља, нарочито против Турака.[62] Иако је имао војних успеха на северу и западу Угарске, Максимилијан је морао да се повуче, а ратници верни краљу Владиславу, међу њима Кињижи, Јакшићи и Милош Белмужевић, успели су да учврсте власт Јагелонца у Угарској. Бранковићи су се вратили под власт Владислава II пре јула 1491. године, када су били у сукобу са Ловром Илочким. Ђорђе и Јован су са 600 лако наоружаних коњаника учествовали у војсци Владислава II, која је 24. децембра код Кошица успела да победи краља Алберта. Поред њих у бици су учествовали и синови Стефана и Дмитра Јакшића са 300 коњаника и војвода Белмужевић са 1000 коњаника. Крајем 1491. године између краља Владислава II и Максимилијана Хабзбуршког склопљен је мир, којим су потврђене одредбе о узајамном наслеђивању из 1463. године, а угарски сабор прихватио је споразум марта наредне године.[63]

Нередовно стање у Угарској није изазвало драматичне последице на подунавско-посавској граници, јер је још увек било угарско-турско примирје. Ипак, унутрашњи сукоби охрабривали су акције локалних османских намесника на граници, па су у јесен 1490. године Турци опсели Шабац и напали Београд.[64] Фебруара 1491. године Али-бег Михалоглу прешао је са акинџијама Дунав у околини Храма, прошао поред града Пожежене и допревши до Варадина и Темишвара, палио све пред собом, после чега се сукобио са Павлем Кињижијем.[65] Крајем 1491. године Турци су нападали и угарске поседе у Босни и успели да освоје неке тврђаве око Јајца. Краљ је наредио пограничним заповедницима да сакупе војску и притекну у помоћ Јајцу, а исто је тражио и од калочког надбискупа Петра Варадија. Варади се тим поводом обратио деспоту Ђорђу у Купинику, Ловри Илочком и Матији Геребу, а у новембру је одговорио краљу да су његове чете под командом Кињижија измучене и преморене

[62] Bonfini, 689–712; Šišić I, 308–309; Ивић 1929, 34; *ИСН II*, 449–450 (С. Ћирковић).

[63] Bonfini, 713–722; Thallóczy–Aldásy, 284–288; Schwandtner I, 177; Ивић 1929, 34, 36–37; Калић-Мијушковић 1967, 205; Dinić-Knežević 1975, 30; *ИСН II*, 450–451 (С. Ћирковић); Рокаи 2002, 176.

[64] Nagy–Nyáry IV, 275, 281; Bonfini, 718; Диниħ 1951, 56; Ћирковић 1970д, 102; Калић-Мијушковић 1967, 203.

[65] Bonfini, 716; Калић-Мијушковић 1967, 204; Зиројевић 1971, 22.

борбама. Ни деспот ни надбискуп нису тада послали помоћ у Босну, тако да је сва одбрана спала на Јована Корвина. Истовремено, Варади је упозоравао краља да су Београд и друге тврђаве на граници у лошем стању и слабо брањене, јер се војска којој је поверена одбрана тог подручја стално шаље на друге стране.[66]

Током прве половине 1491. године дошло је до сукоба између Ловре Илочког и деспота Ђорђа. Узрок непријатељства није познат. Херцег је наносио штете деспотовим поседима и нападао његове људе. И поред тога што је одговорио на исти начин, деспот се за заштиту обраћао калочком надбискупу Петру Варадију, под чијом јурисдикцијом се налазио Срем. Прелат му је у два наврата током јула саветовао да се измири са херцегом, а ако се напади наставе, да се обрати краљу. Надбискуп је оба завађена великаша саветовао да своје оружје окрену против пагана у Краљевству и непријатеља хришћанства, Турака. Деспот је и даље страховао од Ловриних напада, па је молио Варадија да нареди официјалима у Шапцу да му у случају невоље пруже помоћ. Надбискуп је, међутим, одбио ово да учини, јер шабачка тврђава није припадала њему него краљу. Калочког надбискупа је краљ овластио да посредује у овом спору, како би спречио даља непријатељства.[67]

Турско-угарски преговори о продужењу примирја водили су се у више наврата током 1491. и 1492. године, али резултата није било. У исто време, Турци су нападали Шабац и Београд и упадали у јужну Угарску, а капетан Београда је за одмазду са својим људством продро дубоко у Србију. Турци су упадали и у Влашку. Настојања да се угарски погранични градови снабдеју опремом, оружјем и храном имала су ограничене резултате.[68] Тежак угарски пораз на Крбавском пољу септембра 1493. године показао је неспособност земље да се супротстави Османлијама, због чега је краљ на сабору крајем исте године био изложен оштрој критици баронске опозиције, предвођене палатином Стефаном Запољом и херцегом Ловром Илочким. Краљ Владислав II је 1493. године ипак спровео ограничену реформу одбрамбеног система земље, која се пре свега огледала у томе што су на све важније командне положаје именоване по две личности. Тако су од тада, на пример, постављана по два београдска

[66] WAGNER 1776, 55–57, 58–59; ИВИЋ 1929, 37; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 204–205; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 31; СПРЕМИЋ 2007, 58.

[67] THALLÓCZY–ALDÁSY, 284–288; WAGNER 1776, 82–83, 85–88; ИВИЋ 1929, 37; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 30–31; *ИСН II*, 452 (Ћирковић); СПРЕМИЋ 2007, 58.

[68] МАКУШЕВ 1882, 188, 190, 214; THALLÓCZY–ALDÁSY, 290; BONFINI, 721; ДИНИЋ 1951, 57; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 205–209; ЋИРКОВИЋ 1970д, 102–104; *ИСН II*, 451 (С. Ћирковић).

и шабачка бана, по два кастелана у градовима, а и титулу српског деспота поред Ђорђа Бранковића носио је већ од следеће године и његов млађи брат Јован.[69]

Током 1493. године настављени су и сукоби међу завађеном властелом у јужној Угарској. Група племића, међу њима и деспот Ђурађ, нападала је градове својих противника у Вуковској и Барањској жупанији, палила, пљачкала, убијала и одводила становништво. Ова међусобна ратовања и разарања по „турском обичају" додатно су слабила Угарску, нарочито њене пограничне пределе према Османском царству. Поред деспота Ђорђа, у наведеној групи великаша били су Јован Кишхорват од Хлапчића, Ловра Банфи од Горјана, Фрања и Иваниш Бериславићи од Грабарја, и још неки племићи. Њиховом акцијом страдали су градови Ладислава и Петра Гереба од Вингарта Иванка, Сент Ђурађ, Осијек, Сотин и Сомбатхељ, а штета је процењена на 12.000 златних форинти. Такође, деспот је био оптужен и што је отео кастел Борово од Николе Банфија.[70]

Идуће 1494. године настављени су дипломатски напори усмерени на склапање турско-угарског примирја, али су такође продужени и гранични сукоби. Павле Кињижи је у фебруару продро дубље у унутрашњост Србије, пустошио територију и повео локално српско становништво са собом. Срби преведени преко Дунава насељени су, као и раније, на угарској територији, изгледа углавном у Банату.[71] Очекивао се и напад на Београд, због чега је током пролећа 1494. године град ужурбано опреман оружјем, ратним материјалом, храном, тканинама за шајкаше. Ипак, скромна новчана средства којима је краљ располагао отежавала су исплаћивање заосталих плата војној посади. Недостатак средстава био је главни разлог што је већа пажња снабдевању и опремању угарских пограничних тврђава поклањана само у време непосредне турске опасности.[72] Угарски сабор је у мају 1494. године одобрио краљев захтев да се прикупља ванредни порез у земљи, у износу од једне форинте по кући, осим у Славонији, где је узимано по пола форинте. Сакупљање овог пореза изазивало је отпоре и побуне широм Угарске, у Ердељу, али и у јужним крајевима, у области херцега Ловре Илочког. Настојећи да искористе заузетост краља Владислава II гушењем буне у Ердељу, Османлије су напале слабо брањени Београд крајем августа

[69] Šišić II, 1; Калић-Мијушковић 1967, 209; *ИСН II*, 453 (С. Ћирковић); Спремић 2007, 59.

[70] DL 20056, 20057; Ивић 1929, 38; Dinić-Knežević 1975, 31–32; *ИСН II*, 452 (С. Ћирковић); Спремић 2007, 58.

[71] Bonfini, 731–732; Калић-Мијушковић 1967, 209–210; Зиројевић 1971, 22–23; *ИСН II*, 451–452 (С. Ћирковић).

[72] Thallóczy–Aldásy, 292; Калић-Мијушковић 1967, 210–213, 418–419.

1494. године. Кињижи је почетком септембра стигао из Темишвара са појачањем и разбио опсаду Београда, а отклонио је и опасност од намераване турске провале у Срем. Првих дана новембра угарска војска предвођена Кињижијем прешла је Саву и упустила се у уобичајено пљачкање по северној Србији. Војска је затим опсела Смедерево, али није успела да освоји град, па је спалила подграђе.[73]

Краљ Владислав II је у то време боравио у Срему и Београду, предузимајући мере за побољшање одбране пограничних тврђава Београда, Земуна, Шапца и других.[74] Угарски владар је убрзо окончао свој боравак у Београду, јер је морао да сузбија великашку опозицију на челу са херцегом Ловром Илочким. Он је био оптужен да је одржавао веза са Османлијама, и подстицао њихове упаде у Славонију, а његови људи су током јула нападали и убијали краљеве порезнике. Краљ је из Београда преко Петроварадина прешао у Бач 17. новембра 1494. године, а већ три дана касније започео је опсаду Илока. Град се предао после месец дана. Поред тога, освајане су и друге херцегове тврђаве. На краљевој страни борили су се и деспоти Ђорђе и Јован, који су били у сукобу са Ловром Илочким још од 1491. године. Они су у децембру на наговор канцелара и ђерског бискупа Томе Бакоча напали и освојили херцегов град Сремску Митровицу, и потом га предали краљевом заповеднику Андрији Боту од Бајне. Пошто су успели да истисну војску Ловре Илочког из Срема, прешли су у Славонију. Тамо су српски деспоти опсели Ораховицу, која им се ускоро предала. До сусрета краља и деспота Ђорђа дошло је после предаје Ораховице, а краљ га је тада срдачно примио и богато наградио.[75] Пошто су поседи Илочког сада припадали краљу, деспоти су 28. априла 1495. године у Илоку морали да се обавежу пред Андријом Ботом да ће краљу вратити све кметове, стоку и остала добра која су опљачкали на подручју Сремске Митровице, Илока и других градова.[76]

Борбе су настављене и наредних месеци, а краљ Владислав II је војну и новчану помоћ тражио од многих државних достојанственика, прелата и команданата, између осталог и од банова Београда и Шапца, који су обезбеђивали артиљерију и барут и

[73] BONFINI, 737–741; Диниħ 1951, 59–61, 79; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 213–214; *ИСН II*, 452 (С. Ћирковић); ЋИРКОВИЋ 1994, 59.

[74] КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 214–216, 420; ЋИРКОВИЋ 1970д, 104.

[75] ISTVÁNFFY, 25–26; ИВИЋ 1929, 38; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 32.

[76] Тада се Јован Бранковић први пут у документима јавља са титулом деспота: THALLÓCZY–ALDÁSY, 292–293; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975,

давали војнике за рат са моћним бароном.[77] У марту 1495. године у Печују су вођени преговори између краља и „одметника“, па је, уз посредовање палатина Стефана Запоље, Владислав II помиловао херцега Ловру и друге своје противнике. Истовремено, вођени су и преговори са сулановим изасланством, који су резултирали склапањем турско-угарског примирја на три године.[78]

Пошто је склопио примирје са султаном и завршио борбу са херцегом Ловром и његовим присталицама, краљ је у мају 1495. године сазвао сабор, на коме су донесене одлуке везане за одбрану јужне границе Угарске. Констатовано је да су погранични градови на Сави и Дунаву, у Босни и другде опустошени и разрушени, да немају довољно војске, хране и оружја и да им прети свакодневна опасност од Турака. Зато је краљ преузео на себе обавезу да се стара о потребама пограничних утврђења. Одлучено је, такође, да се за заповеднике на граници постављају само искусни ратници, племићи који имају довољно велике поседе да се у случају потребе и сами могу старати о повереним им градовима. Са друге стране, у случају губитака градова заповедницима ће целокупна имовина бити конфискована, а они проглашени издајницима. У време општег опадања централне власти и хроничне краљеве беспарице, ове одредбе могле су само делимично да побољшају стање у пограничним тврђавама.[79]

Иако је сабор овом приликом потврдио своју одлуку из 1481. године, којом су православни поданици били ослобођени плаћања католичке црквене десетине, калочки надбискуп издејствовао је 1496. године од краља Владислава II да се она силом наплати са неких поседа, између осталих и са оних српских деспота. Краљ је писмено наредио темишком жупану, генералном капетану Доњих крајева и осталим жупанима да се десетина исплати надбискупу у најкраћем року. Краљеви представници су зато одузели са деспотских поседа већи број грла стоке, па се деспот Ђурађ жалио надбискупу Варадију захтевајући да им се штета надокнади. Калочки надбискуп је то наравно одбио, истичући у писму послатом деспоту из Петроварадина како је Бог Угарско краљевство „установио као хришћанско, а не шизматичко, и свакако није у вашој власти да га учините српским“, и како сви морају да поштују хришћанске,

[77] ENGEL I, 59–68, 72, 103–104; BONFINI, 741–746; ИВИЋ 1929, 38–39; ЋИРКОВИЋ 1969, 69; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 216–217, 420; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 32; *ИСН II*, 452–453 (С. Ћирковић).

[78] BONFINI, 748–750; ŠIŠIĆ II, 103; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 217–218, 221; *ИСН II*, 452–453 (С. Ћирковић).

[79] *CIH I*, 582, art. 33–36; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 218–219.

односно католичке принципе, законе и обичаје.[80] Пленидба поменуте стоке била је највероватније разлог што су се деспоти сукобили следеће године са својим суседима. Кастелани Купиника Димитрије Позоб и Јарка Дамјан Велможић су крајем јуна 1497. године, наводно по налогу деспота Ђурђа и Јована, са фамилијарима и кметовима са својих поседа у Сремској жупанији напали и убили у Силбашу сина једног војводе. Месец дана касније, кастелан Ирига Вук Колаковић напао је по заповести деспота посед Арпатарло (Руму) у Сремској жупанији и нанео велику штету усевима сељака.[81] Док је Стефан Витез, кастелан деспота Вука у Беркасову (1482), вероватно био угарски племић, што по неким тумачењима значи да деспот није доводио своје људе, већ је на поседима задржавао постојеће стање,[82] деспоти Ђорђе и Јован су управу над својим градовима у Срему поверавали Србима. Деспоти су као и остали угарски великаши имали право да суде уз жупане или поджупане у жупанијским судовима и племићким скупштинама. Сачувано је писмо калочког надбискупа Петра Варадија у којем се захваљује деспоту Јовану на услузи коју му је учинио „in sede judiciaria“, о чему га је обавестио његов кастелан петроварадинске тврђаве Никола Тезени, и изражава благонаклоност према деспоту Јовану и његовом брату.[83]

После склапања примирја на подунавско-посавској граници владао је релативни мир, уз неизбежне повремене чарке локалних команданата и њихових људи, често због освете и пљачке.[84] На државном сабору 1498. године оснажени су прописи из 1495.

---

[80] WAGNER 1776, 124–127, 207–208; ИВИЋ 1929, 39–40; ГРУЈИЋ 1939, 373; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 34–35; ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ 1988, 39; *ИСН II*, 443, 453 (С. Ћирковић); СПРЕМИЋ 2007, 59.

[81] Ове оптужбе поднели су поджупани, племићке судије и племство Сремске жупаније краљевском судији Петру Геребу од Вингарта 1. августа 1497. године, молећи га да пошаље своје људе да изврше истрагу о томе и да му поднесу извештај: DL 20598; ИВИЋ 1929, 39; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 35; СПРЕМИЋ 2007, 60; ЛЕМАЈИЋ 2006, 82.

[82] DL 18615; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 43. Овакво тумачење не мора бити тачно, пошто је деспот Вук, као некада његов деда Ђурађ, могао имати поуздане људе и међу Угрима као и међу Србима. Дакле, могао је задржати старе службенике на имањима, али је између 1464. и 1482. могао стећи и нове фамилијаре из редова ситних угарских племића (уколико је Стефан Витез заиста припадао тој, а не српској средини) и поверити им управу над тврђавама и поседима.

[83] WAGNER 1776, 123–124, датира писмо у 1494, а THALLÓCZY– ALDÁSY, 290–291, у 1492. годину; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 42, нап. 176, указује да помињање Јовановог брата без имена и титуле наводи на закључак да се Ђорђе већ био замонашио, те је дакле писмо могло да настане тек у другој половини 1497. године. Бивши деспот Максим је и након монашког пострига наставио да обавља разне дипломатске мисије за деспота Јована.

[84] ŠIŠIĆ II, 103; WAGNER 1776, 118–120; BONFINI, 754; ДИНИЋ 1951, 61; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 221, 421–422; ЗИРОЈЕВИЋ 1971, 23.

године о мерама у пограничним утврђењима, а донети су и нови. Одређени су и војни контигенти које поједини барони и жупаније морају да опремају. Тако је уз краља само још деспот Јован био дужан да у рат поведе 1000 коњаника, док су други барони (ердељски војвода, хрватски бан, тамишки жупан) наоружавали по један бандериј од 400 коњаника (200 лаких и исто толико тешких). За остало племство, световно и црквено, важила је обавеза да на 36 сељачких кућа опремају по једног коњаника. Тако су међу најзначајнијим угарским великашима на које се односио овај захтев наведени и Стефан Јакшић од Нађлака и Милош Белмужевић, за кога се прецизира да ће ићи у рат са свим својим хусарима. У жупанијама у „Доњим крајевима" Угарске, Пожешкој, Вуковској, Сремској, Бачкој, Чонградској, Чанадској, Зарандској, Арадској, Торонталској, Тамишкој и Бекешкој један коњаник (хусар) наоружаван је на 24 сеоске куће.[85]

Помен деспота у једнини у законском декрету из 1498. године упућује на закључак да је Ђорђе у то време већ напустио свој деспотски положај и световни живот. Деспот Ђорђе Бранковић се после јула 1497. године тајно замонашио у цркви Светог Луке у Купинику. Бившег деспота, који је узео монашко име Максим, постригао је игуман браничевског манастира Ждрело, а нешто касније софијски митрополит који је дошао у Срем рукоположио га је за јеромонаха.[86] Тако је на политичкој и војној сцени у Угарској, нарочито међу српским народом, остао само млађи брат деспот Јован Бранковић, који се оженио Јеленом, ћерком Стефана Јакшића Млађег. Он није напуштао идеју о ослобођењу Србије од Турака и повратку на српски престо, па је светогорском манастиру Есфигмен у повељи издатој 23. јула 1499. године у Купинику потврдио да ће му давати све оно што је одредио деспот Ђурађ 1429. године, ако буде постао „господин Србљем".[87] Ускоро му се пружила прилика да се активно укључи у борбу за своје наслеђе, јер је дошло до новог угарско-турског рата.

Пошто је заратила са султаном 1499. године, Млетачка Република је у првој половини 1500. године настојала да у рат увуче и Угарску. Велики део угарског племства био је против тога, краљ Владислав II се колебао, свестан војне слабости

---

[85] *CIH I*, 602–608, 616–618, art. 15, 16, 20–22, 42–43; Ивић 1929, 40; Калић-Мијушковић 1967, 222; Dinić-Knežević 1975, 36; *ИСН II*, 435 (С. Ћирковић).

[86] Вукомановићь 1859, 127; *Родослови и летописи*, 43, 297; Новаковић 1982, 194; Јиречек I, 413, и Ивић 1929, 39, погрешно датују Максимово монашење у почетак 1496. године; уп. *Допуне и објашњења* С. Ћирковића у: Новаковић 1982, 451–452; Dinić-Knežević 1975, 35; *ИСН II*, 455 (С. Ћирковић); Томин 2007, 56–58.

[87] Miklosich 1858, 542–543; Јиречек I, 413; Dinić-Knežević 1975, 35–36; *ИСН II*, 458 (С. Ћирковић).

своје земље, а и султан Бајазит II је преко свог посланика покушавао да обнови примирје које је истицало фебруара наредне године. Са друге стране, деспот Јован и други српски великаши нису одобравали краљеву неактивну политику према Османлијама, рачунајући на помоћ хришћана који су били под Турцима у предстојећем рату. Деспот је током јуна 1500. године нудио Венецији да са 1000 коњаника и исто толико пешака ступи у њену службу и ратује против Турака, а у исто време у Венецију је стигла и његова мајка, деспотица Ангелина.[88] Ипак, када је Венеција обећала 100.000, а папа 40.000 дуката помоћи угарском краљу, он се одлучио за рат јула 1500. године. Краљ је наредио да се тајно врше ратне припреме, а крајем новембра био је у Бачу, где је извршио смотру својих трупа. Његове снаге биле су знатно мање него у време његовог претходника Матије Корвина: имао је свега 10.000 својих и још 2000 коњаника у служби великаша, међу којима и српског деспота. Жупаније, које су биле дужне да пошаљу своје одреде, врло слабо су се одазвале краљевом позиву, а према неким проценама, укупна угарска војска, са помоћним трупама и онима који су закаснили на смотру бројала око 20.000 ратника. Команду над војском краљ је поверио тамишком жупану Јожи Шому, који је на положају капетана Доњих крајева наследио Павла Кињижија (умро новембра 1494. године).[89]

Борбе су започеле још током лета 1500. године, када су Милош Белмужевић и један великаш из породице Кишхорват прешли са 9000 људи преко Дунава, спалили 18 села у околини Смедерева, и вратили се са пленом назад у Угарску.[90] Током лета и јесени ратовало се и у Босни. Маја 1501. године закључен је и формални млетачко-угарски савез, а у јулу су деспот Јован и београдски бан Ђорђе Море са коњичким одредима напали Смедерево, опседали град и опустошили његову околину. У јесен исте године уследио је турски одговор, па су њихови одреди пустошили Пожешку и Вуковску жупанију. Јожа Шом и Ђорђе Море су у новембру из Београда са војском ушли на османску територију, у разарајућем налету продрли до Мораве, два пута победили Турке и затим се са ратним пленом и 2000 заробљеника вратили у Београд. Том приликом спаљено је 50 села у Србији. Истовремено је херцег Јован Корвин

[88] Макушевь 1874, 252–253, 312–313; Marino Sanuto I, 117; *ИСН II*, 459; Спремић 2007, 61.

[89] Макушевь 1874, 252–253, 255; *Marina Sanuda Odnošaji I*, 120–121, 156; Калић-Мијушковић 1967, 223–224; *ИСН II*, 458 (С. Ћирковић).

[90] Био је то последњи ратни поход Милоша Белмужевића, који је умро пре 16. новембра 1500. године: *Marina Sanuda Odnošaji I*, 120–121, 132, 134–136; Marino Sanuto I, 135; Ивић 1929, 41; Калић-Мијушковић 1967, 224; *ИСН II*, 459 (С. Ћирковић); Крстић 2013б, 174–175.

оперисао у Босни, а ердељски војвода у Бугарској.[91] Султан је настојао да искористи деспота Јована као посредника у преговорима са краљем, па му је, као некада Вуку Гргуревићу, обећавао да ће му вратити Србију и поседе у Босни, ако се заложи за мир. Деспот је о понуди обавестио краља и наставио посредничку улогу, али је истовремено продужио и ратовање. У децембру 1501. године кренуо је из Београда са 1000 коњаника, прешао Колубару, и преко Посавине провалио у Босну. Током ове акције заробио је 300 Турака, побио одред који је чувао неке пролазе на путу, и задобио велики плен у стоци, нарочито коњима.[92]

Ратовање се у пролеће наредне године пренело у Босну, око Јајца. Краљ је у исто време од београдског бана Ђорђа Кањижаја захтевао да са својим снагама притекне у одбрану јужне Угарске, или чак Молдавије, ако се за то укаже потреба.[93] Деспот Јован је у јулу разбио Турке код Зворника. У септембру 1502. године, угарска војска, коју су предводили ердељски војвода Петар, тамишки жупан Јожа Шом, херцег Јован Корвин, београдски бан Ђорђе Кањижаји, браћа Јакшићи и Радич Божић, прешла је Дунав код Храма, а затим кренула на исток и спалила Кладово, Видин и Никопољ.[94] Паралелно са ратовањем, наставили су се и преговори, јер је султану због рата са Персијом био потребан мир у европском делу Царства. Иако и даље главни краљев преговарач, деспот Јован је био против склапања мира, па је у септембру послао свог брата Максима у Венецију, да тражи помоћ и преговара о даљем ратовању. Како је Република већ намеравала да склопи мир са султаном, одбила је Максима под изговором да време више није погодно за ратовање.[95] После склапања турско-млетачког мира децембра 1502. године, убрзани су преговори између угарског краља и султана. Преговори су успешно окончани и мир је ступио на снагу 20. августа 1503.

---

[91] Макушевь 1874, 256, 317–318; Макушев 1882, 59–61; Marino Sanuto II, 9–10, 71; Новаковић 1982, 197; Јиречек I, 414; Ивић 1929, 42, 44; Калић-Мијушковић 1967, 225–226; Dinić-Knežević 1975, 37; *ИСН II*, 459 (С. Ћирковић); Спремић 2007, 62.

[92] Макушевь 1874, 317–319; Јиречек I, 414; Ивић 1929, 42; Dinić-Knežević 1975, 37; *ИСН II*, 459–460 (С. Ћирковић); Ћирковић 1994, 59–60.

[93] Макушевь 1874, 256–257, 319; *Marina Sanuda Odnošaji II*, 221, 225–227; Thallóczy–Aldásy, 301–303; Калић-Мијушковић 1967, 226; *ИСН II*, 460 (С. Ћирковић).

[94] Marino Sanuto II, 22–23; Istvánffy, 31; Јиречек I, 414; Ивић 1929, 44–45; Калић-Мијушковић 1967, 226; Миљковић–Крстић 2007, 41. С. Ћирковић је резервисан према Иштванфијевим вестима о учешћу Срба у овим борбама, јер није савременик, а помиње и Милоша Белмужевића, који је већ био мртав: *ИСН II*, 460, нап. 47.

[95] Marino Sanuto II, 26–27; Јиречек I, 414; Ивић 1929, 43; Dinić-Knežević 1975, 38; *ИСН II*, 460 (С. Ћирковић).

године. То је био први мировни уговор који је прецизирао турско-угарску границу, набрајајући поседе обе стране.[96]

Деспот Јован, који је још крајем октобра ратовао у Босни, разболео се и изненада умро 10. децембра 1502. године. Деспот Јован са супругом Јеленом није имао синова, а о броју и именима њихове женске деце постоје различита мишљења у српској историографији. Зна се да су имали кћерке Мару, која се касније удала за Фердинанда Франкопана, и Јелену, удату за молдавског војводу Петра IV Рареша (1527–1538, 1541–1546).[97] Осим тога, у Руварчевом родослову налазимо податак да су деспот Јован и Јелена Јакшић имали и две кћери удате у Литванији: једну за кнеза Ивана Вишњевачког, а другу за кнеза Теодора Владимирског. Према истраживањима Т. Васиљевског, за кнеза Ивана Михаиловича Вишњовјецког, господара чечерског и пропојског, била је удата деспотова кћи Марија Магдалина, док је Хана „Деспотовна" била удата за волињског маршала Фјодора Андрејевича Владимирског Сангушка.[98] Такође, сматра се да је Деспина Милица, супруга влашког војводе Неагоја Басараба (1512–1521) била кћи деспота Јована Бранковића.[99]

---

[96] MARINO SANUTO II, 56–62, 81–89; HURMUZAKI, *DIR II/1*, 20–23; Диниħ 1978, 101; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 226–228, 421, 423.

[97] ИВИЋ 1929, 43, 354, и СПРЕМИЋ 2012, 127, помињу само ове две кћери деспота Јована и деспотице Јелене Бранковић. Руварчев родослов каже да се Марија удала за влашког (тј. молдавског) војводу Петра, док Јелену уопште не помиње, већ наводи две деспотове кћери удате у Литванији. Писац Остојићевог летописа говори о две деспотове кћери: Марији, удатој „за брата краља немачкаго" (очито је помешао Фердинанда Франкопана са краљем Фердинандом I Хабзбуршким!), и другој, којој не доноси име, удатој за молдавског војводу Петра: *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 56, 276. МРЪЕНОВИЋ–ПАЛАВЕСТРА–СПАСИЋ 1987, 85–86.

[98] Одлазак деспотових кћери у Литванију можда има везе са тиме што је њихова тетка по мајци Ана Јакшић била удата за кнеза Василија Љовича Глинског. Повезивање литванских магната са Бранковићима било је могуће и преко молдавског војводе Стефана Младог (1517–1526), чија супруга је била кћи Неагоја Басарабе и Деспине Милице, док му је тетка била прва супруга Фјодора Вишњевјецког. Осим тога, постојале су и одређене везе Петра Рареша са Фјодором Сангушком. Марија Магдалина се у Литванији удала између 1525. и 1535, а Хана пре 1537. године. Обе српске принцезе су се после смрти својих мужева преудале: Марија Магдалина између 1542. и 1546. за кнеза Александра Фјодоровича Чарторијског, војводу волинског, а Хана између 1548. и 1553. године за кнеза Николаја Андрејевича Збарског. Имале су бројно потомство: WASILEWSKI 1963, 122–123; МРЪЕНОВИЋ–ПАЛАВЕСТРА–СПАСИЋ 1987, 85, 160; БОШКОВ 2005, 72–75, 80–83.

[99] Деспину Милицу српски родослови не помињу као кћи Јована Бранковића, али се у румунској и делу наше историографије она сматра кћерком овог деспота. Према тим тумачењима, Милица је са Максимом и Ангелином отишла у Влашку 1504. и тамо се удала за бојара Неагоја Басарабу, будућег владара Влашке, са којим је имала шесторо деце. Имена двоје од њих, Јован и Ангелина, упућују на

Како, дакле, деспот Јован није имао мушких наследника, краљ Владислав II је одмах послао свог повереника да за круну преузме деспотове поседе. Краљ је деспотско достојанство најпре понудио јеромонаху Максиму, али је он то одбио, па је краљ нешто касније, пре 3. новембра наредне 1503. године, за српског деспота поставио хрватског великаша Иваниша Берислављића од Грабарја.[100] Берислалићи од Грабарја били су угледна хрватска породица, која се први пут помиње 1250. године, и сматра се да воде порекло од бана Борића. Први познатији члан ове породице био је Мартин Берислављић, деда деспота Иваниша. Иваниш Берислављић је почетком деведесетих година 15. века био је противник краља Владислава II, али се касније измирио са њим и постао капетан Сребрника. Иваниш је имао поседе у близини границе и у суседству Бранковића: у Пожешкој и Вуковској жупанији, те Брод на Сави и Добор у Босни. Осим тога, истакао се у борбама са Турцима. Породице Бранковић и Берислављић биле су повезане и преко Барбаре, удовице деспота Вука, која се удала за Фрању Берислављића.[101] То су вероватно били разлози који су навели угарског краља да постави Иваниша за српског деспота.

У јануару 1504. године нови деспот је свечано устоличен у Будиму, а брак са Јеленом, удовицом деспота Јована, склопио је тек у мају исте године, због њене болести, али и отпора који је пружала поновној удаји.[102] Именовањем и браком деспот

блиско сродство са сремским Бранковићима. После Неагојеве смрти (1521) и погубљења њиховог сина Теодосија у Цариграду (1522), на власт у Влашкој ступио је турски штићеник Радул V, па је Деспина са кћеркама Станом и Роксандом побегла у Ердељ, где је у Сибињу живела под заштитом угарског краља. Стана је, како је речено, била супруга молдавског владара Стефана VI, док се Роксанда удавала за влашке војводе Радула V Афумација (1526) и Радула VII Пајсија (1541). Пошто је неколико година провела у Букурешту на двору свог зета и кћерке, Деспина се после Пајсијевог пада са власти 1545. вратила у Сибињ, где се замонашила и као монахиња Платонида живела до смрти 1554. године: МРЪЕНОВИЋ–ПАЛАВЕСТРА–СПАСИЋ 1987, 85–86; ТОМИН 2007, 63.

[100] Тада се Иваниш први пут јавља са титулом деспота, у вези са упадом на османску територију, када је спалио два села, што је изазвало турску одмазду: MARINO SANUTO II, 38, 95; МАКУШЕВЬ 1874, 258, 320; *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 258; НОВАКОВИЋ 1982, 198; ЈИРЕЧЕК I, 415; ИВИЋ 1929, 43, 45–46; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 38–39; *ИСН II*, 460–461 (С. Ћирковић); БОЖАНИЋ 2007б, 74; СПРЕМИЋ 2007, 63; СПРЕМИЋ 2012, 128.

[101] MESIĆ 1969, 53–63; ĆUK 1924, 49–100; БОЖАНИЋ 2007б, 73; СПРЕМИЋ 2012, 128.

[102] У једном писму писаном у Будиму 30. маја 1504. године пише да се Јелена онесвестила док су је краљ, краљица, барони и прелати чекали у великој сали двора где је требало да се обави чин венчања. После тога је три дана и три ноћи провела у краљичиним одајама, али је поново пала када је требало да се уда: MARINO SANUTO II, 95, 114, 125; ЈИРЕЧЕК I, 415; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 39; *ИСН II*, 460–461 (С. Ћирковић); СПРЕМИЋ 2012, 129.

Иваниш добио је и поседе свога претходника, па је често боравио и у Купинику, где је био окружен углавном службеницима Србима.[103] Потписивао се као и његови претходници „милостијеју Божијеју деспот српски“, односно *regni Rascie despotus*, али будући да није припадао српској владарској породици, а уз то је био и католик, Иваниш није имао велики углед и утицај међу српским народом у Угарској. Када је београдски митрополит Теофан 1509. године молио милостињу од московског великог кнеза Василија III Ивановича за своју цркву, истицао је да српски деспот „латинске вере“ о седишту митрополије, манастиру Успења Пресвете Богородице не води рачуна. Међутим, деспот Иваниш је истовремено упутио писмо московском кнезу, препоручујући јој београдску цркву и њеног митрополита, што показује да ипак није потпуно занемаривао традиционалну улогу српског владара и његов однос према Православној цркви.[104] Деспот Иваниш је присуствовао заседањима угарских сабора, и настојао да активно утиче на формирање угарске политике. Тако је у време кризе у односима са Венецијом, када је Угарска требало да се прикључи тзв. Камбрејској лиги, предлагао да се Венецији преотме Далмација. Деспот Иваниш Бериславић је од јула 1511. до маја 1513. године био и јајачки бан. Тада је углавном боравио у Броду на Сави, одакле је надгледао градове по Срему и Славонији. Безбедоносне прилике су се у то време јако погоршале, а нарочито од новембра 1512. године, када су Османлије освојиле Сребрник, Тешањ и Сокол, крњећи тако територију Сребрничке бановине, а нешто касније Сињ и Чачвину. Одбрана Јајца постала је веома тешка, нарочито с обзиром на оскудна средства којима је деспот Иваниш располагао. Дужности јајачког бана српски деспот је ослобођен на свој захтев 1513. године, а умро је почетком наредне 1514. године, оставивши за собом десетогодишњег сина Стефана. У име малолетног сина, коме је краљ Владислав II признао деспотску титулу, поседима је управљала деспотица Јелена. Поред сина Стефана, Иваниш и Јелена су имали и две

[103] У писму београдском бану Ђорђу Кањижаију од 18. маја 1505. године као своје „слуге“ помиње Вукашина и Петка: THALLÓCZY–ALDÁSY, 319–321; ИВИЋ 1929, 46–47, 354–355; ПОПОВИЋ 1939, 174; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 228; БОЖАНИЋ 2007б, 75.

[104] Велики кнез Василије III одазвао се молби, упутио је помоћ у новцу и самуровини, и издао нову грамату, дозвољавајући митрополитовим изасланицима да могу увек долазити у Русију по милостињу, као и у време његовог оца: ДИМИТРИЈЕВИЋ 1903, 16–19; ПОПОВИЋ 1939, 175; ГРУЈИЋ 1939, 341–342; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 307; БОЖАНИЋ 2007б, 76; СПРЕМИЋ 2012, 129.

кћерке непознатог имена, од којих је једна била удата за Николу Гусића, као и сина Николу.[105]

После именовања деспота Иваниша Бериславића, јеромонах Максим и његова мајка Ангелина били су приморани да напусте Срем и Угарску и са моштима деспота Стефана Слепог и Јована оду у Влашку. Максим и Ангелина били су добро примљени у Влашкој. Војвода Радул Велики поставио је Максима за влашког митрополита поверавајући му важне дипломатске задатке. Митрополит Максим је тако 1507. године успео да измири Јована IV Радула са молдавским војводом Богданом, а наредне године га је пратио у Будим и посредовао у преговорима са краљем Владиславом. У то време у Влашку је стигао са Свете Горе и бивши цариградски патријарх Нифон, који је учествовао у црквеној организацији земље. Захваљујући мајци и сину, у Влашку је стигао и јеромонах Макарије, први српски штампар са Цетиња, па су ту сада штампане прве словенске црквене књиге. Радула је наследио војвода Михна, који је нагињао католичанству и, како је Максим сумњао, желео да га изда султану. Када га је Михна као свог посланика упутио код краља Владислава II, Максим је савесно обавио своју дужност, али се није вратио у Молдавију, већ је отишао у Срем. Будући да су остали без поседа, монахиња Ангелина је 1509. године у Срему уз помоћ Стефана и Марка Јакшића купила имање, на коме је са сином започела изградњу манастира. Уз материјалну помоћ московског великог кнеза Василија[106] и влашког војводе Јована Неагоја, Бранковићи су до 1512. године подигли манастир Крушедол на падинама Фрушке горе, у који су положили мошти деспота Стефана и Јована. Крушедол је постао обитавалиште бившег деспота и његове мајке и убрзо најважније духовно средиште Срба у Срему. Максим Бранковић је 1513. године постао београдско-сремски митрополит, а умро је 18. јануара 1516. године. Мајка га је надживела и умрла

[105] THALLÓCZY–ALDÁSY, 338–339; ЈИРЕЧЕК I, 415; ИВИЋ 1929, 49; *ИСН II*, 461–462 (С. Ћирковић); БОЖАНИЋ 2007б, 77.

[106] Монахиња Ангелина је писмом од 25. марта 1509. године затражила помоћ од великог московског кнеза Василија и том приликом се жалила на угарског краља, који им је након смрти деспота Јована одузео све поседе. Ангелина је обавестила великог кнеза да је за 100 дуката купила једно имање на коме жели да сагради цркву посвећену светом Јовану Златоустом и да ту смести мошти мужа и сина. У наредном писму, које је писала сутрадан, бивша деспотица моли великог кнеза Василија да буде ктитор руском светогорском манастиру Светог Пантелејмона. Писма је послала по јеромонаху Евгенију, који је и донео одговор од великог кнеза Василија, написан 27. јула 1509. године, као и поклон од 4000 „белича“ и кнежево обећање да ће је и даље помагати. Велики московски кнез постао је и ктитор манастира Пантелејмона, а помагао је и београдског митрополита са 3000 „белича“, као и Кучајски манастир са 500 „белича“: ДИМИТРИЈЕВИЋ 1903, 19–20; DINIĆ-KNEŽEVIĆ 1975, 40.

је највероватније 30. јула 1520. године. Деспотица Ангелина је најпре сахрањена у манастиру Сретење у Купинику, а касније су и њене мошти пренете у манастир Крушедол. Мошти свих Бранковића чуване у Крушедолу спалили су Турци заједно са манастиром 1716. године, после битке код Петроварадина.[107]

Поставши по други пут удовица, деспотица Јелена је у име сина Стефана Бериславића и неудатих кћери преузела бригу о породичним поседима. О њима иначе нема пуно података у изворима. Деспотица и млади деспот су се 1520. године спорили са Ловром Илочким и Фрањом Реваијем око једног властелинства које је чинило 26 села у Срему, па је племић Јована Долић од Ирига, који је био служби деспотице Јелене и њеног сина, насилно спречио увођење Илочког и Реваија у њихов посед. Ово је иначе први документ у којем се Стефан наводи са титулом деспота.[108] Деспотица се такође бринула о војном одреду, који је пред крај живота њеног другог мужа бројао 200 коњаника. Одмах пошто је преузела тешко бреме у своје руке, деспотица Јелена се суочила са великим искушењима. Исте 1514. године у Угарској избио велики сељачки устанак Ђорђа Доже, изазван како отказивањем крсташког рата против Османлија, тако у још већој мери тешким друштвеним положајем и бедом широких слојева становништва. Устанак је захватио разне крајеве Угарске: Ердељ, Поморишје, Тамишку жупанију, а један одред устаника спустио се Дунавом до Бача, а затим прешао у Срем, где су се на удару нашли нарочито поседи сремског бискупа. Код Петроварадина су се пребацили преко Дунава, па су кренули да пустоше по Бачкој и Торонталској жупанији. Ердељски војвода Јован Запоља је у јулу 1514. године са својом војском потукао устанике код Темишвара и заробио Ђорђа Дожу, који је, заједно са другим вођама, сурово кажњен.[109] У гушењу устанка учествовали су војници деспотице Јелене, који су потукли устанике у Бачкој, али их је при преласку Дунава код Петроварадина напао Стефан, заповедник шајкаша из Сланкамена, и поразио.

[107] Вукомановићъ 1859, 125–129; Miklosich 1858, 549; *Родослови и летописи*, 43, 56, 101, 261; *Записи и натписи I*, 128. бр. 416; Јиречек I, 413–414; Ивић 1929, 47, 53–54; Грујић 1939, 343; Калић-Мијушковић 1967, 310; Dinić-Knežević 1975, 39–40; *ИСН II*, 461–462, 464 (С. Ћирковић); Божанић 2007б, 75–77; Спремић 2007, 65–67.

[108] Извештај Баношторског каптола палатину Стефану Баторију од 24. јула 1520. године.: Thallóczy 1895, 359; Ивић 1929, 356; Лемајић 2006, 82; Спремић 2012, 131.

[109] Јиречек I, 415; Ивић 1929, 51–53; Поповић 1939, 174–175; Калић-Мијушковић 1967, 230–231; *ИСН II*, 461–464 (С. Ћирковић); Engel 2001a, 362–364; Рокаи 2002, 179–181.

Јеленин одред је ипак успео да се врати у Срем и заједно са војним снагама упућеним из Београда и Шапца порази устанике код Каменице и Сланкамена.[110]

У марту 1516. године умро је краљ Владислав II Јагелонац, а угарски престо припао је његовом малолетном сину, Лајошу (Лудовику) II. У његово име Угарском је управљало државно веће састављено од представника високог и нижег племства и прелата. Тиме се ситуација у земљи коју су раздирале борбе различитих група феудалаца, али и социјални антагонизми, још више погоршала. Уз то, кренуо је нов талас османских напада на посавско-подунавској граници, у Босни и другде током 1517. године. Стање угарског одбрамбеног система на јужној граници је било веома лоше, али је празна државна каса онемогућавала предузимање било каквих мера. Први на удару били су угарски градови јужно од Саве и Дунава, Шабац и Београд са својим подручјима (бановинама), који су уједно били и најповољнија места за прелазак преко река и продор у средиште Угарске.[111]

Султан Сулејман I (1520–1566) покренуо је у лето 1521. године велики војни поход против Угарске. Најпре је освојен Шабац 10. јула, а затим је ордија прешла у Срем и с намером да одсече Београд од осталог дела Краљевине. Да би добила у времену, деспотица Јелена је султану послала изасланике нудећи му покорност, али се потом са породицом и покретном имовином повукла из Купиника преко Славоније у Брод, док је султановог посланика заробила и послала краљу. Османлије нису успеле да је стигну, али су систематски разорили градове и опљачкали Срем, који је у лето 1521. године страдао као ретко кад у својој историји.[112]

Деспот Стефан се након турског освајања Београда 1521. године као чувар јужне угарске границе тешко носио са Турцима, јер није добијао потребна новчана средства за издржавање војника и опскрбу тврђава. У време великог Сулејмановог похода на Угарску 1526. године деспот Стефан је остао у Славонији да штити Пожегу, док се деспотица Јелена налазила у Броду. После Мохачке битке 1526. деспот је од Турака освојио Вуковар, Ердут и Борово, а намеравао је да запоседне и Сремску Митровицу и Врдник. У борбама за угарски престо подржавао је прво Јована Запољу, а

[110] ISTVÁNFFY, 48; ЕРДУЈХЕЉИ 1894, 59–60; СПРЕМИЋ 2012, 130–131.

[111] КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 235–246; *ИСН II*, 465–66 (С. Ћирковић); ENGEL 2001a, 364–366; РОКАИ 2002, 182.

[112] ДИНИЋ 1951, 93, 109–110; ДИНИЋ 1958, 105, 110–113; *MARINA SANUDA ODNOŠAJI I*, 136–139; MARINO SANUTO III, 220, 248–252; *ЗАПИСИ И НАТПИСИ III*, 151; *РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ*, 262–263; РУВАРАЦ 1934, 393; ЈИРЕЧЕК I, 416; ИВИЋ 1929, 54–55; ЋИРКОВИЋ 1970д, 105–107; КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967, 247, 250; *ИСН II*, 466–467 (С. Ћирковић); СПРЕМИЋ 2007, 68; СПРЕМИЋ 2012, 132.

потом Фердинанда Хабзбуршког, који му је 1527. поверио одбрану Бача, Фелеђхаза, Сотина и других градова. Деспот Стефан је ускоро добио супарника, пошто је Јован Запоља за деспота именовао 9. јуна 1527. године Радича Божића. Ипак, Радич је умро већ у септембру наредне године. Због недостатка новца за издржавање најамника Стефан Бериславић је у јануару 1529. године напустио градове Бач и Фелеђхаз, које су посели Турци, због чега га је Фердинанд са мајком заточио у Будиму. Деспотици Јелени се после тога губи траг. Ослободивши се за време турског похода на Беч 1529, деспот Стефан је ступио у службу Османлија, који су му дали управу над ранијим поседима у Славонији. Повезао се са Запољом и сарађивао са босанским санџакбегом Хусрев-бегом, нападајући поседе Фердинандових присталица по Славонији. Помагао је Турке и приликом султановог похода на Угарску и Аустрију 1532. године. Покушавао је да се измири са краљем Фердинандом, а затим је дошао у сукоб са Хусрев-бегом, који га је и убио почетком 1535. године.[113] Иако формално није био последњи српски деспот у Угарској – краљ Фердинанд I је 20. септембра 1537. доделио деспотско звање Павлу Бакићу, али је он погинуо у сукобу са Турцима код Горјана већ 9. октобра исте године[114] – смрћу Стефана Бериславића практично је завршено седамдесетогодишње раздобље током којег су „деспоти Србије“ у Срему били чувари јужних граница Угарске и наследници српских државно-правних традиција.

[113] Ивић 1929, 72–73, 128, 359, 385–386; Поповић 1939, 175–180; *ИСН II*, 467, 480–489 (С. Ћирковић); Лемајић 2006, 76, 82, 268–269, 278, 303; Спремић 2012, 133–136.

[114] Лемајић 2006, 315–318.

16. ХЕРЦЕГ ОД СВЕТОГ САВЕ У УГАРСКОЈ: ВЛАДИСЛАВ ХЕРЦЕГОВИЋ И ЊЕГОВИ НАСЛЕДНИЦИ

После смрти краља Твртка I 1391. године у Босни је започео процес слабљења централне власти и осамостаљивања крупног племства, што је већ током прве деценије 15. столећа довело до превласти три моћне фигуре: херцега Хрвоја Вукчића Хрватинића, војводе Сандаља Хранића Косаче и кнеза Павла Раденовића.[1] Политичко јачање ових личности текло је упоредо са формирањем њихових пространих феудалних области, које су по величини и значају биле равне или чак превазилазиле територију под непосредном управом босанских краљева. Захваљујући политичкој вештини тројице великаша, припадника три генерације Косача и повољном стицају околности, ова породица успела је да се највише уздигне и да најдуже остане на врху политичких збивања у Босни. Државнички успон Косача, коначно симболички изражен кроз високу титулу „херцега од светог Саве“ (1448), довео је господаре простране области која је махом обухватала територије раније Хумске земље до фактичког владарског положаја. „Херцегова земља“ је политички надживела и саму Босанску краљевину и, оставши и под османском влашћу у измењеним условима управна целина, опстала као територијални појам до данашњег дана. Међутим, политички успон херцега Стефана Вукчића и његове породице у сенци османске превласти, која је на крају неминовно срушила и њихову земљу, суштински није пратила и одговарајућа еволуција државничке идеје. Историја вишекратних, скоро непрекидних сукоба између херцега Стефана и његовог првенца Владислава, кога је судбина на крају одвела у Угарску, али и потоњи односи међу херцеговим синовима, показују да су Косаче своју земљу до краја третирали као „племенито“, породичну баштину, која се по наследном праву може делити међу најближим сродницима.

Први значајнији члан породице Косача био је Влатко Вуковић, Тврtков војвода, који је 27. августа 1388. године поразио турски одред код Билеће, а у Косовској бици

[1] Ћирковић 1964а, 214–216.

предводио босански одред.[2] О поседима војводе Влатка не зна се много, али изгледа да су били смештени у близини дубровачке територије. Његов синовац и наследник војвода Сандаљ Хранић (1392–1435) проширио је ове поседе на исток до Пријепоља и Пљеваља, на запад до реке Цетине, на север до Невесиња и горње Неретве, а на југу до Боке Которске. Стефан Вукчић (1435–1466), „велики војвода русага босанског", синовац и наследник Сандаља Хранића, успео је да сачува наслеђене поседе, али и да их увећа новим освајањима. Водећи вероломну и превртљиву политику са ослонцем на Турке, типичну за обласне господаре тога времена не само у Босни, него и на ширим просторима југоисточне Европе у којима је стално јачао османски утицај, Стефан Вукчић је користио сваку прилику да прошири своју област. У више наврата ратовао је и са босанским краљевима Твртком II и Стефаном Томашем, против кога је подржавао његовог брата, противкраља Радивоја. Користећи неприлике свих својих суседа, сукобљавао се и са Угрима у западном Хуму, Млечанима, Павловићима, деспотом Ђурђем око Зете и поседа у Подрињу. Тако је успео да прошири своју територију до средњег тока реке Цетине, у правцу северозапада до горњег Врбаса, на северу скоро до изворишта реке Босне и Јахорине. Задржао је и десну обалу Лима, са жупама Морачом, Никшићем и Драчевицом и део Боке Которске са градовима Нови и Рисан, као и обалу до Омиша, који је заузео 1441. године. Раскид са краљем Стефаном Томашем војвода Стефан Вукчић желео је да обележи на начин којим би себе истакао у односу на друге босанске великаше и изједначио се са европским феудалцима сличног угледа и ранга, због чега је 1448. године узео већ поменуту титулу „херцег од Светог Саве".[3]

Херцег Стефан Вукчић Косача је из брака са Јеленом Балшић имао два сина, Владислава и Влатка, док је у другом браку добио трећег сина Стефана.[4] Односи у породици били су далеко од идиличних, а сукоби у који су били уплетени и спољни фактори, врло чести. До првог отвореног сукоба између оца и најстаријег сина дошло је у току рата са Дубровником, 29. марта 1452. године, а разлог раздора лежао је у

[2] Ћоровић1940а, 325, 327–328, 340; Ћирковић 1964а, 158–159.

[3] О Стефану Вукчићу детаљно: Ћирковић 1964б. О његовој области: Диниć 1978, 178–269.

[4] Владислав је рођен између 1424. и 1426. године, а у дубровачким актима, у вези са оставштином војводе Сандаља, помиње се септембра 1438. године. Дубровчани су тада одбили да Владиславу и Влатку дају новац који им је завештао војвода Сандаљ док не наврше 14 година. То су учинили 1440. године. Заједно са оцем и мајком поменут је у дубровачком акту из 1443. године, а у вези са тестаментом његове прабабе Јелене, кћерке кнеза Лазара: *Повеље и писма II*, 50, 54; Ћирковић 1964б, 6, 28.

херцеговој љубавној афери.[5] Сукоб је после великих борби и Владислављевог пораза завршен његовим помирењем са родитељем у јулу 1453. године. Нови сукоб оца и сина избио је 1462. године, када је Владислав затражио поделу очеве територије на три дела, за шта је добио подршку турског султана Мехмеда II. Њему је, разумљиво, ова ситуација ишла на руку, јер се на тај начин повећавао раздор у Босни, у време када се султан спремао за њено освајање 1463. године. Исте године када је Босна пала под османску власт, Владислав се, увиђајући велику опасност која је претила од његових дојучерашњих савезника, измирио са оцем и добио четвртину његове територије.[6] Међутим, већ у јесен исте 1463. године, Владислав Херцеговић је поново изазвао нове тензије, захтевајући трећину очевих поседа, на шта је херцег пристао, тако да су се обојица Косача већ у новембру придружила краљу Матији Корвину у рату против Османлија у Босни.[7]

После периода трагања за савезником између Угара и Османлија, Владислав се дефинитивни окренуо Угарској и краљу Матији. Почетком децембра 1463. године краљ Матија је примио Владислава у ред угарског племства и, пошто му је потврдио раније поседе, доделио му је Раму, Ускопоље, Ливно и тврђаве Прозор и Весела Стража.[8] Као што се може приметити, у питању су жупе и градови босанског краља ослобођени од Османлија. У близини Јајца дошло је до састанка херцега Стефана, његовог сина Владислава и краља Матије, када је договорено да ће угарски краљ послати посаде у градове на истоку херцегове земље, који су били најугроженији. Херцег је помогао Угрима приликом опсаде Јајца, које се напокон предало средином децембра 1463. године.[9] Међутим, Владислављеви сукоби са оцем били су настављени, а њихове узроке треба тражити како у проблемима везаним за поделу породичне територије, тако пре свега у нереалним амбицијама најстаријег херцеговог сина. Због тога су односи Стефана Вукчића са сином Владиславом, којег је означио као кривца

[5] Два посланика Стефана Вукчића довела су 1451. године из Фиренце на његов двор девојку Јелисавету, као будућу супругу Владислава Херцеговића. Међутим, несуђена снаха се допала херцегу, који ју је на двору држао као своју конкубину, а сина је, према неким вестима, чак привремено и затворио: Радонић 1908, 406–414; Јиречек I, 378–379; Ћирковић 1964а, 302; Ћирковић 1964б, 163–164, 176.

[6] Јиречек I, 393; Ћирковић 1964а, 327–330; Ћирковић 1964б, 176–199, 247–255; Атанасовски 1979, 12–13; *ИСН II*, 394 (С. Ћирковић).

[7] Јиречек I, 394; Ћирковић 1964а, 331–332; Ћирковић 1964б, 255–259; Атанасовски 1979, 12–13; *ИСН II*, 395 (С. Ћирковић).

[8] Thallóczy 1914, 418–422; Ћирковић 1964б, 258.

[9] Јиречек I, 394; Ћирковић 1964а, 332; Ћирковић 1964б, 258–259; Атанасовски 1979, 13–14, 121.

што је „довео великог Турчина у Босну на смрт и уништење свих нас“, остали непријатељски све до херцегове смрти 22. маја 1466. године.[10]

У рано пролеће 1465. године херцег Стефан је постигао споразум са угарским краљем да му преда градове у жупи Дрина, на граници са Османлијама: Соко, Тођевац, Самобор и Милешевски. Заузврат, херцег је од Матије Корвина требало да добије поседе у Угарској. Подринске градове требало је да преузму Емерих Запоља и Јован Витовац са 15.000 војника, али је план пропао, будући да су Османлије освојиле највећи део херцегове земље у походу који је почетком лета исте 1465. године покренуо Иса-бег Исаковић.[11] У јесен 1465. године краљ Матија је улагао велике напоре како би одбранио ливањски крај. Он је у то подручје упутио снаге на челу са Јованом Розгоњијем, Јованом Витовцем и хрватским баном Стефаном Франкопаном, који је тада именован и за бана Далмације и Хрватске. И поред великих угарских напора, Ливно је пало под османску власт.[12] Херцегу су тада остали само поседи у Приморју, око доњег тока Неретве, град Нови са Рисном и непосредном околином. У тим последњим данима херцег је настојао да добије помоћ, па је према неким вестима преговарао са Угрима да им преда Нови и преосталу територију, као и 40.000 дуката у замену за Загреб и друге поседе у Угарској. Међутим, сличну понуду упутио је и Млечанима, који су били спремни да му уступе острво Брач и кућу у Сплиту. После смрти Стефана Вукчића остатке херцегових поседа наследио је његов средњи син Влатко, а Владислав се заједно са својом сестром Катарином, бившом босанском краљицом, склонио на острво Мљет.[13]

Владислав Херцеговић се 1455. године оженио Аном Кантакузином, рођаком деспотице Ирине, супруге Ђурђа Бранковића.[14] Непосредно по херцеговој смрти, 26. маја 1466. године, Дубровчани су предузимали мере за смештај Владислављеве супруге Ане на острво Шипан. Она је изгледа већ живела на дубровачкој територији, највероватније у самом граду, јер се још у фебруару исте године Владислав жалио

[10] *Listine X*, 350–356; Јиречек I, 396; Ћирковић 1964а, 334, 336; Ћирковић 1964б, 261–267; Атанасовски 1979, 13.

[11] Thallóczy 1915, 42–43; Ћирковић 1964б, 262–263.

[12] Thallóczy 1914, 425; Ћоровић 1940а, 578; Атанасовски 1979, 121–122.

[13] Тражећи уточиште и заштиту у Венецији, херцег је пред смрт био киван како на сина Владислава, тако и на своје угарске савезнике, које је сумњичио да ће га опсести у Новом: *Listine X*, 350–356; Јиречек I, 395; Ћирковић 1964б, 262–266; Ћирковић 1964а, 335; Атанасовски 1979, 13.

[14] Thallóczy 1914, 404; Ћирковић 1964б, 217–218, 247; Радић 1997, 119–137.

Млечанима да Дубровчани издржавају његову породицу, која је са пратњом и послугом бројала 15 чланова, „више од страха, него из љубави“.[15]

Ни губитак највећег дела териоторије није утицао на побољшање односа међу херцеговим синовима. Њихови сукоби су и даље настављени, а иницијатор је остао Владислав, који је настојао да искористи смрт оца и потпуно истисне брата Влатка. Не зна се тачно шта је Владислав поседовао јер су вести о томе спорадичне, али се претпоставља да је држао Брдо (Камено), Мичевац код Требиња, а непосредно пред очеву смрт и Ливно, а можда Висући на Цетини. После тога Ливно је прешло у руке Иваниша Влатковића, а будући да се у Почитељу налазио угарски гарнизон, за све ове промене западно од Неретве морала је да постоји сагласност Угарске. На основу тога што Влатковићи добијају нове градове, а Владислав Херцеговић их губи, може се закључити ко је у том тренутку уживао већу подршку Угарске.[16] Ипак, још 1465. године краљ Матија је намеравао да Владиславу Херцеговићу дарује град Чаковец (Chakthorna) и посед Белицу у Међумурју, што је изазвало протест тамошњих племића који су полагали права на овај посед. Није познато да ли је Владислав тада заиста и добио Чаковец.[17] Можда је промена угарске политике разлог што се војвода Владислав већ 1466. године обратио за помоћ Венецији, која га је у првом тренутку подржала, именујући га за свог заповедника у Босни.[18] Међутим, пошто је врло брзо изгубио њихову подршку, најстарији Херцеговић окренуо се сицилијанском краљу Феранту Арагонском, чијим је посланицима уступио два своја града, од којих је један вероватно био град Висући. Због оштрог противљења Венеције краљ Феранте је морао да одустане од савеза са Владиславом, али је касније наставио да помаже херцега Влатка.[19]

---

[15] *Listine X*, 348; Јиречек I, 382; Божић 1962, 115; Ћирковић 1964а, 310; Атанасовски 1979, 19; Радић 1997, 119–137.

[16] Ћирковић 1964б, 256–261; Атанасовски 1979, 23–24, 117, 119.

[17] Пред Чазманским каптолом је 25. јула 1465. године протествовао Бенедикт, син Стефана Bekoych-a од Тарновца у своје и име Јована и Леонарда, синова Петра Chwz-a од Белице, забрањујући да *illustris princeps dominus Wladizo, filius similiter illustris principis domini Stephani Zandal, disti ducis Sancti Zabe*, од краља заједно са тврђавом Чаковец добије њихов посед Белицу (источно од Чаковца), који уживају *omnibus iustis titulis*: DL 94225; *ИСН II*, 400, нап. 26 (С. Ћирковић).

[18] Дубровчани су имали проблема да обуздају његове акције које предузимао са својом фустом, коју је изгледа добио од Млечана када је постао њихов заповедник у Босни, почетком 1466. године: Божић 1962, 115; Атанасовски 1979, 34.

[19] Према неким тумачењима, краља је пре свега интересовао Нови, а њега Владислав није држао, већ је он био у рукама Влатка Херцеговића: Ћирковић 1964а, 337; Атанасовски 1979, 19–22.

Од септембра 1466. године Владислав је био у сталној вези са Дубровчанима, боравио је на њиховој територији, потраживао од њих део очеве сребрнине и депозита, али и често молио за позајмице због хроничне беспарице. Сукоб међу браћом Владиславом и Влатком био је подстакнут и поделом очевог депозита и сребрнине који су се налазили у Дубровнику. Главни проблем поделе овог наследства проистекао је, међутим, из тога што је на њега угарски краљ ставио секвестар. Наиме, Угри су тражили да се најпре они исплате за помоћ коју су упутили херцегу 1465. и 1466. године. Влатко је пристајао да им исплати 9000 дуката, али је спорно било чак 18.000 златника, јер су на крају Угри своја потраживања подигли на 27.000 дуката. Тако је спор око овог депозита трајао четири године. Дубровачка влада одбијала је да Владиславу и браћи исплати очеву оставштину, али су им даривали животне намирнице. За питање депозита Дубровчани су упућивали Владислава на угарског краља, па је Херцеговић током фебруара 1467. године и отпутовао у Угарску. Иначе, тих дана је и херцег Влатко тражио да му се дозволи пролаз преко дубровачке територије, како би и он упутио своје посланство на угарски двор. Према неким тумачењима, Владислав Херцеговић је лично отишао у Угарску зато да би осујетио планове свог млађег брата.[20]

Војвода Владислав Херцеговић се тек крајем 1468. године из Угарске вратио на на острво Шипан, где су му боравили супруга и син Балша. За време Владислављевог одсуства, његова супруга Ана се неколико пута обраћала за помоћ Дубровчанима, који су јој излазили у сусрет, али су давали далеко мање суме новца од оних које је тражила. Део новца Дубровчани су давали Ани Херцеговић и на име дохотка са имања херцега Стефана у Конавлима и у Новим земљама. Владислав је, такође, и док је боравио у Угарској, али и по повратку на дубровачку територију стално тражио позајмицу, што говори да је стање његових финансија било врло тешко. Занимљив је још један податак који, додуше посредно, указује на озбиљност његових новчаних неприлика. Наиме, Владиславу Херцеговићу је дато 12 перпера како би отишао у Нови брату Влатку, са којим већ годинама није био у добрим односима. Очигледно је желео да се подели очева сребрнина, што није било могуће без осталих наследника. То упућује на закључак да је Владислав Херцеговић у том тренутку имао пуну подршку угарског краља за поделу наследства. Владислав је свој део поклада узео уз сагласност

[20] АТАНАСОВСКИ 1979, 35–37.

угарског двора 16. априла 1469. године.[21] Херцег Влатко је настојао да преко Млечана принуди Дубровчане да му исплате део очевог депозита, али је успео да добије само мањи део, нешто више од 1100 дуката. Влатко Херцеговић је коначно могао да подигне свој део наследства из Дубровника 26. јула 1470. године после интервеције Порте, којој се приближио и чији је вазал постао нешто после јула исте године.[22]

Пошто је на крају добио свој део поклада из Дубровника, Владислав је коначно могао да отпутује са породицом у Угарску 16. јуна 1469. године. Почетком августа исте године Херцеговићи су се сместили на поседе Велики и Мали Калиник, које је херцегу Владиславу доделио краљ Матија Корвин. Из једне његове сачуване исправе од 30. маја 1470. године, коју је издао у Великом Калнику као „Ladislaus dux sancti Sabe", види се да је већ обављао уобичајене послове једног угарског феудалца.[23] У октобру наредне године, краљ Матија је херцега Владислава наградио за све заслуге које је учинио лично њему, али и угарској круни, тако што га је изузео испод свих земаљских власти потчињавајући га лично себи.[24] У угарским, али и у дубровачким документима од овог времена па надаље, Владислав се помиње као херцег. У дворској хијерархији свога оца он се, као и његова браћа, наводио само као кнез, док је у време побуне против оца сам себе називао војводом, а са том титулом је и отишао у Угарску 1469. године. Владислав сигурно није могао да узме наслов херцега у Угарској без сагласности и подршке краља Матије, који је то одобрио јер су управо тих година односи херцега Влатка са Угарском били јако лоши. Узимање или добијање високе

[21] Да би подигао припадајући му део очеве оставштине, Дубровчани су тражили од Владислава Херцеговића да најпре измири позамашна дуговања према њима. Владислав је захтевао да се дуговање наплати подизањем са очевог депозита од дела који припадају његовој браћи Влатку и Стефану, што је био и њихов захтев. Не зна се како је решено питање дуговања, али пошто је Владислав подигао свој део депозита, намеће се закључак да је неки договор био постигнут. Међутим, 10.000 дуката, за које се херцег Влатко у више наврата инересовао, папа Павле II одлуком од 10. фебруара доделио је краљу Матији, јер је херцег Стефан оставио извесну суму „ad pias causas", коју је требало потрошити за одбрану вере. Како се угарски краљ истицао као заштитник католичанства, папа је управо њему наменио ову суму. И поред извесног одуговлачења Дубровчана, краљу Матији је сума исплаћена пре 11. октобра 1469. године, јер су тог дана Дубровчани одговорили млетачком посланику да су наведених 10.000 дуката дали угарском краљу по папином наређењу: АТАНАСОВСКИ 1979, 48–50, 57–58, нап. 248.

[22] ЈИРЕЧЕК I, 396; АТАНАСОВСКИ 1979, 29–33, 36–40, 48–51, 55–57, 62–63.

[23] Херцег Владислав је том приликом признао да један део шуме који се граничи са његовом шумом на поседу Шуреновац припада поседу Крајачевац у власништву племића Радача, сина Ладислава од Градеца и Крајачевца, и обавезао се да ће поштовати поседовна права свог суседа у поменутој шуми: THALLÓCZY 1914, 432–432.

[24] THALLÓCZY 1914, 432–433; АТАНАСОВСКИ 1979, 104.

титуле могло је побољшати позицију Владислава Херцеговића у круговима угарске аристократије.[25]

Иако је био далеко од Дубровника, херцег Владислав је периодично одржавао везе са градом. Углавном су његовим изасланицима исплаћивана средства на име имања у Конавлима, куће у Дубровнику, поседа на Шипану или конавоског трибута. Херцег Владислав је лично дошао на острво Шипан између 19. и 21. новембра 1473. године и на дубровачкој територији се задржао вероватно до друге половине јануара 1474. године. Тада му је исплаћен његов део конаовског трибута, а добио је и још 150 перпера као покон. Том приликом херцег Владислав је тражио од Дубровчана да га за нешто препоруче код угарског краља, што су они и прихватили. Негативан одговор уследио је на његов захтев за оружјем, као и на онај да заложи сребрнину и да добије зајам.[26]

Још 1475. године Турци су први пут опсели Нови, а том приликом конспиративну подршку Влатку пружао је најмлађи од браће Стефан, који је примио ислам и на Порти већ градио каријеру као Ахмет.[27] После више година паузе, угарски краљ је поново почео да води активнију балканску политику, преотимајући Османлијама 1476. године Шабац. Као одговор на угарско именовање Николе Илочког за краља Босне у Јајцу, Турци су за босанског краља поставили Хрвојевог потомка Матију Војсалића. Он је врло брзо успоставио контакте са Угрима, због чега је уследила интервенција Османлија, који су опсели његових шест градова. Угарски краљ је послао калочког надбискупа и војводу Стефана Баторија у помоћ опседнутом Војсалићу, који је ослобођен у јуну 1476, али његова даља судбина није позната.[28]

У време интензивирања османског притиска 1475. године измирила су се завађена браћа Владислав и Влатко Херцеговић. Помирење се догодило пре 17. августа, јер се тог дана у Венецији појављују двојица њихових посланика који су обавестили Синьорију да су се браћа измирила и постигла споразум о граду Висућу и другим спорним питањима. Посланици су тада тражили од Млечана да својим ауторитетом гарантују постигнути споразум. Међутим, Сенат је ово питање препустио

[25] Атанасовски 1979, 104.

[26] Атанасовски 1979, 105.

[27] Стефан је пре лета 1474. напустио Херцеговину, отишао султану Мехмеду II и примио ислам. На Порти је убрзо стекао знатан утицај, постао зет новог султана Бајазида II, беглербег Анадолије (1481) и касније велики везир: Thallóczy 1914, 217; Атанасовски 1979, 108, passim.

[28] Ћоровић 1940a, 600–601; Ћирковић 1954, 129; Ћирковић 1964a, 339–340; Атанасовски 1979, 108–109.

Колеђу, а пошто његови записници нису сачувани, нису познати детаљи споразума. Он је вероватно постигнут током јуна и јула, у време Владислављевог боравка у околини Дубровника.[29] У јулу наредне 1476. године браћа су заједно посетила Венецију, али детаљи њиховог боравка нису познати. Зна се да је том приликом Владиславу требало да буде уручен поклон у вредности између 100 и 150 дуката. Овом приликом, или можда нешто касније, Млечани су обећали помоћ око утврђивања Макарске.[30] Раније те године, херцег Владислав је неколико месеци боравио у Приморју, јер су га Дубровчани у фебруару помогли са 40 перпера, а у мају је био у околини, а можда и у самом граду. Том приликом му је исплаћен његов део трибута за Конавле. Колико се тачно Владислав Херцеговић задржао у Приморју није познато, али ни у августу још увек није био стигао на своје поседе у Славонији.[31]

Током 1477. године херцег Владислав се није појављивао на територији Дубровника, приход са Шипана исплаћен је његовом посланику, а трећина дохотка од Конавала берберину Марину. Крајем октобра 1478. године Владислав Херцеговић се поново налазио на дубровачкој територији, на Локруму. Тада је добио свој део Конавоског дохотка и поклон од 30 перпера. Нешто пре тога, почетком октобра, у близини Дубровника био је и његов син Балша, али му дубровачке власти нису дозволиле да уђе у град. Не зна се да ли се херцег Владислав до краја године непрекидно налазио у приморју, јер је и у децембру био на дубровачкој територији, на острву Дакси. У марту 1480. године Владислав је изгледа последњи пут боравио у Дубровнику.[32]

Сталну игру приближавања Венецији, краљу Ферантеу Арагонском или султану, херцег Влатко је играо све до краја своје управе у незнатним остацима раније простране Херцегове земље. Током 1477. године Влатко је опет пришао Турцима, али су се односи међу њима заоштрили већ у јесен наредне године, када су Османлије од њега тражиле да им преда преостале поседе. Он се тада обратио Млечанима, нудећи им своје поседе, али су га они у јануару 1479. године коначно одбили пошто су са

[29] И. Божић сматра да је до измирења дошло још 1474. године, али В. Атанасовски мисли да то што су браћа тражила да споразум гарантује млетачки Сенат, говори да је он био скоријег датума. Будући да се од јуна или јула до 17. августа могло бродом стићи из Новог, Дубровника или Котора до Венеције, споразум је могао бити склопљен и током истог лета: БОЖИЋ 1962, 123; АТАНАСОВСКИ 1979, 106.

[30] БОЖИЋ 1962, 123; АТАНАСОВСКИ 1979, 106.

[31] TADIĆ 1939, 136; БОЖИЋ 1962, 123; АТАНАСОВСКИ 1979, 106.

[32] *ПОВЕЉЕ И ПИСМА II*, 131–132; TADIĆ 1939, 136; АТАНАСОВСКИ 1979, 113.

султаном склопили мир.[33] У тренутку када је 1481. године Новом запретила опасност од Турака, херцегу Влатку помоћ су пружили напуљски владар и угарски краљ Матија. Подршка краља Ферантеа била је разумљива и очекивана, будући да је Влатко био ожењен његовом рођаком. С друге стране, херцег Влатко није успевао да са краљем Угарске оствари неку тешњу сарадњу. Вероватно је до њиховог приближавања дошло после 1479. године, када су Млечани коначно одбили Влаткову понуду да узму у заштиту остатке његових поседа. Не треба искључити ни утицај краља Ферантеа, будући да је он од децембра 1476. године био зет краља Матије, за кога се удала његова кћерка Беатриса.[34]

Не може се са сигурношћу утврдити када је угарска помоћ почела да пристиже херцегу Влатку. Забележено је да је једна група бродова крајем марта 1481. године била на путу ка Новом, али није јасно да ли се ради о војсци краља Матије или о најамницима које је ангажовао сам Влатко.[35] Иначе, те године припреман је шири фронт за напад на османске поседе на Балкану, јер су после после смрти султана Мехмеда II хришћани очекивали распламсавање борбе око престола. Краљ Матија је другу годину за редом послао своје трупе да нападну Смедерево и опустоше северну Србију, а угарска војска је на сличан начин продрла и у Босну. Међутим, прилике у Османском царству су се средиле, јер је султан Бајазит II релативно брзо учврстио свој положај. Херцег Влатко је у јуну упао у Босну, али је доживео тежак пораз.[36] Половином новембра 1481. године новопостављени херцеговачки санџак-бег Ајаз-паша кренуо је на Нови. У Дубровник је већ 8. новембра стигао посланик краља Матије, кнински бискуп Никола, а краљ Феранте је упутио две галије. Из Сења се очекавао долазак 1000 Угара и Хрвата, али су неповољни ветрови ометали транспорт војника. Ипак, њихов долазак у Дубровник средином децембра био је узалудан, будући да је у међувремену херцег Влатко капитулирао, а једино је угарска посада у тврђави на брду пружала отпор до 27. или 28. јануара 1482. године.[37] После предаје Новог,

[33] Божић 1962, 125–127; Атанасовски 1979, 112–113.

[34] Божић 1962, 127; Klaić II/3, 99–100; Атанасовски 1979, 131; Engel 2001a, 317; Рокаи 2002, 166–167.

[35] Атанасовски 1979, 131.

[36] Макушев 1874, 102–103; Ћоровић 1940a, 604; Атанасовски 1979, 132; *ИСН II*, 412, 433–434 (И. Божић, С. Ћирковић).

[37] Нови је пао између 7. и 13. децембра, када је херцег Влатко прешао преко дубровачке на османску територију. Касније се настанио са породицом на млетачком острву Рабу, на коме је умро 1489. године:

Угрима је на просторима средње Далмације остала још само Макарска, која је пала у османске руке најкасније 1492. или 1493. године, а могуће и читаву деценију раније.[38]

Херцег Владислав је и пре коначног пада последњег остатка некада велике очеве земље под османску власт своју судбину трајно везао за Угарску. Имајући у виду његове заслуге и верну службу угарској круни и њему лично, краљ Матија је повељом издатом у Загребу18. јануара 1481. године, уз сагласност краљице Беатрисе и угарских прелата и барона, херцегу Владиславу и његовим потомцима поклонио тврђаве „оба Калника“, у Крижевачкој и Моровић у Вуковској жупанији, заједно са варошима, поседима, селима и свим добрима, имањима и приходима која су припадала поменутим тврђавама. Ови поседи могли су се одузети херцегу и његовим наследницима и потомцима само уз одговарајућу надокнаду.[39] Нема много података о животу Владислава Херцеговића у Угарској, док се у дубровачким изворима последњи пут помиње 22. септембра 1488. године. Умро је пре 3. фебруара 1489. године.[40]

Херцега Владислава надживели су супруга Ана и син Петар Балша, који је у тренутку очеве смрти имао око тридесет година. Балша се у изворима први пут помиње у септембру 1461. године, а могао је бити рођен и неколико година раније, будући да се Владислав оженио 1455. године.[41] Још као дете, 1469. године, Балша је са породицом отишао у Угарску, односно Славонију. Он је као и отац лично писао ћириличке исправе, а знао је и латински.[42] Када се Владислав измирио са братом Влатком, Балша је остао на славонским поседима и од половине осамдесетих година 15. века започео своје самостално политичко иступање.[43] Као што је наведено, у октобру 1478. година Балша Херцеговић је боравио у околини Дубровника, али му није било дозвољено да уђе у сам град. После очеве смрти херцег Петар Балша је повремено слао изасланике у Дубровник по својих 48 дуката конавоског трибута, а у септембу 1497. године лично је дошао у град и задржао се у њему неколико месеци.

Божић 1952, 212–215; Тадић 1962, 134, 136, 143–144; Ћирковић 1964а, 340–341; Атанасовски 1979, 133–135, 139–140; Тошић 2008, 164–171.

[38] Šabanović 1959, 55, 161, 190.

[39] Thallóczy 1914, 441–442; Атанасовски 1979, 154.

[40] *Повеље и писма II*, 131–132; Божић 1962, 124, 127; Атанасовски 1979, 155.

[41] Ћоровић 1940а, 542, нап. 1; Ћирковић 1964а, 310; Ћирковић 1964б, 247; Атанасовски 1979, 156.

[42] Miklosich 1858, 502–503; *Повеље и писма II*, 200; Исаиловић–Фостиков 2013, 135, 137.

[43] Балша је са мајком Кира Аном 17. августа 1476. године у Калнику издао повељу грађанима и становницима њихове вароши Брезовица, којим им је гарантовао сва постојећа права и слободе, и обавезао се да њима и њиховој имовини неће чинити никакву штету: Thallóczy 1914, 440; Атанасовски 1979, 156.

Тада је регулисао и питање обраде својих поседа на Шипану, а успео је и да добије конавоски доходак за три године, 50 перпера на име трибута и још 30 перпера као поклон.[44]

О делатности херцега Балше Херцеговића у Угарској мало се зна, па чак ни то како се држао око борби за престо које су уследиле после смрти краља Матије 1490. године. Познато је да су одмах после смрти краља Матије, у јуну 1490. године тврђава Велики Калник, варош Брезовица и поседи Камечница, Грегорац, Перчинац, Љубешница, Ђуреновац, Крајчевац, Радашовац, Зељанац и Бошкоћ припали краљевом ванбрачном сину Јовану Корвину. Јовану Корвину је још 1484. године био дат Моровић, али је херцег Балша као надокнаду за њега добио Михољанце и Глоговницу у Крижевачкој жупанији.[45] *Balsa dux Sancti Sabe* се наводи као седми по реду на исправи којом су 63 племића Далмације, Хрватске и Славоније на челу са баном Ладиславом Егерваријем 7. марта 1492. године потврдила мировни споразум између краља Владислава и II и римско-немачког цара Максимилијана од претходне године, који је, између осталог, оснажио право Хабзбурга на угарски престо.[46]

Три године касније, 20. марта 1495, Балша Херцеговић је по краљевом налогу послат у Јајце да тамошњу посаду снабде животним намирницама. Херцег Балша је имао активнију улогу од краја октобра 1499. године, када се налазио на дубровачкој територији, у предвечерје рата Венеције и Угарске са Османским царством. Балша Херцеговић се тада припремао за пут у Цариград, али Дубровчани нису хтели да му дозволе да сврати у Дубровник већ су га одмах упутили у Требиње. Запажања херцега Петра Балше са путовања по Османском царству остала су посредно сачувана преко извештаја млетачког посланика на будимском двору Себастијана Ђустинијанија од 19. маја 1500. године. Херцег Балша је извештавао будимски двор да су хришћани под османском влашћу спремни да се подигну против Турака и да само чекају на покрет угарског краља.[47]

---

[44] MIKLOSICH 1858, 502–503, са погрешним датумом (1467, уместо 1497.); *ПОВЕЉЕ И ПИСМА II*, 200; АТАНАСОВСКИ 1979, 156–157.

[45] DL 19657; ŠIŠIĆ I, 291–292; CSÁNKI II, 272; THALLÓCZY 1914, 249, 251; АТАНАСОВСКИ 1979, 157.

[46] DF 287346; KLAIĆ II/3, 183; АТАНАСОВСКИ 1979, 157; ENGEL 2001a, 346–347; РОКАИ 2002, 176.

[47] МАКУШЕВ 1874, 254, 314–315; СТАНОЈЕВИЋ 1970, 21–22; АТАНАСОВСКИ 1979, 158. Марино Сануто је у својим дневницима забележио да је Балша дошао из Једрена, где је провео „велику недељу“, наводећи како султан, у страху од хришћанских сила, жели мир са Млечанима, а да хришћани, пре свега Босанци и Срби, желе победу Млечана: MARINO SANUTO I, 113.

У августу 1500. године помињу се Балшине војничке заслуге против Турака у одредима угарског краља код Каменграда, као и код Книна у фебруару наредне године.[48] Вероватно као награду за верну службу у тим ратним временима, у новембру 1500. године угарски краљ уступио је херцегу Петру Балши и његовом сину Владиславу опатију у месту Bela (сада Бијела, југоисточно од Дарувара у Славонији) заједно са тамошњом тврђавом и свим припадајућим поседима, као и замак Oporowcz.[49] Из других докумената видимо херцега Петра Балшу у типичној улози угарског властелина: овај Косача је учествовао у судским споровима због сукоба и инцидената који су се повремено дешавали на његовим поседима, али се и старао о успостављању панађура у месту Реке код Малог Калника.[50] Године 1504. он се заједно са Бернардином Франкопаном јавља као посредник у размирици између Варваре Франкопан и њеног мужа Фрање Бериславића.[51]

О животу Балше Херцеговића у Угарској драгоцене податке пружају извештаји млетачког изасланика из Краљевине током 1509. и 1510. године. Тада се, наиме, Венеција нашла у тешком положају, јер је против ње склопљена Камберијска лига, савез папе Јулија II, француског краља Луја XII, арагонског краља Фердинанда II и римско-немачког цара Максимилијана I.[52] Да би спречила угарско приступање савезу, Венеција је у Будим упутила способног Петра Пасквалига, који је своју мисију успешно окончао. Пасквалиго се од касне јесени 1509. до априла 1510. године задржао у Загребу, где се крајем децембра састао са Балшом Херцеговићем. Из његовог извештаја сазнаје се да је херцег Балша био спреман да са одредом од 500 коњаника ступи у млетачку службу уз новчану надокнаду. Договор је изгледа био постигнут, али су Млечани одустали у последњем тренутку, због чега је Балша управо преко Пасквалига затражио да му се надокнади 500 дуката које је потрошио за мобилизацију људства. Од те суме тражио је да се 100 дуката исплати његовом сину Владиславу који је у то време боравио у Венецији. Балша је од Синьорије тражио и да његовог сина уведе у посед једне куће, коју су, по њему, противзаконито присвојили Влаткови потомци. Балша је млетачког посланика обавестио да је он и даље спреман да ступи у

[48] MARINO SANUTO I, 142, 250–251; АТАНАСОВСКИ 1979, 157.

[49] Тачније, ови поседи су уступљени *Ladislao filio illustris Petri ducis sancti Sabbe*, али је Владислав II 16. новембра 1500. године из Бача наложио „provisori curie castri nostri Jaycza“ Илији Бошњаку de Bwsyncz да их преда херцегу Петру и његовом сину: THALLÓCZY 1915, 148;

[50] THALLÓCZY 1914, 445; STIPIŠIĆ–ŠAMŠALOVIĆ 1961, 473–474, 502; АТАНАСОВСКИ 1979, 157.

[51] THALLÓCZY–BARABAS, 254; АТАНАСОВСКИ 1979, 157.

[52] KLAIĆ II/3, 237–239; СТАНОЈЕВИЋ 1970, 34.

њихову службу, само да му на време јаве, али и да унапред пошаљу потребна новчана средства. Херцег Балша је стање у Угарској описао као врло лоше, при том није мимоишао ни самог краља. Обавештавао је на крају Пасквалига да је босански паша, „suo barba“, отишао у Цариград, мада, колико се зна, Ахмет-паша никада није био босански намесник. Уколико се овај навод заиста односи на Ахмет-пашу, онда би то значило да су стриц и синовац остали у контакту.[53] Два дана касније, 29. децембра 1509. године, Балша је из Глоговнице код Крижеваца обавештавао Пасквалига о кретању угарског краља. Том приликом му је послао и вино на поклон.[54]

Поставља се питање у каквим је односима Балша Херцеговић тада био са угарским краљем Владиславом II, с обзиром да млетачког посланика обавештавао о краљевом кретању, а да 9. марта 1510. године из Калиника писао Млечанима како могу рачунати на њега, али да му најпре морају исплатити 500 дуката. Током лета исте године херцег Балша је заједно са Пасквалигом боравио на угарском двору, али је одбио предлог да иде код Ахмет-паше као посредник између Венеције и Османског царства, уверавајући Млечане да је његов стриц њихов велики пријатељ.[55]

Изгледа да је Балша Херцеговић једно време заиста био у млетачкој служби, што и не треба да чуди с обзиром да су Млечани Косачама још од раније доделили статус својих племића. Херцег Петар Балша је такође 22. јуна 1498. године примљен у редове млетачког патрицијата. Балша је, према сведочењу Паквалига, наводно говорио да му је више стало до млетачког племства него до угарског краља. Он је, додуше, за Венецију био и родбински везан, јер је његова супруга била кћи Франческа Квиринија, припадника угледне и утицајне млетачке фамилије.[56] Као време женидбе овог Косаче венецијанском патрицијком у изворима се помињу 1483. и 1492. година. Међутим, како се зна да је херцег Балша 1506. године женио сина, онда је година први термин вероватнији.[57]

Према сачуваним изворима може се закључити да су херцег Петар Балша и његов син Владислав ступали повремено у млетачку службу између 1509. и 1514.

[53] Поменуту кућу у Венецији Сенат је поклонио херцегу Стефану, а пошто је после његове смрти она постала власништво његовог оца Владислава, Балша је сматрао да она припада њему као Владислављевом наследнику: LJUBIĆ 1876, 113–114; THALLÓCZY 1914, 251–252; АТАНАСОВСКИ 1979, 159–160.

[54] THALLÓCZY 1914, 253, n. 1; АТАНАСОВСКИ 1979, 160.

[55] LJUBIĆ 1876, 118, 122; THALLÓCZY 1914, 253; АТАНАСОВСКИ 1979, 160.

[56] LJUBIĆ 1876, 114; THALLÓCZY 1914, 254; АТАНАСОВСКИ 1979, 160–161.

[57] АТАНАСОВСКИ 1979, 161, нап. 44.

године. У априлу 1509. године помиње се Косача „di nation hongaro“, који је дошао на границу Истре са 400 лаких коњаника и коме је Синьорија исплатила непознату суму новца. У августу наредне године, у Венецију су из Истре стигле вести да је „Carzego“ био на угарском двору да би присуствовао заседању сабора. На заседању овог сабора изнет је предлог да се освоји Далмација, а за капетана краљевске војске изабран је „il fiol fo dil ducha Stefano“. „Hercech“ се у септембру 1510. године налазио у Крањској и Истри.[58] Херцег Балша је поново у јулу 1511. године, заједно са једним од синова, изразио жељу да служи Венецији. У јануару 1513. године такву жељу изнео је и Балшин син Владислав, који је обећао да ће о свом трошку довести најбоље од „хрватских витезова“ у Истру. Његова понуда је прихваћена и он је, заједно са 60 лаких коњаника, узет у млетачку службу.[59] У априлу исте године Владислав се налазио у Истри са 14 коњаника, правдајући се да угарски краљ није желео да му дозволи пролаз са већим бројем војника. У јулу 1513. године Владислав Косача се ипак са 60 свих коњаника налазио у Фурланији, у којој се помиње и у октобру исте године. У јуну 1514. године пребачен је у Падову, а наредног месеца био је пописан међу млетачким најамницима.[60] Владислав није дуго остао у млетачкој служби, будући да је исте године поменут као препозит цркве Свете Богородице у Глоговници, када је продао виноград на Цирковој Горици Томку, сину Марка из Свете Јелене Корушке за 5 флорина.[61]

О последњим годинама живота херцега Балше Херцеговића мало се зна. Крајем септембра 1509. године двојица његових посланика подигли су у Дубровнику конавоски доходак за претходне две године у износу од 96 дуката, а концем наредне 1510. његов изасланик подиже 48 дуката конаовског трибута и 10 дуката од прихода са Шипана. У октобру 1511. године херцегови посланици су у Дубровнику поново подигли двогодишњи конавоски трибут. Док је 1509. своје изасланике у Дубровник слао из Малог Калника, две године касније херцег Балша је то учинио из Глоговнице.[62] Последњи изасланик кога је херцег Балша упутио у Дубровник боравио је у овом граду током децембра 1513. године. Већ у октобру 1515. године трибут се исплаћује његовим синовима Матији и Владиславу. Посланик Балшиних синова дошао је са писмом датираним у Малом Калнику 13. септембра 1515. године, што би значило да је тада

[58] MARINO SANUTO II, 40, 72, 162–163, 207; THALLÓCZY 1914, 253, нап. 3; АТАНАСОВСКИ 1979, 160.

[59] LJUBIĆ 1876, 126; АТАНАСОВСКИ 1979, 160.

[60] АТАНАСОВСКИ 1979, 160.

[61] LASZOWSKI 1906, 27–28; WERTNER 1906, 248; THALLÓCZY 1914, 254; АТАНАСОВСКИ 1979, 160.

[62] ИСАИЛОВИЋ–ФОСТИКОВ 2013, 135; АТАНАСОВСКИ 1979, 161.

херцег Петар Балша већ био покојни. Том приликом трибут је Матији и Владиславу исплаћен за две претходне и наредну годину. Балша Херцеговић је, дакле, умро између децембра 1513. и октобра 1515. године.[63]

Херцег Балша је углавном живео у Малом Калнику, који је био у породичном поседу још од 1469. године (заједно са Великом Калником до 1490). Имена његових и изасланика његовог оца који су ишли у Дубровник по конавоски доходак и приходе са других имања, као и имена њихових људи која се срећу у другим изворима, упућују на закључак да су у службу Косача у Угарској ступале личности из различитих средина. Изгледа да се око њих окупљала поједина властела која је избегла са подручја Херцегове земље, али је међу фамилијарима и службеницима угарских Херцеговића било и доста оних са подручја Славоније и Хрватске. О поседима херцега Балше и броју становника на њима почетком 16. века податке пружају сачувани пописи и обрачуни пореза. Тако је херцег од Светог Саве на поседу Мали Калник 1507. године имао 30 пореских димова (домаћинстава), док је тај број 1513. повећан на 37. У пописним књигама за ту годину наведено је да херцег има 23 домаћинства на поседу Планина у Загребачкој жупанији, 31 домаћинство у Колцу (данашњи Ткалец између Врбовца и Крижевца) и 20 кућа у Глоговници. Године 1512. Глоговница није пописана као Балшин посед, али је забележено да поседује 70 домаћинстава у Светом Ивану, који одговара поседу Глоговница Свети Иван источно од Крижевца. Поред тога, исте године уписано је да поседује шест домаћинстава у Јалшовцу код Копривнице. Број домова на поседу Планина у Загребачкој жупанији се смањивао, тако да је 1509. износио 19, а 1513. године свега 13. Године 1513. на поседима Петра Балше у Славонији била су пописана 264 домаћинства, и то: у Крижевачкој жупанији у котару Петра Зебеноја 43 куће, које су била дужна да плате 25 и по форинти и 30 денара, у котару Петра Финтића 189, обавезане са 113 форинти и 40 денара пореза, те 16 домова у котару Петра Лацковића, који су дуговали 9 и по форинти и 10 денара. За ове поседе укупно је обрачунато 158 форинти и 40 денара пореза, а били су ослобођени плаћања краљевског пореза.[64]

Херцег Балша Косача оставио је иза себе два сина – Матију и Владислава, о којем је већ било речи. Изгледа да је сина Матију Балша оженио 1506. године Јеленом, кћерком Стефана Јакшића. Матија је са Јеленом имао сина Николу и кћерку чије нам

[63] Диниħ 1935, 242–243; Атанасовски 1979, 161.

[64] Klaić IV, 106; Adamček–Kampuš, 18, 25, 26, 48, 51, 57, 60; Petrić 2010, 342.

име није сачувано.[65] Матија је умро млад, пре октобра 1521. године, јер се тада у Дубровнику појављује гласник Јелене и Николе.[66] Још пре тога Владислав се губи из политичког живота, јер је започео црквену каријеру 1514. године. Изасланици Јелене и Николе у Дубровнику подижу новац на име трибута, конаовског дохотка и прихода са поседа у Конавлима у јулу 1523, 1525, 1528, 1530. и 1533. године.[67]

Матија Херцеговић[68] држао је 1517. године у Малом Калнику 28 домаћинстава, да би се тај број 1520. године смањио на 25, с тим што је пописано и шест осиромашених домова. Последњи пут Херцеговићи се као власници Малог Калиника помињу 1533. године, када су за порез морали да плате 18 форинти. Пошто је херцег Матија умро млад, најкасније до октобра 1521. године, може се закључити да су поседи 1533. године били у власништву његовог сина Николе. Околност да се тада Херцеговићи последњи пут помињу као власници Малог Калиника, не значи и да они нису били његови поседници већ од тог тренутка.[69]

На основу сачуваних извора може се да закључити да су Херцеговићи у Славонији поседовали Велики и Мали Калиник са припадајућим властелинствима, а једно време и имања уз реку Глоговницу. Некадашњи темпларски посед Глоговницу, односно Свети Иван, Херцеговићи су поседовали од 1507. до 1517, али се за 1509. и 1517. то може закључити посредно, јер се помињу као власници Планине у Загребачкој жупанији, што је највероватније исто. Поседовање Глоговнице Светог Ивана може се поуздано утврдити само за 1513. годину, што је вероватно био закуп, као што је након тога овај посед Петар Бериславић 1516. године дао у закуп Емерику Брадачу.[70] На који начин су Херцеговићи држали Глоговницу Блажене Девице, није баш потпуно јасно, али Х. Петрић сматра да је то била нека врста односа са загребачким бискупом, који се као њен власник наводи пре и после Херцецеговића. Исти аутор закључује да је у вези са тим и титула препозита коју је „Балша“ носио у време док је држао Глоговницу.

[65] Диниħ 1935, 242, нап. 19; Атанасовски 1979, 161.

[66] Ивиħ 1929, 28; Атанасовски 1979, 162.

[67] Атанасовски 1979, 162.

[68] Petrić 2010, 342, наводи га као Балшу, иако је већ наведено да је Балша умро између између децембра 1513. и октобра 1515. године, тако да је у то време поседе држао његов син Матија. Поменути аутор потомке херцега Владислава у Славонији назива Балше.

[69] Adamček–Kampuš, 72–74, 76, 92, 120, 133; Атанасовски 1979, 162; Petrić 2010, 342.

[70] Stipišić–Šamšalović, 553, br. 4183.

Раније је већ речено да је Балшин син Владислав био препозит ове цркве и да се 1514. године јавља у документима у вези са продајом винограда.[71]

Мохачка битка и династичке борбе у Угарској донеле су неприлике Херцеговићима који су подржали Јована Запољу. Краљ Фердинанд је донацијом издатом 23. новембра 1527. године у Острогону имања Михољанец и Глоговницу поклонио Стефану Штиљановићу, који се крајем 15. века преселио из Паштровића у Срем. Ова имања су пре тога била продата Петру Мрзинском.[72] Као што је поменуто, Балшини потомци се у Малом Калнику последњи пут помињу 1533. године, а тај посед је краљ Фердинанд 29. јуна 1537. године даровао Људевиту Пакрачком. Како се наводи у даровници, посед је раније био власништво неверног Николе Балше (*Nicolai Balsa Rasciani*) који је пришао Јовану Запољи. Исти тај посед је краљ Фердинанд је заједно са трговиштем даровао капетану својих бродара Андрији Тарноцију и његовом брату Николи 24. маја 1551. године. Наводећи Николу Херцеговића као ранијег поседника, краљ у овој повељи говори о њему као покојнику без наследника, али он је био жив у Ердељу све до почетка шездесетих година и иза себе је оставио троје деце.[73] Њихови потомци могу се пратити у Ердељу све до 1605. године.[74]

[71] LASZOWSKI 1905, 27–28; WERTNER 1906, 248; THALLÓCZY 1914, 254.

[72] ИВИЋ 1929, 84–85

[73] BOJNIČIĆ 1905, 255–256; BOJNIČIĆ 1906, 23; АТАНАСОВСКИ 1979, 163; PETRIĆ 2010, 343.

[74] АТАНАСОВСКИ 1979, 163–165. Излагање историје породице након треће деценије 16. века излази из хронолошких оквира овог рада.

17. ЗАКЉУЧАК

Средњовековна Угарска краљевина је као велика и моћна држава имала веома значајан утицај на своје суседе. Она је, нарочито током периодâ политичке и војне експанзије и економског успона, наметала своју непосредну или врховну власт околним земљама и народима, увлачила их у своју интересну, али и цивилизацијску сферу. То у великој мери важи и за земље и народе југоисточне Европе, односно Балканског полуострва, који су током средњег века у различитом степену дошли под утицај Угарске. Интензитет и трајност односа Угарске краљевине са овим земљама током средњег века одражавао се и на присуство људи из поменутих држава у Угарској, у којој су се нашли и многи припадници тамошњих династија. Предмет истраживања у овом раду били су чланови династија из земаља југоисточне Европе, односно са Балканског полуострва (српске земље, Византија, Бугарска, Османско царство) који су током средњег века, односно у периоду од 12. века до 1526. године, боравили у Угарској краљевини и били укључени у њен државно-правни систем. Њихов положај у средњовековној Угарској разликовао се у зависности од времена и околности у којима су дошли у ову земљу (брачне и породичне везе међу династијама, избегли чланови владарских породица који су нашли уточиште у Угарској, владари суседних држава који су као вазали угарских краљева добијали поседе на територији Краљевине). Циљ нам је био да на основу свих расположивих података у историјским изворима покушамо да сагледамо положај чланова династија из земаља југоисточне Европе у правном и политичком систему Угарске краљевине, њихове поседе, улогу које су ове личности имале у односима Угарске са земљама из којих су потицале, и, коначно, да на тај начин боље осветлимо и политику угарских владара према њиховим југоисточним суседима у периоду од 12. до првих деценија 16. века.

Улога коју је палатин и бан Белош играо у угарској историји 12. столећа чини да он по значају превазилази све друге личности са простора југоисточне Европе присутне у Угарској, не само у том периоду, него током средњег века уопште. Син

српског великог жупана Уроша I је заједно са сестром краљицом Јеленом имао великог удела у управљању угарском државом, нарочито за време малолетства свог сестрића, краља Гезе II. Као личност која је водила угарску политику, или битно утицала на њу, Белош је дао велики допринос угарским односима са Византијом, Светим римским царством, руским земљама, Пољском. Белош се истакао и као војсковођа, ратујући против Немаца, Руса и Византинаца, али и као државник и дипломата, стварајући савезе са поменутим државама, према обичајима средњег века ојачане брачним и родбинским везама. Као угарски палатин и бан, али и брат српских великих жупана Уроша II и Десе, Белош је додатно везивао српску државу за Угарску, ширећи и учвршћујући подршку коју су Угри давали српским настојањима за ослобађањем од византијског суверенитета. Таква политика свој врхунац је доживела уласком Србије у велики европски савез против Византије и њених савезника 1149. године, чиме је српска држава као никада до тада изашла на велику међународну политичку сцену. Међутим, премоћ коју је Ромејско царство под Манојлом Комнином још увек показивало у југоисточној Европи и Подунављу привремено је онемогућила остваривање и српских и угарских планова и амбиција. Активно се укључујући у породични раздор између својих сестрића и подржавајући Стефана IV против Гезе II, Белош је на крају постао протагониста византијске политике према Угарској. У том контексту највероватније треба тумачити и његов краткотрајни долазак на српски престо 1162. године, и брзи повратак у Угарску у покушају да помогне своме сестрићу и штићенику. Међутим, снажан отпор коју су угарско племство, Црква и друштво пружали провизантијској политици Ладислава II и Стефана IV брзо и јасно су показали неостваривост амбиција Манојла Комнина да потчини панонску краљевину, упркос великог труда и војног и материјалног ангажовања. Тиме је и бан Белош коначно изгубио сваки политички утицај у Угарској, иако је наставио да живи у овој земљи до смрти у другој половини 12. века. Белошеви потомци имали су истакнуту улогу међу славонским племством током друге половине 13. столећа, а спомен на његову улогу у угарском друштву, не само као истакнутог државника и војсковође, већ и као штедрог ктитора, сачувао се до данас у имену сремског места Баноштора.

За разлику од палатина и бана Белоша, који је неко време водио Угарску, а знатно дуже битно утицао на обликовање њене политике, његов савременик босански бан Борић је у Угарској краљевини имао неупоредиво скромнију улогу. Мало поузданих вести у историјским изворима утицало је на то да се у историографији различито, често сасвим опречно тумаче малобројни изворни подаци о босанском бану

Борићу, и тако стварају међусобно супротстављене представе не само о историјској улози ове личности, већ и о положају босанске државе средином 12. столећа. Извесно је, ипак, да је у то време Угарска већ увелико настојала да наметне свој суверенитет Босни, што ће остати константа угарско-босанских односа до средине 15. столећа и пропасти средњовековне босанске државе. Бан Борић је током своје владавине деловао као веран угарски вазал и савезник, учествујући у ратовима против Византије и њених штићеника. Како се укључио и у династичке борбе у Угарској, подржавајући губитничку струју Стефана IV, његов одлазак са историјске сцене различито је тумачен. Бан Борић имао је поседе у Пожешкој жупанији у средњој Славонији, а иза њега је у Угарској остало бројно и разгранато потомство. Од „рода Борића бана" потичу славонске властеоске породице Бериславићи Грабарски, Подвршки и Цернички. Било да је Борић избегао из Босне пред Византинцима, или био отеран са власти од Стефана III, ова имања су омогућила егзистенцију и статус његовој породици у времену које је следило. Вести о Борићевим потомцима и њиховим поседима коришћене су за решавање питања банове постојбине, али и за одређивање животне доби у којој је дошао на власт у Босни, и могућег времена његове смрти. Ова питања су такође у историографији добијала потпуно различите одговоре.

Од краја 12. века Босна поново долази под угарску врховну власт. Од тога времена, па све до своје пропасти почетком друге половине 15. столећа, босанска држава је оптуживана као легло патаренске јереси. Такве оптужбе су ишле на руку угарским претензијама према овој земљи, па су током наредна два и по века све акције угарских краљева према Босни добијале легитимитет крсташког похода против јеретика и духовну и политичку потпору папства. Међутим, угарски притисак на Босну, који је кулминирао током прве половине 13. века, није на крају успео да сломи самосталност ове земље. С друге стране, хетеродоксија је своје чврсто упориште у Босни током прве половине 13. столећа великим делом стекла, и касније га одржала, управо као вид отпора угарској католичкој експанзији. Босански владари, почев од Кулина крајем 12. и почетком 13. века, преко Матеје Нинослава и његових наследника, морали су да се приклањају папству и угарској круни, али су такође користили сваку прилику да ојачају своју самосталност. На тај начин се створила ситуација у којој су вековима права угарских краљева на Босну била формално неспорна, али у којој је фактички утицај угарских владара у тој земљи зависио од њихове реалне могућности да га тамо наметну, углавном силом. Угарски краљеви су такође користили и раздоре и супарништва у босанској владарској породици, привлачећи на своју страну чланове

династије, првенствено оне који су добијали на управу поједине делове босанске државе. Босански владари и чланови њихових породица стицали су поседе у Угарској краљевини, али оскудност сачуваних историјских извора често нас оставља у дилеми не само о њиховом обиму, него и о начину на који су припадници династије Котроманића до њих дошли. Извесно је да су угарски краљеви даривали своје босанске вазале и чланове њихових породица имањима у Угарској, махом у Славонији и Срему, мада су они до њих могли доћи и породичним везама са тамошном властелом или путем купопродаје. Тако је Пријезда I, још током владавине свог рођака Матеје Нинослава имао одређене имовинско-правне везе у Вуковској жупанији, а донација краља Беле IV, којом га је наградио поседима у Славонији, учинила је босанског владара угарским великашем и чврсто везала њега и његове синове за Угарску краљевину.

Породичне и брачне везе царице Маргарите проистекле су из политичких потреба, прво њеног оца, а потом ње и њених синова. Маргарита је већ својим пореклом, преко оца и мајке, била везана за три средине: угарску, византијску и француско-крсташку. Такво порекло несумњиво јој је помогло да се снађе у драматичним временима прекомпоновања политичке слике југозападне Европе након Четвртог крсташког рата. Угарска принцеза, која је врло млада постала византијска царица и као таква искусила несрећу династичких сукоба, управљала је затим латинском, крсташком државом на грчком тлу. Њеном пропашћу, Маргарита се вратила у отаџбину, и после више од 35 година преузела управу над поседима који су јој били додељени као мираз. Маргарита се удајом за Бонифација Монфератског вратила у католичку веру, али је и даље наставила да влада претежно православним поданицима, како у Солунској краљевини, тако и у Сремском дукату. Иако је имала пет синова из три брака, од тога једног несуђеног цара и једног формалног краља, Маргаритину лозу по мушкој линији наставио је једино њен син Бела од Сентомера, господар Тебе. Политичке потребе и већ постојеће везе учиниле су да и Маргаритини потомци који су отишли у Угарску остану повезани са Француском и Латинским царством. Тако се Калојан Анђео, син византијског цара Исака II, оженио сестричином угарске краљице и француских царева из Цариграда, а његова кћи удала за угледног барона Латинског царства.

Сремски дукат којим је, као својим некадашњим миразом, управљала бивша византијска царица Маргарита, а потом њени синови Виљем од Сентомера и Јован Анђео, представљао је једну врсту породичне апанаже ове гране владајуће угарске

династије Арпада. Сестра двојице угарских краљева и њени синови су из истих разлога добијали и друге поседе у јужној Угарској, у Сремској, Ковинској, Крашовској и Бачкој жупанији, као и функције жупана пограничних жупанија (Ковинске, Тамишке и Бачке) са њима припадајућим приходима. Иако је правни статус њихових области био различит, обједињавање различитих територија, поседа и функција у рукама блиских краљевих рођака имало је за циљ како обезбеђивање њиховог издржавања, тако и ефикаснију одбрану јужних угарских граница. Смрћу Маргаритиних синова угасио се њен Сремски дукат, али је још деценијама опстала пракса да се ова територија у Посавинини и Подунављу уступа члановима краљевске породице.

Лишен српског престола услед личне незгоде и, чини се, вештине свог млађег брата да искористи насталу кризу у земљи, Стефан Драгутин се до краја живота није одрицао круне и својих легитимних права. Породичне, брачне и политичке везе са Угарском омогућиле су му да прошири територију и учврсти свој положај „сремског краља“. Штавише, изумирање династије Арпада пружило је Драгутину прилику да покуша да својим синовима обезбеди и српски и угарски престо. Међутим, Стефан Драгутин није располагао довољним снагама и ресурсима да би могао успешно водити рат на две стране, у две државе. Није стога чудно што је он и у рату за угарско, и у борби за српско наслеђе на крају претрпео пораз, успевши, додуше, да сачува своју државу. Ипак, прави резултат пораза који је доживела амбициозна Драгутинова политика показао се тек после његове смрти, када је у року од једне деценије „сремска“ држава краља Стефана престала да постоји. Треба приметити, као што је, уосталом, већ истакнуто у историографији, да је истовремена политичка улога краља Стефана Драгутина и у Угарској и у Српској краљевини резултирала тешњим повезивањем подунавских и посавских крајева са српском државом. Томе је, међутим, у пресудној мери допринео успех потоњих српских владара, почев од Уроша II Милутина, преко Стефана Уроша III Дечанског до Стефана Душана, који су током вишедеценијских сукоба са моћним анжујским краљевима Карлом I Робертом и Лајошем I успели да сачувају највећи део некадашњих угарских поседа у Посавини и Подунављу, стечених у време краља Драгутина.

Слабљење краљевске власти у Угарској крајем 13. столећа и успон олигарха угрозили су домаћу босанску династију Котроманића више него раније угарске аспирације, пошто су Шубићи Брибирски успели да привремено успоставе своју власт у Босни. Један од најзначајнијих босанских владара, бан Стјепан II Котроманић започео је своју владавину у сенци Шубића, али је слом њихове моћи као резултат

стварања нове анжујске монархије у Угарској омогућио младом босанском бану да учврсти власт у својој земљи. Један од главних разлога банове успешне државничке делатности лежао је и у његовом односу према угарској круни. Стјепан II је као лојалан вазал током читаве владавине уживао подршку моћних анжујских краљева Карла I Роберта и Лајоша I Великог, што му је омогућило да јача своју власт у Босни и шири њене границе на суседне земље и области (Доње Крајеве, Крајину између Неретве и Цетине, Усору и Соли, Хумску земљу). У исто време са спољнополитичким успесима, под влашћу бана Стјепана II дешавају се и крупне унутрашње друштвено-економске промене у босанској држави. Чврста оријентација бана Стјепана према анжујском двору била је корисна за босанског владара и његову земљу, али се и политика Карла Роберта и Лајоша I према Босни разликовала од оне коју су спроводили њихови претходници на угарском трону. Заокупљени амбициозним подухватом изградње нове анжујске монархије у Угарској, владари ове земље водили су прагматичну политику према Босни, подржавајући свог босанског вазала. Пред крај владавине Карла Роберта бан Стјепан II Котроманић још чвршће је везан за угарску круну, тако што је укључен у управну и феудалну хијерахију Угарске као жупан две жупаније – Толна и Фејер. Иако је током првих година владавине Лајоша I и угарско-млетачког ратовања у Далмацији оданост Стјепана II угарској круни била доведена у питање, ова епизода ипак није пореметила банов положај у Угарској. Штавише, брак између банове кћери Јелисавете и краља Лајоша, остварен свега неколико месеци пре смрти Стјепана II Котроманића у другој половини 1353. године, представљао је круну његових дотадашњих односа са Анжујцима на угарском престолу. Међутим, смрт је онемогућила способног бана да искористи нову улогу таста моћног угарског владара, а каснији развој догађаја је показао да босанска принцеза на престолу Угарске није могла јаче да веже своју отаџбину за своју нову домовину. Напротив, блиски рођак Твртко I постаће краљици Јелисавети један од највећих непријатеља у последњим годинама живота.

Босна се после краткотрајног, блиставог успона под краљем Твртком I, крајем 14. века поново нашла у великој зависности од Угарске. Твртко је започео своју владавину под тешким теретом обавеза према краљу Лајошу I, али су му потоњи успон Босне и прилике у Угарској после Лајошеве смрти омогућили да значајно прошири своју државу на рачун ове краљевине. Међутим, као што је учвршћивање османског утицаја у Србији после Косовске битке дефинитивно означило крај Твртковe „српске“ политике, тако је победа Жигмунда Луксембуршког у Угарској, иако још увек

недовољно сигурна, показала нереалност босанских амбиција на западу, у Хрватској и Далмацији. Краљ Жигмунд Луксембуршки је после неколико година борбе успео не само да поврати угарски утицај у Босни, већ и да му у тој земљи, макар само од једног дела политичких чинилаца, буде признато право на босанску круну. Краљ Стефан Дабиша је, заузврат, као некада бан Стјепан II, био почашћен положајем жупана Шомођске жупаније. Међутим, док је крајем 14. столећа изгледало да је Луксембуржанин у Босни постигао оно што није пошло за руком ни Арпадовцима ни Анжујцима, почетак наредног столећа показаће нереалност оваквих амбиција краља Угарске.

Прве деценије 15. века означавају период најинтензивнијих настојања краља Жигмунда Луксембуршког да номиналну угарску власт над Босном претвори у фактичку, и да лично понесе круну Босанског краљевства. У том циљу угарски владар је више пута организовао војне експедиције у Босну, повремено се сурово обрачунавајући са тамошњим противницима. Међутим, за разлику од сличних настојања својих предходника, који су се у босанским гудурама суочавали са отпором домаћих владара, племства и „јеретичких“ црквених структура, амбициозни краљ Угарске је у Босни поред њих наишао на много опаснијег противника – Османлије. Доласком и потоњим учвршћивањем Турака у Босни озбиљно је била подривена Жигмундова политика стварања система вазалних држава на јужним угарским границама као тампон-зоне према Османском царству. Зато је историја босанске државе током 15. столећа, обележена успоном моћних обласних господара и опадањем краљевске власти уз династичке сукобе и смене на престолу, у великој мери заправо била угарско-османско одмеравање снага. У том смислу су играли улогу и чланови династије Котроманића, краљеви Стефан Остоја и Твртко II Твртковић и Остојини синови Радивој Остојић и Стефан Томаш, који су се за остварење својих владарских амбиција обраћали угарском двору или Порти, и које су та два центра моћи радо користили за постизање сопствених циљева у Босни. У време када су били у милости угарског двора, босански владари и претенденти, али и обласни господари попут Хрвоја Вукчића, стицали су поседе и положаје у Угарској, и потом их губили када би се окренули против свога сизерена. Неки су, међутим, до поседа у Угарској стизали и путем женидбених и породичних веза, као што је то био случај са Радивојем Остојићем.

Односи босанских краљева са Угарском током последњих деценија постојања босанске државе били су такође комплексни. Заокупљен унутрашњим политичким

приликама у Босни и односима са Стефаном Вукчићем Косачом, те загледан према градовима и поседима у најближем суседству, како на истоку, тако и на западу, краљ Стефан Томаш није имао намеру да испуњава обавезе које је према угарској круни и Јовану Хуњадију преузео по ступању на трон. Осим тога, утицај Турака у Босни све време је био велики. Тако босански владар и његове војне снаге нису узеле учешћа у угарским крсташким походима код Варне и на Косову. Ипак, када је то било корисно, као у сукобу са српским деспотом око Сребрнице, босански краљ настојао је да обезбеди помоћ и подршку и Рима и Будима. Притиснути све јачим и очигледнијим османским притиском, али и сопственим нереалним амбицијама, Стефан Томаш и његов син Стефан Томашевић активно се укључују у политику Матије Корвина према остацима српске државе 1458/1459. године. Потпуни неуспех смедеревске епизоде привремено је заоштрио односе босанског и угарског двора и лишио последњег српског деспота и босанског краља поседа добијених у Угарској. Настојања Стефана Томашевића, који је, као и његов отац, био чврсто одан католичанству, да се ослонцем на папство и Угарску одупре османском освајању Босне и обнови јединство босанске државе показала су се немогућим. С друге стране, иако није успео да одбрани Босну од Турака, краљ Матија Корвин је војним акцијама у овој земљи постигао да се њена знатна подручја нађу под непосредном угарском влашћу. Угарски владар је поново имао краља Босне као свог вазала, додуше из редова сопствених магната, а све до предвечерја слома саме Краљевине на Мохачу, северни босански крајеви, организовани као бановине, представљали су значајан део јужног одбрамбеног појаса Угарске.

Андрејаш и Дмитар Краљевић припадали су оној групи српских обласних господара који су међу првима осетили неумољиву моћ и притисак Османлија. Истовремено, њихова земља лежала је довољно далеко од Угарске и њене експанзионистичке политике према јужним и југоисточним суседима, која је доприносила да владари Босне, Србије, Бугарске и Влашке често ову краљевину доживљавају пре као непријатеља, него као савезника против Турака. Зато није случајно што су синови краља Вукашина били први који су потражили уточиште у Угарској, држави наизглед довољно моћној да победи турског освајача. Међутим, пораз код Никопоља показао је другачију реалност. Док се Андрејашу губи траг убрзо по доласку у Угарску, што чини вероватним претпоставку о његовој погибији у сукобу са Турцима, Дмитар је још 15 година био у служби угарског краља, налазећи се на високом и одговорном положају зарандског жупана и кастелана Вилагошвара. Иако га

ретки и фрагментарни извори из тог, последњег периода његовог живота приказују у улози типичној за угарског великаша, ми ипак не знамо како се овај српски принц снашао и осећао у средини која му је морала бити страна. Одсуство сведочанства о његовим земљопоседима барем посредно указује да они нису били велики, односно да их је Дмитар уживао кратко. Овакав закључак се чини оправданим, тим пре што се Вукашинов син у Угарској у прво време изгледа превасходно издржавао од дубровачког трибута који му је уступио краљ Жигмунд. Можда би то пре указивало на Дмитрову наду да ће се брзо вратити на своју очевину, него на одуговлачење угарског владара да на уобичајени начин награди свог високородног службеника.

Бежећи од Османлија, последњи представници бугарске царске династије Шишмановаца, браћа од стричева Константин и Фружин дошли су у краљевину која је само још неколико деценија раније представљала главну претњу њиховој земљи. Ипак, и поред великог труда и упорне борбе коју су до смрти водили са ослонцем на Угарску, бугарски царевићи нису успели да ослободе своје државе и поврате наслеђену власт. Судбина Фружинових потомака у Угарској вероватно је остала у тами, и они, ако их је и било у овој земљи током друге половине 15. и 16. века, нису више играли никакву улогу у угарско-османским односима. Ипак, још и током првих деценија 16. столећа угарски краљеви и султани знали су да је Бугарска „terra cesaris Sysman“.[1]

Обележен још од детињства неуспелим покушајем оца да се домогне власти, Савџијев син Мурат је деценијама настојао да оствари очеву замисао. Вођен амбицијом, слепи принц је потпору за свој план тражио на широком простору од Мале Азије до Панонске низије, код Тимура, Стефана Лазаревића и Жигмунда Луксембуршког. Иако су османски непријатељи радо користили слепог претендента и његовог сина Давуда у покушају дестабилизације османске државе, амбиције „Сауџевића“ биле су неостваривe. И поред свих искушења и суровости међусобних сукоба, на власти у Османском царству ипак су опстали Бајазитови потомци. Аутсајдери који се ослањају на стране силе, посебно на „неверникe“, нису имали никакве шансе да задобију подршку Турака. Иако су потомци слепог Мурата напустили ислам и прихватили католичанство, они у Угарској никада нису стекли онакав положај какав су имали избегли претенденти из других држава југоисточне Европе. За разлику од бугарског царевића Фружина, или каснијих сремских деспота Бранковића, породица слепог Мурата није добила никакве земљопоседе у трајно

[1] Угарско-турски уговори из 1503. и 1519. године: THALLÓCZY 1915, 169; THALLÓCZY–HORVÁTH, 282.

власништво од угарских владара. Давуд Челебија био је само војни заповедник невеликих турских одреда под непосредном краљевом влашћу, који се издржавао од уступљених прихода са краљевских поседа или директних новчаних давања. Како су се низали војни неуспеси, а моћ османских султана постајала све очитија, тако је временом слабио и положај гордог „господара и цара Турака“. На крају, једина имовина коју су наследници слепог Мурата стекли у Угарској била је кућа у Пешти. Околност да су деца османског претендента који је нашао уточиште у Угарској поумирала без потомства до краја 15. века на симболичан начин одсликава судбину њихових настојања.

Последње раздобље постојања средњовековне српске државе под владавином деспота из породица Лазаревића и Бранковића, обележено грчевитом борбом за опстанак пред османском најездом, било је уједно и период најинтензивнијих веза са Угарском. Та два аспекта српске државне политике у наведеном периоду била су, сасвим разумљиво, најтешње међусобно повезана, пошто се спас од исламских освајача тражио у ослонцу на снажне средњоевропске владаре, који су поред угарске носили и друге, чак и царске круне. Гледано са угарске стране, везивање српских деспота за круну светог Стефана вешто је стапало давнашње претензије према Србији са противтурским потребама времена. Ипак, незаустављива моћ Османлија с једне стране, и слабости феудалне структуре угарске државе са друге стране, уз ограничене могућности угарских владара, који су често више трошили своје снаге у европским збивањима, него што су из њих извлачили корист за себе и Угарску краљевину, резултирали су неуспехом српско-угарског савеза у 15. веку. Србија није успела да се уз угарску помоћ одбрани од освајача и опстане као држава, а Угарска не само што није могла да задржи свој утицај јужно од Саве и Дунава, већ није била у стању ни да спречи да се на њеној граници учврсти опасан непријатељ. Резултат је на крају био тај да је осамдесетдве године пошто је у руке исламских ратника пала српска, исту судбину доживела и угарска престоница.

Дакле, политика чврсте српско-угарске сарадње из прве половине 15. века, оличена у вазалним односима српских деспота према краљевима Угарске и њиховом укључивању у управно-политички поредак Краљевине, доживела је неуспех у свом основном циљу. Ипак, српско-угарска сарадња имала је и многе друге аспекте, који су превазишли њену примарну политичко-војну сврху. Српски владари и властела су се преко веза са Угарском укључивали и у друга европска збивања, као што су хуситски ратови, скупови владара или значајни политичко-црквени догађаји попут сабора у

Константи. Иако на кратко, Београд је по први пут постао престоница српске државе. Српске сеобе северно од Саве и Дунава, подстакнуте османским надирањем и пустошењима која су га пратила, биле су олакшане чврстим политичким везама српских деспота и најугледнијих великаша са Угарском, и чињеницом да су они на територији ове земље добијали велике поседе. Иако су главни таласи српских сеоба у Угарску наступили тек после пропасти српске државе, у другој половини 15. и почетком 16. века, већ у овом периоду срећемо Србе и њихове мање заједнице не само у јужним, пограничним крајевима, већ и у другим областима Краљевине. Није случајно што су ретке сачуване вести о Србима у унутрашњости Угарске везане управо за оне просторе на којима су деспоти имали своје поседе, као што су Зарандска жупанија око Вилагошвара, или жупанија Спољни Солнок. Богати поседи српских деспота широм Угарске доносили су велике приходе, знатним делом од рударства, од чега је потицала и главнина њихових владарских прихода у самој Србији. С друге стране, чини се да постојање бројних деспотских властелинстава у јужној Угарској, где су углавном била смештена и ретка имања српске властеле за које се сада зна, упућује на њихову заинтересованост за стицање поседа у близини српске државе. Угарски фамилијари српских деспота нису само управљали њиховим поседима у Угарској, већ су по потреби служили својим господарима и на територији Србије. Истовремено, српски службеници се срећу на деспотским властелинствима у Угарској, додуше у већој мери тек за владавине деспота Ђурђа Вуковића. Све то упућује на закључак да су економске и културне везе Србије и Угарске у време српских деспота морале бити знатно интензивније него што би се то могло закључити из сада приступачних извора. То је првенствено последица неравномерно сачуване изворне грађе, односно чињенице да су због османских освајања пропале не само средњовековне српске архиве, већ и највећи део оних са територија јужне Угарске. Све у свему, оставштина веза српских владајућих деспота са Угарском није била мала. Када у другој половини 15. века њихови наследници као титуларни деспоти буду у Угарској наставили окупљање српског народа за борбу против Османлија и обнову српске државе, кренуће већ утабаним стазама.

„Деспоти Србије“ у Срему били су током седамдесетак година чувари јужних граница Угарске и наследници српских државно-правних традиција. Само се по себи разуме да је њихов положај био суштински различит од онога који су у Угарској имали Стефан Лазаревић и Ђурађ Бранковић, иако су и „владајући“ и титуларни деспоти формално били барони Угарског краљевства. Не само да су ујак и његов сестрић

располагали много већим и богатијим поседима у Угарској, већ су као владари српске државе били неупоредиво независнији према угарској круни, у чијој су земљи само повремено боравили. Ми данас заправо не знамо како су други српски великаши: Јакшићи, Милош Белмужевић, Херцеговићи, као и бројно ситно српско племство у Угарској тачно гледали на Ђурђеве потомке са деспотим звањем. Да ли су деспоти Вук, Ђорђе и Јован за њих били легитимни наследници српског трона и њихови формални господари, или само најугледније српске велможе у „угарском арсагу“, који као и сви други „служе светлој коруне“? Иако се ово друго чини вероватнијим, посебно када су у питању најмоћнији српски великаши у Угарској, порекло, владарска титула и несумњива подршка коју је Православна црква давала Бранковићима издвајали су деспоте на посебно место. Наступајући у складу са старим владарским традицијама, помажући Цркву и издајући повеље светогорским манастирима, деспоти Вук, Ђорђе и Јован нису се мирили са османским освајањем Србије. Око последњих Бранковића, угарских барона који су у српским очима „царевали“ у Срему, окупљали су се Срби у Угарској надајући се скором ослобађању покорене отаџбине. Њихов број је током времена био све већи и већи, захваљујући што спонтаним, што планским и принудним сеобама, у којима су Срби превођени преко Саве и Дунава и насељавани на опустелим јужним подручјима Краљевине, да би великим делом били укључени у војно-одбрамбени систем земље. Иако последњи деспоти из куће Бранковића нису имали власт над свим Србима у Угарској, већ само над онима који су живели на њиховим поседима (заједно са другим становништвом) и над онима који су улазили у састав њихових бандерија, њихов углед у српској средини био је несумњив. Због тога су, уосталом, угарски краљеви и позивали Бранковиће у своју краљевину, давали им поседе и додељивали деспотско звање разним личностима и 35 година након нестанка деспота из последње српске владарске династије. То су, такође, знали и користили и Турци, мамећи деспоте у своје дипломатске игре уз примамљиву, али никад озбиљну намеру да им врате српску државу. Стицајем околности и личних одлука, Бранковићи су почетком 16. столећа сишли са историјске сцене, а промењене околности након османског освајања средишњих делова Угарске и поделе земље на три дела (1541) однеле су и институцију српских деспота са историјске сцене. Колико је она, међутим, била укорењена међу српским народом у Угарској најбоље сведочи неуспели покушај грофа Ђорђа Бранковића крајем 17. века да буде признат за српског деспота.

Налазећи се у непрестаним сукобима са оцем, херцегом Стефаном Вукчићем Косачом, и притиснут османским напредовањем, Владислав Херцеговић је са

породицом стигао у Угарску крајем седме деценије 15. века. Ступивши у службу краља Матије, који му је највероватније дао, односно потврдио титулу „херцега од светог Саве“, Владислав је од угарског владара био награђен градовима и поседима у Славонији и Срему. Према замисли угарског двора херцег Владислав Косача је по свему судећи требало да има улогу попут деспота из куће Бранковића: да буде угарски кандидат за владара очеве земље и личност око које ће се у Краљевини окупљати пребези из Херцеговине. Иако је стицање високе титуле могло побољшати позицију Владислава Херцеговића у круговима угарске аристократије, улогу која му је била намењена у краљевини Матије Корвина није успео да одигра. Његов син и наследник Петар Балша је крајем 15. и почетком 16. столећа био далеко активнији у угарским противтурским плановима и акцијама, али је незадовољан својим положајем у земљи која је све више слабила, настојао да енергију употреби и у млетачкој служби. Мохачка битка и династичке борбе у Угарској донеле су неприлике Балшиним наследницима који су подржали Јована Запољу. Херцеговићи прелазе у Ердељ, где ће као типична угарска властела деловати до почетка 17. столећа.

Улога коју су поједини чланови династија југоисточне Европе имали у Угарској у периоду од 12. до половине 16. века била је, дакле, прилично различита, али је, с друге стране, њихово присуство у Угарском краљевству редовно било резултат интензивних веза ове државе са балканским земљама. Такође, без обзира на све разлике у положају, значају и конкретним историјским околностима и личним судбинама, поменути династи и чланови њихових породица су током читавог посматраног раздобља из угарског угла сагледавани као средство за спровођење државне политике ове краљевине према земљама југоисточне Европе. С друге стране, чланови балканских династија који су привремено или трајно налазили уточиште у Угарској, били укључени у њен државно-правни систем и уживали поседе, приходе и привилегије на њеној територији, претежно су у Угарској краљевини тражили потпору за своје интересе у матичним државама. Некада је позиција коју су династи из југоисточне Европе добијали у Угарској била компензација за (не)вољно признавање угарског суверенитета, некада резултат очекивања подршке за долазак или останак на власти, а на крају и за голи опстанак или обнову балканских држава покорених од Османлија. Често је управо немогућност да се оствари жељени циљ јужно од Саве и Дунава трајно остављао балканске династе и њихове потомке у Краљевини Угарској.

18. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

СКРАЋЕНИЦЕ НАЗИВА ЧАСОПИСА И ЗБОРНИКА

БГ – *Браничевски гласник*, Пожаревац.

БИГ – *Београдски историјски гласник*.

Vjesnik ZA – *Vjesnik kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva*, Zagreb.

ГЗМ – *Гласник Земаљског музеја у Сарајеву*.

ГИДНС – *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*.

Глас СКА/САНУ – Глас *Српске краљевске академије/Српске академије наука и уметности*, Београд.

ГНЧ – *Годишњица Николе Чупића*, Београд.

Godišnjak FF – *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*.

ГСУД – *Гласник Српског ученог друштва*, Београд.

Грађа – *Грађа о прошлости Босне*, Бања Лука.

Зборник ИМС – *Зборник Историјског музеја Србије*, Београд.

Зборник ФФ – *Зборник Филозофског факултета у Београду*.

ЗИМС – *Зборник за историју Матице српске*, Нови Сад.

ЗМСДН – *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Нови Сад.

ЗРВИ – *Зборник радова Византолошког института*, Београд.

ИГ – *Историјски гласник*, Београд.

ИЧ – *Историјски часопис*, Београд.

Прилози КЈИФ – *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, Београд.

Rad JAZU/HAZU – *Rad Jugoslavenske/Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb.

Споменица ИАС – *Споменица Историјског архива „Срем”*, Сремска Митровица

ССА – *Стари српски архив*, Београд

Studia historica – *Studia historica Academiae scientiarum Hungaricae*, Budapest.

1. ИЗВОРИ

1.1. Необјављени извори

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), Budapest (Мађарски национални архив у Будимпешти), серије *Diplomatikai levéltár* (DL) и *Diplomatikai fényképgyűjtemény* (DF).
Архив САНУ, Београд, Збирка повеља (АСАНУ).

1.2. Објављени извори

а) Документарни извори

ANNALES ECCLESIASTICI – Caesaris Baroni, O. Raynaldi, J. Lederchii, *Annales ecclesiastici*, denuo excusi et ad nostra usque tempora perducti ab A. Theiner, t. XXVII–XXXI, Barri–Ducis, Parisius, Friburg Helvetiae 1874–1880.

AO – Kristó Gyula et al., *Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I–XXXI*, Budapest–Szeged 1990–2007.

ADAMČEK–KAMPUŠ – Josip Adamček, Ivan Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, Zagreb, 1976.

BOGDAN 1905 – Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în secolul XV şi XVI, I (1413–1508)*, Bucureşti.

БОЈАНИЧ-ЛУКАЧ 1975 – Бојанич-Лукач Душанка, *Видин и видинският санджак през XV–XVI век. Документи от архивите на Цариград и Анкара*, София.

BOJNIČIĆ 1905, 1906 – Ivan Bojničić, *Kraljevske darovnice odnoseće se na Hrvatsku. Iz kraljevskih registraturnih knjiga „Libri regii“*, Vjesnik ZA VII, 178–208, 236–276; VIII, 1–33, 105–154.

VARJÚ 1908 – Varjú Elemér, *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez I (1214–1457)*, Budapest.

WAGNER 1776 – Carolus Wagner, *Petri de Warda Epistolae*, Posonii et Cassoviae.

WENZEL, *CD A.* – Wenzel Gusztáv, *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I–XII*, Pest 1860–1874.

WENZEL, *MDE* – Wenzel Gusztáv, *Magyar diplomacziai emlékek az Anjou-korból I–III*, Budapest, 1974–1876.

WENZEL 1866– Wenzel Gusztáv, *Adalékok Száva-Szent-Demeter város történetéhez*, Magyar Akadémiai értesítő 5, 319–340.

WENZEL 1884 – Wenzel Gusztáv, *Okmánytár Ozorai Pipó történetéhez I–II*, Történelmi tár 1884, 1–31, 220–247, 412–437, 613–627.

ВЕСЕЛИНОВИЋ 2009 – Андрија Веселиновић, *Три повеље из XV века за манастире Тисмена и Водица (деспота Стефана из 1406; краља Жигмунда из 1429; Јанка Хуњадија из 1444)*, ССА 8, 183–203.

ВИТКОВИЋ 1887 – Гаврило Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевских шајкаша*, ГСУД 67.

WOLKAN 1909 – Rudolf Wolkan, *Der Briefwechsel des E. S. Piccolomini I*, Wien.

GELCHICH–THALLÓCZY – Gelchich József, Thallóczy Lajos, *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae. Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára*, Budapest 1887.

GÉRESI – Géresi Kálmán, *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára II*, Budapest 1883.

GYÖRFFY 1997 – Györffy György, *Árpádkori oklevelek (1001–1196)*, Budapest.

ДИМИТРИЈЕВИЋ 1903 – Стеван Димитријевић, *Документи који се тичу односа између Српске цркве и Русије у 16. веку*, Споменик 39, 16–42.

ДИНИЋ I–II – Михаило Динић, *Одлуке већа Дубровачке републике I–II*, Београд 1951, 1964.

ДИНИЋ 1951, 1958 – Михаило Динић, *Грађа за историју Београда у средњем веку I–II*, Београд.

DRH I – Franciscus Dőry, Georgius Bonis, Vera Bácskai, *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*, Budapest, 1976.

DRH II – Francisci Döry, Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke, *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490*, Budapest 1989.

DHV – Fekete Nagy Antonius, Makkai Ladislaus, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapest 1941.

ENGEL I – Johann Christian Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer I*, Halle 1797.

EO III – Jakó Zsigmond, *Erdélyi okmánytár III (1340–1359)*, Budapest 2008.

ZALA – Nagy Imre–Véghely Dezső–Nagy Gyula, *Zala vármegye története. Oklevéltár I (1024–1363)*, Budapest 1886; *II (1364–1498)*, 1890.

ЗБОРНИК – Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника I (1186–1321), прир. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, Београд 2011.

ZO – Mályusz Elemér et al., *Zsigmondkori oklevéltár I–X*, Budapest 1951–2007.

IVÁNYI 1910 – Iványi Béla, *Bártfa szabad királyi város levéltára (1319–1526)*, Budapest.

IVÁNYI 1931 – Iványi Béla, *A római szent birodalmi széki gróf Teleki–család gyömrői levéltára*, Szeged.

ИВИЋ 1913 – Алекса Ивић, *Неколико ћирилских споменика из 16. и 17. века*, Vjesnik ZA, 92–103.

ИСАИЛОВИЋ 2009– Невен Исаиловић, *Уговор херцега Хрвоја Вукчића Хрватинића и Дубровчана о савезу против босанског краља Стефана Остоје (Звечај, 1404, јануар 15. Дубровник, 1404, јануар 17)*, ССА 8, 167–182.

ИСАИЛОВИЋ 2011а – Невен Исаиловић, *Повеља краља Твртка I Котроманића Шибенику*, Грађа 4, 31–47.

ИСАИЛОВИЋ 2011б – Невен Исаиловић, *Повеља херцега Хрвоја Вукчића Хрватинића жени Јелени*, ССА 10, 165–180.

ИСАИЛОВИЋ 2012 – Невен Исаиловић, *Повеља бана Пријезде I којом додељује жупу Земуник својој ћерки и зету, сину бана Стјепана III Бабонића*, Грађа о прошлости Босне 5, 9–25.

ИСАИЛОВИЋ–ФОСТИКОВ 2013 – Невен Исаиловић, Александра Фостиков, *Признаница херцега Петра Балше Косаче и његових посланика о пријему Конавоског дохотка од Дубровчана (1509, септембар 29, Дубровник)*, ГПБ 6, 131–147.

JORGA, *NE* – Nicolae Jorga, *Notes et extraits pour servir à l' histoire des Croisades au XVe siècle I–VI*, Paris 1899–1916.

IORGA 1897 – Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului III*, București.

KÁLLAY LEVÉLTÁRA – A nagykállói Kállay-család levéltára I– II, Budapest 1943.

KAPRINAI 1767, 1771 – Stephanus Kaprinai, *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae I–II*, Vindobonae.

КРСТИЋ 2011а – Александар Крстић, *Документи о угарским поседима деспота Ђурђа датим у залог Јовану Хуњадију 1444. године*, Мешовита грађа 32, 125–156.

КРСТИЋ 2012а – Александар Крстић, *Повеља деспота Ђурђа Бранковића о давању у залог поседа у Угарској Јовану Хуњадију*, ССА 11, 151–174.

КРСТИЋ 2012б – Александар Крстић, *Београдско писмо краља Жигмунда грађанима Шопрона (7. новембар 1427. године)*, Мешовита грађа (Miscellanea) 33, 21–36.

КРСТИЋ 2013a – Александар Крстић, *Писмо деспота Стефана Лазаревића својим угарским службеницима о правима павлинског манастира Светог Лаврентија код Будима*, CCA 12, 133–143.

KRČELIĆ – Adam Balthasar Kercselich, *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis partis primae tomus primus*, Zagreb s. d.

KUMOROVITZ 1987 – Kumorovitz L. Bernat, *Budapest történetének okleveles emlékei III/1, 2*, Budapest.

LASZOWSKI 1905 – Emilij Laszowski, *Listine općine Sv. Jelene Koruške kod Križevaca*, Vjesnik ZA VII, 1–52.

LASZOWSKI 1917 – Emilij Laszowski, *Prilozi za povjest bosanskih porodica*, Vjesnik ZA XIX.

LASZOWSKI 1937 – Emilij Laszowski, *Prinos historiji bosanskih porodica. Pripadnici roda „Divjak“*, Vjesnik ZA VII, 27–49.

LES REGISTRES D'ALEXANDRE IV – Les Registres d'Alexandre IV, recueil des bulles de ce pape publiées ou analysées d'après les manuscrits originaux des archives du Vatican I, ed. M. Bourel de la Roncière, Paris 1895.

LES REGISTRES D'INNOCENT IV – Les Registres d'Innocent IV, publiés ou analysés d'après les manuscrits originaux du Vatican et de la Bibliothèque Nationale III, ed. E. Berger, Paris 1897.

LISTINE – Šime Ljubić, *Listine o odnošajih izmedju Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike I–X*, Zagreb 1868–1891.

LJUBIĆ 1876 – Šime Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I*, Zagrabiae.

MAGDICS 1888 – Magdics István, *Diplomatarium Ráczkeviense. Ráczkevei okmánitár*, Szekesfehervár.

MAGINA 2012 – Adrian Magina, *Câteva documente privind comitatul Torontal în prima jumătate a secolului al XV-lea*, Banatica 22, 55–76.

МАКУШЕВ 1871 – Викентије Макушев, *Прилози к српској историји 14. и 15. века,* Гласник СУД 32, 164–208.

МАКУШЕВЬ 1874 – Викентий Макушевь, *Исторические помятники Южныхъ Славянъ и сосединхъ имъ народовъ I*, Варшава.

МАКУШЕВ 1882 – Викентије Макушев, *Историски споменици споменици Јужнога Словенства и околних народа II*, Београд.

MARINA SANUDA ODNOŠAJI – Marina Sanuda Odnošaji skupnovlade mletačke prema južnim Slavenom I–III, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 5 (1859) 1–160; 6 (1863) 161–475; 8 (1865) 1–256.

MARINO SANUTO – Marino Sanuto *Világkrónikájának Magyarországot illető tudósitásai I–III*, ed. G. Wenzel, Magyar Történelmi tár 14 (1869) 3–282; 24 (1877) 3–300; 25 (1878) 3–390.

MESIĆ 1873 – Matija Mesić, *Građa mojih razprava u „Radu“*, Starine 5, 109–280.

MIGNE PL 214–216 – *Innocentii III Romani pontificis regestrorum sive epistolarum*, Patrologia cursus completus, seria latina, ed. J. P. Migne, vol. 214–216.

MIKLOSICH 1858 – Franz Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viennae.

МИЛИНЧЕВИЋ 1982 – Васо Милинчевић, *Грађа из Венецијанског архива о Ангорској бици 1402*, ИГ 1–2, 119–128.

МИХАЉЧИЋ 2008а – Раде Михаљчић, *Повеља Стефана Остоје Дубровчанима (1399. јануар 15.)*, Грађа 1, 123–135.

МИХАЉЧИЋ 2008б – Раде Михаљчић, *Повеља краља Остоје којом потврђује раније даровнице Дубровнику (1399, фебруар 5)*, ССА 7, 163–173.

МЛАДЕНОВИЋ 2003 – Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара. Текст, коментари, снимци*, Београд.

МЛАДЕНОВИЋ 2007 – Александар Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана. Текст, коментари, снимци*, Београд.

MONUMENTA RAGUSINA – Monumenta Ragusina. Libri reformationum I–V, Zagrabie 1879–1897.

МРГИЋ-РАДОЈЧИЋ 2003 – Јелена Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка кнезу Вукцу Хрватинићу.1366, август 13, Прозор у Рами*, ССА 2, 167–184.

MV I/2 – Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/2, Budapestini 1885.

NAGY, *CDHA* – Nagy Imre, *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis I–VII*, Budapest 1878–1920.

NAGY 1887, 1889 – Nagy Gyula, *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára I–II*, Budapest.

NAGY–NYÁRY –Nagy Iván, Nyáry Albert, *Magyar diplomacziai emlékek Mátyás kiraly korából (1458–1490) I–IV*, Budapest 1875–1878.

НОВАКОВИЋ 1912 – Новаковић Стојан, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд.

ORTVAY–PESTY 1896 – Ortvay Tivadar, Pesty Frigyes, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I (1183–1430)*, Poszony.

PESTY 1878 – Pesty Frigyes, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története III*, Budapest.

PESTY 1882, 1883 – Pesty Frigyes, *Krassó vármegye történeté III, IV*, Budapest.

ПОВЕЉЕ И ПИСМА – Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма I/1, I/2*, Београд – Сремски Карловци 1929–1934.

ПОПОВИЋ 2008 – Раде Поповић, *Повеља бана Твртка Котроманића којом потврђује повластице својих претходника Дубровчанима*, 1. јун 1367. године, CCA 7, 91–98.

ПОРЧИЋ 2002 – Небојша Порчић, *Писмо краља Владислава II кнезу и општини дубровачкој (1323, октобар 25)*, CCA 1, 31–54.

PRESSUTTI 1884 – Pietro Pressutti, *I regesti del pontefice Onorio III dall' anno 1216. all' anno 1227*, vol. I, Roma.

RA – Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica I–II, ed. Szentpétery Imre, Borsa Iván, Budapest 1923–1943, 1961.

RADVÁNSZKY–ZÁVODSZKY – Radvánszky Béla, Závodszky Levente, *A Héderváry család oklevéltára I–II*, Budapest 1909, 1922.

РАДОЈЧИЋ 1953 – Никола Радојчић, *Пет писама с краја 15. века*, Јужнословенски филолог 20 (1953–1954) 343–367.

РАДОНИЋ, *ДАП* – Јован Радонић, *Дубровачка акта и повеље I/1, 2–II/1*, Београд 1934–1935.

РАДОНИЋ 1923– Јован Радонић, *Прилози за историју браће Јакшића*, Споменик 59, 61–76.

RAČKI 1867 – Franjo Rački, *Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina*, Rad JAZU 1, Zagreb, 124–163.

RAČKI 1872 – Franjo Rački, *Rukopisi tičući se južno-slovinske povjesti u arkivih srednje i dolnje Italije*, Rad JAZU 18, 205–258.

РОКАИ 2013 – Мелина Рокаи, *Протесна повеља Будимског каптола којом Елизабета Силађи забрањује планирано отуђивање поседа породице Хуњади-Силађи*, CCA 12, 145–156.

РУДИЋ 2003 – Срђан Рудић, *Повеља бана Твртка Котроманића кнезу Влатку Вукославићу (1354)*, CCA 2, 69–83.

SASINEK 1874 – František Víťazoslav Sasinek, *Listiny Pongrácovské*, Letopis Matice slovenskej XI/2.

SZABÓ 1890 –Szabó Károly, *Az Erdélyi Muzeum eredeti oklevéleinek kivonatai (1232–1540) III*, Történelmi Tár.

SMIČIKLAS, *CD* – Tadija Smičiklas i dr., *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije II–XX*, Zagreb 1904–2002.

STIPIŠIĆ–ŠAMŠALOVIĆ – Jakov Stipišić, Miljen Šamšalović, *Isprave u Arhivu Jugoslavenske Akademije, Od smrti kralja Matije Korvina do smrti kralja Vladislava II*, Zbornik Historijskog instituta JAZU 4, Zagreb 1961, 465–554.

SÖRÖS 1903 – Sörös Pongrácz, *A Pannonhalmi főapátság története II. Oklevéltár*, A Pannonhalmi-Szent-Benedek rend története II, ed. L. Erdély, Budapest, 277–616.

СТОЈАНОВИЋ 1890 – Љубомир Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др.*, Споменик СКА 3, 1–226.

STOJAKOVIĆ 1987 – Momčilo Stojaković, *Braničevski tefter*, Beograd.

ТАДИЋ 1935 – Јорјо Тадић, *Писма и упутства Дубровачке републике I*, Београд.

TELEKI – Teleki József, *Hunyadiak kora Magyarországon X–XII*, Pesten 1853–1857.

THALLÓCZY 1898 – Thallóczy Lajos, *Oklévelek a magyar-bulgár összekóttet ések történetéhez 1360–1369*, Törtenelmi Tár, 357–367.

THALLÓCZY 1915 – Thallóczy Lajos, *Jajca (bánság, vár és város) története*, Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum 4, Budapest.

THALLÓCZY–ÁLDÁSY – Thallóczy Lajos, Áldásy Antal, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum 2, Budapest 1907.

THALLÓCZY–BARABAS 1897 – Thallóczy Lajos, Barabas Samu, *A Blagay-család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum de Blagay*, MHH DD, Budapest.

THALLÓCZY–BARABAS 1910, 1913 – Thallóczy Lajos, Barabas Samu, *A Frangepán család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus I–II*, MHH DD, Budapest.

THALLÓCZY–HORVÁTH – Thallóczy Lajos, Horváth Sándor, *Alsó-szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék) 1244–1710*, Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum 3, Budapest, 1912.

THEINER, *MS* – Augustinus Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia (1198–1549) I–II*, Romae 1863, Zagrabiae 1875.

THEINER, *MH* – Augustinus Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I–II*, Romae 1859–1860, Osnabrüsk 1968.[2]

Ћирковић 2005a – Ћирковић Сима, *Повеља краља Вукашина Дубровнику којом потврђује повеље ранијих српских владара (Брод у Поречи, 5. април 1370. године)*, CCA 4, 161–172.

Fejér, *CD* – Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis II–XI*, Budae 1829–1844.

Fejér 1844 – Georgius Fejér, *Genus, incunabula et virtus Ioannis Corvini de Hunyad*, Budae.

Fekete Nagy–Borsa 1990 – Fekete Nagy Antal, Borsa Iván, *A Balassa család levéltára 1193–1526*, Budapest.

Fermendžin – Euzebije Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestris ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagrebiae 1892.

Házi – Házi Jenő, *Sopron szabad királyi város története I/1–7. Oklevelek és levelek (1162–1531)*, Sopron 1921–1929.

Фостиков 2003a – Александра Фостиков, *Писмо дубровачког кнеза и општине великом војводи Хрвоју Вукчићу Хрватинићу (1400, април 8)*, CCA 2, 185–192.

Fraknói – Fraknói Vilmos, *Matyás király levelei I–II*, Budapest 1893–1895.

Fraknói 1877 – Fraknói Vilmos, *II Lajos király számadási kőnyve. 1525. január 15-július 16,* Magyar történelmi tár 22, 45–236.

Fraknói 1882 – Fraknói Vilmos, *Tomori Pál kiadatlan levelei*, Történelmi tár 1882, 78–95, 201–202.

Hajnal 1923 – Hajnal István, *Kivonatok Hunyadi Janos kormanyzoi okleveleibol*, Leveltari Kozlemenyek 1, 1–2 (1923) 98–125.

Handžić 1986 – Adem Handžić, *Dva prva popisa zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, Sarajevo.

Herpay 1916 – Herpay Gábor, *Debrecen szabad királyi város levéltára diplomagyűjteményének regesztái*, Debrecen.

HO – Nagy Imre–Deák Farkas–Nagy Gyula, *Hazai oklevéltár 1234–1536*, Budapest 1879.

Hurmuzaki, *DIR* – Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitóre la istoria Românilor I–II, VIII, XV*, Bucuresci 1887–1894, 1907.

CIH I – Corpus iuris Hungarici. Magyar törvénytár: 1000–1526. évi törvényczikkek, ed. Nagy Gyula, Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Márkus Dezső, Budapest 1899.

CDP — Nagy Imre et al., *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius I–VIII*, Győr, Budapest 1865–1891.

CODEX ZICHY – Nagy Imre et al., *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo I–XII*, Pest 1871–1931.

ЧРЕМОШНИК 1932 – Грегор Чремошник, *Историски споменици Дубровачког архива III/1. Канцеларискu и нотариски списи (1278–1301)*, Београд.

ŠIŠIĆ 1938 – Šišić Ferdo, *Nekoliko isprava iz početka 15. stoljeća*, Starine JAZU 39 (1938) 130–320.

ŠIŠIĆ I–II – Šišić Ferdo, *Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473–1496)*, Starine 37 (1934) 189–344; 38 (1937) 1–180.

ŠURMIN 1898 – Đuro Šurmin, *Hrvatski spomenici I*, Zagreb.

б) Наративни извори

АНТОНОВИЋ 2007а – Милош Антоновић, *Наративни извори за историју Европе: средњи век*, Београд.

ACROPOLITES – *Georgii Acropolitae Annales*, ed. I. Bekkerus, Corpus scriptorum historiae Byzantinae 33, Bonnae 1836.

BALDUINUS DE AVENNIS – *Chronicon Balduini Avennensis toparchae bellimontis, sive historia genealogica comitum Hannoniae aliorumque principum*, Antverioae 1693.

BOGDAN 1891 – Ioan Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung*, Archiv für slavische Philologie XIII, 481–543.

BONFINI – Antonii Bonfini, *Rerum Hungaricarum Decades, quatuor cum dimidia*, Lipsiae 1771.

БРОКИЈЕР – Бертрандон де ла Брокијер, *Путовање преко мора*, Београд 1950.

VALENCIENNES – Henri de Valenciennes, *Continuation de l'histoire de Ville-Hardoin*, ed. J. A. Buchon, Collection des chroniques nationals françaises III, Paris 1828.

VILLEHARDOUIN – Geoffroy de Ville-Hardoin, *Chronique de la prise de Constantinople par les Francs*, ed. J. A. Buchon, Collection des chroniques nationals françaises III, Paris 1828.

ВИИНЈ IV, VI – Византијски извори за историју народа Југославије IV, Београд 1971 (2007^2); *VI*, 1986.

WINDECKE – Eberhard Windecke, *Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds*, ed. W. Altmann, Berlin 1893.

ВУКОМАНОВИЋ 1859 – *Животъ архиепископа Максима,* ed. А. Вукомановићь, Гласник ДСС 11, 125–129.

GOMBOS – Albinus Franciscus Gombos, *Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCI*, I–III, Budapest 2006–2011[2].

GREGORAS – *Nicephori gregorae Byzantina historia*, ed. L. Schopen, Bonnae 1829.

GRS – Gesta Regum Sclavorum I–II, критичко издање и превод Д. Кунчер, коментар Т. Живковић, Београд 2009.

ДАНИЛО – Архиепископ Данило II и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, прир. Ђ. Даничић, Загреб 1866.

DEO – Тибор Живковић, Владета Петровић, Александар Узелац, *Anonymi descriptio Europae orientalis. Анонимов опис источне Европе*, критичко издање латинског текста, превод и филолошка анализа Драгана Кунчер, Београд 2013.

DLUGOSZ – *Jana Długosza, kanonika Krakowskiego, Dziejów Polskich ksiąg dwanaście,* przekład K. Mecherzyński, t. IV, ks. XI–XII, t. V, ks. XII, Krakow 1869–1870.

DUCAS – Ducas, *Istoria Turco-bizantina (1341–1462)*, ed. V. Grecu, Bucureşti 1958.

ДУЧИЋ 1884 – Нићифор Дучић, *Старине хиландарске*, ГСУД 56, V–116.

ЕЛЕЗОВИЋ 1932 – Глиша Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, Браство 26, 51–126.

ENDLICHER 1849 – *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*, ed. S. L. Endlicher, Sangalli.

EPHRAEMIUS – *Ephraemii Monachi Imperatorum et patriarcharum recensus*, ed. I. Bekkerus, Corpus scriptorum historiae Byzantinae 21, Bonnae 1840.

ЗАПИСИ И НАТПИСИ – Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи I–VI*, Београд 1902–1926.

IMBER 2006 – Colin Imber, *The Crusade of Varna 1443–1445*. *Crusade Texts in Translation*, Hampshire.

ISTVÁNFFY – Nicolaus Isthvanfi, *Historia Regni Hungariae, post obitum gloriosissimi Mathiae Corvini Regis*, libris XXXIV, Viennae, Pragae et Tergesti 1758.

KÖNIG 2003 – Dorothea König, *Nachrichten uber Đurađ Branković in Johannes Cuspinians Werk, De caesaribus atque imperatoribus Romani*, Прилози КЈИФ, 68–69 (2002–2003), 147–172.

КОНСТАНТИН МИХАИЛОВИЋ – Константин Михаиловић из Островице, *Јаничареве успомене или турска хроника*, ed. Ђ. Живановић, Споменик САН 107 (1959).

КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ – *Константин Философ и његов Живот Стефана Лазаревића деспота српскога*, ed. В. Јагић, ГСУД 42 (1875) (= фототипско издање прир. Ђ. Трифуновић, Горњи Милановац 2004).

–Преводи на савремени српски језик:

МИРКОВИЋ 1989 – Константин Филозоф, *Повест о словима. Житије деспота Стефана Лазаревића*, превод Лазара Мирковића у редакцији Гордане Јовановић, Стара српска књижњвност у 24 књиге, Београд.

ЈОВАНОВИЋ 2009 – Константин Филозоф, *Живот Стефана Лазаревића деспота српскога*, превод и напомене Гордана Јовановић, Београд.

LUCCARI – Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Rausa libri quatro*, Venetia 1605.

MILLER 1881 – *Recueil des historiens des croisades. Historiens grecs II*, ed. E Miller, Paris.

MGH, SS XII – Herbordi vita Ottonis episcopi, Monumenta Germaniae historica, Scriptores, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1866, 746–822.

MGH, SS XIV – Historia ducum Veneticorum, Monumenta Germaniae historica, Scriptores, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1883, 72–97.

MGH, SS XX – Gesta Friderici I imperatoris auctoribus Ottone episcopo et Ragewino praeposito Frisingensibus, Monumenta Germaniae historica, Scriptores, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1869, 338–496.

MGH, SS XXI – Historia Welforum Weingartensis, Monumenta Germaniae historica, Scriptores, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1869, 458–472.

NEŞRÎ TARIHI – Neşrî Tarihi, *Kitâb-i Cihan-nümâ I–II*, ed. F. R. Unat – M. A. Köymen, Ankara 1949–1957.

ОРБИН – Мавро Орбин, *Краљевство Словена,* Зрењанин 2006.

PACHYMERES – *Georgii Pachymeris de Michaele et Andronico Paleologo libri XIII*, ed. I. Bekker, I–II, Bonnae 1835.

PSEUDOBROCARDUS – Milan Šufflay, *Pseudobrocardus. Rehabilitacija važnog izvora za povijest Balkana u prvoj polovini XIV vijeka*, Vjesnik ZA 13 (1911) 142–150.

ПСРЛ I – Лѣтопись по Лаврентиевскому списку, Полное собраніе русскихъ лѣтописей I, Санкт Петербургъ 1872.[2]

ПСРЛ II – Ипатіевская лѣтопись, Полное собраніе русскихъ лѣтописей II, Санкт Петербургъ 1843.

РОДОСЛОВИ И ЛЕТОПИСИ – Љубомир Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд – Сремски Карловци 1927.

САДЕДДИН – *Корона на историите на ходжа Садеддин I*, Превод от османотурски език, студия и коментари Мария Калицин, Велико Търново 2000.

СБЛ 3 – Стара българска литература 3. Исторически съчинения, съст. И. Божилов, София 1983.

СПОМЕНИЦИ II – Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија II, ур. В. Мошин, Скопје 1977.

SPHRANTZES – Georgios Sphrantzes, *Memorii 1401–1477,* ed. V. Grecu, Bucureşti 1966.

SRH I–II – Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II, ed. E. Szentpétery, Budapestini 1937–1938, 1999[2].

СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ, *Житије Симеона Немање*, изд. В. Ћоровић, Светосавски зборник, књ. 2, Извори, Београд 1938, 15–76.

SCHWANDTNER – Johann Georg von Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini I–III*, Vindobonae 1746–1748.

SCHILTBERGER – *Hans Schiltbergers Reisebuch nach der Nürnberger Handschrift herausgegeben*, von V. Langmantel, Tübingen 1885.

ТОМОВИЋ 1974 – Гордана Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд.

THÚRY 1893a –Thúry József, *Török történetírók I*, Budapest.

HISTORIENS OCCIDENTAUX II – Recueil des historiens des Croisades, Historiens occidentaux II, Historia Rerum in partibus transmarinis gestarum, Paris 1844.

HOPF 1873 – Charles Hopf, *Chroniques gréco-romanes, inédites ou peu connues, publiées avec notes et tables généalogiques*, Berlin.

HÖRANDNER 1974 – Wolfram Hörandner, *Theodoros Prodromos historische Gedichte*, Wiener Byzantinische Studien 11, Wien.

ЦАМБЛАК 1859 – Григорије Цамблак, *Живот краља Стефана Дечанског*, изд. J. Шафарик, Гласник ДСС 11, 35–94.

ЦАМБЛАК 1989 – Григорије Цамблак, *Књижевни рад у Србији*, Београд.

CINNAMUS – *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. A. Meineke, Bonnae 1836.

CHALCOCANDYLAS – *Laonici Chalcocandylae Historiarumm demonstrationes I–II*, ed. E. Darkó, Budapestini 1922–1927.

CHONIATES – *Nicetae Choniatae Historia*, ed. I. A.van Dieten, Berlin–New York 1975.

CHRONICA RAGUSINA – Chronica Ragusina Junii Resti, ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1893.

ШИШИЋ 1928 – Фердо Шишић, *Летопис попа Дукљанина*, Београд.

2. ЛИТЕРАТУРА

ALEXANDRESCU-DERSCA 1942 – Marie Mathilde Alexandrescu-Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, Bucharest (London 1977).

ANDREESCU 1976 – Ştefan Andreescu, *Vlad Ţepeş (Dracula). Intre legendă şi adevăr istoric*, Bucureşti.

ANDRIĆ 1998a – Stanko Andrić, *Canons regular of Hebron in medieval Srijem*, Annual of medieval studies at the CEU 6, 179–182.

ANDRIĆ 1998b – Stanko Andrić, *Benediktinski samostan sv. Mihovila Arkanđela na Rudini*, Zlatna dolina: godišnjak Požeštine 4/1, 31–57.

ANDRIĆ 2002 – Stanko Andrić, *Srednjovjekovni Šarengrad i njegovi gospodari*, Povijesni prilozi 23 (2002) 43–68.

ANDRIĆ 2004 – Stanko Andrić, *Mjesto svadbe bana Tvrtka I i franjevački samostan „Sveti Ilija“*, Scrinia slavonica 4, 107–116.

ANDRIĆ 2005a – Stanko Andrić, *Područje Požeške županije u srednjem vijeku*, Raukarov zbornik, Zagreb, 225–244.

ANDRIĆ 2005b – Stanko Andrić, *Samostan svetog križa u Frankavili (Manđelosu)*, ИЧ 52, 33–82.

ANDRIĆ 2013 – Stanko Andrić, *O obitelji bosanskog protukralja Radivoja Ostojića*, Stjepan Tomašević (1461–1463) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva, Zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog 11. i 12. studenoga 2011. godine u Jajcu, ur. A. Birin, Zagreb–Sarajevo, 109–132.

АНТОНОВИЋ 1992 – Милош Антоновић, *Деспот Стефан Лазаревић и Змајев ред*, ИГ 1–2 (1990–1992) 15–24.

АНТОНОВИЋ 2004 – Милош Антоновић, *Србија и Лионска унија, неуспео покушај приближавања. 950 година одвеликог раскола (1054) и 800 година од пада Цариграда у руке крсташа (1204)*, Београд.

АНТОНОВИЋ 2006 – Милош Антоновић, *Црквене прилике у источној Србији у средњем веку*, БГ 3/4, 7–27.

АТАНАСОВСКИ 1979 – Вељан Атанасовски, *Пад Херцеговине*, Београд.

ATYA 1934 – A. S. Atya, *The Crusade of Nicopolis*, London.

BABINGER 1962 – Franc Babinger, *Dâwûd Čelebi, ein osmanischer Thronwerber des 15. Jahrhunderts*, Aufsatze und Abhandlungen zur Geschichte Sudosteuropas und der Levante, I, München.

БАБИНГЕР 1968 – Франц Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Нови Сад.

BALAJTHY 1836 – Balajthy József, *Munkács. Azaz: Munkács városának és várának topographiai, geographiai, históriai és stastistikai leírása*, Debreczen.

BENCZE–SZEKÉR 1993 – Bencze Zoltán, Szekér György, *A budaszentlőrinci pálos kolostor*, Monumenta historica Budapestinensia VIII, Budapest.

БЛАГОЈЕВИЋ 1976 – Милош Благојевић, *Сеченица (Σετζενίτζα), Стримон (Στρυμών) и Тара (Τάρα) у делу Јована Кинама*, ЗРВИ 17, 65–76.

БЛАГОЈЕВИЋ 1989 – Милош Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд.

БЛАГОЈЕВИЋ 1991 – Милош Благојевић, *Српско краљевство и „државе“ у делу Данила II*, Архиепископ Данило II и његово доба, зборник радова САНУ, ур. В. Ј. Ђурић, Београд, 139–157.

БЛАГОЈЕВИЋ 1994 – Милош Благојевић, *Насеља у Мачви и питања српско-угарске границе,* Ваљево – постанак и развој градског средишта, Ваљево, 78–92.

БЛАГОЈЕВИЋ 1995а – Милош Благојевић, *Источна граница Деспотовине од 1428. до 1439. године*, ИГ 1–2, 23–36.

БЛАГОЈЕВИЋ 1995б – Милош Благојевић, *Северна граница босанске државе у 14. веку*, Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена, Зборник радова са међународног научног скупа, Београд–Нови Сад, 59–76.

БЛАГОЈЕВИЋ 1997а – Милош Благојевић, *Државна управа у српским средњевековним земљама*, Београд.

БЛАГОЈЕВИЋ 1997б – Милош Благојевић, *Српске удеоне кнежевине*, ЗРВИ 36, 45–62.

БЛАГОЈЕВИЋ 2000 – Милош Благојевић, Дејан Медаковић, *Историја српске државности I*, Нови Сад.

БЛАГОЈЕВИЋ 2004 – Милош Благојевић, *Немањићи и Лазаревићи, српска средњовековна државност*, Београд.

БЛАГОЈЕВИЋ 2009 – Милош Благојевић, *О издаји или невери Вука Бранковића*, ЗМСИ 79–80, 7–42.

БЛАГОЈЕВИЋ 2010 – Милош Благојевић, *О предаји Београда краљу Жигмунду 1427. године*, ЗМСИ 82, 7–22.

Божанић 2007а – Снежана Божанић, *Прилог проучавању проблема српско-угарске границе почетком 14. века*, Српско-мађарски односи кроз историју, Зборник радова са међународног научног скупа, Нови Сад, 51–63.

Божанић 2007б – Снежана Божанић, *Срем у периоду од 1502. до 1526. године*, Споменица историјског архива „Срем“ 6, 72–87.

Божилов 1985 – Иван Божилов, *Фамилията на Асеневци (1186–1460). Генеалогия и просопография*, София.

Божилов–Гюзелев 1999 – Иван Божилов, Васил Гюзелев, *История на средновековна България VII–XIV век*, История на България в три тома, том I, София.

Божић 1952 – Иван Божић, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд.

Божић 1962 – Иван Божић, *Млечани према наследницима херцега Стевана*, Зборник Филозофског факултета у Београду VI–2, 113–129.

Божић 1976 – Иван Божић, *Белешке о Бранковићима (1460–1480)*, Зборник ФФ 13–1, 102–122.

Божић 1979 – Иван Божић, *Немирно Поморје XV века*, Београд.

Бошков 2005 – Мирјана Бошков, *Монаси из Папраће на поседима породице Хане Деспотовне у Литви*, Истраживања 16, 67–90.

Bubalo 2010 – Đorđe Bubalo, Katarina Mitrović, Radmila Radić, *Jurisdikcija Katoličke crkve u Sremu*, Beograd.

Бубало 2011 – Ђорђе Бубало, *Поседи српских деспота у одбрамбеним плановима Краљевине Угарске 1458. и 1459. године*, Пад Српске деспотовине 1459. године, Зборник радова са научног скупа одржаног 12–14. новембра 2009. године, ур. М. Спремић, Научни скупови САНУ књ. 134, Одељење историјских наука, књ. 32, Београд, 229–243.

Vajay 1979 – Szabolcs de Vajay, *Byzantintinische Prinzessinnen in Ungarn*, Ungarn-Jahrbuch 10, 15–28.

Βαρζος 1984 – Κωνσταντινος Βαρζος, *Η γενεαλογια των Κομνηνων Β΄*, Θεσσαλνικη.

Vasary 2005 – István Vasary, *Cumans and Tatars – Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans 1185–1365*, Cambridge.

Wasilewski 1963 – Tadeusz Wasilewski, *Przyczynki źródłowe do stosunków Polski ze Słowańszczyzną południową w wiekach XIII-XVI*, Studia źródloznawcze, Commentationes VIII, 117–124.

Василъевский 1930 – В. Г. Василъевский, *Союз двух империй*, Труды В. Г Василъевского IV, Ленинград.

WENZEL 1874 – Wenzel Gusztáv, *Stibor Vajda. Életrajzi Tanulmány*, Budapest.

WERTNER 1891 – Moriz Wertner, *Die Fürstlichen Nemanjiden*, Ungarische Revue 11, 536–571.

WERTNER 1892 – Wertner Mór, *Az Árpádok családi története*, Nagy-Becskerek.

WERTNER 1903 – Wertner Mór, *Margit császárné fiai*, Szazadok 37, 593–611.

WERTNER 1906 – Moriz Wertner, *Beiträge zur bosnischen Genealogie*, Vjesnik ZA VIII, 235–273.

WERTNER 1909 – Wertner Mór, *Az Árpádkori bánok. Meghatározások és helyreigazítások*, Századok 43, 377–415, 472–494, 555–570, 656–668, 747–757.

ВЕСЕЛИНОВИЋ 1987 – Андрија Веселиновић, *Североисточна Србија у средњем веку*, ИГ 1–2, 43–74.

ВЕСЕЛИНОВИЋ 1995 – Андрија Веселиновић, *Граница између Србије и Босне у 15. веку*, Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена, Београд, 87–99.

ВЕСЕЛИНОВИЋ 2006 – Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд.

ВИДАК 1961 – Живко Видак, *Заједнички новац деспота Ђурђа Бранковића и Јаноша Хуњадија*, Рад Војвођанских музеја 10, 143–149.

GILL 1979 – Joseph Gill, *Byzantium and the Papacy (1198–1400)*, New Brunswick – New Yersey.

GLEMINSON 1998 – R. M. Gleminson, *Брашавская грамота царя Ивана Страцимира*, Археографски прилози 20, 369–378.

GRGIN 2008 – Borislav Grgin, *Hrvatska historiografija o Požegi i Požeškoj županiji u razvijenom i kasnom srednjem vijeku*, Scrinia Slavonica 8, 113–132.

ГРУЈИЋ 1939 – Радослав Грујић, *Духовни живот*, Војводина I, Нови Сад, 330–414.

GYÖRFFY 1958 – Györffy György, *A dukátus*, Századok 92 (1958).

GYÖRFFY I–III – Györffy György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–III*, Budapest 1963–1987.

GYÖRFFY 2002 – Györffy György, *Pregled dobara grčkog manastira u Svetom Dimitriju na Savi (Sremska Mitrovica) iz XII veka*, Споменица ИАС 1, 7–64.

DANIŞMEND 1947 – İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı osmanlı tarihi kronolojisi, Cilt: 1 (M. 1258–1515/H. 656–918)*, İstanbul.

ДИМИТРИЈЕВИЋ 1970 – Сергије Димитријевић, *Новац града Смедерева*, Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867, Зборник радова, Београд, 71–86.

ДИМИТРИЈЕВИЋ 1976 – Сергије Димитријевић, *Новчане емисије краља Драгутина, Владислава II и краља Милутина*, Старинар 27, 125–149 + T. I–X.

Димитријевић 2001 – Сергије Димитријевић, *Каталог збирке српског средњовековног новца Сергија Димитријевића*, Београд.

Димитријевић 2005 – Сергије Димитријевић, *Нове врсте српског средњовековног новца*, Београд.

Димитров 1998 – Христо Димитров, *Българо-унгарски отношения през средновековието*, София.

Дinић 1931а – Михаило Динић, *Јован Ангел „dominus Syrmiae"*, ГИДНС 4, 301.

Дinић 1931б – Михаило Динић, *Стефан Драгутин „rex Serviae"*, ГИДНС 4, 436–437.

Дinић 1932 – Михаило Динић, *О Николи Алтомановићу*, Београд.

Дinић 1935 – Михаило Динић, *Вести Еберхарда Виндекеа о Босни*, ЈИЧ 1, 325–367.

Дinић 1948 – Михаило Динић, *О угарском ропству краља Уроша I*, ИЧ 1, 30–36.

Дinић 1953 – Михаило Динић, *Растислалићи, Прилог историји распадања Српског царства,* ЗРВИ 2, 139–144.

Дinић 1955а – Михаило Динић, *Однос између краља Милутина и Драгутина*, ЗРВИ 3, 49–82.

Дinић 1955б – Михаило Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I*, Београд.

Дinић 1956 – Михаило Динић, *Писмо угарског краља Жигмунда бургундском војводи Филипу*, ЗМСДН 14–15, 93–98.

Дinић 1961 – Михаило Динић, *Comes Constantinus*, ЗРВИ 7, 1–11.

Дinић 1962 – Михаило Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II*, Београд.

Дinић 1964 – Михаило Динић, *Из наше раније прошлости III. Кћери краља Драгутина*, Прилози КЈИФ 30, 239–242.

Дinић 1968 – Михаило, *Власти у време Деспотовине*, Зборник ФФ 10/1, 237–244.

Дinић 1978 – Михаило Динић, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978.

Динић-Кнежевић 1961 – Душанка Динић-Кнежевић, *Српска Деспотовина према Турцима од пада Цариграда до опсаде Београда (1453–1456)*, Годишњак ФФ у Новом Саду 6, 126–141.

Dinić-Knežević 1975 – Dušanka Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, Istraživanja 4, 5–47.

Динић-Кнежевић 1979 – Душанка Динић-Кнежевић, *Дубровачки архив као извор за проучавање подручја данашње Војводине у средњем веку,* ЗИМС 19, 151–158.

Динић-Кнежевић 1986 – Душанка Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска у средњем веку*, Нови Сад.

Динић-Кнежевић 1988 – Душанка Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне Јужне Угарске*, ЗМСИ 37, 7–42.

Ђокић 2002 – *Напад принца Мусе на Србију 1413. године*, БГ 1, 23–38.

Ђоковић 2011 – Зорица Ђоковић, *Разлози побуне Андроника IV Палеолога 1373. године*, БИГ 2, 91–104.

Ђорђевић 2002 – Иван Ђорђевић, *О портретима у Ариљу. Слика и историја*, Свети Ахилије у Ариљу: историја, уметност, Зборник радова са научног скупа 25–28. 05. 1996, Београд, 139–145

Ћурић 1967 – Војислав Ј.Ћурић, *Историјске композиције у српском сликарству средњега века и њихове књижевне паралеле*, ЗРВИ 10, 121–148.

Ћурић 1984 – Иван Ћурић, *Сумрак Византије*, Београд.

Ћурић 1991 – Иван Ћурић, *Дежевски сабор у делу Данила II*, Архиепископ Данило II и његово доба, зборник радова САНУ, ур. В. Ј. Ћурић, Београд, 169–195.

Engel 1984 – Engel Pál, *A szegedi eskü és a váradi béke. Adalék az 1444. év eseménytörténetéhez*, Mályusz Elemér emlékkönyv, Budapest, 77–96.

Engel 1988 – Engel Pál, *Az ország újreagzesítése, I. Károly küzdelmei az oligarhák ellen (1310–1323)*, Szazadok 122, 1–2, 89–146.

Engel 1996 – Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I–II*, Budapest.

Engel 1996b– Engel Pál, *A Temesvári és Moldovai szandzsák törökkori települései (1554–1579)*, Szeged.

Engel 1998 – Pál Engel, *Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU 16, 57–72.

Engel 2001a – Pál Engel, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526,* London–New York.

Engel 2001b – Engel Pál, *Középkori magyar genealógia*, Magyar Középkori Adattár, CD-Rom, Budapest.

Engel–Tóth 2005 – Engel Pál, C. Tóth Norbert, *Itineraria regum et reginarum Hungariae (1382-1438)*, Budapest.

Ердујхељи 1894 – Мелхиор Ердујхељи, *Историја Новог Сада*, Нови Сад.

Živković 1981 – Pavo Živković, *Tvrtko II Tvrtković. Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo.

Живковић 2004 – Тибор Живковић, *Рама у титулатури угарских краљева*, ЗРВИ 41, 153–164.

Живковић 2005 – Тибор Живковић, *Једна хипотеза о пореклу великог жупана Уроша I*, ИЧ 52, 9–22.

Живковић 2006 – Тибор Живковић, *Портрети српских владара (9–12. век)*, Београд.

Живојиновић 1976 – Мирјана Живојиновић, *Света Гора у време Латинског царства*, ЗРВИ 17, 77–92.

Живојиновић 2005 – Мирјана Живојиновић, *Le grand čelnik Radič*, Κλητόριον in memory of Nikos Oikonomides, Athens – Thessaloniki, 387–402.

Живојиновић 2011 – Драгић Живојиновић, *Архиепископ Никодим I*, ИЧ 60, 97–112.

Zachariadou 1977 – Elizabeth Zachariadou, *John VII (Alias Andronicus) Palaeologus*, Dumbarton Oaks Papers 31, 339–342.

Zachariadou 1994 – Elizabeth Zachariadou, *Worrisome wealth of the čelnik Radič*, Studies in Ottoman history in honour of professor V. L. Ménage, edited by C. Heywood and C. Imber, Istanbul, 383–397.

Зиројевић 1971 – Олга Зиројевић, *Смедеревски санџакбег Али-бег Михалоглу*, ЗИМС 3, 9–27.

Зиројевић 1992 – Олга Зиројевић, *Поседи фрушкогорских манастира,* Нови Сад 1992.

Златарски – Васил Н. Златарски, *История на българската държава през средните векове I–III*, София 1918–1940.

Zsoldos 2011 – Zsoldos Attila, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, Budapest.

ИБ – История на България 3–4, София 1982–1984.

Иванишевић 2001 – Вујадин Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд.

Иванишевић 2011 – Вујадин Иванишевић, *Новац деспота Ђурђа Бранковића*, Пад Српске деспотовине 1459. године, Зборник радова, ур. М. Спремић, Научни скупови САНУ књ. 134, Одељење историјских наука, књ. 32, Београд, 417–428.

Ивановић 2013 – Милош Ивановић, *Света Гора као уточиште за властелу из Српске деспотовине*, Наш траг 3–4, Велика Плана, 358–369.

Ивић 1914 – Алекса Ивић, *Историја Срба у Угарској од пада Смедерева до себе под Чарнојевићем (1459–1690)*, Загреб.

Ивић 1929 – Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе (1703)*, Нови Сад.

Ivković 1957 – Milka Ivković, *Ustanova „mladog kralja“ u srednjovekovnoj Srbiji*, ИГ 3–4, 59–80.

Imber 1990 – Colin Imber, *The Ottoman Empire 1300–1481*, Istanbul.

INALCIK 1963 – Halil Inalcik, *Pitanje Segedinskog mira i kriza turske države 1444. godine*, POF 12–13 (1962–1963), 269–306.

ИНАЛЏИК 2003 – Халил Иналџик, *Османско царство. Класично доба: 1300–1600*, Београд.

ИНЈ I–II – Историја народа Југославије, Београд 1953–1960.

ИОЦ – Историја Османског царства, прир. Робер Мантран, Београд 2002.

ИСАИЛОВИЋ 1989 – Марија Исаиловић, *Ваљево и околне области у средњем веку. Прилози за историју*, Ваљево.

ИСАИЛОВИЋ 2011в – Невен Исаиловић, *Брачни планови Котроманића и државна политика Босне половином 15. века*, Пад Српске деспотовине 1459. године, Зборник радова са научног скупа одржаног 12–14. новембра 2009. године, ур. М. Спремић, Научни скупови САНУ књ. 134, Одељење историјских наука, књ. 32, Београд, 203–213.

ИСАИЛОВИЋ 2011г – Невен Исаиловић, *Неколико нових података из 1436. године о фамилијарима Хрватинића у жупама Земуник и Глаж*, ИЧ 60, 153–177.

ИСН I–II – Историја српског народа I–II, Београд 1981–1982.

ИЦГ – Историја Црне Горе I–II/1, 2, Титоград 1967–1970.

ЈАНКОВИЋ 1985 – Марија Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Београд.

ЈИРЕЧЕК I–II – Константин Јиречек, *Историја Срба I–II*, Београд 1952.

ЈИРЕЧЕК 1959 – *Зборник Константина Јиречека I*, ур. М. Динић, Београд.

ЈОВАНОВИЋ 1985 – Војислав Јовановић, *Борач и Честин. Прилог проучавању средњовековних градова у Србији*, ИГ 1–2 (1985) 7–34.

JORGA 1908 – Nicolae Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reichs I*, Gotha.

КАЛИЋ 1971а – Јованка Калић, *Земун у 12. веку*, ЗРВИ 13, 27–56.

КАЛИЋ 1971б – Јованка Калић, *Подаци Абу-Хамида о приликама у јужној Угарској средином 12. века*, ЗИМС 4, 25–36.

КАЛИЋ 1983а – Јованка Калић, *Деспот Стефан Лазаревић и Турци*, ИЧ 29–30 (1982–1983) 7–20.

КАЛИЋ 1983б – Јованка Калић, *Дунав у ратовима 15. века,* Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове, Београд, 109–127.

КАЛИЋ 1998 – Јованка Калић, *Краљ Драгутин између Ђурђевих Ступова, Београда и Ариља*, Рачански зборник 3, 30–36.

КАЛИЋ 2001 – Јованка Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд.

КАЛИЋ 2005– Јованка Калић, *Деспот Стефан и Никола II Горјански*, Истраживања 16, 95–102.

КАЛИЋ 2006а – Јованка Калић, *Европа и Срби: средњи век*, Београд.

КАЛИЋ 2006б – Јованка Калић, *Деспот Стефан и Византија*, ЗРВИ 43, 31–40.

КАЛИЋ 2007 – Јованка Калић, *Темељи културне историје Срема – Средњи век*, Срем кроз векове. Слојеви култура Фрушке горе и Срема, зборник радова, ур. М. Матицки, Београд – Беочин.

КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ 1967 – Јованка Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд.

КАПИТАНФИ 1978 – Иштван Капитанфи, *Византија, Турска и Угарска у последњим годинама Царства*, ЗРВИ 18, 213–224.

KARÁCSONYI 1910 – Karácsonyi János, *A mérges vípera és az antimonialis. Korkép Kun László király idejéból*, Századok 44, 2—11.

KARBIĆ 2004 – Damir Karbić, *Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322)*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU 22, 1–26.

KARBIĆ 2005 – Marija Karbić, *Posjedi plemićkog rod Borića bana do sredine 14. stoljeća*, Scrinia Slavonica 5, 48–61.

KARBIĆ–MILJAN 2012 – Damir Karbić, Suzana Miljan, *Knezovi Zrinski u 14. i 15. stoljeću između staroga i novoga teritorijalnog identiteta*, Zbornik radova: *Susreti dviju kultura. Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*, ed. S. Bene, Z. Ladić i G. Hausner, Zagreb, 15–43.

KASTRITSIS 2007 – Dimitris Kastritsis, *The Sons of Bayezid. Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War 1402–1413*, Leiden – Boston.

KLAIĆ – Vjekoslav Klaić, *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća I–V*, Zagreb 1899–1911.

KLAIĆ 1882 – Vjekoslav Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb.

KLAIĆ 1899 – Vjekoslav Klaić, *Hrvatski bani za Arpadovića (1102–1301)*, Vjestnik ZA 1, 129–138.

KLAIĆ 1975 – Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb.

KLAIĆ 1976 – Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb.

KLAIĆ 1978 – Nada Klaić, *Iz problematike srednjovjekovne povijesti Bosne*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu XIV/14–15, 17–79.

KLAIĆ 1994 – Nada Klaić, *Srednjovjekovna Bosna. Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Zagreb.

Ковачевић 1900 – Љубомир Ковачевић, *Неколика питања о Стефану Немањи*, Глас СКА 58, 1–106.

Ковачевић 1970 – Десанка Ковачевић, *Дубровачка насеобина у Смедереву у доба Деспотовине*, Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867, Зборник радова, Београд, 103–120.

Ковачевић-Којић 2010 – Десанка Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница XIV–XV вијек*, Београд.

Ковачевић-Којић 2011 – Десанка Ковачевић-Којић, *Смедерево као привредни центар*, Пад Српске деспотовине 1459. године, Зборник радова, ур. М. Спремић, Научни скупови САНУ књ. 134, Одељење историјских наука, књ. 32, Београд, 257–262.

Kolovos 2004 – Ilias Kolovos, *A biti of 1439 from the archives of the monastery of Xeropotamou (Mount Athos)*, Хиландарски зборник 11, 295–305.

Кораћ 1970 – Војислав Кораћ, *Стара црква у Сланкамену и њено место у развитку српске архитектуре касног средњег века*, ЗЛУ МС 6, 293–311.

Костић 1926 – Мита Костић, *Опис војске Јована Хуњадија при поласку у бој на Косово*, Гласник СНД I/1, Скопље, 79–91.

Крекић 1958 – Бариша Крекић, *Дубровник и рат око Тенедоса (1378–1381)*, ЗРВИ 5, 21–47.

Кришто 1980 – Дюула Кришто (Kristó Gyula), *Ласло Кан и Трансильвания*, Studia historica 134, 1–30.

Крстић 2001 – Александар Крстић, *Понишавље у XV веку*, Београд.

Крстић 2002 – Александар Крстић, *Кучево и Железник у светлу османских дефтера*, ИЧ 49, 139–162.

Крстић 2005 – Александар Крстић, *Сеоска насеља у Подунављу и Посавини Србије и јужне Угарске у 15. и првој трећини 16. века*, ИЧ 52, 165–193.

Крстић 2007а – Александар Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната (15. век – прва половина 16. века)*, ЗМСИ 73, 27–55.

Крстић 2007б – Александар Крстић, *Град Некудим и Некудимска власт*, ИЧ 55, 101–113.

Крстић 2008 – Александар Крстић, *Османско продирање и демографске промене у Браничеву (1389-1459),* Међународни научни скуп Браничево у историји Србије, Зборник радова III/6, Пожаревац–Београд, 195–208.

Крстић 2009 – Александар Крстић, *Смедеревски крај у другој половини 15. и почетком 16. века*, Смедеревски зборник 2, 45–72.

Крстић 2010а – Александар Крстић, *Банат у средњем веку*, Банат кроз векове. Слојеви култура Баната, Зборник радова, ур. М. Матицки, В. Јовић, Београд.

Крстић 2010б – Александар Крстић, *Вршац у средњем веку. I део: од раног средњег века до краја 14. столећа*, ИЧ 59, 77–102.

Крстић 2011б – Александар Крстић, *Вршац у средњем веку. II део: од почетка 15. до средине 16. столећа*, ИЧ 60, 193–212.

Крстић 2011в – Александар Крстић, *Пад Србије из угла освајача: Ашикпашазаде и Дурсун-бег*, Пад Српске деспотовине 1459. године, Зборник радова, ур. М. Спремић, Научни скупови САНУ књ. 134, Одељење историјских наука, књ. 32, Београд, 303–320.

Крстић 2012в – Александар Крстић, *Краљ Жигмунд у Борчи, или када је и како Београд предат Угрима 1427. године?*, ИЧ 61, 115–127.

Крстић 2013б – Александар Крстић, *Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу и његовој породици*, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 1 (2013) 161–185.

Kubinyi 1958 – András Kubinyi, *Die Frage des bosnischen Königtums von Nikolaus Ujlaky*, Studia slavica Academiae scientiarum Hungariae IV/3–4, 373–384.

Kubinyi 1975 – Kubinyi András, *Király kancelária és udvari kápolna Magyarországon a XII század közepén*, Levéltari Közlemények 46, 59–121.

Кузев 1974 – Александър Кузев, *Восстание Константина и Фружина*, Bulgarian Historian Review 3, 53–69.

Ласкарис 1926 – Михаило Ласкарис, *Византијске принцезе у средњовековној Србији*, Београд.

Laszowski 1898 – Emilij Laszowski, *Prilog rodopisu hercega Svetog Save*, Vjesnik Hrvatskog arheološkog duštva, III nova serija, Zagreb.

Лексикон градова – Лексикон градова и трговa средњовековних српских земаља : *према писаним изворима***,** редактор Синиша Мишић, Београд 2010.

Lexicon latinitatis — Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae I–VII, red. Marko Kostrenčić, Zagrabiae 1969–1978.

Лемајић 2006 – Ненад Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, Сремска Митровица – Источно Сарајево.

Лемајић 2007– Ненад Лемајић, *Уговор у Тати између деспота Стефана Лазаревића и Жигмунда Луксембуршког*, Радови Филозофског факултета Источно Сарајево 9/2, 444–448.

Leśny 1989 – Jan Leśny, *Stefan Zavida als Sohn von Uroš I und Vater von Stefan Nemanja. Ein Beitrag zur serbischen Prosopographie*, Südost-Forschungen 48, 37–49.

LOVRENOVIĆ 2006 – Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska): 1387–1463*, Zagreb–Sarajevo.

ЛОМА 1986 – Александар Лома, *Загорје Стефана Белмужевића- Куда је Јанко бежао са Косова*, Зборник ИМС 23, 13–24.

LONGNON 1949 – Jean Longnon, *L' Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Paris.

ЛССВ – Лексикон српског средњег века, прир. С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999.

MAGINA 2010 – Adrian Magina, *Un nobil sârb în Banatul secolului al XV-lea: Miloš Belmužević*, Analele Banatului, Serie nouă, Arheologie – istorie 18, 135–142.

МАГЛОВСКИ 2012 – Јанко Магловски, *Белошева опатија архиђакона Стефана – рефугијум Домбо и Баноштор*, Византијски свет на Балкану I, ур. Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Радић, Београд,77–95.

MAKK 1989 – Ferenc Makk, *The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*, Budapest.

МАКСИМОВИЋ 1973 – Љубомир Максимовић, *Генеза и карактер апанажа у Византији*, ЗРВИ 14–15, 103–154.

МАКСИМОВИЋ 1998 – Љубомир Максимовић, *Краљ Драгутин у очима Византинаца*, Рачански зборник 3, 97–104.

МАКСИМОВИЋ 2008 – Љубомир Максимовић, *Византијски свет и Срби*, Београд.

МАЛОВИЋ 1979 – Марица Маловић, *Стефан Дечански и Зета*, Историјски записи 51, 5–69.

МАЛОВИЋ-ЂУКИЋ 1985 – Марица Маловић-Ђукић, *Константин – син краља Милутина*, Историјски записи 3–4, 69–75.

MÁLYUSZ 1968 – Elemér Mályusz, *Ikach rex Bosnensis*, Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae XIV/1–4.

MÁLYUSZ 1990 – Elemér Mályusz, *Kaiser Sigismund in Ungarn (1387–1437)*, Budapest.

MANEA-GRGIN 2005 – Castilia Manea-Grgin, *Biskup Nikola Modruški o vlaškom knezu Vladu III. Drakuli-Ţepeşu te o podrijetlu i jeziku Rumunja*, Povijesni prilozi 28, 107–133.

MANDIĆ 1968 – Dominik Mandić, *Franjevačka Bosna – Razvoj i uprava bosanske vikarije i provincije (1340–1735)*, Rim.

МАРИЋ 1956 – Растислав Марић, *Студије из српске нумизматике*, Београд.

МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ 1994 – Смиља Марјановић-Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од 13. до 15. века*, Београд.

Марјановић-Душанић 1997 – Смиља Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића, Дипломатичка студија*, Београд.

Марјановић-Душанић 2007 – Смиља Марјановић-Душанић, *Свети краљ*, Београд.

Mesić 1869 – Matija Mesić, *Pleme Berislavića*, Rad JAZU 8, 30–104.

Мешановић 1996 – Сања Мешановић, *Јован VII Палеолог*, Београд.

Мијатовић 1882 – Чедомиљ Мијатовић, *Деспот Ђурађ Бранковић I–II*, Београд, 1907[2].

Мијатовић 1903 – Чедомиљ Мијатовић, *Ко је краљица Јелена?*, Летопис Матице српске 217, 1–30.

Миљковић–Крстић 2007 – Ема Миљковић, Александар Крстић, *Браничево у XV веку. Историјско-географска студија*, Пожаревац.

Мирковић 1925 – Мирковић Лазар, *Мрњавчевићи*, Старинар, серија III, књ. 3 (1924–1925), 11–41.

Митровић 2004 – Катарина Митровић, *Вук Гргуревић између Мехмеда II и Матије Корвина (1458–1465)*, БГ 2, 19–33.

Михаљчић 1975 – Раде Михаљчић, *Крај Српског Царства*, Београд.

Mihaljčić 1984 – Rade Mihaljčić, *Lazar Hrebeljanović. Istorija, kult, predanje*, Beograd.

Михаљчић 1989 – *Косовска битка*, Београд.

Михаљчић 2001 – Раде Михаљчић, *Сабрана дела I– VI*, Београд.

Мишић 1987 – Синиша Мишић, *Поход султана Мусе на Деспотовину 1413. године и источна српско-турска граница*, ИГ 1–2, 75–88.

Мишић 1996 – Синиша Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд.

Мишић 2007 – Синиша Мишић, *Поседи великог логотета Стефана Ратковића*, Моравска Србија, историја, књижевност, уметност. Зборник радова са међународног научног скупа, ур. С. Мишић, Крушевац, 7–19.

Мишић 2009 – Синиша Мишић, *Српско-бугарски односи на крају 13. века*, ЗРВИ 46, 333–340.

Мишић 2011 – Синиша Мишић, *Обнова Деспотовине и њене границе (1444–1459)*, Пад Српске деспотовине 1459. године, Зборник радова, ур. М. Спремић, Научни скупови САНУ књ. 134, Одељење историјских наука, књ. 32, Београд, Београд, 63–73.

Мошин 1977 – Владимир Мошин, *Балканската дипломатија и династичките бракови на кралот Милутин*, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија II, Скопје, 89–213.

MOT – Magyarország története I, ed. E. Molnár, Budapest 1964.

Moravcsik 1970 – Gyula Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest.

Мргић 2008 – Јелена Мргић, *Северна Босна 13–16. век*, Београд.

Мргић-Радојчић 2002 – Јелена Мргић-Радојчић, *Доњи Краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд.

Мрђеновић–Палавестра–Спасић 1987 – Душан Мрђеновић, Александар Палавестра, Душан Спасић, *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*, Београд (1991[2]).

McDaniel 1982 – Gordon L. McDaniel, *On Hungarian-Serbian Relations in the Thirteenth Century: John Angelos and Queen Jelena*, Ungarn-Jahrbuch, Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete 12 (1982–1983) 43–50.

Nagy 1985 – Nagy Sandor, *Dombo – srednjovekovna opatija i tvrđava*, Novi Sad.

Недвидек 1994 – Далибор Недвидек, *Део оставе угарског новца из Шишатовца*, Рад Музеја Војводине 36, 71–80.

Недељковић 1959 – Бранислав Недељковић, *Постојбина првог босанског бана Борича*, ИЧ 9–10, 55–69.

Ников 1928 – Петър Никовъ, *Турското завладѣване на България и сѫдбата на последнитѣ Шишмановци*, Известия на Историческото дружество въ София 7–8, 41–112.

Nicol 1957 – Donald Nicol, *The Despotate of Epiros*, Oxford.

Николић 2007 – Маја Николић, *Деспот Стефан Лазаревић и турске међусобице 1411–1413. године*, Моравска Србија. Историја, култура, уметност, Зборник радова са међународног научног скупа, Крушевац.

Николић 2010 – Маја Николић, *Византијски писци о Србији (1402–1439)*, Београд.

Николов-Зиков 2009 – Петър Николов-Зиков, *Княз Фружин и неговите наследници в историята на Унгария и България (XV–XVI в.)*, Културното наследство в съвременния град. Юбилеен сборник, посветен на 85-годишнината на ст. н. с. Магдалина Станчева, София.

Новаковић 1893 – Стојан Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд (= *Изабрана дела Стојана Новаковића III*, прир. С. Ћирковић, 2001, 1–306).

Новаковић 1979 – Реља Новаковић, *Још нешто поводом битке на Тари 1150. године*, ИЧ 25–26 (1978–1979) 5–27.

Новаковић 1982 – Стојан Новаковић, *Последњи Бранковићи у историји и у народном певању 1456–1502*, Историја и традиција, Допуне и објашњења С. Ћирковић, Београд (= *Изабрана дела Стојана Новаковића III*, прир. С. Ћирковић, 2001, 341–464).

Оболенски 1991 – Димитри Оболенски, *Византијски комонвелт*, Београд.

OLESNICKI 1943 – Aleksije Olesnicki, *Mihajlo Szilágyi i srbska despotija*, Rad JAZU 276, 1–182.

OSTOJIĆ 1965 – Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima III. Benediktinci u panonskoj Hrvatskoj i Istri*, Split.

ОСТРОГОРСКИ 1965– Георгије Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд.

ОСТРОГОРСКИ 1969 – Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд.

ОСТРОГОРСКИ 1970а – Георгије Острогорски, *Византија и Словени*, Београд.

ОСТРОГОРСКИ 1970б – Георгије Острогорски, *Из византијске историје, историографије и просопографије*, Београд.

ПАВЛОВ–ТЮТЮНДЖИЕВ 1995 – Пламен Павлов, Иван Тютюнджиев, *Българите и османското завоевание (краят на XIII – средата на XV в.)*, Велико Търново.

PÁLOSFALVI 2013 – Tamás Pálosfalvi, *The Political Background in Hungary of the campaign of Jajce in 1463*, Stjepan Tomašević (1461–1463) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva, Zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog 11. i 12. studenoga 2011. godine u Jajcu, ur. A. Birin, Zagreb–Sarajevo, 79–88.

PANAITESCU 2000 – P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti.

PAPADOPOULOS 1962 – Averkios Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen (1259–1453)*, Amsterdam.

ПАУЛЕР 1890 – Јулије Паулер, *Када и како је Босна припала Угарској*, ГЗМ 2, 119–124.

PAULER 1899 – Pauler Gyula, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I–II*, Budapest.

PERIČIĆ 1971 – Eduard Peričić, *Vranski priori Ivan od Paližne i Petar Berislavić*, Radovi Instituta JAZU u Zadru 18, 239–319.

PESTY 1877 – Pesty Frigyes, *Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországban és a rácz despota czím*, Budapest.

PESTY 1880 – Pesty Frigyes, *Az eltünt régi vármegyék I*, Budapest.

ПЕТКОВИЋ 1970 – Сретен Петковић, *Фреска са ликовима Три јерарха у цркви св. Николе у Старом Сланкамену*, ЗЛУ МС 6, 313–328.

PETRIĆ 2010 – Hrvoje Petrić, *O srpskopravoslavnim doseljavanjima u Kraljevinu Slavoniju do početka 16. stoljeća*, Spomenica akademika Marka Šunjića (1927–1998), Zagreb, 327–348.

ПЕТРОВИЋ 2007 – Владета Петровић, *О ТРЪПЂНЇЕ СВЕТАГО КРАЛІА*, ИЧ 54, 93–100.

Пириватриħ 2002 – Срђан Пириватрић, *Одметник Теодора Продрома. Из историје византијско-угарско-српских односа у XII веку*, Трећа југословенска конференција византолога Крушевац 10–13. мај 2000, Београд–Крушевац, 327–333.

Поповиħ 1939 – Душан Поповић, *Војводина у турско доба*, Војводина I. Од најстаријих времена до Велике сеобе, Нови Сад, 145–300.

Поповиħ 1952 – Душан Поповић, *Срби у Бачкој до краја осамнаестог века (историја насеља и становништва)*, Београд.

Поповиħ 1955 – Душан Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века (историја насеља и становништва)*, Београд.

Поповиħ 1959 – Душан Поповић, *Срби у Срему до 1736/7*, *Историја насеља и становништва,* Београд.

Поповиħ 2000 – Даница Поповић, *Култ краља Драгутина – монаха Теоктиста*, ЗРВИ 38 (1999–2000) 309–326.

Поповиħ 2010 – Мирослав Поповић, *Српска краљица Јелена између католичанства и православља*, Београд.

Prlender 1991 – Ivica Prlender, *Sporazum u Tati 1426. godine i Žigmundovi obrambeni sustavi*, Historijski zbornik 44/1, 23–41.

Прокофьев 1936 – Всеволод Г. Прокофьев, *Ростислав Михаилович, русский княз XIII века*, Юбил. Сборник Русского Археологического Общества, Београд 131–159.

Пурковиħ 1934 – Миодраг Ал. Пурковић, *Авињонске папе и српске земље*, Пожаревац.

Пурковиħ 1956 – Миодраг Ал. Пурковић, *Принцезе из куће Немањића*, Виндзор.

Пурковиħ 1957 – Миодраг Ал. Пурковић, *Кћери кнеза Лазара*, Мелбурн (Београд 1996[2]).

Пурковиħ 1976 – Миодраг Ал. Пурковић, *Српски патријарси средњега века*, Диселдорф.

Пурковиħ 1978 – Миодраг Ал. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд.

Radin 1998 – Ana Radin, *History, Legend, Literature: Prince Vlad Tepes alias Count Dracula*, Balcanica 29, 237–258.

Rady 2000 – Martyn Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London.

Rady 2010 – Martyn Rady, *Jiskra, Hussitism and Slovakia*, Confession and Nation in the Era of Reformations. Central Europe in Comparative Perspective, Prague, 59–72.

Радиħ 1993 – Радивој Радић, *Време Јована V Палеолога (1332–1391)*, Београд.

Радиħ 1997 – Радивој Радић, *Ана Кантакузина – византијска невеста у кући Косача*, Зборник за историју БиХ 2, 119–137.

Радић 1998 – Весна Радић, *Новац краља Драгутина*, Рачански зборник 3, 59–67.

Радојчић 1934 – Светозар Радојчић, *Портрети српских владара у средњем веку*, Посебна издања Музеја јужне Србије I, Скопље.

Радојчић 1954 – Никола Радојчић, *Промена у српско-мађарским односима крајем 12. века*, Глас САН 214, 1–21.

Радојчић 1956 – Никола Радојчић, *Из прошлости Војводине*, Нови Сад.

Радонић 1905 – Јован Радонић, *Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV века*, Нови Сад.

Radonitch 1919 – Yovan Radonitch, *Histoire des Serbes de Hongrie*, Paris.

Радонић 1938 – Јован Радонић, *Слике из историје и књижевности*, Београд.

Радонић 1941 – Радонић Јован, *Споразум у Тати 1426. и српско-угарски односи од 13. до 16. века*, Глас СКА 187, 117–232.

Рамадански 2013 – Рашко Рамадански, *Скупни налаз новца краља Жигмунда Луксембуршког из Манастирка*, Нумизматичар 31, 277–292.

Rokai 1969 – Rokai Petar, *Poslednje godine balkanske politike kralja Žigmunda*, Godišnjak FF 12/1, 89–108.

Rokai 1970 – Petar Rokai, *Prilog istoriji Bugarske banovine*, Godišnjak FF 13/1, 81–86.

Рокаи 1975 – Петар Рокаи, *Из средњовековне историје Новог Сада,* ЗИМС 11, 105–110.

Рокаи 1980 – Петар Рокаи, *О једном наслову Калојана Анђела*, ЗРВИ 19, 167–171.

Рокаи 1983а – Петар Рокаи, *„Gyletus dux Sirmii“*, ЗИМС 27, 123–127.

Рокаи 1983б – Петер Рокаи, *„Бродови“ на Дунаву и притокама на подручју јужне Угарске у средњем веку*, Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове, Београд, 139–175.

Rokai 1983v – Petar Rokai, *Istorija porodice Maroti*, докторска дисертација у рукопису.

Рокаи 1983г – Петер Рокаи, *Библиографско-генеалошка белешка о угарској краљици Јелисавети Котроманић*, ЗИМС 28, 129–133.

Рокаи 1985 – Петар Рокаи, *Боравак угарског краља Владислава I код Крушевца 1444. године*, Зборник ФФ 15–1, 145–150.

Rókay 1991 – Rókay Peter, *A szerbek betelepűlése Delmagyarországra a XV században*, A szerbek Magyarországon, Szeged, 51–62.

Рокаи 1996 – Петар Рокаи, *Краљ Жигмунд и Угарска према Србији после Косовске битке*, Глас САНУ 378, Одељење историјских наука 9, 145–150.

РОКАИ 1998 – Петар Рокаи, *Стицање поседа као вид имиграције балканског становништва за Угарску у средњем веку*, Десети конгрес историчара Југославије (15–17. јануар 1998), Зборник радова, Београд, 107–112.

РОКАИ 2002 – Петар Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара,* Београд.

РОКАИ 2003 – Петар Рокаи, *Павловићи и угарски краљеви, Земља Павловића. Средњи век и период турске владавине*, Бања Лука–Српско Сарајево, 161–169.

РОКАИ 2004 – Петар Рокаи, *Византијски преци неких чланова босанске владарске куће*, ЗРВИ 41, 251–255.

РОКАИ 2008 – Петар Рокаи, *Прилог биографији деспота Лазара Бранковића,* ИЧ 56, 183–190.

РОКАИ 2011 – Петар Рокаи, *Три прилога историји Босне у средњем веку*, Споменица академика Симе Ћирковића, Београд, 211–217.

Руварац 1887 – Иларион Руварац, *О кнезу Лазару*, Нови Сад.

РУВАРАЦ 1894 – Иларион Руварац, *Прилошци к познавању извора српске историје*, ГНЧ 14, 209–238.

РУВАРАЦ 1934 – *Зборник Илариона Руварца I*, ур. Н. Радојчић, Београд.

РУДИЋ 2001 – Срђан Рудић, *О првом помену презимена Мрњавчевић*, ИЧ 48, 89–95.

РУДИЋ 2006 – Срђан Рудић, *Властела илирског грбовника*, Београд.

РУДИЋ 2007 – Срђан Рудић, *О жени војводе Вукмира Златоносовића*, ИЧ 55 113–117.

РУДИЋ 2008 – Срђан Рудић, *О кући Хрвоја Вукчића Хрватинића у Дубровнику*, ИЧ 56 353–369.

РУДИЋ 2009 – Срђан Рудић, *Неколико нових података о Рестоју Милохни*, ИЧ 58, 173–180.

RUNCIMAN 1987 – Steven Runciman, *A History of the Crusades III. The Kingdom of Acre and the Later Crusades*, Harmondsworth etc.

RÜSZ-FOGARASI 2009 –Rüsz-Fogarasi Enikő, *Die Frauen des Johannes Hunyadi*, Extincta est lucerna orbis: John Hunyadi and his Time, ed. A. Dumitran, L. Mádly, A. Simon, Romanian Academy, Center for Transylvanian Studies, Cluj – Napoca, 193–198.

СБР – Српски биографски речник 1–5, гл. ур. Ч. Попов, Нови Сад 2004–2011.

SETTON 1976 – Keneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204–1571) I. The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Philadelphia.

SZABO 1920 – Gjuro Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb.

SZAKÁLY 1979 – Ferenc Szakály, *Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Batlle of Mohács (1365–1526)*, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 33 (1979) 65–111.

SZEGFŰ 1996 – Szegfű László, *A honfoglalástól a mohácsi vészig*, in: *Röszke. Földje és népe*, ed. Péter László, Szeged.

СПРЕМИЋ 1970 – Момчило Спремић, *Турски трибутари у XIV и XV веку*, ИГ 1–2, 9–58.

СПРЕМИЋ 1976 – Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ и Мачванска бановина,* ИЧ 23, 23–37.

СПРЕМИЋ 1985 – Момчило Спремић, *Јадар у средњем веку*, Јадар у прошлости, Нови Сад, 41–77.

СПРЕМИЋ 1994 – Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд.

СПРЕМИЋ 1994б – Момчило Спремић, *Средњовековни рудници и трговi северозападне Србије*, Ваљево – постанак и развој градског средишта, Ваљево, 93–11.

СПРЕМИЋ 2007 – Момчило Спремић, *Српски деспоти у Срему*, Срем кроз векове: слојеви култура Фрушке горе и Срема, зборник радова, ур. М. Матицки, Београд-Беочин, 45–73.

СПРЕМИЋ 2010 – Момчило Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, Банат кроз векове. Слојеви култура Баната, Зборник радова, ур. М. Матицки, В. Јовић, Београд.

СПРЕМИЋ 2011 – Момчило Спремић, *Борбе за Смедерево 1458–1459. године*, Пад Српске деспотовине 1459. године, Зборник радова, ур. М. Спремић, Научни скупови САНУ књ. 134, Одељење историјских наука, књ. 32, Београд, 215–227.

СПРЕМИЋ 2012 – Момчило Спремић, *Деспотица Јелена Бранковић-Бериславић*, Глас 170, Одељење историјских наука књ. 16, 125–138.

STAVRIDES 2001 – Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs. The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović (1453–1474)*, Leiden–Boston–Köln.

СТАНКОВИЋ 2006 – Влада Станковић, *Срби у поезији Теодора Продрома и Анонима Манганског*, ЗРВИ 43, 437–450.

СТАНКОВИЋ 2012 – Влада Станковић, *Краљ Милутин*, Београд.

СТАНОЈЕВ 1997 – Небојша Станојев, *Домбо и Хуњади Јанош*, Рад музеја Војводине 39, 109–112.

СТАНОЈЕВИЋ 1901а – Станоје Станојевић, *Pipo Spano. Прилог српској историји почетком XV века*, Београд.

СТАНОЈЕВИЋ 1901б – Станоје Станојевић, *Нешто о Јакшићима*, Нова искра 3, 3–9.

СТАНОЈЕВИЋ 1933 – Станоје Станојевић, *Хронологија борбе између Стевана и Вукана*, Глас СКА 153, 96–99.

СТАНОЈЕВИЋ 1934 – Станоје Станојевић, *Из наше прошлости I*, Београд.

СТАНОЈЕВИЋ 1935 – Станоје Станојевић, *Краљ Урош*, ГНЧ 44, 106–167.

СТАНОЈЕВИЋ 1936 – Станоје Станојевић, *Краљ Драгутин*, ГНЧ 45, 1–18.

СТАНОЈЕВИЋ 1937 – Станоје Станојевић, *Краљ Милутин*, ГНЧ 46, 1–43.

СТАНОЈЕВИЋ 1970 – Глигор Станојевић, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI–XVIII вијека*, Београд.

СТЕФАНОВИЋ 1932а – Велимир Стефановић, *Краљ Матија и Српска Деспотовина*, Нови Сад.

СТЕФАНОВИЋ 1932б – Велимир Стефановић, *Краљ Матија према Влашкој и Босни*, Нови Сад.

СТЕФАНОВИЋ 1932в – Велимир Стефановић, *Ратовање краља Матије у Босни и његови односи с папском куријом и чешким краљем у ствари акције против Турака*, Нови Сад.

STOICESCU 1978 – Nicolae Stoicescu, *Vlad Ţepeş: Prince of Walachia*, Bucureşti.

TADIĆ 1939 – Jorjo Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik.

ТАДИЋ 1962 – Јорјо Тадић, *Нове вести о паду Херцеговине под турску власт*, Зборник Филозофског факултета VI–2, 131–152.

ТОДИЋ 1988 – Бранислав Тодић, *Грачаница*, Београд-Приштина.

ТОМИН 2007 – Светлана Томин, *Владика Максим Бранковић*, Нови Сад.

ТОМИЋ 1906 – Јован Томић, *Нови Град – Кладово – Фетислам*, Глас СКА 70, 1–43.

ТОМОВИЋ 2009 – Гордана Томовић, *Посед српског властелина Детоша у 14. веку*, ИЧ 58, 93–108.

TÖRTÉNELMI ATLASZ – *Történelmi atlasz*, Budapest 1961.

TÓTH-SZABÓ 1917 – Tóth-Szabó Pál, *A cseh huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*, Budapest.

ТОШИЋ 1976 – Вера Тошић, *Велики челник Радич*, ЗИМС 13, 7–21.

ТОШИЋ 1987 – Ђуро Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево.

ТОШИЋ 1995– Ђуро Тошић, *Босна и Турци од Косовске до Ангорске битке*, Зборник за историју БиХ 1, 85–97.

ТОШИЋ 1997 – Ђуро Тошић, *Босанска краљица Катарина (1425–1478)*, Зборник за историју БиХ 2, 93–112.

Тошић 1998 – Ђуро Тошић, *Понашање босанске краљице Маре (Јелене) у избјеглиштву*, Зборник радова X конгреса Савеза историчара Југославије, Београд, 393–398.

Тошић 2003 – Ђуро Тошић, *Српске приморске земље (Зета и Травунија) у 13. вијеку*, Краљ Владислав и Србија 13. века, Зборник радова, Београд, 63–72.

Тошић 2008 – Ђуро Тошић, *Фрагменти из живота херцега Влатка Косаче*, ИЧ 56 (2008) 153–172.

Тошић 2011 – Ђуро Тошић, *Босанска назови „кривица" за пад Српске деспотовине*, Пад Српске деспотовине 1459. године, Зборник радова ур. М. Спремић, Научни скупови САНУ књ. 134, Одељење историјских наука, књ. 32, Београд, 185–192.

Трпковић 1959 – Вељан Трпковић, *Турско-угарски сукоби до 1402. године*, ИГ 1–2, 93–121.

Трпковић 1960 – Вељан Трпковић, *Бранивојевићи*, ИГ 3–4, 55–85.

Truhelka 1933 – Ćiro Truhelka, *Kolijevka i groblje prvih Kotromanića*, Nastavni vjesnik 41, 189–194.

Thallóczy 1895 – Thallóczy Lajos, *Bruchstücke aus der Geschichte der nordvestlichen Balkanländer. IV Zur Geschichte der Despotenfamilie Branković*, Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina III, 322–360.

Thallóczy 1900 – Thallóczy Lajos, *Nágy Lajos és a Bulgár bánság*, Századok 34, VII, 577–615.

Thallóczy 1906 – Ljudevit pl. Thallóczy, *Istraživanje o postanku bosanske banovine s naročitim obzirom na povelje körmendskog arkiva*, GZM XVIII, 401–444.

Thallóczy 1914 – Ludwig von Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München – Leipzig.

Thallóczy–Horváth 1915 –Thallóczy Lajos, Horváth Sándor, *Jajcza (banság, vár és város) története 1450–1527*, Budapest (prevod: Ljudevit pl. Thallóczy, *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450–1527*, Zagreb 1916.)

Thúry 1893b – Thúry József, *Ki volt a „vak török császár"?*, Századok 27, 839–849.

Ћирковић 1954 – Сима Ћирковић, *Властела и краљеви у Босни после 1463. године*, ИГ 3, 123–131.

Ћирковић 1962 – Сима Ћирковић, О „*Ђаковачком уговору*", ИГ 1–4, 3–10.

Ћирковић 1959 – Сима Ћирковић, *Један прилог о бану Кулину*, ИЧ 9–10, 71–77.

Ћирковић 1964a – Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд.

Ћирковић 1964б – Сима Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*, Београд.

Ћирковић 1968 – Сима Ћирковић, *Голубац у средњем веку*, Пожаревац.

Ћирковић 1969 – Сима Ћирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, у: Сремска Митровица, Сремска Митровица, 59–69.

Ћирковић 1970а – Сима Ћирковић, *Смедерево – престоница Српске деспотовине*, Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867, 61–69.

Ћирковић 1970б – Сима Ћирковић, *Rasciani regales Владислава I Јагелонца*, ЗМСИ 1, 79–82.

Ћирковић 1970в – Сима Ћирковић, *Прилошци за историју Ковина у средњем веку,* ЗМСИ 1, 83–86.

Ћирковић 1970г – Сима Ћирковић, *О деспоту Вуку Гргуревићу*, ЗЛУ МС 6, 283–290.

Ћирковић 1970д – Сима Ћирковић, *Средњи век*, Шабац у прошлости I, Шабац, 83–114.

Ћирковић 1971 – Сима Ћирковић, *Деспот Ђурађ Бранковић и угарско-турски преговори 1454. године*, Глас 280, 103–111.

Ћирковић 1975– Сима Ћирковић, *У оквирима Угарске*, Шајкашка. Историја I, Нови Сад, 97–109.

Ћирковић 1979 – Сима Ћирковић, *Поклад краља Вукашина*, Зборник ФФ 14–1, 153–163.

Ћирковић 1981 – Сима Ћирковић, *Београд под краљем Душаном?*, Зборник ИМС 17–18, 37–45.

Ћирковић 1989 – Сима Ћирковић, *Босна и Византија*, Осамсто година повеље бана Кулина 1189–1989, Посебна издања АНУБИХ књ. 90, Одељење друштвених наука књ. 23, Сарајево, 23–35.

Ћирковић 1990 – С. Ћирковић, *Србија уочи битке на Косову*, Косовско-метохијски зборник 1, Београд, 3–20.

Ћирковић 1994 – Сима Ћирковић, *„Црна Гора“ и проблем српско-угарског граничног подручја,* Ваљево – постанак и развој градског средишта, Ваљево, 59–77.

Ћирковић 1995а – Сима Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Београд.

Ћирковић 1995б – Сима Ћирковић, *Неваде: непознати утврђени град у Србији*, ИГ 1–2, 13–21.

Ћирковић 1995в – Сима Ћирковић, *О ктитору Каленића*, Зограф 24, 61–69.

Ћирковић 1997 – Сима Ћирковић, *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана*, Београд.

Ћирковић 1998 – Сима Ћирковић, *Краљ Стефан Драгутин*, Рачански зборник 3, 11–20.

Ћирковић 2000 – Сима Ћирковић, *Преци Немањини и њихова постојбина*, Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, историја и предање, Београд, 21–30.

Ћирковић 2005 – Сима Ћирковић, *О једном посредовању деспота Стефана између Угарске и Турске*, Истраживања 16, 229–240.

Ћирковић 2007 – Сима Ћирковић, *О једној српско-угарској алијанси*, ЗРВИ 44, 411–421.

Ћирковић 2008 – Сима Ћирковић, *Земља Мачва и град Мачва*, Прилози КЈИФ 74/1–4, 3–20.

Ћирковић–Ковачевић-Којић–Ћук – Ћирковић Сима, Ковачевић-Којић Десанка, Ћук Ружа, *Старо српско рударство*, Београд 2002.

Ћоровић 1924 – Владимир Ћоровић, *Деспот Ђурађ Бранковић према Конаваском рату*, Глас 110, 26–39.

Ћоровић 1925а – Владимир Ћоровић, *Краљ Твртко I Котроманић*, Београд.

Ћоровић 1925б – Владимир Ћоровић, *Питање о пореклу Котроманића*, Прилози КЈИФ 5, 14–20.

Ћоровић 1940а – Владимир Ћоровић, *Хисторија Босне*, Београд 1940.

Ћоровић 1940б – Владимир Ћоровић, *Бан Борић и његови потомци*, Глас СКА 182, 47–61.

Ћоровић 1940в – Владимир Ћоровић, *Питање о хронологији у делима Светог Саве*, ГНЧ 49, 1–68.

Ćošković 1988 – Pejo Ćošković, *Bosansko kraljevstvo u prijelomnim godinama 1443–1446*, Institut za istoriju u Banja Luci, Biblioteka „Studije i monografije“, knjiga 3, Banja Luka

Ćuk 1929 – Juraj Ćuk, *Požeško plemstvo i Požeška županija od doba prvih sačuvanih imena i naziva do polovice 14. vijeka*, Rad JAZU 229, 49–100.

Ћук 1986 – Ружа Ћук, *Србија и Венеција у 13. и 14. веку*, Београд.

Узелац 2007 – Александар Узелац, *Источњачки најамници у Србији почетком XIV века*, Весник војног музеја 34/2007, 29–37.

Узелац 2008 – Александар Узелац, *Ко је спалио Жичу?*, Браничевски гласник 6, 1–13.

Узелац 2009 – Александар Узелац, *„Кан“ Ногај, краљ Милутин и српско-татарски сукоби крајем XIII века*, Војноисторијски гласник 1/2009, 9–31.

Узелац 2010 – Александар Узелац, *Прилози за „Лексикон градова и трговa средњовековних српских земаља*“, БИГ 1, 181–188.

ФЕРЈАНЧИЋ 1960 – Божидар Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд.

ФЕРЈАНЧИЋ 1964– Божидар Ферјанчић, *Почеци Солунске краљевине (1204–1209)*, ЗРВИ 8, 101–116.

ФЕРЈАНЧИЋ 1969 – Божидар Ферјанчић, *Сирмијум у доба Византије*, Сремска Митровица, Сремска Митровица, 33–56.

ФЕРЈАНЧИЋ 1974 – Божидар Ферјаничић, *Михајло IX Палеолог (1277–1320)*, Зборник ФФБ 12/1, 333–356.

ФЕРЈАНЧИЋ 1986 – Божидар Ферјаничић, *Савладарство у доба Палеолога*, ЗРВИ 24–25, 307–384.

ФЕРЈАНЧИЋ 1987 – Божидар Ферјаничић, *Византинци у Србији прве половине XV века*, ЗРВИ 26, 173–212.

ФЕРЈАНЧИЋ 1994 – Божидар Ферјанчић, *Проблем византијског наслеђа у северозападној Србији*, Ваљево – постанак и успон градског средишта, Ваљево, 49–58.

ФЕРЛУГА 1957 – Јадран Ферлуга, *Византијска управа у Далмацији*, Београд.

ФЕРЛУГА 1978 – Јадран Ферлуга, *Византијско племство и крсташи почетком 13. века*, ЗРВИ 18, 111–128.

ФЕРЛУГА 1980 – Јадран Ферлуга, *Византијске војне операције против Угарске у току 1166. године*, ЗРВИ 19, 157–165.

ФИЛИПОВИЋ 1970 – Недим Филиповић, *Неколике биљешке око Смедерева,* Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867, Београд, 121–142.

FILIPOVIĆ 1971 – Nedim Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, Sarajevo.

FILIPOVIĆ 2010 – Emir Filipović, *Viteške svečanosti u Budimu 1412. godine i učešće osanskih predstavnika*, Spomenica akademika Marka Šunjića (1927–1998), Sarajevo, 2010, 285–306.

FILIPOVIĆ 2012– Emir Filipović, *Boravak bosanskog kralja Tvrtka II Tvrtkovića u Beču tokom 1435. godine*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija) XVI/2, 229–245.

FLORESKU–MEKNELI 1988 – Radu Floresku, Rejmond Mekneli, *U potrazi za Drakulom: istinita priča o Drakuli i legendama o vampirima*, Beograd.

ФОСТИКОВ 2002 – Александра Фостиков, *О Дмитру Краљевићу*, ИЧ 49, 47–65.

ФОСТИКОВ 2006– Александра Фостиков, *Јелена Груба, босанска краљица. Босна крајем 14. века (1395–1399)*, БГ 3/4, 29–50.

FÜGEDI 1986a – Fügedi Erik, *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary*, London.

FÜGEDI 1986b – Fügedi Erik, *Castle and Society in Medieval Hungary (1000–1437)*, Budapest.

HABERSTUMPF 1995 – Walter Haberstumpf, *Dinastie europee nel Mediterraneo orientale. I Monferrato e i Savoia nei secoli XII-XV*, Torino.

ХАНЦИЋ 1970 – *Шабац и његова околина у 16. вијеку*, Шабац у прошлости I, Шабац, 117–254.

ХАРДИ 2002а – Ђура Харди, *Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма. Студија о државно-правном положају Галичке и Галичко-Волинске кнежевине до 1264. године*, Нови Сад.

ХАРДИ 2002б – Ђура Харди, *Галички кнежеви дародавци манастира Светог Димитрија на Сави*, Споменица ИАС 1, 65–75.

ХАРДИ 2003 – Ђура Харди, *О пореклу мачванског „бана" Ростислава Михаиловича*, Споменица ИАС 2, 15–32.

ХАРДИ 2006 – Ђура Харди, *Виљем Другет – закупац мале и велике десетине у „Сремској земљи" 1330. године*, Споменица ИАС 5, 33–51.

ХАРДИ 2007 – Ђура Харди, *Да ли је у Митровици 1314. године дошло до сусрета „сремског краља" Драгутина и угарског краља Карла Роберта?*, Споменица ИАС 6, 100–111.

ХАРДИ 2009а – Ђура Харди, *Господари и банови Оностраног Срема и Мачве у XIII веку*, Споменица ИАС 8, 65–80.

ХАРДИ 2009б – Ђура Харди, *Просопографија Ростислава Михаиловича у изворима и европској историографији*, Извори о историји и култури Војводине I, Зборник радова, ур. Д. Микавица, Нови Сад, 35–41.

HARDI 2012 – Đura Hardi, *Drugeti: povest o usponu i padu porodice pratilaca anžujskih kraljeva*, Novi Sad.

HBL – Hrvatski biografski leksikon 1–7, Zagreb 1983 –2009.

HELD 1985 – Joseph Held, *Hunyadi: Legend and reality*, New York.

HIST. CRUS. II – A History of the Crusades II. The Later Crusades, ed. R. L. Wolff – H. W Hazard, Philadelphia 1962.

HIST. CRUS. VI – A History of the Crusades VI. The Impact of the Crusades on Europe, ed. K. M. Setton, H. W. Hazard, N. P. Zacour, Visconsin 1989.

HOENSCH 1995 – Jörg K. Hoensch, *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368–1437*, unter Mitarbeit von T. Kees, U. Neiss und P. Roscheck, Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit, Band 6, Warendorf.

HOENSCH 1996 – Jörg K. Hoensch, *Kaiser Sigismund Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368–1437*, München.

HÓMAN 1938 – Bálint Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungeria 1290–1403*, Roma.

HÓMAN 1940, 1943 – Bálint Hóman, *Geschichte des ungarischen Mittelalters I–II*, Berlin.

ХРАБАК 1956 – Богумил Храбак, *Средњевековни рудник и трг Рудишта под Авалом*, Годишњак музеја града Београда 3, 99–105.

CMH IV/1 – The Cambridge Medieval History IV. The Byzantine Empire, Part I: Byzantium and its Neighbors, ed. J. M. Hussey, Cambridge 1966.

CSÁNKI –Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–II*, Budapest 1890–1894.

ЧАНАК-МЕДИЋ 1982 – Милка Чанак-Медић, *Свети Ахилије у Ариљу*, Београд.

ŠIDAK 1974 – Jaroslav Šidak, *Nova građa o akciji rimske kurije u Bosni 1245*, Historijski zbornik 27–28 (1974/1975) 319–329.

ŠIDAK 1975 – Jaroslav Šidak, *Studije o „Crkvi bosanskoj" i bogumilstvu*, Zagreb.

ŠIŠIĆ 1902a – Ferdo Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350–1416)*, Zagreb.

ŠIŠIĆ 1902b – Ferdo Šišić, *Itinerarij Karla I (1301–1342)*, Vjesnik ZA 4, 131–143.

ШИШИЋ 1935– Фердо Шишић, *Нешто о Босанско-ђаковачкој бискупији и ђаковачкој катедрали*, ГНЧ 44, 57–61.

ŠIŠIĆ 1944 – Ferdo Šišić, *Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102–1301) I*, Zagreb.

ШКРИВАНИЋ 1973 – Гавро Шкриванић, *Властелинство великог челника Радича Поступовића*, ИЧ 20, 125–136.

ШУИЦА 2000 – Марко Шуица, *Немирно доба српског средњег века,* Београд.

ШУИЦА 2008 – Марко Шуица, *Вук Бранковић и састанак у Серу*, ЗРВИ 45, 253–266.

ШУИЦА 2009 – Марко Шуица, *Битка код Никопоља у делу Константина Филозофа*, ИЧ 58, 109–124.

ШУИЦА 2010 – Марко Шуица, *Однос кнеза Лазара и Вука Бранковића у светлу дубровачких исправа из 1387. године*, ССА 9, 217–232.

ŠUNJIĆ 1996 – Marko Šunjić, *Bosna i Venecija (odnosi u XIV i XV stoljeću)*, Sarajevo.

САДРЖАЈ

1. УВОД 8
1. 1. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА И ПРИСТУП ТЕМИ 8
1. 2. ИЗВОРИ 12
1. 3. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА 16
2. БАН БЕЛОШ И УГАРСКА СПОЉНА ПОЛИТИКА СРЕДИНОМ 12. ВЕКА 22
3. БАН БОРИЋ ИЛИ ОДНОСИ УГАРСКЕ И БОСНЕ СРЕДИНОМ 12. ВЕКА 41
4. ЦАРИЦА МАРГАРИТА И ЊЕНИ СИНОВИ: УГАРСКЕ ВЕЗЕ СА ВИЗАНТИЈОМ И ЛАТИНИМА НА ИСТОКУ (КРАЈ 12. – ПРВА ПОЛОВИНА 13. ВЕКА) 53
5. БОСАНСКИ БАНОВИ И УГАРСКА У 13. ВЕКУ 75
6. „СРЕМСКИ КРАЉ": СТЕФАН ДРАГУТИН И ПРЕТЕНЗИЈЕ НА ДВЕ КРУНЕ 86
7. ТАСТ ЛАЈОША ВЕЛИКОГ: БАН СТЈЕПАН II КОТРОМАНИЋ И УГАРСКА 116
8. ОД ВАЗАЛА ДО НЕПРИЈАТЕЉА И НАЗАД: БОСАНСКИ ВЛАДАРИ ТВРТКО I И ДАБИША И УГАРСКА КРУНА 125
9. СРПСКИ ПРИНЦ У СЛУЖБИ УГАРСКОГ КРАЉА: ДМИТАР КРАЉЕВИЋ 144
10. ПОСЛЕДЊИ ШИШМАНОВЦИ И УГАРСКА 152
11. ВИТЕЗ ЗМАЈЕВОГ РЕДА: ДЕСПОТ СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ У УГАРСКОЈ 174
12. У ПРОЦЕПУ ИЗМЕЂУ ОСМАНЛИЈА И УГАРА: ДЕСПОТ ЂУРАЂ ВУКОВИЋ 204
13. ОСМАНСКИ ПРИНЧЕВИ У УГАРСКОЈ: СЛЕПИ МУРАТ И ДАВУД ЧЕЛЕБИЈА 280
14. БОСАНСКИ КРАЉЕВИ И УГАРСКА У 15. ВЕКУ 302
15. ПОСЛЕДЊИ БРАНКОВИЋИ: СРПСКИ ДЕСПОТИ И УГАРСКИ КРАЈИШНИЦИ 343
16. ХЕРЦЕГ ОД СВЕТОГ САВЕ У УГАРСКОЈ: ВЛАДИСЛАВ ХЕРЦЕГОВИЋ И ЊЕГОВИ НАСЛЕДНИЦИ 378
17. ЗАКЉУЧАК 396
18. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА 409
1. ИЗВОРИ 410
2. ЛИТЕРАТУРА 422
САДРЖАЈ 448